

Preotul Prof. Dr. IOAN RĂMUREANU

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Manual pentru Seminariile teologice

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI - 2004

Epigon

Ilustrația copertei: Mântuitorul Iisus Hristos reprezentat ca "Înger-de-mare-sfat" (Isaia 9, 5). (*Epigonation* al Patriarhului Chiril al V-lea al Constantinopolului).

© - 2004

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

I.S.B.N. 973-616-014-9

PREFAȚĂ

(la ediția a II-a)

Manualul de Istorie bisericească universală, întocmit de Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu și publicat în 1992, la aproape patru ani după moartea autorului, s-a dovedit a fi foarte util atât pentru elevii seminariști de pe tot cuprinsul Patriarhiei Române, cât și pentru studenții teologi și chiar pentru cercuri largi de doritori să cunoască istoria Bisericii creștine de la început. Calitățile atribuite acestui manual în prefața noastră la ediția întâi, pentru “stilul său curgător, unitar, clar și bine îngrijit”, s-au confirmat pe deplin prin vasta sa utilizare.

Spre a veni în întâmpinarea cerințelor învățământului seminarial din Patriarhia Română, Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist a socotit, pe bună dreptate, că este necesară aducerea la zi și publicarea acestui manual într-o nouă ediție. Rămânem recunoscători Prea Fericirii Sale pentru cinstea de a ne fi încredințat această responsabilitate, pe care ne-am străduit să o îndeplinim cu promptitudine.

Pentru această ediție am socotit de cuviință să lăsăm tot materialul așa cum a fost întocmit de către autor, completând și îndreptând doar acele capitole cu referință la evenimente de istorie bisericească universală care au evoluat considerabil în ultimul deceniu, cum ar fi activitatea organizațiilor ecumenice internaționale, precum și desfășurarea diferitelor dialoguri teologice la nivel mondial. Fiind vorba de un manual de seminarii, am apreciat că nu este cazul să precizăm toate detaliile legate de evenimentele respective, ci doar să punctăm prezența și contribuția Bisericii Ortodoxe Române în cadrul ecumenismului actual.

La capitolul bibliografie am respectat clasificarea făcută de Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu, la care am adăugat cele mai importante lucrări și studii de interes pentru studiul Istoriei Bisericești Universale,

apărute în limba română, începând din 1990. La întocmirea acestei liste bibliografice, am fost ajutat de Pr. Lector Dr. Constantin Pătu-leanu, Pr. Lector Dr. Adrian Gabor, Pr. Asist. Dr. Daniel Benga, precum și de către doctorandul Ionuț Tudoric, cărora le mulțumesc și pe această cale.

În teologia românească este nevoie de un manual sau chiar de un tratat de Istorie bisericească universală, care să reflecte nivelul mondial actual al cercetării din acest domeniu și să aibă la bază un concept nou, care să pună istoria bisericească într-un dialog constructiv cu cercetarea istorică generală. Acum acest dialog este nu numai posibil, ci și necesar. Pe lângă dialogul cu cercetarea istorică generală din România, cercetarea din domeniul istoriei bisericești universale de tradiție ortodoxă va trebui să intre în dialog și cu cercetarea istorică a altor Biserici din această țară. Reconcilierea deplină dintre Biserici nu se va putea realiza decât numai printr-o împreună prelucrare a trecutului comun.

Învățământul teologic ortodox din România a făcut primul pas de ieșire din izolare prin încorporarea sa în rețeaua învățământului de stat. Această deschidere trebuie să ducă în mod firesc la un dialog cu diferitele științe și discipline de învățământ din cadrul universităților sau al liceelor respective, ca astfel teologia românească să nu mai fie doar o preocupare a unor inițiați, ci o parte integrantă a culturii române actuale. În această perspectivă așteptăm editarea unor manuale cu adevărat noi, inclusiv în domeniul istoriei bisericești universale, care să fie rodul cooperării dintre toți cercetătorii din domeniu, inclusiv cu reprezentanți ai altor Biserici din România. Până atunci recomandăm acest manual elevilor seminariști, precum și tuturor celor care doresc să cunoască mai îndeaproape istoria bimilenară a Bisericii lui Hristos.

Preot Profesor Dr. VIOREL IONIȚĂ

INTRODUCERE

Obiectul, definiția, scopul și importanța Istoriei Bisericești Universale Împărțirea ei

Introducerea în studiul Istoriei bisericești universale este de două feluri: *Introducere formală sau tehnică* și *introducere materială*.

Introducerea formală se ocupă cu obiectul, definiția, metoda și scopul Istoriei bisericești universale. Introducerea materială prezintă epoca și terenul pe care a apărut creștinismul și pregătește pentru înțelegerea situației lui în lumea iudaismului și în perioada greco-romană. Ea se mai numește de aceea și «*preistoria creștinismului*».

a. **Obiectul.** Cuvântul «istorie» are două sensuri: unul *obiectiv*, altul *subiectiv*. În sens obiectiv, istoria este viața din trecut a omenirii, în cazul de față a Bisericii creștine, cu evenimentele întâmplare, deci istoria ca fapt.

În sens *subiectiv*, numit și tehnic, istoria este cercetarea și expunerea științifică a faptelor istorice, adică studiul vieții istorice.

Cuvântul istorie provine de la termenul grecesc ἱστορία (verbul ἵστωρῶ), latinește *historia* și are ambele sensuri definite mai sus. El a trecut în mai multe limbi și pune în lumină faptul că istoria arată evenimentele întâmplare și face expunerea lor cercetând cauzele și urmările lor.

Obiectul Istoriei bisericești universale este *Biserica creștină*, în sensul de comunitate religioasă-morală, înființată de Iisus Hristos pentru mântuirea oamenilor. Biserica este un așezământ dumnezeiesc și omenesc în același timp. Prin originea, învățătura, spiritul, scopul și puterile ei, ea are un caracter supranatural, dumnezeiesc, iar prin

membrii ei din care este constituită: oamenii, și prin manifestările lor, ea are un caracter omenesc.

Studiul Istoriei bisericești universale cercetează Biserica în latura ei omenească, în dezvoltarea, formele și manifestările ei istorice, accesibile cunoașterii umane, fără să negligeze însă caracterul dumnezeiesc sau supranatural al Bisericii.

În creșterea și evoluția ei, Biserica creștină are o istorie complexă. Dintr-o comunitate mică, cu forme simple de organizare, doctrină și cult, Biserica universală s-a dezvoltat foarte mult, ajungând la forma ei actuală.

În dezvoltarea ei, Biserica are o istorie *externă* și una *internă*. *Istoria externă* se referă la relațiile Bisericii cu lumea. Ea privește, deci, Biserica în contactul și raporturile ei cu statul, cu celelalte religii, cu societatea, morala și cultura. *Istoria internă* studiază apariția și organizarea Bisericii, întinderea creștinismului, formularea doctrinei creștine, luptele interne, cultul, viața, disciplina, literatura și arta ei. Studiind viața Bisericii în general, *Istoria Bisericii universale* stabilește situația și rolul creștinismului în viața omenirii.

b. Definiție. Potrivit cu cele expuse mai înainte, *Istoria bisericească universală este cercetarea și expunerea metodică a vieții Bisericii creștine în general, privite în acțiunea și dezvoltarea ei internă și externă*. Unii istorici bisericești preferă să dea definiții mai dezvoltate, mai teologice sau mai filosofice, potrivit confesiunilor creștine cărora aparțin.

c. Scopul. Studiul Istoriei bisericești universale are drept scop: cunoașterea și înțelegerea desfășurării vieții Bisericii creștine în toate laturile ei, de la început și până astăzi, în toată lumea. Creștinismul s-a manifestat și organizat ca Biserică, iar Biserica are nu numai viață religioasă morală, ci și viață socială și culturală în general. Istoria Bisericii este o parte foarte importantă a istoriei universale. Scopul final al studiului Istoriei bisericești universale este *cunoașterea și înțelegerea situației actuale a creștinismului*, în confesiunile și organizațiile lui mai importante. Căutând să cunoască faptele istorice în cauzele, consecințele, evoluția și legătura lor, *Istoria bisericească universală* explică mișcările și schimbările ivite în viața Bisericii de la începutul ei până azi.

d. **Importanța Istoriei bisericești universale** rezultă din faptul că ea este studiul constituirii și organizării Bisericii creștine, al doctrinei, cultului și evoluției creștinismului în decursul aproape a două mii de ani.

Fără studiul Istoriei bisericești universale nu se poate înțelege creștinismul în organizarea, doctrina și viața sa bisericească trecută și prezentă.

Istoria bisericească universală este o disciplină de bază, de cultură teologică largă și indispensabilă cunoașterii Teologiei în formularea și dezvoltarea ei. Creștinismul este legat de mari evenimente istorice și s-a dezvoltat în strânsă legătură cu acestea.

e. **Împărțirea Istoriei bisericești universale** este de două feluri: *după conținut*, numită *logică sau reală*, și *după timp*, numită *cronologică*. *Împărțirea logică* se face pe baza *tipizării*, adică a privirii și tratării laolaltă, sub un titlu comun a faptelor istorice care au legătură logică sau caractere comune importante (tipuri istorice), ca: răspândirea creștinismului, raporturile lui cu lumea, formularea învățăturii lui, organizarea, cultul, viața morală, literatura și arta.

După timp, istoria este împărțită pentru studiu în perioade mai mici sau mai mari (periodizare). Deși viața istorică formează și prin conținut și prin timp un tot continuu, împărțirea logică și cronologică a istoriei ușurează cunoașterea și stăpânirea conținutului ei. Cele două împărțiri se întrepătrund și se folosesc împreună. În fiecare perioadă se studiază viața bisericească în toate laturile și manifestările ei, grupând faptele după caracterul lor.

Împărțirea Istoriei bisericești universale variază după cercetători. Majoritatea istoricilor bisericești și profani au împărțit-o în trei evuri: *antic* (vechi), *mediu* (de mijloc) și *modern* (nou). Nu toți însă sunt de acord asupra limitelor evurilor, adică asupra începutului și sfârșitului lor.

Unii istorici socotesc *evul antic* încheiat cu împăratul Justinian cel Mare (527–565), alții cu papa Grigorie cel Mare (590–604), alții cu împăratul Apusului Carol cel Mare (768–814). De regulă, sfârșitul evului antic este socotit aproximativ între anii 600–800.

Evul mediu este socotit că se întinde, după încheierea evului antic (600–800), până la sfârșitul secolului al XV-lea, sau începutul secolului al XVI-lea (Renaștere, Reforma protestantă).

Evul modern începe din secolul al XVI-lea, când puterea papală descrește și Biserica occidentală se dezbină prin apariția Reformei protestante. Evurile se împart în perioade mai mici, numite de obicei epoci.

Împărțirea Istoriei bisericești universale, fie în evuri, fie în perioade mai mici este relativă, subiectivă, convențională și nu se potrivește la fel pentru Biserica Ortodoxă a Orientului și Biserica Romano-Catolică a Occidentului.

Istoria bisericească universală, cercetând evenimentele bisericești și profane, în cauzalitatea și consecințele lor, este și religioasă, adică ea are în vedere existența lui Dumnezeu și raportează la El, în mare, cauzalitatea și finalitatea lor. Istoricul bisericesc recunoaște în venirea lui Iisus Hristos în lume, în învățătura și opera Lui dumnezeiască, în întemeierea, dezvoltarea și perpetuarea Bisericii creștine, fapte divine, a căror explicare nu se poate face numai prin considerarea factorilor istorici umani.

Partea întâi

DE LA ÎNCEPUTURILE
CREȘTINISMULUI
PÂNĂ LA ANUL 1054

PERIOADA ÎNTÂI

EVUL ANTIC

Împrejurările politice și sociale la apariția creștinismului.

Starea lumii greco-romane

Pentru a înțelege împrejurările politice și sociale la apariția creștinismului și cauzele care au contribuit la răspândirea lui, trebuie să cunoaștem starea lumii antice la nașterea lui Iisus Hristos.

După cuvântul Sfântului Apostol Pavel, Mântuitorul lumii S-a născut când a venit «plinirea vremii» (Galat, 4, 4). Aceasta înseamnă că lumea veche era pregătită pentru venirea Lui.

Palestina, leagănul creștinismului, făcea parte, începând cu anul 63 î.d.Hr., din Imperiul roman. Statul roman, cu începuturi modeste, a crescut treptat. În fruntea ținutului Latium, Roma a cucerit Italia, iar în fruntea Italiei, a cucerit lumea antică. Dintr-un mic stat maritim, Roma a reușit să creeze un Imperiu continental, având la mijloc Marea Mediterană – *Mare nostrum*. Acest vast Imperiu cuprindea lumea din jurul Mării Mediterane și se întindea pe trei continente: Europa, Africa și Asia. El cuprindea, în Apus, ținuturile de la Oceanul Atlantic și Marea Nordului și se întindea la Răsărit până la hotarele Armeniei, Arabiei și la Marea Roșie; din Bretania și Germania de la Rin și Dunăre, se întindea în sud până la marginile Saharei și Etiopiei, în Africa. Sub împăratul Traian (98–117), Imperiul roman s-a întins și mai mult, cuprinzând Dacia Traiană și ajungând în Răsărit la Marea Caspică și Golful Persic.

În timpul lui Iisus Hristos, Statul roman se găsea la apogeu ca întindere, putere politică, organizare și cultură. După Evanghelistul Luca, el este numit și «dumea» (οἰκουμένη, Luca 2, 1).

Împăratul Augustus (31 î.d.Hr. – 14 d.Hr.) a creat sistemul politic numit Principatul, deoarece împăratul, deși împărțea, în stat, puterea supremă cu Senatul roman, se considera *princeps*, adică primul dintre senatori. Principatul, ca sistem politic, a durat până la împăratul Dioclețian (284–305), care a inaugurat un nou sistem politic, Dominatul, de la cuvântul *dominus*, numit astfel pentru că împăratul singur avea responsabilitatea puterii supreme în stat, ca un *dominus*, stăpân.

Până la împăratul Dioclețian, **Statul roman** era condus de împărat și Senat (diarhie) și era împărțit în **numeroase provincii**. Acestea erau de trei categorii: **provincii imperiale**, cucerite de curând, conduse în numele împăratului de un legat sau reprezentant al său – *legatus Augusti pro praetore*; **provincii senatoriale**, mai bine romanizate, care erau conduse de un **proconsul**. Alte provincii, cu o situație specială, ca Palestina, Egiptul, Mauretania, erau conduse de un **procurator** (în grecește *epitropos*). Provinciile formau unități administrative și aveau în frunte un guvernator ajutat de un *concilium*. Orașele se conduceau singure. În fruntea lor se afla *Roma – caput mundi*, după care mai însemnate erau: Alexandria, Antiohia, Corint, Efes, Tesalonic, Cartagina, Lugdunum (Lyon, în Galia).

Numărul populației Imperiului roman din timpul împăratului August nu se cunoaște, dar istoricii o apreciază cu probabilitate între 60–120 milioane locuitori.

Starea religioasă. Cu excepția iudeilor, popoarele lumii vechi erau *politeiste* și *idololatre*. Cultele erau numeroase; fiecare popor avea religia sa. Statul roman le tolera pe toate, afară de unele culte socotite periculoase, ca al druizilor din Galia, unele culte siriene și egiptene, iar în epoca imperială *creștinismul*.

Religia romană, religie de stat, religia poporului dominant, era legată de toată viața cetățeanului și observarea ei era o dovadă de lealitate politică față de Statul roman. Primul împărat roman, Augustus, a luat și titlul de «*pontifex maximus*», adică șeful religios suprem al Statului. Acesta, văzând decadența religiei romane, a încercat o

reformă religioasă, care tindea la întărirea păgânismului roman și a moravurilor romane.

Religia greacă se afla, de asemenea, în decadentă. Un rol important îl jucau *misterele religioase*, mai ales cele de la Eleusis, care puneau accentul pe ideea de ispășire, de curățire morală a credinciosului.

Culte orientale, prin caracterul lor mistic, au avut de asemenea o mare influență în lumea greco-romană, îndeosebi ale zeităților Cybele sau Magna Mater din Pesionte (Frigia) și Attis, precum și al lui Isis și Osiris, din Egipt. Ele au pus în circulație unele idei religioase deosebite, ca: ideea de păcat, de răscumpărare și renaștere spirituală, de curățire, de nemurire; ele aveau unele rituri și ospete sacre, erau entuziaște și prozelitiste și tindeau spre monoteism și universalism.

Cel mai însemnat dintre ele, care a dus o luptă aprigă contra creștinismului, a fost cultul zeului *Mithra* (mithraismul), zeul soarelui – *deus sol invictus*, care s-a răspândit mult în Imperiul roman în secolele III–IV d.Hr. datorită soldaților romani.

Amestecul de popoare și de culte a adus în Imperiul roman *sincretismul religios*, numit și *theocrasie*, adică amestec de zei, curent religios favorizat de situația Imperiului și chiar de unii împărați romani din secolul al III-lea. Sincretismul tindea la formarea unei religii universale, prin excluderea cultelor unor popoare locale. Frământarea religioasă a timpului orienta păgânismul greco-roman spre stări și idei noi, ca ideea de monoteism, de mântuire, de răspundere morală, de ispășire personală și pregătea lumea veche pentru o mai ușoară primire a creștinismului.

În Imperiul roman plurinațional unitatea religioasă o asigura *cultul împăratului*. August era socotit salvatorul lumii și a fost divinizat după moarte. Alți împărați, Caligula (37–41), Domițian (81–96), Dioclețian (284–305), au primit onoruri divine chiar din viață. Cultul împăratului și al zeiței Roma era dovada lealității și a respectului supușilor față de împărat și Imperiul roman și lua deci un caracter politic. Refuzul creștinilor de a respecta acest cult a fost una din cauzele principale ale persecuției lor în primele trei secole.

Starea morală a lumii vechi era în legătură cu cea religioasă și socială. Religiile păgâne nu învățau morala, așa cum o făceau iudaismul și creștinismul. Dimpotrivă, zeii erau pilde de imoralitate, iar în

unele culte orientale desfrâul avea un caracter religios, cultic. Imoralitatea lumii vechi se manifesta în spectacole neumane și sângeroase, în lux, în desfrâu, în risipă, în viața ușuratică a multora, în raporturile sociale. Divorțurile se înmulțeau, mulți nu se căsătoreau, sinuciderile sporeau. Munca era disprețuită de cei liberi, ea fiind lăsată pe seama sclavilor. Familia era slab întemeiată, femeia se găsea față de bărbat în inferioritate, copiii erau expuși aruncării.

Situația socială era, de asemenea, defectuoasă. Cei bogați constituiau clasa privilegiată. Unii stăpâneau domenii întinse și aveau sute și mii de sclavi, cei mai mulți trăiau în lux și plăceri. Oamenii liberi duceau o viață grea și umilă, la Roma trăind din ajutorul Statului și al patronilor (clienții). Sclavii, deși formau cea mai mare parte din populația Imperiului, erau lipsiți de drepturi și de demnitatea de oameni; ei puteau fi bătuți, maltratați, uciși, vânduți, despărțiți unii de alții, iar căsătoria lor nu era recunoscută legal.

Ca o consecință a sărăciei, cei de jos formau asociații de ajutor reciproc, mai ales pentru înmormântare (*sodalicia, collegia funeraticia, collegia tenuiorum* = colegiile celor săraci).

Nici *filosofia* timpului nu mulțumea pe oameni. La apariția creștinismului, ea era reprezentată de trei sisteme mai de seamă:

a. **Epicureismul**, care învăța indiferența religioasă, nega providența divină și avea ca principiu moral plăcerea (hedonismul);

b. **Scepticismul**, profestat de Noua Academie (a lui Carneade, c. 129, î.d.Hr.), era totodată și imoral.

c. **Stoicismul** a fost sistemul filosofic cel mai răspândit în societatea romană. El învăța panteismul, pretindea că lumea este condusă de necesitate (destin), admitea chiar că răul este necesar, justifica vicciile și sinuciderile, iar în morală recomanda apatia, reținerea (ἀπέχου καὶ ὀνέχου = *abstine et sustine*). A avut totuși și unele idei umanitare: privea pe oameni ca semeni, cum se constată mai ales din frumoasele pagini lăsate de filosoful Seneca († 65 d.Hr.).

Începând cu secolul al III-lea, filosofia devine religioasă-morală, mai ales în *neopitagorism* și apoi în *neoplatonism*, care a devenit în secolele III–IV religia celor culti, opusă creștinismului.

Cu toate scăderile ei, filosofia pregătea într-o anumită măsură calea: pentru propovăduirea înaltelor idei creștine. Ea a constituit, totuși, unul din obstacolele puse în calea răspândirii creștinismului.

Starea lumii iudaice la apariția creștinismului.

Cauzele care au înlesnit răspândirea lui

În 536 î.d.Hr., Cyrus, regele persilor, a eliberat pe iudei din captivitatea babilonică, iar sub conducerea lui Zorobabel ei s-au reorganizat și au putut rezidi templul din Ierusalim.

Regatul persilor a fost desființat în secolul al IV-lea î.d.Hr. de Alexandru cel Mare († 323 î.d.Hr.). Prin împărțirea Imperiului lui Alexandru între urmașii lui (diadohi), Palestina a rămas sub stăpânirea Seleucizilor, fiind atașată Siriei. Regele Antioh IV Epifanius (174–164 î.d.Hr.) a făcut încercarea de a eleniza pe iudei, dar aceștia s-au apărat eroic și și-au păstrat ființa și religia.

Datorită luptei conduse de frații Macabei, Ierusalimul a trecut sub puterea iudeilor și cultul mozaic a fost restabilit. După o mare revoltă iudeii au reușit să formeze un stat teocratic independent, condus de un sinedriu, un gen de senat, alcătuit din 70 de membri și un președinte; regele Ioan Hircan (135–105 î.d.Hr.) a mărit Statul iudaic și a intrat în legătură cu romanii.

Urmașii săi însă, dezbinându-se, fac apel la romani, iar generalul roman Pompei intervine în Palestina și ia Ierusalimul în anul 63 î.d.Hr. Din acest moment, iudeii au trebuit să plătească tribut romanilor.

La anul 30 î.d.Hr., romanii au numit rege ale Iudeii pe idumeul Irod cel Mare (39 î.d.Hr. – † 4 î.d.Hr.), în timpul căruia s-a născut Iisus Hristos. Acesta rezidește templul iudaic și ridică orașul Cezareea Palestinei, care devine capitala politică a țării, Ierusalimul rămânând doar centrul religios al iudeilor.

La moartea lui Irod cel Mare (750 a.U.c.), romanii împart Palestina între cei trei fii ai săi: Arhelau, Irod Agripa (4 î.d.Hr. – 39 d.Hr.) – sub care a fost judecat și răstignit Iisus Hristos – și Filip. Nepotul lui Irod cel Mare, Irod Agripa (41–44), devine rege al întregii Palestine. Țara a fost condusă apoi numai de procuratori romani. Sub împăratul Nero (54–68) a izbucnit, în anul 66, războiul iudaic,

Ierusalimul a fost cucerit de Tit, fiul împăratului Vespasian (69–79), iar templul iudaic, a fost distrus în anul 70 d.Hr.

Partidele iudaice. Clasa conducătoare a poporului iudaic era alcătuită în timpul Mântuitorului din două partide, care se deosebesc între ele prin atitudinea lor religioasă și politică.

Fariseii erau apărătorii Legii iudaice și ai tradiției iudaice religioase. Din punct de vedere politic erau ostili stăpânirii romane. Fariseii erau de multe nuanțe și în respectarea Legii deveniseră formalisti, ipocriți, ceremonioși, cazuști, fapt pentru care Iisus Hristos i-a demascat și mustrat cu asprime. Unii dintre ei au fost totuși favorabili Mântuitorului și creștinismului, cum a fost Nicodim ș.a.

Saducheii erau un partid preoțesc, aristocratic, alcătuit din oameni bogați, liberali, independenți, care se acomodaseră cu stăpânirea romană și ideile timpului. Ei țineau ca obligatorie numai Legea scrisă, fără interpretarea ei orală; negau providența divină, existența îngerilor și a demonilor, învierea și viața veșnică. Au fost adversari neînduplecați ai Mântuitorului și creștinismului.

În afară de aceste două partide mai existau și alte grupări religioase, ca:

Esenienii sau *esenii* (*eseii*) erau o sectă iudaică influențată de idei religioase străine. Ei trăiau mai ales pe lângă Marea Moartă, și duceau o viață cumpătată de asceți. Nu participau la cultul iudaic de la templu și respingeau sacrificiile de animale. Aveau preoții lor, practicau un cult al soarelui și al îngerilor, deși admiteau că Dumnezeu este unul și săvârșeau ospete religioase. Din punct de vedere social, practicau comunitatea bunurilor, erau contra sclaviei, a jurământului, a folosirii armelor. Gradele superioare se abțineau de la căsătorie și plăceri. Admiteau nemurirea sufletului, dar nu credeau în învierea trupului. Admiteau căsătoria pentru cei simpli, nedesăvârșiți.

Samarinenii constituiau o populație amestecată de iudei și neiudei, în Samaria. Erau moneteiști dar, din Legea lui Moise, nu respectau decât *Pentateuhul*. Aveau un templu propriu pe muntele Garizim și păstrau ideea mesianică. Între iudei și samarineni era o mare ură.

Terapeuții erau o sectă iudaică din jurul Alexandriei, în Egipt, unde se refugiaseră numeroși iudei din timpul lui Alexandru cel Mare.

Ei se ocupau cu citirea Vechiului Testament, pe care-l interpretau alegoric, și duceau o viață contemplativă. Aveau agape religioase cu cântece și dansuri.

În general, după robia Babilonului, religia iudaică este deosebită de cea a profeților, devenind formalistă, ritualistă, dând strictă observare literală prescripțiilor Legii lui Moise. Dominațiile străine, nenorocirile și umilirile îndurate de iudei au contribuit la denaturarea *ideii mesianice* însăși. Mesia nu mai era așteptat ca un Mântuitor al lumii, ci ca un eliberator național al poporului iudeu din robia străină, ca un erou politic. Aceasta a contribuit ca iudeii să nu înțeleagă pe Iisus Hristos, să nu vadă în El pe adevăratul Mesia și să ceară răstignirea Lui ca blasfemiator al lui Dumnezeu.

Cauzele care au înlesnit răspândirea creștinismului. Împrăștierea iudaică, diaspora, în orașele mari ale Imperiului roman, a contribuit într-o mare măsură la cunoașterea creștinismului și la răspândirea lui. Iudeii au format colonii importante în Babilon, la Alexandria, Roma, Antiohia, Damasc, Corint ș.a. Ei s-au bucurat din partea romanilor de anumite privilegii: aveau comunități proprii și autonome, aveau sinagogile și justiția lor, puteau săvârși în libertate cultul mozaic și le era garantată respectarea Sabatului. Pe lângă acestea, erau scutiți de cultul oficial și imperial, de serviciul militar, de război și de alte obligații nepotrivite cu prescripțiile Legii mozaice.

Aceste privilegii au favorizat propaganda religioasă iudaică în diasporă, iudeii au renunțat la particularismul lor național și au început să facă prozelitism, atrăgând la credința mozaică numeroși păgâni, mai ales dintre greci și romani. Unii împărați romani ca Adrian (117–138) și Septimiu Sever (193–211) au interzis prozelitismul iudaic, dar el n-a încetat. Influențați de cultura greacă, au existat iudei eleniști care, în interes de propagandă, devin mai puțin fanatici și formalisti decât iudeii din Palestina, admitând că și alte popoare pot primi Legea mozaică și pot dobândi mântuirea.

Prozeliții erau de două feluri: *prozeliții dreptății* sau *fiii alianței*, care primeau circumciziunea și participau la sacrificiile iudaice. Alții respectau numai cele 10 porunci, observau Sabatul, curățirile rituale, deosebirea dintre mâncărurile curate și necurate, fiind numiți *temători de Dumnezeu* (φοβούμενοι sau σεδόμενοι τὸν Θεόν).

Legea Vechiului Testament, fidelitatea poporului iudeu față de religia revelată primită, stăruința lui în respectarea monoteismului, păstrarea ideii mesianice au pregătit calea pentru răspândirea creștinismului mai mult decât celelalte cauze cunoscute în istorie. În răspândirea creștinismului, Apostolii și misionarii creștini s-au adresat de regulă mai întâi iudeilor și prozeliților din comunitățile iudaice. Prozelitismul iudaic a înlesnit credincioșilor celorlalte religii apropierea de creștinism. După aceea, comunitatea creștină înființată se separa de iudei și se organiza și ducea viața ei proprie.

Starea decadentă religioasă și morală a lumii vechi, inegalitățile și asupririle sociale, misterele păgâne, pătrunderea cultelor orientale în Imperiu, declinul sistemelor filosofice au avut și ele contribuția lor la răspândirea creștinismului. Lumea veche, obosită, dezamăgită și descurajată aștepta ceva nou, care s-o ridice din starea de decadentă spirituală și morală.

Întinderea imensă a Imperiului roman, în care trăiau numeroase popoare și naționalități, a contribuit, de asemenea, la răspândirea creștinismului. După numeroase lupte civile, Imperiul roman a devenit un Stat universal, în care împăratul August a reușit să impună ordinea și pacea – *pax romana*, prețuită și de creștini. Comunicația pe mare și pe uscat era relativ ușoară. Numeroase drumuri bune porneau de la Roma în provincii ca o rețea, având pe ele popasuri bine păzite. Legile romane, armata și funcționarii asigurau ordinea și liniștea în Imperiu. Amestecul de popoare și de idei a creat o unificare culturală, iar limba latină era înțeleasă mai peste tot, devenind o limbă universală a întregului Imperiu. Ca mijloc de comunicare era folosită mult și *limba greacă*, în dialectul zis comun – κοινή διάλεκτος, în care s-au scris și cărțile Noului Testament. Limba greacă era vorbită sau înțeleasă mai ales în părțile de răsărit ale Imperiului roman.

IISUS HRISTOS, MÂNTUITORUL LUMII

Mesia – Iisus Hristos și învățătura Sa

Activitatea lui Mesia sau a Mântuitorului Hristos a fost precedată cu puțin de cea a lui Ioan Botezătorul, care ducea viață de ascet și boteza în Iordan în așteptarea Celui «mai mare» decât el (Luca 3, 16), adică a Mântuitorului, pe Care L-a primit și L-a botezat.

Pentru predica lui necruțătoare, Ioan Botezătorul a fost arestat și închis de regele Irod Antipa (4 î.d.Hr. – 39 d.Hr.), fiul lui Irod cel Mare (39 î.d.Hr. – † 4 î.d.Hr.), la palatul Macherus și decapitat (Matei 14, 3–12; Marcu 6, 16–29; Luca 3, 19). Ucenicii lui Ioan s-au menținut câteva zeci de ani. Dintre ei, au fost la început Apostolii Andrei și Ioan, care au urmat apoi Mântuitorului Hristos (Ioan 1, 37 și 40).

Mesia sau *Mântuitorul Hristos* este o personalitate unică, fără egal în istoria omenirii. Asupra vieții Lui s-au scris și se scriu numeroase lucrări și studii, autorii lor interpretând viața și opera Sa în funcție de ideile lor istorice, filozofice, sociale, politice și economice. De aceea El este prezentat rând pe rând ca un gânditor, un filosof, un moralist, un idealist visător, un reformator, un vizionar.

Pentru creștini însă, Iisus Hristos este o persoană divino-umană, este Fiul lui Dumnezeu, Care S-a întrupat din Fecioara Maria și a viețuit ca persoană istorică în timpul împăraților romani Augustus (31 î.d.Hr. – 14 d.Hr.) și Tiberiu (14–37). Istoria nu prezintă viața Sa dumnezeiască, aceasta făcându-se la alte discipline teologice, ci se ocupă numai de viața Sa omenească.

Iisus Hristos S-a născut în zilele lui Irod, regele Iudeii, și ale procuratorului roman Quirinius, guvernator al Siriei (Luca 2, 2), în timpul împăratului Augustus, cu câțiva ani înaintea erei creștine, al cărui

început a fost stabilit de Dionisie cel Mic († 540) – originar din provincia romană Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) în 753 a.U.c.

În genere, istoricii acceptă că Iisus Hristos s-a născut cu 4 sau 5 ani mai înainte de 753 a.U.c., și nu cum greșit a stabilit Dionisie cel Mic.

Mai târziu, tradiția creștină a fixat și ziua nașterii Mântuitorului Hristos la 25 decembrie în fiecare an.

Evenimentele mai însemnate din viața Mântuitorului

Din Sfintele Evanghelii cunoaștem că Iisus Hristos S-a născut în Iudeea, la Bethleem, cu prilejul unui recensământ făcut sub împăratul Augustus, în timpul procuratorului Quirinius, cum am mai spus (Luca 2, 2). Din cauza poruncii regelui Irod de a uide pruncii din Iudeea «de doi ani și mai în jos» (Matei 2, 16), Fecioara Maria și bătrânul Iosif au plecat cu pruncul Iisus în Egipt, de unde s-au întors după moartea lui Irod și s-au stabilit la Nazaret, în Galileea (Matei 2, 13–23), în timpul regelui Arhelau, fiul lui Irod cel Mare. La vârsta de 12 ani, mergând la templul din Ierusalim, cu prilejul sărbătorii Paștelui, S-a rătăcit de părinții Săi și a fost găsit după trei zile în templul din Ierusalim, în mijlocul învățătorilor. De la Ierusalim, S-a întors cu părinții Săi la Nazaret, unde a trăit până la vârsta de 30 de ani (Luca 2, 42–51).

Ipotezele unor cercetători raționaliști, după care Iisus ar fi învățat înaltele idei pe care le-a predicat la preoții din Egipt, sau în alte țări (India), sunt simple închipuiri și nu au nici un temei istoric.

Iisus Hristos și-a început misiunea Sa la vârsta de 30 de ani pe malurile Iordanului, nu departe de comunitățile esenienilor, printre ucenicii lui Ioan Botezătorul. Primii Săi discipoli au fost discipolii lui Ioan Botezătorul, ca Ioan și Andrei (Ioan 1, 37 și 40).

Când Iisus află de arestarea și moartea Sfântului Ioan Botezătorul de către Irod Antipa, se retrage în Galileea, unde începe să învețe în orașele din jurul lacului Ghenizaret, numit și Marea Galileei sau Marea Tiberiadei și în ținutul *Decapolis*, adică ținutul celor zece cetăți, unde, pe lângă iudei, se aflau și greci. El și-a ales doisprezece Apostoli și învața în zilele Sabatului în sinagogile iudeilor. Iisus se adresează de preferință oamenilor simpli, celor umili și bolnavi: orbi,

paralitici, leproși, îndrăciți, precum și vameșilor, cărturarilor și fari-seilor în sinagogi, pe drumuri, în satele și orașele din Galileea, Iudeea și Samaria.

Durata activității publice a Mântuitorului nu este sigur cunoscută din cauza deosebirii dintre Evangheliștii sinoptici Matei, Marcu și Luca, care vorbesc de un singur Paște, și Evanghelistul Ioan care vorbește de trei Paște la care a participat El, ceea ce arată că activitatea Sa a durat peste trei ani.

După datele cele mai probabile, rezultă că Iisus Hristos a trăit mai mult de 33 de ani, cât se crede în mod obișnuit, anume 35–36 de ani, socotind data nașterii Lui în 749–748 a.U.c., iar data morții în anul 783 a.U.c. sau și ceva mai mult, dacă Se va fi născut înainte de 748 a.U.c.

Din activitatea mesianică a lui Iisus Hristos Evangheliștii au reținut: Botezul Lui de către Ioan în apele Iordanului (Matei 3, 13, 17, Marcu 1, 9–11), chemarea Apostolilor (Matei 10), propovăduirea Sa însoțită de minuni în Galileea, Iudeea și Ierusalim, intrarea Sa triumfală în Ierusalim, prinderea, judecarea, condamnarea, răstignirea pe cruce, moartea, învierea și înălțarea Lui. În vreo trei ani de misiune publică, Iisus Hristos a desfășurat o activitate extraordinară ca învățător, profet și făcător de minuni, care, pe de o parte, a făcut o impresie puternică asupra poporului, iar pe de alta, a stârnit ura conducătorilor religioși ai iudeilor.

În cele din urmă, Iisus Hristos a fost arestat din ordinul procuratorului roman Ponțiu Pilat (26–36 d.Hr.), la instigațiile conducătorilor iudei, și judecat de marele arhiereu Caiafa și de Sinedriul iudeilor. Vina care s-a adus lui Iisus Hristos de conducătorii iudei este *religioasă și politică*. El este acuzat de blasfemie, pentru că S-a declarat pe Sine *Fiu al lui Dumnezeu*. Iată cuvintele lor: «Pentru lucru bun nu aruncăm cu pietre asupra Ta, ci pentru hulă și pentru că Tu, om fiind, Te faci pe Tine Dumnezeu» (Ioan 10, 33). Într-adevăr, Mântuitorul a declarat: «De la Dumnezeu am ieșit și am venit» (Ioan 8, 42) și «Eu și Tatăl una suntem» (Ioan 10, 33). Totodată, a fost acuzat că S-a făcut pe Sine «*regele iudeilor*» (Ioan 18, 33–37; 19–22), ceea ce în ochii conducătorilor iudei constituia o mare teamă politică.

Conducătorii iudeilor se temeau foarte mult de romani, să nu le nimicească țara și neamul și afirmau: «De-L vom lăsa așa, toți vor

crede în El și vor veni romanii și ne vor lua și locul și neamul» (Ioan 11, 48). De aceea, după opinia marelui arhiereu Caiafa, *«este mai de folos să moară un om pentru popor, decât să piară tot neamul»* (Ioan 11, 50). Astfel s-a ajuns la condamnarea lui Iisus Hristos la moarte prin răstignire pe cruce, sub regele Iudeii Irod Antipa, fiul lui Irod cel Mare.

Învățătura Lui. Iisus Hristos a vorbit și a lucrat în numele, cu autoritatea și puterea lui Dumnezeu Tatăl, a mărturisit înaintea Apostolilor și a oamenilor misiunea Lui dumnezeiască, a avut o viață morală de o curăție și înălțime unică și incomparabilă. El a dat învățături sublimе în cuvinte, parabole și imagini de o simplitate, sinceritate, adâncime, frumusețe și înțelepciune supranaturală. Învățătura Lui n-a fost depășită și nu poate fi depășită de nici una dintre religiile naturale ale lumii, sau de vreun alt sistem de gândire religios, ea fiind de origine dumnezeiască, revelată.

Evangelhia, adică Vestea cea bună, propovăduită de Iisus Hristos, este un mesaj religios și moral, nu social, politic sau economic. Prin învățătura Sa, Mântuitorul urmărește *mântuirea omului*, care înseamnă curățirea și eliberarea lui de păcate, restaurarea firii umane, reînnoirea, sfințirea și îndumnezeirea omului.

Ideea centrală a propovăduirii Mântuitorului este «Împărăția lui Dumnezeu» sau «Împărăția cerurilor» (Matei 3, 2; 4, 17; 10, 7; Marcu 1, 15). Această împărăție este înțeleasă ca o nouă ordine religioasă și morală a lumii. Prin credința într-un singur Dumnezeu spiritual și nevăzut, prin respectarea virtuților morale și a poruncilor divine, omul poate dobândi mulțumirea și fericirea chiar din timpul viețuirii pământești, iar în viața de dincolo, mântuirea și fericirea veșnică. În împărăția cerurilor vor intra toți cei ce cred în Iisus Hristos și în preceptele Lui, se renasc *«din apă și din Duh»* (Ioan 3, 5), se schimbă sufletește și trăiesc o viață religioasă morală nouă și curată.

Deși Iisus a predicat iudeilor, învățătura Lui are caracter universal, fiind destinată întregii lumi. El însuși ne încredințează: *«Și se va propovădui Evangelhia aceasta a împărăției în toată lumea spre mărturie la toate neamurile»* (Matei 24, 14). Acest *universalism religios*, așa cum l-a vestit Mântuitorul, era o nouă concepție, ca și toate marile adevăruri revelate de El.

În noua religie, ideea *existenței unui singur Dumnezeu spiritual*, nevăzut, inefabil și infinit este esențială. Există un singur Dumnezeu adevărat în trei persoane sau ipostasuri: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, care formează Treimea cea de o ființă și nedespărțită. Ideea de Dumnezeu este mult adâncită prin învățătura lui Iisus Hristos și ea atinge cea mai înaltă treaptă a revelației divine.

Prin Fiul Său, prin Domnul Iisus Hristos, Care a îmbrăcat chip de om, Dumnezeu Tatăl S-a făcut cunoscut oamenilor.

Iisus Hristos și-a afirmat dumnezeirea Sa nu numai prin cuvintele și învățătura Sa, ci mai ales prin faptele, minunile și profețiile Sale. Minunea cea mai mare, care a confirmat că El este cu adevărat Fiul lui Dumnezeu, *este Învierea Sa din morți*. De asemenea, propriile Sale profeții confirmă dumnezeirea Sa.

În învățătura creștină este implicată și concepția despre om, *antropologia*, care stă în strânsă legătură cu concepția despre Dumnezeu. Sfânta Scriptură învață că omul a fost creat de Dumnezeu «după chipul și asemănarea Sa» (Fac. 1, 27), ca împlinire și desăvârșire a întregii creații. Chipul lui Dumnezeu din ființa omului orientează omul spre îndumnezeire, iar dreptii care trăiesc viață curată și sfântă se fac «*părtași firii dumnezeiești*» – θεῖος κοινωνοὶ φύσεως (II Petru 1, 4). «*Căci știm că atunci când Se va arăta Iisus, ne încredințează Sf. Apostol Ioan, vom fi asemenea Lui, fiindcă Îl vom vedea precum este*» (I Ioan 3, 2).

În *morală*, Evanghelia lui Iisus Hristos aduce o înnoire și un progres tot atât de mare. Principiul și temelul raporturilor dintre oameni este *iubirea*, iar semenii noștri devin prin iubire frații noștri.

Iubirea este cea mai mare poruncă dată de Iisus Hristos și cea mai mare realizare a vieții creștine: iubirea față de Dumnezeu, ca Tatăl ceresc al tuturor oamenilor, și iubirea de oameni, ca fii ai lui Dumnezeu și frați ai noștri. «Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău, spune Domnul nostru Iisus Hristos, cu tot sufletul tău și cu tot cugetul tău. Aceasta este marea și cea dintâi poruncă. Iar a doua, la fel cu aceasta: să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși» (Matei 22, 37–39; Marcu 12, 29–31; Luca 10, 27).

După mărturia Sfântului Apostol Ioan, «dragostea este de la Dumnezeu... *căci Dumnezeu este iubire. Noi iubim pe Dumnezeu, fiindcă El ne-a iubit cel dintâi*» (I Ioan 4, 7-8, 19).

Iisus Hristos a adus nu numai ideea de iubire a aproapelui nostru, ci a și dat pilda dumnezeiască a unei vieți de iubire, bunătate, iertare și curăție sufletească, la care fiecare trebuie să năzuiască, spre desăvârșirea sa.

Astfel, Iisus Hristos a unit strâns credința și fapta, religia și morala. Prin concepția Sa spiritualistă, prin accentuarea nemuririi omului și a răspunderii lui înaintea lui Dumnezeu prin curățirea și intensificarea sentimentului religios și moral, prin concepția despre Dumnezeu și om, Iisus Hristos a ridicat considerabil sensul și valoarea religiei și a lărgit orizontul ei ca religie revelată, dumnezeiască.

Întemeierea Bisericii creștine

La Înălțarea Mântuitorului la ceruri, credincioșii Lui formau două grupuri: unul la Ierusalim, în număr de 120 (Fapte 1, 15), și altul în Galileea, peste 500 (I Cor. 15), cu toții așteptând «să fie botezați cu Duhul Sfânt» (Fapte 1, 5).

La Ierusalim, Apostolii s-au suit împreună cu Fecioara Maria în încăperea de sus, unde se adunau de obicei, și au completat numărul lor, alegând prin sorți, în locul lui Iuda Iscarioteanul, pe Matia, unul dintre credincioșii care urmăriseră tot timpul cuvântul și activitatea Mântuitorului (Fapte 1, 26).

La originea Bisericii creștine, înființată de Sfinții Apostoli după învățătura și puterea Mântuitorului, stă un fapt extraordinar: *Pogorârea Sfântului Duh asupra lor*. După zece zile de la Înălțarea Mântuitorului la ceruri, la sărbătoarea *Cincizecimii*, Apostolii se aflau cu toții împreună în același loc și asupra lor S-a pogorât puterea Duhului Sfânt în formă de «*limbi ca de foc, care au șezut pe fiecare dintre ei*» (Fapte 2, 3) și le-a dăruit puteri și haruri supranaturale pentru îndeplinirea misiunii lor dumnezeiești în lume. «*Și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Duhul a grăi*» (Fapte 2, 4).

În urma acestui eveniment extraordinar, Sfântul Apostol Petru, plin de curaj și îndrăzneală, a ținut mulțimii de iudei și de prozeliti, adunați cu ocazia praznicului Cincizecimii la Ierusalim, o cuvântare înflăcărată, în care avem un tip de predică apostolică. El le-a binevestit că Iisus Nazarineanul, cunoscut de ei prin puterile, minunile și semnele pe care le-a făcut Dumnezeu prin El, pe care ei L-au omorât, a înviat, S-a înălțat la ceruri și a împlinit făgăduința primită de la Tatăl de a revărsa asupra lor Duhul Sfânt (Fapte 2, 22–33).

Prin Iisus Hristos s-au împlinit profețiile mesianice. Pe acesta, Dumnezeu L-a făcut «Domn și Hristos» (Fapte 2, 36). Iar ei, auzind acestea, «pătrunși la inimă», s-au pocăit de păcatele lor și au primit botezul în ziua aceea «ca la trei mii de suflete» (Fapte 2, 37 și 4, 31).

Astfel a luat ființă, la Ierusalim, prima comunitate creștină constituită din iudei și prozeliti din Palestina și din împrăștiere. Iar ei «stăruiau în învățătura Apostolilor și în comuniune, în frângerea pâinii și în rugăciuni» (Fapte 2, 42).

Acești primi creștini continuau să meargă la templu, pentru rugăciune, dar constituiau o comunitate proprie, având un cult special, *frângerea pâinii în casă* (Fapte 2, 46).

Un suflu de pietate și de curată dragoste frățească unea pe toți credincioșii, căci toți «stăruiau într-un cuget... și întru curăția inimii» (Fapte 2, 46).

Credincioșii primei comunități creștine au reușit să realizeze benevol și parțial *comunitatea bunurilor*. Căci «aveau toate în comun», iar cei care aveau bunuri și averi le vindeau și «le împărțeau tuturor, după cum avea fiecare nevoie» (Fapte 2, 44–45; 4, 35).

Levitul Iosif din Cipru, numit de Apostoli Barnaba (fiul mângâierii), unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lor, și-a vândut țarina din Cipru, iar banii i-a pus la picioarele Apostolilor.

În viața admirabilă a primei comunități creștine se descoperă curând și prima umbră. Soții Anania și Safira, voind să facă operă de caritate creștină, după ce au oprit pentru ei o parte din prețul unei țarine vândute în folosul comuniunii, au spus Apostolilor că l-au adus întreg. Ei mințiseră «Duhului Sfânt» și au fost pedepsiți îndată, pe loc, cu moarte, ceea ce a impresionat profund pe cei de față (Fapte 5, 1–11).

Apostolii predicau îndeosebi la templu, iar cuvântul lor era întărit prin minunile pe care le făceau. Numărul creștinilor sporea zilnic. Vindecarea unui olog din naștere la Poarta Frumoasă a templului (Fapte 3, 2–8) a mărit interesul poporului pentru predica lor. Succesul Apostolilor a trezit însă neliniștea conducătorilor iudei «mâniindu-se că ei învață poporul și vestesc întru Iisus învierea din morți» (Fapte 4, 2). În curând, numărul credincioșilor a sporit la cinci mii (Fapte 4, 4).

Apostolii sunt arestați, aduși înaintea Sinedriului și cercetați cu privire la puterea lor și a celui în numele căruia ei predicau și făceau minuni. Petru, plin de Duhul Sfânt, a răspuns că Apostolii vorbesc și săvârșesc toate în numele lui Iisus Hristos Nazarineanul, pe Care iudeii L-au răstignit, dar Dumnezeu L-a înviat din morți (Fapte 4, 10–12).

Apostolii continuă să predice, săvârșind vindecări și minuni. Ei sunt arestați din nou, dar sunt eliberați în mod minunat din închisoare și mergând propovăduiesc la templu din nou. Aduși din nou în fața Sinedriului, ei sunt muștrați cu mare asprime și amenințați cu moartea. Intervenția învățatului și înțeleptului rabin Gamaliel le salvează viața, care spune sinedriștilor: *«Feriți-vă de oamenii aceștia și lăsați-i; căci dacă această hotărâre sau lucrul acesta este de la oameni, se va nimici; iar dacă este de la Dumnezeu, nu veți putea să-i nimiciți, ca nu cumva să vă aflați și luptători împotriva lui Dumnezeu»* (Fapte 4, 38–39).

Creșterea numărului credincioșilor a creat unele greutăți în viața primei comunități creștine. Iudeii eleniști se plâng Apostolilor că văduvele lor sunt trecute cu vederea la împărțirea ajutoarelor. La propunerea Apostolilor s-au ales șapte bărbați «plini de Duhul Sfânt și de înțelepciune», care să supravegheze și să asigure buna rânduială la mesele comune, numiți *diaconi*. Primul dintre diaconi purta numele de Ștefan, «bărbat plin de credință și de Duh Sfânt» (Fapte 6, 5). Ceilalți șase erau: *Filip, Prohor, Nicanor, Timon, Parmena și Nicolae*. Apostolii s-au rugat pentru ei și și-au pus asupra lor mâinile (Fapte 6, 2–6). Ei serveau nu numai la mese, ci formau o treaptă ierarhică, fiind hirotoniți prin punerea mâinilor și rugăciune. Aveau libertatea să predice și să boteze. *Diaconii sunt primii slujitori hirotoniți de Apostoli*. Mai târziu, Apostolii au hirotonit pe episcopi și preoți.

Primul dintre diaconi, Ștefan, vorbind iudeilor cu mult curaj despre noua credință, și-a atras ura și mânia unor iudei din diasporă

(eleniști). Ei l-au acuzat de blasfemie contra lui Dumnezeu și de călcare a Legii lui Moise și l-au dus spre judecată în fața Sinedriului. În Sinedriu, Ștefan ține o lungă cuvântare în care face o scurtă istorie a poporului iudeu, demonstrând din profeții și din evenimentele Vechiului Testament că Iisus Hristos este Mesia cel prezis de ei și că iudeii sunt răspunzători de uciderea Lui. Îndată, Ștefan a fost scos afară din cetate și ucis cu pietre. Un tânăr zelos, Saul, ucenicul rabinului Gamaliel, care mai târziu va deveni Apostolul Pavel, păzea hainele ucigașilor, bucurându-se de uciderea diaconului Ștefan (Fapte 7). Sfântul Ștefan este primul martir al Bisericii creștine, iar uciderea lui marchează *primul conflict doctrinar dintre creștinism și iudaism*.

Răspândirea creștinismului

După uciderea diaconului Ștefan, prigonirea creștinilor s-a întins asupra întregii comunități. Saul, îndeosebi, prigonește pe creștini, urmărindu-i prin case, târând bărbați și femei la închisoare. Din cauza aceasta, numeroși credincioși, afară de Apostoli, au părăsit Ierusalimul și s-au împrăștiat prin ținuturile *Iudeei* și *Samariei* (Fapte 8, 1-3).

O comunitate creștină însemnată s-a format printre iudei și prozeliți la *Damasc* în Siria.

Alți credincioși ajung în Samaria, în Fenicia, la Antiohia în Siria și în insula Cipru.

În Samaria, cei împrăștiați străbat țara și binevestesc cuvântul Domnului. Diaconul Filip predică și botează într-o cetate a Samariei. Un anume mag, Simon, care se socotea pe sine «puterea lui Dumnezeu, numită cea mare» (Fapte 8, 10) a crezut și el și a primit botezul. Apostolii din Ierusalim, auzind că Samaria a primit cuvântul lui Dumnezeu, au trimis la cei botezați acolo pe Petru și Ioan ca să-și pună mâinile peste ei și să primească Duhul Sfânt. Simon Magul, văzând că prin punerea mâinilor Apostolilor se dă Duh Sfânt, a cerut să cumpere puterea Duhului Sfânt pe bani, fapt pentru care a fost certat aspru de Apostolul Petru (Fapte 8, 14-24). De la numele lui Simon Magul, cumpărarea celor sfinte pe bani se numește *simonie*. Simon Magul e cunoscut apoi ca eretic.

Un alt episod interesant s-a petrecut în sudul Iudeei. Diaconul Filip întâlnește pe drumul care ducea de la Ierusalim la Gaza un prozelit famen, mare dregător al reginei Candachia a Etiopiei. Prozelitul citea din profetul Isaia, dar nu înțelegea la cine se referea profeția lui. Filip intră îndată în vorbă cu el și-l încredință că în Iisus Hristos se împlinește profeția lui Isaia. Famenul se converti la noua credință, mărturisind că «Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu» și primi imediat botezul. Astfel el s-a întors creștin în Etiopia, binevestind pe Hristos în țara care se afla dincolo de granița cea mai sudică a Imperiului roman.

Diaconul Filip a plecat apoi la Cezareea Palestinei (Fapte 26–40).

Botezul sutașului Corneliu. Propovăduirea creștină a avut succes și printre iudeii și prozelitiți din Cezareea Palestinei, capitala politică a țării, ridicată de regele Irod cel Mare (39 î.d.Hr. – 4 d.Hr.), unde se afla reședința procuratorului și a garnizoanei romane.

Un ofițer roman, Corneliu, centurion în cohorta Italica, era prozelit «cucernic și temător de Dumnezeu cu toată casa lui» (Fapte 10, 2), care făcea rugăciuni și săvârșea multe fapte bune. El dorea să primească botezul și, aflând că Apostolul Petru se află la Iope, trimise doi slujitori și un ostaș cucernic să-l cheme la Cezareea. O problemă grea se punea Apostolului Petru. El trebuia să boteze un străin și sta la îndoială, dar, în urma unei viziuni, a mers la Cezareea și a botezat pe sutașul Corneliu cu toată casa lui (Fapte 10).

La Ierusalim, Petru a trebuit apoi să explice înaintea Apostolilor fapta sa, liniștind și bucurând pe creștinii dintre iudei, care slăveau pe Dumnezeu pentru că «și păgânilor le-a dat Dumnezeu pocăința spre viață» (Fapte 11, 1–18).

Prin botezul sutașului roman Corneliu și al familiei sale se câștiga un principiu foarte important: *primirea neamurilor în Biserică, adică a credincioșilor celorlalte religii*, direct, prin botezul creștin, fără circumciziunea mozaică. Prin acest fapt s-a afirmat *principiul universalității creștinismului*.

La Antiohia, capitala Siriei, perla Orientului, reședință imperială, cel mai mare oraș al Imperiului roman după Roma și Alexandria, au predicat creștinismul mai întâi iudeii din diasporă, binevestind și «elinilor» și convertind pe mulți (Fapte 11, 2). Când s-a aflat la Ierusalim de existența creștinilor la Antiohia, Apostolii au trimis pe

Barnaba să cerceteze și să sporească acolo lucrul evanghelic. De la Antiohia, Barnaba a plecat la Tars și a chemat pe Saul, care între timp se convertise la creștinism, și au lucrat împreună la Antiohia un an întreg «învățând mult popor». «Și în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creștini» (Fapte 11, 26).

Până atunci, în mediul iudaic, creștinii se numeau *credincioși ucenici* (femeile, *ucenițe*), *frați*, *sfinți*. De acum înainte ei se vor numi *creștini*, după numele lui Hristos, atât credincioșii proveniți dintre iudei, cât și cei proveniți din alte neamuri și religii.

La Roma, capitala Imperiului roman, creștinismul s-a răspândit mai întâi datorită «romanilor în trecere» și prozelitilor din diasporă care participaseră la sărbătoarea Cincizecimii la Ierusalim, când s-a pogorât asupra Apostolilor puterea Duhului Sfânt (Fapte 2, 10). Mai târziu, când Sfântul Apostol Pavel a fost trimis de procuratorul Palestinei, Porcius Festus, la judecata împăratului de la Roma, acesta a fost întâmpinat de creștinii din Roma, în primăvara anului 61 la Forul lui Apius și la Trei Taverne, ceea ce constituie o dovadă evidentă că creștinismul pătrunsese în capitala Imperiului cu mult înainte ca Apostolii Petru și Pavel să fi sosit la Roma (Fapte 28, 15).

Răspândirea creștinismului prin Apostoli și ucenicii lor

La sărbătoarea Cincizecimii, Sfinții Apostoli se aflau cu toții adunați la Ierusalim, în încăperea de sus (foișor), unde s-a revărsat asupra lor puterea Duhului Sfânt. De la această dată începe activitatea misionară a Sfinților Apostoli în lume.

În fața iudeilor și a prozelitilor adunați la această sărbătoare, parți, mezi și elamiți, a celor din Iudeea, Mesopotamia, Pont, Asia, Frigia, Pamfilia, Egipt, Libia și a romanilor în trecere la Ierusalim, Apostolul Petru a ținut o importantă cuvântare, arătând misiunea dumnezeiască a lui Iisus Hristos în lume. Acești iudei și prozeliti, datorită cuvântului Sfântului Apostol Petru, au devenit vestitorii credinței lui Iisus Hristos în diferite părți ale Imperiului roman în care locuiau.

Despre activitatea Sfântului Petru se va trata mai pe larg în capitolul următor.

După uciderea Sfântului arhidiacon Ștefan și prigonirea Bisericii de către Saul, mulți credincioși au părăsit Ierusalimul. Apostolii, însă, n-au părăsit cu toții Orașul Sfânt. Faptele Apostolilor amintește alături de *Petru*, pe *Iacob* și *Ioan*, socotiți de Sfântul Apostol Pavel «*stâlpii Bisericii*» din Ierusalim (Gal. 2, 9).

Apostolul **Iacob al lui Zevedei**, numit și Iacob cel Bătrân sau cel Mare, a rămas la Ierusalim, predicând cuvântul Domnului, până la moartea sa martirică. În timpul lui Irod Agripa I (41–44), nepotul lui Irod cel Mare, ajuns rege, din grația romanilor, peste toată Palestina, Biserica creștină din Ierusalim a avut de suferit. Pentru a se face plăcut iudeilor, Irod Agripa a arestat pe unii creștini, între ei pe Apostolii Iacob cel Bătrân și Petru, spre a fi uciși. Cum știm, Petru a scăpat în mod minunat din închisoare (Fapte 12, 4–11). Iacob cel Bătrân, însă, a fost ucis cu sabia din porunca lui Irod Agripa, în anul 44, fiind primul Apostol martir (Fapte 12, 2).

În fruntea Bisericii din Ierusalim, apare *Iacob cel Mic*, «fratele Domnului», numit și Justus, care se bucura de mare autoritate morală nu numai la creștini, ci și la iudeii din Ierusalim și din diasporă.

Autoritatea lui cea mare provenea, pe de o parte din rudenia lui cu Mântuitorul (văr), iar pe de alta, din pietatea lui exemplară și viața lui ascetică. *El nu pare să fie aceeași persoană cu Apostolul Iacob al lui Alfeu, zis și Levi*, cum au afirmat unii. Tradiția bisericească l-a numit mai târziu episcop (Eusebiu, *Ist. bis.* II, 1, 3). El a rămas continuu în Ierusalim și comunitatea creștină s-a bucurat sub conducerea lui de pace și liniște. Datorită moderației și înțelepciunii lui s-a înlăturat neînțelegerea dintre tendința iudaizantă, care cerea respectarea Legii mozaice și de către creștinii neiudei, și tendința universalistă, care n-a impus circumciziunea și alte practici iudaice creștinilor proveniți dintre neamuri.

În anul 61 sau 62, marele preot Hanan cel Tânăr, profitând de faptul că procuratorul roman Festus a murit, iar succesorul său, Albinus, nu sosise încă, a întrunit Sinedriul și a arestat pe Iacob, «fratele Domnului», împreună cu alți creștini, fiind socotiți vinovați că au încălcat Legea lui Moisi. Refuzând să renege pe Hristos, el a fost aruncat de pe aripa templului și ucis cu pietre (Iosif Flaviu, *Ant. Jud.* XX, 9, 1; Eusebiu, *Ist. bis.* II, 23, 21).

Sfântul **Apostol Ioan**, fiul lui Zevedeu și fratele lui Iacob cel Bătrân, a rămas la Ierusalim până la moartea Fecioarei Maria – pe care Mântuitorul a lăsat-o în grija lui – sau poate până la începutul războiului iudaic, în anul 66.

Împreună cu ceilalți Apostoli, Sfântul Ioan a luat parte la Sinodul apostolic din Ierusalim din anul 50, care a hotărât ca observarea Legii mozaice să nu fie impusă creștinilor proveniți dintre neamuri (păgâni). În modul acesta s-a ușurat mult misiunea creștină printre neamuri.

Tradiția bisericească cunoaște că Sfântul Evanghelist Ioan a predicat cuvântul Domnului în provincia romană Asia Proconsulară, îndeosebi în capitala acesteia, la Efes. În afară de Efes, el a înființat în mai multe orașe din Asia Proconsulară Biserici importante, de care se face mențiune în Apocalipsă, cap. I și II.

Știrea că ar fi murit la Ierusalim, ca și fratele său, Iacob cel Mare, sau că ar fi suferit la Roma, fiind aruncat într-un cazan cu ulei fierbinte, din care a ieșit nevătămat, în timpul împăratului Domițian (81–96) nu este întemeiată. Exilul său pe insula Patmos din Marea Egee, în anul 96, este confirmat de scrierea sa, Apocalipsa (I, 9). El a murit de moarte naturală în timpul împăratului Traian (93–117).

Trăind după anul 70, când toți sau mai toți Apostolii muriseră, Sfântul Apostol Ioan face legătura între *perioada apostolică* și cea *postapostolică*, când Biserica s-a separat complet de sinagogă, căutând să se conducă singură. Spre sfârșitul vieții sale apar primele erezii, ereziile *gnostice*, ca de exemplu aceea a lui Cerint, contra căruia Sfântul Ioan a luptat cu toată tăria.

Despre ceilalți Apostoli scrierile Noului Testament nu ne spun nimic. Oarecare știri avem despre ei din tradiția bisericească. Cea mai importantă știre ne-o dă istoricul Eusebiu de Cezareea (†340), către anul 324, după relatările mai vechi cu un secol ale teologului alexandrin Origen († 254). Iată cuvintele lui Eusebiu:

«Când Sfinții Apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăștiat peste tot pământul locuit, *Toma*, precum ne spune tradiția, a luat țara parților, *Andrei*, Scythia, *Ioan*, Asia, unde și-a petrecut viața până ce a murit în Efes...» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, I; Origen, *Com. in Genesis* 24, 9).

Sfântul Apostol **Andrei**, cum aflăm din tradiția creștină, a predicat mai întâi în provinciile Asiei Mici, Capadocia, Galatia, Pont, îndeosebi în cetatea Trapezunt, Bitinia și Tracia, și «în regiunile care se întind până la Dunăre» (*Sinaxarul Bis. de Constantinopol*).

După mărturia lui Origen și a istoricului Eusebiu de Cezareea, el a predicat în Sciția, prin care poate fi înțeleasă regiunea de la nordul Mării Negre, numită Scythia Major, sau mai sigur în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), în cetățile Histria, Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Dionysopolis (Balcic).

După tradiție, Sfântul Andrei a mers la Bizanț, unde a pus episcop pe Stachys, iar de aci a plecat în Ahaia sau Grecia, unde a murit ca martir în orașul Patras, fiind răstignit pe o cruce în formă de X.

Despre Sfântul Apostol **Toma**, Origen și Eusebiu de Cezareea spun că el a predicat în Parția, apoi în India, unde a murit ca martir, fiind străpuns cu lancea. De la numele lui, creștinii de pe coasta Malabarului din India se numesc până azi «Tomiți» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Despre Sfântul Apostol și evanghelist **Matei** tradiția spune că a predicat mai întâi la iudeii din **Palestina**, pentru care a scris **Evanghelia în limba aramaică**, vorbită atunci în Palestina. A predicat apoi în țările din jurul Palestinei, **Arabia**, **Siria**, ajungând până în **Persia**, iar la sfârșit a mers în **Etiopia**, unde a murit ca martir, fiind tăiat cu fierăstrăul.

După tradiție, Sfântul Apostol **Bartolomeu** sau **Natanael** a propovăduit în **Arabia de Sud**, unde a dus cu sine **Evanghelia scrisă în limba aramaică de Sfântul Matei**, pe care a găsit-o acolo **Panten** (sec. II), primul conducător al școlii din Alexandria.

Despre Apostolul **Tadeu** (**Lebeu**), fratele lui Iacob cel Mic, se crede că a predicat în **Palestina**. Fiii săi au fost aduși la Roma, din porunca împăratului Domițian (81–96), fiind suspectați, «ca urmași ai lui David», de revoluție politică. Când împăratul a văzut sărăcia îmbrăcăminteii și palmele lor bătătorite de muncă, s-a convins că bănuiala lui este neînte-meiată și i-a lăsat liberi (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 19, 20).

Apostolul **Filip** a fost confundat uneori cu diaconul Filip. El este numit și evanghelist, adică misionar, și a predicat cuvântul Domnului împreună cu două din fiicele sale, «care aveau darul profeției», la

Ierapolis, în Frigia, unde ar fi murit ca martiri. Altă fiică a sa a murit la Efes (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Știri neconfirmate de documente spun despre apostolul **Simon Zelotul** sau **Canaanitul** că a predicat în **Persia și Babilonia**.

Despre Apostolul **Matia**, cel ales la sorți în locul lui Iuda Iscarioteanul (Fapte 1, 26), se spune, după tradiție, că a predicat în **Etiopia, unde a și fost martirizat**.

Ucenicii și colaboratorii Apostolilor au fost numeroși. Cei 70 (72) de ucenici ai Domnului Hristos mergeau predicând doi câte doi în orașele și satele Palestinei, însoțeau pe Apostoli sau colaborau cu ei la răspândirea Evangheliei.

Unul dintre cei mai activi colaboratori ai Apostolilor a fost **Barnaba** (fiul mângâierii), originar din insula Cipru, unde avea o țarină pe care a vândut-o, iar banii i-a pus la picioarele Apostolilor (Fapte 4, 37).

Când s-a aflat la Ierusalim că la Antiohia, capitala Siriei, s-a răspândit cuvântul lui Dumnezeu prin iudeii din diasporă, Sfinții Apostoli l-au trimis pe Barnaba la **Antiohia** să sporească lucrul evanghelic. De aici, Barnaba a mers la **Tars**, de unde a adus pe Saul, convertit între timp la creștinism, și au lucrat împreună la Antiohia un an întreg «învățând mult popor» (Fapte 11, 26).

Barnaba, împreună cu vărul său, **Ioan Marcu**, au însoțit pe **Apostolul Pavel** în prima sa călătorie misionară, dintre anii 45–48, mai întâi în insula **Cipru**, apoi la **Perga Pamfiliei**, de unde Marcu s-a întors la Ierusalim (Fapte 13, 13). Barnaba l-a însoțit mai departe pe Sfântul Pavel în călătoria sa în provinciile **Pamfilia**, **Pisidia** și **Licaonia**, apoi s-au întors la Antiohia (Fapte cap. 14).

Învindându-se la Antiohia disputa despre valabilitatea Legii mozaice, între creștinii proveniți dintre iudei și cei dintre neamuri, Pavel, Barnaba, Tit și alții au fost trimiși ca delegați ai Bisericii din Antiohia spre a cere sfatul Apostolilor. Adunarea sau Sinodul Apostolilor din anul 50 a hotărât că nu trebuie să se impună Legea mozaică și creștinilor dintre păgâni și a trimis la Antiohia pe Pavel, Barnaba și Sila să le anunțe hotărârea lor (Fapte 15, 1–35), fapt care a bucurat pe creștinii din Antiohia.

În anul 51, Barnaba, însoțit de Ioan Marcu, merge din nou în insula Cipru (Fapte 15, 36).

După tradiție, Barnaba a mers mai târziu în Italia de nord, unde a întemeiat Biserica din Mediolanum (Milan).

Ioan Marcu, vărul lui Barnaba, a fost colaboratorul apropiat al Sfinților Apostoli Pavel și Petru. El trăia la Ierusalim, unde mama sa, Maria, avea o casă în care a fost adăpostit și Sfântul Petru în noaptea când a avut loc eliberarea sa minunată din închisoare în anul 44, în urma uciderii Apostolului Iacob cel Bătrân, din porunca regelui Irod Agripa (Fapte 12, 12). Mai târziu, Marcu a însoțit pe Sfântul Apostol Petru, după a cărui predică a scris Evanghelia sa. În *Epistola I Petru* se spune că Marcu se afla împreună cu Petru în Babilon (I Petru 5, 13).

Pe la anul 63, Ioan Marcu se afla împreună cu Apostolul Pavel la Roma (Col. 4, 10; Filimon 1, 24). După o tradiție de mai târziu, Sfântul Marcu a mers în Egipt, unde a înființat Biserica din Alexandria. Din dorința de a da o origine mai aleasă Bisericii lor, Veneția și Aquileea l-au revendicat ca întemeietor al comunităților creștine din aceste orașe, fapt pe care istoria nu-l poate confirma.

Printre alți colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel mai însemnați sunt: medicul Luca, autorul Evangheliei a treia și al Faptelor Apostolilor, Sila sau Silvan, Timotei și Tit și câteva femei mai devotate, care au adus misiunii creștine prețioase servicii.

Doctorul Luca, Evanghelistul, originar din Troa (Fapte 16, 8 și 10), a fost un însoțitor nedespărțit al Sfântului Apostol Pavel, începând din a doua călătorie misionară (51–54), și până la sfârșitul primei captivități a acestuia la Roma, în anul 63. Luca se afla în acest timp la Roma, împreună cu Sfântul Apostol Pavel, cum aflăm din Epistola către Coloseni cărora Apostolul neamurilor le scrie: «Vă îmbrățișează Luca, doctorul cel iubit» (Col. 4, 14).

După moartea Sfântului Apostol Pavel, Sfântul Luca a făcut misiune creștină în Italia, Dalmația, Macedonia și mai ales Ahaia, unde tradiția creștină spune că s-ar fi săvârșit din viață la o vârstă memorabilă. Mai târziu, osemintele sale au fost transportate în anul 357 la Constantinopol, din ordinul împăratului Constanțiu (337–361), și așezate în biserica Sfinților Apostoli, necropolă a împăraților bizantini.

Despre **Sila** sau **Silvan**, care era prooroc, știm că a jucat un rol important, împreună cu Pavel și Barnaba, la încetarea disputei despre valabilitatea Legii mozaice, ivite în Biserica din Antiohia (Fapte 15, 27–34). După aceea **a însoțit pe Sfântul Apostol Pavel între anii 51–54** în a doua sa călătorie misionară, fiind de mare folos propovăduirii creștine printre neamuri (Fapte 15, 40 – 17, 15).

Unul dintre cei mai iubiți discipoli și colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel a fost **Timotei**, fiul unei femei iudee credincioase, numită Eunice, și al unui tată elin. Apostolul neamurilor l-a întâlnit pe Timotei la Listra și l-a convertit la creștinism în a doua călătorie misionară (Fapte 16, 1; II Tim. 1, 5). După convertire, Timotei **a însoțit pe Sfântul Apostol Pavel**, împreună cu Sila, la Bisericiile înființate mai înainte, între 45–48, **în provinciile Asiei Mici**, apoi, mergând prin **Galatia, Frigia și Misia**, unde au înființat noi Biserici, au trecut în **Macedonia și Grecia**, unde au înființat alte Biserici. Apostolul neamurilor și-l asociază de șase ori în epistolele sale.

După prima captivitate a Sfântului Apostol Pavel la Roma (61–63), Timotei a fost **orânduie episcop al Bisericii din Efes**, fiind primul ei episcop. După o veche tradiție înregistrată de patriarhul Fotie al Constantinopolului (858–866; 877–886), el **a murit ca martir în timpul domniei împăratului Domițian** (81–96) (Fotie, *Bibliotheca*, cod. 254).

Un alt apropiat colaborator al Sfântului Apostol Pavel a fost **Tit**, de origine grecească, căruia Apostolul neamurilor i-a trimis o epistolă. Împreună cu Sfântul Apostol Pavel și Barnaba, el a jucat un rol important la rezolvarea disputei despre valabilitatea Legii mozaice, ivite în **Biserica Antiohiei** (Fapte 15, 11–35; Gal. 2, 1–3). De la Sfântul Apostol Pavel știm că Tit **a făcut misiune creștină în Dalmația** (II Tes. 4, 10). Sfântul Apostol Pavel l-a lăsat pe Tit **episcop în Creta**, cu misiunea de a așeza preoți prin cetăți (Tit 1, 5).

Un rol însemnat în răspândirea creștinismului printre neamuri l-au avut soții **Acvila și Priscilla**, pe care Sfântul Apostol Pavel i-a găsit la **Corint** în 56–58, în timpul celei de a doua călătorii misionare (Fapte 18, 2; Rom. 16, 3; I Cor. 16, 19). Ei **au venit la Corint de la Roma** în anul 49, în vremea poruncii împăratului Claudiu (41–54), care a

hotărât ca iudeii să părăsească Roma, fiindcă se certau între ei din pricina numelui lui Hristos (Suetoniu, *Vita Claudii* 25, 4).

Dintre femeile mai devotate care au adus însemnate servicii răspândirii creștinismului, Sfântul Apostol Pavel amintește îndeosebi pe Febe, diaconișă Bisericii din Chenhrea, pe care o recomandă romanilor ca să fie bine primită, «*cu vrednicia cuvenită sfinților (creștinilor), și să-i fie de ajutor la orice ar avea nevoie... căci ea a ajutat pe mulți și pe mine însumi*» (Rom. 16, 1–2).

Activitatea Sfântului Apostol Petru

Sfântul Apostol Petru era cel mai în vârstă dintre Sfinții Apostoli. Activitatea lui misionară începe din ziua Cincizecimii, când Duhul Sfânt S-a pogorât asupra Sfinților Apostoli. În această zi, el a ținut în fața iudeilor și a prozeliților adunați în număr mare la sărbătoarea Cincizecimii o importantă cuvântare, scoțând în relief scopul misiunii dumnezeiești a lui Iisus Hristos în lume (Fapte 2, 1–36).

De la sărbătoarea Cincizecimii până la anul 50 activitatea Sfântului Petru s-a desfășurat la Ierusalim, în Iudeea, Samaria și Galileea (Fapte 9, 31).

Mergând într-una din zile la templu pentru rugăciune, împreună cu Ioan, Petru a vindecat în mod minunat un olog din naștere la Poarta Frumoasă dinaintea intrării la templu, fapt care a umplut de uimire tot poporul (Fapte 3, 1–10).

Apostolii, fiind arestați de iudei, sunt duși în fața Sinedriului. Fiind întrebați în numele cui predică, Petru a răspuns cu curaj că ei vorbesc în numele lui Iisus Hristos, întrucât «*în nimeni altul nu este mântuirea, căci nu este sub cer un alt nume, dat între oameni, în care trebuie să ne mântuim noi*» (Fapte 4, 12). La sfatul înțeleptului rabin Gamaliel, ei au fost eliberați, membrii Sinedriului poruncindu-le să nu mai învețe în numele lui Iisus.

După uciderea cu pietre a arhidiaconului Ștefan, credincioșii Bisericii din Ierusalim s-au împrăștiat prin ținuturile Iudeii și Samariei, predicând pe Hristos. Sporind numărul creștinilor în Samaria, Apostolii au trimis acolo pe Petru și Ioan să pună mâinile pe cei botezați de diaconul Filip și să primească Duhul Sfânt. Sfântul Petru

a combătut aici pe ereticul Simon Magul, care voia să cumpere Puterea Duhului Sfânt pe bani (Fapte 8, 14–24).

Sfântul Apostol Petru a predicat și în cetățile Lida, Iope și Cezareea Palestinei, capitala politică a țării. În Lida, a vindecat pe paralizatul Enea, care de opt ani zăcea în pat, iar în Iope pe fecioara Tavita, care se tâlmăcește Căprioara (Fapte 9, 32–37). La Cezareea a botezat, cum știm, pe sutașul Corneliu, cu toată casa lui (Fapte, cap. 10).

Până la uciderea Apostolului Iacob cel Mare în anul 44, din porunca regelui Irod Agripa I (41–44), Sfântul Petru a rămas în Ierusalim. Văzând că uciderea lui Iacob cel Mare este pe placul iudeilor, Irod Agripa a arestat și pe Sfântul Petru la sărbătoarea Azimilor și l-a dus la închisoare, cu gândul de a-l ucide. Scăpând în mod minunat din închisoare, Sfântul Petru a mers noaptea la casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, «unde erau mulți și se rugau» (Fapte 12, 12). Nu știm unde s-a dus apoi, căci «ieșind de aici, s-a dus în alt loc» (Fapte 12, 17). După toată probabilitatea el a rămas în Ierusalim, unde îl întâlnim cu prilejul întrunirii Sinodului apostolic din anul 50, când el ține o importantă cuvântare. La îndemnul său, Sfinții Apostoli au hotărât să nu impună respectarea Legii mozaice creștinilor proveniți dintre neamuri și le-au scris acestora la Antiohia prin Pavel, Barnaba, Iuda și Sila să se ferească de jertfele idolești, de desfrânare, de animalele sugrumate și de sânge (Fapte 15, 1–21).

La puțin timp după Sinodul apostolic, Sfântul Apostol Petru a predicat la Antiohia. Pentru a nu supăra pe iudaizanți, el s-a ferit de a mai mânca la mesele creștinilor proveniți dintre păgâni, fapt pentru care a fost muștrat înaintea tuturor de Apostolul Pavel (Gal. 2, 11–14).

Având în vedere că Sfântul Apostol Petru a scris Prima sa Epistolă comunităților din Pont, Galatia, Capadocia, Asia și Bitinia, se crede că el a predicat și în aceste provincii. Știrea aceasta este confirmată de istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340), după relațiile mai vechi cu un secol ale lui Origen († 254), care se exprimă astfel: «Când Sfinții Apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăștiat peste tot pământul locuit..., *Petru a predicat evreilor din împrăștiere în Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia și Asia*, pentru ca, la sfârșit, ajungând la Roma, să fie răstignit cu capul în jos, cum el singur a dorit să pătimească» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Din Epistola I Petru reiese că el a predicat și în Babilon (I Petru 5, 13).

După aceeași tradiție, consemnată de Origen și citată de Eusebiu, se crede că Apostolul Petru a predicat și în Macedonia.

Din Epistola I-a către Corinteni aflăm că credincioșii din Corint se numeau unii ai lui Pavel, alții ai lui *Apollo*, iar alții ai lui *Chifa* (Petru) (I Cor. 1, 12–13), ceea ce ne lasă să înțelegem că Sfântul Petru a stat un timp și la Corint, cum afirmă Sfântul Clement Romanul (88–97) în I-a sa Epistolă către Corinteni, scrisă în anul 95.

Spre sfârșitul vieții, Sfântul Petru a ajuns și la Roma. În timpul persecuției împăratului Nero (54–68) din anul 64, care a acuzat pe creștini de incendiul Romei, Sfântul Petru a fost închis, dar a scăpat. Către sfârșitul domniei lui Nero, în anul 66, Sfântul Petru este închis pentru a doua oară în închisoarea mamertină, la picioarele Capi-toliului. Fiind condamnat de autoritățile romane la moarte prin răstignire pe cruce, el a cerut să fie răstignit «cu capul în jos spre pământ și cu picioarele în sus», socotind că este nevrednic a fi răstignit ca Domnul nostru Iisus Hristos. El a fost răstignit între două borne din Circul lui Nero în anul 67 și a fost îngropat la Roma, în Vatican, lângă Calea triumfală, bucurându-se de cinstirea întregii lumi creștine (Fer. Ieronim, *De viris illustribus*, I). În același an a fost ucis la Roma și Sfântul Apostol Pavel. Unii istorici susțin că între moartea martirică a celor doi Apostoli este o diferență de un an, Sfântul Petru fiind răstignit în anul 66. Sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel se săvârșește în fiecare an la 29 iunie.

Combaterea primatului papal. Între Sfinții Apostoli, Simon Petru, fiind cel mai în vârstă, a fost socotit *primus inter pares* – *primul între egali*. Întăietatea de care Sfântul Petru s-a bucurat între Apostoli n-a avut un caracter jurisdicțional, cum pretind ierarhii și teologii romano-catolici din dorința de a justifica *primatul papal*. Puterea spirituală de a învăța, sfinți și conduce Biserica Universală a fost dăruită și încredințată de Domnul Iisus Hristos în mod egal tuturor Apostolilor, nu numai lui Petru, iar puterea acestuia nu se suprapunea puterii celorlalți Apostoli, deoarece Sfântul Duh n-a dăruit lui Petru o putere mai mare decât celorlalți Apostoli la Cincizecime.

Puterea curățitoare, înnoitoare și sfințitoare a Sfântului Duh a lucrat deopotrivă prin toți Sfinții Apostoli, apoi prin episcopi, urmașii

Apostolilor, nu numai prin Petru, care pentru unele slăbiciuni ale lui a fost mustrat de Domnul Iisus Hristos (Ioan 18, 25–27; 21, 15–17). După învățătura Domnului nostru Iisus Hristos, jurisdicția în Biserică nu aparține numai unui singur Apostol, lui Petru și urmașilor acestuia, cum pretind teologii și ierarhii romano-catolici, ci *Sinodului episcopilor*, care reprezintă întregul Colegiu apostolic.

Tradiția, relativ târzie (sec. III–IV), după care Sfântul Petru a fost «*episcop*», întâi la Antiohia, apoi la Roma, pe care se bazează *primatul papal*, are un caracter neautentic, provenind din scrieri apocrife și este contrară faptelor istorice cunoscute. Trebuie să avem în vedere că demnitatea de Apostol era desigur superioară demnității de episcop, căci Apostolii așezau pe episcopi în cetăți, cum a orânduit Sfântul Apostol Pavel pe Timotei la Efes și pe Tit în insula Creta.

Unii dintre istoricii romano-catolici pretind că Sfântul Apostol Petru a venit la Roma în al 2-lea an al împăratului Claudiu (41–54) și a înființat aici Biserica pe care a păstorit-o 25 de ani. Este însă o afirmație care nu corespunde, cum am văzut, adevărului istoric, deoarece în acest timp Sfântul Petru a făcut misiune în provinciile și orașele amintite mai înainte.

În nici un caz nu se poate susține că Petru, cel dintâi, a înființat comunitatea din Roma și a condus-o ca episcop, deoarece creștinismul a existat la Roma înaintea venirii aici a Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Prozeliții romani care se aflau la Ierusalim la sărbătoarea Cincizecimii, când Sfântul Duh S-a pogorât asupra Apostolilor, au putut să fie cei dintâi care au dus creștinismul la Roma (Fapte 2, 10).

Istoricii bisericești romano-catolici din cei mai de seamă recunosc că ceea ce se știe cu adevărat despre Sfântul Petru este că el a mers spre sfârșitul vieții la Roma, a desfășurat aici câțva timp o activitate misionară și a murit ca martir.

Potrivit Sfintei Scripturi și Sfintei Tradiții, Biserica Ortodoxă învață că cea mai înaltă autoritate bisericească este adunarea sau *Sinodul episcopilor*, având ca model Colegiul apostolic, care conduce în chip văzut Biserica, iar capul ei nevăzut este Mântuitorul Hristos, care a încredințat pe Sfinții Apostoli și urmașii lor că El «*va fi cu ei în toate zilele până la sfârșitul veacurilor*» (Matei 28, 20).

Biserica Romano-Catolică, dimpotrivă, interpretând inadecvat câteva pasaje din Sfânta Evanghelie susține că papa este autoritatea supremă și capul văzut al Bisericii.

Locul de temelie al primatului papal este textul din Matei 16, 18: *«Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica Mea și porțile iadului nu o vor birui»*. Textul, însă, nu se referă la Petru ca persoană, ci la credința mărturisită de el în numele tuturor Apostolilor, cărora s-a adresat Iisus, întrebându-i: *«Voi cine credeți că sunt Eu?»* Iar Petru, în numele tuturor, a răspuns: *«Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu»* (Ioan 16, 13 și 16).

Sfintele Evanghelii stau mărturie că Mântuitorul nostru Iisus Hristos n-a acordat lui Petru un privilegiu deosebit, sau vreo putere jurisdicțională asupra celorlalți Apostoli și n-a avut niciodată intenția să-l instituie vicar sau locțiitor al Său pe pământ, sau capul văzut al Bisericii, cum pretind unii; din contră, Mântuitorul a spus Sfinților Apostoli: *«Cel care între voi va vrea să fie mare să fie slujitorul vostru. Și care dintre voi va vrea să fie întâiul să vă fie vouă slugă»* (Matei 20, 26–27).

Sfântul Apostol Pavel, în Epistola către Efeseni, spune creștinilor că sunt zidiți nu pe temelia lui Petru, ci *«pe temelia Apostolilor și a proorocilor, piatra cea din capul unghiului fiind Însuși Iisus Hristos»* (Efes. 2, 20).

Faptele Apostolilor, care au consemnat îndeosebi activitatea misionară a lui Iacob cel Bătrân, Petru și Ioan, nu-l arată niciodată pe Sfântul Petru că a avut un rol de supremație peste Apostoli, pe care i-l atribuie Biserica Romano-Catolică. Dimpotrivă, el a fost muștrat la Antiohia de Sfântul Apostol Pavel, când s-a despărțit de creștinii dintre păgâni (Gal. 2, 2), iar Sinodul apostolic de la Ierusalim din anul 50 a fost prezidat de Iacob, fratele Domnului, nu de Petru (Fapte, cap. 15).

Biserica Ortodoxă a respins totdeauna pretenția că episcopul Romei deține puterea supremă în toată Biserica creștină, adică «primatul papal».

Cu toate că primatul papal nu are nici un temei, nici în Sfânta Scriptură, nici în Tradiția Bisericii, el a fost proclamat dogmă în Biserica Romano-Catolică, mai întâi în ședința a IV-a a Conciliului I

Vatican din 18 iulie 1870 și reconfirmat apoi în ședința de închidere a sesiunii a treia a Conciliului II Vatican, din 21 noiembrie 1964.

Primatul papal a devenit astfel cel mai serios obstacol în calea refacerii unității Bisericii creștine.

«Această dogmă inovatoare, scrie fostul mitropolit al Atenei, Hrisostom Papadopoulos, este nu numai de prisos, ci și vătămătoare, pentru că a produs și produce un mare rău în Biserică, provocând dezbinarea ei. Neîntemeindu-se pe adevăr și pe fapte reale, ea a fost respinsă și va fi respinsă totdeauna de oricine gândește drept și crede în adevăr și fapte reale» (Mitrop. Hr. Papadopoulos, *Primatul episcopului Romei*, în limba greacă, ed. 2-a, Atena, 1964, p. 330).

Activitatea Sfântului Apostol Pavel. Călătoriile misionare și Sinodul apostolic

Persoana Sfântului Apostol Pavel este mai bine cunoscută decât a celorlalți Apostoli. Faptele Apostolilor, scrise de ucenicul său, Luca, și Epistolele sale ne oferă informații bogate despre viața și activitatea sa. Pe scena istoriei Bisericii primare, figura uriașă a Sfântului Apostol Pavel rămâne dominantă mai mult de două decenii.

Viața sa înainte de convertire. Sfântul Apostol Pavel, cunoscut mai întâi sub numele de *Saul* (cel dorit), s-a născut la Tars, capitala provinciei Cilicia din Asia Mică, în primii ani ai erei creștine, din părinți evrei, cu o stare materială bună. Ei aveau un atelier de țesut stoffe din păr de capră, din care făceau mantale și corturi pe care le vindeau.

Orașul Tars avea școli vestite, la care Saul a învățat bine din copilărie limba greacă, pe care a cunoscut-o mai bine decât ceilalți Apostoli. De la părinții săi avea dreptul de cetățean roman. Ambele calități au avut mare importanță în activitatea lui misionară.

De foarte tânăr, Saul a mers la Ierusalim, unde avea o soră, mama lui Ioan Marcu, vărul lui Barnaba, spre a se instrui în Legea mozaică la școala vestitului învățat rabin Gamaliel.

Saul n-a cunoscut direct pe Hristos. În timpul activității publice a Mântuitorului, el trăia la Tars, ca rabin. Auzind vestea marii mișcări produse de predica Apostolilor despre Iisus Hristos, a venit la Ierusalim, unde a devenit persecutor al creștinilor. La uciderea cu pietre a

Sfântului Ștefan, ucigașii și-au pus hainele la picioarele lui Saul (Fapte 7, 58). El pustia Biserica din Ierusalim, intrând prin case și, târând pe bărbați și pe femei, îi ducea la temniță (Fapte 8, 3; 22, 4). După împrăștierea comunității din Ierusalim, Saul voia s-o desființeze pe cea din Damasc.

Convertirea. Luând scrisori de împuternicire de la marele preot către comunitatea iudaică din Damasc și primind o gardă dată de Sinedriu, Saul pornește spre Damasc, oraș situat la vreo 200 km nord-est de Ierusalim. Pe drum, în apropiere de Damasc, s-a petrecut faptul extraordinar care a schimbat cu totul viața și misiunea rabinului Saul: convertirea lui la creștinism. Ziua, în amiaza mare, într-o lumină strălucitoare, i s-a arătat Iisus Hristos, zicându-i: «Saule, Saule, de ce Mă prigonești? Iar el a zis: Cine ești, Doamne? Și Domnul a zis: *Eu sunt Iisus, pe care tu îl prigonești*» (Fapte 9, 4–5).

Minunea de pe drumul Damascului a făcut lumină în sufletul lui, încât, din persecutorul Saul, a devenit Apostolul Pavel. Orbit, uimit și profund schimbat, Saul e dus de însoțitorii săi la Damasc, unde primește botezul de la preotul Anania. El intră astfel în sânul Bisericii ca «vas ales, ca să poarte numele lui Iisus înaintea neamurilor» (Fapte 9, 15), ca «Apostol chemat nu de la oameni, nici prin vreun om, ci prin Iisus Hristos și prin Dumnezeu-Tatăl» (Gal. 1, 1). El începe să predice în sinagogi că «*Iisus este Fiul lui Dumnezeu*» spre uimirea și surprinderea iudeilor din Damasc, care, auzind aceasta, s-au sfătuit să-l omoare. Saul este ajutat de creștini să părăsească orașul, coborându-l noaptea peste zidurile cetății într-un coș, iar el se retrage pentru trei ani în Arabia, studiind Sfânta Scriptură și meditănd asupra creștinismului (Fapte 9, 1–26; 22, 3–21).

Prima călătorie misionară a Sfântului Pavel (45–48). După primirea botezului la Damasc și retragerea sa în Arabia, el s-a dus la Ierusalim, unde a fost introdus în cercul Apostolilor de Barnaba, creștin iudeu, originar din insula Cipru. Fiind amenințat de iudeii eleniști, Saul s-a retras la Cezareea Palestinei, apoi la Tars, de unde a fost chemat de Barnaba la Antiohia pentru misiune între neamuri (Fapte 9, 27–30; 11, 25–26). Din Antiohia, Saul și Barnaba merg cu o colectă la Ierusalim, în timpul foametei de sub împăratul Claudiu (41–54) (Fapte 11, 29–30), apoi se întorc la Antiohia, de unde între-

prind prima călătorie misionară între anii 45–48, luând cu ei și pe Ioan Marcu (Fapte, cap. 13 și 14).

Cei trei misionari au plecat din Seleucia, portul Siriei, către insula Cipru, de unde era Barnaba, pe care au străbătut-o de la răsărit spre apus. În orașul Pafos, ei convertesc pe proconsulul roman Sergius Paulus, guvernatorul insulei, de la numele căruia Saul s-a numit Pavel, nume pe care-l va purta până la sfârșitul vieții (Fapte 13, 9). De la Pafos, cei trei misionari călătoresc pe mare spre nord-vest până în provincia Pamfilia; la Perga Pamfiliei, Ioan Marcu s-a întors la Ierusalim, iar Pavel și Barnaba au continuat călătoria în provinciile Pisidia și Licaonia, predicând noua credință în orașele Antiohia Pisidiei, Iconiu, Listra și Derbe. La Listra, mulțimile, socotindu-i zei, au vrut să le aducă jertfe de animale, numind pe Barnaba Zeus, iar pe Pavel, Hermes, fiindcă el era purtătorul cuvântului. Vizitând apoi comunitățile de curând înființate și hirotonind preoți pentru fiecare biserică, se întorc la Perga Pamfiliei, iar de aici, prin portul Atalia, ajung pe mare la Antiohia, în anul 48, vestind credincioșilor câte a făcut Dumnezeu cu ei și cum a deschis păgânilor ușa credinței (Fapte cap. 13 și 14).

Sinodul Apostolic de la Ierusalim din anul 50. Întorși la Antiohia Siriei, Pavel și Barnaba găsiră Biserica dezbinată din cauza unor iudei-creștini veniți din Iudeea, care învățau că păgânii convertiți la creștinism trebuiau să observe Legea mozaică, primind circumciziunea. Astfel s-a născut la Antiohia *disputa despre valabilitatea Legii mozaice* sau disputa despre respectarea ceremoniilor iudaice în Biserică. În anul 49 sau 50, Pavel și Barnaba, însoțiți de Tit, merg ca delegați ai Bisericii din Antiohia la Ierusalim să supună chestiunea Apostolilor. La Ierusalim, unii din eresul fariseilor, care trecuseră la credință, susțineau că păgânii care se convertesc la creștinism trebuie să primească circumciziunea și să respecte ceremoniile Legii mozaice.

În anul 50, Sinodul Apostolilor, presbiterilor și credincioșilor din Ierusalim, în frunte cu Petru și Iacob, au ascultat cele cerute de comunitatea din Antiohia și au hotărât, potrivit sfatului Duhului Sfânt, să nu impună creștinilor dintre neamuri «jugul» Legii mozaice, ci ei «să se ferească de cele jertfite idoloilor, de desfrâu, de animalele sugrumate și de sânge» (Fapte 15, 20 și 29). Ei au trimis apoi Bisericii din Antiohia,

prin Pavel și Barnaba, însoțiți de Iuda și Silvan, o scrisoare, prin care li s-a adus la cunoștință hotărârea înțeleaptă luată de Sinodul Apostolilor la Ierusalim, iar credincioșii s-au bucurat pentru mângâiere (Fapte 15, 1–33). Totodată, s-a ușurat mult misiunea creștină printre neamuri, iar creștinismul, eliberat de servitutea Legii mozaice, și-a întărit caracterul de religie universală.

La puțin timp după anul 50, Sfântul Apostol Petru a părăsit Ierusalimul și s-a dus la Antiohia, unde, la început, lua masa cu cei dintre neamuri. De teama iudaizanților, el n-a mai luat masa cu creștinii dintre pagâni, fapt pentru care a fost muștrat în fața tuturor de Sfântul Apostol Pavel (Gal. 2, 11–14).

A doua călătorie misionară (51–54). Sfântul Apostol Pavel întreprinde a doua călătorie misionară împreună cu Sila, între anii 51–54, în timp ce Barnaba și vărul său, Ioan Marcu, merg din nou în Cipru (Fapte 15, 39). Mergând de astădată pe uscat, ei vizitează comunitățile din Siria, Cilicia și Licaonia, orașul Listra, unde convertesc pe Timotei, care i-a însoțit apoi în misiune. După ce au vizitat comunitățile înființate în prima călătorie, ei trec prin Galatia, Frigia și Misia și ajung în orașul Troa, unde convertesc pe doctorul Luca. Din Troa, cei trei misionari, luând cu ei și pe doctorul Luca, trec prin insula Samotrace și ajung la Neapolis, în Macedonia, și predică cu succes la Filipi, înființând aici prima comunitate europeană. La Filipi, Pavel și Sila sunt bătuți cu bice și duși la închisoare, de unde au scăpat în mod minunat. De la Filipi, trec prin orașele Macedoniei, Amfipolis, Apolonia și ajung la Tesalonic, unde au convertit un număr mare de prozeliti greci și romani și pe unii dintre iudei. Făcându-se mare tulburare printre iudei contra misionarilor, Pavel cu însoțitorii săi au plecat la Bereea, apoi el singur merge pe mare, ajungând la Atena.

În cetatea culturii elene, filosofii epicurei și stoici, care-și petreceau timpul în Agora, să mai audă ceva nou, auzind pe Pavel vorbind în piață s-au exprimat că el pare a fi *«vestitor de dumnezei străini, fiindcă binevestește pe Iisus și Învierea»* (Fapte 19, 18). Luându-l apoi cu ei, l-au dus înaintea Areopagului, unde Sfântul Pavel a ținut o interesantă și originală cuvântare. Lăudând cucernicia atenienilor față de zei, care au ridicat în cetatea lor un altar și *Dumnezeului celui necunoscut* – pe care ei îl cinstesc fără ca să-l cunoască –, Sfântul

Pavel le spune că Acesta este Dumnezeuul pe care-L vestește lor, «Care a făcut lumea și toate cele ce sunt în ea... Domnul cerului și al pământului, Care nu locuiește în temple făcute de mâini, nici nu este slujit de mâini omenești... *Căci în El trăim, ne mișcăm și suntem*» (Fapte 17, 23–25 și 28).

În urma acestei cuvântări, Sfântul Pavel a convertit la creștinism un număr însemnat de greci, între care se aflau Dionisie Areopagitul, după tradiție primul episcop al Atenei, o femeie cu numele Damaris și pe alții (Fapte, cap. 17).

În marea lor majoritate, însă grecii s-au arătat curioși față de cele spuse de Pavel, dar au rămas sceptici și l-au luat în râs când l-au auzit vorbind, la sfârșit, de învierea morților (Fapte 17, 32).

Mai mare succes a avut predica Sfântului Apostol Pavel la Corint, unde a lucrat un an și jumătate, împreună cu soții iudeo-creștini Aquila și Priscilla, pe care i-a întâlnit aici în anul 52. Aceștia s-au refugiat de la Roma la Corint în urma edictului publicat contra iudeilor în anul 49 de împăratul Claudiu (41–54), fiindcă se certau între ei din cauza lui Iisus Hristos. Între timp, au venit la Corint Sila și Timotei, pe care Sfântul Pavel îi lăsase la Bereea, în Macedonia (Fapte 18, 5). La Corint, a convertit pe Crispus, mai marele sinagogii și pe mulți alții dintre greci. Iudeii, mândri din cauza succesului lui Pavel, îl duc în fața lui Galion, proconsulul Ahaiei, fratele filosofului Seneca, care, dând dovadă de tact, a refuzat să se amestece în disputele religioase ale iudeilor și le-a poruncit să se întoarcă liniștiți la casele lor.

Din cauza agitației iudeilor, Sfântul Pavel a plecat din Corint, luând cu sine și pe soții Aquila și Priscilla, pe care i-a lăsat la Efes, unde făcea misiune creștină un învățat iudeu alexandrin, Apollo. Din Efes, pe mare, Sfântul Pavel s-a dus la Cezareea Palestinei, apoi la Ierusalim, de sărbătoarea Paștelui, de unde s-a întors la Antiohia (Fapte 18, 1–22).

A treia călătorie misionară (54–53). Plecând din Antiohia, centrul misiunii sale, Sfântul Pavel și însoțitorii săi au întreprins a treia călătorie misionară între anii 54–58. El a vizitat mai întâi comunitățile creștine înființate în Galatia și Frigia, apoi s-a oprit la Efes, capitala provinciei Asia Proconsulară, pentru doi ani și jumătate. La Efes, Sfântul Pavel botează vreo 12 ucenici de ai lui Ioan Botezătorul,

punându-și mâinile peste ei și chemând puterea Duhului Sfânt (Fapte 19, 3–6). Activitatea rodnică a Sfântului Pavel a provocat o mare mișcare contra creștinilor, la instigația argintarului Dimitrie, care-și vedea meseria periclitată din cauza întinderii creștinismului și a înlăturării cultului zeilor (Fapte 19, 23–40). După cum reiese din Epistola I-a către Corinteni, Sf. Pavel s-a luptat la Efes cu fiarele în circ (I Cor. 15, 32).

Părăsind Efesul, Sf. Pavel s-a dus în Macedonia în anul 57 și de acolo în Iliria (Rom. 15, 19), iar apoi la Corint, unde a scris Epistola către Romani. De la Corint, trecând din nou prin Macedonia, a ajuns la Troa și Assus, apoi, ocolind Efesul, unde a avut neplăceri din cauza răscoalei argintarului Dimitrie, s-a oprit la Milet. Acolo a chemat presbiterii din Efes, de care s-a despărțit cu duioșie pe țarmul mării, prevăzând că nu-i va mai vedea (Fapte 20, 1–38).

De la Milet a plecat pe mare la Tir, Ptolemaida și Cezareea Palestinei și apoi la Ierusalim, în anul 58, ducând cu sine colecta făcută în Grecia și Macedonia pentru săracii din Ierusalim (Fapte 21, 1–17).

Cunoscând ura iudeilor față de Pavel, Iacob cel Mic îl sfătuiește să îndeplinească un act prevăzut de Legea mozaică și el suportă prețul pentru curățirea unor nazirei, care și-au ras capul. În templu, când era să se împlinească cele șapte zile de curățire, este recunoscut de iudeii din Asia și arestat. La intervenția hiliarhului Claudius Lysias, comandantul gărzii romane, Pavel este scos din mâinile iudeilor și închis în turnul Antonia. La intervenția ofițerului roman i s-a îngăduit să se apere în fața mulțimii înfuriate și a Sinedriului. O conspirație pusă la cale de peste 40 de iudei fanatici contra vieții lui este aflată de Ioan Marcu și comunicată comandantului. Acesta îl trimite noaptea, sub o escortă puternică, la Cezareea Palestinei, unde e ținut în închisoare doi ani, între 58 și 60, de procuratorul Felix, cu speranța de a obține de la Pavel o sumă de bani. Iudeii din Ierusalim îl urmăresc însă și acolo. Pavel se apără în fața noului procurator Porcius Festus, a regelui Irod Agripa II (47–50; † 100) și a soției sale, Berenice, iar în cele din urmă el face apel la judecata împăratului de la Roma, în calitatea sa de cetățean roman (Fapte 21, 21–40 și cap. 22–26).

Drumul la Roma s-a făcut pe mare, pe timp de toamnă și iarnă, în anul 60, Pavel fiind însoțit de Aristarh, macedonean din Tesalonic, sub

paza sutașului Iuliu, întâmpinând amenințarea furtunilor și a valurilor mării. Plecând din Cezareea, au trecut prin Sidon, insula Cipru, Mira Licieii, pe lângă insula Creta, insula Malta, unde au suferit un naufragiu, și au ajuns la Puteoli, în Italia, în primăvara anului 61, de unde au făcut drumul pe jos până la Roma, acolo fiind întâmpinat de creștini la Forul Apius și la locul numit Trei Taverne, a căror prezență l-a bucurat mult. Prezența creștinilor la Roma este o mărturie evidentă că creștinismul pătrunsese în capitala Imperiului înainte ca Apostolii Petru și Pavel să fi sosit aci.

La Roma, Sfântul Pavel s-a aflat într-o detenție ușoară fiind închis într-o casă, sub paza unui soldat roman, unde avea libertatea de a primi pe oricine. Astfel, el a putut propovădui și întări creștinismul timp de doi ani (61–63) în capitala Imperiului roman (Fapte, cap. 27 și 28).

El a avut mare succes, prin predica sa noua credință pătrunzând chiar printre slujitorii palatului imperial, cum scrie el însuși în Epistola către Filipeni: *«Vă îmbrățișează pe voi toți sfinții (creștinii), mai ales cei din casa cezarului»* (Filip. 4, 22). În anul 63 Sfântul Pavel a fost eliberat din prima sa captivitate la Roma.

Faptele Apostolilor se termină cu anul 63. Din Epistolele scrise de Sfântul Pavel de la Roma și din alte știri rezultă că, după eliberarea sa în anul 63, el a întreprins noi călătorii misionare în Răsărit, în insula Creta, unde a pus episcop pe Tit, la Efes, unde a așezat episcop pe Timotei, în Grecia, la Nicopolis, în Epir, consolidând comunitățile înființate. E posibil ca el să fi ajuns și în Apus până în Spania, cum dorea (Rom. 15, 24 și 28), *până la marginile Apusului* – cum afirmă Sfântul Clement Romanul în prima sa Epistolă către Corinteni, scrisă către anul 96.

Împrejurările sfârșitului său sunt necunoscute. Se crede că Apostolul neamurilor s-a dus din nou la Roma, unde a suferit a doua închi-soare, din care n-a mai scăpat și a adormit în Domnul ca martir sub împăratul Nero, în anul 67. După tradiția creștină, el a răposat în aceeași zi cu Sfântul Apostol Petru, 29 iunie, care a rămas până azi ziua sărbătoririi lor. Alți istorici cred că între moartea martirică a celor doi Apostoli e o diferență de un an, Sfântul Petru răposând în anul 66.

Sfântul Apostol Pavel a fost îngropat pe calea Ostia, la Roma, unde secole de-a rândul pelerinii creștini vin să se închine la mor-

mântul său (Fer. Ieronim, *De vir. ill.*, 5). Mai târziu, pe locul mormântului său s-a ridicat basilica Santo Paulo fuori-le-mura = Sfântul Pavel din afară de ziduri.

Meritele Sfântului Apostol Pavel sunt considerabile pentru răspândirea creștinismului. Prin misiunea lui printre neamuri el a răspândit creștinismul mai ales în lumea greco-romană și l-a întărit la Roma, în centrul Imperiului roman. După Sfântul Evanghelist Ioan, el este cel mai însemnat scriitor și gânditor dintre Apostoli. Prin activitatea sa misionară printre neamuri, el a eliberat creștinismul de servitutea Legii mozaice și a asigurat propovăduirea lui universală.

Viața și cultul creștin în epoca apostolică și post-apostolică

a. **Viața creștină** stă în strânsă legătură cu *credința* și *cultul*, care era centrul și manifestarea ei cea mai frumoasă și ziditoare. Spre deosebire de formalismul iudaic, care-și făcea merite din cunoașterea și observarea unor prescripțiuni, ea și față de imoralitatea păgână, creștinismul pune preț pe curăția sufletească, pe iubire, pe bunătate, pe iertare, pe sinceritate, pe caritate și milă și evitarea oricăror plăceri care puteau duce la păcat.

Spiritul de adevărată dragoste frățească unea întreaga comunitate, «*căci totii cei ce credeau erau laolaltă și aveau toate de obște*» (Fapte 2, 44). Credincioșii primei comunități creștine au reușit să realizeze benevol și parțial *comunitatea bunurilor materiale*, căci cei ce aveau «*bunuri și averi le vindeau și le împărțeau tuturor, după cum avea fiecare nevoie*» (Fapte 2, 45; 4, 35). Ei au îndeplinit cu bucurie îndemnul Sfântului Apostol Pavel: «*În iubire frățească, unii pe alții iubiți-vă; în cinste, unii altora, dați-vă întâietate*» (Rom. 12, 10).

În creștinism, au căzut deodată barierele dintre clasele sociale, căci creștinii se socoteau între ei egali, sclavii cu stăpânii, nobilii cu oamenii de rând, fiind cu toții frați și fiii Celui Preaînalt.

Creștinii, prin viața lor curată, aspirau la sfințenie și se numeau «*sfinți*», ca de exemplu «*sfinții din Ierusalim*» (Rom. 15, 22–26). După Sfântul Apostol Pavel Biserica este «*Trupul lui Hristos*», iar creștinii, «*mădularele lui*» (I Cor. 12, 27). Sfințit prin baia Botezului,

prin primirea harului Sfântului Duh, trupul creștinului devine «*templul lui Dumnezeu*», căci Duhul Sfânt locuiește în el (I Cor. 3, 16) și trebuie ferit de păcate. De aceea, Sfântul Apostol Pavel recomandă creștinilor ca «*grija de trup să nu o facă spre poftă*» (Rom. 13, 14). Căci cine trăiește în Hristos este «*o făptură nouă*» (Gal. 6, 15).

Așteptarea venirii din nou a Domnului Iisus Hristos – *parusia* – înțarea mult hotărârea primilor creștini de a duce o viață curată și sfântă spre a fi găsiți pregătiți pentru primirea Lui.

«*Adunați-vă des, recomanda învățătura celor doisprezece Apostoli, căutând cele de trebuință sufletelor voastre, căci nu vă va folosi timpul credinței voastre dacă nu veți fi desăvârșiți în ultimul moment*» (cap. 16, 21).

Adunarea frecventă la cult și învățătură, rostirea rugăciunilor și citirea cărților sfinte, cunoașterea creștinilor între ei, supravegherea conducătorilor Bisericii (apostoli, episcopi, preoți și diaconi), simțul răspunderii morale, grija permanentă față de cei bolnavi, lipsiți și săraci asigurau vieții creștine superioritatea față de viața lumii păgâne.

Spectacolele păgâne, atât de imorale și crude, socotite «*pompa diabolii*», sunt înlăturate în creștinism ca ceva nedemn de trupul și sufletul omului, care este «*chipul lui Dumnezeu*» (Fac. 1, 27).

Creștinii nu participau la luptele de gladiatori, la luptele cu fiare, la alergări, la spectacole obscene de teatru și la diferite alte distracții legate de păgânism. Astrologia, magia, băile mixte, luxul, podoabele, parfumurile, cochetăria în general, actele cu semnificație păgână erau condamnate de creștini. Ei duceau o viață curată, simplă, modestă, cumpătată în toate.

Creștinismul cinstea și recomanda tuturor *munca*, pe care Sfântul Apostol Pavel o recomandă cu exemplul vieții sale, spunând presbiterilor la Milet: «*Voi înșivă știți că mâinile acestea au lucrat pentru trebuințele mele și ale celor ce erau cu mine*» (Fapte 20, 34). Iar creștinilor din Tesalonic le spune: «*Dacă cineva nu vrea să lucreze, acela nici să nu mănânce*» (II Tes. 3, 10).

În creștinism, s-a ridicat, de asemenea, nivelul vieții familiale. Femeia, ca mădular al Bisericii și soră a lui Hristos, este egală cu bărbatul. În familia creștină, bărbatul nu mai socotea femeia și copiii ca niște sclavi, de viața cărora putea dispune după voie. Între soți e

viață plină de iubire și înțelegere, pe care-i unește și mai mult iubirea și grija față de copii, care sunt «sfinți» și curați prin Botez (I Cor. 7, 14). În creștinism, căsătoria este permisă numai cu binecuvântarea de către Biserică, care nu se poate desface după placul oricui. Adulterul, așa de obișnuit în lumea păgână, este socotit, în creștinism, ca cel mai greu păcat și condamnat.

Mărturisirea păcatelor, care se făcea la început în public, marea controlul creștinilor între ei și-i ferea să comită păcate grele.

Pentru neînțelegerile lor, creștinii erau îndemnați stăruitor să se judece între ei și să nu meargă la judecata păgână (I Cor. 6, 1–7). Autorul Epistolei către Diognet ne descrie modul exemplar de viață a creștinilor din prima generație. Viața creștinilor este o prefață a nemuririi cerești și a vieții de dincolo. *«Creștinii trăiesc în trup, dar nu după trup; trăiesc pe pământ, dar viețuiesc ca în ceruri. Ei nu sunt o societate nouă după trup, ci după spirit, deși viața lor materială este la fel ca a tuturor oamenilor, dar ținuta lor morală și duhovnicească este excepțională. Ei sunt pentru lume ceea ce este sufletul pentru trup»* (cap. 6).

Firește unele umbre au existat și în societatea creștină primară. Muștrările pe care le adresează credincioșilor Sfinții Apostoli, îndeosebi Sfântul Apostol Pavel, arată că unii creștini aveau slăbiciuni și cădeau în păcate. Biserica excludea din sânul ei pe cei vinovați de păcate grele. De la început, s-a impus o disciplină bisericească care a servit la menținerea nivelului moral al credincioșilor. Prin mărturisirea păcatelor, pocăință și îndreptare, păcătoșii se reabilitau și puteau să rămână în sânul Bisericii. Spre deosebire de sinagogă, Biserica nu aplica însă pedepse corporale, ci spirituale, cu caracter moral.

b. Cultul creștin. *La Ierusalim.* Faptele Apostolilor ne dau o idee despre cultul primilor creștini. Comunitatea creștină, înființată de Sfinții Apostoli în ziua Cincizecimii, continua să meargă pentru rugăciune la templu, dar și-a stabilit încă de la început un cult propriu, care consta din *«Învățătura Apostolilor, comuniune, frângerea pâinii și rugăciuni»* (Fapte 2, 42). Centrul noului cult este *«frângerea pâinii»* = κλάσις τοῦ ἄρτου, cum se numea la început Sfânta Euharistie, și se săvârșea în adunările creștinilor ținute în case particulare – κατ' οἶκον – (Fapte 2, 46), deci nu la templu sau la sinagogă. O ase-

menea casă este aceea în care se adunau Sfinții Apostoli cu grupul de credincioși, în care a avut loc faptul extraordinar al pogorării Sfântului Duh. Ea poate fi casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, unde s-a dus Sfântul Petru noaptea, scăpând din închisoare, unde fusese pus din ordinul lui Irod Agripa I (41–44), casă «unde erau adunați mulți pentru rugăciune» (Fap. 12, 12). Dat fiind că numărul creștinilor crescuse de la 3.000 la 5.000 (Fap. 4, 4), ei se adunau desigur în mai multe case din Ierusalim.

Întrucât *frângerea pâinii* se săvârșea, după porunca Mântuitorului, în amintirea Cinei Lui, ea se mai numea și «*Cină domnească*» – κυριακὸν δεῖπνον (I Cor. 11, 20).

Frângerea pâinii era însoțită de o masă comună, numită *agapă* = *masa-dragostei*, care întreținea printre credincioși sentimentul dragostei creștine. Adunarea credincioșilor se făcea seara, când ei erau liberi de ocupațiile lor zilnice și mai feriți de ochii iscoditori ai iudeilor și păgânilor.

În afară de Ierusalim creștinii erau dezlegați de respectarea ceremoniilor cultului iudaic. Pe când la Ierusalim creștinii puteau merge la templu să se roage, în diasporă ei erau alungați din sinagogi și obligați să se organizeze aparte. Cultul începe acum a fi specific creștin și consta din două părți. Creștinii se adunau în fiecare seară la un loc, unde se rugau, citeau în partea întâia din Vechiul Testament și mai în urmă din Noul Testament, cântau Psalmi, rugăciuni și imnuri cu caracter creștin, după care urma predica. Rugăciunea comună și frecventă era *Rugăciunea domnească*, *Tatăl nostru*, pe care *Învățătura celor doisprezece Apostoli* o recomanda creștinilor s-o rostească de trei ori pe zi. În partea a doua, se săvârșea *frângerea pâinii liturgice*, sau săvârșirea Cinei Domnului – Sfânta Euharistie, iar la sfârșit se adăuga o masă comună numită *agapă* sau *masa dragostei*.

Adunarea era prezidată de un Apostol, dacă acesta era prezent, sau în locul lui de un episcop.

În afară de cultul din zilele obișnuite s-a stabilit, încă din epoca apostolică, o zi anumită rezervată cultului, *ziua întâi a săptămânii* – ἐν τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, care este ziua Domnului, *Dominica* – κυριακὴ ἡμέρα (Apoc. 1, 10). Numele ei, *ziua domnească* = *Duminică*, îl găsim, în afară de Apocalipsă, în *Învățătura celor doisprezece*

Apostoli (14, 1), precum și în știrea pe care o dă despre creștini proconsulul Bitiniei, Pliniu cel Tânăr, în *Scrisoarea către împăratul Traian*, din 111–112, ceea ce dovedește că ea se sărbătorea încă din epoca apostolică. Pliniu cel Tânăr scrie lui Traian că creștinii nu fac nici un rău, ci se adună într-o anumită zi înainte de răsăritul soarelui – *stato die ante lucem* (Duminica), și «cântă imne lui Hristos ca unui Dumnezeu» – *carmen Christo quasi Deo dicere*.

Cultul creștin era însoțit uneori, în epoca apostolică, de manifestări cu caracter harismatic, despre care face mențiune Sfântul Apostol Pavel în Biserica din Corint. Apostolul neamurilor previne pe corinteni împotriva abuzului sau a degenerărilor posibile (I Cor. 12, 8–31).

După anul 70, după ce Ierusalimul fusese cucerit de romani și templul iudaic distrus, creștinismul s-a separat definitiv de iudaism.

Botezul. În Biserica creștină se intra după ce neofitul mărturisea credința în Iisus Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu, își mărturisea păcatele și primea Taina Sfântului Botez, care este «*nașterea din apă și din Duh*» (Ioan 3, 5), după cuvintele Mântuitorului, pentru a intra în Împărăția cerurilor. El nu este un simbol, sau un simplu rit, ci o Taină, prin care se iartă păcatele și se dobândește harul dumnezeiesc. Sfântul Apostol Pavel numește Botezul «*baia nașterii celei de a doua prin înnoirea Duhului*» (Tit 3, 5).

El se săvârșea prin afundarea de trei ori în apă vie sau curgătoare, în numele Sfintei Treimi. Dacă nu era apă pentru cufundare, se putea face prin vărsare de apă pe capul celui ce se boteza. Înainte de Botez, cel ce avea să-l primească postea o zi sau două, precum și alții care asistau. Botezul putea fi săvârșit și de diaconi.

După săvârșirea Botezului, urma *punerea mâinilor*, unită cu rugăciunea pentru primirea harului Sfântului Duh de către cei botezați. La început, ea era săvârșită numai de Apostoli, iar mai târziu de episcopi. Punerea mâinilor era semnul și pecetea harurilor Sfântului Duh.

Hirotonia slujitorilor Bisericii se făcea prin rugăciuni și punerea mâinilor de către Sfinții Apostoli, prin care se comunica harul lui Dumnezeu (Fap. 8, 17; II Tim. 1, 6). După moartea Sfinților Apostoli, hirotoniile au fost făcute de episcopii puși de ei și de urmașii acestora, asigurându-se astfel succesiunea apostolică până azi.

Postul în timpul Sfinților Apostoli era legat de cult. Se postea, înainte de sfârșitul secolului I, în zilele de *miercuri* și *vineri*, numite «dies stationum», spre deosebire de zilele de post ale iudeilor, care erau luni și joi.

Sărbători. În afară de *ziua întâi a săptămânii*, creștinii au avut de la început două mari sărbători: *Paștile*, în care sărbătoreau *Învierea Domnului*, și *Cincizecimea*, în care sărbătoreau *Pogorârea Sfântului Duh*.

Probabil din secolul al III-lea, se serba în Orient, la 6 ianuarie, *Epifania*, numită și *Theofania*, în amintirea nașterii Domnului și a descoperirii Sale dumnezeiești, când a primit Botezul în apele Iordanului (Mat. 3, 16–17).

Pentru prima dată s-a despărțit în Orient sărbătoarea Nașterii Domnului de cea a Botezului, serbându-se la 25 decembrie, mai întâi în Biserica din Antiohia, în anul 377, apoi în Biserica din Constantinopol, în 379. La 6 ianuarie a rămas numai Botezul Domnului și arătarea dumnezeirii Lui. Această rânduială se păstrează până azi, atât în Biserica Răsăritului cât și în Biserica Apusului.

Organizarea Bisericii în primele veacuri: ierarhia, disciplina și sinoadele

a. **Organizarea Bisericii.** Faptele Apostolilor și Epistolele Sfântului Apostol Pavel ne arată cum se forma și organiza o Biserică. Comunitatea creștină înființată de Sfinții Apostoli s-a numit de la început «Biserică» – Ἐκκλησία (Fapte 2, 47; 5, 11; 8, 3). Sfântul Apostol Pavel o mai numește figurat «Israelul lui Dumnezeu» (Gal. 6, 16).

Ea nu are sensul obișnuit de simplă adunare, ci pe acela de asociație de frăție, de societate creștină. Prin înfățișarea ei exterioară, Biserica creștină are unele asemănări cu alte comunități religioase, dar prin spiritul și esența ei este o societate nouă, este un *organism al mântuirii* cu norme și viață proprie.

Termenul de «Ecclesia» a rămas numele Bisericii, cu dublul ei sens de comunitate locală și de totalul comunităților, până azi.

În istoria creștinismului, Sfântul Ignățiu al Antiohiei († 107) folosește pentru prima dată expresia de «Biserică universală» – καθολικὴ Ἐκκλησία, despre care spune că se află acolo unde este Hristos (Ep.

către Smirneni 8, 1). Termenul de Biserică universală este folosit mai apoi de trei ori în textul *Martiriului Sfântului Policarp*, care este numit «episcopul Bisericii universale din Smirna» (în formula de adresare, cap. 8, 1 și 19, 2).

În perioada apostolică, cele mai importante Biserici erau la Ierusalim, Antiohia, Damasc, Efes, Corint și Roma. Alte Biserici mai mici au luat ființă în provinciile Asiei Mici, Macedonia și Grecia, datorită mai ales predicii Sfinților Apostoli Petru și Pavel.

La Ierusalim, Biserica era grupată în jurul Apostolilor și condusă de ei, având forma ei de viață nouă. Ea trăia în învățătura Apostolilor, în comuniune frățească, în frângerea pâinii și în rugăciune (Fapte 2, 42). După anul 50, când Apostolii au plecat de la Ierusalim în misiune, conducător al Bisericii din Ierusalim era «Jacob, fratele Domnului», care a murit ca martir în anul 66.

Celelalte comunități creștine erau organizate asemănător. Conducerea lor o aveau Apostolii fondatori. Ei nu se stabileau definitiv într-o comunitate, ci le vizitau, le scriau sau le supravegheau prin organele puse de ei, episcopi, presbiteri sau preoți și diaconi.

Pe lângă Sfinții Apostoli mai predicau noua credință colaboratorii lor, episcopii, preoții și diaconii și alți misionari, numiți și ei apostoli și evangheliști. Uneori se formau cercuri de credincioși, înainte de a asculta predica vreunui Apostol, prin cei ce aduceau cuvântul Domnului din altă parte.

b. **Ierarhia bisericească** este de origine apostolică. Faptele Apostolilor vorbesc despre episcopi, presbiteri sau preoți și diaconi. Ei formau în Biserică ierarhia superioară sau clerul superior.

Episcopii erau numiți la început și *presbiteri*, termen prin care se înțelegea atât episcopul, cât și preotul.

Episcopul era presbiterul cel mai de seamă din fruntea comunității. Episcopatul era o funcție mai mare decât cea preoțească. Sfântul Apostol Pavel așază ca episcopi pe Tit în Creta și pe Timotei la Efes, cu misiunea de a așeza, la rândul lor, preoți prin cetăți (Tit 1, 5; I Tim. 3, 1–10 și 5, 7–9).

Episcopul unei Biserici era conducătorul și organul unității ei, el păstra legăturile frățești cu celelalte Biserici. Fiecare episcop avea competență și jurisdicție numai în Biserica lui, dar rangul și vrednicia

lui de episcop erau recunoscute pretutindeni. În acest sens, deși episcopii erau numeroși, episcopatul era unic în Biserica (Sf. Ciprian, *De unitate Ecclesiae*, 5).

Presbiterii sau **preoții** erau hirotoniți de Apostoli sau de episcopi, iar ca rang erau inferiori episcopilor. De regulă, ei erau mai mulți într-o comunitate și formau sfatul episcopului (presbyterium). Ei slujeau fie cu episcopul locului, fie separat la serviciile încredințate lor de episcop. Ei puteau să predice și să catehizeze. Importanța preoților a crescut o dată cu înmulțirea comunităților la orașe și la sate. La Roma se găseau pe la 250 un număr de 46 de preoți (Eusebiu, *Ist. bis.* VI, 43, 11); în alte comunități, erau mai puțini.

În caz de vacanță episcopală sau în absența episcopului, colegiul preoților – *presbiterium* – conducea și administra comunitatea și păstra legăturile cu celelalte Biserici. **Colegiul preoțesc** din Alexandria, atât timp cât provincia nu avea episcop, **hirotonea** el pe noul ales.

Ca și episcopilor, preoților li se cereau calități morale, nume bun, stima și încrederea credincioșilor. Sfântul Apostol Pavel scria lui Timotei că «preoții care își țin bine dregătoria să se învrednicească de îndoită cinste, mai ales cei ce se ostenesc cu cuvântul și învățătura» (I Tim. 5, 17). Ca vârstă, sinodul din Neocezareea, ținut între 314–325, prin canonul 11, a stabilit pentru preoți vârsta de 30 de ani.

Diaconii. Cuvântul *diacon* – δῆκονος – înseamnă slujitor și el a fost între slujitorii Apostolilor, ai episcopilor și ai preoților. El era hirotonit de Apostoli, sau, în absența acestora, de episcopi, prin punerea mâinilor și rugăciune. Faptele Apostolilor amintesc că Apostolii au hirotonit pentru Biserica din Ierusalim șapte diaconi, pentru care «rugându-se, și-au pus mâinile peste ei» (Fapte 6, 1–6). După exemplul Bisericii din Ierusalim, se presupune că fiecare comunitate a avut diaconi pentru nevoile slujirii. Sfântul Apostol Pavel îndeamnă pe Timotei, pe care l-a pus episcop la Efes, ca «diaconii să fie cucernici, nu vorbind în două feluri, nu dedați la vin mult, neagonisitori de câștig, păstrând taina credinței în cuget curat» (I Tim. 3, 8).

În afară de servirea la mese, diaconii ajutau la săvârșirea cultului – având dreptul de a boteza – și la predicarea cuvântului.

Au existat în Biserica veche și femei, numite *diaconițe*, care ajutau la diferite servicii, îndeosebi la botezul femeilor și la mese, fără să

primească însă hirotonia. În Epistola către Romani, scrisă de la Corint în anul 58, Sfântul Apostol Pavel amintește pe diaconița Febe a Bisericii din Chenhrea, care a ajutat pe mulți și pe el însuși (Rom. 16, 1–2).

Spre sfârșitul secolului I, cele trei categorii ale ierarhiei superioare, episcop, preot și diacon, erau bine diferențiate ca nume, atribuții și cinste.

Sfântul Ignatie († 107), ucenic apostolic și episcop al Bisericii din Antiohia, menționează cu claritate existența celor trei trepte ierarhice, în *Epistola către Magnezieni* (cap. VI).

În *Epistola către Tralieni* Sfântul Ignatie scrie creștinilor «să nu facă nimic fără *episcop*, să se supună *preoților* ca Apostolilor lui Hristos... *Diaconii*, ca slujitori ai lui Iisus Hristos, să placă tuturor în tot chipul» (cap. II). De asemenea, recomandă creștinilor în *Epistola către Smirneni*, spunând: «Urmați cu toții pe *episcop*, după cum urmează Iisus Hristos pe Tatăl, iar pe *preoți* ca pe Apostoli; pe *diaconi* respectați-i ca pe porunca lui Dumnezeu» (cap. VIII).

Sfântul Clement Romanul (91–100), în *Scrisoarea I-a către Corinteni*, scrisă între anii 96–98, amintește cele trei trepte ale ierarhiei creștine, *episcopi*, *preoți* și *diaconi*, pe care-i compară cu arhieriei, preoții și leviții Vechiului Testament (cap. 40–41).

Harismaticii sau pnevmaticii. În afară de ierarhie, au existat în Biserica primară, pentru un timp, unii creștini înzestrați de Dumnezeu cu daruri și puteri supranaturale, numite *harisme*, de la numele cărora ei s-au numit *harismatici*. Ei nu erau aleși de comunitate, nici așezați prin hirotonie.

Locul cel mai însemnat care atestă existența harismaticilor este cel din *Epistola I-a către Corinteni* (12, 28), în care Sfântul Apostol Pavel spune că Dumnezeu a pus în Biserică: «întâi pe Apostoli, al doilea pe prooroci, al treilea pe învățători; apoi pe cei ce au darul de a face minuni; apoi darurile vindecărilor, ajutorările, cârmuirile, felurile limbilor». Harismele au fost un dar supranatural special făcut Bisericii începătoare, pentru creșterea și consolidarea ei. După epoca apostolică ele s-au stins treptat, iar cu timpul au încetat.

Horepiscopii. Întinderea creștinismului la orașe și la sate a făcut necesară în Orient, începând cu secolul al III-lea, crearea unor slujitori speciali pentru comunitățile îndepărtate, numiți *horepiscopi* sau epis-

copi de țară. Unii aveau hirotonia de episcopi, alții erau doar preoți. Ei puteau săvârși cultul divin și face misiune, dar nu hirotoneau.

Sistemul mitropolitan. Cu timpul, numărul episcopilor dintr-o provincie a crescut, deoarece fiecare cetate mai importantă dorea să aibă episcopul ei, luând ființă astfel mai multe episcopii. Cel mai de seamă dintre episcopi, care locuia în capitala sau *metropola* unei provincii, purta numele de **mitropolit**, și el avea grijă de unitatea bisericească din provincia sa și asigura legăturile ei cu alte Biserici. Autoritatea morală a unor mitropoliți îi făcea ascultați și influenți chiar în afara provinciilor lor.

Până la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, sistemul mitropolitan se consolidase. Sinodul a ținut seama de el și a recunoscut episcopului Romei autoritatea mitropolitană în Italia, episcopului Alexandriei în Egipt și episcopului Antiohiei în Siria.

Ierarhia inferioară sau *clerul inferior*. Mărirea comunităților și înmulțirea nevoilor Bisericii au făcut necesară crearea personalului ajutător, numit clerul inferior sau ierarhia inferioară, din care făceau parte mai multe categorii de slujitori ca: *ipodiaconii*, care săvârșeau unele din serviciile diaconilor; *anaghoștii* sau *lectorii* făceau citiri din Sfânta Scriptură la cult; *psalții* erau cântăreți; *acoluții* erau însoțitorii episcopilor; *exorciștii* ajutau la vindecarea celor posedați de duhuri necurate; *ușierii* sau *ostiarii* aveau grijă de paza ușilor locașului divin, ca să nu intre cei neinițiați în doctrina creștină; *groparii* ajutau la îngroparea celor răposați.

c. Disciplina. Pentru a feri pe clerici și credincioși de a se abate de la dreapta credință și a cădea în imoralitate, Biserica a trebuit să mențină o anumită ordine morală sau disciplină bisericească.

În vederea păstrării ei, episcopii adunați în sinod au dat anumite reguli, numite *canoane*.

Între măsurile severe luate contra clericilor care alunecau de la dreapta credință sau cădeau în imoralitate pedeapsa cea mai aspră era demiterea lor din serviciul Bisericii, numită *caterisire*, *anatematizare* sau *excomunicare*. Pentru credincioși, pedeapsa consta din înlăturarea lor din comuniunea Bisericii.

Pentru abateri sau delikte mai mici săvârșite de clerici, pedeapsa consta din suspendarea lor pentru un timp din drepturile preoției. Credincioșii excomunicați puteau fi primiți din nou în comuniunea Bisericii și la împărtășire dacă se căiau pentru faptele lor, făceau penitență și se îndreptau. Episcopul locului supraveghea el însuși rânduiala penitenței.

În urma persecuției împăratului Deciu (249–251) și a împăratului Dioclețian (284–305), mulți creștini au căzut de la credință. Pentru reprimirea lor, Biserica a orânduit trepte de penitență, după gravitatea faptelor lor. Au existat *plângătorii* (προσκλαίεντες, flentes), care n-aveau dreptul să intre în biserică să asiste la Sfânta Liturghie, ci ședeau la ușa bisericii, implorând cu lacrimi pe credincioși pentru iertarea lor; *auditorii* (ἀκροούμενοι, audientes), care stăteau în pridvorul bisericii și puteau asculta prima parte a Liturghiei, Liturghia catehumenilor, și predica; *îngenunchetorii* (ὀποπίπτοντες, substrati), care puteau asculta Liturghia catehumenilor în genunchi, după care ieșeau din biserică; *împreună-șezătorii* (σύσταντες, consistentes), care puteau asista la Liturghia întreagă, dar nu primeau Sfânta Euharistie și nici nu puteau aduce ofrande la biserică. După persecuția împăratului Deciu au existat preoți însărcinați anume cu supravegherea penitenței, numiți *preoți penitențieri* (προεσβύτεροι ἐπὶ μετανοίας).

Martirii și confesorii, adică mărturisitorii credinței în timpul persecuțiilor, au mijlocit pentru reprimirea penitenților în Biserică.

Disciplina arcani sau disciplina secretului. În Biserica veche a existat rânduiala de a se păstra secretul pentru Tainele Bisericii, îndeosebi pentru Taina Sfintei Euharistii și a Botezului, pe care cei neinițiați în doctrina Bisericii le interpretau sau le înțelegeau greșit. Această rânduială a fost numită de teologul protestant Dalläus († 1070), din secolul al XVII-lea, disciplina arcani sau disciplina secretului. O urmă a ei se recunoaște în Liturghia Bisericii de Răsărit, în cuvintele rostite de preot sau diacon: «Ușile, ușile», adică închideți ușile, înainte de rostirea Simbolului credinței, ca să nu intre în biserică și să asiste la Sfânta Euharistie cei neinițiați, care nu înțelegeau sensul și scopul ei.

Sinoadele. Pentru rezolvarea chestiunilor mai importante sau de interes general, Biserica a hotărât ca episcopii provinciei să se adune în *sinod*, care era convocat și prezidat de mitropolit. De regulă, sinoa-

dele se țineau în capitala provinciei, în care locuia mitropolitul. La sinoade puteau asista și preoții și diaconii, fără ca aceștia să aibă drept de vot. Episcopii adunați în sinod hotărâau cu majoritate de voturi, iar hotărârile lor erau obligatorii pentru toată provincia. Înaintea hotărârilor luate, sinoadele întrebau formula Sfinților Apostoli de la Sinodul din Ierusalim, din anul 50 (Fapte 15, 28): «Păruți-s-a Sfântului Duh și nouă», pentru că ele aveau conștiința de a fi inspirate de Duhul Sfânt.

Cele mai vechi sinoade despre care se face mențiune, după cel apostolic, datează de la jumătatea secolului al II-lea, ca *sinoade locale*, cum sunt cele de la Palermo în Sicilia, cele din Frigia și din Tracia, după 150, cele din Cartagina din 251 și 255, prezidate de Sfântul Ciprian († 258), cele din Antiohia, contra ereticului antitrinitar Pavel de Samosata, între 264–268, cele de la Elvira (300), în Spania, cel de la Arelate (314), în Galia, cel de la Ancira (314) și Neocezarea (315–324), în Pont.

În unele provincii, Africa, Capadocia ș.a., se întrunea sinodul regulat o dată sau de două ori pe an, de obicei toamna și primăvara. Primul sinod, la care au participat aproape toți episcopii lumii creștine din Imperiul roman și din afara hotarelor lui, a fost *Sinodul I ecumenic* de la Niceea, din 325. El, fiind un sinod general al Bisericii, s-a numit «*ecumenic*», adică al întregii lumi creștine, de la termenul grec οἰκουμένη = lumea. De la această dată înainte, sinoadele generale ale Bisericii s-au numit «*ecumenice*».

PERSECUȚIILE

Persecuțiile contra creștinilor. Cauzele și desfășurarea lor până la împăratul Comodus

1. Cauzele generale ale persecuțiilor

Propovăduirea creștină a întâmpinat de la început unele piedici și greutăți, atât din partea iudeilor, cât și din partea păgânilor.

Persecuțiile propriu-zise, cele îndurate de creștini din partea autorităților romane și ale mulțimii păgâne au fost mult mai grele, de lungă durată și au pus Biserica în grea cumpănă. Ele au început în anul 64, sub împăratul Nero (54–68), și au durat până la anul 313, când împăratul Constantin cel Mare (306–337) a publicat edictul de toleranță religioasă, de la Milan. Persecuțiile n-au fost continue, dar au durat mai mult de jumătate din timpul arătat.

Cauzele persecuțiilor au fost de mai multe feluri.

a. **Cauze religioase.** Între creștinism și religia greco-romană era o mare deosebire. Creștinismul era o religie nouă, monoteistă, spirituală, morală, în timp ce păgânismul era o religie veche, politeistă, idolatră și decăzută. Păgânii nu aveau o înțelegere pentru o religie spirituală, fără temple, fără zei și jertfe, fără reprezentările zeilor prin statui, în care oamenii de rând credeau că locuiește puterea lor – *numen*. Credința creștină era socotită de păgâni o apostasie de la religia și tradiția strămoșilor – *mos majorum*, disprețul zeilor, ateism și nelegiuire. Orice calamitate abătută asupra Imperiului roman, năvălirea altor popoare, cutremure, furtună, vreme rea, inundații, secetă, foamete,

epidemii, toate erau atribuite creștinilor, fiindcă au părăsit cultul zeilor, iar zeii mâniași trimit aceste nenorociri asupra oamenilor.

b. Cauze politice. Strânsa legătură dintre religie, stat și viața publică scotea și mai mult în evidență contrastul dintre creștinism și păgânism. Politeismul era în adevăr amestecat în toate manifestările vieții publice și de stat. Ideea păgânilor că Imperiul roman este ajutat și protejat de zei și că lor li se datorează creșterea și puterea lui și că, pe de altă parte, nenorocirile care se abat asupra lui vin din cauza creștinilor, care, prin atitudinea lor, jignesc și supără pe zei, au făcut ca păgânii să vadă în creștini dușmanii statului.

Cultul împăratului și al zeiței *Roma*, care constituia de fapt o manifestare de lealitate politică față de puterea Romei și a împăratului, de la care creștinii se sustrăgeau, căci ei adorau pe Dumnezeu cel adevărat, Creatorul cerului și al pământului, a constituit una din cauzele principale ale persecuțiilor. Refuzul creștinilor de a adora pe împărat ca zeu era socotit ca act de impietate (*sacrilegium* – ὁσεβεία) și ofensă adusă majestății imperiale – *crimen laesae majestatis*. Refuzând să accepte cultul zeilor, în general, creștinismul era învinuit și pentru crimă de ofensă a religiei și a divinității – *crimen laesae religionis et divinitatis* (Tertullian, *Apologeticum* XXVII, 1).

c. Cauze moral-sociale. Prejudecățile și ura păgânilor se manifestau și în aprecierile lor asupra vieții morale a creștinilor. Neînțelegând Taina Sfintei Împărtășanii, în care pâinea și vinul sunt prefăcute, prin Sfântul Duh, în Trupul și Sângele lui Iisus Hristos, creștinii erau acuzați că ucid copiii la cultul lor și se hrănesc cu sângele și carnea acestora. Neînțelegând rostul și sensul agapei creștine, creștinii erau socotiți imorali, fiind acuzați că la ospetele comune se dedau la desfrâu și comit chiar incesturi, ca Oedip, regele Tebei.

Cei de sus, aristocrații, vedeau în creștini elemente vulgare și-i disprețuiau, pentru că ei erau recrutați mai mult din clasele modeste. Creștinismul era socotit o religie de sclavi, de ignoranți, de oameni inferiori. Prin abținerea lor de la anumite meserii și funcțiuni legate de cultul zeilor, prin refuzul unora de a servi în armată, creștinii erau socotiți de păgâni inutili societății, nefolositori în afaceri – *infructuosi negotiis* (Tertullian, *Apologeticum* XLII, 1).

2. Persecuțiile contra creștinilor

Persecuțiile îndurate de creștini din partea păgânilor au fost multe și grele. Numărul lor este socotit de obicei după împărații romani persecutori. Lactanțiu socotește șase, Sulpiciu Sever, nouă, Fericitul Augustin și Paul Orosiu, zece, dar ele au fost mai multe.

De la Traian (98–117) până la Deciu (249–251), creștinii au fost urmăriți și persecutați pe baza unei dispoziții oficiale, provizorii și mărginite, numită rescript, care se aplica într-o cetate sau regiune.

De la Deciu până la sfârșitul domniei lui Dioclețian (285–305), creștinii au fost persecutați pe baza unei dispoziții generale dată de împărat, numită edict, valabilă în tot Imperiul, ceea ce a dus la persecuția generală a creștinilor. În genere, la creștini nu se căutau și nu se condamnau anumite crime prevăzute și pedepsite de legile în vigoare, ci doar calitatea și *numele lor de creștini* – διὰ τὸ ὄνομα, pentru nume, spune Sf. Iustin Martirul, *Apologia I-a*, 4. Interesa, deci, nu crima sau vina, ci numele însuși: nomen ipsum, nomen cristianum, «*confessio nominis, non examinatio criminis damnatur*» – «mărturisirea numelui, nu examinarea vinei se condamnă» (Tertulian, *Apologeticum* II, 3, 11; Scorpiace, IX–X).

1. Primul împărat persecutor e socotit *Nero* (54–68). Predecesorul său, *Claudiu* (41–54), a luat o măsură contra iudeilor, în anul 49, alungându-i din Roma pentru că se certau între ei pentru persoana lui Hristos (Suetoniu, *Vita Claudii* 25, 4). Măsura a atins indirect și pe creștini.

Prima persecuție sângeroasă a fost în anul 64, sub *Nero* care a învinuit pe nedrept pe creștini de incendierea Romei, din 19 iulie 64, ca să scape de furia mulțimii. Persecuția a fost de o cruzime înspăimântătoare. Istoricul Tacit spune că a suferit o mulțime imensă de creștini – *ingens multitudo* (*Annales* XV, 44).

După tradiția creștină, au murit la Roma, ca martiri, Sfinții Apostoli Petru și Pavel, după toată probabilitatea în anul 67.

Unii scriitori creștini cred că *Nero* a dat un decret prin care interzicea creștinismul, concretizat în formula: «*non licet esse vos*» – «nu vă e permis să existați», numit «*Institutum Neronianum*» (Tertulian, *Apologeticum* II, 4).

2. Sub împăratul *Domițian* (81–96) persecuția începe iarăși. Una din cauzele persecuției a fost refuzul creștinilor de a plăti «fiscus iudaicus», adică impozitul perceput de la iudei, după dărâmarea templului din Ierusalim, în anul 70, creștinii declarând că ei nu sunt evrei.

Au pierit în această persecuție, în anul 95, persoane nobile, între ele și unele rude ale împăratului, ca vărul său, *Flavius Clemens* și soția acestuia, *Flavia Domitilla*, precum și fostul consul *Acilius Glabrio*.

După tradiție, a suferit și Sfântul Evanghelist Ioan, fiind exilat în anul 96 în insula Patmos, unde a scris Apocalipsa. Știrea că a fost adus la Roma și aruncat într-un vas cu ulei fierbinte, din care a scăpat nevătămat, nu e verosimilă.

3. Împăratul *Traian* (98–117) dă contra creștinilor cel dintâi *rescript* care se păstrează. În timpul său, guvernatorul Bitiniei, *Pliniu cel Tânăr*, trimite împăratului, între 111–112, o scrisoare prin care-i cere sfatul cum să procedeze față de creștinii din provincia sa, care erau numeroși.

În scrisoarea sa de răspuns, cu caracter de *rescript*, Traian stabilește: creștinii să nu fie căutați din oficiu; dacă sunt denunțați și dovediți ca creștini, să fie pedepsiți; să lase liberi pe apostatați; să respingă denunțurile anonime, ca pe ceva nedemn pentru secolul lui (*nec nostri saeculi est*).

Rescriptul lui Traian are o importanță considerabilă, căci el va servi ca normă în urmărirea și pedepsirea creștinilor până la Deciu (249–251).

În timpul lui Traian au suferit ca martiri: episcopul *Ignațiu al Antiohiei*, care a fost adus legat în lanțuri la Roma și aruncat la fiare pe la 107–108, în timpul jocurilor organizate în cirul Colossaeum de Traian, în urma victoriei sale asupra dacilor, din anul 105–106; episcopul *Simeon al Ierusalimului* († 107), în vârstă de 120 de ani.

4. În timpul împăratului *Antonin Pios* (Antoninus Pius, 138–161), a izbucnit o persecuție la Smirna, în provincia Asia Proconsulară, în care au murit 11 creștini. Cel mai cunoscut dintre ei este bătrânul episcop al Smirnei, *Sfântul Policarp* (23 febr. 155), care a fost ars pe rug și străpuns cu un pumnal în cirul din Smirna, în anul 155.

5. *Marcu Aureliu* (161–180), deși era un împărat cult, filosof stoic, cu predilecție pentru justiție și învățământ, ura creștinismul din

rațiuni de stat. Sub el a suferit pentru Hristos, la Roma, tânăra fecioară de neam nobil Cecilia.

Tot la Roma a suferit martiriul în anul 165 apologetul și filosoful creștin *Sfântul Iustin Martirul*, denunțat de rivalul său păgân, Crescens, și condamnat la moarte prin decapitare, împreună cu alți șase creștini.

Foarte grea a fost persecuția în Galia, în orașele Lugdunum (Lyon) și Vienna, pe valea Ronului, unde au suferit martiriul pentru Hristos, în anul 177, 48 de martiri. Dintre aceștia, amintim pe episcopul *Potin* al Lyonului, de 90 de ani; doi frați, *Ponticus* și sora sa *Blandina*, copilandri, diaconul *Sarcetus*, medicul *Alexandru*, *Vettius Epagathus*, galoroman de origine nobilă, *Maturos*, *Attalus*, *Vivliada*, care au uimit pe păgâni prin răbdarea și curajul lor. Trupurile lor au fost arse, iar cenușa a fost aruncată în apele Ronului (Eusebiu, *Ist. bis.* V, 1–2; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Actele martirice*, București, 1982, p. 53–72).

6. Sub împăratul *Comod* (180–192), fiul lui Marcu Aureliu, au suferit moarte martirică la Cartagina, în Africa, în 17 iulie 180, «grupul martirilor scilitani», 12 la număr, numiți așa după cetatea Scilli sau Scillium, din Numidia proconsulară, de unde erau de origine. Actul lor martiric este primul document creștin în limba latină (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 80–85). Alți martiri au căzut în Asia proconsulară, Frigia și Siria.

Cel mai însemnat martir în timpul lui *Comod* este un roman cult, de origine nobilă, senator roman, *Apollonius*, care a fost judecat și condamnat la moarte de prefectul pretoriului, *Perennis*, fiind decapitat la 21 aprilie 184 (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 88–89).

După *Comod*, Biserica a avut câțiva ani de pace.

3. Persecuțiile de la împăratul Septimiu Sever până la Dioclețian

7. La începutul domniei lui *Septimiu Sever* (193–211) persecuția a izbucnit cu violență în Africa. Pe la 201–202 el a interzis propaganda creștină. În urma acestei măsuri au suferit mulți creștini. La Alexandria, au suferit martiriul, în 202, *Leonida*, tatăl lui Origen, și alți creștini; tânăra *Potamiana*, o altă tânără *Herais* și soldatul *Basilide*.

În Africa, au suferit martiriul la Cartagina, la 7 martie 203, un grup de șase creștini, în frunte cu o nobilă romană, în vârstă de 22 de ani, *Perpetua*, și cu *Felicitas*, din serviciul ei. Actul lor martiric este unul din cele mai interesante și frumoase din literatura creștină (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 104–125).

În Galia a suferit martiriul, în 202, Sfântul *Irineu*, episcopul Lugdunului (Lyon).

8. *Maximin Tracul* (235–238) a poruncit încă de la începutul domniei uciderea «conducătorilor Bisericii, vinovați de învățătura cea după *Evangelhie*». Măsura s-a extins și la preoți și diaconi. (Eusebiu, *Ist. bis.*, VI, 28). Au suferit cei doi episcopi rivali de la Roma, *Ponțian* (230–235) și *Ipolit* († 235); la Alexandria au suferit închisoare preotul *Protoclist* și diaconul *Ambrozie*, prietenii ai lui Origen.

9. *Deciu* este cel dintâi împărat roman care publică un edict general contra creștinismului, având aplicare în tot Imperiul, cu intenția de a desființa creștinismul. Toți creștinii, de orice stare și vârstă, și chiar cei bănuți că sunt creștini, erau obligați să se prezinte înaintea unei comisii de stat și să facă acte de adeziune la păgânism.

Pe lângă martiri, edictul a provocat numeroase apostasii. Un episcop, *Evdemon* al Smirnei, a apostasiat cu un număr însemnat de creștini.

Martirii și mărturisitorii au fost numeroși. Mai însemnați sunt: episcopul *Fabian* al Romei (236–250), *Alexandru* al Ierusalimului (213–251), *Vavila* al Antiohiei (244–250), *Saturnin* al Tolosei (Toulouse), în Galia, preotul *Pioniu*, martirizat la 12 martie 250 la Smirna, și mulți alții. (Pentru *Pioniu*, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 133–154).

La 13 octombrie 250 au suferit martiriul la Smirna: *Carp*, *Papil*, *Agatonica* și *Agatodor* (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 162–169). *Origen*, renumitul conducător al școlii din Alexandria, a suferit chinuri grele, din cauza cărora a și murit la Tyr, în 254.

Alți creștini și episcopi au reușit să se refugieze, ajutați de creștini, ca: *Ciprian* al Cartaginei, *Dionisie* al Alexandriei, *Grigorie Taumaturgul* al Neocezareei.

După încetarea persecuției, o grea problemă pentru Biserică au fost apostatii (*lapsi* = cei căzuți de la credință). Ținând seama de gravitatea actului de apostasie, au fost patru categorii de căzuți: *sacrificati*,

adică cei ce au adus sacrificii zeilor; *thurificati*, cei ce au adus sacrificiu numai arderea de tămâie; *libellatici*, cei ce au obținut pe bani un certificat (*libellus*) din partea autorităților că au sacrificat, fără să fi adus jertfe; *acta facientes*, cei ce au declarat la interogatoriu că nu sunt creștini. Reprimirea lor în Biserică se făcea, după un anumit stadiu de penitență, prin recomandarea episcopilor și a confesorilor, adică a celor ce au mărturisit credința în timpul persecuției.

10. Împăratul *Valerian* (253–260), prin edictul din august 257, deschide un război neîndurător contra Bisericii. Creștinii erau din nou obligați la sacrificii, mai ales *clericii*, adunările interzise sub pedeapsa cu moartea, iar averile confiscate.

Un al doilea edict, publicat în 258, agravează măsurile celui dintâi. Au murit ca martiri: papa *Sixt II* al Romei și diaconul *Laurențiu*, episcopul *Ciprian* al Cartaginei († 14 septembrie 258), episcopul *Fructuosus*, cu doi diaconi, la Tarragona, în Spania.

La Utica, în Africa, au fost aruncați într-o groapă cu var nestins 153 de creștini, cunoscuți ca martiri sub denumirea de «*massa candida*» (Pentru Sf. Ciprian, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 172–180).

Împăratul *Aurelian* (270–275) a început spre sfârșitul domniei o persecuție contra creștinilor, dar aceasta s-a terminat o dată cu asasinarea împăratului, la Caenophrurium (= Castrul nou), în apropierea Bizanțului, de un grup de ofițeri, unelte oarbe ale unui secretar veros.

11. Sub împărații *Dioclețian* (284–305), *Galeriu* (293–305), *Maximian Hercule* (286–305) și *Constanțiu Chlor* (293–306) Biserica a suferit cea mai grea persecuție. Acești împărați, în frunte cu *Dioclețian*, au dat contra creștinilor patru edicte de persecuție, trei în 303 și al patrulea în ianuarie-februarie 304, prin care decretau dărâmarea locașurilor de cult creștine, interzicerea adunărilor creștine, arderea cărților sfinte și a arhivelor creștine, pedepsirea aspră a clericilor și creștinilor care nu apostaziau de la credința în Hristos.

În 298, *Galeriu* a procedat la o «înlăturare» a soldaților creștini din armată. La *Durostorum* (Silistra) au pierit de moarte martirică, în acest timp, veteranul *Iuliu* și soldații *Hesychius*, *Nicandru*, *Marcian*, *Pasicrate* și *Valentinian*.

Între 303 și 305 au fost numeroși martiri, mai ales în Răsărit, Italia, Africa, provinciile sud-dunărene, *Scythia Minor* ș.a. Astfel,

Antim, episcopul Nicomidiei, a fost decapitat în 303. La Eliopol, în Egipt, a suferit Sfânta *Varvara*. În Cilicia, au suferit *Cosma* și *Damian*, doi medici care practicau medicina din caritate creștină. La Antiohia Pisidiei, a suferit *Margareta*. În Capadocia au suferit Sfântul *Gheorghe* și Sfânta *Dorothea*. La Tesalonic au suferit în martie și aprilie 304 Sfintele *Agapi*, *Irina* și *Hiona*. La 12 august 304, a suferit în orașul Catania din Sicilia diaconul *Euplus*. La 6 aprilie 304, a suferit martiriul Sfântul *Irineu*, episcop de Sirmium (Mitrovița), iar la 9 aprilie 304, diaconul său, Sfântul *Dimitrie*. La 20 august 304, fecioara *Basila*; la 25 octombrie 304, Sfânta *Anastasia*; la 26 martie 304, au suferit martiriul la Singidunum (Belgrad) preotul *Montanus* și soția sa, *Maxima*; la 2 noiembrie 304, a suferit episcopul *Victorin* de Poetovio (Pettau, în Austria); la 23 februarie 305, a pătimit grădinarul *Sinerotas*; în 305–306, au suferit martiriul la Fruska Gora, lângă Sirmium, Sfinții «*Quattuor coronati*» – «Cei patru încoronați».

Numeroși au fost martirii în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea). Astfel, la Halmiris (Salmorus, probabil Cetatea Zaporojenilor, jud. Tulcea), au suferit martiriul pentru Hristos pe la 290 Sfinții *Epictet* și *Astion*, sărbătoriți în fiecare an la 8 iulie, în *Viața* cărora se face mențiune despre primul episcop de Tomis (Constanța), *Evangelicus* (290 – încep. sec. IV). La Axiopolis (Cernavodă) au suferit *Chiril*, *Chindeas* și *Tasius* (Dasius) († 20 noiembrie 304). Moaștele lui Dasius au fost duse la Durostorum (Silistra) și, de aici, la Ancona, în Italia, la începutul secolului al VI-lea.

La *Noviodunum* (Isaccea) au suferit martiriul sub Dioclețian, între 303 și 305, sau sub Liciniu (308–323), între 320–323, Sfinții *Zotic*, *Attalus*, *Camasis* și *Filip*, ale căror moaște au fost descoperite în cripta de la Niculițel în vara anului 1971, și se află astăzi în biserica mănăstirii Cocoș (jud. Tulcea).

La Alexandria, a suferit în 307, Sfânta *Ecaterina*, în urma edictului dat în 305 de Maximin Daia (305–313).

Numeroși martiri au suferit în Orient, în timpul împăratului Liciniu. Astfel, la 9 martie 320, au suferit cei 40 de mucenici, lăsați să înghețe în lacul Sevastia din Armenia.

La 3 ianuarie, între 320–323, au suferit la Tomis (Constanța) frații *Argeu* și *Narcis*. Tot la Tomis, au suferit la 13 septembrie 320–323 *Macrobiu* și *Gordian* (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 185–295).

4. Urmările persecuțiilor

Persecuțiile au avut serioase urmări pentru Biserică. În perioada primelor secole, până la edictul de la Milan din 313, dat de Constantin cel Mare (306–337), iar în Răsărit și după aceea, Biserica a dat cel mai mare număr de martiri, cinstiți până azi ca sfinți.

Contrar așteptărilor măsurilor luate de împărații romani contra creștinilor și a urii lumii păgâne, cu cât creștinii erau mai persecutați, cu atât numărul lor creștea. Curajul martirilor în fața morții a făcut pe mulți păgâni să treacă la creștinism. «*Semen est sanguis christianorum*» – «*sângele creștinilor este o sămânță*», scria Tertullian (*Apologeticum* 50, 13).

Într-adevăr, martirii creștini au suferit cu curaj neînfricat, care a uimit lumea greco-romană, toate torturile și pedepsele inventate de fanatismul și brutalitatea lumii păgâne, care ura pe creștini, disprețuia credința lor într-un Dumnezeu spiritual și invizibil, lua în derâdere credința și speranța lor în învierea morților și viața viitoare și nu avea nici o prețuire pentru viața lor curată și sfântă.

Istorisirea pătimirii martirilor are nu numai o valoare istorică, ci și una *doctrinară* și *morală*.

Prin mărturisirile lor în fața judecătorilor păgâni, martirii ne arată credința lor nezduncinată în puterea lui Dumnezeu și a Fiului Său Iisus Hristos, Care S-a întrupat și S-a răstignit pentru mântuirea oamenilor. Harul Duhului Sfânt vine permanent în ajutorul oamenilor pentru mântuirea lor.

Din punct de vedere moral, exemplul martirilor este de mare preț, căci ei ne arată modul de a ne conduce în viață după poruncile Domnului Iisus Hristos păstrate în Evanghelia Sa.

Din timpul persecuțiilor a luat naștere *cultul Sfinților* și al *moaștelor*. Sfântul este un intercesor, un mijlocitor bine plăcut lui Dumnezeu, care, investit cu nimbul sfințeniei, se roagă lui Dumnezeu pentru creștini și toți oamenii.

Prima informație în acest sens ne-o oferă *Martiriul Sfântului Policarp* († 23 februarie 155), în care se spune: «Ne închinăm lui Hristos pentru că El este Fiul lui Dumnezeu, iar pe martiri îi cinștim după vrednicie ca pe ucenicii și imitatorii Domnului...» (cap. 17). În cinstea martirilor s-au ridicat primele locașuri de cult numite «*martiria*», iar numele lor a început să se dea până azi ca nume de botez.

Prima știre despre *cultul moaștelor* ne-o dă tot *Martiriul Sfântului Policarp*, cap. 18, în care se spune: «Noi am dobândit mai în urmă osemintele lui, mai cinștite decât pietrele prețioase și mai scumpe decât aurul, și le-am așezat la un loc cuvios. Dea Domnul să ne adunăm și noi, după putință, cu bucurie și veselie, ca să sărbătorim ziua martiriului lui, ca *zi a nașterii* – *dies natalis*. Numele martirilor au trecut în calendarele creștine și sunt pomenite până azi. (Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Actele martirice*, București, 1982).

Raporturile învățăturii creștine cu filosofia păgână

Creștinismul a fost combătut, începând cu secolul al II-lea, nu numai cu armele materiale, sub forma persecuțiilor sângeroase, ci și cu armele spiritului, pe cale filosofică. Văzând răspândirea rapidă a creștinismului, spiritele de elită ale lumii greco-romane s-au servit de filosofia epicureică, stoică, neopitagoreică și neoplatonică pentru a purifica și idealiza păgânismul, pentru a-l spiritualiza și consolida.

Primii filosofi din secolul al II-lea care au combătut creștinismul sunt *Cornelius Fronton*, profesorul lui Marcu Aureliu (161–180), *Arrianus* și *Crescens*, care a denunțat autorităților romane pe Sfântul Iustin Martirul († 1 iunie 165) că este creștin.

Satiricul *Lucian de Samosata* (c. 120–180), un epicureu de mare talent, numit Voltaire al antichității, în scrierile sale, *Alexandru din Avonotichos* și *Despre moartea lui Peregrinus Proteus*, apărută în 167, a combătut toate religiile și filosofiele. El a ironizat și ridiculizat credința creștinilor în nemurirea sufletului, în răsplata viitoare, dorința lor de martiriu, disprețul lor față de moarte, iubirea și bunătatea lor frățească, pe care o exploatează primul înșelător venit (*Peregrinus Proteus*).

Cel mai însemnat adversar al creștinismului, înainte de neoplatonici, a fost *Cels*, filosof stoic. Pe la 178 el a scris o lucrare critică

contra creștinismului, intitulată Λόγος ἀληθής = *Cuvânt adevărat*, în patru cărți, care s-a pierdut, dar e cunoscută în cea mai mare parte din combaterea ei temeinică făcută după 70 de ani, la 248, de către scriitorul alexandrin Origen, în lucrarea Κατὰ Κέλσου = *Contra lui Cels*, în 8 cărți. Cels cuprinde în critica sa toată religia creștină, pe care caută s-o discrediteze și s-o compromită. El socotește creștinismul un amestec de extravagante iudaice, de erori recente și idei împrumutate din filosofie și-l denunță ca periculos societății, culturii și statului. Pe Iisus Hristos Îl crede un mag iudeu, născut dintr-un adulter, iar pe Apostoli niște amăgiți și amăgitori. Cels a combătut dogma întrupării și învierii Mântuitorului și minunile Sale cu argumente îndrăznețe la prima vedere dar ușor de respins cu puțină reflecție. Argumentele acestea au fost apoi repetate și de alți adversari ai creștinismului.

Un neopitagoreu, *Filostrat*, a scris la începutul secolului al III-lea o biografie a lui *Apollonius de Tyana*, pe care-l reprezintă ca pe un reformator, un semi-zeu, un făcător de minuni mai mare decât Iisus Hristos.

Neoplatonismul a fost un sistem filosofic religios care a dat numeroși dușmani contra creștinismului.

Premergător al neoplatonismului poate fi socotit *Plutarh* († 120–125 d.Hr.), iar întemeietor *Ammonius Saccas* († 240), profesor la Alexandria, pe care l-a audiat și Origen († 254).

Sistemul filosofic neoplatonic a fost consolidat de *Plotin* (c. 205–270), elevul lui Ammonius Saccas, un egiptean, care s-a dus în Italia. El a scris *Enneadele*, șase serii de cărți, de câte nouă lucrări fiecare serie, deci 54 de cărți, în care ia atitudine contra scepticismului, materialismului și gnosticismului.

Elevul lui Plotin, *Porfiriu din Tîr* († 304, la Roma), a combătut creștinismul cu ură și patimă într-o scriere intitulată Κατὰ χριστιανῶν = *Contra creștinilor*, în 15 cărți, compusă între anii 290–300. El atacă sistematic creștinismul, îndeosebi Sfânta Scriptură și învățăturile creștine, căutând contraziceri între Vechiul și Noul Testament, precum și între Apostolii Petru și Pavel, contraziceri folosite în secolele XVIII și XIX de critica protestantă raționalistă.

Tot atât de violent a atacat creștinismul împăratul Iulian Apostatul, dar și filosoful neoplatonic Hierocles, guvernatorul Bitiniei, apoi al Egipt-

tului, în lucrarea Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς χριστιανοὺς = *Cuvinte iubitoare de adevăr către creștini*, scrisă pe la 303, înainte de izbucnirea grelei persecuții a lui Dioclețian (284–305), dintre anii 303–305. În aceasta el a adunat toate calomniile spuse mai înainte contra creștinismului de Cels, Filostrate și Porfiriu și înjosește persoana lui Hristos, punându-L mai prejos de Apollonius de Tyana.

Jamblic (Jamblichus, † 333), elevul lui Porfiriu, a combătut, de asemenea, creștinismul.

Tot atât de violent a atacat creștinismul, cu insulte și neadevăruri, (361–363), în lucrarea sa *Contra Galileenilor*, în 3 cărți, cum numea el în derâdere pe creștini. (Vezi pe larg studiul: Diac. I. Pușea (= Pr. Prof. I. Rămureanu), *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942).

Au mai combătut creștinismul în secolul al IV-lea retorii și sofisții *Libaniu*, la Antiohia, *Himeriu* și *Themistius*.

Formarea canonului Noului Testament. Sf. Tradiție

a. **Cărțile canonice.** Toate cele 27 de cărți ale Noului Testament sunt considerate de Biserica Ortodoxă a Răsăritului și de Biserica Apuseană că sunt *canonice*, adică normative pentru clerici și credincioși în năzuința lor după mântuire. Până la finele secolului I, o dată cu apariția *Apocalipsei*, ultima carte a Noului Testament, în centrele mari ale Bisericii sunt colectate cele mai multe cărți canonice.

De o deosebită importanță pentru cunoașterea cărților canonice ale Noului Testament în secolul al II-lea este *Fragmentul Muratori*, numit așa după învățatul Muratori, care l-a descoperit în biblioteca ambroziană din Mediolan (Milan) și dat publicității în 1740. Din *Fragmentul Muratori* se constată că creștinii din Roma socoteau canonice: cele 4 Evanghelii, Faptele Apostolilor, 13 Epistole ale Sfântului Apostol Pavel. Nu amintește de Epistola către Evrei. Despre Apocalipsă, Epistolele lui Ioan și Petru spune că sunt primite, dar unii nu vor să fie citite în Biserică.

Apologetii secolului al II-lea cunosc și folosesc toate scrierile Noului Testament, socotindu-le canonice, cu excepția Epistolei către Filimon și Epistola a III-a a Sfântului Enylulist Ioan, mai puțin folosite.

În secolul al III-lea, mărturiile Sfinților Părinți dovedesc că în Biserică erau socotite canonice: 4 Evanghelii, Faptele Apostolilor, 14 Epistole pauline și 4 Epistole sobornicești, I Petru, I Ioan, Iacob și Iuda. Mai puțin citate erau Apocalipsa și Epistola a II-a Petru, a II-a și a III-a Ioan, dar nimeni nu le socotea apocrife.

În secolul al IV-lea, istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340) împarte cărțile Noului Testament în două grupe: *Omologumena*, cărți recunoscute de toți, și *Antilegomena*, cărți asupra cărora au fost unele îndoieli sau au fost mai puțin folosite.

În prima grupă încadrează: 4 Evanghelii, 14 Epistole pauline, I Ioan și I Petru și «cui îi place și Apocalipsa».

În grupa a doua socotește: Epistola II Petru, II și III Ioan, Iacob și Iuda.

Pentru rezolvarea definitivă a problemei canonului cărților Noului Testament, sinodul local de la Laodiceea din anul 360 a stabilit, prin canonul 59, că la serviciul divin se pot folosi numai cărțile canonice. În canonul 60 se stabilește lista acestor cărți, 27 la număr, care este identică cu cea de azi.

Sfântul Atanasie cel Mare († 373), în Epistola festivă 39 din anul 367, dă o listă a cărților Noului Testament, care corespunde întru totul cu numărul cărților canonice de azi ale Noului Testament.

b. Sfânta Tradiție. Adevărul divin revelat transmis de Domnul nostru Iisus Hristos și de Sfinții Apostoli pe cale orală formează *Sfânta Tradiție*. Ea este socotită «*memoria vie a Bisericii*» sau, după unii teologi, «*viața Duhului în Biserică*», și are valoare egală cu Sfânta Scriptură. Necesitatea Tradiției dumnezeiești rezultă din faptul că întreaga învățătură revelată a fost dată mai întâi pe cale orală, apoi a fost fixată, în parte numai, în scrierile Vechiului și Noului Testament.

Mântuitorul n-a scris nimic și nu tot ceea ce a vorbit și a făcut El în timpul activității Sale pământești s-a consemnat în Evanghelii (Ioan 20, 30; 21, 25). De asemenea, Sfinții Apostoli n-au scris decât în anumite împrejurări și au lăsat alte chestiuni importante să fie discutate «față către față», prin viu grai (I Cor. 2, 34; II Ioan 1, 12; III Ioan 1, 13–14).

Sfânta Tradiție are două aspecte: unul *statornic* sau *permanent*, acela în care Biserica recunoaște fondul apostolic al Sfintei Tradiții, care se întemeiază pe învățăturile Domnului Iisus Hristos și ale Sfinților Apostoli, propovăduite prin viu grai, dar neconsemnate în scrierile Noului Testament, și altul *dinamic*, în care Biserica a prelucrat după nevoile ei aspectul statornic, care se întinde până în timpul nostru și corespunde unor nevoi practice ale Bisericii. Aspectul dinamic al Tradiției va continua până la sfârșitul veacurilor.

Primirea Tradiției apostolice de către Biserică s-a încheiat o dată cu moartea ultimului Apostol, dar prelucrarea și precizarea ei s-a făcut în epoca patristică, în perioada celor opt secole care se termină cu Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea din 787. Tradiția dumnezeiască și apostolică se găsește consemnată în *hotărârile Sinoadelor ecumenice, în canoanele Bisericii, în Simboalele de credință, în cărțile de cult și în scrierile Părinților Bisericii*. Potrivit cu aceasta, Sfânta Tradiție cuprinde nu numai învățăturile dogmatice dar și rânduielile ei referitoare la cult, cum sunt unele practici la săvârșirea Sfințelor Taine și diferite dispoziții de conducere.

Tradiția autentică a Bisericii este ceea ce au mărturisit și mărturisesc totdeauna și pretutindeni totalitatea clericilor și credincioșilor care fac parte din Biserica universală, cum spune Vincențiu de Lerin († c. 450), *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est* = *ceea ce s-a crezut totdeauna, pretutindeni și de către toți*. Cei care au întrerupt succesiunea harică și continuitatea canonică cu Biserica apostolică și universală, prin schimbarea și falsificarea Sfintei Tradiții, nu sunt considerați ca mărturisitori ai Tradiției autentice.

c. **Simbolurile de credință** sunt mici rezumate ale adevăratei credințe creștine. În Biserica primară, Bisericile mai însemnate, ca Biserica Romei, a Ierusalimului, a Cezareei Palestinei ș.a. aveau fiecare câte un Simbol de credință pe care catehumenii îl rosteau la primirea Tainei Botezului, spre a deveni membri ai Bisericii.

Principalele Simboluri de credință folosite de cele trei confesiuni creștine sunt: *Simbolul zis «apostolic»*, *Simbolul Niceo-Constantinopolitan* și *Simbolul «Quicumque»*, numit așa după cuvântul cu care începe, cunoscut și sub numele de *Simbolul «atanasian»*.

1) *Simbolul «apostolic»*. Este cea mai veche și cea mai scurtă mărturisire a dogmelor creștine și se prezintă în două forme, prescurtată și dezvoltată. Forma prescurtată, în limba greacă, se găsește pentru prima oară la episcopul Marcel al Ancirei în epistola trimisă în 337, sau 338, papei Iuliu I al Romei (337–352), iar forma dezvoltată, în limba latină, se găsește la Sfântul Ambrozie († 397) și Rufin († 410). El are la bază *Simbolul roman* din secolul al III-lea, considerat de origine apostolică. În secolul al IV-lea, *Simbolul «apostolic»* a fost împărțit în 12 articole de credință, după numărul celor 12 apostoli.

Unii scriitori latini, ca Sfântul Ambrozie și papa Leon cel Mare (440–461), afirmă că fiecare articol a fost compus de către un Apostol, spre a le servi ca îndreptar înainte de plecarea lor în misiune. Părerea aceasta, însă, nu este verosimilă. În secolul al XV-lea, canonul romano-catolic Laurențiu Valla († 1457) a negat autenticitatea Simbolului zis «apostolic».

Simbolul e alcătuit în cea mai mare parte din învățături referitoare la Sfânta Treime, la hristologie, la Biserică, învierea morților și viața viitoare. El cuprinde, între altele, învățătura *despre coborârea la iad* a lui Hristos și aceea despre «*comuniunea Sfinților*».

Din cauza nesiguranței originii sale, Biserica Ortodoxă nu l-a considerat niciodată «apostolic».

În conciliul de la Ferrara-Florența (1438–1439), Marcu Eugenicul († 23 ian. 1444), mitropolitul Efesului, a declarat: «*Noi nici nu avem, nici nu am văzut un Simbol al Apostolilor*» (Hr. Andrușos, *Simbolica*, trad. de Prof. Iustin Moisesescu, Craiova, 1955, p. 25). Totuși, unii teologi ortodocși îi acordă un loc de cinste printre monumentele doctrinare ale Bisericii primare.

2) *Simbolul niceo-constantinopolitan* și-a primit numele de la primele două Sinoade ecumenice, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 și Sinodul II ecumenic de la Constantinopol din 381. Mai întâi, cei 318 părinți de la Niceea au compus în 325, pe baza Simbolului de botez al Bisericii din Ierusalim, *Simbolul niceean*, având 7 articole de credință. Acest simbol a fost revizuit și completat apoi cu alte cinci articole de credință, 8–12, de cei 150 de Părinți la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, primind astfel numele de *Simbol niceo-constantinopolitan*. Prima parte a Simbolului, articolele

1–7 exprimau credința ortodoxă despre persoanele și lucrările Tatălui și Fiului, iar partea a doua, articolele 8–12, adăugate la Sinodul II ecumenic, exprimă credința despre Sfântul Duh, despre Biserică, despre Taina Botezului, învierea morților și viața viitoare. Este de remarcă faptul că Simbolul niceo-constantinopolitan nu cuprinde adaosul «*Filioque*», adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul, introdus unilateral de romano-catolici în acest Simbol.

Printr-un decret al împăratului bizantin Iustin al II-lea (565–578), Simbolul niceo-constantinopolitan a înlocuit, începând din 567, la primirea Tainei Botezului, la Sfânta Liturghie și la alte ceremonii ale cultului, toate simbolurile locale, devenind Simbolul de credință al Bisericii Universale, una și nedespărțită. (Vezi pe larg la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325*, în «*Studii teologice*», XXIX (1977), nr. 12, p. 15–60; Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol* (381), în «*Ortodoxia*» XXXIII (1981), nr. 3; p. 285–336).

3) *Simbolul numit «Quicumque» sau «Atanasian»*, având 40 de articole de credință, apare în secolul al V-lea. Nimeni nu crede în originea lui atanasiană. El este alcătuit pe baza teologiei Fer. Augustin († 430) despre Sfânta Treime și hristologie.

Prima parte, art. 1–26, se ocupă cu Sfânta Treime, iar partea a doua, art. 27–40, cu problema hristologică.

Biserica Ortodoxă n-a cunoscut Simbolul «*Quicumque*» sau «*Atanasian*» decât după anul 1000 și l-a respins, întrucât el conține adaosul «*Filioque*», art. 22, împrumutat din teologia Fer. Augustin († 430) despre Sfânta Treime.

El e folosit de Biserica Anglicană în 13 sărbători principale în locul Simbolului zis «apostolic».

Apologeții creștini

Față de persecuțiile împăraților romani și de atacurile filosofilor și păgânilor, reprezentanții Bisericii n-au rămas inactivi. Ei au trebuit să răspundă prin scris spre a se apăra de persecuțiile, acuzațiile și calomniile îndreptate contra lor de lumea păgână și spre a restabili adevărul cu privire la noua credință creștină.

S-a dat numele de *apologeți* scriitorilor creștini greci și latini din secolul al II-lea, care au apărat creștinismul și Biserica de ura, fanatismul, învinuirile și calomniile nedrepte ale păgânilor și de persecuțiile crude și sângeroase, dezlănțuite de Imperiul roman contra creștinilor. Apologeții greci sunt următorii: *Quadratus* sau *Codratos* care a înmănat împăratului Adrian (117–138), între 124–126, cu ocazia șederii sale la Atena, o apologie în favoarea creștinilor; Aristide, filosof din Atena, a înmănat, către anul 139, împăratului Antonin Pius (138–161) o «*apologie pentru creștini*» în 17 capitole, prin care-i apără de calomniile păgânilor. *Ariston de Pella*, în Decapolis din Palestina, este autorul dialogului *Disputa lui Iason și a lui Papiscus despre Hristos*, scris în grecește pe la 140. Discuția a avut loc între iudeo-creștinul Iason, care apără creștinismul, și iudeul alexandrin Papiscus, care, instruit și lămurit de Iason, se convertește la creștinism. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful († 1 iunie 165) a scris multe lucrări în apărarea credinței creștine, dintre care cele mai importante sunt:

Apologia I-a, adresată către 155 împăratului Antonin Pius și Senatului roman, scriere de mare valoare, în care ne oferă o mărturie autentică despre viața creștină și despre Liturghia creștină primară.

Apologia a II-a, scrisă după 161, adresată Senatului roman, mai scurtă, cu conținut asemănător.

Dialogul cu iudeul Trifon, scris între 150 și 155, în care caută să convingă pe iudei de mesianitatea lui Iisus Hristos și de adevărul religiei întemeiate de El.

În apărarea credinței creștine, Sfântul Iustin dă o înaltă apreciere și valorilor culturii umane. În *Apologiile* sale el afirmă că tot ce este bun și sublim, nu numai în filosofia și cultura greacă, ci la toate popoarele, în toată cultura umană precreștină, a fost împărtășit lumii de *Logosul divin* pe calea revelației naturale. De aceea, după părerea sa, «*filosofia este bunul cel mai mare și vrednic de Dumnezeu, către Care numai ea singură poate să ne înalțe și să ne apropie*» (*Dialogul cu iudeul Trifon*, I). Înalta și înțeleapta lui cugetare creștină i-au adus Sfântului Iustin pe bună dreptate supranumele de Filosoful.

Tațian Asirianul, elevul lui Iustin, a scris pe la 170 o apologie: *Cuvânt contra grecilor*, în care combate cu severitate cultura greco-

romană, viața, morala și așezămintele păgânilor, scoțând în relief superioritatea creștinismului.

Miltiade, originar din Asia Mică, a scris o Apologie, adresată la jumătatea secolului al II-lea, către împărații Marcu Aureliu (161–180) și Lucius Verus (161–169) și lucrările *Contra Grecilor* și *Contra Iudeilor*. Toate aceste opere s-au pierdut.

Apolinarie, episcop de Hierapolis, în Frigia, contemporan cu împăratul Marcu Aureliu, a scris: o apologie Despre credință, adresată lui Marcu Aureliu, *Contra Grecilor*, în cinci cărți, *Contra iudeilor*, în două cărți, *Despre adevăr*, în două cărți, dar toate s-au pierdut.

Meliton de Sardes, episcop la Sardes, în Lida, a scris numeroase lucrări din care s-au păstrat unele fragmente. Între acestea, se află și o Apologie, adresată împăratului Marcu Aureliu.

Teofil al Antiohiei († 183–185) a scris apologia *Către Autolic*, în trei cărți, probabil un magistrat păgân, în care apără creștinismul de acuzațiile nedrepte al păgânilor, arată insuficiența păgânismului, scoțând în relief superioritatea doctrinară și morală a creștinismului.

Atenagora Atenianul, filosof creștin din Atena, a scris după 177 apologia *Solie pentru creștini*, adresată împăratului Marcu Aureliu, în care combate pe rând cele trei acuzații principale aduse de păgâni creștinilor: ateismul, imoralitatea și antropofagia.

Filosoful *Hermias* a scris lucrarea *Luarea în răs a filosofilor profani*, în care evidențiază contradicțiile și certurile dintre filosofii păgâni cu privire la Dumnezeu, la creație, lume și suflet.

Scrisoarea către Diognet, în 12 capitole, scrisă către 200, este o admirabilă descriere a vieții creștine. Creștinii duc o viață morală excepțională. Viața lor e o prefață a nemuririi cerești și a vieții de dincolo. «Creștinii trăiesc în trup, dar nu după trup; trăiesc pe pământ, dar viețuiesc ca în ceruri» (cap. VI). Ea este în fond o apologie a creștinismului.

Ca apologeți latini menționăm ca mai importanți pe *Tertullian* și *Minucius Felix*.

Tertullian († c. 240), născut pe la 160, la Cartagina, în provincia romană Africa, este un scriitor harnic și de mare talent. De la el ne-au rămas numeroase opere, câteva cu caracter apologetic, dintre care cea mai însemnată este *Apologeticum*, în 50 de capitole, scris în 197.

Autorul demonstrează cu o logică impecabilă că persecuțiile contra creștinilor sunt ilegale și nedrepte. Se pedepsește la creștini doar numele, calitatea lor de creștini, nu crima de drept comun, deoarece aceasta nu există – *confessio nominis non examinatio criminis damnatur* – mărturisirea numelui, nu examinarea vinei se condamnă (*Apologeticum* II, 3, 11; *Scorpiace*, IX–X).

În morală, Tertullian, influențat de unele idei rigoriste ale sectei montaniștilor, apărută în Frigia, în Asia Mică, pe la 156–157, se arată foarte rigorist, interzicând creștinilor, contrar Sfântului Iustin, orice legătură cu valorile culturii profane, în filosofie, știință, artă și poezie. Iată cuvintele sale: «*Ce este comun între Atena și Ierusalim, între Academie și Biserică? Cu atât mai rău pentru aceia care au dat la lumină un creștinism stoic, platonice, dialectic. Noi nu mai avem nevoie de curiozitate, după Iisus Hristos, nici de cercetare, după Evanghelie*» (*De praescriptione haereticorum*, 7).

Biserica, însă, a urmat direcția Sfântului Iustin. Rigorismul său moral l-a împins încă de la 206 spre montanism, la care a trecut formal către 213. El a creat o sectă aparte, a *tertulianiștilor*, pe care i-a readus la dreaptă credință, mai târziu, Fericitul Augustin († 430).

Minucius Felix era un celebru avocat african, care locuia la Roma și a trecut la creștinism. El a scris pentru apărarea creștinismului o apologie, sub formă de dialog, numită, după numele personajului principal al lucrării, *Octavius*. Dialogul se desfășoară între păgânul Caelicius, care acuză creștinismul, și creștinul Octavius, care apără pe creștini de toate acuzațiile și calomniile păgânilor.

Apologeții au avut un mare rol nu numai în apărarea creștinismului, ci au contribuit, în același timp, în mare măsură la creștinarea societății greco-romane, ajutând pe păgâni să se elibereze de toate prejudecățile și îndoielile lor față de credința creștină.

EREZIILE

Erezii din primele trei secole.

1. Ereziile iudaizante

Cuvântul erezie (αἵρεσις, *haeresis*), înseamnă: alegere, părere separată, eroare, sectă.

Primele erezii sunt cele *iudaizante*, numite astfel pentru că au încercat să iudaizeze creștinismul, impunând obligația de a observa Vechiul Testament și Legea mozaică. Ereticii iudaizanți sunt de mai multe nuanțe, dintre care mai cunoscute sunt:

a. **Nazareii**, iudaizanți moderați, care trăiau izolați în retragerea lor peste Iordan. Ei observau Legea mozaică, dar nu țineau s-o impună și creștinilor dintre neamuri.

b. **Ebioniții**, iudei rigoriști. Numele lor vine de la un oarecare *Ebion*, sau, după alții, de la *aba*, veșmânt sărăcăcios, de cerșetor, sau de la numele comun de săraci – *ebionim*, săraci pioși. Ei respectau Legea mozaică și Evanghelia după Matei, în limba aramaică, dar respingeau epistolele Sfântului Pavel, considerat apostat. Ebioniții negau divinitatea Mântuitorului Hristos.

2. Iudeo-gnosticii

Erau eretici care păstrau Legea mozaică și împrumutau idei străine din gnosticismul antic și unele idei creștine.

a. **Cerint** era iudeu alexandrin, influențat de ideile lui Filon (n.a. 20 î.d.Hr., mort a. 40 d.Hr.). A trăit în Asia Mică, era dualist, admitând

existența unui Dumnezeu invizibil, inefabil, și a materiei eterne. După el, lumea a fost creată de un înger numit *Demiurg* (δημιουργός – creator). Un alt înger a dat iudeilor Legea mozaică. Iisus a fost un om natural, dar mai bun și mai drept decât alți oameni. Asupra Lui S-a pogorât la botez Hristos, spiritul lui Dumnezeu, care a făcut prin El minuni, dar L-a părăsit la moarte. Cerint era și *dochet*, negând realitatea întrupării lui Hristos. El ținea din Legea mozaică circumciziunea, sabbatul și unele rituri.

Ereticul Cerint a fost combătut de Sfântul Ioan Evanghelistul.

b. **Elchasaismul** este un curios amestec de iudaism, de păgânism și de idei creștine. Originea numelui elchasașilor nu este sigură. Acest nume poate veni de la un eretic *Elkasai* (Elkasai, Ilkasai), care ar fi trăit pe timpul împăratului Traian (98–117), sau de la cuvintele ebraice «hel kesai» = putere ascunsă. Elchasașii socoteau Legea mozaică obligatorie (circumciziunea, sabbatul), dar nu țineau sacrificiile.

Despre Hristos, ei spuneau că este un *eon* sau un înger superior, de proporții uriașe (înalt de 96 de mile, lat de 24); alături de El sta ca principiu feminin Sfântul Duh. Hristos S-a întrupat de mai multe ori, cea din urmă întrupare fiind cea din Fecioara Maria.

c. **Iudeo-gnosticismul** se constată și în ideile scrierilor apocrife cunoscute sub numele de *Pseudo-clementine: Omilii*, 20, și *Recunoașteri*, 10 cărți, bazate pe tradiții și legende de pe la anul 200. Ele sunt un adevărat roman de călătorie al Sfântului Petru și Clement Romanul (91–100), plecați în urmărirea ereticului Simon Magul până la Roma.

3. Simon Magul

Este, cronologic, primul eretic în Biserică. El este cunoscut din Faptele Apostolilor (8, 9–25), unde se vorbește despre aparenta lui convertire la creștinism, în urma predicii în Samaria a diaconului Filip. Simon era mag și se considera pe sine «puterea lui Dumnezeu numită cea mare» (Fap. 8, 10). Venind Apostolii Petru și Ioan de la Ierusalim în Samaria, ca să-și pună mâinile pe cei botezați de diaconul Filip, «văzând că prin punerea mâinilor Apostolilor se dă Duhul Sfânt, le-a adus bani» voind să-l cumpere, fapt pentru care a fost aspru

muștră de Petru (Fap. 8, 18–24). De la numele lui Simon Magul, cumpărarea celor sfinte pe bani se numește «*simonie*».

Sistemul lui Simon Magul e foarte curios. El admitea o ierarhie de eoni, în fruntea cărora se afla *cugetarea*. Aceasta a produs pe îngeri, arhangheli și pe Demiurg, care este Dumnezeuul iudeilor. Cugetarea s-a întrupat într-o serie de femei, iar în timpul său, Simon o socotea întrupată într-o partizană a lui, Elena din Tyr, femeie de moravuri ușoare, care-l însoțea în călătoriile sale.

Dumnezeul suprem, susținea el, s-a manifestat iudeilor ca Fiu în Iisus, samarinienilor ca Tată, care era chiar el, Simon Magul, iar păgânilor ca Sfânt Duh. El avea ideea că este o întrupare a puterii supreme. Pe Iisus îl considera una din formele aparente ale puterii supreme.

Legea mozaică era socotită de Simon Magul opera spiritelor inferioare. Ereticul învăța că mântuirea se face prin credință în el și în Elena din Tyr.

Simon Magul a găsit aderenți în Samaria, Siria, Frigia și la Roma. Sfântul Irineu († 202), episcopul Lugdunului (Lyon), îl socotește «părintele ereticilor».

Înrudiți prin sistemele lor eretice cu Simon Magul erau ereticii *Dositei* și *Menandru*.

4. Erezii provenite din gnoza păgână și unele idei iudaice și creștine

1. **Gnosticismul** este un fenomen religios cu *caracter sincretist*, având idei din diferite culte vechi, îndeosebi din parsism și chiar unele din iudaism și creștinism. El este anterior creștinismului și nu este un produs al evoluției interne a creștinismului, ci al puternicului curent sincretist, care a căutat să atragă creștinismul în marele proces al amestecului de religii spre a-l transforma într-o religie de mistere.

Numele gnosticismului provine de la termenul grec γνῶσις = *cunoaștere, știință*, prin care gnosticii pretindeau că pot ajunge la cunoașterea superioară a religiei și misterelor ei, iar pe calea aceasta vor dobândi mântuirea. Gnosticismul este, deci, un sistem de raționalizare a religiei, iar gnosticii credeau că pot ajunge la fericire și mântuire prin *gnoză*.

Fondul comun al doctrinei gnostice constă în dualism, emanaționism și mântuire prin gnoză.

Dualismul este concepția împrumutată din filosofia lui Aristotel († 322 a. Chr.), conform căreia există din eternitate două principii opuse: Dumnezeu și materia. Gnosticii nu puteau concepe existența lumii prin actul creator al unei voințe divine supreme.

Noțiunea de divinitate era la gnostici cât se poate de abstractă; ea este izvorul primar al tuturor perfecțiunilor. În opoziție absolută cu spiritul divin suprem se află materia (ὕλη), care, după gnostici, este sediul răului sau este identificată cu răul. La întrebarea: de unde vine răul (πόθεν τὸ κακόν), – gnosticii răspundeau: din materie (ἐκ τῆς ὕλης). Ideea aceasta au împrumutat-o din parsism. Materia mai era numită, ca în platonism, μὴ ὄν – cea fără existență și formă, în opoziție cu spiritul divin, iar alteori haos. Alteori se întrebau: de unde vine omul și în cel fel = *unde homo et quomodo?*

Lumea materială nu este opera lui Dumnezeu, ca în creștinism, căci El s-ar întina în atingere cu materia, ci fapta unui Demiurg, (δημιουργός), un eon, inferior, emanat din divinitate în urma altor eoni.

În concepția lor, eonii (αἰῶνες = generații veșnice) erau figuri din vechea mitologie greacă sau personificarea unor noțiuni filosofice. Ei provin din principiul divin prin emanație, fie câte unul, fie perechi (σύζυγοι), ajungând până la 365, sau chiar mult mai mulți. După gnosticul alexandrin Valentin, existau 365 de ceruri, fiecare cer având 7 eoni. Demiurgul, creatorul lumii, este cel din urmă eon. El este Dumnezeul iudeilor. Cea mai înaltă emanație este eonul superior, numit mintea (νοῦς), sau λόγος – rațiunea sau cuvântul, căruia i s-a încredințat mântuirea lumii.

Eonii, numiți și îngeri, formează laolaltă πλήρωμα, deplinătatea, împărăția binelui și a luminii, în opoziție cu κένομα, vidul haotic, care e imperiul răului.

Mântuirea este concepută de gnostici ca un proces cosmic. Ea înseamnă eliberarea de materie, dizolvarea lumii materiale prin separarea elementelor și reîntoarcerea sufletului omului în plirioma. La aceasta se ajunge prin *gnoză* sau cunoștință. Trupul, fiind creat din materie, nu poate să învieze, căci aceasta ar însemna, după gnostici, perpetuarea materiei care e rea în sine.

Sistemele gnostice sunt și *dochetiste*, învățând că Hristos n-a avut un trup real, ci unul aparent, eteric, sau că asupra omului Iisus s-a pogorât eonul Hristos. Suferințele, moartea și învierea lui Hristos sunt aparente, ca și întruparea Sa.

Totuși, în toate sistemele gnostice, Iisus Hristos constituie marea răspântie în istoria lumii.

În ceea ce privește *cultul*, gnosticii aveau unele rituri, între care unul asemănător cu Euharistia creștină. Ei negau eficacitatea Tainelor creștine, deoarece acestea se săvârșesc cu materie.

Morala gnosticilor era fie ascetică, excesiv de severă pentru distrugerea materiei, care este corpul, fie libertinistă, pentru distrugerea trupului, alcătuit din materie, care e rea, prin excесе și desfrâuri nerușinate.

Gnosticii împărțeau pe oameni în două sau trei categorii, după trihotomismul lui Platon († 347 î.d.Hr.) și Filon Alexandrinul, după care omul este compus din spirit, suflet, trup, adică: *pnevmaticii* sau *spiritualii*, care sunt gnosticii și ei se mântuiesc prin gnoză, *psihicii*, cărora gnoza le rămâne închisă, bucurându-se doar de o fericire inferioară, și *ilicii*, în care predomină trupul, materia și care sunt osândiți.

Organizarea. Gnosticii s-au organizat în diferite forme și nume, ca biserici, secte, colegii, adunări, diatribe, școli, formând comunități, asociații ascetice, culte misterioase, printre care se aflau mulți șarlatani și oameni creduli și amăgiți.

Ei au constituit un pericol real pentru Biserică în secolele II și III.

Sistemele gnostice cele mai însemnate sunt cel sirian și alexandrin. *Gnosticismul sirian* este un sistem religios oriental, caracterizat prin dualism riguros, prin dochetism și anti-iudaism exagerat. Reprezentantul său principal este *Satornil* (Satornin), care trăia în Antiohia și e socotit de Sfântul Irineu († 202) discipol al lui Menandru, partizanul lui Simon Magul.

Mult mai important este *gnosticismul alexandrin*, în secolul al II-lea, care a avut doi mari reprezentanți: *Basilide* (Vasilide) și *Valentin*, dar sistemele lor gnostice prezintă deosebiri.

După *Basilide*, la început era neantul, din care a ieșit haosul din care se ridică marele arhon (Dumnezeu), care întemeiază ogdoada eonilor (8 eoni). Un al doilea arhon întemeiază ebdomada (7 eoni),

care e cerul planetar. El a condus lumea până la Moise. Între marele arhon și arhonul al doilea se găseau 365 de ceruri, având fiecare câte 7 eoni, formând cu toții pliroma. Materia eternă, așezată sub pliroma, a prins câteva părți de lumină, pentru eliberarea cărora, Iehova, arhonul ultimului cer, a creat lumea, fără a le putea mântui. Pentru aceasta, Dumnezeu a trimis pe cel mai mare dintre eoni, mintea (voûç), care s-a unit la botez cu omul Iisus, a mântuit pe oameni prin gnoză și s-a retras în pliroma.

Valentin a răspândit sistemul său gnostic la Alexandria și la Roma, unde a murit pe la 160. El învață emanația în perechi de eoni, care formează tetrada (2 perechi), ogdoada, decada, dodecada, triacontada (30 de eoni), care e lumea ideală, pliroma, opusă kenomei = imperiul vidului.

Din cauza unei tulburări produse în pliroma de eonul σοφία = înțelepciunea, în urma căreia s-a produs lumea fenomenală, eonii s-au unit și au produs prin emanație comună un nou eon, deosebit de strălucit, pe Iisus cel ceresc, care a coborât la botez asupra omului Iisus, a învățat timp de un an și este Mântuitorul.

Printre gnosticii alexandrinii se numără și *Carpocrat*, care e reprezentantul gnosticismului libertinist, antinomist. Au existat și alte sisteme gnostice, mai puțin importante, înrudite fie cu gnosticismul oriental sirian, fie cu cel alexandrin filosofic.

2. **Maniheismul** reprezintă o nouă formă a gnosticismului; el este un amestec de parsism, budism, veche teosofie babiloneană – haldică și idei creștine.

Numele ereziei provine de la *Mani sau Manes* un persan de origine nobilă, născut pe la 215–216, în Babilonia, regiunea Ctesifon.

Sistemul lui Manes este un *dualism extrem*, în care intră un element nou, panteismul. Există două împărății, a *luminii* și a *întunericului*, în opoziție permanentă, având fiecare cinci serii de eoni sau cinci regiuni. În lupta dintre ele, unele părți de lumină au fost luate captive în împărăția întunericului și formează pe Iisus cel pătimitor (*Jesus patibilis*). Elementele luminoase salvate s-au așezat în soare și formează pe Iisus cel nepătimitor (*Jesus impatibilis*), care este Mântuitorul. Deci, ei concep un Iisus dublu. Elementele rele au creat pe

Adam și Eva numai din materie, pentru a perpetua prin naștere captivitatea elementelor luminoase. Fiecare om are un suflet luminos, bun, și unul rău.

Eliberarea din materie și reîntoarcerea sufletului luminos și bun în împărăția luminii se face prin învățătura lui Iisus Hristos, Cel nepătimitor – *Jesus impatibilis* –, Care a coborât din soare pe pământ în trup aparent și a învățat pe oameni cele «trei peceți»: *a gurii, a mâinii și a sânelui* (*signacula oris, manus et sinus*), adică evitarea păcatelor săvârșite cu vorbirea, faptele și plăcerile. Moartea Lui a fost aparentă.

În organizarea sa, Mani a imitat Biserica. El și-a ales doisprezece apostoli, 72 de episcopi, preoți, diaconi și evangheliști. Comunitatea maniheică era formată din *aleși* (desăvârșiți) și *auditori* (catehumeni).

Maniheii imitau botezul și Euharistia creștină. Sărbătoarea principală era ziua morții lui Mani, numită Βήμα = *Scaun*, pentru că se prosternau în fața unui scaun, simbol al învățătorului lor.

5. Erezii ivite în sânul Bisericii

1. **Marcionismul** a primit numele de la întemeietorul sectei, Marcion, născut la Sinope, în Pont, pe la 85. Pe la 138–139 s-a dus la Roma, unde a început să răspândească erezia sa, dar a fost excomunicat de Biserica Romei.

Erezia lui provine dintr-o greșită înțelegere a raportului dintre cele două Testamente, Vechiul și Noul Testament. El a adunat în scrierea sa, *Antiteze*, preinsele contradicții dintre cele două testamente. Marcion credea că Vechiul și Noul Testament nu sunt opera aceluiași Dumnezeu, ci sunt doi Dumnezei: unul, Dumnezeul Vechiului Testament, Creatorul lumii, drept, aspru și rău (*deus justus* – θεὸς δίκαιος), și altul, Dumnezeul Noului Testament, care este bun și iubitor (θεὸς ἀγαθός).

Dumnezeul cel bun S-a descoperit în Iisus Hristos, coborând asupra Lui în anul al XV-lea al domniei lui Tiberiu (14–37). El a făcut minuni, combătând legea și opera Dumnezeului Vechiului Testament.

Marcion a voit să fie un reformator al Bisericii, dar Părinții și scriitorii bisericești l-au combătut ca pe un eretic mai rău decât alții.

2. **Montanismul** a apărut în Frigia pe la 156–157, ca un val de neoprofetism, și a tulburat Biserica prin ideile sale rigoriste, apocaliptice și hiliaste.

Numele ereziei provine de la *Montan*, care se socotea *Paracletul* (*Mingăietorul*), organul Duhului Sfânt anunțat de Iisus Hristos. El pretinde că revelația Noului Testament nu este desăvârșită, ci se desăvârșește prin el, ca *Paraclet*.

Cu timpul, montanismul s-a dezbinat în mai multe secte cu diferite numiri. Renumitul apologet african Tertullian († 240), a îmbrățișat montanismul, formând o grupare moderată, numită a tertulianiștilor, care se deosebea de Biserică doar prin rigorismul ei moral.

3. **Hiliasmul** (*milénarismul*), numit astfel de la χίλια ἔτη sau *millenium* (o mie de ani), este credința că Iisus Hristos va veni din nou, în curând, și, după o primă înviere a dreptilor, va înființa împreună cu ei pe pământ împărăția de o mie de ani, stabilind o teocrație pământească. Ideea împărăției pământești și a parusiei apropiate erau mai ales mângâierea creștinilor în timpul persecuțiilor din primele trei veacuri.

Biserica a combătut hiliasmul, învățând pe credincioși că sfârșitul lumii nu este iminent și ei trebuie să trăiască liniștiți. «Căci de ziua aceea și de ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl» (Matei 24, 36).

4. **Alogii** au apărut în Frigia, din Asia Mică, în secolul al II-lea, ca adversari ai montanismului. Ei respingeau doctrina despre *Logos* din *prologul* Evangheliei Sfântului Ioan, de unde ar proveni numele lor. Alogii contestau autenticitatea Evangheliei Sfântului Ioan fiindcă vorbește despre *Logos*, și a Apocalipsei, deoarece vorbește despre împărăția milenară.

5. **Antitrinitarismul** sau *monarhianismul*. Ereticii care au atacat învățătura Bisericii despre unitatea persoanelor Sfintei Treimi s-au numit antitrinitari sau monarhieni. Denumirea de monarhieni li s-a dat fiindcă ei încercau să împace unitatea Treimii cu trinitatea persoanelor, iar pe atunci unitatea lui Dumnezeu se numea monarhie – μοναρχία.

Au existat în Biserica veche două categorii de antitrinitari: *dinamici* și *modaliști* sau *sabelieni*. Antitrinitarismul este prima mare

controversă dogmatică în sânul Bisericii; el este preludiul marilor controverse teologice și hristologice din secolele IV–VII. Înainte de Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325, Biserica a combătut monarhianismul sau unitarismul ca monoteism abstract și a scos în evidență deosebirea persoanelor Sfintei Treimi.

a) *Antitrinitarismul dinamic* învață, pentru a explica unitatea Dumnezeirii, că Fiul și Duhul Sfânt nu sunt persoane distincte ale Treimii, ci doar puteri – $\deltaυνάμεις$ sau însușiri ale lui Dumnezeu. Această erezie a fost răspândită la sfârșitul secolului al II-lea de Teodor Curelarul, Teodot Bancherul și Artemon sau Artemas.

Reprezentantul cel mai de seamă al antitrinitarismului dinamic a fost însă, episcopul Antiohiei, Pavel de Samosata (262–269). Pentru el, Hristos nu este Fiul lui Dumnezeu ca persoană, născut în chip supranatural din Fecioara Maria, ci Logosul sau rațiunea lui Dumnezeu, care a locuit în calitate de *putere* a lui Dumnezeu în omul natural Iisus. Unul este Dumnezeu Tatăl, iar Fiul Său este în El ca rațiunea în om. Dumnezeu Tatăl împreună cu Logosul formează o singură persoană, deoarece Logosul nu este o putere sau însușire a Tatălui. Astfel, Pavel de Samosata identifica Logosul cu înțelepciunea lui Dumnezeu ($\sigmaοφία Θεοῦ$) și cu Sfântul Duh. Ca atare, Sfânta Fecioară a născut un om asemenea nouă, pe Iisus Hristos, dar mai bun decât toți oamenii, fiindcă în El a locuit, ca într-un templu, Logosul dumnezeiesc. Dar unul este Iisus Hristos, altul Logosul.

Două sau trei sinoade ținute între anii 264–269 la Antiohia au condamnat erezia lui Pavel de Samosata.

b) *Antitrinitarismul modalist* se mai numește *patripasianism* și *sabellianism*. Erezia a apărut mai întâi în Orient, la sfârșitul secolului al II-lea, de unde a fost dusă la Roma.

Reprezentanții lui de seamă sunt *Noet*, *Praxeas* și *Sabeliu*. Noet și Praxeas s-au ocupat numai de raporturile dintre Tatăl și Fiul, învățând că Tatăl S-a născut și a pățimit ca Fiu, Tatăl S-a făcut Fiu: «Post tempus, pater natus et pater passus... Ipse se Filium fecit». Deci, Tatăl S-a născut, a suferit și a murit în persoana Fiului Său, Iisus Hristos. De aceea, erezia s-a numit și *patripasianism*.

Sistemul ereziei antitrinitare modaliste a fost dezvoltat de Sabellius, originar din Cirenaica, în Libia, care a venit la Roma în timpul papei Zefirin (200–217). De la numele lui, erezia s-a numit și *sabellianism*. El a introdus în sistem și persoana Sfântului Duh, a treia persoană a Treimii.

După Sabeliu, divinitatea este o unitate (μονός), nedistinctă, dar ea iese din sine însăși în timp, pentru scopurile lumii. Tatăl, Fiul și Sfântul Duh nu sunt persoane distincte ale Dumnezeuirii, ci trei numiri într-o singură ipostasă (ἐν μίᾳ ὑποστάσει τρεῖς ὀνομασμένοι), sau trei moduri sau manifestări ale Dumnezeuirii. De aceea erezia a primit numele de antitrinitarism modalist.

Astfel, Dumnezeu cel Unul apare în aceeași persoană ca Tatăl, la crearea lumii, ca Fiu la întrupare și mântuire, ca Duh Sfânt în opera de sfințire și conducere a Bisericii. Deci, unul și același Dumnezeu se revelează sub trei moduri și forme, dar nu în același timp, ci treptat și succesiv, iar după fiecare manifestare se retrage în Sine Însuși. Aceste trei manifestări ale Dumnezeuirii, deși sunt numite *persoane* – πρόσωπα, nu sunt trei persoane eterne și egale ale Sfintei Treimi, ci numai modurile ei de manifestare în raport cu lumea.

Antitrinitarismul modalist s-a răspândit mult și a provocat în sânul Bisericii numeroase controverse până la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, care a lămurit definitiv problema raporturilor dintre persoanele Sfintei și Celei deoiființă Treimi. Sinodul a hotărât totodată să nu fie recunoscut botezul antitrinitarilor de orice categorie sau formă, deoarece nu este făcut în numele persoanelor Sfintei Treimi.

Cultura teologică. Părinții apostolici

a) **Părinții apostolici.** La începuturile creștinismului, cartea de cultură pentru creștini era Sfânta Scriptură. Tot ceea ce trebuia să știe, să facă și să creadă creștinii se afla în cărțile ei. Sfinții Apostoli au propovăduit învățăturile Sfintei Scripturi, îndeosebi învățăturile Sfințelor Evanghelii, având în vedere că ele conțineau cuvintele, învățăturile și poruncile Mântuitorului Hristos.

După moartea Apostolilor, de mare autoritate s-au bucurat scrierile *Părinților apostolici*, nume sub care trebuie să înțelegem pe

ucenicii lor imediați. Ei au cunoscut direct pe Apostoli și învățătura lor derivă din cea apostolică. Scrierile lor reprezintă mărturia generației a doua despre originea creștinismului. Ei au creat literatura cea mai veche a Bisericii. Opera lor este un monument de valoare istorică și religioasă, dar nu și un monument de artă literară. Ei răspund la nevoile practice ale credincioșilor, urmărind zidirea lor sufletească.

Noțiunea și titlul de Părinți apostolici apar în secolul al XVII-lea și provine de la învățatul francez Jean B. Cotelier († 1685), care a grupat și publicat, în 1672, scrierile lor.

a) Cea mai veche scriere literară creștină, după scrierile Noului Testament, este *Învățătura celor doisprezece Apostoli* sau *Didahia*, scrisă, probabil, către anul 100, într-un mediu creștin. Autorul ei nu se cunoaște, dar, după cuprins, este un bărbat care a trăit în jurul Apostolilor. Ea a fost descoperită în 1875 de mitropolitul Nicomidiei, Filotei Bryennios, într-un manuscris din Ierusalim, cu data de 1054, și publicată la Constantinopol în 1883.

Cuprinsul, alcătuit din 16 capitole, este în genere un catehism pentru pregătirea catehumenilor la botez. Partea întâia, cap. 1–6, numită și *Cartea celor două căi: a vieții și a morții*, este primul manual de morală creștină. Partea a doua, cap. 7–10, este un rezumat liturgic, care tratează despre săvârșirea Botezului, despre post și rugăciune și despre Sfânta Euharistie. Partea a treia, cap. 11–15, cuprinde prescripții asupra vieții în comunitate. Capitolul 16, ca încheiere, tratează despre priveghere și venirea Domnului.

b) **Sfântul Clement Romanul** (91–100) este, după episcopii Lin și Anaclet, al treilea episcop al Romei. După informația Sfântului Irineu († 202), el a cunoscut personal pe Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Din opera lui reiese că a fost un iudeu elenist. Pe numele său au fost puse numeroase scrieri, dar numai una este autentică, *Scrisoarea I-a către Corinteni*, scrisă către 96–98. Prilejul pentru compunerea Scrisorii l-au oferit tulburările provocate de unii tineri în Biserica Corintului, care au alungat din funcție pe preoți. Sfântul Clement îi muștră pentru aceasta, subliniind necesitatea ierarhiei bisericești, și-i îndeamnă pe toți la supunere și iubire reciprocă.

Tema centrală a Scrisorii este ierarhia. Sfântul Clement Romanul amintește cele trei trepte ale ierarhiei creștine, *episcopi, preoți și diaconi*, pe care-i compară cu arhieriei, preoții și diaconii Vechiului Testament (cap. 40, 5–41). Iată cuvintele sale: «*Arhierelui îi sunt date slujiri proprii, preoților li s-a rânduit loc propriu, leviților le sunt orânduite diaconii proprii, iar laicului îi sunt date porunci pentru laici*» (cap. 40, 5).

Intervenția Sfântului Clement ca episcop al Romei în Biserica Corintului este interpretată de romano-catolici ca argument în favoarea primatului papal. Argumentul este, însă, fără valoare, deoarece Sfântul Clement se adresează corintenilor din dragoste față de frați. Tonul scrisorii nu este al unui superior, ci al unui egal.

Sfântului Clement Romanul i se atribuie și a doua *Scrisoare către Corinteni*, dar de fapt este o *Omilie*, scrisă în prima jumătate a secolului al II-lea.

I s-au atribuit, de asemenea, două *Scrisori către fecioare*.

O altă scriere, neautentică, este *Pseudo-clementinele*, un roman apostolic, compus din 20 de omilii și 10 cărți de *Recunoașteri*, în care se povestesc călătoriile Sfântului Petru și luptele și controversele sale cu ereticul Simon Magul.

c) **Sfântul Ignatie Teoforul** († 103), episcopul Antiohiei, este un celebru discipol al Sfântului Ioan Evanghelistul. El este numit *Teoforul*, – Θεοφόρος – purtător de Dumnezeu, întrucât a cugetat mult la Dumnezeu pe Care L-a avut în inima sa. Sfântul Ignatie a suferit moarte martirică, fiind adus în lanțuri la Roma și aruncat fiarelor sălbatice, în 107, în cirul Colossaeum, în timpul jocurilor organizate de împăratul Traian (98–117), în urma victoriei sale contra dacilor din 105–106.

De la el ne-au rămas 7 scrisori, adresate între 104–106, în timpul călătoriei sale la Roma, Bisericilor creștine din cetățile Asiei Mici, care l-au întâmpinat cu bucurie, și Bisericii Romei, după cum urmează: către *Efeseni, Magnesieni, Trallieni, Smirneni, Romani, Filadelfieni* și, ultima, *Sfântului Policarp din Smirna*.

De mare valoare este *Scrisoarea sa către Romani*, pe care-i roagă să nu intervină la autoritățile romane pentru a nu suferi martiriul. «Vă

rog, le scrie el romanilor, să nu-mi arătați o bunăvoință nepotrivită. Lăsați-mă să fiu mâncarea fiarelor, prin care pot ajunge la Dumnezeu. Sunt grâu curat al lui Dumnezeu și voi fi măcinat de dinții fiarelor ca să fiu găsit pâine curată a lui Hristos» (cap. IV).

Din *Scrisoarea către Trallieni*, cap. II și *Scrisoarea către Smirneni*, cap. VIII, reiese foarte clar că în timpul său ierarhia bisericească se compunea din cele trei trepte: *episcop, preot și diacon*.

Pentru prima oară, Sfântul Ignatie folosește termenul *Biserică universală* – καθολικὴ ἐκκλησία – *Ecclesia universalis*, prin care înțelege Biserica cea adevărată, răspândită peste tot pământul, singura care păstrează adevărata învățătura a Domnului Iisus Hristos, în opoziție cu grupările eretice care au falsificat învățătura Sa (*Scrisoarea către Smirneni* VIII, 1).

Biserica Ortodoxă sărbătorește martiriul Sfântului Ignatie, în fiecare an, la 20 decembrie.

d) **Sfântul Policarp** († 23 febr. 155), episcopul Smirnei, a fost, de asemenea, ucenicul Sfântului Ioan Evanghelistul. În anul 154, sau cel mai târziu la începutul anului 155, Sfântul Policarp a făcut o vizită la Roma pentru a ajunge cu papa Anicet (154–166) la o înțelegere cu privire la data serbării Paștelui. Înțelegerea nu s-a putut realiza, fiecare dintre cei doi conducători urmând tradiția Bisericii sale, Sfântul Policarp pe a Sfântului Ioan, iar papa Anicet pe a Bisericii Romei și Alexandriei. Cu toate acestea, ei s-au despărțit în pace.

La scurt timp de la întoarcerea sa de la Roma, Sfântul Policarp, în vârstă de 86 de ani, a suferit martiriul, fiind ars pe rug în circul din Smirna, în Sâmbăta cea Mare, 23 februarie 155, cu ocazia sărbătorilor organizate de asiarhul Filip, guvernatorul Asiei proconsulare.

Un rol hotărâtor în condamnarea sa la moarte prin arderea pe rug l-a avut populația păgână, care, fanatică, a strigat în circul din Smirna: «Acesta este învățătorul Asiei, părintele creștinilor, surpătorul zeilor noștri, care a învățat pe mulți să nu jertfească și să nu se închine (zeilor)» (*Martiriul Sf. Policarp* XII, 2).

Sfântul Policarp a scris mai multe scrisori, dar nu s-a păstrat decât *Scrisoarea către Filipeni*. În aceasta el scoate în relief importanța învățăturii creștine despre Întruparea și Învierea Mântuitorului și dă îndrumări utile clericilor, tinerilor și văduvelor.

e) **Papias** († c. 130), episcopul Hierapolei, în Frigia, a fost, ca și Sfântul Policarp, ucenicul Sfântului Ioan. Opera sa, intitulată *Explicarea cuvintelor de învățătură ale Domnului*, în cinci cărți, s-a pierdut, dar ne-au rămas din ea câteva fragmente. Ea este primul tratat de exegeză biblică în literatura patristică. El a făcut și unele erori de interpretare biblică.

Papias este cel dintâi dintre scriitorii bisericești care a susținut *hiliasmul*, adică credința greșită că, după învierea morților, Hristos va întemeia pe pământ cu cei drepți o împărăție de o mie de ani; credință condamnată de Biserică.

f) **Scrisoarea lui Pseudo-Barnaba** este, cum reiese din cuprinsul ei, o omilie, scrisă între anii 100–140. Textul scrisorii nu indică nici numele autorului, nici al localității unde a fost scrisă. Critica a ajuns la concluzia că autorul ei nu poate fi Barnaba, colaboratorul și însoțitorul Sfântului Pavel în prima sa călătorie misionară (45–48), având în vedere că el face o critică severă legii Vechiului Testament și condamnă cu asprime pe iudei (cap. 1–17). Acesta poate fi un iudeu creștin din Alexandria, care cunoaște bine Vechiul Testament și interpretarea lui alegorică.

La sfârșitul lucrării, cap. 18–21, autorul dezvoltă învățătura despre cele două căi, a luminii și a întunericului, fiind puternic influențat de cele spuse despre *calea vieții* și *calea morții* în *Învățătura celor 12 Apostoli* sau *Didahia*, scrisă, probabil către anul 100.

g) **Păstorul lui Herma**. Autorul scrierii *Păstorul* nu poate fi Herma, menționat de Sfântul Pavel în Epistola către Romani 16, 14, și nici fratele lui, Pius (140–150), episcopul Romei, cum au afirmat unii critici. Numeroasele ebraisme din scriere indică mai degrabă un autor de origine iudaică de la începutul secolului al II-lea.

Păstorul lui Herma cuprinde trei părți: *Viziunile*, în număr de cinci; *Poruncile*, în număr de douăsprezece, și *Asemănările*, în număr de zece.

Ideea centrală a lucrării este conștiința existenței păcatelor făptuite după Botez și vindecarea lor prin *Taina Pocăinței*, care este socotită de Biserică «al doilea Botez». Cele mai grave păcate sunt, după autor, adulterul și lepădarea de credință. De aceea, el recomandă *pocăința* ca mijloc de curățire de păcate și reînnoire a vieții.

Școlile catehetice

a) **Școala catehetică din Alexandria.** Învățământul creștin s-a organizat și dezvoltat mai întâi la Alexandria, unul dintre centrele culturale celebre ale lumii vechi, ca o necesitate culturală și teologică a creștinismului, în concurență și analogie cu învățământul elin, iudaic și gnostic.

Prima școală creștină publică a fost școala catehetică din Alexandria, care a luat ființă după jumătatea secolului al II-lea. Ea a purtat, diferite numiri, dar cel mai obișnuit este numele de *școala catehizării*.

Spre deosebire de școala Sfântului Iustin Martirul († 165) și a altor profesori particulari, la care învățau un număr mic de auditori, școala catehetică din Alexandria devine o instituție bine întemeiată, cu un șir de conducători iluștri, cu un program de cursuri și numeroși auditori creștini, catehumeni și chiar unii păgâni, doritori să cunoască doctrina creștină.

Învățământul creștin se baza pe interpretarea Sfintei Scripturi. Metoda de interpretare a școlii din Alexandria era, de preferință, cea alegorică, iar în chestiunile teologice s-a folosit și de filosofia platoniceă și neoplatonică, spre deosebire de școala din Antiohia, care folosea în interpretarea Scripturii metoda istorico-gramaticală sau literală.

La început, școala catehetică din Alexandria a fost o instituție particulară, nu instituția Bisericii.

Primul ei conducător a fost, pe la 190, Panten, apoi Clement Alexandrinul († 215–216), după care a urmat Origen († 254), până la 231, sub a cărui conducere a ajuns la mare înflorire. Când Origen a fost îndepărtat de la conducerea școlii, în 230–231, de episcopul Dimitrie al Alexandriei (189–232), pentru că fusese hirotonit fără știrea lui de către episcopii Alexandru al Ierusalimului (213–251) și Teoctist al Cezareei Palestinei, pe când se afla în trecere prin Palestina, școala catehetică a primit un nou conducător și a intrat sub supravegherea episcopului, rămânând în continuare sub supravegherea Bisericii.

Școala catehetică din Alexandria a avut o mare importanță în viața Bisericii vechi. Ea a dat Bisericii un învățământ teologic bine organizat, o exegeză biblică de valoare și primele încercări dogmatice.

Din şirul reprezentanţilor ei, la loc de cinste se situează Clement Alexandrinul şi Origen.

Clement Alexandrinul era un scriitor erudit atât în teologia creştină, cât şi în filosofia greacă, din care a citat numeroase texte. Din numeroasele sale scrieri s-au păstrat doar trei opere şi o omilie. Aceste trei opere stau în strânsă legătură una cu alta, formând un întreg, o trilogie. Ele sunt următoarele:

1. *Cuvânt îndemnător către greci*, în 12 capitole, o apologie prin care demonstrează păgânilor că religia creştină este infinit superioară religiei şi filosofiei păgâne.

2. *Pedagogul*, în trei cărţi, un manual de educaţie morală creştină, în care prezintă pe Hristos ca pe cel mai mare pedagog al omenirii şi dă instrucţiuni practice pentru traiul zilnic al creştinilor.

3. *Stromata (Covoare)*, în opt cărţi, o îmbinare de teologie, filosofie şi citate din literatura greacă, în care pune în evidenţă raportul dintre creştinism şi cultura profană. El stabileşte teza sa că orice creştin, pentru a fi *perfect*, trebuie să fie un *gnostic*, adică un cunoscător al religiei sale. Gnoza creştină se deosebeşte profund de gnoza eretică.

În Omilia *Care bogat se va mântui*, el arată că bogăţia în sine nu este o piedică în calea mântuirii, dacă ea este întrebuinţată în folosul aproapelui.

Origen, discipolul şi succesorul lui Clement, este cel mai mare reprezentant al şcolii alexandrine şi un scriitor genial şi fecund. Opera lui a fost considerabilă. Neobosita sa activitate i-a dat numele de Ἀδαμάντιος – *omul de diamant*. Fer. Ieronim († 420) în *Scrisoarea către Paula* dă aproape 800 de titluri. Istoricul Eusebiu de Cezareea († 340) şi scriitorul Pamfil († 310) vorbesc de 2000 de titluri de lucrări.

Origen are scrieri exegetice, dogmatice, polemice şi morale, foarte multe omilii, cuvântări şi scrisori.

Pe terenul criticii şi interpretării Bibliei, monumentală sa operă este *Exapla*, o ediţie revizuită a textului Septuagintei, cu ajutorul textului original ebraic, pe şase coloane, care ajungea, la unele texte greceşti ale Bibliei, la opt sau nouă coloane (*Octapla*, *Eneapla*), la care a lucrat 27 de ani.

Ca interpret al Bibliei, Origen a lăsat *Comentarii* la aproape toate cărțile Vechiului și Noului Testament.

Între scrierile *dogmatice*, opera sa celebră este Περὶ ἀρχῶν – *De principiis*, adică *Despre învățăturile fundamentale* ale religiei creștine, în patru cărți, care este prima încercare de sistematizare a dogmaticii creștine. Ea se păstrează în traducerea latină a lui Rufin († 410), care a făcut însă la textul original corecturi la unele din afirmațiile lui Origen, socotite eretice.

Apologetica e reprezentată prin lucrarea *Contra lui Cels*, în opt cărți, scrisă pe la 248, pentru a combate scrierea acestuia λόγος ἀληθής – *Cuvânt adevărat*, în care ataca cu virulență creștinismul.

O scriere foarte frumoasă a lui Origen este intitulată: *Despre rugăciune*, în care comentează pe larg *Rugăciunea Domnească*, Tatăl nostru.

b) **Școala din Cezareea Palestinei** a fost înființată și condusă de Origen, după plecarea sa din Alexandria în 231–232, în urma condamnării lui de către episcopul Dimitrie, acuzat că a fost hirotonit fără aprobarea sa de către episcopii Alexandru al Ierusalimului și Teoctist al Cezareii, pe când Origen se afla într-o călătorie în Palestina.

La Cezareea Palestinei, Origen a avut doi discipoli deosebiți, pe frații Teodor și Atenodor, care, după terminarea studiilor lor juridice la Berit, au venit la Cezareea Palestinei, unde, în urma lecțiilor sale, au trecut la creștinism. La plecare, Teodor a ținut în fața unei alese adunări un *Cuvânt de mulțumire pentru Origen*, din care cunoaștem metoda de lucru și programa analitică a învățământului superior creștin care se preda la Alexandria și la Cezareea Palestinei de către Origen.

Întorși în patria lor, Neocezareea Pontului, cei doi frați au devenit episcopi. Teodor este Sfântul Grigorie Taumaturgul († c. 270), «Făcătorul de minuni», care a fost un mare păstor și un scriitor de talent.

Nu se știe dacă la Cezareea Palestinei Origen a avut urmași imediați. La începutul secolului al IV-lea este cunoscut ca profesor la Cezareea Palestinei preotul Pamfil († 310), care a avut printre elevii săi pe cunoscutul istoric bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340). În persoana lui Eusebiu, Cezareea Palestinei a avut pe cel mai învățat episcop al său, care ne-a lăsat în *Istoria sa bisericească*, în 10 cărți,

informații dintre cele mai prețioase pentru istoria Bisericii în primele secole (până la anul 324).

c) **Școala din Antiohia.** La Antiohia Siriei s-a înființat o altă școală creștină, cunoscută din a doua jumătate a secolului al III-lea prin doi preoți, Dorotei și Lucian de Samosata, numit apoi *Lucian de Antiohia*. Acesta a studiat la Edesa, în Mesopotamia, unde conducea o școală creștină un anume Macarie. Spre sfârșitul secolului al III-lea; Lucian s-a stabilit la Antiohia, unde a fost hirotonit preot și conducea școala de aci.

După unele știri, Lucian a fost partizanul compatriotului său, episcopul Pavel de Samosata, eretic antitrinitar, și din cauza aceasta a fost scos din Biserică până în 303, când a renunțat la erezie. În același timp, el profesa teoria *subordinaționistă*, după care Fiul este subordonat Tatălui, reluată și dezvoltată de colegul său de studii, Arie din Alexandria († 336). Se cunoaște că ereticul Arie și adepții săi se numeau *sylucianiști*, în sensul de aderenți ai teoriei subordinaționiste a lui Lucian.

Totuși Lucian a murit ca martir în sânul Bisericii, în 312, fiind adus la Nicomidia, unde a mărturisit și apărât creștinismul în fața împăratului persecutor Maximin Daia (305–312).

Spre sfârșitul secolului al III-lea, este cunoscut la Antiohia și un preot învățat, *Malchion*, conducătorul unei școli retorice «eline», care predă și învățământul creștin. El a luat parte și la disputa cu episcopul Antiohiei, Pavel de Samosata, pe care l-a dovedit eretic antitrinitar în sinodul de la Antiohia, din 268–269 (Eusebiu; *Ist. bis.*, VII; 29–30).

Școala din Antiohia este îndeosebi exegetică. Ea face exegeză științifică bazată pe interpretarea istorico-gramaticală și logică a textului Sfintei Scripturi, spre deosebire de școala alexandrină care folosea interpretarea alegorică, iar în chestiunile teologice, filosofia platonice și neoplatonică. Dimpotrivă, școala din Antiohia înclina spre arisotelism, utilizând în interpretare o metodă pozitivă, precisă, analitică.

Școala din Antiohia a dat teologiei creștine pe cel mai mare orator și exeget al secolului al IV-lea, Sfântul Ioan Gură de Aur († 407), pe scriitorii Diodor de Tars († 393), Teodor de Mopsuestia († 428) și pe istoricul și teologul Teodoret de Cir († 458).

d) **Școala din Edesa**, în Mesopotamia, este cunoscută pe la mijlocul secolului al III-lea. Aici predă învățământul teologic un oarecare Macarie, amintit mai înainte. Aici a învățat și Lucian. Ea a jucat un rol important în secolul al IV-lea, având ca reprezentant de seamă pe Sfântul Efrem Sirul († 373).

Au existat, desigur, și alte școli, legate mai mult de personalitatea vreunui Sfânt Părinte, sau a unui teolog de frunte.

În afară de aceste școli, a existat, după 489, când împăratul Zenon a desființat școala de la Edessa, o *școală nestoriană la Nisibi*, în Persia, pentru ereticii nestorienii, condamnați în 431 de Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes. Primul lor conducător a fost episcopul Barsauma. Nestorienii au făcut cunoscut creștinismul în Persia și în țările din Asia centrală până în îndepărtata Chină.

Cultul și viața creștină până la Constantin cel Mare

a) **Cultul** a îndeplinit în viața creștină, în primele trei secole, un rol foarte important, menținând unitatea și solidaritatea credincioșilor între ei. Viața primilor creștini era o rugăciune continuă. La început, cultul se făcea zilnic seara, în case particulare.

Liturghia. Cultul epocii apostolice s-a dezvoltat în epoca următoare pe baza Liturghiei Sfântului Iacob. Centrul lui a rămas tot *Sfânta Euharistie* (εὐχαριστία -- mulțumire), cunoscută în epoca apostolică și sub denumirea de *frângerea pâinii* = κλάσις τοῦ ἄρτου (Fapte 2, 42) și de *Cină domnească* = κυριακὸν δεῖπνον (I Cor. 11, 20). În epoca post-apostolică, ea s-a mai numit *binecuvântare* = εὐλογία; *jertfă* sau *sacrificiu*: θυσία = *sacrificium*; *ofrandă* = ὀφρα-φορά sau προσφορά; *Taină* = μυστήριον = *sacramentum*; lucrare sfântă -- ἱερουργία; *ceremonie*, *slujbă* = τελετή ș.a. În Biserica Apusului a primit și alte numiri.

Încă înainte de sfârșitul secolului I, Euharistia nu se mai săvârșea seara, în fiecare zi, ci duminica dimineața, pe nemâncate, și s-a despărțit de agapă. În *Învățătura celor doisprezece Apostoli*, scrisă probabil către anul 100, se spune: «Când vă adunați în Ziua Domnului

frângeți pâinea și mulțumiți, după ce mai întâi v-ați mărturisit păcatele voastre, ca jertfa voastră să fie curată» (cap. XIV, 1).

De asemenea, Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bitiniei, în Scrisoarea trimisă împăratului Traian (98–117), către 111–112, ne informează că creștinii se adunau «într-o anumită zi (duminica) înainte de răsăritul soarelui și cântau cântece lui Hristos ca unui Dumnezeu» – *stato die ante lucem et carmen Christo quasi Deo dicere*.

La Cartagina, și probabil și în alte locuri (Roma, Spania), Euharistia se mai săvârșea zilnic la jumătatea secolului al III-lea. În alte locuri, se mai săvârșea miercurea și vinerea (Egipt). Se săvârșea, de asemenea, la botezul catehumenilor și în zilele de comemorare a Sfinților.

În epoca primară, Sfânta Liturghie consta din două părți: prima parte era *didactică*, numită *liturghia catehumenilor*, în care se făceau citiri din Vechiul și Noul Testament, după care urma o predică sau omilie, în care se explica Evanghelia zilei. După aceea, diaconii invitați pe catehumeni și pe penitenți să părăsească locașul și urma partea a doua.

În partea a doua, *liturgică*, numită *liturghia credincioșilor*, se săvârșea Sfânta Euharistie, adică sfințirea darurilor, a pâinii și a vinului de către episcop sau preotul liturghisitor. Diaconii duceau Sfânta Euharistie celor bolnavi, celor absenți și celor închiși. Credincioșii aduceau la cult daruri benevole, pentru ajutorarea săracilor și întreținerea clerului: bani, alimente, veșminte, încălțăminte.

Pe temeiul cuvintelor Domnului Iisus Hristos (Matei 26, 26–28; Marcu 14, 22–24; Luca 22, 17–19) și mărturiilor Sfinților Apostoli, Sfânta Euharistie avea caracter de Taină, iar credincioșii primeau la împărtășire Trupul și Sângele Domnului.

«Pâinea euharistică» era dospită; azima s-a introdus în Biserica Apusului mult mai târziu, secolele VIII–IX. Vinul era curat, de obicei roșu. În vin se puneau și apă. Acest amestec era uzual și obligatoriu, având în vedere că din coasta Mântuitorului, când a fost străpuns pe cruce cu sulița, a ieșit «sânge și apă» (Ioan 19, 34). Obiceiul unor creștini de a săvârși Sfânta Euharistie numai cu apă, fără vin, numiți *hydroparastați* sau *encratiți*, a fost condamnat de Biserică. Pentru vin

se întrebuița un potir sau pahar, «potirul Euharistiei – *calix*», la început de lemn, apoi de sticlă sau de metal, aur sau argint.

Botezul, era actul de credință și de cult prin care se intra în sânul Bisericii. El avea caracter sacramental, de Taină, prin care se ștergeau păcatele și se acorda darul Duhului Sfânt, după cuvintele Mântuitorului către Nicodim: «De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în împărăția lui Dumnezeu» (Ioan 3, 5). Botezul era numit baie sau spălare = λουτρόν, *lavacrum*; *renaștere* = παλιγγε-
νεσία = *regeneratio*; *baia renașterii* = *lavacrum regenerations*; *lumi-*
nare = φωτισμός = *illuminatio*; *pecetea credinței* = σφραγίς τῆς
πίστεως ș.a.

Botezul se făcea în numele Sfintei Treimi. De regulă, el era săvârșit de episcop, iar din însărcinarea lui de preoți și chiar de diaconi. La mare nevoie, el putea fi săvârșit și de credincioși.

De obicei, botezul se făcea prin cufundare, dar se putea săvârși și prin vărsare de apă pe cap sau prin stropire, mai ales în caz de boală: *Baptismus clinicorum* = Botezul clinicilor (celor culcați în pat). Se pare că în unele locuri se mai săvârșea Botezul reprezentativ, pentru cei morți nebotezați, cunoscut dintr-o aluzie a Sfântului Apostol Pavel (I Cor. 15, 29).

Botezul copiilor (παιδοβάπτισμα) era obișnuit. Ca încredințare că aceia care se botează aveau să rămână totdeauna în sânul Bisericii se luau martori sau garanți, numiți nași = ἀνάδοχοι, χειραγογοί = *sponsores*.

La botez, adulții schimbau numele lor vechi cu unul creștin, iar copiii primeau un nume. Se preferau nume biblice, simbolice sau de martiri. De la Constantin cel Mare (306–337) numele creștine s-au generalizat.

Catehumenatul. Cu timpul, începând din secolul al II-lea, s-a stabilit că pot fi primiți la botez numai cei inițiați sau pregătiți mai profund în adevărurile fundamentale ale creștinismului. Astfel, a luat naștere *catehumenatul* = κατήχησις, catechesis, care dura 2–3 ani. Unii catehumeni îl prelungeau mai mult, alții chiar până la sfârșitul vieții, din concepția că Botezul iartă toate păcatele înainte de moarte. Biserica, însă, a restrâns acest termen.

În secolele II–III, catehumenii se împărțeau în două categorii: ‘auditori’ – ἀκροώμενοι = *audientes*, care învățau adevărurile mai simple ale credinței creștine, și “luminați” sau “aleși” – φωτιζόμενοι – *illuminati, electi*, care învățau adevărurile de credință mai importante și erau pregătiți să primească în curând Botezul. La începutul secolului al IV-lea se constată în Răsărit trei categorii de catehumeni. Sinodul de la Neocezareea (între 314–325) îi numește “auditori” (ἀκροώμενοι = *audientes*) “ingenunchetori” (γονυκλίνοντες = *genuflectentes*) care se rugau și primeau în genunchi binecuvântarea episcopului sau preotului, și “luminați” = φωτιζόμενοι = *illuminati*.

Cu organizarea catehumenatului, Botezul se săvârșea de obicei în grup, ceea ce îl făcea mai solemn și mai important. La primirea Botezului, candidații erau îmbrăcați în haine albe, ca semn al curățirii lor sufletești. Deși Botezul putea să se săvârșească în orice timp al anului, practica Bisericii a stabilit ca zile speciale ajunul Paștelui și al Cincizecimii sau Rusaliilor. În Răsărit, el se făcea și la *Epifanie* sau Botezul Domnului, la 6 ianuarie.

După botez urma îndată *Ungerea cu untdelemn sfințit* sau *Taina Mirungerii*, care înlocuia punerea mâinilor Apostolilor, prin care se da candidatului harul Sfântului Duh. Ca și Botezul, Mirungerea purta numiri simbolice, dintre care mai obișnuite sunt: *pecete, pecetea Duhului Sfânt* (σφραγίς = *sigillum*), *confirmarea credinței* = βεβαίωσις = *confirmatio*; *ungere* = *chrismatio* ș.a. Botezul și Mirungerea nu se repetau.

Mărturisirea păcatelor sau *pocăința* a fost unită de la început cu cele două Taine, Botezul și Euharistia. Ea se numea *Confessio, Poenitentia*.

În primele trei secole mărturisirea putea fi: a) *secretă*, făcută în fața episcopului sau preotului; b) *semipublică*, făcută în fața clerului întreg; c) *publică*, făcută în fața clerului și a credincioșilor.

Mărturisirea păcatelor era urmată de îndeplinirea faptelor de îndreptare (epitimie): post, rugăciuni, fapte de milostenie.

Hirotonia este între cele dintâi Taine săvârșite și cunoscute în Biserică. Numele obișnuit este χειροτονία, ἐπίθεσις τῶν χειρῶν – *punerea mâinilor*.

Sfinții Apostoli au hirotonit pe episcopi, iar aceștia pe preoți și diaconi.

S-a stabilit prin uz și canoane ca hirotonia unui episcop să se facă de cel puțin trei episcopi. (Sinodul de la Arelate, 314; Can. 1 apostolic).

În mod excepțional, acolo unde nu exista decât un singur episcop, în caz de vacanță episcopală, hirotonirea o făcea *colegiul presbiterilor*, în număr de doisprezece, cum s-a practicat la Alexandria pentru un timp.

Căsătoria (γάμος = *matrimonium*), a fost de la început Taină și instituție sfântă, pe temeiul cuvintelor Mântuitorului (Matei 5, 32; 19, 1-6) și ale Sfântului Apostol Pavel (Efes. 5, 32). Sfântul Ignațiu († 107), episcopul Antiohiei, în Scrisoarea către Policarp scrie: «Trebuie ca cei ce se însoară și cele ce se mărită să facă unirea lor cu aprobarea episcopului, ca să fie căsătoria lor după Domnul și nu după poftă. Toate să se facă spre cinstirea lui Dumnezeu» (V, 2). Tertullian († 240) dă mărturie despre căsătoria creștină, sfătuind ca ea să se încheie bisericește = *matrimonium quod ecclesia conciliat* (*Ad uxorem* II, 9), «*et conjunget vos in ecclesia*» (*De monogamia*, II).

Taina Sfântului Maslu se administra atât celor sănătoși, dar mai ales celor bolnavi, spre tămăduirea de boli și iertarea păcatelor. Ea se întemeiază pe puterea pe care a dat-o Mântuitorul Apostolilor de a vindeca orice boală și orice neputință, iar ei *ungeau cu untdelemn pe mulți bolnavi și-i făceau sănătoși* (Marcu 6, 13). De asemenea, Sfântul Apostol Iacob scrie că de este cineva bolnav să cheme preoții Bisericii și să se roage pentru el, *ungându-l cu untdelemn, în numele Domnului... și i se vor ierta lui păcatele* (Iacob 5, 14-15).

Cultul s-a săvârșit la început în case particulare, în catacombe, care erau galerii săpate în pământ, sub Roma și în alte localități, în cimitire, la mormintele martirilor. Din secolul al II-lea, creștinii au avut locașuri speciale de cult. Clement Alexandrinul numește locașul de cult, οἶκος τοῦ Θεοῦ = *casa lui Dumnezeu*, iar Tertullian, *templum*. Comunitatea creștinilor, ca și locașul de cult s-a numit printr-un termen comun ἐκκλησία = *biserică*. De la începutul secolului al IV-lea s-a numit *basilica* (*biserica*), care imita forma tribunalelor romane, termen care s-a păstrat până azi în limba română.

De teama idololatriei, icoane nu erau la început. Găsim, în schimb în catacombe, chipuri simbolice, dintre care mai folosite erau: *mono-*

gramul lui Hristos, format din încrucișarea literelor X și P; *peștele* = ἰχθὺς ale cărui litere erau inițiale pentru expresia: Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ – Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul; *mielul* = ἀμνός *păstorul cel bun* = ποιμήν, în care apare chipul Mântuitorului cu mielul pe umeri; *porumbelul*, simbolul Sfântului Duh; *ancora*, simbolul speranței creștine ș.a. În catacomba Domitillei se află zugrăvit pentru prima dată *chipul Sfintei Fecioare Maria* cu pruncul Iisus în brațele sale. Cultul Sfinților și al moaștelor a început de la jumătatea secolului al II-lea. Prima mărturie ne-o dă Martiriul Sfântului Policarp († 155) (Pr. Prof. I. Rămureanu, *Cinstirea Sfintelor icoane în primele trei secole*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9–10, p. 621–678.

b) **Viața creștină.** În general, viața morală a creștinilor s-a menținut la nivelul vieții morale din epoca apostolică. Frumusețea vieții morale a creștinilor este dovedită în toate laturile – individuală, familială și socială.

Intrând în Biserică prin Taina Botezului, creștinii dobândeau o stare de curăție care trebuia păstrată, formând, spre deosebire de lumea păgână, o societate nouă: «Biserica lui Hristos», sau «oastea lui Hristos» = *militia Christi* sau *christiana*, care trebuia să lupte împotriva păcatului și a răului din lume, singura luptă legitimată de creștinism.

Credința în nemurirea sufletului, în judecata viitoare, în învierea morților și răsplătirea celor buni și drepti menținea moralitatea creștină. Pregătirea pentru Botez, prin catehumenat, participarea frecventă la cult, instituirea penitenței, mărturisirea păcatelor, educația familială, așteptarea parusiei Domnului, persecuțiile și chinurile la care au fost supuși creștinii în timpul împăraților romani, în primele trei secole, au menținut la un înalt nivel viața morală a creștinilor.

Rugăciunea particulară zilnică, dimineța, la prânz și seara, citirea Sfintei Scripturi, a actelor martirice și a scrierilor creștine, evitarea spectacolelor și a manifestărilor antice imorale, practica postului, întăreau continuu viața morală a creștinilor. În afară de zilele de miercuri și vineri, creștinii posteau în zilele dinaintea Paștilor, în secolul al III-lea, 6 zile, apoi s-a lungit, ajungând la 40 de zile.

Viața familială s-a menținut în genere în toată curăția. Soții erau socotiți «mădulare» egale ale lui Hristos, uniți prin binecuvântarea Bisericii, în aceeași credință, speranță, dragoste și suferință. Copiii nu erau socotiți o povară, ci o binecuvântare dumnezeiască. Biserica n-a admis să nu admită *avortul*; copiii nu puteau fi uciși în pânțele mamelor și aruncați, cum se petrecea în lumea păgână.

Biserica a permis și căsătoria între soți de rang social diferit, statul roman n-o recunoștea, spre a evita concubinajul și imoralitatea.

Adulterul și alte păcate contra căsătoriei erau aspru pedepsite în Biserică.

Biserica a procedat de la început cu multă severitate contra păcatelor grave, dintre care cel mai grav se socotea lepădarea de credință în timpul persecuțiilor. Pentru reprimirea păcătoșilor în Biserică, ea a rânduit de penitență, după gravitatea faptelor lor, despre care am amintit (11). Ele erau: *plângătorii* (προσκλαίντες, *flentes*), *auditorii* (ἀκούοντες, *audientes*), *ingenunchetorii* (ὕποκλιπτοντες, *substrati*) și *ună-șezătorii* (συσταίντες, *consistentes*).

În viața publică, morala creștină întâmpina mai multe ispitiri greutăți, în comparație cu viața familială, deoarece multe ocupații și funcțiuni erau în legătură directă cu viața păgână, ca: luptele gladiatori, luptele cu fiarele, alergările, jocurile scenice, obscure și diferite alte distracții. De obicei, creștinii își păstrau profesia și meseria, dacă ea nu-i pune în contact direct cu păgânismul, și trebuiau să renunțe la ea (Sinodul de la Elvira, 300, can. 62). Multe meserii erau profesoratul, sculptura, argintăria, fiind legate de și mitologia păgână.

Funcțiile publice, magistratura, serviciul militar, deși erau de unele acte de cult păgâne, au fost uneori acceptate de creștinii care le permitea credința lor. Ei erau buni cetățeni și-și îndeplineau datoriile față de stat.

Sclavia a fost cea mai grea problemă care s-a pus Bisericii. Creștinismul a acordat sclavilor creștinați demnitatea de oameni și i-a fost primiti, ca toți ceilalți, în sânul Bisericii și s-au bucurat de cinste de creștini. Biserica a avut un rol important în eliberarea

vilor, care se proclama în biserică, în prezența episcopului, a clericilor și credincioșilor.

Caritatea creștină a fost unul din meritele morale ale Bisericii creștine din primele secole. Prin buna organizare a operei filantropice, ea a putut ajuta pe toți săracii și nevoiașii. N-a încurajat, însă, lenea, nici cerșetoria profesională, socotită viciu. Pentru întreținerea sa, fiecare trebuia să muncească, după exemplul Sfântului Apostol Pavel.

Începuturile monahismului și sărbătorile creștine în primele trei veacuri

Unii creștini, în năzuința lor spre desăvârșire, trăiau în feciorie. Celibatul era forma obișnuită a ascezei, care însemna exercitare în virtute.

Unii asceți, fie din dorința de a se exercita și desăvârși în virtute, fie din nevoia de a se sustrage persecuțiilor, s-au retras din lume, stabilindu-se în locuri izolate, unde trăiau ca *eremiți* (pustnici), sau *anahoreți*, în post și rugăciune. Astfel, mulți s-au retras în pustiu Tebaidei, în Egipt. Primul ascet care a ajuns celebru a fost *Pavel Tebeul* (234–247), originar din Teba, în Egipt, care a impus forma *eremitică*, adică monahii trăiau ca pustnici izolați.

Organizatorul vieții monahale a fost *Sfântul Antonie cel Mare* (251–356), care a impus forma *anahoretică*, adică trăirea în retragere și izolare. După el a urmat *Sfântul Pahomie* (276–349), care a organizat monahismul cu regim chinovial sau de obște, după care monahii trăiau în comun în chinovii sau mănăstiri. *Șenute de Atripa* (334–452) a fost un monah egiptean de seamă.

Astfel au luat naștere mănăstiri de bărbați și mănăstiri de femei în Egipt, Palestina, Siria și Asia Mică.

Sărbătorile. Ziua întâi a săptămânii, *duminica*, ziua Învierii Domnului, a devenit, încă din epoca apostolică, sărbătoarea săptămânală. Constantin cel Mare (306–337), prin legea din 321, a întărit-o și a generalizat-o ca zi de repaus în tot Imperiul roman.

În afară de duminică, creștinii au sărbătorit, fără întrerupere, în primele trei secole Paștile, Înălțarea Domnului, Cincizecimea sau Rusaliile și Epifania, sau arătarea Domnului.

Paștile (Πάσχα, *pascha*) era sărbătoarea anuală a Învierii Domnului, după cum duminica era sărbătoarea ei săptămânală. Ea a devenit sărbătoare generală creștină și se sărbătorea cu multă evlavie; solemnitate și bucurie. Sinodul de la Ancira, din 314, o numește «Ziua cea mare» (ἡ μεγάλη ἡμέρα, canon. 6).

În Biserica veche a existat o diferență cu privire la data serbării Paștelui, iar aceasta a dat naștere la controversele pascale. Prima și cea mai importantă controversă pascală s-a ivit între Sfântul Policarp († 155), episcopul Smirnei, și papa Anicet al Romei (155–166). În anul 154, sau cel mai târziu la începutul anului 155, Sfântul Policarp a făcut o vizită la Roma, pentru a ajunge cu papa Anicet la o înțelegere cu privire la data serbării Paștelui. Creștinii din Palestina, Siria, Mesopotamia și provinciile Asiei Mici, urmând tradiția Sfântului Apostol Ioan, serbau «*Paștele Crucii*» – Πάσχα σταυρώσιμον, la 14 nissan (aprilie), o dată cu iudeii, indiferent de ziua săptămânii, fapt pentru care erau numiți «*quartodecimani*», tradiție pe care o păstra și Sfântul Policarp, iar a treia zi după aceea, la 16 nissan, în orice zi a săptămânii ar fi căzut, serbau Paștile Învierii, în timp ce cei de la Roma, din Alexandria și din provinciile Apusului, sărbătoreau Paștile după 14 nisan, în duminica următoare, după Vinerea Patimilor, numit «*Paștile Învierii*» – Πάσχα ἀναστάσιμον).

Înțelegerea nu s-a putut realiza, dar cei doi conducători s-au despărțit în pace.

O altă controversă, referitoare la serbarea datei Paștelui, a izbucnit pe la 190–191 între episcopul Policrat al Efesului și papa Victor I al Romei (190–199), care a voit să excomunic pe episcopii Asiei fiindcă aceștia continuau practica lor quartodecimană. A renunțat însă la intervenția Sfântului Irineu al Lugdunului († 202), care a arătat cu această ocazie că merită numele de Irineu = Cel pașnic (Eusebiu, *Ist. bis.*, V–23–24). Cei din Asia și-au păstrat mai departe tradiția lor.

Pentru înlăturarea acestei deosebiri, sinodul de la Arelate (Arles), în Galia, din 314, a stabilit, prin canonul I, ca toți creștinii să sărbătorească Paștile «*în aceeași zi și în același timp în toată lumea*».

Orientându-se după canonul I al sinodului de la Arelate, Părinții Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, au hotărât *ca toți creștinii de pretutindeni să serbeze Paștile în prima duminică de după lună plină, care urmează după echinocțiul de primăvară, iar în anii în care*

această duminică ar coincide cu Paștile evreilor, 14 nissan (aprilie), Paștile creștinilor să se amâne în duminica următoare sau îl sărbătoreau cu o săptămână mai înainte.

Stabilirea datei Paștelui se făcea după calcule astrologice de către Biserica Alexandriei și se comunica tuturor Bisericilor prin *epistole pascale* sau *festive* – ἐπιστολαὶ ἑορταστικάι.

Din cauza ciclului pascal în uz și a deosebirii datei echinocțiului de primăvară, în Orient, la 21 martie, la Roma și în Apus, la 18 martie, data sărbătorii Paștilor a variat și după hotărârea Sinodului I ecumenic de la Niceea.

Cincizecimea (Πεντηκοστή, *dies penticostes*) sau Rusaliile era sărbătoarea Pogorârii Duhului Sfânt asupra Apostolilor. Este, împreună cu Paștile, cea mai veche și cea mai mare sărbătoare creștină.

După interpretarea canonului 43 al sinodului de la Elvira, Spania, rezultă că se sărbătorea pe la 300 și Înălțarea Domnului, la 40 de zile după Paști.

Din secolul al III-lea se serba în Orient, la 6 ianuarie, *Epifania* (Ἐπιφάνεια), numită și *Theophania* (Θεοφάνεια), adică arătarea Domnului, în amintirea Nașterii și a Botezului Mântuitorului și a descoperirii dumnezeirii Sale.

În Occident, din anul 336 se sărbătorea Nașterea Domnului (Natalis Domini) în ziua de 25 decembrie, înlocuind sărbătoarea păgână a solstițiului de iarnă (natalis solis) și a zeului persan Mithra, de care era legat cultul soarelui. În locul lui Mithra, Hristos este numit «soarele dreptății».

Pentru prima oară s-a despărțit în Orient sărbătoarea Nașterii Domnului de cea a Botezului (Epifania), serbându-se la 25 decembrie, mai întâi în Biserica din Antiohia, în anul 377, apoi în Biserica de Constantinopol, în 379, când Sfântul Grigorie de Nazianz a ținut celebra sa predică festivă: «Hristos se naște, slăviți-L! Hristos din ceruri, întâmpinați-L» (P. G., 26, 311–334). La 6 ianuarie s-au sărbătorit în continuare în Orient și în Occident Botezul și arătarea dumnezeirii Domnului.

După jumătatea secolului al II-lea s-a introdus în Biserică, după cum aflăm din Martiriul Sfântului Policarp († 23 febr. 155), cultul Sfinților și al moaștelor. Ziua morții martirilor era numită «ziua nașterii» = γενέθλιος ἡμέρα, *dies natalis* (adică ziua nașterii în ceruri) și se sărbătorea în fiecare an printr-un cult special.

PERIOADA A DOUA (325–787)

BISERICA ÎN EPOCA SINOADELOR ECUMENICE

Biserica în timpul lui Constantin cel Mare

Împăratul *Constantin cel Mare* (306–377) este una din personalitățile de seamă din istoria universală. Până la el, Biserica a îndurat grele persecuții din partea împăraților romani. Convertirea lui la creștinism a însemnat o mare cotitură în istoria acestuia, căci, prin publicarea edictului de toleranță religioasă de la Milan, din ianuarie 313, Constantin a asigurat Bisericii deplina libertate în tot Imperiul roman. Biserica intră, de acum înainte, într-o perioadă de înflorire și propășire, în «secolul ei de aur».

Înainte de Constantin cel Mare, Galeriu, grav bolnav, a dat la 30 aprilie 311, la Sardica, un edict de toleranță pentru creștini, de acord cu Constantin și Liciniu, care cuprinde permisiunea existenței creștinilor – «*ut denuo sint christiani et conventicula eorum*» = «să existe din nou creștini și să țină adunările lor» (Lactantius, *De mort. pers.* 34; Eusebiu, *Ist. bis.* VIII, 17). Galeriu a murit curând, la 5 mai 311, iar edictul său s-a aplicat doar parțial.

E greu de cunoscut în intimitatea ei evoluția religioasă a împăratului Constantin, dar, o dată declarat pentru creștinism, el a progresat continuu pe această cale, începând cu lupta dintre el și Maxențiu de la Pons Milvius (Podul Vulturului), lângă Roma, din 28 octombrie 312, până la botezul lui din mai 337.

După istoricii creștini, Eusebiu și Lactanțiu, în ajunul luptei cu Maxențiu, Constantin a văzut pe cer ziua, în amiaza mare, o Cruce luminoasă deasupra soarelui cu inscripția: *ἐν τούτῳ νικά* – *in hoc signo vinces* = prin acest semn vei învinge (Lactantius, *De mortibus persecuto-*

rum, 48, 5). Noaptea, în timpul somnului, i s-a arătat Iisus Hristos cu semnul crucii, pe care-l văzuse ziua pe cer, cerându-i să-l pună pe steagurile soldaților, spre a-i servi drept semn protector în lupte. Acesta este monogramul lui Hristos, XP sau X pe care l-a pus pe un steag numit *labarum*.

Că împăratul Constantin a fost convins de apariția minunată a Sfintei Cruci, ne-o confirmă faptul că pe arcul de triumf al lui Constantin, care se păstrează până azi la Roma, el afirmă că a câștigat victoria asupra lui Maxențiu: «*instinctu divinitatis*» = «prin inspirație divină».

La câteva luni de la victoria asupra lui Maxențiu, Constantin, împreună cu Liciniu, devenit prin căsătoria cu una din surorile sale cumnatul său, au publicat edictul de la Milan din ianuarie 313, prin care se acorda libertate religioasă deplină creștinismului, care devine *religio licita* = *religie permisă* în Imperiu. Totodată, se anulau toate hotărârile anterioare luate contra creștinilor și se retrocedau Bisericii locașurile de cult și averile confiscate de împărații precedenți.

Edictul de la Milan are o importanță epocală prin hotărârile și urmările lui. Din religie interzisă și persecutată, creștinismul devine religie permisă, ba chiar favorizată, cum arată actele ulterioare ale împăratului Constantin.

Din nefericire, Valeriu Liciniu (308–324), la început pe deplin asociat la politica religioasă a împăratului Constantin, s-a îndepărtat de aceasta, devenind din 316 reprezentantul declarat al păgânismului în Orient, unde erau mulți creștini, și a început persecutarea lor, între 320–323.

În urma înfrângerii suferite de Liciniu în lupta cu Constantin în 18 septembrie 324, la Chrysopolis, azi Scutari – lângă Calcedon, pe coasta apuseană a Asiei Mici, în fața Constantinopolului, și a unor uneltiri contra lui Constantin, Liciniu a fost condamnat la moarte și executat la Tesalonica în 324. De la această dată, Constantin a rămas singurul împărat al vastului Imperiu roman până la moartea sa în 22 mai 337.

Rămas singurul stăpânitor, Constantin luă față de creștinism o atitudine binevoitoare, fără a jigni, însă, păgânismul greco-roman, care avea numeroase și puternice rădăcini. Împăratul însuși păstră aproape tot timpul domniei demnitatea supremă păgână de *pontifex maximus* și nu se lepădă de păgânism decât prin Botezul săvârșit cu câteva zile înainte de moarte, în mai 337.

Trebuie să recunoaștem, însă, că păstrarea titlului păgân de *pontifex maximus* îi dădea dreptul și posibilitatea de a supraveghea și ține în frâu păgânismul în interesul creștinismului însuși. Dacă împăratul ar fi renunțat atunci la el, își ridica un rival periculos, care ar fi putut să restabilească situația de mai înainte a păgânismului, încă puternic prin numărul credincioșilor lui, prin influența și situația înaltă a senatorilor, a aristocraților și funcționarilor superiori.

În luarea de măsuri favorabile Bisericii, Constantin procedă treptat și cu mult tact.

Politica lui religioasă este caracterizată mai ales prin câteva fapte de importanță majoră: *actul de libertate religioasă de la Milan*, din ianuarie 313, alegerea unei noi reședințe imperiale și convocarea Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325.

Imediat după edictul din 313, împăratul scutește pe clericii creștini de obligația grea și costisitoare a funcțiilor municipale. Scutește Biserica de dări, drept de care nu se bucurau templele păgâne, și-i înapoiază tot ceea ce îi fusese confiscat, acordându-i și dreptul de a primi legate și donațiuni. Totodată, el acordă ca ajutor episcopilor sume importante din tezaurul statului, pentru ridicarea de biserici și întreținerea clerului. El acordă Bisericii dreptul de eliberare a sclavilor și dădu episcopilor dreptul să judece pe cei ce n-ar voi să fie judecați după legile statului.

Constantin cel Mare a intervenit și în dreptul penal, pe care a încercat să-l umanizeze, înlăturând din legile penale dispoziții și pedepse contrare spiritului creștinismului, ca: răstignirea, zdrobirea picioarelor, stigmatizarea (arderea cu fierul roșu). S-a îmbunătățit tratamentul din închisori. S-au adus restricții luptelor de gladiatori și s-au trimis condamnații la mine, în loc de lupte. S-a modificat, în spirit creștin, legislația referitoare la căsătorie, la părinții fără copii, s-a îngreunat divorțul, s-a pedepsit adulterul și siluirea, sau violul, s-a interzis aruncarea copiilor și vinderea lor, prin ajutoare date părinților săraci. S-au luat măsuri de protecție și ajutor pentru săraci, orfani, văduve și bolnavi.

Prin legea din 321, Constantin cel Mare a generalizat, ca zi de repaus în Imperiu, *duminica*.

Încă din 317, împăratul a început să bată și *monede cu monogramul creștin*.

În funcțiile înalte, el numea de preferință creștini, dar a păstrat și păgâni. Funcționarilor păgâni li s-a interzis să aducă sacrificii.

Cultul împăratului a pierdut sensul lui religios, păstrând mai mult semnificația lui politică: *cinstirea autorității împăratului ca exponent al puterii Imperiului roman*, templele dedicate lui devin localuri publice, fără statui și fără sacrificii.

În unele locuri, unde creștinii erau în majoritate, ei au luat templele păgâne și le-au transformat în biserici, sau le-au închis.

Împăratul și membrii familiei sale – mama sa, Elena, soția sa, Fausta, sora sa, Anastasia, fiica sa, Constantina, au dăruit episcopilor ajutoare pentru a repara bisericile sau pentru a construi altele noi. La Ierusalim, la Antiohia, Tyr, Nicomidia, Roma și Constantinopol s-au ridicat biserici mărețe. La Constantinopol, a ridicat catedrala Sfinții Apostoli, care a devenit necropola împăraților bizantini. În cadrul unor festivități mărețe s-a sfințit, la 14 septembrie 335, catedrala Sfântului Mormânt – *Anastasis* – *Învierea*, ridicată prin râvna și cheltuiala lui Constantin.

Cultul creștin și pelerinajul la Locurile Sfinte au luat o mare dezvoltare. Mama împăratului, Sfânta Elena, a descoperit la Ierusalim lemnul Sfintei Cruci pe care a fost răstignit Mântuitorul. La Roma, împăratul a cedat episcopului fostul palat imperial – *Lateranul*.

Voința lui Constantin cel Mare de a susține creștinismul s-a văzut și în alegerea unei noi capitale pe țărmurile încântătoare ale Bosforului. Încă din timpul lui Dioclețian (284–305), Roma nu mai era capitala unică a Imperiului roman, căci acesta o mutase la Nicomidia, în Asia Mică. Roma rămăsese încă un oraș păgân, în care templele, monumentele, senatul roman, aristocrația aminteau și păstrau vechea religie păgână.

Constantin s-a hotărât să părăsească Roma păgână, spre marea nemulțumire a episcopilor Romei, și să întemeieze un nou oraș, ca reședință imperială. Acesta a fost Bizanțul, pe Bosfor, care a primit numele de *Constantinopol* = orașul lui Constantin, început în 324 și inaugurat la 11 mai 330. Constantin a făcut din Bizanț capitala unui Imperiu creștin, care trebuia să arate aceasta prin bisericile, monumentele și atmosfera sa.

Mutarea capitalei la Constantinopol a avut consecințe importante în istoria Imperiului roman și a Bisericii. Prin această mutare s-au pus temeliele Imperiului roman de Răsărit, care a durat până la 29 mai

1453, când Constantinopolul a fost cucerit de turci, sub conducerea lui Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481).

În Constantinopol, numit «*Roma cea nouă*», se ridică un oraș cu mare viitor politic și bisericesc. Episcopii de Constantinopol devin egali în rang de cinste cu episcopii Romei, prin canonul al 3-lea al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, și canonul 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 451.

Convocarea Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325 constituie unul din meritele deosebite ale împăratului Constantin. Văzând tulburarea crescândă provocată de erezia lui Arie din Alexandria, Constantin s-a decis să convoace pe episcopii Imperiului într-un sinod general sau ecumenic spre a defini împreună adevărurile de credință și a asigura unitatea creștinismului. Ca om de stat experimentat, Constantin și-a dat seama că unitatea creștinismului și pacea și liniștea Bisericii constituie elementul de viață și de rezistență al Imperiului roman universal. În locul pluralității zeilor păgâni era preferată existența unei singure credințe în Imperiu, cea creștină, căci ea asigura și unitatea lui politică.

Este interesant de constatat că Constantin însuși, deși nu primise încă botezul, a deschis Sinodul I ecumenic printr-o cuvântare adresată episcopilor, asigurându-i că el se consideră «*împreună slujitor cu ei*» (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin III*, 13). Cu alt prilej, după mărturia lui Eusebiu, el a spus că se consideră episcop pus de Dumnezeu pentru treburile din afară (ale Bisericii) (Eusebiu, *ibidem*, IV, 24).

Este adevărat că politica religioasă inaugurată de Constantin cel Mare a avut și unele urmări defavorabile. Biserica a avut în persoana împăratului un ocrotitor, dar, în același timp, și un stăpân. Împărații s-au amestecat în chestiunile religioase impunându-și voința. Unii au susținut arianismul, monofizismul, monotelismul, au persecutat pe ierarhii ortodocși, au înlăturat din scaune ierarhi merituosi, exilându-i.

Desigur, ca om de stat, Constantin a făcut și unele greșeli, pe care istoria nu i le trece cu vederea. În unele din actele sale de suveran, el a pedepsit sângeros, pentru motive de infidelitate politică și acte de trădare de stat. Astfel, fiul său, Crispus, moștenitorul de drept al tronului imperial, pe care Constantin și-l asociase la domnie în 317, cu titlul de

«Cezar», fiind implicat într-un complot de stat, a fost ucis în 325; la puțin timp, soția sa cea de a doua, Fausta, a fost ucisă în baia sa la Roma.

În materie de politică bisericească, după Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325 s-a lăsat influențat de curtezani lingușitori și de arieni, ceea ce a provocat confuzie în sufletele credincioșilor.

Cu toate aceste scăderi, este în general admis că Constantin cel Mare a fost bine intenționat în actele sale și el a făcut creștinismului, ca primul împărat creștin, cel mai mare serviciu dintre împărații romani, asigurându-i libertatea prin edictul de la Milan din 313. Convertirea sa la creștinism a dat un nou curs istoriei universale prin încercarea sa de a armoniza interesele superioare ale Imperiului roman cu interesele Bisericii.

Îmbolnăvind-se grav, Constantin a fost botezat în vila sa de la Ancyrona, la marginea Nicomidiei, de episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia și alți clerici, cu câteva zile înainte de Rusalii, în luna mai 337. El a murit curând după aceea, la 22 mai 337, în Duminica Rusalii și a fost îngropat cu mare fast în biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa.

Pentru meritele sale deosebite și mai ales pentru marile servicii aduse creștinismului, după lunga perioadă de persecuții, Biserica l-a cinstit în chip deosebit, trecându-l în rândul Sfinților și numindu-l *Cel întocmai cu Apostolii*.

Politica lui religioasă, în general, a fost urmată de fiii și succesorii lui, cu excepția împăratului Iulian Apostatul (361–363), nepotul său, care a reintrodus pentru scurt timp păgânismul în situația lui de religie favorizată în Imperiul roman, persecutând creștinismul. Spre sfârșitul secolului al IV-lea, sub împăratul Teodosie cel Mare (379–395), creștinismul a ajuns din religie tolerată – *religio licita*, *religie de stat*, iar Ortodoxia devine confesiunea oficială a Imperiului. Din timpul lui Teodosie cel Mare Imperiul roman devine imperiu creștin.

Biserica în timpul urmașilor Sfântului Constantin cel Mare

După moartea împăratului Constantin, la 22 mai 337, Imperiul a fost împărțit între cei trei fii ai săi. Fiul cel mare, *Constantin II* (337–340), a primit prefectura Apusului, în care intrau Galia, Britania și Spania cu

Mauretania Tingitana, având reședința la Augusta Treverorum (Treveri), în nordul Galiei; *Constanțiu* (337–361), fiul mijlociu, a primit provinciile Egipt, Orient, Asia și Pont, cu reședința la Constantinopol, iar ultimul, *Constans* (337–350), a primit Italia, Africa, Panonia, Illyricum și Tracia, la care s-a adăugat, după lupta de la Aquillea din 340, și prefectura fratelui său Constantin II, căzut în luptă cu el.

Cei doi frați rămași în viață, crescuți și educați în spiritul Evangheliei, au făcut tot posibilul pentru triumful creștinismului. Astfel, în 341, Constanțiu a emis o lege drastică, adoptată și de fratele său, Constans, contra celor ce *jertfeau zeilor*. În 346, neoplatonicianul *Firmicus Maternus*, trecut la creștinism, a îndemnat pe împărați să topească comorile de aur și de argint ale templelor.

Rămas singur împărat după moartea fratelui său, Constans, în 350, Constanțiu și-a stabilit reședința la Sirmium (Mitrovița), în Iliric, care devine, pentru mai mulți ani, centru politic și bisericesc al lumii creștine. În 353 el publică o nouă lege, ordonând, sub pedeapsa cu moartea, închiderea templelor păgâne. Amestecându-se în treburile Bisericii, mai mult decât tatăl său și contribuind la răspândirea ereziei lui Arie, el și-a atras atât dezaprobarea ortodocșilor cât și disprețul păgânilor.

Împăratul Constanțiu a murit la 3 noiembrie 361 la Mopsuerene, în Cilicia, după ce a primit Botezul «in extremis» pe patul de moarte de la episcopul arian Eusebiu al Antiohiei.

Cei trei fii ai împăratului Constantin cel Mare, neavând moștenitori în linie bărbătească, tronul a revenit nepoților săi, Gallus și Iulian. Gallus, acuzat de crimă de înaltă trădare, a fost executat în 354, la Polo, în Italia.

Fratele său, *Iulian*, a fost numit Apostatul (361–363) pentru că s-a lepădat de credința creștină, când a ajuns împărat.

El fusese crescut și educat în credința creștină din copilărie și îndeplinise funcția de *citeț* în biserică. În 357, a fost ridicat de unchiul său, Constanțiu, la rangul de Caesar și trimis în Galia, pentru a lupta contra germanilor. Printr-un «*pronunciamento*» militar a fost proclamat împărat la Paris, la sfârșitul lui ianuarie sau începutul lui februarie 360, iar la 11 decembrie 361 intră triumfător în Constantinopol, domnind singur până la 28 iunie 363, când a murit în războiul cu perșii.

Din clipa întronării, Iulian s-a hotărât să renunțe la creștinism și să impună în Imperiu religia greco-romană. Motivele acestei schimbări au fost urmările educației primite din partea unor profesori păgâni și continua nesiguranță și amenințare cu moartea în care a trăit din partea lui Constanțiu, care-l socotea primejdios pentru tron. Eunucul *Mardoniu*, un mare admirator al trecutului, l-a inițiat în cultura clasică, reușind să creeze în sufletul lui Iulian un nobil entuziasm pentru literatura și filosofia greacă. Filosoful *Maxim din Efes* l-a inițiat în misterele cultului lui Mithra, zeul soarelui.

La începutul domniei, Iulian a restaurat păgânismul ca religie favorizată a Imperiului roman, în locul creștinismului, poruncind să se deschidă templele și să se aducă sacrificii zeilor. Toate bunurile templelor, secularizate de împărații precedenți, au trebuit să fie restituite. Împăratul ironiza pe creștini, când aceștia se plângeau că sunt nedreptățiți de autorități, spunându-le: «Voi înșivă învățați că veți fi fericiți dacă sunteți prizonieri» (Matei 5, 10).

Pentru a lovi în Biserică, gândul său a fost să folosească ura teologică dintre partidele și sectele creștine din timpul său – *odium theologicum*, și acordă libertate religioasă tuturor erezilor, pentru a se nimici reciproc și a distruge astfel tăria și unitatea creștinismului (Amm. Marcellinus, *Res gestae*, XXII, 5, 2 și 4).

A luat apoi și măsuri directe contra creștinilor. Funcționarii creștini și soldații creștini din garda imperială au fost demși. În unele provincii, au căzut și martiri. La Durostorum (Silistra), în Scythia Minor (Dobrogea), a fost ars pe rug, la 18 iulie 362, Sfântul Emilian, soldat în armata romană de la Dunăre.

La 17 iulie 362, a publicat *Legea contra profesorilor creștini*, prin care li se interzicea să profeseze în învățământ. În 362, a reînnoit vechea perfidie a lui Maximin Daia (305–313), ordonând ca toate alimentele din piețele publice să fie stropite cu apă de la jertfele idolilor.

Dorind să dea păgânismului o nouă organizare, pentru a rezista asaltului creștinismului, Iulian a încercat să reformeze vechea credință greco-romană cu ajutorul filosofiei neo-platonice, împrumutând unele idei și din creștinism. Astfel și el a organizat o ierarhie păgână imitând ierarhia creștină și creând un fel de Biserică păgână.

Dibaci mînuitor al condeiului, Iulian a combătut creștinismul și prin scris, în lucrarea *Contra Galileenilor*, cum numea el în derâdere pe creștini, batjocorindu-l și înfățișându-l ca pe un sistem de filosofie slab, aceasta din dorința de a demonstra lumii păgâne inutilitatea Evangheliei.

Ceva mai mult, pentru a dovedi ca mincinoasă profeția Mântuitorului referitoare la distrugerea Ierusalimului, din care «nu va rămâne piatră de piatră» (Matei 24, 2; Luca 21, 6), Iulian luă măsura, la începutul anului 363, de a reconstrui templul din Ierusalim. Totul a fost în zadar, căci datorită unor cutremure și unor flăcări care ieșeau de la temelii, lucrările începute s-au prăbușit (Amm. Marcellinus, *Res Gestae*, 23, 1).

În curând, scadența celor făcute de Iulian contra creștinilor a sosit. În cursul campaniei contra perșilor, în noaptea de 26 spre 27 iunie 363, o săgeată l-a rănit grav, pătrunzându-i în ficat. Smulgându-și săgeata și aruncându-și spre cer sângele ce-i curgea din rană, după afirmația istoricului Teodoret, ar fi rostit: *νενίκηκος Γαλιλαίη* – *Ai invins, Galileen!* (*Ist. bis.*, III, 25).

În moartea timpurie și neașteptată a împăratului Iulian, atât creștinii cât și păgânii au văzut o judecată cerească. (Vezi pe larg, I. Pulpea (Rămureanu), *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942, 262 p.). Cu Iulian Apostatul se stinge familia împăratului Constantin.

Succesorul său, *Jovian* (363–364), ales de armată, a reintrodus creștinismul, fără să persecute păgânismul. Bucuria creștinilor a fost de scurtă durată, deoarece la 17 februarie 364 Jovian a încetat din viață.

În locul său, armata și funcționarii au ales ca împărat un alt distins general, *Valentinian I* (364–374), originar din Panonia. El a împărțit conducerea Imperiului cu fratele său mai mic, *Valens* (364–378), care a primit Răsăritul, păstrând pentru sine Apusul și Illyricum.

Din nefericire, Valens a devenit protectorul arianismului, provocând mari suferințe ortodocșilor. Valentinian I a rămas ortodox. Cei doi împărați au dispus ca averile retrocedate de Iulian templelor păgâne să intre în proprietatea statului. Ei au interzis printr-o lege aspră ritualurile nocturne în domeniul magiei și manticii și sacrificiile de animale, sub amenințarea cu moartea (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 31; IX, 24).

La moartea lui Valentinian I, tronul a revenit fiului său, *Grațian* (375–385), elevul poetului creștin Ausoniu, bărbat capabil, care a stat sub influența marelui ierarh Sfântul Ambrozio al Milanului († 397). Grațian a împărțit domnia cu fratele său vitreg, Valentinian al II-lea (375–392), un copil de patru ani, față de care el s-a purtat ca un părinte.

Când Valens, împăratul jumătății orientale a Imperiului, a căzut la Adrianopol în lupta cu goții, la 9 august 378, Grațian a ales în 379 ca împărat al Răsăritului pe viteazul general *Teodosie* (379–395), originar din Spania.

Grațian și Teodosie au continuat politica de favorizare a creștinismului inaugurată de Constantin cel Mare. Astfel, la 28 februarie 380, Teodosie a publicat la Tesalonic, unde-și avea la început reședința, un edict în favoarea ortodoxiei niceene, pe care l-a reînnoit printr-un nou edict publicat la 10 ianuarie 381 la Constantinopol. Astfel, *Teodosie cel Mare este creatorul Imperiului roman creștin*.

Sub Teodosie, s-a ținut, în 381, Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, care a condamnat *erezia pnevmatomahilor* și a hotărât să se adauge la Simbolul niceean din 325 ultimele cinci articole de credință referitoare la Sfântul Duh, Biserică și viața viitoare, primind numele de *Simbolul niceo-constantinopolitan*.

În 381, printr-un nou edict, Teodosie interzisese toate manticile. În anul următor, 382, Grațian, împăratul Apusului, a dispus ca o parte din preoțimea păgână să nu mai beneficieze de nici o subvenție de la stat, iar vestalele au fost desființate.

La urcarea pe tron, în 379, împăratul Teodosie renunță la titlul de «*pontifex maximus*», care acorda împăraților romani demnitatea de arhieriei supremi ai religiei politeiste romane. Exemplul său a fost urmat, în 382, și de Grațian, împăratul Apusului.

Lovitura cea mai crudă a primit-o religia romană în 382, prin înlăturarea statuii zeiței Victoria, care fusese așezată de Octavian Augustus în locul Curiei Senatului, pe Capitoliu, curând după victoria din anul 31 î.d.Hr., în lupta navală de la Actium, cu toate protestele senatorilor romani și ale lui Symmachus, prefectul «Cetății eterne». În ochii romanilor statuia zeiței Victoria simboliza grandoarea Imperiului roman.

În 386 împăratul Teodosie a ordonat ca toate templele din Asia și Egipt să fie închise. În 391, a fost dărâmat faimosul *Serapeum*, cu

mărețul chip al zeului Serapis, la Alexandria. Jocurile olimpice au fost desființate în 393, iar misterele de la Eleusis, din Grecia, în 396.

Astfel, Teodosie cel Mare a spulberat, prin legiuirile și măsurile sale, iluzia păgânilor, mai ales a filosofilor și retorilor, că religia greco-romană ar mai putea să reînvie.

În 383, Grațian a fost asasinat de Arbogast, generalul trupelor france, încât Teodosie a rămas singurul împărat al Imperiului roman până la moartea sa, în 395.

Pe patul de moarte, împăratul Teodosie a dispus ca marea lui moștenire să fie împărțită între fiii săi, Arcadiu (395–408), care a primit Răsăritul, și Honoriu (395–423), care a primit Apusul.

În Răsărit, Arcadiu și după el fiul său Teodosie al II-lea (408–450) au dus la bun sfârșit toate dispozițiile luate de Teodosie cel Mare contra păgânismului.

La Alexandria, și-a găsit moartea în 415, *Hypatia*, «regina filosofiei».

Păgânii au respirat mai ușurați când pioasa Pulheria, sora lui Teodosie al II-lea, a fost pusă în umbră în treburile Imperiului de Eudochia, soția împăratului Teodosie al II-lea, fiica unui filosof grec din Atena, numită, înainte de botez, Athenais. După căderea Eudochiei Athenais, în 448, s-a emis un decret pe baza căruia urmau să fie distruse toate cărțile îndreptate contra creștinilor.

Sub domnia lui Teodosie al II-lea s-a întrunit la Efes, în 431, Sinodul al III-lea ecumenic, care a condamnat erezia lui Nestorie, *dio-prosopismul*, după care în Hristos ar exista *două persoane*, nu una, cum învață Biserica, și a stabilit că Sfânta Fecioară Maria este cu adevărat Θεοτόκος = Născătoare de Dumnezeu.

Lui Teodosie al II-lea i-a urmat la tron generalul Marcian (450–547), soțul Pulheriei. El a fost primul împărat care a primit *coroana din mâna patriarhului de Constantinopol*, practică ce s-a menținut până la căderea Constantinopolului sub turci, la 29 mai 1453.

Sub Marcian s-a ținut, în 451, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, care a condamnat *erezia monofizită* și a definit raportul celor două firi în persoana divino-umană a lui Iisus Hristos.

În Occident, din cauza invaziei popoarelor migratoare, edictele și ordonanțele referitoare la păgânism n-au putut fi executate. Împăratul Honoriu (395–423) s-a mulțumit doar cu distrugerea templelor de la țară.

Succesorul și nepotul său, Valentinian al III-lea (423–455), a trebuit să se mulțumească cu legile emise contra cultului idolilor. Urme de păgânism s-au menținut timp îndelungat în insulele Corsica și Sardinia.

În 476, ultimul împărat roman, Romulus Augustulus (475–476), a fost detronat de *Odoacru*, regele tribului german al herulilor, *încât Imperiul roman de Apus și-a încetat existența*. A rămas Imperiul roman de Răsărit, care, cu toate atacurile popoarelor migratoare, a putut supraviețui până la 29 mai 1453, când a fost cucerit de sultanul turcilor Mahomed al II-lea (1451–1481).

În Răsărit, după împăratul Marcian, a urmat la tron Leon Tracul (457–474), iar după el, cei doi gineri, soții fiicei sale, Ariadna, Zenon Isaurul (474–475), înlăturat în 475 de uzurpatorul Basiliskos (475–476), revenit a doua oară la tron în 477, până în 491, și Anastasie I (491–518), sprijinitorul monofiziților.

În timpul împăratului Zenon, s-a publicat, la 24 octombrie 482, *Henoticonul*, un act de împăcare între ortodocși și ereticii monofiziți, dar acesta a contribuit la prima schismă dintre Roma și Constantinopol, numită *schisma acachiană*, după numele patriarhului ecumenic, Acachie (472–489), care a durat din 482 până la 518.

Sub împăratul Iustin I (518–527), sprijinitorul Ortodoxiei, s-au re-luat în 518 raporturile bisericești frățești dintre Constantinopol și Roma.

Cu urcarea pe tron a împăratului Justinian (527–565), Imperiul roman de Răsărit a cunoscut o mare înflorire, de care s-a folosit și Biserica. În persoana împăratului, Biserica Ortodoxă a găsit un ocrotitor, dar în același timp și un stăpân, deoarece împăratul s-a amestecat prea mult în rânduielile Bisericii, chiar și când a fost vorba de dogme și cult.

La începutul domniei, între 527 și 528, Justinian a publicat cele mai severe edicte contra ereticilor, iar în 529 *ordonă închiderea școlii de filosofie din Atena*, ultimul refugiu al păgânismului, la care predau filosofi și retori păgâni cu renume. Astfel păgânismul se stinse aproape cu totul.

Răspândirea creștinismului în Europa, Asia și Africa.

Răspândirea creștinismului în Europa

a. **Creștinarea geto-daco-romanilor.** După publicarea edictului toleranță religioasă de la Milan de Constantin cel Mare, în 313, creștinismul s-a răspândit repede în tot Imperiul roman. Enclave de păgâni au rămas, însă, în localitățile și satele mai depărtate de orașe. În cetăți și centrele mai populate, creștinismul a pătruns mai repede datorită mijloacelor de comunicație și schimbului de idei dintre oameni. Termenul *paganus*, care înseamnă sat, caracterizează pe locuitorii sate rămășiți pagani – păgâni, adică cei ce mai țineau cultul zeilor.

La geto-daco-romani, strămoșii românilor care sunt cel mai vechi popor creștin din Europa, după greci și romani, creștinismul a pătruns încă din secolul I, prin predica Sfântului Apostol Andrei și a ucenicilor Sfântului Apostol Pavel.

Poporul român, rezultat, deci, din fuziunea geto-dacilor romanii din sudul și nordul Dunării, apare în istorie, de la început, ca popor romanic și creștin, adică poporul geto-daco-roman.

Procesul de formare și creștinare a geto-daco-romanilor a fost complex și îndelungat și a durat de la finele secolului I până în secolul VI-lea.

După o veche tradiție păstrată de istoricul Eusebiu de Cezare († 340), după informațiile mai vechi de un secol ale scriitorului alexandrin Origen († 254), reluate în secolul al XIV-lea de istoricul bizantin Nichifor Calist, în Scitia, pe care cei mai mulți istorici o identifică cu Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), de la sud de gurile Dunării, a predicat credința creștină Sfântul Apostol Andrei «cel dintâi chemat» (Matei 10, 2; Eusebiu *Ist. bis.*, III, 1; Origen, *Tomo Commentariorum Origenis in Genesim*, 24, 9, P.G., XII, 92).

Unele creații folclorice și unele toponimice din Dobrogea și în stânga Prutului atestă, de asemenea, propovăduirea Sfântului Apostol Andrei în aceste părți.

A doua cale de pătrundere a creștinismului la geto-daco-romani de la sudul și nordul Dunării au fost provinciile sud-dunărene ale Imperiului roman.

Se cunoaște din *Faptele Apostolilor* că Sfântul Apostol Pavel a predicat Evanghelia lui Hristos în orașele *Macedoniei*, mai întâi în anii 51–52, în călătoria a doua misionară, apoi în anul 57, în a treia sa călătorie misionară, până în Illyricum, cum spune el însuși în *Epistola către Romani* 15, 19 (Cap. Fapte. 16, 10–40; 17, 18, 19 și 20, 1–2).

Din Macedonia și Illyricum creștinismul a pătruns la nord, în provinciile sud-dunărene: Moesia Inferior (Secunda), din care făcea parte și Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), până la reforma administrativ-teritorială a lui Dioclețian (284–305) din 292, Moesia Superior (Prima), Pannonia Inferior (Secunda), iar la nordul Dunării, *Dacia Carpatică*, teritoriu care constituie aria de formare a poporului român, în legătură directă cu romanitatea sau latinitatea orientală.

Din aceste provincii, creștini izolați au pătruns și la nordul Dunării, în Dacia Carpatică, chiar mai înainte de cucerirea Daciei regelui Decebal, în 105–106, de către împăratul Traian.

În timpul stăpânirii Daciei Traiane de către romani, care a durat din 106 până la 274, religia creștină s-a răspândit de la om la om prin contactul direct al populației geto-daco-romane cu adepții noii credințe.

Unii dintre soldații legiunilor romane, dintre coloniști și negustori împământenți în Dacia, mulți dintre ei veniți din Palestina, Siria și provinciile Asiei Mici, unde creștinismul era cunoscut de la sfârșitul secolului I, erau creștini.

Pe lângă informațiile istorice arătate, dispunem și de câteva mărturii ale unor scriitori creștini, ca: Sfântul Iustin Martirul și Filosoful († iunie 165), în *Dialogul cu iudeul Trifon*, XVII, Origen, amintit deja, și Tertullian († după 220), în *Adversus Iudaeos*, 7, din care se poate constata că religia revelată a pătruns la geto-daco-romanii de la sudul și nordul Dunării încă din secolul al II-lea.

În timpul grelei persecuții contra creștinilor de către împărații Dioclețian, Galeriu (293, cezar; 305–311, august) și Liciniu (308–323), un mare număr de creștini din cetățile Scitiei Minor (Dobrogea) și din cetățile situate în dreapta Dunării din provinciile sud-dunărene au suferit martiriul.

La Sirmium (azi Mitrovița, în Iugoslavia), metropola civilă a provinciei romane Pannonia Inferior și reședința prefecturii Iliricului, a suferit martiriul la 6 aprilie 304, sub împărații Dioclețian și Galeriu,

tânărul episcop daco-roman Sf. Irineu de Sirmium. Actul său martiric este primul model de limbă latină creștină vorbită la sudul și nordul Dunării, în provinciile dunărene ale Imperiului roman.

Menționăm că patru mucenici, *Zotikos*, *Attalos*, *Kamasis* și *Philippos*, au suferit martiriul la 4 iunie în cetatea Noviodunum (Isaccea), fie între 303–305, în timpul persecuției lui Dioclețian și Galeriu, fie între 320–323 în timpul persecuției lui Liciniu. Trupurile lor au fost aduse și îngropate, în secolul al IV-lea, în cripta basilicii de la Niculițel, deasupra moaștelor altor doi martiri, al căror nume nu se cunoaște, iar azi osemintele celor patru se află în biserica mănăstirii Cocoș, județul Tulcea, în Dobrogea.

La începutul secolului al IV-lea, poate chiar și mai înainte, existau în provinciile romane sud-dunărene peste 40 de scaune episcopale, dintre care 12 erau situate pe malul drept al Dunării, în Iugoslavia și Bulgaria de azi: *Singidunum* (Belgrad), *Margum* (Dobrovița), *Vaminacium* (Costolaț), *Aquae* (Negotin), *Bononia* (Vidin), *Ratiaria* (Arcer), *Castra Martis*, *Oescus* (Gigen), *Novae* (Sviștov), *Sexanta Prista* (Russe), *Appiaria* (Riahovo), *Durostorum* (Silistra). E de la sine înțeles ca episcopii lor au putut organiza «misiuni» și la nordul Dunării prin preoți, dar mai ales prin așa numiții «chorepiscopi» (episcopi de țară), dintre care unii aveau hirotonie de episcopi, alții erau doar preoți.

În provincia romană Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) exista un scaun episcopal la Tomis (Constanța) unde păstorea pe la 290 episcopul cu nume latin *Evangelicus*, cum aflăm din *Viața Sfinților Epictet și Astion*, care au pățimit pentru Hristos în timpul împăratului Dioclețian, în cetatea *Halmyris* (Halmiridensis), sau *Salmorus*, din Sciția Mică (azi cetatea Zaporijenilor), sărbătoriți la 8 iulie.

Un episcop, care ar putea fi Titus sau Philius, a suferit martiriul la Tomis între 320–323, în timpul persecuției lui Liciniu.

Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne transmite știrea importantă că un episcop «scit», adică daco-roman, fără să-i spună numele, a participat la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, 7).

Se cunosc, de asemenea, și alți episcopi până în secolul al VI-lea, care au păstorit la Tomis, ca *Betranion* († 25 ianuarie 380 sau 381),

după care au urmat: *Gherontius*, numit mai corect *Terentius* sau *Terrennius* (380–390), care a participat la sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, *Ioan* (448), *Alexandru* (449), *Teotim II* (458), *Paternus* (418–420), numit «episcopus metropolitanus», *Valentinian* (549–553).

În secolele VI–VII, titularul scaunului de Tomis a ajuns «mitropolit», având sub jurisdicția sa 14 episcopii sufragane în cetățile principale ale Scitiei Mici.

Pentru nevoile cultului creștin se aflau în Scitia Mică, în secolele IV–VII, numeroase basilici creștine, 34 descoperite până acum.

Doi mari teologi care au lăsat un nume în istoria literaturii creștine: *Sfântul Ioan Cassian* (c. 360 – c. 436), autorul unor lucrări, întemeietorul a două mănăstiri la Massalia (azi Marseille – Franța), și *Dionisie Exiguul*, adică «cel mic» sau «smeritul» (c. 460–545), care a trăit ca monah la Roma între 500–545, creatorul erei creștine, stabilind în 525 pentru prima dată anul nașterii lui Hristos, erau originari din Scythia Minor.

La geto-daco-romanii din sudul Dunării, cunoaștem, de asemenea, doi renumiți episcopi, care au fost și scriitori de prestigiu: Sf. Niceta de Remesiana (367–414), care a desfășurat o frumoasă activitate misionară la geto-daco-romanii din Dacia Mediterranea (Interioară) și Dacia Ripensis, și episcopul *Laurențiu de Novae* (Șiștov).

De la sfârșitul secolului al III-lea creștinismul s-a răspândit în Dacia Carpatică și prin captivii aduși de goți din provinciile sud-dunărene și Illyricum, și din provinciile romane ale Asiei Mici, mai întâi în incursiunile dintre anii 250–253, apoi între 257–264.

După informațiile date de Sf. Epifanie († 403), existau la mijlocul secolului al IV-lea, la nordul Dunării, episcopi și mănăstiri. El relatează că Audius din Mesopotamia, exilat de împăratul Constanțiu (337–361), în Scitia Mică sau Dacia Pontică pentru unele erori dogmatice, a trecut împreună cu aderenții săi la nordul Dunării, «în părțile cele mai dinlăuntru ale Goției», unde a instruit pe mulți și «a înființat aici mănăstiri, în care se practică viața monahală, fecioria și asceza». Existau, după mărturia Sf. Epifanie, în Dacia Carpatică, în părțile de Răsărit ale Munteniei de azi și în sudul Moldovei, *episcopi ortodocși și mănăstiri* pentru populația autohtonă geto-daco-romană, precum și episcopi și

mănăstiri pentru audieni și goți (*Fontes Historiae Dacoromanae*, t. II, p. 172; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mișcarea audienilor în Dacia Pontică și nord-dunăreană*, (sec. IV–V), în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 9–10, p. 1053–1070, aici p. 1063).

În a doua jumătate a secolului al IV-lea a făcut misiune în răsăritul Daciei Carpatice Eutihie din Capadocia, cum aflăm din Scrisoarea 164 a Sfântului Vasile cel Mare.

Între 341–348 a predicat creștinismul la nordul Dunării episcopul get Ulfila, apoi, între anii 348–383, la geto-daco-romanii și goții din sudul Dunării, stabilindu-și reședința la Nicopolis ad Istrum (Nikup).

În a doua jumătate a secolului al IV-lea, se cunosc numele unor creștini martirizați în nordul Dunării din ordinul unor conducători goți păgâni, dintre care mai cunoscut este *Sfântul Sava*, înecat, la 12 aprilie 372, în râul Buzău.

Un important număr de inscripții creștine în limbile greacă și latină din secolele II–VI, descoperite pe teritoriul Sciției Mici și pe teritoriul Daciei Carpatice, confirmă, de asemenea, vechimea creștinismului la români (Prof. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII, descoperite în România*, București, 1976).

Menționăm că cea mai importantă este *inscripția creștină de la Biertan*, jud. Sibiu, datată din secolul al IV-lea, descoperită în 1775, redescoperită în 1941, de arheologul Kurt Horedt, având un disc cu monogramul lui Hristos și o «tabella ansată», cu inscripția *EGO ZENOVIVS VOTUM POSUI* = «Eu, Zenovius, am pus darul».

Există, de asemenea, pe teritoriul Sciției Mici și al Daciei Carpatice alte mărturii creștine din secolele III–VI, ca: monumente funerare, opaițe creștine, lămpi de bronz cu semnul crucii, reliefuri și simboluri creștine, geme și inele cu scena «Bunului Păstor», care atestă vechimea creștinismului la români.

Au existat *basilici creștine* în secolele IV–VI nu numai în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), ci și pe teritoriul Daciei Traiane.

În 1963 s-a descoperit pe ruinele fostului centru roman de la *Slăveni*, comuna Gostavăț, jud. Olt, o biserică paleocreștină.

În 1946–1947 și 1949, în unghiul nord-vestic al cetății Sucidava (Celei-Corabia), județul Olt, s-au descoperit o mare biserică creștină

și unele obiecte cu inscripții creștine care datează de la sfârșitul secolului al VI-lea.

În nordul Transilvaniei, s-a descoperit o biserică paleocreștină, ridicată peste construcțiile fostului municipiu *Porolissum*, azi Moigrad, jud. Sălaj, iar alta în vestul Banatului, la *Morisena*, azi Cenad, jud. Timiș, ambele din secolele IV–VI.

În secolul al VI-lea, comunitățile creștine din stânga Dunării întrețineau legături cu arhiepiscopia autocefală Justiniana Prima, înființată aici de împăratul Justinian (527–565), în 535, în așezarea în care se născuse, azi localitatea Taricin-Grad, în Iugoslavia.

Un argument indiscutabil pentru vechimea creștinismului la români și pentru relațiile lui cu latinitatea orientală îl constituie termenii de limbă latină creștină, care se foloseau în provinciile romane sud-dunărene și în Dacia nord-dunăreană, pătrunși între secolele II–VI, care fac parte din fondul principal de cuvinte al limbii române, care se folosesc până azi, ca: *altarium* (altar), *anghelus* (înger), *basilica* (biserică), *baptizare* (a boteza), *benedictio* (binecuvântare), *caelum* (cer), *coemeterium* (cimitir), *Christus* (Hristos), *communicare* (a cumineca), *crux*, ac. *crucem* (cruce), *Dominus-Deus* (Dumnezeu), *draco* (drac), *Filius* și *filius* (Fiul lui Dumnezeu), *frater* (frate), *homo* (om), *inclinare* (a se închina), *invivere* (învia), *lex*, ac. *legem* (lege), *paganus* (păgân), *pater* (părinte), *repausare* (a răposa și repauza), *peccatum* (păcat), *rogatio*, ac. *rogationem* (rugăciune), *sanctus* (sfânt) la diferite sărbători: Sânpetru, Sântilie, Sâmedru (Sf. Dumitru) și numeroase alte cuvinte din latinește. Sărbătorile principale au nume din latinește, ca: *dies Dominica* (Duminica), *Incarnatio* și *Creatio* (Crăciun), *Quadragesima* (Păresimi), *Pascha* și *Paschae* (Paște), *Floralia* (Floriile), *Rosalia* (Rusaliile).

În cea mai veche rugăciune, *Tatăl nostru*, și în *Simbolul de credință niceo-constantinopolitan* (381), 90% din cuvinte sunt de origine latină, fapt care demonstrează pătrunderea creștinismului la geto-daco-romani încă din primele secole.

Începând din secolul al III-lea, Biserica a trebuit să facă eforturi mari pentru creștinarea noilor popoare migratoare, venite din nordul și estul Europei și din Asia centrală, în căutarea de noi așezări pe teritoriul Imperiului roman.

b. Creștinarea goților

Primele popoare migratoare au fost *goții*, care, coborând din Scandinavia, s-au așezat la început în stepele de la nordul Mării Negre și în Crimeea, unde au cunoscut creștinismul prin legăturile lor cu locuitorii orașelor din Crimeea, care se creștinaseră în secolele I–III. De la nordul Mării Negre au avansat spre apus și s-au stabilit pe la 270, în timpul împăratului Aurelian (270–275), în părțile de răsărit ale Daciei. Creștinismul s-a răspândit printre ei datorită legăturilor cu populația autohtonă geto-daco-romană creștină de la nordul și sudul Dunării și prin robii creștini aduși în incursiunile lor de pradă din provinciile sud-dunărene și ale Asiei Mici, unde creștinismul pătrunsese din secolele I–II.

La Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325, goții creștini au fost reprezentați prin doi episcopi, *Cadmus de Bosphorus*, în Crimeea, și *Teofil*, cunoscut sub numele de *Theophilus Gothiae*.

În prima jumătate a secolului al III-lea a făcut misiune creștină în Scythia Minor (Dobrogea) și la geto-daco-romani și goții de la nordul Dunării episcopul *Audiu din Mesopotamia*, exilat în aceste părți de împăratul Constanțiu (337–361) pentru morala sa rigoristă și ideile sale antropomorfe. Au mai făcut misiune creștină printre goții din *Dacia Carpatică* și la populația geto-daco-romană, pe la 350, misionarul *Eutihie* (*Eutyches*), originar din Cezareea Capadociei, venit din propriul său imbold sau trimis de Sfântul Vasile cel Mare († 1 ian. 379).

Merite deosebite pentru creștinarea goților are episcopul Ulfila († 383), hirotonit la Antiohia în 341, la vârsta de treizeci de ani, *episcop pentru goți*. După mărturia ucenicului său, episcopul Auxențiu de Durostor, el a predicat credința creștină fără întrerupere *patruzeci de ani* printre goții de la nordul și sudul Dunării și printre geto-daco-romani, între 341–383 (*Epistola lui Auxențiu*, 53). La început, el a predicat credința niceeană (ortodoxă) apoi arianismul. Primii șapte ani, între 341–348, a predicat la nordul Dunării, iar după 348, din cauza persecutării creștinilor de către goții păgâni, s-a retras cu goții creștini în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului roman de Răsărit, numit *Romania*, și s-a stabilit, cu aprobarea împăratului Constanțiu, la Nicopolis ad Istrum (Nicup), la poalele munților Haemus (Balcani), în provincia Moesia Inferior. Pentru meritele sale misionare, Ulfila a fost numit «Apostolul goților».

Un alt merit al lui Ulfila a fost alcătuirea *alfabetului got*, făcută după alfabetul grecesc, latin și scrierea runică a germanilor, și *traducerea Bibliei în limba gotică*, care este cel mai vechi monument al limbii germane, din care s-au păstrat unele fragmente.

În persecuția care a izbucnit din nou la nordul Dunării, între 368–372, în Goția nord-dunăreană, Biserica Goției a dat mai mulți martiri. Între aceștia este și Sfântul *Sava Gotul*, înecat în apele Buzăului (Μουσαῖος), la 12 aprilie 372, al cărui act martiric, în limba greacă, ni s-a păstrat în întregime (Vezi trad. în l. română, la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Actele martirice*, București, 1982, p. 319–324).

La 375, hunii, popor nomad din Asia, au atacat la nordul Mării Negre pe *ostrogoți* și *vizigoți*, două ramuri mai mari ale goților, pe care i-au învins. De teama hunilor, vizigoții, sub conducerea lui Atanaric, trec în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului roman de Răsărit, cu învoirea împăratului Constanțiu (337–361), în provincia Tracia, cu condiția să îmbrățișeze creștinismul de *formă ariană*, pe care l-au dus apoi peste tot pe unde au trecut, până în Spania. De aici, au trecut în Iliric, iar pe la 402, sub conducerea regelui Alaric, năvălesc în Italia. La 24 august 410 au atacat și cucerit Roma, pe care au jefuit-o cu sălbăticie, săvârșind multe orori și masacre.

În 412, vizigoții atacă sudul Galiei, iar o parte din ei trec în Spania, unde au înființat în secolele V–VI un puternic regat. Statul vizigot din Spania a căzut sub stăpânirea arabă în 711.

c. **În Spania**, creștinismul pătrunsese încă de la sfârșitul secolului I, datorită legăturilor ei cu Roma și Italia. După tradiție, creștinismul a fost introdus în Spania de Sfântul Apostol Pavel, care și-a manifestat dorința de a ajunge până acolo (Rom. 15, 24). În secolul al III-lea, existau centre creștine mai cunoscute la Caesaraugusta (Saragossa), Emerita, Toletum, Illiberis (Elvira). Pe la anul 300, s-a ținut la Elvira un important sinod. La începutul secolului al V-lea, vizigoții au introdus în Spania arianismul, de care spaniolii au scăpat după distrugerea regatului vizigot la începutul secolului VIII.

Cealaltă ramură a goților, *ostrogoții*, tot arieni, s-au așezat pe la 380 în Panonia, iar mai târziu, în 493, sub conducerea regelui lor, Teodoric cel Mare (454–526), au ocupat Italia, unde au înființat un regat puternic, în centrul Italiei, cu capitala la Ravena.

Regatul ostrogot din Italia s-a putut menține până în 552, când Narses, generalul împăratului Justinian (527–565), l-a cucerit și l-a încadrat în Imperiul roman de Răsărit.

Creștinismul de formă ariană a pătruns și la *longobarzi*, populație de origine germană, care, pe la 568, au părăsit Panonia, unde au locuit un timp, și s-au stabilit sub conducerea regelui lor Alboin († 572), în câmpia Paviei din Italia de nord, căreia i-au dat numele de Lombardia. Mai târziu, sub regina lor *Theodelinda*, căsătorită mai întâi cu Autharis, apoi, după moartea acestuia, în 590, cu Agilulf de Turin, longobarzii, la stăruința papei Grigore cel Mare (590–604), au renunțat la arianism și au trecut la dreapta credință.

d. **Creștinarea francilor.** Creștinismul a pătruns în Galia încă de la începutul secolului al II-lea. În 177, a izbucnit în orașele Vienna și Lugdunum (Lyon) de pe valea Ronului o violentă persecuție contra creștinilor, în timpul împăratului Marcu Aureliu (160–181), în care s-au încoronat cu moarte martirică patruzeci de creștini, bărbați, femei și fecioare.

Din sudul Galiei, creștinismul s-a răspândit la nord până în regiunea Rinului, unde s-au format comunități în secolul al III-lea la Treveri (Augusta Treverorum) până la Colonia Agrippina (Köln).

În 485, francii, populație germană, au năvălit în nord-vestul Galiei și au cucerit statul galo-roman al generalului Siagrius. Peste franci, însă, a năvălit o altă populație germană, *alamanii*. În lupta care s-a dat între franci și alamani la Tolbiac, în 496, *Clovis* (*Chlodwig*) (481–512), regele francilor, căsătorit cu *Clotilda*, principesă creștină de origine burgundă, a făcut jurământul că, de va obține victoria, va trece cu armata sa la creștinism. În urma victoriei, Clovis împreună cu 3.000 de nobili și soldați au primit botezul în noaptea de Crăciun a anului 496, în catedrala din Reims, din partea episcopului *Remigius de Reims*. Cu această ocazie, episcopul ar fi exclamat memorabilele cuvinte: «Apleacă-ți capul, blânde Sicambri, adoră ceea ce ai ars și arde ceea ce ai adorat». Actul regelui Clovis a fost urmat în curând și de restul francilor. Biserica francă, numită și *galicană*, a ajuns în secolele următoare la mare înflorire.

e. **Creștinarea germanilor.** De la franci, creștinismul a pătruns și la triburile germanice vecine, ale alamanilor și svabilor. În Alamania

au predicat creștinismul misionari zeloși ca: *Columban* (†615) și *Gall* (645), ambii călugări irlandezi, iar mai târziu *Sf. Pirmin* (753), iar în urmă, *Sf. Bonifaciu* († 755).

În Bavaria vecină, au predicat creștinismul, la începutul secolului al VII-lea, misionari franci și irlandezi, dintre care mai însemnați sunt *Ruprecht, episcop de Worms* (690–696), episcopul *Emeran de Poitiers* († 716) și episcopul misionar *Corbinian* († 730). La frizi, așezați între Weser și gurile Rinului (Olanda de azi), au predicat Wilfrid († 678), anglo-saxon de origine, apoi *Willibrord*, compatriotul său, care a înființat episcopia de Utrecht († 690).

Meritul cel mai mare în răspândirea creștinismului printre neamurile germane îl are călugărul anglo-saxon *Winfrid*, căruia papa Grigorie al II-lea (715–731), în prima călătorie făcută la Roma în 719, i-a dat numele de *Bonifaciu*. Între 719 și 722 el a făcut misiune în Turingia și Hessa superioară. În a doua călătorie făcută la Roma, papa Grigorie al II-lea l-a numit în 722 episcop al germanilor. Bonifaciu se îndreaptă din nou spre Turingia și Hessa și reușește să dărâme la Geismar, în Hessa inferioară, faimosul stejar închinat zeului Thor (zeul tunetului), iar din lemnul stejarului construiește o biserică.

Pentru meritele sale, papa Grigore al III-lea (731–741) a numit pe Bonifaciu în 732 arhiepiscop al întregii Germanii. El organizează, după a treia călătorie la Roma (737–738), Biserica Germaniei în 10–13 episcopii, cu o arhiepiscopie la Mainz și o renumită mănăstire la Fulda.

Spre sfârșitul vieții, Bonifaciu porni cu 52 de discipoli și însoțitori spre țara frizilor (Olanda), spre a-i creștina. În ziua de 5 iunie 755, în săptămâna Rusaliilor, pe când așteptau un grup de frizi botezați de curând, să-i ungă cu Sfântul Mir, a năvălit asupra lor o ceată de frizi păgâni și i-au omorât pe toți pe malul râului Boarn, unde se găsește astăzi orașul Dockum. Trupul lui Bonifaciu a fost înmormântat în mănăstirea Fulda, centrul activității sale. Posteritatea i-a acordat pe drept lui Bonifaciu numele de «*Apostolul germanilor*».

În Saxonia și Bavaria creștinismul a fost introdus cu forța de împăratul Carol cel Mare (768–814).

f. Creștinismul în Marea Britanie. În Britania creștinismul era cunoscut încă de la începutul secolului al III-lea, când Tertullian († 240) scrie că «*locurile britanilor, inaccesibile romanilor, s-au supus*

lui *Hristos*» (*Adversus Judaeos*, 7). Britania a trimis episcopi la sinodul de la Arelate (314).

În *Irlanda* (Hibernia) creștinismul a pătruns din Britania. Papa Celestin I al Romei (422–432) a trimis la 431 ca episcop pentru Irlanda pe *Paladiu*. Creștinarea deplină a celor din Irlanda s-a făcut de Sfântul *Patric* sau *Patriciu* († 465), un britan.

În *Caledonia* sau *Scoția*, adică în țara pictilor, creștinismul a pătruns în secolul al IV-lea. Meritul convertirii pictilor și scoțienilor revine abatelui irlandez *Columban* († 597).

Când trupele romane au părăsit Britania în 407, peste britani au năvălit pictii și scoții. Atunci britanii au chemat în ajutor, în secolul al V-lea, pe anglo-saxoni, dar aceștia s-au făcut, după înfrângerea pictilor și scoților, stăpâni țării, împărțind-o în șapte provincii.

Creștinarea anglo-saxonilor s-a făcut în timpul papei Grigorie cel Mare (590–604), care a trimis, la 596, pe egumenul benedictin *Augustin*, împreună cu 40 de călugări, ca misionari în Anglia. Regele Ethelbert din Kent, căsătorit cu Bertha, principesă franceză creștină, a primit bine pe misionari, ajutându-i să creștineze țara.

După sosirea lui Augustin și a însoțitorilor săi, regele și majoritatea poporului au primit Taina Botezului, probabil în ziua de Crăciun a anului 597.

Răspândirea creștinismului în Asia

Palestina, vatra creștinismului, în urma războaielor iudaice (66–70; 132–135) și distrugerii Ierusalimului în anul 70, reconstruit de romani ca oraș păgân sub numele de *Aelia Capitolina*, a pierdut importanța sa misionară din epoca apostolică. Aici s-a format în secolul al II-lea o comunitate creștină din păgâni. Cezareea Palestinei, capitala politică a Palestinei, a devenit în secolul al III-lea un mare centru creștin. Origen a înființat aici o școală. Istoricul Eusebiu († 340) a ilustrat Cezareea Palestinei ca episcop și istoric foarte erudit.

În **Fenicia** s-au înființat biserici la Tyr, Sidon, Ptolemaida, Berit ș.a. La Tyr a murit marele scriitor creștin Origen († 254).

Siria a fost de la început una din cele mai însemnate provincii creștine. Capitala ei, Antiohia, a fost încă din epoca apostolică cel mai

important centru creștin. În a doua jumătate a secolului al III-lea Antiohia avea o școală exegetică de renume. În afară de Antiohia, între comunitățile creștine mai cunoscute sunt cele de la Damasc, Seleucia, Bereea, Samosata, și altele.

Din Palestina și Siria, creștinismul a pătruns în *Arabia* vecină. Biserica mai importantă în secolul al III-lea era cea de la Bostra. Creștinismul a pătruns în sud și la unele triburi arabe. Pe la 372 o principesă arabă, *Mauvia*, a primit ca episcop pentru supușii ei creștini pe venerabilul călugăr Moise.

În sudul Arabiei, în așa-zisă «Arabia fericită», a activat, ca predicator, între 350–354, episcopul Teofil, trimis de împăratul Constanțiu (337–361).

Din Siria, creștinismul s-a întins în Răsărit, peste Eufrat, în *Osroene* și *Mesopotamia*. Centrul creștin cel mai important era *Edesa*, unde în secolul al III-lea exista o școală creștină. După 431 nestorianismul, condamnat la Sinodul al III-lea de la Efes, și-a găsit refugiu la Edesa. În 489, când școala a fost închisă, din ordinul împăratului Zenon (474–491), nestorienii s-au refugiat pe teritoriul Persiei, unde au înființat o școală nestoriană la Nisibi.

Din Siria și Mesopotamia, creștinismul a pătruns în *Persia*, unde s-au înființat comunități creștine la Seleucia, Edesa și Ctesifon. Din Persia, creștinismul s-a răspândit, sub formă nestoriană, în țările din Asia centrală până în *India* și *China*.

După tradiție, creștinismul a fost răspândit în India, pe coasta Malabarului, mai întâi de Sfântul Apostol Toma, unde creștinii se numesc până azi «Tomiți». Participarea episcopului Ioan al «marii Indii și al Persiei» la Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325 arată că încă de atunci exista în India o Biserică sufragană Bisericii din Persia.

În provinciile Asiei Mici, creștinismul a fost introdus în epoca apostolică de Apostolii Pavel, Ioan, Andrei și Petru.

Pentru provincia **Bitinia**, proconsulul Pliniu Cel Tânăr ne informează, în *Scrisoarea* trimisă împăratului Traian (98–117) în 111–112, că creștinismul s-a răspândit nu numai la orașe ci și la sate. Comunități creștine mai importante erau la Nicomidia, Niceea, Calcedon, Prusa (Brusa).

În **Asia proconsulară** existau Biserici importante la Efes, Smirna, Filadelfia, Sardes, Thyatira, Pergam, Colose, Laodiceea, Hierapolis încă din a doua jumătate a secolului I.

În provinciile **Pafllagonia** și **Pont**, la sudul Mării Negre, erau Biserici la Neocezarea și Comana.

În **Frigia**, existau comunități la Pepuza și Synnada, încă din secolul al II-lea.

Provinciile sudice *Cilicia*, *Pamfilia* și *Licia*, și cele interioare, *Licaonia*, *Pisidia* și *Galatia*, aveau Biserici numeroase.

În **Capadocia** exista în secolul al III-lea, o Biserică înfloritoare la Cezarea (Mazaca).

Din Capadocia, creștinismul a pătruns în **Armenia romană**. În a doua jumătate a secolului al III-lea, creștinismul a făcut mari progrese în Armenia, când țara s-a eliberat de sub stăpânirea persană, sub regele Tiridat II (261–317). Apostolul armenilor este *Grigorie Luminătorul* (Φωτιστής, † 332), din neamul regal al Arsacizilor. El a organizat Biserica Armeniei cu 12 episcopate, având centrul la Egmiadzin, unde se află și astăzi.

În timpul persecuției dezlănțuite în Orient contra creștinilor de împăratul Liciniu (308–324), au murit înghețați în lacul Sevestia, la 9 martie 320, cei patruzeci de martiri.

Un învățat armean, *Mesrop*, inventă la începutul secolului al V-lea alfabetul armean și traduse Sfânta Scriptură în limba armeană, la anul 410, făcând astfel începutul literaturii creștine armene.

Din Armenia creștinismul s-a răspândit în timpul lui Constantin cel Mare (306–337), pe la anul 328, în **Iviria** (Georgia), datorită Sf. *Nina*. În secolul al VI-lea, pe la 550, s-a tradus în limba ivirilor (georgienilor) Sfânta Scriptură și cărțile de ritual.

Răspîndirea creștinismului în Africa

La **Alexandria**, în Egipt, creștinismul a pătruns, după tradiție, prin predica Sfântului Evanghelist Marcu în a doua jumătate a secolului I. La sfârșitul secolului al II-lea, exista la Alexandria o renumită școală catehetică, condusă pe la 190 de Panten, apoi de Clement Alexandrinul († 215/216) și de Origen, până în 231, când școala a trecut sub supravegherea episcopului Dimitrie al Alexandriei și a epis-

copilor următori. Din Alexandria, creștinismul s-a întins în delta Nilului, apoi de-a lungul Nilului, până în Tebaida, care a devenit în secolul al III-lea locul de retragere al monahilor din tot Orientul în primele patru secole. Biserica Alexandriei a ajuns cea mai importantă numărând, în secolul al IV-lea, o sută de eparhii.

Centre creștine mai importante erau în Egipt, în afară de Alexandria, la Pelusium, Arsinoe, Lycopolis ș.a.

Din Egipt creștinismul a pătruns în **Etiopia** sau **Abisinia**, deși nu avem știri despre activitatea misionarilor până la începutul secolului al IV-lea. Creștinismul a fost introdus în *Etiopia* după 316 de doi tineri creștini, nepoții filosofului Meropiu din Tyr, *Frumențiu* și *Edesiu*, care au educat pe regele Etiopiei, Aizana, în religia creștină. La 327, Frumențiu, plecând spre patria sa, a trecut prin Alexandria, unde a povestit Sfântului Atanasie cel Mare († 373) despre succesele sale în răspândirea creștinismului în Etiopia. Sfântul Atanasie l-a convins să primească de la el hirotonia în episcop și să se întoarcă în Etiopia spre a aduce la creștinism întreaga țară. Datorită activității sale misionare, Etiopia a fost convertită la creștinism între anii 330–350. La Axum, în Etiopia, Frumențiu a botezat în 350 pe regele Aizana și pe fratele său, Sazana, convingând și pe alți demnitari ai statului să îmbrățișeze creștinismul. Frumențiu este venerat de etiopieni ca Apostolul lor național.

În **Africa proconsulară**, creștinismul este cunoscut din secolul al II-lea. Ea a dat un număr de martiri. La 17 iulie 180, au suferit mucenicia pentru Hristos, la Cartagina, sub împăratul Comod (180–192), cincisprezece martiri scilitani, numiți așa după cetatea Scilli sau Scillium, din Numidia proconsulară, de unde erau de origine. *Actul martirilor scilitani* este cel mai vechi document de limbă latină creștină. În timpul împăratului Septimiu Sever (192–211), au pătimit pentru Hristos, la 7 martie 203, la Cartagina, Sfintele Perpetua și sclava ei, Felicitas, originare din cetatea Thuburbo Minus, împreună cu alți patru creștini.

Situația Bisericii din Africa romană se cunoaște bine din lucrările scriitorului Tertullian († 240) și ale episcopului Ciprian al Cartaginei, care a murit ca martir la 14 septembrie 258, în timpul persecuției împăratului Valerian (253–260).

Numidia proconsulară și *Mauretania*, în nordul Africii, aveau biserici în secolul al II-lea.

În general, creștinismul era răspândit mai mult în Răsărit decât în Apus, mai mult în provinciile maritime decât în cele interioare ale Imperiului roman, mai intens în provinciile elinizate și romanizate, decât în cele neromanizate și mai mult la orașe decât la sate.

Sinoadele ecumenice.

Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea (325)

Primii creștini au căutat adevărul credinței cu inima. Când au intrat în Biserică și elementele luminate ale societății, învățații, deveniți creștini, au căutat să înțeleagă adevărurile noii credințe și cu mintea. Ei s-au străduit să explice feluritele probleme teologice, dar mai ales *problema Sfintei Treimi*. Aceasta a preocupat spiritele și în primele trei secole și ajunge să dea naștere în secolul al IV-lea unei mari erezii, *arianismul*, ce a luat naștere în Răsărit, dar s-a întins și în Apus, zdruncinând lumea creștină tot secolul al IV-lea.

Arianismul. Numele ereziei provine de la *Arie*, preot învățat din Alexandria, născut în 256 în Libia, instruit în teologie de Lucian de Antiohia († 312) și hirotonit preot în 312 la biserica Baucalis, cea mai însemnată din cele nouă biserici ale Alexandriei.

Arianismul este o concepție rațional-omenească de înțelegere a creștinismului, o coborâre a lui de la înălțimea de *religie revelată* de Dumnezeu-Tatăl prin Însuși Fiul Său Iisus Hristos la nivelul religiilor naturale păgâne.

Arie combătea *egalitatea* și *consubstanțialitatea* Fiului lui Dumnezeu cu Dumnezeu-Tatăl și prin aceasta nega dumnezeirea Fiului. El a susținut cu tenacitate *subordinațianismul*, adică ideea eronată că Fiul lui Dumnezeu este mai mic decât Tatăl, fiind subordonat Tatălui.

Principiile ereziei ariene se pot sintetiza astfel:

1) Dumnezeu-Tatăl singur este principiul *necreat* și *nendescut* – ἀγέννητος. Însăși denumirea de «Tată» cuprinde inevitabil în sine *întâietatea* și *superioritatea* Sa față de Fiul. Arie aducea în sprijinul acestei afirmații îndeosebi versetul din Evanghelia Sfântului Ioan: «Tatăl este mai mare decât Mine» (Ioan 14, 28), ignorând el că sensul acestui verset se referă la natura umană a lui Hristos și nu la natura Lui dumnezeiască.

2) Fiul este creat din voința Tatălui, dar nu din *ființa* (οὐσία) Lui, ci din nimic, fiind prima Sa creatură, însă nu din eternitate, căci *a fost un timp când Fiul n-a existat*. Astfel Dumnezeu Tatăl este fără început, – ἀρχὴν ἔχει ὁ Υἱός.

După părerea eronată a lui Arie, Fiul lui Dumnezeu, fiind creatura Tatălui – κτίσμα, ποίημα, γέννημα, nu este din substanța lui Dumnezeu Tatăl, și de aceea nu poate fi numit «*de o ființă cu Tatăl*» ὁμοούσιος τῷ Πατρί = *consubstantialis Patri*, termen pe care Părinții de la Niceea l-au introdus în 325 în *Simbolul de credință*.

3) Deși, după opinia lui Arie, Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, este după ființa Sa o creatură, e schimbător, mărginit, imperfect și chiar capabil de a păcătui, El se bucură totuși de cinstea cea mai mare, afirmă Arie, deoarece prin Fiul Dumnezeu-Tatăl a creat toate, chiar și timpul.

4) Scopul pentru care Dumnezeu a creat pe Fiul este *crearea universului*, fiindcă Dumnezeu cel prea înalt, fiind ființă absolut pură, nu putea crea universul material decât cu ajutorul unei ființe intermediare, căci Dumnezeul suprem nu poate veni în contact direct cu materia, care e rea în sine, și s-ar întina, idee împrumutată din doctrina eretică a gnosticilor.

5) La creație, Fiul a primit măreția și puterea creatoare a Tatălui. Fiul poate fi numit și El Dumnezeu, căci, datorită harului dumnezeiesc primit de la Tatăl, a *devenit Fiul adoptiv al Tatălui*. Arie, ne spune Sfântul Atanasie († 373), afirma că «Hristos nu este adevăratul Dumnezeu, ci El, ca și toți alții, se numește Dumnezeu prin *participare*» – μετοχῇ... λέγεται Θεός... (*Scrisoarea către episcopii Egiptului și Libiei*, 12, P. G., XXV, 564 C).

La început, Arie a căutat să-și răspândească ideile sale numai printre prieteni și admiratori, însă din anul 318, a pornit difuzarea ideilor sale eretice și prin biserici. Zadarnice au fost încercările episcopului Alexandru al Alexandriei (313–328) de a-l aduce la dreapta credință. Acesta, văzând că rătăcirile lui Arie atrag tot mai mulți clerici și credincioși, ba chiar și călugări și călugărițe, a convocat episcopii din Egipt, Libia și Pentapole la un sinod, ținut la Alexandria în 320 sau 321. Cei 100 de episcopi s-au pronunțat contra ideilor eretice ale lui Arie și au susținut în unanimitate că *Fiul lui Dumnezeu este*

deoființă și veșnic cu Dumnezeu Tatăl. Arie și amicii săi, episcopii Secund de Ptolemaida și Teonas de Marmarica, precum și câțiva preoți și diaconi au fost excomunicați.

Arie, însă, n-a cedat și a continuat să răspândească ideile sale în Egipt, Pentapole, Libia, Palestina, Siria și provinciile Asiei Mici, producând o mare tulburare în Biserică.

Părăsind Egiptul, Arie s-a dus în Palestina, unde a găsit adăpost la Eusebiu de Cezareea († 340), de unde a plecat la Nicomidia, la fostul său coleg de studii, Eusebiu de Nicomidia, rudă cu familia imperială. În timpul șederii sale la Nicomidia, Arie compuse o lucrare de imnuri și cântări bisericești, numită *Thalia*, sau *Banchetul*, spre a putea răspândi mai ușor printre credincioși ideile sale eretice.

Profitând de situația politică tulbură, născută din cauza conflictului dintre Constantin cel Mare și cumnatul său Liciniu, Arie a revenit la Alexandria, unde a început din nou lupta contra Ortodoxiei, provocând confuzie prin ideile sale rătăcite între episcopi și clerici. «În fiecare cetate, ne spune Eusebiu de Cezareea, episcopii se ridicau contra episcopilor, mulțimile contra mulțimilor, luptând unii împotriva altora». (Eusebiu, *Viața fericitului Constantin*, III, 4).

Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325

Împăratul Constantin cel Mare (306–337), care nu era un cunoscător al problemelor teologice, aflând despre tulburarea produsă în Biserică de erezia lui Arie, a crezut la început că e vorba numai de o ceartă de cuvinte între episcopi și a trimis pe episcopul curții imperiale, Osiu de Cordoba, spaniol de origine, la episcopul Alexandru al Alexandriei, să împace lucrurile.

Încercarea împăratului n-a dat rezultatul așteptat, iar cearta dintre arieni și ortodocși a continuat cu și mai mare aprindere.

Biserica veche era atunci divizată și din cauza neînțelegerii dintre creștinii din Răsărit și cei din Apus cu privire la data sărbătoririi Paștelui.

În situația aceasta, pentru a pune capăt interminabilelor certuri și discuții provocate de erezia lui Arie cu privire la *dumnezeirea și consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl*, și totodată pentru stabilirea unei date fixe în ceea ce privește sărbătoarea Paștilor, care să fie respectată de

toți creștinii în aceeași zi, în Răsărit și în Apus, împăratul Constantin a hotărât să convoace un *sinod general* sau *ecumenic*, la care să participe episcopii Imperiului spre a discuta și rezolva între ei problemele referitoare la dreapta credință.

Inițiativa și onoarea convocării Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, aparține incontestabil împăratului Constantin cel Mare și nu papei de la Roma, cum vor să susțină unii istorici romano-catolici. Împăratul Constantin s-a gândit la început ca acest Sinod ecumenic să se țină la Ancira, în Galatia, dar în cele din urmă a ales Niceea – «Victorioasa», lângă lacul Ascanius, mai aproape de reședința sa imperială din Nicomidia, spre a putea asista și supraveghea personal mersul discuțiilor și lucrărilor și a se lua hotărâri în concordanță cu dreapta credință, care să nu mai fie apoi contestate.

Pentru participarea la Sinod, împăratul a acordat episcopilor toate facilitățile, îndeosebi privilegiul numit *evectio*, adică folosirea poștei imperiale și întreținerea episcopilor pe timpul duratei Sinodului. Aceste privilegii le-au păstrat și împărații care au convocat sinoadele următoare.

Constantin cel Mare însuși se socotea «*episcop pus de Dumnezeu pentru treburile din afară ale Bisericii*», ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, IV, 24), iar în cuvântarea de deschidere a Sinodului se considera συνθεράπων ὑμῶν = *împreună-slujitor cu episcopii* (*Ibidem*, III, 12).

La convocarea împăratului, au răspuns căpeteniile întregii Biserici, la Sinod participând chiar episcopi din afara hotarelor Imperiului: din Goția, Armenia și Persia. Cei mai mulți erau din provinciile de Răsărit ale Imperiului roman, din prefectura Orientului. Numărul sinodalilor s-a ridicat la 300, afară de clericii veniți ca însoțitori ai episcopilor. Tradiția bisericească a consacrat numărul de 318 Părinți care au participat la Sinodul din Niceea. Unii dintre ei erau renumiți prin știință și elocvență, alții prin severitatea moravurilor, a sfințeniei și a răbdării, iar alții purtau încă pe corp semnele chinurilor pe care le-au suferit pentru credința lor. (Teodoret, *Ist. bis.*, I, 7).

Papa Silvestru I al Romei (314–335) n-a participat la Sinod, ci a fost reprezentat de preoții Vitus și Vincențiu din Roma. De altfel, nici un episcop al Romei n-a participat la vreunul din cele șapte Sinoade ecumenice, toate ținute în Răsărit, ci Roma a trimis ca delegați episcopi

și preoți. Occidentul a fost reprezentat și prin Osiu de Cordoba (Spania), care se afla la curtea împăratului, prin Cecilian al Cartaginei și Nicasius de Dijon, singurul episcop din Galia care a participat la Sinod.

Printre sinodali se distingeau episcopii: Alexandru al Alexandriei, cu diaconul său, Atanasie, ajuns apoi episcop între 328–373, Eustațiu al Antiohiei, Macarie al Ierusalimului, Eusebiu al Cezareei Palestinei, renumitul istoric, Marcel al Ancirei, Sfântul Nicolae, episcop de Mira Lichiei, Sfântul Spiridon, episcopul Trimitunde (Creta), Leonțiu de Cezareea Capadociei.

Din Goția au participat *Theophilus Gothiae* – Teofil al Goției, pe care cei mai mulți istorici o identifică cu Gothia din Chersonезul Tauric (Crimea), și *Cadmos de Bosphorus*, localitate tot din Crimeea.

Eusebiu de Cezareea spune că la Sinodul I ecumenic a participat și un episcop «scit», fără să-i spună numele, care poate fi socotit reprezentantul Bisericii de Tomis din Scythia Minor (Dobrogea). (Vezi Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin, III, 7: «Nici scitul nu lipsea din ceată»*).

Înainte de deschiderea oficială a Sinodului, episcopii prezenți au lucrat din ordinul împăratului în secțiuni, discutând asupra răătăcirilor lui Arie. În aceste consfățuri s-a distins Sfântul Atanasie, diaconul episcopului Alexandru al Alexandriei. Cu toate insistențele sinodalilor, Arie n-a voit să renunțe la ideile sale eretice. Fiindcă împăratul era zilnic asaltat cu acuzațiile unora contra altora, Constantin a venit în mijlocul episcopilor, în ziua dinaintea deschiderii oficiale a Sinodului, adică în ziua de 19 mai, și li s-a adresat astfel:

«Acele acuzațiuni vor fi judecate la timpul cuvenit, în ziua judecății universale, de către Judecătorul comun al tuturor. Eu, om fiind, nu mi se cade să fac această judecată, în care acuzatorii și acuzații sunt episcopi, care n-ar trebui să se poarte astfel ca să fie judecați de altcineva ... Așadar, imitând milostivirea lui Dumnezeu, să ne iertăm unii pe alții, renunțând la acuzații, să ne împăcăm și să examinăm cele ale credinței pentru care ne-am întrunit aici». Apoi a poruncit ca toate plângerile episcopilor să fie aruncate în foc. (Sozomen, *Ist. bis.*, I, 17).

Sinodul I ecumenic s-a deschis oficial la Niceea în 20 mai 325 și a durat până la 25 august același an. La ședința deschiderii oficiale și la cea

de închidere a asistat însuși împăratul Constantin, deși era nebotezat și numai catehumen, îndemnând pe episcopi la înțelegere, la unire și pace.

Această întâlnire dintre împăratul Constantin și reprezentanții Bisericii creștine, adunați la Sinod, a fost unul dintre cele mai impresionante și solenne momente istorice, unic în felul lui, având în vedere că până la el Biserica a fost aprig persecutată de împărații romani precedenți. Cursul istoriei a luat o nouă orientare.

Ședințele oficiale ale Sinodului s-au ținut în sala de recepție a palatului imperial din Niceea, sub președinția episcopilor Eustațiu al Antiohiei (324–330) și Alexandru al Alexandriei (313–328). Din cauza diferitelor păreri, discuțiile au fost foarte agitate. Arie a avut deseori izbucniri de furie. Împăratul, care a participat la unele ședințe, s-a arătat plin de răbdare și blândețe, aprobând pe cei ce împărtășeau dreapta credință, muștrând pe cei rătăciți și îndărătnici.

La un moment dat, Părinții Sinodului s-au împărțit în trei grupe: cei mai mulți, în frunte cu Alexandru al Alexandriei, Osiu al Cordobei și diaconul Atanasie, au susținut credința adevărată ortodoxă, că Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este și *Dumnezeu și om*, bazați pe revelația Sfintei Scripturi. Dimpotrivă, Secund al Ptolemaidei, Teonas al Marmaricii și încă vreo 20 de episcopi erau de partea lui Arie; alții, în frunte cu Eusebiu de Nicomidia, țineau calea de mijloc. Acesta a prezentat în Sinod o formulă de credință în care raportul dintre Tatăl și Fiul era definit prin termenul ὁμοούσιος – *omiousios* = asemănător după ființă cu Tatăl, în loc de *omoousios* = ὁμοούσιος – *de o ființă cu Tatăl*, cum afirmă doctrina ortodoxă. Aceasta însemna menținerea ereziei ariene sub o formulă camuflată. Istoricul Eusebiu de Cezareea, subordonaționist moderat, a prezentat și el o formulă.

Membrii Sinodului au respins ambele formule, hotărând să se întrebuințeze în definirea raportului dintre Tatăl și Fiul numai termeni care nu permit nici un echivoc, ca: ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς = *din ființa Tatălui*, și ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ – *de o ființă cu Tatăl*, prin care se arată cu claritate *egalitatea și consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl* și se păstrează unitatea Sfintei Treimi.

Contra termenului «*de o ființă cu Tatăl*», unii Părinți au obiectat că nu se găsește în Sfânta Scriptură, dar diaconul Atanasie și majoritatea episcopilor au demonstrat că formula nu este inventată de ei, căci

a fost folosită și înaintea lor de Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie al Alexandriei, Tertullian, Dionisie al Romei ș.a.

După îndelungate și aprige dezbateri, majoritatea episcopilor au fost de acord că Iisus Hristos, ca Fiul al lui Dumnezeu-Tatăl, este Dumnezeu adevărat, *consubstanțial* sau *deoființă cu Tatăl* – ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ = *consubstantialis Patri*.

Arie și partizanii săi au fost declarați eretici și anatematizați.

Simbolul niceean. La sfârșitul ședințelor, Părinții sinodali au hotărât ca învățătura de credință să fie formulată într-un *Simbol de credință*, în 8 articole, în care să se afirme lămurit și precis *Dumnezeirea Fiului, egalitatea și consubstanțialitatea Sa cu Tatăl*. Articolul 8 începe cu mărturisirea: «*Credem și întru Duhul Sfânt*». În partea întâi a Simbolului se afirmă lămurit că Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este «*Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, deoființă cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut*». În partea a doua sunt respinse ideile eretice ale lui Arie și se explică sensul și scopul întrupării Fiului lui Dumnezeu, precum și semnificația jertfei Lui pentru mântuirea tuturor.

Simbolul niceean a fost aprobat și semnat de aproape toți Părinții prezenți. Arie și cei doi prieteni ai săi din Egipt, Teonas de Marmarica și Secund de Ptolemaida, nevoind să semneze, au fost depuși din scaunele lor și exilați în Iliric, după toată probabilitatea, la cotul Dunării, la sud de Singidunum (Belgrad), unde au atras la arianism doi tineri episcopi sud-dunăreni, Valens de Mursa și Ursaciu de Singidunum (Belgrad).

Trei luni mai târziu, au fost exilați și episcopii Eusebiu al Nicomidiei și Teognis de Niceea, fiindcă, deși au primit Simbolul de credință niceean, n-au voit să recunoască anatema pronunțată contra lui Arie.

Între problemele pe care le-a rezolvat Sinodul I ecumenic a fost și *stabilirea datei Paștelui*. Sinodul a stabilit ca întreaga creștinătate să serbeze Paștile în *Duminica întâia după lună plină, care urmează echinocțiului de primăvară*, iar în anii în care această Duminică ar corespunde cu Paștele iudeilor, 14 nisan (aprilie), Paștile creștinilor să se amâne în Duminica următoare, sau să se sărbătorească cu o săptămână mai înainte.

Din cauza ciclului pascal în uz și a datei deosebite a echi-nocițiului de primăvară, în Răsărit, la 21 martie, iar la Roma și în Apus la 18 martie, data sărbătorii Paștelui a variat și după hotărârea Sino-dului I ecumenic.

Sinodul a discutat și rezolvat și alte probleme: *schisma lui Novat, a lui Meletie și a ereziei lui Pavel de Samosata*, eretic antitrinitar. Sinodul a hotărât, prin canonul 19, ca ereticii antitrinitari, dacă se întorc la Biserică, să fie botezați în numele Sfintei Treimi.

Sinodul a alcătuit *20 de canoane*, care cuprind dispoziții referi-toare la organizarea și disciplina bisericească. Mai importante sunt canoanele 6 și 7. Canonul 6 confirma drepturile mitropoliților din Roma, Alexandria și Antiohia, față de ceilalți mitropoliți, iar canonul 7 acorda *episcopului de Ierusalim întâietatea de onoare* – ἀκολουθία τῆς τιμῆς având în vedere faptul că Ierusalimul este centrul în care a luat naștere creștinismul, dar să respecte demnitatea care se cuvine mitropolitului din Cezareea Palestinei, sub a cărui jurisdicție se află.

Discutându-se despre moralitatea membrilor clerului, Sinodul a voit să impună celibatul *nu numai episcopilor, ci și preoților și dia-conilor*. La intervenția vestitului eremit Pafnutie al Tebaidei de Sus, în Egipt, care a apărut vrednicia Tainei Căsătoriei, Sinodul a hotărât ca clericii căsătoriți o singură dată, înaintea hirotoniei, să-și ducă mai departe viața împreună cu soțiile lor și numai cei hirotoniți ca celi-batari să nu mai aibă dreptul să încheie o căsătorie. Canonul 6 din *Canoanele apostolice* interzice preoților, sub pedeapsa caterisirii, să-și lase soțiile lor sub motiv de pietate.

Dimpotrivă, Biserica Romano-catolică, n-a respectat această hotărâre. Încă înainte de Sinodul I ecumenic, Sinodul de la Elvira, în Spania, din 306, a *impus celibatul nu numai episcopilor, ci și preoților și diaconilor*.

La 25 iulie 325, împlinindu-se 20 de ani de la urcarea pe tron a împăratului Constantin, acesta a oferit Părinților sinodali un ospăț și le-a făcut daruri bogate.

Sedința festivă de închidere a Sinodului a avut loc la 25 august 325, când împăratul a ținut episcopilor, înainte de plecarea la Bisericile lor, un frumos discurs, îndemnându-i să țină cu tărie învățătura formu-lată de Sinod și să evite orice fel de certuri și neînțelegeri, trăind în

pace unii cu alții. Hotărârile Sinodului I ecumenic au fost confirmate de împăratul Constantin cel Mare și promulgate în tot Imperiul roman (Pentru alte informații, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean*, în «Studii teologice» XXIX (1977), nr. 1–2, p. 15–60).

Erezia lui Macedoniu. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381)

a. **Erezia pnevmatomahilor.** În focul discuțiilor ariene referitoare la dumnezeirea Fiului a apărut, la jumătatea secolului al IV-lea, o nouă erezie, care a început să pună în discuție *dumnezeirea Sfântului Duh, consubstanțialitatea și egalitatea lui cu Tatăl și cu Fiul.*

Luptătorii contra Duhului Sfânt s-au numit după termenul grecesc «*pnevmatomahi*» πνευματομάχοι iar după doi dintre reprezentanții lor, «*macedonieni*» și «*maratonieni*». Erezia pnevmatomahilor apare astfel, în istoria creștinismului, ca o prelungire a arianismului sau ca o nouă formă a arianismului.

Denumirea de *macedonieni* li s-a dat după numele episcopului semiarian Macedoniu de Constantinopol (342–346; 351–360), depus de sinodul din Constantinopol, în 360, ca eretic. După moartea lui Macedoniu, conducerea pnevmatomahilor a luat-o diaconul Maratoniu, hirotonit de Macedoniu episcop de Nicomidia, de la care aceștia au primit numele de *maratonieni*.

Erezia pnevmatomahilor, numiți când *macedonieni*, când *maratonieni*, s-a răspândit mai ales în Răsărit, în provinciile Tracia, Bitinia, Hellespont și provinciile vecine. În 376, ei au ținut un sinod la Cizic, pe coasta apuseană a Asiei Mici, în care, într-o formulă de credință, au trecut pe Sfântul Duh în rândul creaturilor.

Pnevmatomahii sau macedonienii nu aveau o doctrină bine precizată. Cei mai mulți acceptau dumnezeirea Tatălui și a Fiului și consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, dar refuzau să recunoască dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul, socotindu-l doar «Duh» sau «Spiritu» superior îngerilor, dar coborât în rândul creaturilor, deoarece, după Sfânta Scriptură, îngerii au fost creați de Dumnezeu.

Sinodul convocat de Sfântul Atanasie cel Mare († 373) la Alexandria, sub împăratul Jovian (363–364), a condamnat o dată cu arienii și pe ereticii *pnevmatomahi*, adversarii Duhului Sfânt despre care au îndrăznit să afirme că «este o creatură și făptură, făcută prin Fiul» (Sf. Atanasie, *Epistola către Jovian*, 1, P.G., XXVI, 816, B).

Sfântul Vasile cel Mare († 379) a combătut temeinic pe ereticii *pnevmatomahi* în lucrarea *Contra lui Eunomiu* († după 394), compusă în 364, și în lucrarea *Despre Sfântul Duh*, scrisă între anii 374–375, în care apără dumnezeirea Duhului Sfânt. «Noi trebuie să mărturisim că Tatăl e Dumnezeu, Fiul Dumnezeu, Duhul Sfânt Dumnezeu... El este de o ființă cu Tatăl și cu Fiul» (Epistola VIII, P. G., XXXII, 248–249; 261–265).

Sfântul Epifaniu († 403) cunoștea bine pe luptătorii contra Duhului Sfânt sub numele de *pnevmatomahi* și i-a combătut în 377 într-un capitol special din lucrarea sa *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor* (cap. 74, P. G., XLII, 475–501).

Sfântul Grigorie de Nazianz († 389/390) a combătut pe ereticii *pnevmatomahi* în *Cuvântarea a V-a teologică*, rostită ca și primele patru, în 380, în biserica «Învierea» din Constantinopol.

În 380, Sfântul Grigorie de Nyssa († 394/395), fratele Sfântului Vasile cel Mare, a combătut, de asemenea, pe adversarii Sfântului Duh în tratatul *Despre Sfântul Duh contra pnevmatomahilor macedonieni*, în care afirmă că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh nu sunt trei substanțe sau trei Dumnezeiri, ci sunt o singură și unică ființă cu toate că fiecare dintre persoane se numește Dumnezeu.

Ținând seama de mișcarea de idei din timpul său, scriitorul alexandrin Didim cel Orb († 398) a scris înainte de 380 un scurt tratat *Despre Sfântul Duh*, cea mai bună lucrare a antichității creștine în care este combătută erezia *pnevmatomahilor*.

În vara anului 378, episcopii din provinciile Iliricului occidental, întruniți în sinodul de la Sirmium (Mitrovița), sub președinția episcopului locului Anemius și a Sfântului Ambrozie al Milanului († 397), au condamnat o dată cu erezia arienilor și erezia *macedonienilor* sau *pnevmatomahilor*.

Un sinod ținut la Roma, în 379 sau 380, sub papa Damasus (366–384), a condamnat, o dată cu alți eretici, și pe *macedonieni* sau *pnevmatomahi*.

Sfântul Ambrozie al Milanului a combătut pe ereticii pnevmatomahi în lucrarea sa *De Spiritu Sancto*, scrisă în 381.

De asemenea, ereticii pnevmatomahi sau macedonienii au fost combătuți și de Sfântul Niceta de Remesiana (366–414) în tratatul său *De Spiritu Sancti potentia* = *Despre puterea Sfântului Duh*, scris probabil în 381.

b. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381

Împăratul Teodosie cel Mare (379–395), văzând că ereticii arieni și pnevmatomahi tulbură liniștea Imperiului cu răstăcirile lor, a dat, la 28 februarie 380 din Tesalonic, un edict prin care a poruncit ca toți supușii Imperiului să adere la adevărata credință «*în o singură Dumnezeu: a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași mărire în Treime*», pe care l-a reînnoit la 10 ianuarie 381 în Constantinopol.

Văzând că tulburarea spiritelor era așa de mare în Imperiu din cauza pnevmatomahilor, iar împăratul Occidentului, Grațian (375–383), se pregătea să convoace un sinod la Aquileea, în 381, la care să participe episcopii italo-ilirieni, Teodosie cel Mare se hotărî să convoace, pentru începutul lunii mai 381, *un sinod general*, la care să participe episcopii jumătății orientale a Imperiului. Sinodul trebuia să confirme *alegerea și instalarea Sfântului Grigorie de Nazianz ca episcop al Bisericii de Constantinopol, făcută la 27 noiembrie 380, și să lămurească situația ereticilor pnevmatomahi*, îndemnându-i să primească învățătura ortodoxă stabilită de Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, cu privire la dumnezeirea, egalitatea și consubstanțialitatea persoanelor Sfintei Treimi.

Episcopii egipteni, în frunte cu Petru al Alexandriei (373–380), succesorul Sfântului Atanasie cel Mare, geloși pe prestigiul Sfântului Grigorie de Nazianz, doreau să impună pe scaunul de Constantinopol pe filosoful Maxim Cincul, un intrus hirotonit în mod necanonic în vara anului 380 de un grup de episcopi egipteni, chiar în biserica Învierea în care slujea Sfântul Grigorie de Nazianz, care era atunci bolnav. Văzând scandalul provocat de fapta sa murdară, intrusul Maxim Cincul s-a refugiat la Tesalonic, de unde a fost alungat de

împăratul Teodosie. Din Tesalonic acest aventurier s-a întors la Alexandria, apoi a plecat la Roma și în cele din urmă la Aquileea, pentru a convinge pe episcopii occidentali, întruniți în sinod la 3 septembrie 381, să apere cauza sa.

Sinodul al II-lea ecumenic s-a deschis la 1 mai la Constantinopol și a durat până la 9 iulie 381.

Au participat la acest sinod 150 de episcopi din provinciile orientale ale Imperiului roman și câțiva din dioceza Macedonia, care aparținea Iliricului oriental, atunci sub conducerea politică a împăraților Occidentului, Grațian și Valentinian al II-lea (375–392).

Actele Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol s-au pierdut, dar numele episcopilor participanți s-a păstrat în lista semnăturilor puse după cele 7 canoane date de Sinod.

Au participat 150 de episcopi, printre care mai de seamă au fost următorii: Meletie al Antiohiei, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Amfilohiu de Iconiu, Chiril de Ierusalim, Diodor de Tars ș.a.

Din Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) a participat episcopul Gerontius sau Terentius al Tomisului – Τερέντιος Τομέων, cum îl numește istoricul Sozomen (*Ist. bis.* IX, 6).

Răspunzând dorinței împăratului Teodosie, la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol din 381 s-au prezentat și cei 36 de episcopi pnevmatomahi. S-a sperat că în timpul dezbaterilor ei vor reveni la Ortodoxia niceeană, dar ei n-au făcut aceasta.

Președinția Sinodului a revenit bătrânului episcop *Meletie al Antiohiei* (360–381), care a fost primul președinte al Sinodului și a condus discuțiile și lucrările până la sfârșitul lunii mai, când a încetat din viață.

Într-o atmosferă caldă și plină de entuziasm, Sfântul Grigorie de Nazianz a fost recunoscut în unanimitate de părinții sinodali ca *episcop al Bisericii de Constantinopol* și prin aceasta el a devenit unul dintre cei mai importanți membri ai Sinodului.

După moartea lui Meletie al Antiohiei, președinția Sinodului a revenit de drept, la 1 iunie, Sfântului Grigorie de Nazianz, ca episcop al capitalei Imperiului de Răsărit, Roma cea nouă, dar numirea sa a aprins mai mult invidia episcopilor egipteni.

În acest timp, au sosit din Egipt episcopii Timotei al Alexandriei (380–385) și Dorotei de Oxyrynchus și alți episcopi egipteni, care au

pus în discuție canonicitatea alegerii Sfântului Grigorie de Nazianz, învinuindu-l că și-a părăsit mica episcopie de la Sasima pentru a deveni episcopul Capitalei.

Acuzația era nedreaptă, deoarece la Sasima Sfântul Grigorie n-a mers probabil niciodată, ci a rămas ajutător pe lângă tatăl său, Grigorie de Nazianz.

O dată cu episcopii egipteni a sosit la Sinod și un număr de episcopi din dioceza *Macedonia*, în frunte cu episcopul *Ascholi* al *Tesalonicului*, care în calitate de vicar al Iliricului oriental putea reprezenta în sinod pe papa Damasus al Romei (366–384).

Prima grijă a Sfântului Grigorie de Nazianz, în calitatea de al doilea președinte al Sinodului, a fost să pună capăt *schismei antiohiene* și să înlăture răceala dintre episcopatul oriental și cel occidental provocată de aceasta. El a propus ca scaunul Antiohiei să fie încredințat lui Paulin, conducătorul eustațienilor, partidă ortodoxă rigoristă, dar episcopii orientali s-au opus și au propus alegerea preotului Flavian (381–404) – prietenul și ajutătorul răposatului Meletie – încât schisma antiohiană a continuat mulți ani.

Discuțiile au început să se desfășoare într-o atmosferă foarte agitată. În atmosfera creată de invidia multora, mai ales a episcopilor egipteni, de intrigi, interese și conflicte, *Sfântul Grigorie se hotărî să demisioneze atât din scaunul de episcop al Bisericii de Constantinopol, pe care nu-l dorise, cât și din demnitatea de președinte al Sinodului*, sacrificându-se pentru liniștea Bisericii, ca Iona profetul, cum se exprimă el, care s-a sacrificat pentru salvarea corăbiei. Nimeni nu l-a mai putut reține, nici împăratul, nici sinodul. El a demisionat, după toată probabilitatea, la 30 iunie 381 și a părăsit Constantinopolul cu sufletul plin de tristețe și amărăciune pentru câte văzuse și îndurase în tumultul capitalei și se retrase în liniștea Capadociei, mai întâi la Nazianz, unde conduse un timp treburile episcopiei, apoi la Arianz, unde încetă din viață în 389 sau 390, în vârstă de aproape 60 de ani.

În locul Sfântului Grigorie de Nazianz, Părinții sinodali *au ales ca episcop al Bisericii de Constantinopol* un laic în vârstă înaintată, pe Nectarie (381–397), catehumen încă, care a trebuit să fie mai întâi botezat, apoi a primit pe rând harul diaconiei, al preoției și arhieriei.

În calitatea de episcop al Bisericii de Constantinopol, *Nectarie* a devenit în mod necontestat, de la începutul lui iulie 381, *al treilea președinte* al Sinodului al II-lea ecumenic. Sub președinția sa, sinodul și-a reluat ședințele și s-a ocupat în special de ereticii *pnevmatomahi* sau macedonieni. Episcopii ortodocși și împăratul Teodosie au stăruit ca ei să se întoarcă în sânul Ortodoxiei și să accepte credința niceeană din 325, referitoare la dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea persoanelor Sfintei Treimi, dar ei au refuzat și s-au retras din sinod, adresând credincioșilor lor o declarație prin care-i îndemnau să nu accepte niciodată Crezul niceean.

Cei 150 de Părinți episcopi au luat importante hotărâri dogmatice și canonice și au întregit Simbolul de credință niceean cu ultimele 5 articole de credință, alcătuind astfel *Simbolul niceo-constantinopolitan*. Este posibil ca acestea să se fi formulat în luna iunie, în timpul președinției Sfântului Grigorie de Nazianz, cea mai luminată minte în problemele dogmatice, iar sub Nectarie episcopii să nu fi făcut altceva decât să le dea forma lor definitivă.

După cum se constată din primul canon al Sinodului, Părinții sinodali au confirmat și reîntregit hotărârile dogmatice ale Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, și *au rostit anatema* contra ereziilor ivite până atunci în Biserică, și anume: contra diferitelor *fracțiuni ariene*, *eunomienii* sau *anomienii*, arieni extremiști, *arienii* sau *eudotienii*, arieni moderați, contra *semiarienilor*, numiți în text și *pnevmatomahi*, apoi contra *sabelienilor*, urmașii antitrinitarului modalist Sabelie († sec. III), a *marcelienilor*, aderenții lui Marcel de Ancira († către 374), a *fotinienilor*, adepții lui Fotin de Sirmium († 376), eretic antitrinitar, și a *apolinarisților*, susținătorii ereziei lui Apolinarie de Laodiceea († 392). După cum se vede, între cei condamnați ca eretici au fost și *pnevmatomahii*.

Hotărârile Sinodului II ecumenic. Combaterea apolinarismului

Este sigur că Părinții episcopi de la Sinodul II ecumenic au redactat un *tomos doctrinar*, o definiție sau o *expunere de credință*, prin care mărturiseau *dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea celor*

trei persoane divine ale Sfintei și celei deoființă Treimi, pentru a combate erezia pnevmatomahilor și a afirma întruparea desăvârșită a Cuvântului Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, pentru a combate erezia lui Apolinarie de Laodiceea.

Expunerea de credință – τὸ ἐκτεθὲν – s-a pierdut, dar ea este menționată în rezumat în *Scrisoarea Sinodului* întrunit la Constantinopol în vara anului 382, trimisă papei Damasus și occidentalilor, în care se spune că ei au întărit în Sinodul de la Constantinopol din 381 credința celor 318 Părinți de la Niceea, «care ne învață să credem în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, adică într-o singură Dumnezeuire, putere și ființă a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași cinstire și demnitate, a cărei împărăție e veșnică, în trei ipostasuri, adică în trei persoane desăvârșite».

În continuare, Părinții sinodali arată că ei au condamnat erezia antitrinitară a lui Sabelie, precum și erezia apolinariștilor.

«Noi nu primim nici erezia lui Sabelie, se spune în Scrisoare, care amestecă ipostasurile sau le nimicește însușirile, nici blasfemia eunomienilor, arienilor și pnevmatomahilor, care despart ființa, natura sau Dumnezeuirea și introduc în Treimea cea necreată și veșnică ceva posterior» (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 9).

Din scrisoare reiese că sinodul a compus două acte oficiale: *O expunere de credință*, numită în grecește τὸ ἐκτεθὲν, și un *Act de anatematizare* a tuturor ereziilor de până atunci, inclusiv erezia pnevmatomahilor (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 9).

Sinodalii au completat Simbolul niceean cu încă 5 articole de credință, care stabilesc învățătura Bisericii despre Sfântul Duh, despre Biserică, Taina Botezului, învierea morților și viața viitoare.

Simbolul astfel completat cu 5 articole, având în noua formă 12 articole de credință, se numește *Simbolul niceo-constantinopolitan* sau, simplu, *Simbolul constantinopolitan*, care a rămas neschimbat până azi.

Merită să subliniem că Părinții sinodali au stabilit prin Simbolul niceo-constantinopolitan, după cuvintele Mântuitorului, că Sfântul Duh purcede numai de la Tatăl – τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύομενον (Ioan 15, 26) – și nu au primit adaosul *Filioque*, adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul, introdus unilateral de romano-catolici în Simbolul de credință mai întâi în Spania, în sinodul I de la

Toledo din 477, apoi în sinodul III de la Toledo din 589. Din Spania, adaosul «Filioque» a fost admis de Biserica Franței, a Germaniei și a Angliei. Papa Benedict al VIII-lea (1012–1024) l-a introdus prin hotărârea sa, în duminica de 14 februarie 1014, în toată Biserica Romano-Catolică lucru ce va constitui una dintre cauzele principale ale schismei din 16 iulie 1054 dintre Răsărit și Apus.

Patriarhul Constantinopolului Timotei (512–518) a hotărât ca la fiecare slujbă să se rostească *Simbolul niceean*. Mai târziu, în 567, Simbolul niceean a fost înlocuit printr-un edict dat de împăratul bizantin Justinian II (565–578) cu *Simbolul constantinopolitan*, care se rostește până azi la sfânta Liturghie în toate Bisericile Ortodoxe din lume.

În Biserica Apusului, Sfântul Leandru a introdus în sinodul III de la Toledo, din 589, Simbolul niceo-constantinopolitan, iar recitarea lui la Missa catolică s-a introdus apoi în tot Occidentul, după exemplul Bisericii de Răsărit.

Sinodul a dat 7 canoane, dintre care cel mai important este cano-nul 3 care hotărăște: «*episcopul de Constantinopol să aibă întâietatea de onoare* = Τὸ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς = *primatum honoris*, după *episcopul Romei, pentru că de fapt Constantinopolul este Roma cea nouă*, capitala Imperiului.

Biserica Romei a acceptat hotărârile dogmatice ale Sinodului II ecumenic din 381, dar a refuzat să accepte canoanele acestuia din cauza canonului 3, care ridică în onoare Biserica de Constantinopol imediat după Biserica Romei.

Apolarismul. Mărturisirea sau expunerea de credință a Sinodului II ecumenic a condamnat și erezia lui Apolinarie de Laodiceea († 392). Acesta, voind să explice pe cale rațională modul unirii firii dumnezeiești cu firea omenească în persoana Mântuitorului, pornea de la concepția trihotomică a lui Platon († 347 î.d.Hr.), după care omul e compus din trup material (σῶμα sau σάρξ), suflet nerățional (ψυχὴ ἄλογος) și suflet rațional și nemuritor (ψυχὴ λογικὴ sau νοῦς), susținând că la întrupare, Domnul nostru Iisus Hristos a primit un trup omenesc cu *suflet nerățional* din Fecioara Maria, lipsit însă de *sufletul rațional* (ψυχὴ λογικὴ sau νοῦς), deoarece locul rațiunii sau al minții l-a luat Logosul (Λόγος), Cuvântul lui Dumnezeu.

«Logosul însuși S-a făcut trup, afirmă Apolinarie, *dar n-a luat rațiunea omenească, rațiune schimbătoare și robită calculelor necinstite, iar Dumnezeuirea este rațiune neschimbătoare, cerească*» (Fragm. XVIII la J. Draeseke, *Apollinarius von Laodicea*, Leipzig, 1892, p. 393).

Era o mare eroare dogmatică, deoarece prin această concepție Apolinarie nega *integritatea sau deplinătatea firii umane a Mântuitorului*, primită la întrupare, și puneă astfel în cauză întreaga Sa operă mântuitoare. Numai primind la întrupare firea omenească deplină, adică având cu adevărat sau real și *suflet înzestrat cu minte sau rațiune*, care e partea conducătoare și cea mai nobilă a omului, putea Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, să aducă mântuire, din iubire de oameni, întregului neam omenesc. Apolinarismul este prima erezie hristologică în istoria Bisericii.

Apolinarie a fost temeinic combătut la timpul său. Sfântul Epifanie († 403), episcopul Salaminei, în insula Cipru, a combătut în 377 erezia apolinaristilor în lucrarea sa *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor*, îndemnând pe clericii și credincioșii Bisericii să păstreze cu fermitate dreapta credință care învață lămurit că «*Logosul sau Cuvântul S-a întrupat, adică S-a făcut om perfect, primind suflet, trup, rațiune și tot ceea ce constituie omul, afară de păcat*» (*Panarion*, 120, P.G., XLI. II, 233 C).

Părinții Sinodului II ecumenic au condamnat și apolinarismul o dată cu erezia arienilor și a pnevmatomahilor.

În *Scrisoarea* trimisă papei Damasus și occidentalilor de un nou sinod ținut la Constantinopol în 382, care rezumă hotărârile Sinodului II ecumenic din 381, Părinții sinodali se exprimă astfel referitor la erezia lui Apolinarie:

«*dar învățătura despre întruparea Domnului o păstrăm nestrămutată, deoarece nu primim că alcătuirea trupului Cuvântului n-a avut nici suflet, nici rațiune, sau n-a fost desăvârșită, cunoscând că El a fost mai înainte de toți vecii Dumnezeu-Cuvântul desăvârșit, Care în zilele cele de pe urmă S-a făcut om, pentru mântuirea noastră*» (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 9).

Apolinarie, bărbat învățat de altfel, este autorul cunoscutei formule hristologice $\mu\acute{\iota}\alpha\ \phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon\ \Lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \sigma\epsilon\sigma\alpha\rho\kappa\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ – *o singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvântul* – (Pseudo-Atanasie, *Apolinarie. Ad*

Jovianum I, p. 251, ed. Lietzmann), pe care Sfântul Chiril al Alexandriei († 444) o va folosi în sens ortodox în disputele hristologice.

Apolinarismul mai este numit și *sinusianism*, deoarece confundă în Hristos natura divină cu cea umană. Doctrina eronată a lui Apolinarie a fost combătută în Răsărit de Sfinții Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa și Epifanie. În Apus, mai multe sinoade romane (374, 376, 380 și 382) au condamnat apolinarismul.

Erezia lui Apolinarie s-a menținut și după moartea sa, în 392, până în secolul V, când apolinarismul s-a contopit cu monofizismul. (Pentru alte informații, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învățătura despre Sfântul Duh și Biserica (Simbolul constantinopolitan)*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5–6, p. 327–386; Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1600 de ani de la întrunirea lui*, în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285–336).

Nestorianismul.

Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431)

Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, a afirmat lămurit, contra ereticilor arieni, divinitatea Mântuitorului, punându-L pe tronul Slavei Sale, alături de Dumnezeu Tatăl, iar Sinodul II ecumenic de la Constantinopol, din 381, pe lângă divinitatea Sfântului Duh, a lămurit, contra apolinaristilor, *perfecta Sa umanitate*. Dar cum e posibilă *unirea divinității cu omenitatea* în persoana lui Iisus Hristos rămânea un mister. În atmosfera Răsăritului plutea, la începutul secolului V, o nouă întrebare: *problema hristologică*, adică raportul firii sau naturii divine cu firea sau natura umană în persoana lui Hristos, care a dat naștere ereziilor hristologice: *nestorianismul* sau *dioprosopismul*, *eutihianismul* sau *monofizismul*, și *monotelismul*. Aceste erezii au provocat mari tulburări în Biserică în secolele V, VI și VII.

Școala alexandrină învăța că cele două firi din persoana Mântuitorului sunt unite în chip real (ἕνωσις φυσικῇ). Ca atare, expresiile «Dumnezeu S-a născut, a pătimit» și «Născătoare de Dumnezeu» = Θεοτόκος erau socotite potrivite și ortodoxe.

Dimpotrivă, Școala antiohiană susținea că unirea dintre cele două firi ale Mântuitorului a fost numai morală sau relativă (ἔνωσις σκετικὴ συνόφεια) și consta din armonia conlucrării lor. Concluzia care urma din aceasta era că nu se cuvine închinare trupului Domnului, iar expresiile «Dumnezeu S-a născut, Dumnezeu a pățimit» și «Născătoare de Dumnezeu» sunt greșite.

a. **Nestorianismul sau dioprosopismul.** Cu toate deosebirile dintre cele două școli, nu s-au încins discuții între reprezentanții lor până la începutul secolului al V-lea, când pe scaunul de Constantinopol s-a urcat călugărul Nestorie (10 apr. 428 – 11 iulie 431), un nepot îndepărtat al episcopului Pavel de Samosata (260–268), eretic antitrinitar.

Nestorie a crescut la școala lui Diodor de Tars († 394) și Teodor de Mopsuestia († 428). De timpuriu s-a călugărit în mănăstirea Sfântul Euprepiu din Antiohia, impunându-se prin deosebitul său talent oratoric.

Împăratul Teodosie al II-lea (408–450), auzind de calitățile lui Nestorie, l-a chemat în capitală și i-a încredințat scaunul vacant al Bisericii de Constantinopol, la 10 aprilie 428. La început, Nestorie s-a arătat un dușman neînfricat al ereticilor și schismaticilor, fiind numit «mâncătorul de eretici», dar în curând a început să-și expună doctrina sa eretică. Nestorie susținea că în *Iisus Hristos există două persoane* – δύο πρόσωπα, *persoana divină* a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toți vecii, și *persoana umană sau istorică* a lui Iisus Hristos, cu care S-a născut ca om din Fecioara Maria. De aceea, erezia lui Nestorie a primit numele de *dioprosopism* sau *nestorianism*. Această idee eretică despre existența a doua persoane în Iisus Hristos ducea la afirmația că Dumnezeu-Tatăl a avut *doi fii*.

Consecința acestei erezii era că Fecioara Maria nu a născut pe Fiul lui Dumnezeu ca să merite a fi numită Θεοτόκος – «Născătoare de Dumnezeu», ci ea a născut pe omul Hristos și de aceea trebuie numită «Născătoare de om» – ὀνυρωποτόκος sau, cel mult, «Născătoare de Hristos» – Χριστοτόκος.

Această învățătură eretică a tulburat atât pe clericii, cât și pe mireni din capitală. Toți murmurau împotriva episcopului eretic. Odată, pe când Nestorie propovăduia de pe amvon erezia lui, renumitul avocat Eusebiu s-a ridicat din mulțime spunând: «Ceea ce am auzit este o minciună, o

blasfemie. Adevărul este că același *Cuvânt*, Care S-a născut din eternitate din Tatăl, S-a născut a doua oară, după trup, dintr-o femeie, pentru a ne răscumpăra».

La palatul imperial Teodosie al II-lea și soția sa Athenaïs-Eudochia aprobau pe Nestorie, în timp ce Pulcheria, pioasa soră a împăratului, îl socotea un eretic periculos.

Erezia lui Nestorie a ajuns până la călugării din Egipt, determinând pe Sfântul Chiril al Alexandriei († 444) s-o combată cu toată puterea. Astfel, în epistola pastorală din 429, Sfântul Chiril apără unitatea personală a Mântuitorului, numind pe Fecioara Maria «Maica lui Dumnezeu» – Θεοτόκος, nu pentru că ar fi născut Divinitatea în sine, ci *Logosul Cel unit cu natura umană*.

De asemenea, într-o scrisoare intitulată *Către monahii Egiptului*, Sfântul Chiril a combătut învățăturile eretice ale lui Nestorie, fixând cu o uimitoare precizie doctrina ortodoxă, atât cu privire la unirea celor două naturi, divină și umană, în persoana Fiului lui Dumnezeu, cât și cu privire la calitatea de «Maică a Domnului», μήτηρ Θεοῦ, a Fecioarei Maria.

În 429, Sfântul Chiril, aflând că Nestorie a avut ieșiri violente contra sa, i-a trimis o scurtă scrisoare în care-i spunea că el este cauza adevărată a tulburării din Biserică.

Aflând, de asemenea, că afirmațiile lui Nestorie sunt aprobate de familia imperială, în cursul anului 430 Sfântul Chiril a alcătuit trei *memorii*, în care tratează despre *Dreapta credință*, două adresate perechii imperiale, Teodosie II și soția sa, Athenaïs-Eudochia, și unul, surorii împăratului, Pulcheria, ortodoxă convinsă.

În același an, 430, ca răspuns la predicile lui Nestorie, Sfântul Chiril a scris *Cinci cărți pentru combaterea blasfemiei lui Nestorie*. Totodată a informat pe papa Celestin al Romei (422–432) despre erezia lui Nestorie.

La 11 august 430, papa Celestin a convocat un sinod la Roma, în care teoria lui Nestorie, despre «cei doi fii ai lui Dumnezeu», a fost declarată erezie.

În noiembrie 430, Sfântul Chiril a ținut la Alexandria un sinod care a adresat lui Nestorie, o lungă *Scrisoare sinodală*, însoțită de «12 capitole», numite *Anatematisme* *lui Chiril din Alexandria*, care conțineau pe scurt tot ceea ce trebuia să anatematizeze Nestorie.

Acesta însă n-a dat nici un răspuns trimișilor Sfântului Chiril și a alcătuit mai târziu 12 *Contraanatematisme*, combătând cele 12 Anatematisme ale Sfântului Chiril.

Între timp, s-au solidarizat cu Nestorie Ioan de Antiohia și alți episcopi orientali, ca Teodoret de Cir, prietenii antiohienilor, acuzând pe Sfântul Chiril de apolinarism, iar episcopii Iuvenal al Ierusalimului și Memnon al Efesului s-au alăturat Sfântului Chiril. Numai un sinod ecumenic mai putea să restabilească liniștea în Biserica Răsăritului. În situația creată de disputele hristologice, Împăratul Teodosie al II-lea a convocat Sinodul al III-lea ecumenic.

Nestorie spera că victoria va fi de partea lui.

b. Sinodul al III-lea ecumenic s-a ținut la Efes între 22 iunie și 31 iunie 431.

Nestorie, bucurându-se încă de bunăvoința curții imperiale, veni la sinod însoțit de comitele Irineu, prietenul său, și de 16 episcopi, iar Sfântul Chiril al Alexandriei, de alți 50.

Din părțile noastre a participat la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes episcopul Timotei al Tomisului, din Scythia Minor (Dobrogea), care a semnat ca al 17-lea participant Anatematismeale Sfântului Chiril și condamnarea lui Nestorie. Alți episcopi sud-dunăreni au fost de partea lui Nestorie.

Papa Celestin al Romei a trimis o delegație compusă din episcopi Arcadie, Proiect și preotul Filip, recomandându-le să se alăture de la început Sfântului Chiril. Împăratul delegă cu menținerea ordinii la sinod pe comisul Candidian, comandantul gărzii imperiale.

Cum numărul episcopilor participanți la sinod creștea în curând, Chiril al Alexandriei, în înțelegere cu Memnon al Efesului, au voit să deschidă sinodul, dar comisarul imperial și Nestorie, care aștepta pe Ioan al Antiohiei cu episcopii săi, aliații săi firești, se opuseră.

După praznicul Rusaliilor, 7 iunie 431, au sosit la sinod Iuvenal al Ierusalimului și Flavian de Tesalonic cu episcopii lor. Când mitropoliții Alexandru de Apamea și Alexandru de Ierapolis au anunțat că Ioan al Antiohiei roagă să nu fie așteptat, nevoind să ia parte, probabil, la condamnarea prietenului său, Nestorie, Sfântul Chiril a deschis Sinodul la 22 iunie 431 în catedrala Sfintei Fecioare Maria din Efes. Dezbaterile

au durat de dimineată până seara târziu, sub președinția Sfântului Chiril. Nestorie n-a voit să se prezinte în fața Sinodului.

Părinții sinodali, în număr de 198, luând ca bază cele 12 *Anatematisme* ale Sfântului Chiril și alte texte din scrierile Sfinților Părinți, îndeosebi din Sfântul Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nyssa, au declarat că în Iisus Hristos *sunt două firi, una divină și alta umană, dar o singură persoană, cea divină, a Fiului lui Dumnezeu*. Legatura dintre ambele firi este o legătură firească, ipostatică, nu una morală. Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este consubstanțial cu Tatăl, după dumnezeire, și consubstanțial cu noi, după omenitatea pe care a primit-o în sânul Fecioarei Maria. Ca atare, ea merită cu adevărat denumirea de Θεοτόκος = «Născătoare de Dumnezeu».

Nestorie a fost destituit din demnitatea de episcop și excomunicat la 22 iunie 431.

Hotărârea condamnării lui Nestorie a fost semnată de cei 198 de episcopi, cărora li s-au alăturat, mai târziu, și alți episcopi. Efesul în care, cu secole înainte, poporul a manifestat contra Sfântului Apostol Pavel, «Apostolul neamurilor», vociferând: «Mare este Diana efesnilor» (Fapte 19, 28), striga acum plin de bucurie Θεοτόκος, vestind că «dușmanii Fecioarei Maria au fost înfrânți».

Contra hotărârii luate de Părinții sinodali a protestat delegatul împăratului, Candidian, acuzând pe Sfântul Chiril de violență.

La cinci zile după deschiderea Sinodului a sosit la Efes și Ioan al Antiohiei cu episcopii din Asia. Aceștia, împreună cu susținătorii lui Nestorie, s-au întrunit în sinod și au condamnat pe Chiril, autorul celor 12 anatematisme, și pe Memnon al Efesului.

Ambele sinoade, atât cel prezidat de Sfântul Chiril, cât și cel prezidat de Ioan al Antiohiei, au prezentat împăratului Teodosie al II-lea hotărârile lor.

După primirea rapoartelor, împăratul Teodosie al II-lea a trimis, la 1 iulie 431, pe magistratul Paladie ca să comunice episcopilor că socotește nule și fără valoare cele hotărâte la 22 iunie.

Între timp, sosind la Efes cei trei delegați ai papei Celestin, s-au ținut în prezența lor, sub conducerea lui Chiril, încă șase ședințe. Părinții episcopi au examinat din nou învățăturile eretice ale lui Nestorie, iar în ședința a III-a din 11 iulie au aprobat toate hotărârile

luate în ziua de 22 iunie. Nestorie, Ioan al Antiohiei și prietenii lor au fost excomunicați.

În *ședința a IV-a din 16 iulie 431* Părinții sinodali au pronunțat *condamnarea pelagianismului* – erezie apărută în Biserica Apusului, și a reprezentanților lui: Pelagiu din Bretania († după 418), Celestin, Iulian de Eclanum, azi Mirabella din Apulia, în Italia ș.a. Pelagiu și aderenții lui afirmau că omul poate ajunge la perfecțiunea morală și spirituală numai prin forțele sale proprii, fără ajutorul harului lui Dumnezeu, folosind bine libertatea voinței sau liberul arbitru cu care l-a înzestrat Dumnezeu (Mansi, IV, 1330–1338).

Sinodul a alcătuit și 8 canoane, în *ședința a VI-a, din 31 iulie 431*, dintre care mai importante sunt canoanele 7 și 8.

Prin canonul 7 se interzicea, sub aspră pedeapsă bisericească, introducerea sau compunerea altui Simbol de credință decât cel niceo-constantinopolitan sau vreun *adaos* sau *omitere* la acest Simbol (Mansi, IV, 1361 D).

Canonul 8 a confirmat autocefalia Bisericii din Cipru față de Patriarhia Antiohiei, care se păstrează până azi. În Biserica Răsăritului este cea mai veche autocefalie recunoscută de un Sinod ecumenic.

La sfatul curtenilor, împăratul Teodosie al II-lea, puțin cunoscător al subtilităților teologice, pentru împăcarea spiritelor, a destituit atât pe Nestorie, cât și pe Chiril al Alexandriei și Memnon al Efesului, poruncind să fie exilați. Apoi a revenit asupra deciziei, poruncind ca numai Nestorie să fie depus și exilat în mănăstirea Sfântul Euprepiu de lângă Antiohia, unde fusese călugărit, iar Sfântul Chiril și Memnon al Efesului să rămână în scaunele lor.

Deși Sinodul al III-lea ecumenic s-a încheiat la 31 iulie 431, Părinții sinodali au mai rămas la Efes până în octombrie, când li s-a dat voie să se întoarcă la eparhiile lor.

La 30 octombrie 431, Sfântul Chiril și-a făcut intrarea triumfală în Alexandria, fiind primit de credincioși cu mare entuziasm ca apărător al Ortodoxiei, cum fusese odinioară primit, după victoria asupra arianismului, Sfântul Atanasie († 373).

După închiderea Sinodului sciziunea a continuat totuși între cei din Alexandria și episcopii orientali care se aflau sub jurisdicția patriarhului Ioan al Antiohiei. Împăcarea dintre patriarhul Ioan al Antiohiei

și Sfântul Chiril al Alexandriei s-a făcut, după doi ani de discuții și corespondență, la 12 aprilie 433.

În 435, Nestorie a fost exilat în localitatea Petra din Arabia sudică, iar de acolo, la Oasis în Egipt, unde a scris *Cartea lui Heraclie din Damasc*. El a murit pe la 450.

Nestorianismul, persecutat fără cruțare, și-a găsit refugiu după 431 în Școala de la Edesa, la marginea Imperiului de Răsărit. În 489, când școala a fost închisă din ordinul împăratului Zenon (474–491), nestorienii au trecut în Persia, unde au înființat școală la Nisibi. Din Persia nestorianismul s-a întins în Mesopotamia, Arabia, Turchestan, India și China de vest.

Monofizismul.

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451)

a. **Eutihianismul** sau *monofizismul*. Se părea că după condamnarea ereziei nestoriene lumea creștină se va bucura de pace și liniște, dar nu s-a întâmplat așa, căci în curând izbucni o nouă erezie, erezia *eutihiană* sau *monofizită*. Erezia își are numele de la un bătrân arhimandrit din Constantinopol, *Eutihie*, om cu solide cunoștințe teologice, dar încăpățânat. El luptase mult contra ereziei lui Nestorie, dar a dus la extrem învățătura Școlii din Alexandria despre unirea celor două firi din persoana Mântuitorului, susținută de Sfântul Chiril al Alexandriei († 444). Spre deosebire de Nestorie, care împingea atât de mult deosebirea firilor divină și umană din persoana Mântuitorului, încât ajungea să admită că în Hristos există două persoane – *dioprosopism*, sau că Tatăl are doi fii, Eutihie exagera așa de mult unirea celor două firi, afirmând că, după întruparea Sa din Fecioara Maria, Hristos n-a avut decât o *singură fire*, *μονοφύσις*, *firea dumnezeiască*, deoarece firea omenească a fost absorbită de firea Sa dumnezeiască și a dispărut complet, așa precum o picătură de apă se pierde în imensitatea mării. Această învățătură eronată era susținută la Alexandria de unii clerici și teologi și chiar Dioscor (444–451), succesorul Sfântului Chiril pe scaunul Alexandriei, avea unele păreri înrudite cu ea.

Noua erezie a primit numele de *monofizism*, iar după numele lui Eutihie s-a numit *eutihianism*. După afirmațiile monofiziților, Mântuitorul n-a avut decât o singură fire, *firea dumnezeiască*, precum și o

singură persoană, iar trupul Său a fost dumnezeiesc, nu omenesc. Întrucât Mântuitorul, după unii monofiziți, n-a avut un trup omenesc real, monofizismul apare pe de o parte ca o *formă a dochetismului*, după care Mântuitorul a avut un *trup aparent*, iar pe de alta, ca o variantă a *apolinarismului*, care afirma că locul rațiunii umane din persoana lui Iisus Hristos l-a luat Logosul lui Dumnezeu la întruparea Sa din Fecioara Maria.

Consecința ereziei monofizite este că dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu are, pe lângă firea dumnezeiască, și *firea omenească completă*, pe care a primit-o la întrupare din sânul Fecioarei Maria, se nimicește întreaga operă de răscumpărare a omului. Numai Fiul lui Dumnezeu, Hristos, *devenit om real, consubstanțial cu noi oamenii*, putea duce neamul omenesc la mântuire.

Doctrina adevărată a Bisericii este că în Iisus Hristos sunt *două firi, dumnezeiască și omenească – diofizism, unite într-o singură persoană divino-umană a Domnului Iisus Hristos*.

Primul care a combătut erezia lui Eutihie a fost Teodoret al Cirului († 458) în lucrarea sa în trei cărți: *Eranistes (Cerșetorul)*, din 447. Domnus, patriarhul Antiohiei (441–450), l-a acuzat pe Eutihie de apolinarism și l-a denunțat împăratului Teodosie al II-lea (408–450). Episcopul Eusebiu de Dorylaeum, în Frigia, l-a denunțat pe Eutihie patriarhului Flavian al Constantinopolului (446–449).

La curtea imperială, Eutihie avea ca sprijinitor pe fiul său, eunucul Hrisafie, dușmanul patriarhului Flavian, și pe împărăteasa Eudochia. Patriarhul Flavian l-a chemat pe Eutihie să-și expună doctrina într-un sinod local, deschis la Constantinopol în ziua de 12 noiembrie 448. În urma mărturisirii lui Eutihie, în ziua de 22 noiembrie 448, Sinodalii l-au anatematizat pentru erezie.

Eutihie însă, nemulțumit de hotărârea episcopilor, a apelat la papa Leon I al Romei (440–461) și la patriarhul Dioscor al Alexandriei, în persoana căruia Eutihie a găsit un apărător înfocat.

Papa Leon I, informat pe deplin asupra ereziei lui Eutihie, a adresat la 13 iunie 449 patriarhului Flavian al Constantinopolului o importantă scrisoare dogmatică: *Epistola dogmatica ad Flavianum*, în care expune clar învățătura ortodoxă despre cele două firi din per-

soana Mântuitorului, socotind pe arhimandritul Eutihie «eretic periculos», pe drept anatemizat de sinodul din 448.

Dimpotrivă, Dioscor, patriarhul Alexandriei, s-a arătat apărătorul doctrinei eretice a lui Eutihie.

b. Sinodul tâlhăresc de la Efes (449). Față de tulburarea produsă în Biserică de erezia lui Eutihie s-a hotărât ca întreaga chestiune să fie discutată într-un nou sinod ecumenic, convocat pentru luna august 449.

Eunucul Hrisafie a făcut totul spre a fi opriți să vină la sinod adversarii lui Eutihie, iar pentru a da sinodului caracterul de ecumenic primi pe patriarhul Flavian și delegații papei Leon cel Mare: episcopul Iuliu de Puteoli și diaconul Ilarie; preotul Renatus a murit pe drum.

Sinodul s-a deschis la Efes, la 8 august 449, în biserica Sfânta Maria, unde se ținuse și Sinodul III ecumenic (431), președinția fiind încredințată patriarhului Dioscor al Alexandriei, bărbat cu caracter despotic și violent, căruia Hrisafie îi dădu și o puternică gardă de soldați. Dioscor însuși aduse la sinod o ceată de călugări și parabolani (îngrijitori de bolnavi), înarmați cu ciomege, aranjând lucrurile ca delegații papei Leon I cel Mare să nu poată lua cuvântul; ceilalți episcopi nu puteau face nici o obiecție de teama soldaților.

Dezbaterile sinodului s-au ținut până la 22 august 449, într-o atmosferă foarte agitată.

La insistența lui Dioscor, sinodul a condamnat *diofizismul*, adică existența a două firi în persoana Mântuitorului, cum învață Biserica pe apărătorii dreptei credințe, și *aprobă monofizismul*, doctrina eretică a lui Eutihie.

Patriarhul Flavian fu depus din scaun, iar după trei zile, fiind grav brutalizat în timpul dezbaterilor de arhimandritul Barsauma, a încetat din viață. Eusebiu de Dorileum, acuzatorul principal al lui Eutihie, a fost de asemenea condamnat. Teodoret al Cirului și Ibas de Edesa au fost condamnați ca nestorienii. Domnus de Antiohia a fost depus din scaun și închis într-o mănăstire. Delegații papei abia scăpară cu fuga de ciomegele călugărilor și parabolanilor aduși de Dioscor al Alexandriei la sinod.

Sinodul și-a prelungit ședințele până la 22 august 449, când a fost închis.

Papa Leon I al Romei, informat prin delegații săi de neorânduile și brutalitățile petrecute la Efes în august 449, a numit acest sinod «*sinod tâlhăresc*», nume care i-a rămas în istorie, și a respins, în sinodul convocat la Roma în 449, hotărârile lui.

Împăratul Teodosie al II-lea, monarh naiv și lipsit de experiență în treburile politice și problemele religioase, a aprobat hotărârile «sinodului tâlhăresc» de la Efes din 449.

c. **Sinodul IV ecumenic de la Calcedon, din 451.** În Biserica de Răsărit «sinodul tâlhăresc» — *ephesinum latrocinium* a provocat mare confuzie și haos.

La 28 iulie 450, împăratul Teodosie al II-lea a murit în urma unui accident de călărie, iar tronul Bizanțului a revenit, în lipsa unui moștenitor, surorii sale, Pulcheria, sprijinitoarea Ortodoxiei, care s-a căsătorit cu viteazul general Marcian (450–457). Atotputernicul eunuc Hrisafie a fost destituit și înlăturat de la curtea imperială.

Noua pereche imperială, Marcian și Pulcheria, a hotărât să convoace un nou Sinod ecumenic, care să spele rușinea «sinodului tâlhăresc» de la Efes din 449.

Sinodul al IV-lea ecumenic s-a ținut între 8 și 25 octombrie 451 în biserica Sfânta Eufimia din Calcedon (azi Kadi-Köy), în fața Constantinopolului, pe țărmul asiatic, fiind cel mai mare și impunător Sinod din antichitatea creștină.

Majoritatea episcopilor erau din Răsărit. Numărul lor a variat între 520 și 630, cifră neajunsă la nici un alt sinod ecumenic.

Pentru rezolvarea problemelor materiale și menținerea ordinii în sinod, împăratul Marcian a delegat un număr de comisari imperiali și senatori.

Papa Leon cel Mare al Romei (440–461) a trimis la Sinod cinci delegați: trei episcopi, Paschasinus de Lilybaeum, Lucentius și Iulian de Cos, și doi preoți, Bonifacius și Vasile. Printre sinodali se aflau și doi episcopi africani, Aureliu și Rustician, refugiați la Constantinopol din cauza năvălirii vandalilor, populație de origine germană, în provincia Africa.

Un rol însemnat la Sinod l-a avut patriarhul Anatolie al Constantinopolului (449–458).

S-au ținut 15 ședințe. Ședințele au fost agitate, uneori dramatice. Ședința a doua din 13 octombrie a fost prezidată de episcopul Paschasinus de Lilybaeum.

Împăratul Marcian a prezidat ședința din 25 octombrie 451, când s-a făcut proclamarea solemnă a mărturisirii de credință – *ὄρος*, iar el a ținut cuvântul de închidere a Sinodului.

Patriarhul Dioscor al Alexandriei, vinovat de brutalitățile comise de călugării și parabolarii aduși cu sine în sinodul tâlhăresc de la Efes din 449, a fost depus din scaun.

Împotriva afirmațiilor lui Eutihie, care susținea că Iisus Hristos a avut numai *firea dumnezeiască* și *nega consubstanțialitatea firii umane a lui Hristos cu omenitatea noastră*, punând în primejdie întreaga operă de răscumpărare a omului, Părinții Sinodului au rămas la învățătura Sfintei Scripturi, potrivit căreia Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, *a fost Dumnezeu adevărat și om adevărat*.

În ședința a V-a din 22 octombrie 451, cea mai importantă, sinodali au definit doctrina ortodoxă a celor două *firi din persoana lui Iisus Hristos* prin următoarea *mărturisire de credință*, de o mare valoare pentru dogma creștină:

«Urmând Sfinților Părinți, noi învățăm și mărturisim cu toții pe Unul și același Fiu, pe Domnul nostru Iisus Hristos, *desăvârșit în dumnezeire și desăvârșit în omenitate, Dumnezeu adevărat și om adevărat, având suflet rațional și trup, deoființă cu Tatăl, după dumnezeire, și deoființă cu noi, după omenitate, fiind întru toate asemenea nouă, în afară de păcat*.

Ca Dumnezeu, S-a născut mai înainte de toți vecii din Tatăl, după dumnezeire, iar ca om S-a născut în zilele cele de pe urmă pentru noi și pentru mântuirea noastră din Fecioara Maria, *Născătoarea de Dumnezeu* – *Θεοτόκος*, Unul și același Hristos, Fiu, Domn, Unul-Născut, cunoscut în două *firi* (ἐν δύο φύσιν), în chip neamestecat și neschimbat (ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως) și neîmpărțit și nedespărțit (ἀδιαιρέτως καὶ ἀχώριστως), deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însușirea fiecăreia și întâlnindu-se împreună într-o *singură persoană* și un singur ipostas, *nu în două persoane*, împărțit sau despartit, ci Unul și același Fiu, Unul Născut, Dumnezeu-Cuvântul, Domnul Iisus Hristos.

Așa ne-au învățat mai înainte despre El proorocii și Însuși Domnul nostru Iisus Hristos și așa ne-a transmis Simbolul Părinților noștri» (A. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, ed. 26–27, Freiburg im Breisgau, 1928, p. 65—67; Mansi, VII, 116).

Hotărârea de credință a fost proclamată în ședința solemnă din 25 octombrie, fiind de față perechea imperială Marcian și Pulcheria, aclamați «ca luminători ai credinței ortodoxe» (Actio VI, 11; Denzinger, *op. cit.*, p. 351).

Sinodul a dat și *30 de canoane*. Prin canonul 28 s-a hotărât ca Biserica Ierusalimului să fie ridicată la rangul de *Patriarhie* — în cinstea faptului că aci a trăit, a suferit și a înviat Domnul Hristos —, având jurisdicție asupra Palestinei.

Reluând prevederile canonului 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, prin canonul 28 s-a stabilit ca scaunul de Constantinopol să fie socotit *al doilea* în ordinea onorifică a vechilor scaune patriarhale, bucurându-se de aceeași cinste și de aceleași privilegii ca și scaunul Romei, căci Constantinopolul, «Roma cea nouă», este și ea capitala Imperiului, ca și Roma cea veche.

Totodată, canonul 28 extinde jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol asupra diocezei *Tracia*, în Europa, și asupra diocезelor *Pont* și *Asia Proconsulară*, cu capitala Efes, având în vedere importanța politică și bisericească a Constantinopolului.

Opera Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451 constituie un titlu de glorie pentru Biserica Ortodoxă și Imperiul bizantin. Importanța lui este excepțională pentru întreaga creștinătate.

Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553

În timpul disputelor trinitare și hristologice lucrările lui Origen au fost invocate deseori, provocând mari divergențe referitoare la ortodoxia lor.

În lucrarea dogmatică Περὶ ἀρχῶν — *De principiis*, mai ales, s-au strecurat unele erori dogmatice ca: *preexistența sufletelor*, *subordinațianismul*, după care Fiul este subordonat Tatălui, iar Sfântul Duh este inferior Fiului; *apocatastaza* = ἀποκατάστασις τῶν πάντων, adică *restabilirea generală*, potrivit căreia, la sfârșitul veacurilor,

păcătoșii de toate categoriile, implicit diavolul, datorită mării bunătați a lui Dumnezeu, după ce se vor curăți printr-un foc purificator, vor învia cu trupuri eterice și vor fi restabiliți în starea lor de la început, stare de nevinovăție și fericire ș.a.

Pentru a curma continuele certuri dintre origeniști și antiorigeniști, împăratul Justinian (527–565) compuse în 543 un *tratat teologic*, prin care *condamna nouă propoziții din scrierile lui Origen*, tratat adresat patriarhului Mina al Constantinopolului (536–552), publicat sub forma unui edict, pe care-l trimise tuturor scaunelor patriarhale. Origen era trecut printre marii eretici, socotit atunci părintele monofizismului, iar episcopii și egumenii urmau să-l anatematizeze cu ocazia instalării lor.

Marele teolog alexandrin, cel dintâi sistematizator al doctrinei creștine în primele trei veacuri, are într-adevăr unele erori doctrinare, pe care, de ar fi fost în viață, el însuși le-ar fi înlăturat cu smerenie, dar înfierbântarea spiritelor era atunci atât de mare, încât el n-a putut scăpa de condamnare. Ceva mai mult, condamnarea dată de împăratul Justinian a fost confirmată la zece ani după aceea, în 553, de Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol. Monofiziții, care erau numeroși în Egipt și în provinciile răsăritene ale Imperiului, au fost foarte nemulțumiți.

Suferind influența dominatoare a soției sale, renumita Teodora, favorabilă monofiziților, în interesul păstrării păcii religioase în Imperiu, împăratul a început să facă acestora concesii din ce în ce mai mari. Teodor Askidas, arhiepiscopul Cezareei Capadociei, susținător al monofiziților, profund indignat de condamnarea lui Origen din 543, și împărăteasa Teodora au convins pe Justinian că monofiziții s-ar reconcilia cu Biserica Ortodoxă dacă s-ar condamna ceea ce s-a numit în istorie «*Cele Trei Capitoale*», adică persoana și opera lui Teodor, episcop de Mopsuestia († 428), profesorul ereticului Nestorie, *scrierile lui Teodoret de Cir* († 458) *contra Sfântului Chiril al Alexandriei* și *contra Sinodului din Efes din 431*, precum și *Scrisoarea lui Ibas de Edesa* († 457), adresată în 433 lui Maris, episcop de Ardașir, în Persia.

În 544, Teodor Askidas reuși să smulgă împăratului un edict de condamnare a «*Celor Trei Capitoale*». În general, semnăturile epi-

scopilor orientali fură obținute, dar unii protestară. O opoziție violentă izbucni contra edictului în Iliria, Italia, Africa și Galia.

Pentru aplanarea acestor certuri religioase, Justinian invită pe papa Vigiliu (537–553) la Constantinopol, care sosi aci la 25 ianuarie 547. În anul următor, la insistențele lui Justinian, papa Vigiliu publica, la 11 aprilie 548, un act teologic numit *Judicatum*, trimis patriarhului Mina, prin care condamnă «Cele Trei Capitoles». Publicarea lui stârni o furtună de proteste în Italia, Africa, Dalmația, Iliria, Scythia Minor (Dobrogea) și Galia.

Facundus, episcop de Hermiana, în Byzacena, care făcea parte din suita papei, publică un tratat teologic pentru apărarea «Celor Trei Capitoles», cu titlul *Pro defensione trium capitulorum et concilii Chalcedonensis* (P. L. LXVII, 527–854). Chiar și diaconii Rusticus și Sebastian, nepotul papii, veniți cu el la Constantinopol, s-au ridicat împotriva lui. Diaconul Fulgentius Ferrandus din Cartagina i-a criticat actul, învinuindu-l de trădare.

Episcopul *Valentinian de Tomis*, din Scythia Minor, a protestat de asemenea, iar papa Vigiliu i-a răspuns din Constantinopol prin scrisoarea din 11 martie 550, asigurându-l că el n-a făcut nimic împotriva hotărârilor celor patru Sinoade ecumenice, Niceea (325), Constantinopol (381), Efes (431) și Calcedon (451) (Mansi, IX, 359–361; P. L., I.XIX, 51–54).

Văzând tulburarea și confuzia spiritelor, în vara anului 550, Justinian și papa Vigiliu au căzut de acord ca problema «Celor Trei Capitoles» să fie discutată de un nou Sinod ecumenic.

În vara anului 551, împăratul Justinian, fără să mai aștepte convocarea Sinodului ecumenic, îndemnat de Teodor Askidas, a publicat al doilea edict, cu titlul *Mărturisirea de credință a împăratului Justinian împotriva Celor Trei Capitoles*, prin care le-a condamnat din nou (Migne, P. G., LXXXVI, I, 993–1053).

De data aceasta papa Vigiliu protestă. Pentru a se pune la adăpost împotriva celor care-l amenințau, el s-a refugiat cu cei din suita lui în biserica Sfântul Petru din Constantinopol, făcând uz de dreptul de azil, iar mai în urmă, în noaptea de 23 decembrie 551, a trecut Bosforul și s-a adăpostit în biserica Sfânta Eufemia, din Calcedon, unde se ținuse

Sinodul al IV-lea ecumenic, în 451. Împăratul l-a asigurat că nu i se va întâmpla nimic, dar să se întoarcă în capitală.

După întoarcerea papii în capitală, Justinian a hotărât să convoace Sinodul ecumenic promis.

În august 552, patriarhul Mina muri și-i urmă Eutihie (552–556), sub care s-a întrunit Sinodul al V-lea ecumenic.

După mai multe discuții, *Sinodul al V-lea ecumenic s-a deschis la 5 mai 553*, în sala Sfintei Sofia, numită «Secretarium», fără prezența papii Vigiliu, pentru discutarea «Celor Trei Capitole». Președinția Sinodului a avut-o patriarhul Eutihie. Au participat la început 145 de episcopi, dintre care numai 8 latini, ajungând până la sfârșit la 165 de episcopi.

Papa Vigiliu, invitat special să se prezinte la Sinod, n-a voit să participe, motivând că este bolnav și că va răspunde în scris. La 15 mai 553, trimise Sinodului un *Constitutum*, un memoriu prin care, exceptând un număr mai mare din scrierile lui Teodor din Mopsuestia, declară «Cele Trei Capitole» ortodoxe, memoriu semnat de papă, de 16 episcopi latini și trei clerici –, amenințând cu anatema pe oricine le va condamna.

Sinodalii n-au ținut seama de protestul papii și în ședința a 8-a din 2 iunie au fost condamnate «Cele Trei Capitole», adică: 1) *Teodor, episcop de Mopsuestia (392–428), persoana și opera*; 2) *Scrierile lui Teodoret de Cir (433–458) contra Sfântului Chiril al Alexandriei și contra Sinodului III ecumenic de La Efes, din 431*; 3) *Scrisoarea episcopului Ibas de Edesa (435–457), adresată episcopului Maris de Ardașir, Persia, contra Sfântului Chiril*.

Totodată au fost anatematizați din nou Arie, Macedonie, Apolinarie, Nestorie, Eutihie și Origen. Astfel, marele scriitor alexandrin Origen († 254), la 300 de ani de la moartea lui, ca martir și în pace cu Biserica, a fost trecut în rândul ereticilor din cauza marilor tulburări provocate deeretici în Biserică.

Până la urmă, papa Vigiliu, văzând că menajamentele sale pentru cei morți cauzează tulburări mari celor vii, la 8 decembrie 553, a recunoscut hotărârile Sinodului al V-lea ecumenic, lăsând succesorilor lui sarcina ca ele să fie aprobate și în Occident. Apoi, la 23 februarie 554, a revocat primul memoriu și a publicat un *al doilea Constitutum*,

prin care și-a retras toate afirmațiile anterioare și a aprobat condamnarea «Celor Trei Capitoile». În vara anului 554 papa Vigiliu părăsi Constantinopolul, dar, în drum spre Roma, căzu bolnav în Sicilia și muri la 7 iunie 555 la Siracuza.

Urmașul său, Pelagiu I (556–561), fost apocrisiar la Constantinopol, de acord cu împăratul Justinian, a acceptat hotărârile Sinodului V ecumenic.

Credincioșii din Milan, însă, ca și episcopii și clericii din nordul Italiei, din Aquileea, Istria, Venetia, Dalmația, Galia și Africa au refuzat să intre în legătură cu el. Opoziția episcopilor din Venetia și Istria contra Sinodului de la Constantinopol din 553 este cunoscută sub numele de *schisma istro-venețiană*, care a durat până la 607, când episcopii venețieni și istrieni s-au împăcat cu Roma.

Bisericele vechi-orientale sau necalcedoniene

Din cauza împotrivirii monofiziților de a recunoaște hotărârile dogmatice ale Sinodului al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, și din străduința lor pentru adoptarea formulei monofizite în ceea ce privește raportul celor două firi, divină și umană, din persoana lui Hristos, monofizismul s-a perpetuat în secolele V și VI și a dus, în cele din urmă, la crearea unor *Biserici monofizite*, numite și *necalcedoniene*, sau *Biserici vechi-orientale*, care se mențin până astăzi.

De la început, trebuie precizat că monofizismul riguros, eutihian, a evoluat în decursul secolelor către un *monofizism moderat*, numit și *monofizism verbal*, deoarece astăzi neînțelegerea dintre necalcedonieni și ortodocși e mai mult o neînțelegere de termeni. În hristologie, ei au rămas la formula dogmatică a Sfântului Chiril al Alexandriei († 444): *o singură fire înrupată a lui Dumnezeu Cuvântul* – Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη.

În secolele V și VI, problema monofizismului, în sine o problemă pur religioasă, s-a complicat din cauza unui nou factor. Certurile religioase din Imperiul bizantin au început să se împletească cu anumite tendințe *centrifugale naționale* ale unora din provinciile Imperiului față de Bizanțul centralizator.

Monofiziții erau mai numeroși în provinciile orientale ale Imperiului: în Palestina, Siria și în Egipt. Cele două popoare orientale principale ale Imperiului bizantin, sirienii și egiptenii, căutau să se despartă prin monofizism de greci, de «romei», cum se numeau aceștia la Constantinopol, ca urmași ai Imperiului roman, începând să grăviteze spre sfera politică a Asiei.

Din marea erezie monofizită a veacului al V-lea s-au născut trei mari Biserici, care s-au separat de marea Biserică a Răsăritului în urma respingerii hotărârilor dogmatice ale Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451. Ele sunt următoarele:

Biserica coptă din Egipt, de care a depins și *Biserica abisiniană*.

Biserica siro-iacobită, de unde monofizismul a pătruns și la creștinii de pe coasta Malabarului în India, numiți *creștinii lui Toma* sau *tomiții*.

Biserica armeană gregoriană.

a. Biserica coptă a Egiptului. Egiptenii s-au aruncat în schismă și erezie pentru a face opoziție dominației politice detestate a Bizanțului, pentru a nu fi de părerea basileului chiar în materie de credință, pentru a nu avea religia imperială, *melkită*, denumire care derivă de la «melek» = rege, împărat. Ca aderenți ai Ortodoxiei, susținută de împăratul de la Bizanț, ortodocșii erau numiți de monofiziți în Egipt și Siria «*melkiți*», adică aderenți împăratului.

Numele de *Biserică coptă* se dă Bisericii monofizite egiptene. Istoria ei începe în 451, o dată cu depunerea lui Dioscor, patriarhul Alexandriei, care a refuzat să recunoască hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451.

Ea se poate împărți în patru mari perioade, care corespund perioadelor istoriei politice a Egiptului:

1. Perioada bizantină (451–641); 2. perioada stăpânirii arabe (641–1517), cea mai lungă; 3. perioada stăpânirii turcești (1517–1798); 4. perioada egipteană modernă (1798 – până în prezent).

Termenul «*copt*» derivă de la cuvântul grecesc Αἰγύπτιος – *egiptean*. După cucerirea Egiptului de către arabi (639–641), aceștia au transformat numirea de Αἰγύπτιος în *Ghyptis*, apoi în *Quibt*, termen care în gura europenilor a devenit «*copt*».

Biserica coptă a Egiptului a fost formată în cea mai mare parte din descendenții vechilor egipteni, mai ales după cucerirea Egiptului de arabi. Ea a devenit Biserică schismatică, în opoziție cu Biserica Ortodoxă din Egipt, în care au rămas mai mult grecii care trăiau în Egipt, îndeosebi la Alexandria, fiind numită de copti *Biserică melkită* sau *Biserică imperială*, nume pe care l-au dat monofiziții și altor Biserici Ortodoxe din Orient, din Siria, Palestina și Mesopotamia.

După exilarea patriarhului Dioscor, ortodocșii din Egipt au ales ca patriarh pe Proteriu (451–457), care-și păstră scaunul cât timp a trăit împăratul Marcian (451–457). La moartea împăratului, monofiziții din Egipt și-au ales ca patriarh, în timpul împăratului Leon I (457–474), pe Timotei Elur (Αἰλουρος = Piscă), la 16 martie 457, iar la 28 martie același an, monofiziții, la instigațiile lui Timotei Elur, au asasinat pe patriarhul Proteriu.

După moartea lui Timotei Elur în 477, monofiziții au ales ca patriarh pe Petru Mong (Μογγός = Răgușitul), care a păstorit între 477–490. Acesta semna în 482 *Henoticul* – Actul de împăcare dintre ortodocși și monofiziți, al împăratului Zenon (474–491).

În timpul împăratului Iustin (518–527), sub conducerea căruia se renunță la Henotic și încetă schisma acachiană (484–519), Egiptul a scăpat de măsurile de rigoare luate de împărat împotriva monofiziților în Siria.

Patriarhul monofizit Sever de Antiohia (512–518) și episcopul Iulian de Halicarnas, în Caria, se refugiară în Egipt, unde era mai multă libertate religioasă, iar aci întăriră monofizismul. Sever de Antiohia († 538) mărturisea un monofizism moderat. Monofiziții egipteni, ca și cei sirieni, au respins erorile lui Eutihie și au rămas la formula Sfântului Chiril al Alexandriei: *O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul* – Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη, pe care o interpretau în sens monofizit. În acest timp, monofiziții se împărțiră în mai multe partide, dintre care mai însemnate au fost *severienii* și *iulianiștii*. Severienii s-au numit și *teodosieni*, după numele patriarhului Teodosie, ales de monofiziți în 535 († 566).

Spre deosebire de Iustin, împăratul Justinian (527–565) nu s-a gândit niciodată să trateze pe monofiziți, cel puțin pe severieni, ca

eretici și a încercat tot timpul vieții sale să găsească posibilitatea unei înțelegeri cu ei, spre a-i aduce la Ortodoxie.

Sub împăratul Heraclie (610–641) monofiziții severieni, sau teodosieni din Egipt, la îndemnul patriarhului ortodox Cir (Cyrus) al Alexandriei (630–644), s-au unit în 633 cu Ortodoxia, dar unirea n-a durat.

Între anii 639–641 arabii și-au întins dominația lor și asupra Egiptului, sub conducerea generalului Amr Ibn al Asi (634–640), în timpul califului Omar (632–644). La 29 septembrie 643 Alexandria căzu sub dominația arabă. Patriarhul ortodox Cyrus se refugie cu armata bizantină la Constantinopol.

Monofiziții din Egipt s-au bucurat la început de noii cuceritori arabi, văzând în ei pe eliberatorii lor de dominația bizantină, dar s-au înșelat amar, deoarece, în urmă, arabii i-au persecutat tot atât de crunt ca și pe ortodocși.

În timpul cuceririi arabe și a celor care urmară, egiptenii copti păstrară un monofizism moderat, în acord cu crezul lui Dioscor al Alexandriei, al lui Sever de Antiohia și al patriarhului Teodosie.

Din Egipt, monofizismul moderat se întinse în secolul al VII-lea în Etiopia sau Abisinia. Creștinii din Abisinia depindeau acum din punct de vedere jurisdicțional de scaunul de Alexandria, transferat la jumătatea secolului al XI-lea la Cairo.

Pentru a nu-și putea dobândi autocefalia, *protosul* sau «*abuna*» al Bisericii etiopiene nu avea voie să hirotonească mai mult de 7 episcopi, pentru dobândirea autocefaliei fiind necesari 12 episcopi. Patriarhia coptă din Egipt alegea pe abuna etiopian de regulă dintre monahii mănăstirii copte a Sfântului Anton.

Conducătorii arabi ai Egiptului interziseră coptilor orice legături cu Patriarhia de Constantinopol.

Față de monofiziții din Egipt, ortodocșii de acolo au rămas o minoritate, formată mai mult de creștinii de origine greacă, numiți de copti – cum am mai spus – «melkiți», adică «imperiali», pentru că țineau religia împăratului din Bizanț; ei au fost crunt persecutați de arabi.

După 641, ortodocșii erau o minoritate de 200.000 de credincioși, în timp ce patriarhia coptilor număra 100 de episcopii, cu aproape 6 milioane de credincioși.

Dar în curând musulmanii i-au persecutat pe copti cu aceeași violență ca și pe ortodocși, atât în timpul dominației arabe (641–1517), cât și în timpul dominației turcești (1517–1798), încât mulți dintre copti trecură la islamism.

Coptii au suferit mult după înființarea califatului fatimid la Cairo, în 910, care și-a întins autoritatea în 969 peste întreg Egiptul. De aceea, în timpul dinastiei Fatimizilor (969–1171), coptii au căutat, prin patriarhii lor, ajutați de patriarhul ortodox grec al Alexandriei, să înnoiască legăturile cu Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, spre a beneficia de ajutorul Imperiului bizantin.

Din pricina grelei și îndelungatei persecuții îndurate, mai întâi sub arabi, apoi sub turci, la sfârșitul dominației turcești mai rămăseseră în Egipt abia 100.000 de copti.

În perioada egipteană modernă, care începe în istoria Egiptului de la 1798, creștinii din Egipt se bucurară de o mai mare libertate, iar numărul coptilor s-a mărit mult.

În Biserică, coptii au folosit până în secolul al XVI-lea limba coptă, care e vechea limbă a egiptenilor, îmbogățită cu multe cuvinte grecești. Din secolul al XVI-lea copta a fost înlocuită cu araba, limba învingătorilor, Egiptul fiind socotit țară arabă.

b. Biserica siro-iacobită. În Siria, monofizismul avea partizani fanatici, îndeosebi printre monahi. Sirienii nu erau monofiziți în sensul strict al cuvântului, deoarece respingeau, ca și ortodocșii, erorile dogmatice ale lui Eutihie, ci, împreună cu egiptenii, ei rămăseseră la formula Sfântului Chiril: *«O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul»* – *Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη*, interpretată de ei în sens monofizit.

După moartea patriarhului ortodox Martiriu (459–470), scaunul Antiohiei a fost ocupat de monofizitul Petru Grafevs (Fullo), – adică «Piuarul» sau «Înălbitorul», numit astfel de la ocupația sa de înălbitor pe care a avut-o în mănăstirea achimiților (= a celor neadormiți) din Constantinopol –, care a contribuit la răspândirea monofizismului printre sirieni. De asemenea, episcopul Filoxeniu de Mabug (Hierapolis) a răspândit monofizismul în părțile Orientului, adică în Siria și țările vecine, în timpul împăratului bizantin Anastasie I (491–518).

Cel care a contribuit însă în cea mai mare măsură la răspândirea monofizismului moderat printre sirieni a fost patriarhul monofizit Sever de Antiohia (512–518), exilat în 518 de împăratul Iustin (518–527), în Egipt, unde a murit, la Xoïs, un canal derivat al Nilului, la 8 februarie 538.

Sub împăratul Justinian (527–565) monofiziții, sprijiniți de împărăteasa Teodora, se bucurară de mai multă libertate.

Cel care a întărit Biserica monofizită din Siria și din țările vecine acesteia, restabilind în întregime ierarhia monofizită, în timpul împăratului Justinian, a fost Iacob Baradai, «Cerșetorul», sau Iacob Țanțal (Τζάντζαλος) († 477), supranumit așa din cauza exteriorului lui sărăcăcios, originar din Orașul Tella, hirotonit la Constantinopol în 543 episcop de Edesa de către patriarhul monofizit Teodosie de Alexandria, atunci la Constantinopol. El a aderat la monofizismul moderat, verbal, al lui Sever de Antiohia. Timp de 35 de ani, între 543 și 578, Iacob Baradai, acest neobosit misionar al monofizismului severian, a străbătut Siria, Mesopotamia și țările vecine, îmbrăcat când ca monah, când ca episcop, când ca cerșetor, hirotonind pe unde trecea episcopi, preoți și diaconi, restabilind astfel ierarhia monofizită.

Iacob Baradai însuși se lăuda că a hirotonit 27 de episcopi, 2 patriarhi și o sută de mii de preoți și diaconi, număr ce pare foarte exagerat.

În cinstea activității sale neobosite, sirienii monofiziți sau necalcedoneni se numesc până azi *siro-iacobiți* sau numai *iacobiți*. Iacobiții, ca și coptii din Egipt, se socotesc pe ei «*ortodocși*», iar pe creștinii ortodocși îi numesc, în derâdere, «*melkiți*», adică partizanii Bisericii imperiale de la Constantinopol.

Patriarhul siro-iacobit, neavând un sediu stabil se numea pe nedrept patriarh de Antiohia; a locuit un timp la Amida (Diarbekir), în Mesopotamia, apoi în alte localități. El a ajuns să aibă sub jurisdicția sa, până la cucerirea arabă, numeroși mitropoliți și episcopi. Ca ajutor sau vicari în administrația Bisericii s-au impus «*mafrianii*», colaboratorii intimi ai patriarhilor siro-iacobiți pentru regiunile orientale.

Sirienii monofiziți favorizară pătrunderea arabilor în Siria, noii invadatori fiind considerați întrucâtva eliberatori ai Siriei de sub dominația bizantină, încât cucerirea ei de către arabi a fost ușoară. În septembrie 635 Damascul s-a predat arabilor. În 636 bizantinii suferiră în

lupta cu arabii de la Yarmuk o înfrângere dezastruoasă, care marchează pentru ei pierderea Siriei. Ierusalimul a fost cucerit în 637, Antiohia în 638, iar Mesopotamia în 639.

După cucerire, arabii și-au arătat adevărata lor față, persecutându-i pe iacobiți ca și pe coptii din Egipt, încât mulți au trecut la islamism.

Persecuția împotriva iacobiților și mai ales împotriva ortodocșilor s-a accentuat din secolul al IX-lea.

În timpul stăpânirii turcești au suferit și mai mult, încât astăzi numărul lor este mic, puțin peste 90.000. Cei mai mulți iacobiți se află în Siria, Liban, Irak, Palestina și Turcia, unde au două mitropolii, una la Mardin și alta la Tur Abdin. Iacobiții din Irak au o mitropolie în orașul Mosul.

Influența siriană, mai întâi nestoriană, apoi monofizită, s-a întins până la creștinii Sfântului Toma, numiți «*tomiți*», din India de Sud. Pe aceștia îi menționează pe la 547 negustorul alexandrin Cosma Indicoplevstul în lucrarea sa *Topografia creștină*.

Începând din secolul al VI-lea, au început să pătrundă la tomiții din Mesopotamia idei monofizite de tip iacovit. Astfel, creștinii Sfântului Toma, care fuseseră atrași între timp de nestorianism, au fost câștigați, începând din secolul al VI-lea până în secolul al IX-lea, de siro-iacobiți, crezând că ei reprezintă adevărata Ortodoxie. În timpul «mafrianului» Isaiak (650–666) Biserica siro-iacovită din India a primit autonomia bisericească, rămânând însă în legătură cu siro-iacobiții din Siria. Centrul acestei Biserici se află, până azi, în statul Kerala, din Malabar.

c. Biserica armeană gregoriană. Monofizismul s-a introdus în Armenia în împrejurări cu totul deosebite față de cele din Egipt și Siria. În secolul al III-lea creștinismul pătrunsese adânc în Armenia, datorită operei de evanghelizare a Sfântului Grigorie Luminătorul († 332).

Până la sfârșitul secolului al V-lea armenii au stat în legătură cu Biserica Ortodoxă.

În 482, împăratul Zenon (474–491) al Bizanțului, crezând că poate împăca și atrage pe monofiziți la Biserica Ortodoxă, publică edictul de unire bisericească numit «Henoticon», prin care se treceau sub tăcere hotărârile dogmatice ale Sinodului IV ecumenic din Calce-

don din 451. Din nefericire, în timpul împăraților Zenon și Anastasie I (491–518) Bizanțul se află aproape în întregime sub influența monofiziților. Monofizismul moderat a pătruns și în Armenia, care, după încheierea păcii cu Persia, sub regele persan Balaș (484–488), și-a reluat relațiile ei cu Imperiul bizantin. Astfel, în sinodul ținut în 491 la Valarșapat, armenii au condamnat sinodul de la Calcedon, rămânând credincioși monofizismului. În alte trei sinoade, ținute mai târziu la Dovin, primul în 506, al doilea în 554 și al treilea la 596, episcopii armeni au respins, de asemenea, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon.

Armenii încercară totuși, în mai multe rânduri, unirea cu Biserica Ortodoxă. O înțelegere trecătoare s-a realizat în 622 și în sinodul de la Garin din 630, în timpul împăratului Heraclie (610–641), dar au renunțat la ea în 645, când Armenia a trecut sub stăpânirea arabă. Sinodul quinisext de la Constantinopol, din 692, i-a condamnat pe armeni ca monofiziți.

În sinodul de la Mantzikert din 719 sau 736 armenii au respins din nou Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451 și au ratificat comuniunea cu Biserica siro-iacobită, despre care credeau că exprimă adevărata credință. La sinodul armean din 869 s-a repetat condamnarea Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, dar a fost condamnat nominal și ereticul Eutihie, fapt care pare curios.

Tratatulele de unire cu Biserica Ortodoxă s-au reluat de armeni în timpul marelui patriarh Fotie al Constantinopolului (858–867; 877–886), când se părea că pacea dintre armeni și greci va fi definitivă. Alte încercări de unire s-au făcut în secolul al XII-lea.

Romano-catolicii au încercat în mai multe rânduri să atragă pe armeni la catolicism, iar încercările lor au fost încoronate de oarecare succes.

Armenii rămași până azi aderenți ai monofizismului moderat se numesc *armeni gregorienii*, în cinstea numelui Sfântului Grigorie Luminătorul, apostolul și întemeietorul Bisericii armene în secolul al III-lea. Mai pe larg despre Biserica armeană vom vorbi în lecția despre Bisericile necalcedoniene, din partea a II-a a acestui manual (pentru Bisericile necalcedoniene, a se vedea pe larg: I. Pulpea (Pr. Prof. Rămureanu), *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie*, în «Ortodoxia» III (1951), nr. 4, p. 586–636).

d. Biserica nestoriană. După condamnarea lor la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, nestorienii s-au retras pe teritoriul Persiei, la Nisibi, având în frunte pe catolicosul Baboe († 484). Alți nestorienii au venit din Siria. În sinodul ținut la Nisibi în 489, prezidat de catolicosul Toma Barsuma († 495), s-a hotărât înființarea unui catolicossat nestorian. Astfel, nestorienii, care se numeau acum «siro-haldei», s-au constituit în *Biserică națională persană*.

În sinodul de la Ctesifon-Babilon din 485 s-a proclamat catolicossatul nestorian sub denumirea de «A 5-a Patriarhie a Bisericii lui Hristos», separată de Patriarhia ortodoxă de Antiohia. Catolicosul Nerses († 507) a fost proclamat «lumina Orientului».

Reședința catolicosului – socotit conducătorul spiritual al tuturor nestorienilor din lume – s-a mutat în mai multe localități: întâi la Ctesifon, apoi la Bagdad și, după 782, la Mosul în Mesopotamia.

Din Persia creștinismul de formă nestoriană s-a răspândit în țările din Asia centrală, în vestul Chinei și în India.

În 485, misionarii nestorianismului au ajuns la creștinii Sfântului Toma, de pe coasta Malabarului, din India. Ei au reușit să câștige pe unii dintre aceștia la nestorianism și să-i lege de catolicossatul nestorian de Ctesifon, din Persia. S-a produs astfel o sciziune confesională între creștinii «tomiți», nestorianismul fiind confirmat în 774 și 824. Însă cei mai mulți credincioși «tomiți», au îmbrățișat credința siro-iacobită, începând din secolul al VI-lea, până în secolul al IX-lea, rămânând în legătură cu iacobiții din Siria până azi.

Monotelismul.

Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680–681).

Sinodul II trulan (quinisext) din 691–692

a. Monotelismul. Toate concesiile făcute succesiv monofiziților nu avură ca efect decât să-i încurajeze în poziția lor față de Biserica Ortodoxă. Condamnarea «Celor Trei Capitale» la Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553 fu considerată de ei un triumf. În secolul al VII-lea monofiziții constituiau un pericol grav pentru unitatea Imperiului bizantin.

În timpul împăratului Heraclie (610–641), cel mai mare pericol extern pentru Imperiul bizantin erau persii. În timpul regelui Chosroe II (590–628), persii cuceriră în 612 Antiohia, Apameea și Cezareea, la 614 Ierusalimul – de unde luară Sfânta Cruce pe care o duseră la Ctesifon, capitala Persiei –, iar în 617, Egiptul; în Asia Mică au pătruns până la Calcedon, în fața Constantinopolului.

Ducând între 612 și 628 un război crâncen împotriva persilor, împăratul Heraclie se convinsese de pericolul monofizit și că trebuia găsit un compromis dogmatic pentru împăcarea cu Ortodoxia. O speranță pentru realizarea acestui scop credea că a găsit-o în învățătura ivită în jurul anului 600, în Egipt, despre o singură voință (θέλησις) și o singură energie (ἐνέργεια) în persoana lui Iisus Hristos.

În 622, trecând prin Armenia Mică și Siria, câțiva conducători monofiziți moderați i-au inspirat împăratului ideea că ei ar cădea de acord cu Sinodul al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, dacă ortodocșii ar admite concepția *monoenergistă*, potrivit căreia în Hristos sunt două naturi, dar nu și două voințe și energii, ci numai o *singură voință și o singură energie*. La întoarcerea în capitală, împăratul s-a sfătuit cu patriarhul Serghie al Constantinopolului (610–638), iar acesta a intrat în legătură cu erudiții episcopi Teodor de Faran, în Arabia, un bun cunoscător al monofiziților, și cu Cir de Phasis (Sebastopolis, în Lazica, din 630, patriarh al Alexandriei (între 630–644).

Cei trei ierarhi au căzut de acord că s-ar putea admite, fără nici o primejdie pentru dogma ortodoxă, că în Hristos sunt două naturi, dar o *singură voință divino-umană și o singură energie divino-umană* = ἐν θέλημα θεανδρικὸν καὶ ἐνέργεια θεανδρική», deoarece voința și energia umană sunt absorbite cu totul în voința și energia divină.

Din această concepție greșită, s-a născut erezia *monotelită* sau *monotelismul*, care apare în istorie ca o prelungire a ereziei monofizite. În fond, monotelismul nu e decât un monofizism deghizat.

La început, în tendința de împăcare cu monofiziții, s-au obținut unele rezultate favorabile. Astfel, în sinodul de la Garin din 630, convocat de catolicosul Ezdras, s-a făcut unirea monofiziților din Armenia. A urmat unirea unor dizidenți din Siria. Apoi, la stăruința patriarhului Cyrus al Alexandriei, monofiziții moderați din Egipt, numiți severieni sau teodosieni, s-au unit, la 3 iunie 633, mai mult în

aparență, cu Ortodoxia, pe baza formulei monoenergetice despre «o singură energie în Hristos», socotită «unica lucrare teandrică a lui Hristos» după întrupare.

Îndată însă s-au ivit proteste din partea ortodocșilor. Conducătorul reacțiunii ortodoxe a fost eruditul călugăr palestinian Sofronie, ajuns patriarhul Ierusalimului din 634.

Nemulțumit de atitudinea Sfântului Sofronie, patriarhul Serghie se adresează în 633 papei Honoriu I (625–638), pe care reuși să-l câștige pentru monoenergism.

În 634, Sfântul Sofronie (634–638) a convocat un sinod la Ierusalim, în care a fost condamnată noua erezie *monotelită*. După încheierea sinodului, el a adresat o *Scrisoare sinodală* celor mai însemnați conducători bisericești, cunoscută în istorie sub denumirea de «*Sinodiconul patriarhului Sofronie al Ierusalimului*», în care expune învățătura ortodoxă că *fiecare din cele două firi sau naturi ale lui Hristos trebuie să-și aibă voința sa*, căci altfel nu ar fi depline, voința fiind o însușire necesară a firii. De asemenea, Sfântul Sofronie a combătut cu succes și concepția eronată a patriarhului monofizit Sever de Antiohia (512–518), care susținea că Hristos ar avea «o natură compusă divino-umană».

Ca să pună capăt disputelor care frământau din nou Biserica Răsăritului, împăratul Heraclie a dat în 638 un edict de credință, numit «*Ekthesis*» – Ἐκθεσις = Expunere, prin care declară că în Iisus Hristos există numai o voință.

Ortodocșii protestară energic contra edictului. În fruntea apărătorilor credinței ortodoxe se afla Sfântul Maxim Mărturisitorul († 13 august 662), fost secretar al împăratului Heraclie, între 610–614, iar din 630 monah, retras către 640 în exarhatul Cartagina din Africa, încadrat atunci în Imperiul bizantin. În 645, Maxim a avut o discuție publică la Cartagina cu fostul patriarh de Constantinopol, Pir (638–641; 654), în prezența guvernatorului imperial al Africii, în care a condamnat monotelismul.

În cursul anilor 646–647 mai multe sinoade africane au condamnat monotelismul.

După 647 Sfântul Maxim a plecat din Cartagina la Roma, ducând mai departe lupta contra monoteiștilor.

Pentru restabilirea păcii și liniștii în Biserică și Imperiu, împăratul Constans al II-lea (641–668), numit și Constantin III, a fost nevoit să revoce edictul împăratului Heraclie din 638: *Ekthesis*–ul, iar în locul lui publică în 648 un nou edict teologic, numit «Typos» – «Normă», prin care retracta afirmația că Hristos a avut numai o singură voință, dar interzicea orice discuție referitoare la una sau două voințe și două energii în persoana Mântuitorului.

Ortodocșii au protestat viguros și contra «Typosului», reproșând împăratului Constans II că împăratul Heraclie, cu zece ani înaintea sa, lăsase lui Hristos cel puțin o singură voință, iar el nu i-a mai lăsat nici una.

Papa Martin I (649–655) întruni, în octombrie 649, un sinod în Biserica Mântuitorului din Lateran, la Roma, care a condamnat cele două edicte: «*Ekthesis*–ul» și «*Typos*–ul», și erezia monotelită, precizând că în persoana lui Hristos sunt două naturi unite și două voințe și lucrări naturale, divină și umană, în perfectă armonie.

Furios din cauza poziției luate de papa Martin I, de Sf. Maxim și de elevul acestuia Anastasie monahul, împăratul Constans II a dat ordin exarhului Calliope al Romei ca papa să fie arestat, fiind ținut în captivitate un an și trei luni.

În iunie 653, din ordinul împăratului, papa Martin I, Sfântul Maxim și elevul acestuia, Anastasie monahul, au fost trimiși în lanțuri la Constantinopol. În urma procesului care li s-a făcut în 655, papa Martin I, acuzat de înaltă trădare, a fost exilat la Cherson, în Crimeea, unde muri în acel an. Sf. Maxim a fost exilat la Bizya, în Tracia, iar Anastasie, elevul său, la Perberis, la marginea Imperiului.

În 662, Sf. Maxim a fost readus la Constantinopol, împreună cu cei doi ucenici ai săi, Anastasie monahul și Anastasie apocrisiarhul Bisericii Romei, și li s-a intentat un nou proces, cerându-li-se să renunțe la învățătura că în Hristos sunt două voințe. Pentru că Sf. Maxim a mărturisit cu curaj credința ortodoxă a suferit chinuri grele, căci i s-a tăiat limba și mâna dreaptă, spre a nu mai vorbi și scrie contra compromisului teologic numit Typos, fapt pentru care este supranumit «Mărturisitorul».

În 662, Sfântul Maxim, în vârstă de 82 de ani, a fost întemnițat în fortăreața Semalion, în apropiere de localitatea Mur de azi, din provin-

cia Lazica, pe coasta orientală a Mării Negre, unde a murit în suferințe grele la 13 august 662.

Însă prin măsurile sale barbare, împăratul Constans al II-lea a provocat o nemulțumire și mai mare în tot Imperiul.

b. Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol din 680–681. Lui Constans II i-a urmat la domnie fiul său, Constantin al IV-lea Pogonatul (= Bărbosul; 668–685), bărbat cumpănit și înțelept care s-a hotărât să părăsească monotelismul, restabilind pacea și înțelegerea în Biserică. În acest scop, el a convocat Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol, numit și Sinodul al III-lea de la Constantinopol, precum și «*Sinodul 1 trulan*», pentru că s-a ținut în sala boltită (τρούλλος) a palatului imperial.

Sinodul s-a deschis la 7 noiembrie 680 și s-a încheiat după 18 ședințe, la 16 septembrie 681. Au participat la el 174 de episcopi, majoritatea din Patriarhia ecumenică și Patriarhia Antiohiei. Patriarhia Alexandriei și Patriarhia Ierusalimului au trimis doar câte un delegat, preoții Petru și Gheorghe, din cauză că ele se aflau sub dominație arabo-islamică.

Un rol important în Sinod l-a avut patriarhul Gheorghe al Constantinopolului (679–686).

Din partea Bisericii Romei, noul papă Agaton (678–681) a trimis ca delegați pe episcopii Abundanțiu de Paterno, Ioan de Reggio și Ioan de Porto, precum și alți clerici. Împăratul a arătat un interes deosebit Sinodului, participând personal la primele 11 ședințe de lucru, stând la mijloc între episcopi, precum și la ședința a 18-a, ultima, din 16 septembrie 681, în care s-au citit hotărârile dogmatice ale celor cinci Sinoade ecumenice anterioare și hotărârea dogmatică – ὁποῦ, propusă și acceptată de Părinții episcopi la Sinodul VI ecumenic.

O importanță deosebită au ședința a 13-a din 28 martie și ședința din 9 august 681, în care au fost anatematizați susținătorii ereziei monotelite, între aceștia și *papa Honoriu al Romei*, în ordinea următoare: Teodor de Faran, Serghie, Pir, Pavel și Petru, foști patriarhi de Constantinopol, *papa Honoriu al vechii Rome*, patriarhul Cyrus al Alexandriei, patriarhul Macarie al Antiohiei, discipolul său Ștefan și preotul Polihroniu.

În ședința a 18-a din 16 septembrie 681, în prezența împăratului, s-a citit hotărârea dogmatică – ὁποῦ – a Sinodului al VI-lea ecumenic, care,

în ceea ce privește raportul celor două voințe și celor două energii sau lucrări din persoana divino-umană a lui Iisus Hristos a hotărât astfel:

«Mărturisim, de asemenea, că în Hristos există, așa cum ne-au învățat Sfinții Părinți, *două voințe* (θελήσεις) și *două lucrări* (ἐνέργειαι) care sunt unite între ele în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit. Cele două voințe ale Sale nu sunt opuse între ele, așa precum pretend în mod neevlavios ereticii, dar voința Sa omenească, fără să se opună, se supune voinței dumnezeiești atotputernice...».

«Noi mărturisim că în Domnul Iisus Hristos, adevăratul nostru Dumnezeu, există și *două lucrări naturale*, unite între ele în chip neîmpărțit și nedespărțit, neamestecat și neschimbat, adică lucrarea dumnezeiască și lucrarea umană, după cum spune foarte limpede Leon (papă al Romei, 440–461), cel de Dumnezeu inspirat, că «fiecare din cele două firi lucrează ceea ce îi este propriu, cu participarea celeilalte, Cuvântul făcând ceea ce este al Cuvântului, iar trupul, ceea ce aparține trupului. Noi nu putem admite să se afirme că Dumnezeu și firea omenească a lui Hristos ar fi avut o singură și aceeași lucrare, *ca să nu ridicăm făptura în ființa divină și nici să coborâm firea dumnezeiască cea aleasă la locul cuvenit făpturilor*. Credem că Unul și Același a săvârșit minunile și a îndurat suferințele, potrivit cu cele două firi din care este compus.

Păstrând deci ceea ce este neamestecat și neîmpărțit, mărturisim că Unul și Același este Domnul Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu nostru, în Sfânta Treime și după întrupare...» (Mansi, XI, 636 E–637 C; H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, ed. A. Schönmetzer, 1965, p. 185–189).

După semnarea mărturisirii de credință, chiar și de împărat, la sfârșitul ședinței, membrii Sinodului au adresat împăratului o cuvântare de mulțumire, aclamându-l în mod deosebit. Împăratul a declarat hotărârile Sinodului obligatorii pentru toți creștinii, avertizând pe cei ce nu le vor recunoaște că vor fi loviți cu pedepse grele.

Astfel, erezia monotelită, care a tulburat spiritele mai mult de o jumătate de secol, a fost înfrântă, iar pacea a fost restabilită în sânul Bisericii.

Bisericile necalcedoniene sau vechi orientale n-au acceptat atunci hotărârile Sinodului al VI-lea ecumenic din 680–681, văzând în ele o

agravare a hotărârii Sinodului al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, pe care au condamnat-o.

Monotelismul s-a menținut după 681 în Biserica maronită din Liban datorită faptului că adepții acestei doctrine, trăind într-un ținut ocupat de arabi, au pierdut legătura cu Constantinopolul. Numele ei provine de la un oarecare Ioan Maron, care, după tradiția Bisericii maronite, ar fi fost patriarh de Antiohia, între 685–707, ceea ce nu se poate confirma istoricește. Maroniții au rămas monotești din secolul al VII-lea până la începutul secolului al XII-lea.

În anul 1112 Biserica maronită intră în contact cu patriarhul latin de Antiohia, Amaury, venit cu cruciații, și înfăptuiește unirea cu Roma, renunțând la monotelism. În anul 1445 ei au intrat sub jurisdicția papei, ieșind din sfera Ortodoxiei. Ei trăiesc astăzi în Liban, iar un număr însemnat în America (Diac. Viorel Ioniță, *Sinodul al VI-lea ecumenic și importanța sa pentru ecumenismul actual*, în «Studii teologice», XXX (1978), nr. 5–8, p. 357–484).

c. Sinodul II trulan sau quinisext (691–692)

Disputele monofizite și monotelite au slăbit mult disciplina Bisericii. Tot mai mult s-a simțit nevoia întăririi ei din cauză că nici Sinoadele ecumenice V și VI n-au dat nici un canon.

În acest scop, împăratul Justinian al II-lea Rinotmit (685–695; 705–711) a convocat pentru anul 691–692 un sinod la Constantinopol, care s-a ținut tot în sala boltită a palatului imperial, din care cauză a primit numele de «*al doilea sinod trulan*», iar pentru că el trebuia să completeze deciziile disciplinare ale sinoadelor ecumenice V (553) și VI (680–681), de la Constantinopol, el se mai numește «*Sinodul quinisext*» sau al «*cinci-șaselea ecumenic*». La el au participat 240 de episcopi.

Părinții episcopi au dat 102 canoane prin care s-au adus diferite întregiri disciplinei și ritualului bisericesc. Astfel, Sinodul a întărit Canoanele Apostolice, în număr de 85, și ale Sinoadelor ecumenice de până atunci, hotărârile lor dogmatice, precum și hotărârile unor sinoade locale.

Din numărul de 85 de *Canoane Apostolice*, recunoscute în Biserica Răsăritului, Biserica de Apus nu recunoaște decât 50.

Prin canonul 30 s-a confirmat din nou ordinea onorifică a scaunelor, stabilită anterior prin canonul 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, și canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecu-

menic de la Calcedon, din 451, după cum urmează: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim. S-a recunoscut din nou egalitatea scaunelor de Constantinopol și Roma.

Sinodul a condamnat și unele practici din Biserica de Apus. Astfel s-a oprit pictarea Mântuitorului în chip de miel; s-a condamnat celibatul preoților și al diaconilor, introdus în Apus, afară de al episcopilor; s-a interzis postul de sâmbătă și uzul de a mânca brânză, lapte și ouă în Postul cel Mare. Papa Adrian I (772–795), trimițând delegați la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, în scrisoarea către acest Sinod, a recunoscut canoanele Sinodului quinisext din 692 și le-a introdus în «Colecția Hadriani» (Mansi, XIII, 414 ș.u.). Mai târziu, din cauză că Sinodul quinisext a confirmat pentru a treia oară, prin canonul 30, drepturile patriarhului ecumenic și egalitatea lui cu scaunul Romei și a condamnat unele practici și obiceiuri ale Bisericii de Apus, papii, începând cu Nicolae I (858–867), și teologii apuseni nu l-au acceptat ca ecumenic și nu-i recunosc hotărârile dogmatice și canonice.

Iconoclasmul.

Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787)

a. Iconoclasmul. În secolul al VIII-lea Biserica a fost greu tulburată de încercarea unor împărați bizantini de a înlătura cultul icoanelor, dezlănțuind o persecuție contra clericilor și credincioșilor care le venerau. Această luptă contra icoanelor e cunoscută în istorie sub numele de iconoclastm, de la cuvintele grecești – εἰκόν = icoană și κλασμός – sfărâmare, deci, sfărâmarea sau distrugerea icoanelor, sau de iconomahie – εἰκόν și μάχη – luptă contra icoanelor. Ea este ultima criză ieșită din monofizism care interzicea icoana Mântuitorului, negându-l firea umană, iar divinitatea nu putea fi zugrăvită în culori materiale.

Sinodul quinisext din 691–692 însă, prin canonul 82, întemeia zugrăvirea și cinstirea icoanei Mântuitorului în chip de om pe *dogma întrupării Sale*, argument reluat și dezvoltat în urmă de Sfântul Ioan Damaschin († 749).

Cauza luptei contra icoanelor este pe de o parte dezvoltarea luată de cultul lor, în care creștinii ajungeau uneori la exagerări. Pe de altă parte, împărații originari din Isauria și Armenia, puțin inițiați în teolo-

gia creștină, influențați de polemica iudaică împotriva icoanelor, de pavlicieni și mahomedani – califul Iezid al II-lea a condamnat cultul icoanelor –, vedeau în ele idololatrie și călcarea poruncii a doua a Decalogului (Ieș. 20, 4–5), care interzice facerea de chipuri “cioplite”.

În același timp, din cauza crizei financiare prin care trecea Imperiul, ei voiau să pună mâna pe imensele averi ale bisericilor și mănăstirilor și să micșoreze numărul călugărilor, pentru a avea soldați în armata imperială.

Cel dintâi împărat iconoclast a fost Leon al III-lea Isaurul (717–740). Acesta se considera «împărat și preot» și urmărea o purificare a religiei creștine de ceea ce i se părea lui a fi superstiție păgână. Această încercare au urmărit-o și împărații iconoclaști următori.

Prima măsură iconoclastă luată în 726 de împăratul Leon al III-lea Isaurul a fost înlăturarea icoanelor din biserici. Măsura imperială a scandalizat și a dat naștere la tulburări.

Astfel, când ofițerul Jovinus s-a dus în suburbia Chalkoprateia din Constantinopol, spre a da jos icoana făcătoare de minuni a Mântuitorului, un grup de femei pioase i-au smuls scara de sub picioare și l-au omorât. De asemenea, un soldat care a îndrăznit să dea jos o cruce de pe poarta palatului imperial a fost ucis.

Văzând că a mers prea departe, Leon al III-lea a încercat să câștige de partea sa pe papa Grigore al II-lea (715–731) și pe venerabilul patriarh Gherman I al Constantinopolului (715–730), dar n-a reușit.

Spre a nu forța mai mult lucrurile, Leon al III-lea a convocat la 17 ianuarie 730 un consiliu al senatorilor, demnitarilor statului și al episcopilor Bisericii, spre a-i câștiga pentru planurile sale. Toți au fost de părerea împăratului, afară de patriarhul Gherman care a arătat enorma greșală care se face prin scoaterea icoanelor din biserici.

Pentru a scăpa de patriarhul nedorit, la 22 ianuarie 730, împăratul l-a înlocuit cu patriarhul Anastasie (730–754), favorabil măsurii sale.

În 730, Leon al III-lea a dat primul edict prin care urmarea distrugerea icoanelor, implicit pe a Mântuitorului și a Sfintei Fecioare, dar admitând cinstirea Sfintei Cruci. Apusul creștin a condamnat iconoclasmul, pentru că, deși icoanele aveau în Apus mai mult o utilizare *estetică* și *pedagogică*, distrugerea lor strica educația religioasă a credincioșilor.

Papa Grigorie al II-lea al Romei i-a atras împăratului atenția că decizia sa, referitoare la cultul icoanelor, nu cade în atribuția lui, ci a unui sinod ecumenic, dar împăratul i-a răspuns că și demnitatea imperială e tot un fel de preoție: «sunt împărat și preot», i-a scris el.

Atunci noul papă Grigorie al III-lea (731–741) și-a îndreptat interesul politic spre regatul francilor, de la care-i va veni ajutor lui și urmașilor săi.

În schimb, ca represalii, Leon al III-lea a încadrat în 731 la Imperiul de Răsărit Italia de Jos, Sicilia și Iliricul, pe care îl trece sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol.

În apărarea icoanelor a scris îndeosebi Sfântul Ioan Damaschin, monah și teolog renumit care trăia pe teritoriul arab, la Damasc, apoi la Ierusalim. El respinge afirmația iconoclaștilor că venerarea icoanelor e o reînviere a idolatriei, demonstrând că icoana e un simbol și mijlocitor al sfântului reprezentat pe ea. Reprezentarea Mântuitorului trebuie pusă în legătură cu dogma hristologică a celor două firi, dumnezeiască și omenească, deoarece prin zugrăvirea Sa ca om se confirmă realitatea întrupării și a trăirii Sale în trup printre oameni.

Astfel, icoana are un rol multiplu: *estetic*, de a împodobi locașul de închinare; *pedagogic*, de a învăța din istoria Bisericii; *latreutic*, de a însoți cultul divin, și *haric*, de a mijloci harul divin. Datorită simbolismului ei, icoana nu urmărește să atingă perfecțiunea artistică, ci intuierea și contemplarea realităților spirituale.

Lupta contra icoanelor a continuat cu și mai mare furie sub fiul lui Leon al III-lea Isaurul, care i-a urmat la domnie, Constantin V, numit și Copronim (741–775), «cel cu nume de gunoi».

Acesta, după moartea patriarhului Anastasie, a convocat un sinod, socotit ca al VII-lea sinod ecumenic, care s-a ținut între 17 februarie și 8 august 754 în palatul imperial de la Hieria, situat pe țărmul asiatic al Bosforului, la nord de Calcedon. Au participat la acest pseudosinod 338 de episcopi, sub conducerea arhiepiscopului Teodosie al Efesului, scaunul patriarhal de Constantinopol fiind atunci vacant. Patriarhii din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, aflați sub stăpânirea saracinilor – arabilor – nu au participat și nici episcopul Romei n-a fost reprezentat. La ședința din 8 august, care s-a ținut în palatul Vlaherne din Constantinopol, a participat și împăratul. Sinodul iconoclast de la Hieria din 754 a con-

damnat cultul icoanelor ca idololatrie, anatematizând totodată pe Sfântul Ioan Damaschin, pe papii Romei și pe alți susținători ai lui.

Împăratul a mai dispus ca și moaștele Sfinților să fie profanate și arse.

La 29 august 754, în forul din Constantinopol, s-au dat publicității hotărârile eretice ale acestui pseudo-sinod, pentru ca poporul să ia cunoștință de ele.

După închiderea sinodului iconoclast, Constantin al V-lea a ordonat ca toate bisericile să fie golite de icoane, iar mozaicurile și picturile murale să fie acoperite cu un strat gros de var. În locul lor, împăratul a dispus ca bisericile să fie împodobite cu tablourile împăratului și cu diferite picturi din natură: păsări, pomi, fructe și alte scene profane, ca alergări de cai, scene de vânatoare, scene teatrale și de război și podoabe geometrice.

Majoritatea clerului superior, terorizat de puterea împăratului, s-a supus, în schimb călugării, au manifestat o rezistență dărză față de hotărârile pseudo-sinodului iconoclast și de măsurile împăratului. El impuse călugărilor căsătoria cu forța. Numeroși monahi au suferit ca martiri. Un martir celebru din acest timp este *Sfântul Ștefan cel Nou*, care, după chinuri îngrozitoare, a fost ucis († 23 noiembrie 764).

Persecuția împăratului s-a extins și asupra unui mare număr de funcționari superiori, adoratori ai sfintelor icoane, care au fost pedepsiți cu exilul și cu moartea.

Fiul și succesorul lui Constantin al V-lea, Leon al IV-lea Hazarul (775–789), numit așa după mama sa Irina, principesă chazară, dându-și seama că părintele său a mers prea departe, a renunțat la excesele împotriva cultului Fecioarei Maria și la lupta împotriva monahilor. Un merit în noua atitudine față de închinătorii icoanelor sau iconodulilor revine soției sale, Irina, originară din Atena, adeptă înflăcărată a cultului icoanelor.

b. Sinodul al VII-lea ecumenic (de la Niceea, din 787). Prin moartea timpurie a împăratului Leon al IV-lea, tronul Bizanțului a trecut pe seama fiului său, minor, un copil de zece ani, Constantin al VI-lea Porfirogenetul (780–797), adică născut în purpură. În timpul minoratului său treburile Imperiului au fost conduse de mama sa, Irina care, oficial, a împărțit tronul cu fiul ei. Cu multă abilitate și treptat, ea a

permis cultul icoanelor. În acest timp, doi monahi celebri, Platon, egumenul mănăstirii Sakkudion din Bitinia, și Sfântul Teodor Studitul († 11 noiembrie 826) de la mănăstirea Studion din Constantinopol, au apărut cu tărie, prin cuvântări și scrieri, cultul sfintelor icoane.

Deoarece cultul lor fusese interzis prin hotărârea sinodului iconoclast de la Hieria din 754, el trebuia să fie restabilit printr-un nou sinod ecumenic.

De acord cu patriarhul Tarasie al Constantinopolului (784–806) și cu papa Adrian I (772–795), împărăteasa Irina a hotărât să se convoace un nou sinod ecumenic, *al VII-lea*, care avea să anuleze hotărârile pseudo-sinodului iconoclast de la Hieria din 754.

S-a hotărât ca Sinodul al VII-lea ecumenic să fie deschis oficial la 31 iulie 786 în biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol. Dar, cu o zi înainte, o mulțime de soldați din garda imperială, adversari ai cultului icoanelor, și unii episcopi iconoclaști au căutat să împiedice deschiderea sinodului. Sinodul a putut fi deschis a doua zi, 1 august, sub președinția patriarhului Tarasie, la solemnitatea deschiderii fiind de față împărăteasa Irina și fiul ei, Constantin al VI-lea. Părinții episcopi au intrat în obiectul discuțiilor, cercetând toate locurile din Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție referitoare la icoane, și au cerut anularea hotărârilor pseudo-sinodului de la Hieria, din 754. Repetându-se însă manifestările iconoclaștilor, spre a împrăștiia pe manifestanți, împărăteasa Irina a declarat sinodul închis. Episcopii participanți la sinod și delegații papali au trebuit să părăsească Constantinopolul.

Împărăteasa Irina n-a renunțat la ținerea sinodului. Folosind ca pretext o campanie fictivă împotriva arabilor, ea a îndepărtat din capitală trupele iconoclaste și le-a înlocuit cu trupe iconodule aduse din Tracia. După liniștirea lucrurilor în Constantinopol, în luna mai 787, Irina a înnoit invitațiile pentru noul sinod, care se va deschide la Niceea, în Bitinia, ca *al VII-lea Sinod ecumenic*, în amintirea faptului că aci s-a întrunit primul Sinod ecumenic din 325 și pentru evitarea oricăror tulburări din partea iconoclaștilor.

Sinodul al VII-lea ecumenic s-a ținut la Niceea între 24 septembrie și 13 octombrie 787, sub președinția patriarhului Tarasie și a avut 7 ședințe. Papa Adrian I a fost reprezentat prin arhipresbiterul Petru și abatele Petru

de la Mănăstirea Sfântul Sava, iar patriarhiile de Alexandria și Antiohia, de monahii Ioan și Petru. Au participat la Sinod între 330 și 367 de episcopi. În afară de episcopi, au mai participat și peste 130 de arhimandriți și monahi, fără drept de vot. Neinvitarea Bisericii france a nemulțumit pe Carol cel Mare (768–814), din anul 800 împărat al Apusului.

Sinodul a combătut în șase ședințe punct cu punct hotărârile sinodului iconoclast de la Hieria din 754, contestându-i calitatea de «adunare ecumenică», întrucât la acesta n-au participat nici patriarhii Răsăritului, nici episcopul Romei, iar hotărârile lui dogmatice sunt eretice.

În ședința a 7-a, penultima, Părinții sinodali, orientându-se după precizările Sfântului Ioan Damaschin, au dat următoarea hotărâre dogmatică – ὁποῦ:

«Mergând ca pe o cale împărătească și urmând învățătura inspirată a Părinților noștri și Tradiția Bisericii universale, (căci știm că aceasta este a Duhului Sfânt care locuiește înr-însa), hotărâm cu toată precizia și grija ca, după cum se cinstește chipul cinstitei și de viață făcătoarei Cruci, tot așa să se zugrăvească sfintele icoane în culori, mozaic și pe altă materie potrivită, în sfintele lui Dumnezeu biserici, pe vasele și vestimentele sfinte, pe ziduri și scânduri, în case și pe drumuri, atât icoana Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, a Preacuratei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, cât și icoanele îngerilor și ale tuturor sfinților.

Căci, cu cât ele sunt privite continuu prin înfățișarea icoanei, cu atât și cei ce le privesc se ridică cu mintea la amintirea și dorirea prototipurilor. Iar acestora le oferim sărutare și *cinstire* – τιμικὴ προσκύνησις, și nu, după credința noastră, *adevărată adorare* – ἀληθικὴ λατρεία, care se cuvine numai Dumnezeuiștii Firi. Ci, în felul în care ne închinăm cinstitei și de viață făcătoarei Cruci, Sfintelor Evanghelii și celorlalte obiecte sfinte, pentru cinstirea lor se vor aduce tămâieri și lumini, precum se obișnuia după cuviință și în vechime. *Căci cinstirea icoanei trece la prototipul ei* – ἡ γὰρ τῆς εἰκόνοϋ τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβέβηκε (Sfântul Vasile, *Despre Sfântul Duh*, 18, 45, P.G., XXXII, 149) și cel ce se închină icoanei se închină, prin ea, Sfântului al cărui chip este zugrăvit pe ea. Astfel, deci, se întărește învățătura Sfinților Părinților noștri, adică Tradiția Bisericii universale, care, de la o margine la alta a pământului a primit Evanghelia».

Apoi, cinstirea icoanei este relativă, deoarece cinstim icoana numai pentru că reprezintă o persoană sfântă. (Mansi, XIII, col. 377 și 379; A. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, ed. 16-17, 1928, p. 137-139).

Venerarea sfinților, δουλεία = servire, cinstire, este cu totul deosebită de *adorare* – λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Sfânta Fecioară Maria se bucură de o cinstire mai mare decât a sfinților, pe care Sinodul al VII-lea ecumenic a numit-o ὑπερδουλεία = supravenerare. (Mansi XII, 1031). Cinstirea pe care o datorăm sfinților se întinde și la moaștele lor și la *icoanele care-i reprezintă*.

În continuare, a fost aprobată scrierea Sfântului Ioan Damaschin, *Expunere precisă a credinței ortodoxe*.

Sinodul a dat și 22 de canoane, pentru întărirea disciplinei, slăbită în timpul iconoclasmului.

Ședința a 8-a și ultima s-a ținut în ziua de 23 octombrie 787 în palatul *Magnaura* din Constantinopol, fiind prezidată de bazilissa Irina însăși, însoțită de fiul ei Constantin al VI-lea. S-a citit din nou hotărârea dogmatică formulată în ședința a 7-a, pe care au semnat-o apoi și suveranii, în aclamațiile sinodalilor, pentru «noul Constantin și noua Elenă».

La scurt timp după închiderea Sinodului, regele Carol cel Mare a primit o traducere deformată a actelor Sinodului al VII-lea ecumenic, pe care a predat-o teologilor franci de la palat, în 790, cu sarcina de a combate cele hotărâte la Niceea în 787. Lucrarea alcătuită în numele acestuia e cunoscută în istorie cu titlul: *Quatuor libri Carolini*. În cele patru cărți sunt combătute atât hotărârile pseudo-sinodului iconoclast de la Hieria, din 754, cât și hotărârile Sinodului al VII-lea ecumenic de la Niceea din 787. Abia în secolul al IX-lea a încetat opoziția Bisericii france față de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea.

În Imperiul bizantin lupta contra icoanelor a izbucnit din nou în timpul domniei împăratului Leon al V-lea Armeanul (813-820), începând din 814. În fruntea apărătorilor sfintelor icoane se aflau Teodor Studitul († 11 noiembrie 826), Nichifor Mărturisitorul (806-815) și călugării. Cinstitorii icoanelor au fost din nou crunt persecutați de teroarea iconoclaștilor.

În timpul domniei lui Mihail al II-lea Rangabé (820–829) și a lui Teofil (829–842), persecuția a slăbit.

La 20 ianuarie 842 împăratul Teofil muri, iar soția sa, Teodora (842–856), deveni regenta fiului său minor Mihail al III-lea (842–867).

Împărăteasa Teodora, urmând exemplul împărătesei Irina, s-a decis, în înțelegere cu noul patriarh Metodie (ales la 4 martie 843 – 11 iunie 847), să reintroducă cultul icoanelor în Biserică.

În sinodul convocat în martie 843 la Constantinopol de patriarhul Metodie, la care au luat parte toți episcopii, egumenii și monahii care au suferit în cursul luptelor iconoclaste, *sinodalii au declarat valabile toate hotărârile celor șapte Sinoade ecumenice, au restabilit cultul icoanelor și au rostit anatema asupra tuturor iconoclaștilor.*

La sfârșit, ca o completare la cele hotărâte de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, sinodalii au compus un text special de anatematizare a tuturor ereticilor din decursul istoriei, începând cu Simon Magul. Textul acesta și al tuturor dogmelor Bisericii a intrat apoi într-un «*Synodicon*» special, spre a fi citit în întreaga Biserică, în prima Duminică din postul Sfintelor Paști, atunci în 11 martie 843, numită «*Duminica Ortodoxiei*» – Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ca amintire a biruinței Ortodoxiei asupra tuturor ereziilor.

În această zi, o procesiune importantă, prezidată de patriarhul Metodie, la care a luat parte împărăteasa Teodora, toată curtea bizantină și înalții demnitari ai statului, s-a desfășurat spre catedrala Sfânta Sofia, unde se săvârșea Sfânta Liturghie, iar icoanele au fost din nou puse la locurile lor, spre a fi cinstite de credincioși.

Duminica Ortodoxiei este celebrată de atunci de Biserica Ortodoxă în fiecare an în prima duminică din postul Paștilor.

Pomenirea specială a Părinților Sinodului al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, se face în fiecare an în duminica a 21-a după Rusalii.

Importanța Sinoadelor ecumenice

Biserica Ortodoxă a atribuit și atribuie permanent o importanță deosebită celor șapte Sinoade ecumenice dintre anii 325–787, deoarece hotărârile și canoanele lor constituie, după Sfânta Scriptură, un izvor de mare preț pentru credința, morala și disciplina bisericească.

Sinoadele ecumenice au constituit momente importante de revărsare a Duhului lui Dumnezeu asupra Bisericii. De aceea, definițiile lor dogmatice încep deseori cu formula Sinodului apostolic din anul 50: «*Păruțu-s-a Duhului Sfânt și nouă*» (Fapte 15, 28). Cele șapte Sinoade ecumenice au fost socotite drept «noile Rusalii» sau Pogorări ale Duhului Sfânt în viața Bisericii. Ele n-au fost și nu sunt simple adunări omenești, ci organe alese prin care a lucrat puterea sfințitoare a Duhului Sfânt la definirea hotărârilor dogmatice, morale și canonice.

Biserica Ortodoxă, ca adevărată Biserică a Domnului Hristos, întrucât ea a păstrat de-a lungul secolelor învățătura Sa fără știrbire sau adăugire, a convocat și poate convoca și alte Sinoade ecumenice, atunci când împrejurările și necesitățile o cer.

Scopul principal al Sinoadelor ecumenice a fost *combaterea ereziilor trinitare și hristologice și precizarea adevărurilor de credință*. Ele au formulat, sub asistența nevăzută a Duhului Sfânt, principalele învățături de credință ale Bisericii, iar valoarea lor a rămas neatinsă în toate secolele până azi.

E de remarcat că toate cele șapte Sinoade ecumenice s-au ținut în Răsăritul ortodox, și anume: *două la Niceea*, Sinodul I ecumenic, din 325 și Sinodul VII ecumenic, din 787; *trei la Constantinopol*, Sinodul II ecumenic, din 381, Sinodul V ecumenic din 553 și Sinodul VI ecumenic, din 680–681; tot la *Constantinopol* s-a ținut și *Sinodul quini-sext* din 691–692, care a dat cele 102 canoane, de mare valoare pentru dogma și disciplina Bisericii; *unul la Efes*, în 431, și *unul la Calcedon*, în 451. Privite în general, patru sinoade s-au ținut în cetățile de pe țărmul de vest al Asiei Mici, Niceea, Efes și Calcedon, iar trei în Constantinopol, capitala Imperiului roman de Răsărit.

Convocarea celor șapte Sinoade ecumenice s-a făcut de împărații bizantini, la îndemnul patriarhilor de Constantinopol, și nu de papii de la Roma, cum afirmă în mod tendențios unii ierarhi și istorici romano-catolici, aprigi susținători și apărători ai primatului papal.

Papii de la Roma au trimis la Sinoadele ecumenice numai delegați, preoți sau episcopi.

Președinția de onoare a Sinoadelor ecumenice a avut-o împăratul, care a convocat Sinodul, iar președinția activă, unul sau mai mulți

episcopi, de obicei cel mai în vârstă, sau, în anumite cazuri, patriarhul de Constantinopol, în calitate de Întâistătător al capitalei Imperiului.

În această privință avem exemplul împăratului Constantin cel Mare (306–337). Astfel, după ce a rostit în limba latină cuvântul de deschidere solemnă a Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, care a fost tradus imediat în limba greacă, *«el a dat cuvântul președinților Sinodului»*, lăsându-ne să înțelegem că au fost cel puțin doi (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, 13).

Pentru problemele dogmatice trinitare, importanță deosebită au Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, și Sinodul II ecumenic de la Constantinopol, din 381.

Împotriva ereziei lui Arie din Alexandria, care nega dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea Fiului cu Tatăl, susținând că Iisus Hristos, ca Fiul al lui Dumnezeu, este o creatură a Tatălui, Sinodul I ecumenic a hotărât, potrivit revelației Sfintei Scripturi, că Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Dumnezeu adevărat, deoființă cu Tatăl – ὁμοούσιος τῷ Πατρί, *consubstantialis Patri* și egal în Dumnezeire cu El. Astfel, Fiul a fost așezat pe tronul Dumnezeirii Sale alături de Tatăl cel veșnic și necreat.

Hotărârea dogmatică a fost trecută în Simbolul de credință niceean sub forma aceasta: *«Credem și într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul Născut, Care din Tatăl S-a născut, adică din ființa Tatălui, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, Cel deoființă cu Tatăl – ὁμοούσιος τῷ Πατρί, prin Care toate s-au făcut»*.

Prin aceasta s-a respins erezia lui Arie, care, cu îndrăzneală, încerca să ridice creatura în sânul Dumnezeirii celei necreate, afirmând că Fiul este o «creatură» a Tatălui, «prima Sa creatură», răpind religiei creștine caracterul ei de religie revelată de Dumnezeu.

Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, urmând hotărârile Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, a clarificat definitiv *teologia Prea Sfintei Treimi*, care este valabilă până azi pentru toate Bisericile creștine din lume.

După cum reiese din primul canon al Sinodului, Părinții episcopi au condamnat toate ereziile trinitare ale secolului al IV-lea și prima

erezie *hristologică*, apolinarismul, care a deschis un câmp larg ereziilor *hristologice* din secolele V și VI.

Astfel, Părinții sinodali au rostit anatema contra diferitelor fracțiuni ariene, *eunomienii* sau *anomienii*, *arienii* sau *eudoxienii*, *semiarienii*, numiți în text și *pnevmatomahi*, *sabelienii*, urmașii antitrinitarului modalist Sabeliu (sec. III), *marcelienii*, aderenții lui Marcel de Ancira († către 374), *fotinienii*, adepții lui Fotin de Sirmium († 376), și *apolinarisții*, susținătorii ereziei lui Apolinarie de Laodiceea († 392), din Siria.

Contra *pnevmatomahilor*, care negau divinitatea, consubstanțialitatea și egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul, constituind astfel o prelungire a ereziei ariene, care nega divinitatea Fiului, Părinții Sinodului II ecumenic au hotărât astfel: «*Noi am rămas la credința hotărâtă de cei 318 Părinți de la Niceea ... care ne învață să credem în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, adică într-o singură dumnezeire, putere și ființă a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași cinstire și demnitate, a cărei împărăție e veșnică, în trei ipostasuri, adică în trei persoane desăvârșite...*» (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 9).

Prin această hotărâre dogmatică se afirma unitatea Dumnezeirii și trinitatea persoanelor.

Hotărârea a trecut în articolul 8 al Simbolului niceoconstantinopolitan sub forma aceasta: «*Credem și întru Duhul Sfânt, Domnul de viață Făcătorul, Care de la Tatăl purcede* (Ioan 15, 26), *Cela ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit, Care a grăit prin prooroci*». Cum se remarcă, Simbolul nu cuprinde adaosul «*Filioque*», adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul, introdus unilateral de Biserica Romano-catolică în acest Simbol.

O dată cu erezia arienilor și *pnevmatomahilor*, Părinții Sinodali au condamnat și *apolinarismul*, care nega integritatea sau *deplinătatea firii umane a lui Hristos*, primită la întrupare, întrucât, după Apolinarie, rațiunea umană a fost înlocuită de Logosul divin.

Următoarele patru Sinoade ecumenice: III, IV, V și VI s-au ocupat de combaterea *ereziilor hristologice*, care au tulburat pacea Bisericii între anii 431 și 681.

Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, prezidat de Sfântul Chiril, patriarhul Alexandriei († 444), a condamnat erezia *hristologică* a lui Nestorie, numită *dioprosopism* sau *nestorianism*, care

susținea că în Iisus Hristos există *două persoane*: persoana divină a Fiului lui Dumnezeu și persoana umană a lui Hristos, având fiecare persoană firea sa, sau că Dumnezeu a avut *doi fii*. Consecința dioprosopismului a fost că, după nestorienii, Fecioara Maria n-a născut pe Fiul lui Dumnezeu, ca să poată fi numită «Născătoare de Dumnezeu», – Θεοτόκος, cum a învățat totdeauna Biserica, ci ea a născut pe omul Hristos, și ca atare ea trebuie numită Născătoare de om – ἀνθρώποτοκος, sau, mai potrivit, Născătoare de Hristos – Χριστοτόκος.

Sinodul al III-lea ecumenic a condamnat și erezia lui Pelăgiu din Bretania († după 418) și a adeptilor lui, care negau necesitatea harului divin în actul mântuirii, căci, după părerea lor, omul se poate mântui prin propriile sale puteri.

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a condamnat erezia *monofizită*. Din opoziție față de nestorianism, care susținea că în Hristos există două persoane sau că Dumnezeu are doi fii, monofiziții afirmău că în Hristos există *o singură persoană și o singură fire sau natură, firea divină, care a absorbit în sine firea umană*, încât Hristos n-a purtat între oameni un trup omenesc real, ci unul aparent, iar firea Lui omenească nu este consubstanțială cu firea noastră. Prin aceasta se distrugea întreaga operă de răscumpărare sau mântuire a omului. Prin faptul că monofiziții negau realitatea trupului omenesc al Mântuitorului, erezia monofizită apare pe de o parte ca o variantă a *dochetismului*, care afirma că Hristos a avut un trup aparent, iar pe de altă parte, ca o variantă a apolinarismului, care susținea că locul rațiunii umane l-a luat, la întruparea Sa din Fecioara Maria, Logosul divin, pentru a explica astfel posibilitatea unirii firii umane cu firea divină.

În ședința a V-a din 22 octombrie 451, Părinții sinodali au definit: Domnul nostru Iisus Hristos este *«desăvârșit Dumnezeu adevărat și om adevărat ... cunoscut în două firi, în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit, deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însușirea fiecăreia și întâlnindu-se împreună într-o singură persoană și un singur ipostas»* (Mansi, VII, 116; H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, ed. 16–17, 1928, p. 66). Aceasta este învățătura cea adevărată a Bisericii universale, care se păstrează până azi, iar gloria formulării ei aparține, în cea mai mare măsură, Bisericii Răsăritului.

Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553 apare ca o prelungire a Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Acesta a condamnat «*Cele Trei Capitole*», adică: 1) Teodor de Mopsuestia, persoana și opera; 2) Scrierile lui Teodoret de Cir contra Sfântului Chiril al Alexandriei și contra Sinodului III ecumenic de la Efes, din 431; 3) Scrisoarea episcopului Ibas de Edesa, adresată episcopului Maris de Ardașir, în Persia, contra Sfântului Chiril. Totodată, a condamnat și un număr de eretici, între ei fiind socotit și Origen († 254).

Erezia *monotelită*, apărută în Biserică în secolul al VII-lea, care susținea că Iisus Hristos a avut numai voința și lucrarea dumnezeiască, întrucât voința și lucrarea omenească au fost absorbite de voința și lucrarea Lui dumnezeiască, este de fapt o prelungire a ereziei monofizite din secolul al V-lea.

Meritul Sinodului al VI-lea ecumenic de la Constantinopol, din 680–681, este că acesta a stabilit adevărata învățătură ortodoxă, potrivit căreia «în Hristos există, așa cum ne-au învățat Sfinții Părinți, *două voințe* (δύο θελήσεις) și *două lucrări* (δύο ἐνέργειαι), într-o singură persoană, care sunt unite între ele în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit... Fiecare din cele două firi lucrează ceea ce îi este propriu, cu participarea celeilalte, Cuvântul făcând ceea ce este al Cuvântului, iar trupul, ceea ce aparține trupului».

Cele două voințe nu se opun una alteia, ci voința omenească se supune voinței dumnezeiești, atotputernice. În modul acesta *făptura* nu este ridicată în ființa divină cea necreată, și nici firea dumnezeiască nu coboară în rândul făpturilor (Mansi, XI, 636 E–637 C; Denzinger, *op. cit.*, ed. Schönmetzer, 1965, p. 185–189).

Erezia *iconoclastă*, care interzicea cultul icoanelor, apărută în secolul al VIII-lea, constituie ultima criză ieșită din erezia monofizită, prin care monofiziții negau existența firii umane din persoana Mântuitorului și interziceau, ca atare, și zugrăvirea Lui ca om, căci firea Lui dumnezeiască nu putea fi zugrăvită în culori materiale.

Părinții Sinodului *quinisext* din 691–692, prin canonul 82, au întemeiat zugrăvirea și cinstirea icoanei Mântuitorului în chip de om pe dogma întrupării Sale, argument dezvoltat apoi de Sfântul Ioan Damaschin († 749) și confirmat de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787.

Hotărârea Părinților episcopi a stabilit că este permis, util și bineplăcut lui Dumnezeu a se face icoane în sfintele lui Dumnezeu biserici, în case, pe vase, veșminte sfinte, pe ziduri, scânduri și pe drumuri, atât icoana Domnului Hristos și a Maicii Domnului, cât și icoanele îngelilor și ale sfinților, dar acestora li se cuvine numai *cinstire* – τιμητικὴ προσκύνησις, și nu adevărata adorare – ἀληθινὴ λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Apoi, cinstirea icoanelor este relativă – σκετικὴ, pentru că respectăm icoana fiindcă reprezintă o persoană sfântă. «Cinstirea icoanei trece la prototipul ei» – ἡ γὰρ τῆς εἰκόνοσ τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβέβει (Sf. Vasile, *Despre Sfântul Duh*, 18, 45; P: G., XXXII, 149; Vezi Mansi, XIII, 377 și 379; H. Denzinger, *op. cit.*, ed. 16–17, 1928, p. 137–139).

Venerarea sfinților, numită δουλεία – cinstire, este deosebită de *adorare* – λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Între sfinți, Fecioara Maria se bucură de cinstirea deosebită, numită ὑπερδουλεία – *supravenerare*. Cinstirea datorată sfinților se întinde și la moaștele și icoanele lor.

Sinoadele ecumenice sunt importante și prin canoanele pe care le-au dat pentru apărarea dogmelor și întărirea disciplinei bisericești.

Astfel, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, a dat 20 de canoane; Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 380, 7 canoane; Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, 8 canoane; Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, 30 de canoane; Sinodul quinisext de la Constantinopol, din 691–692, 102 canoane, și Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, 22 de canoane.

Din aceste canoane, o importanță deosebită au următoarele:

Canonul 7 al Sinodului III ecumenic, care interzice sub aspră pedeapsă compunerea altui Simbol de credință decât cel niceo-constantinopolitan, alcătuit de cei 150 de Părinți ai Sinodului al II-lea ecumenic din 381.

Canonul 8 al Sinodului III ecumenic, prin care s-a acordat autocefalia Bisericii Ciprului.

Prin canonul 28, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a ridicat la rangul de patriarhie Biserica Ierusalimului, în cinstea faptului că aici a trăit, a pățimit și a înviat Domnul Hristos.

Prin canoanele 3 al Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325, 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 431 și 30 al Sinodului quinisext de la Constantinopol, din 691–692, s-a stabilit că Scaunul de la Constantinopol este egal în cinste cu scaunul Romei, fiind scaunul capitalei Imperiului, numit *Roma cea nouă*. Ordinea onorifică a scaunelor a rămas de atunci până astăzi astfel: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Sinoadele ecumenice, prin hotărârile lor dogmatice și morale și prin canoanele lor, au asigurat în același timp atât pacea și liniștea Bisericii, cât și pacea și liniștea Imperiului. Mărturie în această privință sunt cuvintele împăratului Constantin cel Mare care, în cuvântarea de deschidere a Sinodului I ecumenic de la Niceea, a declarat în fața sinodalilor: «Cât mă privește pe mine, am socotit că tulburarea internă a Bisericii lui Dumnezeu este mai periculoasă decât orice război și orice luptă groaznică, iar aceasta mă întristează mai mult decât treburile din afară» (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, 12).

Astfel, Sinoadele ecumenice au lăsat Bisericii cel mai prețios tezaur de credință și de disciplină bisericească, de care gândirea creștină va trebui să țină seama în toate secolele.

Cultura teologică în Răsărit și Apus.

Părinții bisericești:

Sfântul Atanasie și Sfântul Vasile cel Mare

În secolele IV și V, știința teologică și literatura bisericească au atins cel mai înalt grad de înflorire. În special secolul al IV-lea și prima jumătate a secolului al V-lea formează *epoca de aur a literaturii creștine*.

Cauzele care au contribuit la aceasta sunt în primul rând pacea și liniștea de care s-a bucurat Biserica în urma edictului de toleranță dat de Constantin cel Mare la Milan, în 313.

Apoi, autoritatea rodnică a celor două școli vestite, Școala din Alexandria și Școala din Antiohia, care și-au continuat cu statornicie activitatea lor în direcția pe care fiecare pornise de la început. Ele au avut o mare influență asupra teologiei Apusului până în secolul al V-lea, când, în fine, Apusul începe să se emancipeze, croindu-și o direcție

proprie în teologie, după modelul stabilit îndeosebi de Fericitul Augustin († 430).

În această perioadă, un loc aparte îl dețin, prin viața și scrierile lor, marii Părinți ai Bisericii. Pentru a fi socotit *Părinte bisericesc*, s-au cerut patru condiții: 1. *doctrina ortodoxă*; 2. *sfințenia vieții*; 3. *aprobarea Bisericii*; 4. *vechimea*. Cei care n-au împlinit aceste condiții s-au numit simplu scriitori bisericești.

Între reprezentanții cei mai de seamă ai culturii și literaturii teologice grecești din acest timp menționăm pe următorii Părinți bisericești greci:

a. **Sfântul Atanasie cel Mare** († 373), numit părintele Ortodoxiei, a fost cel mai mare teolog speculativ al secolului său. S-a născut la Alexandria, în 295, din părinți cu stare. El a primit de timpuriu o întinsă cultură clasică și creștină. Când Arie a început să răspândească erezia sa, a întâlnit în Sf. Atanasie pe adversarul său cel mai puternic. Ca diacon, a însoțit în 325 pe episcopul său Alexandru la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, unde a jucat un rol decisiv în combaterea arianismului și în stabilirea credinței ortodoxe. El a apărut cu fermitate formula teologică – ὁμοούσιος τῷ Πατρί = «deoființă cu Tatăl», prin care Sinodul a definit cu precizie dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea Fiului cu Tatăl.

La moartea episcopului Alexandru el a fost ales, la 8 iunie 328, episcop al Alexandriei, scaun în care a păstorit 45 de ani, cu cinci întreruperi, fiind exilat în timpul luptelor cu arienii de cinci ori, până la moartea sa, la 2 mai 373. Sfântul Atanasie a fost unul dintre cei mai mari păstori ai Bisericii creștine în secolul al IV-lea. Biserica noastră îl sărbătorește la 18 ianuarie în fiecare an, în aceeași zi cu Sf. Chiril al Alexandriei († 444).

În timpul exilurilor, el a desfășurat o activitate teologică rodnică, combătând cu tărie arianismul.

Opera sa, deși nu ni s-a păstrat în întregime, este bogată. Sfântul Atanasie a scris opere apologetice, dogmatico-polemice, istorico-polemice, exegetice, ascetice și scrisori pascale.

Dintre operele apologetice amintim: *Cuvânt despre întruparea Logosului*, care e tratatul clasic patristic asupra doctrinei soteriologice a Bisericii primare.

Lucrarea *Apologie contra arienilor* cuprinde documente și acte de seamă prin care răspunde acuzațiilor aduse de arieni.

Viața Sfântului Antonie, operă ascetică, e una dintre cele mai frumoase scrieri ale Sfântului Atanasie și ale literaturii creștine universale. El urmărește prin această viață să prezinte un model desăvârșit pentru monahi.

Scrisorile pascale sau *festale* sunt adresate credincioșilor spre a-i informa asupra datei Paștelui, cum a stabilit Sinodul I ecumenic de la Niceea, și a-i pregăti sufletește pentru marea sărbătoare a Paștelui.

Un mare rol îl joacă în teologia Sfântului Atanasie *doctrina soteriologică*. Dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu este Dumnezeu, deoiființă cu Tatăl, și nu a primit la întrupare din sânul Fecioarei Maria un trup omenesc real, atunci mântuirea omului nu putea fi posibilă. Ideea centrală a soteriologiei atanasiene este *îndumnezeirea omului*. «*Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om pentru a ne îndumnezei prin El*».

În ceea ce privește doctrina hristologică, Sfântul Atanasie susține că Hristos este o singură persoană, iar lucrările Lui aparțin simultan celor două firi, divină și umană.

b. Sfântul Vasile cel Mare († 379) s-a născut pe la 330 la Cezareea Capadociei dintr-o familie evlavioasă. Mama sa, Emilia, și bunica sa, Macrina, o ucenică a Sfântului Grigorie Taumaturgul († 270), i-au dat de mic o creștere creștină aleasă. Și-a făcut mai întâi educația în familie cu tatăl său, retorul Vasile. A studiat apoi la retorii și filosofii timpului, la Cezareea Capadociei, apoi la Constantinopol și în cele din urmă, la Atena, unde a avut coleg și prieten pe Sfântul Grigorie de Nazianz și pe viitorul împărat Iulian Apostatul (361–363), asupra căruia ne-a lăsat un portret puțin măgulitor. Cei doi prieteni, Sfinții Vasile și Grigorie, cunoșteau la Atena doar două drumuri: drumul bisericii, pentru a asculta pe tâlcuitorii legii lui Dumnezeu, și drumul școlii, pentru a asculta lecțiile profesorilor lor.

Pe la 355 s-a întors la Cezareea Capadociei, unde a profesat un timp retorica. A primit apoi botezul, a renunțat la lume și a intrat în monahism, împărțind averea la săraci. Pentru a se instrui în viața ascetică a călătorit în Siria, Palestina, Egipt și Mesopotamia.

La întoarcere, se retrase în Pont, pe malul râului Iris, unde fondă o mănăstire, în care organizează viața monahală cu regim chinovial, sau de

obște. Aci se retrase pentru un timp și prietenul său, Sfântul Grigorie de Nazianz. În acest timp scrisese Sfântul Vasile *Regulele vieții monahale, mari și mici*, care se păstrează până azi în mănăstirile ortodoxe.

În singurătatea mănăstirii, el și cu prietenul său, Grigorie de Nazianz, alcătuiră o culegere de texte despre frumusețea vieții spirituale, cu titlul *Filocalia* = iubire de frumos.

În 364, a fost hirotonit preot, iar în 370, episcop la Cezareea Capadociei, unde păstori cu mare autoritate nouă ani, până la moartea sa, la 1 ianuarie 379.

Sfântul Vasile e una dintre cele mai mari figuri ale creștinătății. A fost nu numai un mare învățat și un aspru ascet, ci și un vrednic episcop și un mare filantrop. În Cezareea Capadociei, a înființat instituții de asistență socială ca: azil, ospătarie, casă pentru reeducarea fetelor decăzute, școli tehnice și spital, chiar și pentru leproși. Toate aceste așezăminte sunt cunoscute sub numele generic de *Vasiliada*. După moarte a primit numele de Vasile cel Mare și e sărbătorit la 1 ianuarie în fiecare an.

Operele pe care ni le-a lăsat dovedesc vasta sa cultură teologică și spiritul său atotcuprinzător. A lăsat opere dogmatice, ascetice, exegetice, omilii și cuvântări, panegirice, *Regulele monahale mari și mici*, canoane și o *Liturhie* care-i poartă numele.

Dintre acestea amintim: *Contra lui Eunomiu*, eretic arian extremist, conducătorul anomeilor, în 3 cărți, în care explică în chip admirabil dogma Sfintei Treimi. Lui Dumnezeu Tatăl, ca ființă supremă perfectă, necreată, Îi aparține din veci *nașterea*, Fiului, consubstanțial și egal în dumnezeire cu Tatăl, Îi aparține *nașterea* din veci din Tatăl, iar Duhului Sfânt, egal în dumnezeire și cinstire cu Tatăl și cu Fiul, *purcederea din veci* din Tatăl.

Despre Sfântul Duh, în care arată dumnezeirea, consubstanțialitatea și egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul și rolul Sfântului Duh în viața Bisericii, revărsând prin Sfintele Taine, permanent, harul Său sfințitor și înnoitor.

Exaimeron-ul, 9 omilii, în care explică, punând la contribuție știința antichității și a timpului său, crearea lumii până în ziua a cincea și toate fenomenele legate de actul creației.

Fratele său, Sfântul Grigorie de Nyssa († 394), a completat-o scriind, în 379, lucrare *Despre facerea omului* în ziua a șasea.

Sfântul Vasile cel Mare a scris o lucrare specială pentru educația tinerilor, intitulată *Către tineri*.

Seninătatea și farmecul culturii elene, iubirea ei de frumusețe – καλοκάγαθία, înfloritoare și clocotitoare ei bucurie de viață, încrederea ei în forțele creatoare ale omului au influențat pe marii Părinți ai gândirii creștine. În tratatul său *Către tineri* Sfântul Vasile nu interzice acestora cultura autorilor profani, ci le dă sfaturi utile despre modul cum trebuie culese, apreciate și studiate frumusețile literare și filosofice din opera autorilor profani. Sfaturile sale au valoare pentru toate timpurile.

Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul

Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul († 389 sau 390) era tot un capadocian. S-a născut pe la 329–330, la Arianz, aproape de Nazianz, unde tatăl său, Grigorie, era episcop. Mama sa, Mona, era o creștină pioasă și a contribuit mult la educația creștină a fiului ei. Sfântul Grigorie a mai avut un frate, numit Cezar, medic învățat, și o soră, Gorgonia.

Pregătirea elementară a primit-o în casa părinților săi. Apoi a făcut studii la Cezareea Capadociei, unde se împrieteni cu Sf. Vasile, la Cezareea Palestinei, unde se menținea amintirea lui Origen, la Alexandria și, în fine, la Atena, unde întâlnește pe prietenul său Sfântul Vasile, cunoscând împreună doar două căi, a școlii și a bisericii. La Atena a stat aproximativ 8–9 ani, până în 358–359, când se întoarce la Cezareea Capadociei, unde primește botezul. După botez, chemat probabil de Sfântul Vasile, se retrase la mănăstirea din Pont, pe malurile râului Iris, unde compuse, împreună cu Sf. Vasile, *Filocalia*.

Uneltirile arienilor contra tatălui său îl făcură să părăsească mănăstirea din Pont și să vină lângă acesta pentru a-l ajuta. De Crăciunul anului 361, împotriva voinței sale, socotind că este nevrednic, a fost hirotonit preot. Se retrage în Pont, la Sfântul Vasile, de unde revine, la stăruința tatălui său, cu ocazia Paștelui din anul 362, când rostește celebra cuvântare *Despre fuga sa*, pe care o justifică prin nepregătirea lui pentru marea taină a preoției. Mai târziu, el va scrie

că «pe cât este cu putință, pe teolog trebuie să-l modelăm în frumusețe întocmai ca pe statuie» (*Cuvântarea I, 7*).

În 370, e hirotonit episcop de Sf. Vasile, pentru mica episcopie de la Sasima, la care însă Sf. Grigorie n-a mers niciodată, ci a rămas ca ajutor lângă tatăl său, la Nazianz, socotind actul Sfântului Vasile și al tatălui său ca o a doua silire.

Din 374, după moartea tatălui și a mamei sale, se retrase la mănăstirea Tecla din Isauria. Aci l-a găsit în 378 o delegație de clerici și de creștini din Constantinopol, care l-au invitat să le fie episcop, pentru a apăra Ortodoxia de violențele arienilor.

În 379, Sf. Grigorie plecă la Constantinopol, unde deschise în casa unei rude o mică biserică numită Ἀνάστασις – *Învierea*, unde rosti celebrele cinci *Cuvântări teologice*, în cinstea Sfintei Treimi, care l-au adus mai târziu numele de *Teologul*.

În urma celebrității câștigate, a fost numit episcop al Constantinopolului, fiind întronizat la 27 noiembrie 380 de împăratul Teodosie cel Mare (379–395). Ridicarea sa ca episcop pe scaunul atât de râvnit al Capitalei Imperiului a stârnit gelozia multora, în special a celor din Alexandria, care doreau să impună pe scaunul Bisericii de Constantinopol, fără să reușească însă, pe intrusul Maxim Cinicul. Alegerea și întronizarea sa au fost confirmate de Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, deschis la 1 mai 381.

La sfârșitul lunii mai 381 murind episcopul Meletie al Antiohiei, care prezida Sinodul, Sf. Grigorie, ca episcop al capitalei, a devenit de drept, în luna iunie 381, al doilea președinte al Sinodului, stârnind și mai mult invidia episcopilor egipteni, geloși pe prestigiul scaunului de Constantinopol, care a început să joace primul rol în Biserica Răsăritului, rol avut până atunci de Biserica Alexandriei.

Când aceștia au sosit la Constantinopol, n-au vrut să intre în comuniune cu el, reproșându-i necanonicitatea alegerii sale, deoarece a părăsit mica episcopie de la Sasima din dorința de a ajunge episcopul capitalei. Acuzația era neîntemeiată, fiindcă la Sasima Sf. Grigorie nu s-a dus, probabil, niciodată, ci a rămas episcop ajutător la Nazianz pe lângă tatăl său, Grigorie.

Adânc rănit în suflet de perfidia, invidia, duplicitatea și răutatea egiptenilor, Sfântul Grigorie s-a retras, după toată probabilitatea la 30

iunie 381, atât din demnitatea de episcop al Constantinopolului, cât și din cea de președinte al Sinodului II ecumenic.

Despărțirea de iubiții săi credincioși din Constantinopol, de Biserica Învierii în care a ținut cele mai frumoase cuvântări, de Părinții sinodali, de împărat, e una din cele mai mișcătoare, iar emoția cuvintelor sale rostite cu acest prilej a impresionat de-a lungul secolelor până azi.

În această ultimă *Cuvântare*, operă perfectă a genului oratoric creștin, el se adresează astfel sinodalilor: «Mie dați-mi răsplata ostenelilor mele. Ce răsplată? Nu aceea la care s-ar gândi unii nechibzuți, ci aceea pe care-o caut spre a avea liniște... Puneți pe altul care să sufere pentru voi, care să aibă mâinile curate, al cărui cuvânt să fie ziditor, care ar putea să vă placă în toate și să suporte grijile Bisericii, căci aceasta o cere mai ales timpul... Vedeți bine cum a slăbit trupul meu de vârstă, de boală și de muncă... Abia cu mare greutate vă adresez aceste cuvinte... Am oboșit luptându-mă prin cuvânt cu invidia, cu adversarii, cu ai noștri...».

Mărturisirea Treimii este singura răsplată pe care o așteaptă din partea lor. În numele acestei Treimi, el îi roagă în cuvinte mișcătoare, care formează un pasaj clasic al elocinței creștine, să-i redea libertatea și liniștea de care are atâta nevoie, spre a se bucura de meditațiile și singurătatea sa. (*Cuvântarea XLII*, 12, 20, 22, Migne, P.G. XXXVI, 472, 482, 458).

Plin de tristețe și amărăciune, el părăsi Constantinopolul și se retrase la Nazianz, unde conduse câțva timp treburile episcopiei, apoi în locul său natal, la Arianz, în Capadocia, unde petrecu ultimii ani în singurătate, meditație, studiu și compunere de poezii de factură clasică. A încetat din viață în 389 sau 390, în vârstă de aproape 60 de ani. Biserica noastră îl sărbătorește în fiecare an la 25 ianuarie și la 30 ianuarie, împreună cu Sfinții Vasile și Ioan Gură de Aur.

Opera Sfântului Grigorie de Nazianz e bogată și variată. De la el ne-au rămas cuvântări, poezii și scrisori.

Cuvântările sau discursurile, în număr de 45, se întind de la 362 până la 383. Majoritatea cuvântărilor sunt cu caracter dogmatic, liturgic și ocazional.

Dintre acestea, mai importante sunt:

1. *Cinci cuvântări teologice* (27–31), rostite în 380 în Biserica Învierea din Constantinopol, în care expune învățătura despre Dumnezeu, Sfânta Treime, întrupare și mântuire. Despre Dumnezeu se

poate ști sigur că există, dar ce este El în Sine nu se poate cunoaște. Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, ne-a revelat spiritualitatea, infinitatea și unitatea lui Dumnezeu, cel Unul ca ființă, dar întreit în persoane.

2. *Panegirice în cinstea sfinților*. 3. *Cuvântări ocazionale*. 4. *Opera poetică* a Sfântului Grigorie e bogată și variată. El a scris 507 poezii, cu un total de aproximativ 18.000 de versuri, de factură clasică, împărțite în două cărți: *Poeme teologice*, în două secții, dogmatice și morale, și *Poeme istorice*, în două secții, despre sine și despre alții.

Talentul Sfântului Grigorie Teologul în poezie și proză dă scrierilor sale frumusețe, atracție și finețe. Iată cum ne descrie el cântecul păsărilor care înveselesc natura și sufletele oamenilor: «Cine este cel care a dat greierului lira din piept și cântările de pe ramuri și ciripitul păsărilor, când se pun în mișcare deodată cu soarele, umplând de muzică amiezile, când fac să răsunе dumbrăvile și când petrec pe călător cu glasurile lor? Cine este cel care țese cântarea împreună cu lebăda, când își întinde aripile în suflările vânturilor și face șuierătura melodie...?» (*Cuvântarea II*, 24).

5. *Scrisorile* Sf. Grigorie, în număr de 245, sunt foarte importante pentru a cunoaște problemele teologice din timpul său.

Sfântul Grigorie de Nazianz e teologul prin excelență al Sfintei Treimi. El a stabilit cel dintâi raporturile dintre persoanele Sfintei Treimi pe baza revelației Sfintei Scripturi. Tatăl, Fiul și Sfântul Duh au în comun *ființa, necrearea și dumnezeirea*, formând împreună un singur Dumnezeu în trei persoane. Tatăl are în mod specific *nenășterea* (ὄντωνσία), Fiul are *nașterea* din veci din Tatăl (γέννησις), iar Duhul Sfânt, *purcederea* din veci din Tatăl (ἐκπόρευσις). Fiul și Sfântul Duh au în comun faptul că sunt din Tatăl, Fiul prin naștere, Duhul prin purcedere.

Sfântul Ioan Hrisostom

Sfântul Ioan Hrisostom († 407) este cel mai de seamă reprezentant al Școlii antiohiene. A văzut lumina zilei în 354 la Antiohia, cel mai frumos oraș al Asiei, supranumit din timpul urmașilor lui Alexandru cel Mare (336–323 î.d.Hr.) «Podoaba Orientului». Tatăl său, *Secundus*, mare dregător militar, muri curând după nașterea sa. Mama sa, Antusa, dintr-o familie bogată, rămasă văduvă la 20 de ani, nu se recăsători, ci se dedică în întregime fiului ei, Primele elemente

ale educației creștine le-a primit de la mama sa, Antusa. A studiat apoi retorica cu renumitul profesor păgân *Libanius*, căruia i-a fost cel mai strălucit elev, și filosofia, cu învățatul *Andraganthius*. *Libanius*, cunoscând talentul oratoric și cunoștințele științifice și oratorice ale Sfântului Ioan Gură de Aur, fiind întrebat la sfârșitul vieții sale cine ar fi în stare să-l urmeze, a răspuns: «*Ioan, de nu mi l-ar fi răpit creștinii*» (Sozomen, *Ist. bis.*, VIII, 2).

Se pare că a studiat și dreptul și profesă un timp avocatura. S-a botezat târziu, în 372. A studiat apoi Sfânta Scriptură, având ca profesor pe Diodor din Tars († 393) și coleg pe Teodor, episcop de Mopsuestia († 428).

În 374, după moartea mamei sale, Antusa, Ioan se retrase în munții Antiohiei, unde, timp de patru ani, se exercită în asceză. În 380, episcopul Meletie al Antiohiei îl hirotoni diacon, servind în treapta diaconiei șase ani. În timpul diaconatului, deși nu primise Taina Preoției, a scris tratatul *Despre Preoție*, în 6 cărți.

În 386, episcopul Flavian al Antiohiei l-a hirotonit preot, încredințându-i și misiunea de predicator.

Nemulțumiți cu obligațiile fiscale prea mari, antiohienii au dărmănat în 387 statuile împăratului Arcadie (395–408) și ale membrilor familiei sale și așteptau cu teamă să fie nimiciți. Episcopul Flavian a plecat la Constantinopol spre a obține amnistierea lor. Sf. Ioan, în lipsa episcopului, rosti în Postul cel Mare, din anul 387, 21 de omilii, numite *Omiliile despre statui*, în care încurajează pe credincioșii îngroziți. Omilia 21 anunță vestea îmbucurătoare că împăratul, în urma intervenției lui Flavian, le-a acordat iertarea.

În timpul celor 12 ani de preoție Sf. Ioan a desfășurat o activitate misionară și predicatorială uimitoare, care i-au creat o mare celebritate.

Faima lui de mare predicator, exeget și ascet a contribuit să fie ales, la moartea patriarhului Nectarie al Constantinopolului în 397, patriarhul capitalei, prin influența lui Eutropiu, ministrul atotputernic al împăratului Arcadie, fiind hirotonit la 26 februarie 387. În societatea frivolă și coruptă a Constantinopolului el s-a arătat un moralist intransigent, fără menajamente și concesiuni atunci când era vorba ca idealul Evangheliei să fie trăit și împlinit. Ca patriarh al Bisericii de Constantinopol, luă o serie de măsuri pentru a înlătura abuzurile și

neregulile clerului capitalei. Astfel, suprimă mai întâi luxul din reședința patriarhală; interzise călugărilor și diaconoselor să conviețuiască laolaltă cu clericii; critică cu asprime în predicile sale păcatele societății bizantine, necruțând nici pe Eutropiu, nici pe împărăteasa Eudoxia, soția lui Arcadie, făcându-și numeroși adversari, în frunte cu împărăteasa Eudoxia, care au pus la cale tot felul de intrigi pentru a-l discredita.

Cu toate grijile pastorației sale, Sfântul Ioan și-a asumat și îndatoririle misiunii creștine. În jurul anului 399 a trimis misionari de la Bizanț, cu siguranță la îndemnul Sfântului Teotim († 407?), episcop de Tomis, în Scythia Minor (Dobrogea), pentru «*sciții nomazi de la Dunăre*», prin care trebuie să înțelegem desigur popoarele migratoare din acel timp, goții și hunii (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 31).

Venirea celor patru «Frați Lungi» la Constantinopol, călugări origeniști din Egipt, alungați de patriarhul Teofil al Alexandriei (385-†412), a creat mari greutate și neplăceri Sfântului Ioan. Deși Sf. Ioan n-a intrat în legături oficiale cu ei, la îndemnul împăratului Arcadie și al împărătesei Eudoxia, vrăjmașa neînduplecată a Sfântului Ioan, patriarhul Teofil al Alexandriei și episcopul Epifanie al Salaminei († 403), în insula Cipru, au pus la cale convocarea unui sinod în care Sf. Ioan să fie acuzat de origenism și de alte greșeli neînsemnate. Sinodul, prezidat de Teofil, s-a ținut la *Stejar*, în 403, aproape de Calcedon, în palatul prefectului imperial Rufin, dar Sf. Ioan a refuzat să se prezinte. Între cei care l-au apărat pe Sf. Ioan a fost și Sf. Teotim de Tomis.

Sinodul de la *Stejar* din 403 l-a depus din scaun pe Sf. Ioan, iar împăratul Arcadie l-a exilat în Bitinia, dar, din cauza revoltei poporului, l-a rechemat imediat și l-a repus în scaun.

Spre sfârșitul anului 403, Sf. Ioan critică cu asprime unele neo-rânduiri produse cu ocazia inaugurării unei statui a împărătesei Eudoxia aproape de biserica în care slujea el. Îndemnat de Eudoxia, Teofil al Alexandriei convoacă un nou sinod, în care depuse din scaun pe Sf. Ioan pentru a doua oară, în postul Paștelui din anul 404. Sf. Ioan fu arestat la palat, iar după Rusalii, la 20 iunie 404, fu trimis în exil, la Cucuz sau Arabissos, în Armenia Mică, unde ajunse după 77 de zile, îndurând pe drum mari lipsuri și suferințe.

Împărăteasa Eudoxia muri în 404, dar prin moartea ei nu s-a schimbat situația Sfântului Ioan. Dimpotrivă, adversarii lui neîndu-

plecați au obținut de la împăratul Arcadie să fie exilat la Pityus, un orașel pe coasta răsăriteană a Mării Negre. N-a mai ajuns acolo, căci muri pe drumul spre această localitate, la Comana din Pont, în ziua de 14 septembrie 407, rostind: «Slavă lui Dumnezeu pentru toate».

Rămășițele sale pământești au fost aduse după 30 de ani și depuse în biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol, în 438, de către împăratul Teodosie al II-lea (408–458), fiul lui Arcadie.

Datorită talentului său predicatorial, din secolul al VI-lea i s-a dat numele de *Hrisostom* = Gură de Aur. Biserica noastră îl prăznuiește la 13 noiembrie și la 30 ianuarie, împreună cu Sf. Vasile și Sf. Grigorie de Nazianz.

Opera Sfântului Ioan Gură de Aur este considerabilă și ocupă în Patrologia Migne 18 volume, 47–64.

El a scris 150 de *Omilii* la unele din cărțile Vechiului Testament, dintre care 9 omilii despre cele șase zile ale creației și 67 de omilii la întreaga Geneză, 58 de omilii la Psalmi.

Cu privire la cărțile Noului Testament, a scris: 90 de omilii la Evanghelia Sfântului Matei, 88 de omilii la Evanghelia Sfântului Ioan, 250 de omilii despre epistolele Sfântului Apostol Pavel.

Contra anomeilor, arieni extremiști, în 12 cărți.

Cuvântări la sărbătorile mari ale Mântuitorului.

Cuvântări panegirice la diferiți Sfinți, dintre care cele mai renumite sunt cele 7 cuvântări în cinstea Sf. Apostol Pavel ș.a.

Corespondența Sf. Ioan Gură de Aur cuprinde aproximativ 240 de scrisori, majoritatea dintre anii 404–407, din timpul celui de al doilea exil al său. Dintre ele, 17 au fost adresate văduvei și diaconiței *Olimpiada*, una dintre cele mai devotate ucenițe ale sale.

Dintre lucrările educativ-morale, cea mai însemnată este *Despre Preoție*, în 6 cărți, scrisă în timpul diaconatului, între 380–386.

După Sf. Ioan Gură de Aur «*Preoția este semnul iubirii lui Hristos. Ea e semnul iubirii turmei pe care Hristos a încredințat-o păstorului*» (II, 1). «*Preoția, într-adevăr, spune el, se săvârșește pe pământ, dar ea are vrednicia lucrurilor cerești. De aceea, preotul trebuie să fie atât de curat, ca și cum ar locui în ceruri printre corurile îngerilor*» (*Despre preoție*, III, 4).

Sfântul Ioan Gură de Aur a fost cel mai mare arhipăstor al timpului său. Fostul prefect de Constantinopol, Sf. Nil Sinaitul († către 430), ni-l descrie într-una din epistolele sale în culorile cele mai alese: Sfântul Ioan a fost *«lumina cea mai mare și dascălul întregii lumi, un bărbat cu un talent incomparabil și cel mai mare creator, care, într-un grad mai înalt decât toți cei care au trăit înaintea lui și au înflorit după el, a slăvit învățătura creștină prin farmecul elocvenței sale»* (Nil Sinaitul, *Epistolarum libri*, II, ep. 263).

Sfântul Ioan Gură de Aur a fost într-adevăr cel mai mare orator creștin al secolului al IV-lea și putem spune al tuturor timpurilor. Artă cuvântării lui se desfășoară elegant și fastuos ca faldurile unui veșmânt de sărbătoare, iar bogăția, varietatea și strălucirea culorilor, ca și talentul excepțional cu care zugrăvește moravurile epocii sale, constituie până azi un model inegalabil.

Referitor la talentul său oratoric, lexicograful Suidas din secolul al X-lea se exprimă astfel: *«Limba sa sună mai cu putere decât cascadele Nilului. De la începutul lumii n-a posedat nimeni altul un astfel de talent oratoric, în care el singur era așa de bogat, ba încă numai el a primit, fără exagerare, supranumele de Gură de Aur și orator divin»* (Suidas, *Sub voce* Ἰωάννης, Rec. I. Bekker, Berlin, 854).

Sfântul Ioan Gură de Aur este unul dintre cei mai mari cunoscători ai ființei umane. Chiar trupul omului, cu toate imperfecțiunile și slăbiciunile lui, este, afirmă el, strălucitor și frumos. *«Căci nu trupul are în sine frumusețe, ci rânduiala și strălucirea lui provin din ființa sufletului. Iubește, deci, acest suflet, care comunică trupului o frumusețe atât de mare»* (Omilia XXXIV, la Ev. lui Matei, 5, P.G. LVII, 604).

Întreaga creștinătate, din toate timpurile, îi rămâne permanent recunoscătoare pentru îndrumările și învățăturile sale.

Părinții și scriitorii bisericești din Apus: Sfântul Ambrozie și Fericitul Ieronim

Către sfârșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea, cultura teologică atinse și în Apus apogeul. Dintre scriitorii mai însemnați din această epocă, amintim pe următorii:

a. **Sfântul Ambrozie al Milanului** († 397). S-a născut pe la 339, la Treveri, în Galia, unde tatăl său, numit tot Ambrozie, fusese dregător roman. A rămas de mic orfan, căci tatăl său muri de tânăr, lăsând în urmă trei copii: o soră, Marcelina, și doi frați, Satir și Ambrozie. Mama sa îi aduse la Roma spre a le completa educația. Marcelina intră în monahism, fratele său Satir ajunsese un înalt funcționar de stat, iar Ambrozie, după frumoase studii de literatură și drept, ajunsese, pe la 370, guvernatorul provinciilor Liguria și Emilia, cu reședința la Mediolanum (Milan).

Încetând din viață episcopul arian Auxențiu, originar din Capadocia, în 374, s-a produs mare ceartă între ortodocși și arieni, în privința alegerii noului episcop. În timpul alegerii, Ambrozie veni în biserică să păstreze ordinea, dar la strigătul unui copil: «*Ambrozie episcop*», poporul luă aceasta ca pe un semn ceresc și cei prezenți îl aleseră în unanimitate episcop, deși era doar catehumen, cu toată împotrivirea lui. Primi botezul și la opt zile după aceea fu hirotonit episcop, probabil la 7 decembrie 373.

Ales episcop, Sfântul Ambrozie se consacră studiului Sfintei Scripturi și Părinților greci. Averele o împărți săracilor. El a dus Ortodoxia la victorie completă asupra arienilor din Milan și nordul Italiei și converti ultimele resturi de păgâni din Italia.

El a jucat un mare rol politic în Apus sub împărații Valentinian I (364–375), Grațian (375–383), Valentinian al II-lea (375–392) și Teodosie cel Mare (379–395), împăratul Răsăritului, între 394–395 împărat peste tot Imperiul. Sfântul Ambrozie a luptat contra acțiunii prefectului Romei, Symachus, care s-a opus la înlăturarea statuii zeiței Roma din Curia senatului roman, care simboliza grandoarea imperiului roman, și a luptat contra manevrelor împărătesei ariene Justina, care locuia la Milan. El a condamnat cu asprime măsurile arbitrare ale împăratului Teodosie, care a înecat în sânge răscoala din Tesalonic din 390, când au pierit în circ mai multe mii de nevinovați, susținând că «*Împăratul este în Biserică, și nu peste Biserică*» – «*Imperator intra Ecclesiam et non supra Ecclesiam est*» (Sf. Ambrozie, *Sermo contra Auxentium*... 36, P.L. XVI, 1018).

Sfântul Ambrozie a murit la 4 aprilie 397, iar osemintele sale se păstrează până azi în *basilica ambroziană din Milano*. Biserica noastră îl sărbătorește în fiecare an la 7 decembrie.

Opera Sfântului Ambrozie este bogată și variată. El are scrieri dogmatice, exegetice, de morală, ascetice și imne. Lucrările sale nu au profunzimea Părinților greci, ci mai mult un conținut moral.

Dintre scrierile dogmatice, mai însemnate sunt:

1. *Contra Arienilor*, în 5 cărți.

2. *De Spiritu Sancto* = Despre Sfântul Duh.

3. *Comentariile* sale la cărțile Vechiului și Noului Testament alcătuiesc mai mult de jumătate din scrierile sale.

Hexaïmeron-ul, în 6 cărți, imitat după *Hexaïmeronul* Sfântului Vasile cel Mare, tratează opera creației în șase zile.

Din Noul Testament, a comentat *Evangelia Sf. Luca*, în 10 cărți.

Dintre scrierile morale și ascetice o importanță deosebită are lucrarea *De officiis ministrorum* = Despre datoriile slujitorilor (Bisericii), compusă în 391 și adresată clericilor din Mediolanum (Milan).

Scrierea este o adaptare creștină a tratatului lui Cicero († 43 î.Hr.) *De officiis* și constituie prima expunere asupra moralei creștine. Sfântul Ambrozie scoate în evidență că morală creștină este superioară moralei păgâne. El întemeiază morală pe învățătura creștină și o orientează spre Dumnezeu, Binele suprem, către Care trebuie să tindă orice credincios al Bisericii.

El a scris, de asemenea, numeroase imne. Te Deum laudamus, imn celebru, în proză ritmică, atribuit Sf. Ambrozie, se pare că nu este opera lui, ci aparține Sf. Niceta de Remesiana († după 414), localitate din provincia romană sud-dunăreană Dacia Mediterranea (Interioară).

Sfântul Ambrozie, fost guvernator roman și apoi arhiepiscop al Milanului, bărbat instruit în literatură, drept și teologie, scrie într-o latină îngrijită, elegantă și ușor de înțeles. Fericitul Augustin († 430), care a audiat predicile Sfântului Ambrozie la Milan, între 384 și 387, și a fost botezat chiar de el în noaptea Paștilor din 24 aprilie 387, scrie că «a început să-l iubească» («eum amare coepi») și se desfăta de dulceața cuvântului său (Fer. Augustin, *Confessiones* V, 13, 33 ș.u.).

b. **Fericitul Ieronim** († 420). S-a născut cândva între 340 și 350, probabil pe la 347, la Stridon, localitate situată la hotarul dintre

Dalmatia și Panonia, dintr-o familie cu bună stare materială. Foarte de tânăr, la șapte ani, în 354, el plecă la Roma, unde făcu studii strălucite de gramatică, retorică și filosofie. Aci avu coleg și prieten pe Rufin († 410). Ca tânăr, a dus o viață ușuratică, pe care apoi a părăsit-o. A fost botezat în 365 de papa Liberiu (352–366). După terminarea studiilor a plecat la Treveri, în Galia de nord, unde, în contact cu călugării de aci a renunțat la cele lumești și a luat hotărârea să se consacre vieții monahale. A venit la Aquileea, unde petrecu câțva timp într-o mănăstire cu colegul său Rufin.

În 373–374, plecă la Locurile Sfinte, dar la Antiohia se îmbolnăvi. Rămase trei ani aci, timp în care a audiat pe scriitorul grec Apolinarie de Laodiceea († 392), și-a desăvârșit cunoștințele de limbă greacă și a învățat limba ebraică. A fost hirotonit preot de episcopul Paulin de Antiohia (362–388). Din Antiohia a plecat în 379 la Constantinopol, unde a audiat pe Sf. Grigorie de Nazianz († 389–390), despre care spune că: ce poate fi «asemenea lui la latini» – «quid apud Latinos par est?» (Fer. Ieronim, *Contra Rufinum*, I, 13). Tot aici a cunoscut și pe Sf. Grigorie de Nyssa († 394), fratele Sf. Vasile, cu care se împrietenii.

Papa Damasus (366–384), auzind de renumele său de bun cunosător al limbii ebraice și grecești, l-a invitat în 382 la Roma și i-a încredințat revizuirea textului biblic al *Italei*. Aici a rămas, ca secretar și prieten al papei, între anii 382–385.

Rezultatul eforturilor sale îndelungate a fost traducerea Sfintei Scripturi în limba latină: Vechiul Testament, după textul original ebraic, iar Noul Testament, după textul grecesc, care a primit numele de *Vulgata* și a rămas până azi în uz în Biserica Romano-catolică.

La Roma, Fericitul Ieronim a organizat un cerc de practicanți ai ascezei, printre care se aflau și unele doamne din nobilimea romană, ca văduvele: Marcella, Paula, cu fiicele ei Eustochia și Blesilla, care a murit de tânără din pricina ascezei severe.

De la Roma, Fericitul Ieronim a plecat în Palestina, luând cu sine și pe prietenele sale duhovnicești. A vizitat Alexandria, mănăstirile din pustiul nitric, apoi s-a stabilit în 386 la Betleem, unde fondă cu ajutorul Paulei o mănăstire în care a viețuit 34 de ani. Ucenica lui, Paula, a înființat, din averea ei, alte trei mănăstiri de călugărițe conduse de ea.

Fiind la Betleem, Fer. Ieronim a participat la prima dispută origeniistă din 394, care l-a pus în conflict cu episcopul Ioan II al Ierusalimului (386–417) și cu prietenul său, Rufin.

Aci a scris el cea mai mare parte a operelor sale și a condus lupta contra pelagienilor, adepții lui Pelagiu din Bretania († după 418), care nega necesitatea harului lui Dumnezeu în actul mântuirii, deoarece, după părerea lui, omul se poate mântui prin propriile sale forțe. Din răzbunare, pelagienii i-au incendiat mănăstirea, obligându-l să fugă.

Din cauza năvălirilor unor popoare migratoare, Fer. Ieronim a fost silit să părăsească Palestina. A murit la 30 septembrie 419 sau 420. Trupul său a fost adus, se pare, la Roma, unde se bucură de venerare în biserica Santa Maria Maggiore.

Biserica Ortodoxă îl sărbătorește în fiecare an la 15 iunie împreună cu Fer. Augustin.

Fer. Ieronim a scris lucrări dogmatico-polemice, exegetice, istorice, omiletice și scrisori.

Opera principală a Fer. Ieronim este traducerea Sfintei Scripturi în limba latină, numită *Vulgata*, realizată după textul original: Vechiul Testament, după textul ebraic, iar Noul Testament, după textul grec.

Cele mai multe din lucrările Fer. Ieronim sunt cele **exegetice**, la unele din cărțile Vechiului și Noului Testament. Dintre acestea menționăm:

Comentarii la toți profeții mari și mici;

Comentariu la Evanghelia după Matei;

Comentariu la 4 Scrisori pauline: Galateni, Efeseni, Tit și Filimon.

Altele sunt lucrări de *filologie biblică*, care servesc ca introducere la cărțile Vechiului Testament și la istoria sfântă.

A scris, de asemenea, numeroase *Omilii*, 59 la Psalmi, 10 la alte texte biblice.

Fericitul Ieronim a scris și câteva lucrări *polemico-dogmatice*, prin care combate pe ereticii din timpul său: *Contra lui Helvidius*, în care vorbește despre fecioria perpetuă a Sfintei Fecioare Maria, *Contra lui Iovinian*, *Contra lui Vigilantius*, în care apără cultul moaștelor și viața monahală, și *Contra ereziei pelagienilor*, condamnați în ședința a IV-a din 16 iulie 431 de Sinodul al III-lea de la Efes, erezie apărută în Biserica Apusului.

În domeniul istoriei, a compus o lucrare originală, prima încercare de istorie literară creștină, numită *De viris illustribus* = *Despre bărbații iluștri* (ai Bisericii), inspirată în mare măsură după *Istoria bisericească* a lui Eusebiu de Cezareea († 340).

Correspondența Fer. Ieronim cuprinde 150 de scrisori cu conținut felurit, dogmatic și pastoral, care au o deosebită valoare și pot fi socotite, pentru culoarea și stilul lor, între capadoperele literare ale creștinismului.

Fericitul Augustin

Fericitul Augustin († 430) este unul dintre cei mai mari, fecunzi și prestigioși scriitori latini din secolele IV și V. Cu el literatura latină creștină atinge apogeul.

Aurelius Augustinus s-a născut la 13 noiembrie 354 în orașelul Tagaste din provincia romană Numidia, în Africa de Nord, și a murit la 28 august 430, în orașul său episcopal Hippo-Regius, azi Anaba, în Algeria, asediat atunci de vandalii lui Genseric, populație de origine germană, plecată din Silezia în Spania, și de aci în Africa de Nord, în căutarea unor noi așezări.

Tatăl său, Patricius, era păgân și s-a botezat în 371, cu puțin înainte de moarte. El avea o mică proprietate în Tagaste și era membru în curia orașului.

Mama sa, *Monica*, era o creștină desăvârșită, plină de pietate și devotament și s-a străduit mult pentru convertirea soțului și a fiului ei Augustin. El a mai avut un frate, Navigius, și o soră al cărei nume nu-l cunoaștem.

Fericitul Augustin a studiat mai întâi gramatica latină, între anii 365–369, în orașul său natal Tagaste, apoi literatura și retorica la Madaura, oraș vecin cu Tagaste. Aci a început să învețe și limba greacă.

Datorită ajutorului generos al unui prieten, Romanianus, între anii 370–374, a făcut studii superioare la Cartagina, metropola Africii romane. Tânăr de 17 ani, Augustin, pe lângă studii, este ispitit de distracții, plăceri, ba chiar și neorânduiei morale, pe care le va regreta cu sinceritate în lucrarea sa *Confessiones – Mărturisiri*. El s-a îndrăgostit de o tânără, de la care avu în 372, la vârsta de 18 ani, un fiu, căruia

i-au pus numele de *Adeodatus* = Cel dăruit de Dumnezeu, care a murit în plină tinerețe, la 18 ani, în 390.

Văzând căderile și neorânduile sale morale, mama sa, Monica, s-a adresat într-o zi unui episcop, rugându-l să-l întoarcă la adevărata credință de pe căile greșite pe care apucase, iar acesta i-a răspuns: «*Mergi de la mine; să viețuiești așa, căci nu se poate ca fiul acestor lacrimi să piară*» (Augustin, *Confessiones*, III, 21).

În 373, la vârsta de 19 ani, Augustin descoperi valoarea și importanța filosofiei în urma citirii dialogului *Hortensius* al lui Cicero († 43 î.Hr.). Tot acum, a fost atras de erezia maniheilor, cu care a rămas în legături peste zece ani, până în 384, când începu să audieze la Milano predicile Sfântului Ambrozie († 397).

Pentru a-și lămuri unele probleme, Fericitul Augustin s-a prezentat unui episcop maniheu, Faust de Mileve, socotit cel mai învățat și priceput printre manihei, dar acesta n-a putut să-i răspundă la îndoielile și frământările lui, ci l-a decepționat, încât legăturile sale cu maniheii au început să se răcească (*Confessiones* V, 3–6 și 4, 7).

În toamna anului 383 Fericitul Augustin a plecat din Cartagina la Roma, unde a deschis o școală, adunând în jurul său un număr de studenți.

Cu ajutorul prefectului Romei, Symachus, el obținu postul de profesor de retorică la Milan, unde a început să predea din 384.

La Milan a început să audieze predicile Sf. Ambrozie, arhiepiscopul orașului, care i-au plăcut, încât, mărturisește el, a început să-l iubească – «*eum amare coepi*» (Augustin, *Confessiones*, V, 13–23).

Mama sa, Monica, se gândea să-l căsătorească, dar căsătoria proiectată nu s-a realizat.

La Milan, din convorbirile sale cu Sf. Ambrozie și cu preotul Simplicianus, urmașul Sfântului Ambrozie ca episcop, după 397, descoperi valoarea Sfintei Scripturi.

Filosoful Manlius Theodorus i-a descoperit valoarea scrierilor neoplatonicilor Plotin († 270) și Porfiriu († 304).

Lectura Sfintei Scripturi și atracția și farmecul Eneadelor lui Plotin au produs în sufletul său o mutație intelectuală și spirituală care l-a dus la cunoașterea lui Dumnezeu, care-L va preocupa toată viața. «*Căci ne-ai făcut pe noi după Tine și neliniștit este sufletul nostru până ce se va odihni în Tine*» – «*Quia fecisti nos ad te et inquietum*

est cor nostrum, donec requiescat in te», va mărturisi el în lucrarea *Confessiones* I, 1, 1.

Momentul culminant al crizei s-a petrecut în 386, în liniștea grădinii casei în care locuia. Retras aci cu prietenul său Alypius, auzi dintr-o casă vecină glasul unui copil care-i spunea: «tolle, lege» = «ia, citește». Deschizând la întâmplare Sfânta Scriptură, Fericitul Augustin dădu peste textul din Epistola către Romani 13, 13–14, în care Sf. Apostol Pavel spune: «*Să umblăm cuviincioși ca ziua, nu în ospețe și beții, nu în desfrânări și fapte de rușine, nu în ceartă și în pizmă. Ci îmbrăcați-vă în Domnul Iisus Hristos, iar grija de trup să nu o faceți spre a-i trezi poftele*» (*Confessiones*, VIII, 12, 29).

La scurt timp după aceasta, în toamna anului 386, el renunță la catedra de retor și se retrase la proprietatea prietenului său, Verecundus, la *Cassiciacum*, azi Cossago nella Brianza, la 35 km depărtare de Milan, spre a se pregăti sub îndrumarea Sfântului Ambrozie pentru primirea Botezului. Se aflau cu sine mama sa, Monica, fratele său, Navigius, fiul său, Adeodatus, și câțiva prieteni, printre care Alypius și Romanianus.

La *Cassiciacum* a rămas până în martie 387. O lună mai târziu, în noaptea Paștelui din 24 aprilie 387, Fericitul Augustin primi Botezul, într-o atmosferă de mare și strălucită sărbătoare, împreună cu fiul său Adeodatus și cu prietenul său Alypius, botez săvârșit chiar de Sfântul Ambrozie în catedrala din Mediolanum (Milan).

De la Milan, Fericitul Augustin se întoarce, în 387, împreună cu mama sa Monica, cu fiul său Adeodatus și cu fratele său Navigius, la Roma, iar de aci toți trei au voit să se întoarcă în Africa. Pe drum, mama sa se îmbolnăvi și muri în vârstă de 56 de ani, la Ostia, lângă Roma, în toamna anului 387 și fu înmormântată aci.

Ei locuiau într-o casă de pe fereastra căreia se vedea Tibrul. Înainte ca mama lui să închidă ochii, ei au vorbit despre Dumnezeu, despre rostul vieții acesteia și despre nemurirea sufletului.

«*Convorbirea noastră, mărturisește Fer. Augustin, a ajuns la încheierea că desfătarea simțurilor trupesti, oricât de mare ar fi ea și oricâtă lumină corporală le-ar lumina, nu mi se pare vrednică spre a fi comparată, nici chiar amintită, cu bucuria acelei vieți viitoare...*».

Cum Fericitul Augustin și cei din jurul său erau frământați de gândul și grija înmormântării, căci ei doreau s-o ducă în orașul lor natal, la Tagaste, în Africa, spre a o înmormânta lângă soțul ei, Patricius, Sfânta Monica, cu credința neclintită în puterea lui Dumnezeu, a Cărui prezență se află pretutindeni, le-a spus: «Îngropați acest trup oriunde: nici o grijă de el să nu vă tulbure numai un singur lucru vă rog: să vă amintiți de mine la altarul Domnului, oriunde veți fi» (*Confessiones* IX, 11, 27).

La moartea mamei sale, Fericitul Augustin, atunci în vârstă de 33 de ani, încercă o profundă durere și se hotărî să consacre tot restul zilelor sale slujirii Domnului. El a mai rămas la Roma un an, în 387–388, apoi, după o scurtă ședere la Cartagina, se întoarse, în toamna anului 388, în orașul său natal, Tagaste, unde rămase trei ani, între 388–390, petrecând în reculegere, meditație și rugăciune.

În 390, în mod neașteptat muri fiul său, Adeodatus, în vârstă de 18 ani, fapt care, după moartea mamei sale, din 387, mări și mai mult durerea și neîncrederea în lucrurile trecătoare ale vieții pământești. În această stare sufletească, el vându mica sa proprietate din Tagaste, iar banii îi împărți săracilor.

Datorită cunoștințelor sale literare, filosofice și teologice, renumele Fericitului Augustin se răspândi repede. Bătrânul episcop Valeriu, grec de origine, care păstorea în orașul Hippo-Regius, îl chemă la preoție în 391. La sfârșitul anului 395 Fericitul Augustin a fost hirotonit episcop de către Valeriu, devenind ajutorul său, iar după moartea acestuia, întâmplată la scurt timp după aceea, rămase singur episcop de Hippo-Regius, al doilea oraș ca mărime în Africa romană, după Cartagina. Aici păstori până la moartea sa, la 28 august 430, când avea 76 de ani, în a treia lună a asediului orașului de către Genseric, regele vandalilor. Augustin a fost înmormântat în Basilica pacis din Hippo-Regius, apoi, la o dată nesigură, osemintele sale au fost duse în insula Sardinia, iar de acolo, către 725, au fost aduse la Pavia, în Italia, și depuse în Basilica din Santo Pietro în Ciel d'Oro, unde se află până azi.

Fericitul Augustin și-a îndeplinit cu mare zel datoriile sale de episcop. Peste zece ani, până în 405, el a dus lupta contra maniheilor. A dus, de asemenea, o luptă neîncetată pentru a învinge schisma

donatiștilor din Africa de Nord, ieșită din marea persecuție a împăratului Dioclețian (284–305), care pretindeau că validitatea Tainelor depinde de curăția morală a săvârșitorului, preot sau episcop; a combătut, de asenenea, erezia pelagienilor și semipelagienilor și erezia arienilor, contra cărora a scris numeroase lucrări.

Biserica Romano-catolică l-a trecut în rândul sfinților, iar Biserica Ortodoxă îl socotește numai Fericit din cauza unora din greșelile sale dogmatice, îndeosebi pentru teoria că Sfântul Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul – *Filioque*, pentru concepția sa greșită despre supremația harului divin în actul mântuirii, fără colaborarea faptelor bune ale omului, și pentru *teoria predestinației absolute*, după care Dumnezeu a predestinat din eternitate pe unii oameni la fericirea veșnică, iar pe alții, la osânda focului veșnic. Biserica Ortodoxă sărbătorește amintirea sa la 15 iunie, în fiecare an, o dată cu amintirea Fericitului Ieronim.

Opera Fericitului Augustin este imensă. În Patrologia Latină a lui J. P. Migne, ocupă 16 volume, 32–47, nefiind întrecută decât de opera lui Origen († 254).

Augustin însuși ne informează în lucrarea sa *Retractationes* = *Retractări*, scrisă între 426–427, că până în 427 a scris 93 de tratate, în 232 de cărți, afară de predici și de scrisori.

El ne-a lăsat lucrări filosofice, teologice, apologetice, dogmatice, polemice, exegetice, de teologie practică, numeroase predici și scrisori.

Dintre operele cele mai însemnate ale Fericitului Augustin, amintim următoarele:

1. *Confessiones* – *Mărturisiri*, în 13 cărți, scrisă între 397–401, este o lucrare de analiză psihologică religioasă, în care Augustin, pătruns cu totul de remușcări, istorisește cu o sinceritate impresionantă imperfecțiunile, ispitirile, căderile, rătăcirile, greșelile și păcatele tinereții, până la moartea mamei sale, la Ostia în 387, pentru ca, prin exemplul vieții sale, să arate minunatele efecte ale harului divin, care poate elibera pe păcătoși de păcatele lor.

El izbucnește în expresii admirabile de dragoste fierbinte față de Dumnezeu, Părintele tuturor oamenilor, care au impresionat și impresionează până azi pe cititori, mărturisind cu sinceritate: «*Târziu Te-am iubit, frumusețe atât de veche și atât de nouă! Târziu Te-am iubit! Și*

iată, Tu erai înăuntrul meu, iar eu în afară și Te căutam acolo. Tu erai cu mine, dar eu nu eram cu Tine... O, iubire, care totdeauna arzi și niciodată nu Te stingi, iubire, Dumnezeu meu, aprinde-mă !...» – «O, amor, qui semper ardes et nunquam extingueris, caritas, Deus meus, accende me...» (*Confessiones* X, 29, 40).

Mărturisirile sale sunt o profundă și inegalabilă analiză psihologică, încât ele pot fi socotite capodopera literaturii psihologice religioase din toate timpurile. Înaltele idei teologice, morale, filosofice și psihologice, care se desprind din ele, au impresionat în toate timpurile.

Teologul și istoricul francez E. Portalie caracterizează lucrarea astfel: «Din toate cărțile *Fericitului doctor Augustin*, nici una n-a fost mai universal citită și admirată. În nici o literatură, nici prin analiza pătrunzătoare a celor mai complete impresii ale sufletului, nici prin emoția comunicativă, nici prin elevația sentimentelor sau profunzimea vederilor filosofice ea nu are asemănare» (E. Portalie, *Saint Augustin* în *Dict. de Theol. Cath.*, I, 2, Paris, 1923, col. 2286–2287).

La rândul său, istoricul francez P. de Labriolle se exprimă cu entuziasm despre *Mărturisirile* Fer. Augustin în astfel de termeni: «În asemenea pagini, crezi că auzi adevărata simfonie, în care, când se amestecă, când se succed glasurile ezitării, ale îndoielii, ale temerii, recunoștinței și dragostei. Numai muzica ar putea, cu puterea ei de expresie, să se înfrunte cu aceste pagini în care ondulează și palpită remușcărilor, mulțumirile, îndoielile» (P. de Labriolle, *Saint Augustin, Confessiones*, Introduction, 2-e ed., Paris, 1933, p. XIV).

2. *De civitate Dei* = *Despre cetatea lui Dumnezeu*, lucrare în 22 de cărți, scrisă între 413 și 426, timp de 14 ani, este cea mai importantă și valoroasă dintre operele teologico-apologetice ale Fer. Augustin. Ocazia compunerii acestei uriașe opere i-a oferit-o cucerirea Romei, la 24 august 410, de către Alaric, regele vizigoților.

Problema care se punea atunci din punct de vedere creștin era aceea a purtării de grijă a providenței divine față de Imperiul roman. Dar Fer. Augustin, printr-o intuiție genială, a lărgit cadrul problemei și a tratat lucrarea providenței divine față de întreaga umanitate. El vede în lume două cetăți, *civitas Dei* = cetatea lui Dumnezeu, numită și *civitas caelestis* = cetatea cerească, adică cetatea celor buni și virtuoși, în

opозиție cu *civitas terrena* = cetatea pământească, numită și *civitas diaboli* = cetatea diavolului, care este cetatea celor răi și păcătoși.

Iată cuvintele sale: «*Așadar, două iubiri au făcut două cetăți: iubirea de sine până la disprețul lui Dumnezeu a făcut cetatea pământească, iar iubirea de Dumnezeu, până la disprețul sine, a făcut cetatea cerească*» (*De civitate Dei* XV, 28).

Lupta dintre cele două cetăți începe cu căderea îngerilor răi din ceruri și căderea primei perechi de oameni, Adam și Eva, și va continua până la triumful cetății cerești, la judecata viitoare, când cei buni vor fi răsplătiți de Dumnezeu, iar cei răi și păcătoși vor fi pedepsiți după gravitatea faptelor lor rele.

În timpul desfășurării istoriei umanității cele două cetăți sau împărății nu sunt despărțite, ci se întrepătrund. Despărțirea definitivă se va face la sfârșitul lumii, la consumarea secolelor, la judecata viitoare.

În gândirea Fer. Augustin cetatea lui Dumnezeu nu este totdeauna identică cu Biserica, după cum cetatea pământească nu este identică cu statul civil.

Scrierea *De civitate Dei* este nu numai cea mai perfectă operă teologico-apologetică a antichității creștine, ci, în același timp, este prima mare încercare de filosofie a istoriei, care se ridică la perspectiva universalului.

În această vastă și importantă operă – *magnum opus et arduum* (*De civ. Dei*, I), Iisus Hristos este centrul istoriei universale și calea prin excelență care duce la Dumnezeu, «Căruia toate Îi vor fi supuse... ca Dumnezeu să fie totul în toate» (I Cor. 15, 28).

Cu multe secole înaintea filosofului francez Rene Descartes (1596 – 1630), Fer. Augustin a scos din îndoiala rațiunii umane principiul existenței eu-lui cugetător. «*Căci dacă mă îndoiesc, exist. Căci cel ce nu există nu poate, desigur, să se îndoiască*» – «*Si enim fallor sum. Nam qui non est, utique nec falli potest*» (Fer. Augustin, *De civ. Dei*, XI, 26).

În secolul al XVII-lea, renumitul episcop francez Bossuet (1627–1704) a imitat scrierea în al său *Discours sur l'histoire universelle*.

Influența acestei capadopere a literaturii și gândirii creștine latine din secolul al V-lea a fost binefăcătoare și s-a exercitat în toate domeniile: teologic, filosofic, istoric, literar și filologic. Ea a influ-

ențat gândirea Evului Mediu, gândirea și teologia Reformei protestante și, în genere, întreaga gândire creștină până în timpul nostru, mai ales teologia Bisericii Romano-catolice.

3. *De Trinitate* = *Despre Sfânta Treime*, este cea mai de seamă operă dogmatică a Fer. Augustin, la care a lucrat 16 ani, între 400–416.

Folosind formulele curente ale teologiei creștine din secolele IV și V, Fer. Augustin precizează că în Dumnezeu se află «*una essentia sive substantia, tres personae*» = «o singură esență sau ființă, în trei persoane» (*De Trinitate*, VIII, 4). El a greșit însă când a susținut că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul – *Filioque* (*De Trinitate*, I, 9; VI, 5; XV, 26), deoarece Mântuitorul Hristos ne-a încredințat că «Duhul Sfânt purcede de la Tatăl» (Ioan 15, 26).

În fundamentarea filosofică a dogmei trinitare, Fer. Augustin folosește diferite imagini și analogii în legătură cu cele trei puteri ale sufletului omenesc: existența, cunoștința și voința = *esse, nosse, velle* (*Confessiones*, XIII, 11–12).

Nu este locul să analizăm aci și celelalte numeroase scrieri ale Fer. Augustin, dar, din cele arătate, se înțelege că el este corifeul gândirii teologice a Bisericii de Apus, în epoca de aur a Bisericii creștine, când nu se făcea deosebire între Biserica Răsăritului și Biserica Apusului, între Constantinopol și Roma, căci amândouă formau o singură Biserică Universală a Domnului Hristos. (Pentru alte informații și analiza altor lucrări, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Introducere la Confessiones – Mărturisiri*, trad. de N. Barbu, București, 1985, p. 5–45).

Cultura teologică în Răsărit în secolele V–VIII

În secolele V–VIII, literatura teologică intră într-o perioadă de declin. Scriitorii din această perioadă nu creează opere originale, ci se mulțumesc să prelucreze creațiile spirituale ale predecesorilor lor. Totuși, sunt și acum scriitori și teologi de seamă atât în Biserica de Răsărit, cât și în Biserica de Apus.

În Biserica de Răsărit mai însemnați au fost următorii Părinți și scriitori de limbă greacă:

a. Sfântul Chiril al Alexandriei († 444). S-a născut la Alexandria în jurul anului 370 dintr-o familie aleasă. Era nepotul și succesorul patriarhului Teofil al Alexandriei (384–412), care l-a ajutat să-și facă o strălucită cultură profană și teologică.

În 412 este ales patriarh al Alexandriei, scaun pe care a păstorit până la moartea sa, în 444.

În 415, unii fanatici din Alexandria, crezând că fac servicii Bisericii, au omorât pe tânăra filosoafă Hypatia, conducătoarea Școlii neoplatonice de aci, vestită prin știința și viața ei exemplară. Asasinarea Hypatiei a cauzat neplăceri Sfântului Chiril, deoarece i s-a reproșat că a fost inspiratorul acestei odioase crime, deși nu sunt probe asupra amestecului său direct.

Sf. Chiril, profund speculativ și renumit teolog, care se bucura în timpul său de mare autoritate, a dus lupta din 429 contra ereziei patriarhului Nestorie al Constantinopolului (428–431), numită dioproso-pism sau nestorianism. În anul 431 el a prezidat Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, în care au fost condamnate ereziile nestorianismului și pelagianismului. A murit în 444. Sfântul Chiril este sărbătorit în Biserica Ortodoxă la 18 ianuarie, în aceeași zi cu Sfântul Atanasie, și la 9 iunie.

El a lăsat scrieri exegetice, dogmatice, polemice, apologetice și scrisori. Menționăm unele dintre acestea:

Exegetice: Despre închinarea și adorarea în duh și adevăr, în 17 cărți. Comentarii la Isaia și profeții mici. Comentariu la Evanghelia după Ioan, cea mai importantă operă exegetică a Sfântului Chiril.

Dintre scrierile *dogmatico-polemice*, mai importantă este lucrarea *Tezaur despre Sfânta și cea de o ființă Treime*.

Din punct de vedere dogmatic, are numeroase lucrări contra nestorianismului, ca: *Memorii*, scrise în 430, tratând *Despre dreapta credință*, două adresate perechii imperiale Teodosie II (408–450) și soția sa Athenais – Eudochia, și unul surorii împăratului – Pulheria, ortodoxă convinsă.

Contra blasfemiilor lui Nestorie, 5 cărți.

12 Anatematisme, contra ereziei lui Nestorie.

Din punct de vedere *apologetic*, a scris lucrarea *Despre Sfânta religie a creștinilor, împotriva cărților ateului Iulian* (Apostatul) (361–363), în care combate cu virulență scrierea acestuia *Contra galileenilor*, în trei cărți.

Correspondența lui e bogată. A scris 29 de scrisori pascale, între anii 414–442, și 90 de scrisori cu conținut dogmatic.

Sfântul Chiril e un scriitor de valoare, iar scrierile sale prezintă mare importanță dogmatică. El a afirmat cu claritate că, după întruparea Sa din Fecioara Maria, Iisus Hristos a avut o singură persoană divino-umană și două firi. Unirea firilor este reală, nu relativă sau morală, și ele își comunică însușirile.

Sfântului Chiril îi aparține formula dogmatică: Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη = «o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul», prin care el nu înțelege să nege existența celor două firi în Hristos, divină și umană, cum făceau ereticii monofiziți, care negau existența firii umane a lui Hristos, și nici nu contestă existența rațiunii umane a lui Hristos, pe care ar fi înlocuit-o la întrupare Logosul divin, cum pretindea Apolinarie din Laodiceea († 392).

Sfânta Fecioară Maria merită cu adevărată să fie numită Θεοτόκος = «Născătoare de Dumnezeu».

b. Istoria bisericească a cunoscut o mare dezvoltare în primele patru secole. Cel mai mare istoric bisericesc din această perioadă, *Eusebiu de Cezareea* († 340), supranumit «părintele istoriei bisericești», ne-a lăsat o renumită scriere istorică, cu titlul *Istoria bisericească*, în 10 cărți, care începe de la Nașterea Mântuitorului până la anul 324.

Istoria sa bisericească a fost continuată în secolul al V-lea de trei istorici:

Socrate († după 439) a scris o *Istorie bisericească*, în 7 cărți, începând de la 305 până la 439.

Sozomen († 450) a scris o *Istorie bisericească*, în 9 cărți, de la 324 până la 450.

Teodoret de Cir († 458) a scris o *Istorie bisericească*, în cinci cărți, de la 325–428.

Apologetica datorează lui Teodoret de Cir ultima și cea mai de seamă apologie a creștinismului: *Tratamentul bolilor elinilor*, prin

care se arată superioritatea învățaturii creștine în comparație cu învățătura păgână.

Eranistes = (Cerșetorul) e o operă polemică îndreptată contra monofizismului.

c. Leonțiu de Bizanț († 543) este cel mai mare teolog din timpul împăratului Justinian (527–565). S-a născut, poate, în Scitia sau, mai probabil, la Constantinopol, în 485, dintr-o familie înstărită, fiind rudă cu generalul Vitalian din timpul împăratului Anastasie I (491–518). A călătorit la Ierusalim, unde intră în monahism, în mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. A păstrat legături cu călugării sciți din Scythia Minor (Dobrogea), pe care-i întâlnește la Constantinopol, în 519, pleacă apoi cu ei la Roma, pentru a obține din partea papei Hormisdă (514–523) aprobarea formulei teopashite: «*Unul din Sfânta Treime a suferit cu trupul*». De la Roma pleacă din nou la Ierusalim și se întoarce la Constantinopol în 531 sau 533. După o altă călătorie la Ierusalim, se întoarce definitiv la Constantinopol, unde muri în 543. A fost cel mai mare adversar al nestorienilor și monofiziților. Opera sa remarcabilă se intitulează *Trei cărți contra nestorienilor și eutihienilor*.

În *hristologie*, Leonțiu este creatorul teoriei *enipostasei*, prin care înțelege că firea umană din persoana lui Hristos nu este ipostasă, dar nici fără ipostasă, ci este *enipostatică*, pentru că nu-și are existența în sine, ci în ipostasa Logosului.

d. Sfântul Maxim Mărturisitorul († 662) este cel mai mare și profund teolog din secolul al VII-lea. S-a născut în jurul anului 580 dintr-o familie nobilă. Între 610 și 614 a fost secretarul împăratului Heraclie (610–641). Pe la 630 părăsi onorurile lumești și intră într-o mănăstire la Chrysopolis (Scutari), localitate situată pe țărmul asiatic al Bosforului. Mai târziu, pe la 645, îl găsim în exarhatul Cartaginei, în Africa de Nord, unde în iulie 645 avu o dispută publică cu Pir, fost patriarh de Constantinopol, în care combătu monergismul susținut de erezia monotelită. În 647 plecă la Roma, ducând mai departe lupta contra monoteliziilor. La îndemnul său, papa Martin I (649–655) convocă în octombrie 649 un sinod la Lateran, în care condamnă cele două edicte imperiale, Ekthesis-ul lui Heraclie, din 638, și Typosul lui Constans II, din 648, și erezia monotelită. Din ordinul împăratului Constans II, exarhul Romei, Calliope, arestă pe papa Martin I, apoi,

după o detenție de un an și trei luni, papa, Sf. Maxim Mărturisitorul și ucenicul său, monahul Anastasie, fură aduși în lanțuri la Constantinopol. Aci, în 655, papei Martin i s-a intentat un proces de înaltă trădare și fu exilat la Cherson, în Crimeea, unde muri în același an. Sf. Maxim a fost exilat la Bizya, în Tracia. Peste șapte ani, în 662, a fost readus la Constantinopol și i s-a intentat un nou proces. Pentru că a mărturisit credința ortodoxă și a condamnat Typosul și erezia monotelită a suferit chinuri grele, tăindu-i-se limba și mâna dreaptă, spre a nu mai vorbi și scrie contra edictului teologic Typos, fapt pentru care a fost supranumit «Mărturisitorul». A fost apoi exilat în provincia Lazica, pe țărmul oriental al Mării Negre, în fortăreața Semalion, unde a murit de suferințe, în vârstă de 82 de ani, la 13 august 662. În Biserica Ortodoxă este sărbătorit în fiecare an la 21 ianuarie și la 13 august.

Sfântul Maxim Mărturisitorul a scris aproape în toate domeniile teologiei: exegeză, dogmatică, ascetică, mistică, liturgică, poezie.

Dintre scrierile sale menționăm:

1. *Capete despre substanță, esență și fire și despre ipostasă și persoană;*

2. *Mistagogia*, care e o explicație-simbolico-mistică a Bisericii și a Liturghiei;

3. *Ambigua; Capete despre dragoste; Capetele gnostice* ș.a.

Sfântul Maxim a dat cele mai bune soluții în materie de hristologie. Centrul teologiei sale este Hristos, modelul de urmat pentru toți creștinii.

e. Sfântul Ioan Damaschin († 749) este cel mai mare teolog din secolul al VIII-lea. Cu el se încheie perioada patristică. S-a născut la Damasc, dintr-o familie nobilă creștină, tatăl său, Mansur, fiind un înalt funcționar al califatului arab. Ioan moșteni slujba tatălui său și supranumele de Mansur (victoriosul). Nu se știe cum a ajuns Ioan în dregătoria tatălui său și pentru cât timp. Se afla încă la Damasc, pe teritoriul arab, în 726, când a început lupta contra iconoclaștilor. În 732 îl găsim ca monah în lavra Sf. Sava, lângă Ierusalim. Aci a fost hirotonit preot de patriarhul Ioan V al Ierusalimului (705–735).

În 754, a fost anatematizat de sinodul iconoclast de la Hieria, dar a fost reabilitat în urmă de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea

din 787. A încetat din viață în jurul anului 749. Biserica noastră îl sărbătorește la 4 decembrie.

Sf. Ioan Darraschin este cel mai mare apărător al cultului sfințelor icoane. El ne-a lăsat scrieri polemice, dogmatice, morale, ascetice, exegetice și poetice.

Opera sa dogmatică principală se intitulează: *Izvorul cunoștinței*, alcătuită din trei părți:

1. *Dialectica* (capitolele filosofice) este o introducere filosofică în materie, conținând o serie de definiții, împrumutate din vechii filosofi Aristotel († 322 î.Hr.) și Porfiriu († 304 î.Hr.) și din Sfinții Părinți.

2. *O istorie a ereziilor*, foarte dependentă de scrierea lui Epifaniu († 403), *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor*, și a lui Teodoret de Cir († 458), *Eranistes* (= Cerșetorul).

3. *Expunerea exactă a credinței ortodoxe*, sau *Dogmatica*, în 100 de capitole, împărțite la rândul lor în patru cărți. Este cea dintâi încercare de expunere sistematică a teologiei dogmatice, în care Sf. Ioan Damaschin a folosit lucrările de acest gen ale înaintașilor săi. El însuși mărturisește cu sinceritate: «Nu e nimic al meu, cum ziceam, ci am adunat la un loc, cât mi-a fost cu putință, cele care au fost elaborate de dascăli aleși» (P. G., 94, col. 525 A).

Cultura teologică în Apus în secolele V–VIII

Dintre scriitorii și teologii apuseni din secolele V–VIII, amintim ca mai însemnați pe următorii:

a. **Sfântul Ioan Casian** († 430/435). S-a născut pe la 360, în Scythia Minor (Dobrogea), în localitatea Vicus Cassiaci, de unde și-a luat probabil numele. Și-a făcut de timpuriu o aleasă cultură generală. A călătorit la Ierusalim și Egipt, apoi la Constantinopol, unde Sf. Ioan Hrisostom l-a hirotonit diacon. Pe la 404-405 Casian se afla la Roma pentru a apăra pe lângă papa Inocențiu I (401-417) cauza Sfântului Ioan Gură de Aur, condamnat pe nedrept în sinodul de la Stejar din 403. Către 410-411 îl găsim la Massalia (Marseille), în Galia, unde înființă, în jurul anului 415, o mănăstire de călugări și una de călugărițe. Astfel, el face legătura dintre cultura patristică a Răsăritului și

cea a Apusului. El a luptat contra nestorianismului, a pelagianismului și a combătut teoria supremației harului în opera mântuirii și a predestinației absolute susținute de Fer. Augustin († 430), dar a căzut în semipelagianism. A murit pe la 430–435.

Biserica Romano-catolică l-a trecut în rândul sfinților, iar Biserica Ortodoxă îl socotește cuvios și-l sărbătorește la 29 februarie sub numele de cuviosul Casian Romanul.

Din opera lui Casian, amintim lucrările:

1. *Despre așezămintele cenobiților și despre vindecarea celor opt păcate principale*, în 12 cărți.
2. *Convorbiri cu Părinții*, în 24 de cărți, care e capodopera lui Casian.
3. *Despre intruparea Domnului*, în 7 cărți, în care combate nestorianismul.

Ioan Casian are meritul de a fi organizat monahismul apusean, luând ca model monahismul răsăritean. Stabilind principiile vieții monahale și pe cele de hristologie el a făcut legătura între Răsărit și Apus.

b. Casiodor († 583). S-a născut pe la 490 dintr-o nobilă familie romană. Din tinerețe a primit o aleasă instrucție profană și religioasă. În 507, regele ostrogoților, Teodoric cel Mare (454–526), care a înființat un regat în centrul Italiei, cu capitala la Ravena, l-a numit chestor, iar în 514, consul. Sub urmașii acestuia a ajuns prefect al pretoriului și în urmă primi patriciatul. A servit cu devotament planul lui Teodoric de a contopi poporul ostrogot cu cel roman.

La scurt timp după 540 renunță la onorurile lumești și se retrase la proprietatea sa din Calabria, în sudul Italiei, unde înființă cu propriile sale mijloace, la vârsta de 60 de ani, o mănăstire, numită Vivarium, după iazurile de pește din apropiere. A murit la vârsta de 92 de ani, în 583.

Dintre lucrările sale menționăm:

Despre originea și istoria geților (= goților), în 12 cărți, din care s-a păstrat rezumatul făcut în 551 de gotul Iordanes, sub titlul: *De origine actibusque getarum* = *Despre originea și faptele geților (goților)*.

Istoria bisericească tripartită, în 12 cărți, care e o sinteză a Istoriilor bisericești ale lui Socrate, Sozomen și Teodoreț, traduse în latinește de călugărul Epifaniu.

Instituțiile literaturii divine și umane, în 2 cărți, tratează despre studiul Sfintei Scripturi și despre numeroși istorici și scriitori patristici.

c. Papa Grigorie cel Mare († 604). S-a născut pe la 540 dintr-o nobilă familie romană, înrudită cu renumita familie Anicia. În 572–573 a ajuns pretor al Romei. După aceasta, renunță la onorurile lumești și intră în monahism, trăind retras în mănăstirea Sf. Andrei, înființată de el pe muntele Scaurus, în casele sale părintești. A fost hirotonit preot de papa Pelagiu II (579–590) și trimis ca apocrisiar la Constantinopol, unde rămase șase ani (579–585). S-a întors apoi la Roma, iar în 590 a fost ales papă, păstorind până la 601. Ca papă, a fost un bun administrator al Bisericii, a reformat cântarea bisericească, denumită de la el gregoriană, și a ajutat la creștinarea longobarzilor și anglosaxonilor, la care a trimis în misiune pe prietenul său, Augustin, cu 40 de călugări. A murit în 604.

Opera sa are un caracter practic. Dintre lucrările mai însemnate amintim: *Liber regulae pastoralis* = *Carte de conducere pastorală*, în 4 cărți.

Dialoguri despre viața și minunile Părinților italieni, în 4 cărți, de la care a primit numele de «*Dialogul*».

Papei Grigorie cel Mare i se atribuie prin tradiție *Liturgia prae-sanctificationum Donorum* (Liturgia darurilor mai înainte sfințite), pe care se crede că a compus-o pe când se afla la Constantinopol ca apocrisiar între 579–585.

d. Isidor de Sevilla († 636). S-a născut în Cartagina Spaniei pe la 560, apoi s-a stabilit la Sevilla. A fost ales arhiepiscop al Sevillei și a prezidat mai multe sinoade spaniole. A murit la 4 aprilie 636. Biserica de Apus l-a trecut în rândul Sfinților. El este ultimul Părinte bisericesc cu care se încheie perioada patristică latină.

Opera lui este considerabilă. Dintre lucrările sale amintim ca mai însemnate:

Etimologii sau Origini, în 20 de cărți, e o importantă enciclopedie științifică a timpului său.

Despre datoriile bisericești (Libri officiorum).

În teologie, el este tributar Fer. Augustin și papei Grigorie cel Mare.

În genere, literatura latină creștină din acest timp este enciclopedică, datorită faptului că încearcă să facă legătura între toate domeniile de cunoaștere și scolastică, prin adoptarea filosofiei lui Aristotel, îndeosebi a logicii, pe care o pune în serviciul teologiei. Teologia scolastică va lua o mare dezvoltare în Evul Mediu și va ajunge la apogeu cu teologia lui Toma de Aquino († 1274), cel mai mare teolog medieval.

PERIOADA A TREIA (787-1054)

BISERICA ÎN SECOLELE VIII-XI

Popoare creștinate de Bizanț: sârbii, bulgarii și moravii

Patriarhia ecumenică de Constantinopol și Imperiul bizantin au jucat un mare rol în convertirea popoarelor slave: sârbi, bulgari, moravi și ruși.

Slavii fac parte din marea familie a popoarelor indo-europene, fiind înrudiți cu romanii și germanii.

a. Creștinarea sârbilor. Sârbii fac parte din familia popoarelor slave și alcătuiesc împreună cu bulgarii, macedonenii, croații, slovenii și muntenegrenii grupul *slavilor de sud*.

La început, sârbii locuiau la nord de Boemia, dincolo de Carpați și Munții Sudeți, în bazinul Elbei și Oderului. La chemarea împăratului bizantin Heraclie (610-641), ei s-au stabilit la sud de croați, în centrul Peninsulei Balcanice, de la râul Morava până la Adriatica, pe văile râurilor Piva, Lim, Tara, Drina și Ibar, fiind încadrați în Imperiul bizantin pentru a-l apăra de incursiunile avarilor.

O primă încercare de creștinare a sârbilor s-a făcut sub împăratul Heraclie, care s-a adresat după 630 papei Honoriu I (625-630), cerându-i să trimită misionari, preoți și episcopi, la sârbi. Astfel, creștinismul a început să pătrundă sporadic la sârbi, înființându-se mici comunități. Trecerea fraților misionari, Constantin și Metodiu, prin Serbia de nord-est, în 863, a înlesnit sârbilor cunoașterea creștinismului ortodox.

Convertirea în masă a sârbilor s-a făcut două secole mai târziu după prima încercare de convertire, de astă dată de misionari trimiși de la Constantinopol (în timpul împăratului Vasile I Macedoneanul) (867-886).

Sârbii s-au adresat în acest timp împăratului să le trimită misionari greci. În 868, patriarhul Ignatie I (847–858; 868–877) și împăratul Vasile Macedoneanul le-au trimis misionari greci, preoți și episcopi, care au botezat neamurile sârbilor și au răspândit creștinismul ortodox în toată Serbia.

O dată cu misionarii greci, împăratul le-a trimis și un delegat imperial – βασιλικὸς ἄνθρωπος, care reprezenta puterea politică a Bizanțului. Primind creștinismul ortodox, sârbii recunoscă totodată și suzeranitatea Bizanțului.

După 886 credința ortodoxă a fost mult întărită și răspândită prin ucenicii Sfinților Chiril și Metodiu († 6 aprilie 885), care, fiind alungați din Marea Moravie, au venit în părțile de sud ale Bulgariei aproape de frontiera Serbiei, stabilindu-se la Ohrida, unde au înființat o mănăstire în cinstea Sfântului Pantelimon. Ei au răspândit și la sârbi *alfabetul glagolitic și chirilic* și au introdus *Liturghia slavă*, care se săvârșește până azi. Sârbii au avut, la început, o episcopie cu reședința la Rașca (Rascia), dependentă de Patriarhia de Constantinopol, de la care, uneori, li se spune sârbilor și «rasci». (Pentru alte informații vezi: Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Începutul creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu*, în «Studii teologice», XI (1959), nr. 3–4, p. 164–181 și *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, *Ibidem*, XII (1960), nr. 1–2, p. 3–28).

Regiunile din sud ale Serbiei au intrat sub jurisdicția arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida, creată de Bizanț în 1019, dependentă și ea de Patriarhia ecumenică de Constantinopol.

b. Creștinarea bulgarilor. Bulgarii, popor de origine turanică, vorbind o limbă înrudită cu limba turcă, au locuit la început în regiunile Asiei centrale, apoi s-au așezat în secolul al II-lea între Volga mijlocie și Don, de unde grecii i-au supranumit βούλγαροι, ceea ce a devenit «bulgari». În secolul al VI-lea coboară și locuiesc în stepete de la nordul Mării Negre, sub conducerea hanului Kubrat (585–643). Fiul său, Asparuh, sau Isparuh, sub presiunea chazarilor, popor având o limbă de asemenea înrudită cu limba turcă, dar de religie mozaică, a trecut Dunărea cu o parte din bulgari, pe la 679–680, și s-au așezat pe teritoriul Imperiului bizantin, la sudul Dunării, în regiunea Varna, cu reședința la Plisca, unde se află azi satul Aboba.

Treptat, treptat și-au întins stăpânirea între Dunăre și Balcani. Aci au dat peste populația tracă romanizată și peste triburile slave stabilite în Balcani în secolul al VI-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea. Fiind însă puțin numeroși, bulgarii au fost absorbiți de slavi și s-au slavizat, dar, ca popor, au continuat să fie numiți tot bulgari, și astfel ei apar ca popor slav, vorbind o limbă slavă, înrudită de aproape cu limba sârbă și rusă, iar statul pe care și l-au format poartă numele lor, cel de la început, amintind de originea lor, de pe Volga.

Puterea statului bulgar a crescut mult sub hanii Krum (802–814) și Omurtag (814–831), care și-au întins stăpânirea la sud de Balcani și în nord-vest.

În primele secole ale așezării lor în sudul Dunării bulgarii erau păgâni. În contact cu populația tracă romanizată, care era creștină, și cu slavii, la care începuse să pătrundă creștinismul, bulgarii au început să se creștineze.

În 863 frații Chiril și Metodiu, în drum spre Moravia, trecând prin Bulgaria, prin orașele Filipopole și Sofia, le-au făcut cunoscut bulgarilor creștinismul ortodox.

Creștinarea «oficială» a bulgarilor s-a făcut în anul 864, în timpul țarului Boris-Mihail I (852–889), care a primit botezul, având ca naș pe împăratul Bizanțului Mihail al III-lea (842–867), de la care și-a luat și numele de Mihail. Opoziția boierilor bulgari păgâni a fost înfrântă, în parte, cu forța (52 au fost uciși împreună cu familiile lor), în parte pe cale pașnică, prin convingere.

Introducerea creștinismului a avut urmări binefăcătoare pentru statul bulgar, căci a înlăturat deosebirile etnice dintre protobulgari, slavi și populația tracă romanizată, și în același timp a introdus Bulgaria în rândul statelor creștine din Europa.

Dorința țarului Boris-Mihail era să dea Bisericii Bulgare o organizare independentă, în frunte cu un patriarh. De aceea, între anii 866–869, el s-a orientat spre Roma papală, de teamă ca nu cumva, depinzând de Patriarhia de Constantinopol, să ajungă sub dominația politică a Bizanțului. În 866 el a adresat papei Nicolae I (858–867) *106 întrebări referitoare la credință*, rugându-l să-i trimită un arhiepiscop spre a organiza Biserica Bulgară. Papa i-a trimis un număr de episcopi și preoți, în frunte cu episcopii Paul și Formosus, dar Boris Mihail n-a

fost satisfăcut de purtarea clericilor latini și nici de răspunsul papei — *Responsa ad consulta bulgarorum*, la cele 106 întrebări ale sale.

Amestecul Romei papale în Biserica Bulgariei a creat un grav conflict cu Bizanțul, care socotea Bulgaria în sfera sa de influență. În 867 patriarhul Fotie (858–867; 877–886) a adresat către patriarhii orientali *Enciclica sa către scaunele arhieresti din Răsărit*, în care condamnă cu asprime imixtiunea latinilor în Biserica Bulgariei, acuzându-i că au intrat «ca niște lupi», nimicind munca preoților greci.

Pentru împăcarea lucrurilor, patriarhul Ignatie I, care i-a urmat lui Fotie, a convocat, în timpul împăratului Vasile I Macedoneanul (867–886), un sinod la Constantinopol, în 869–870, socotit ca al VIII-lea Sinod ecumenic, la care au participat și delegații papei Adrian al II-lea (867–872). La trei zile după închiderea sinodului, la 28 februarie 870, a sosit o delegație bulgară, care a declarat, în prezența celor trei patriarhi răsăriteni și a delegaților papii, că Biserica Bulgară aparține jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol.

Patriarhul Ignatie a hirotonit pentru bulgari un arhiepiscop, în persoana unui anume Iosif, și a acordat Bisericii Bulgare o oarecare autonomie. De atunci, Biserica Bulgară a rămas în sfera Bisericii Ortodoxe.

În 866, discipolii Sfinților Chiril și Metodiu: Clement, Naum, Anghelar, Laurențiu, Sava și Ion Exarhul, fiind alungați din Marea Moravie, s-au stabilit în Bulgaria, în două centre depărtate unul de altul: unul la Preslavul Mare (Pereiaslaveț), noua capitală a țaratului bulgar, situată între Dunăre și Varna, unde au înființat o mănăstire pe râul Ticea, și altul la Ohrida, aproape de frontiera sârbă, unde au înființat mănăstirea Sf. Panteleimon, care a devenit cel mai de seamă centru bisericesc pentru slavii sud-dunăreni. Ei au introdus în Biserica Bulgară *Liturghia slavă și alfabetul glagolitic și chirilic*.

Clement, socotit la bulgari sfânt, a fost primul lor episcop de limbă bulgară.

În timpul țarului Simeon (893–927), statul bulgar ajunge în culmea puterii sale. El s-a adresat papei Formosus (891–896) să-i acorde titlul de împărat, pe care i-l refuzau bizantinii, iar pe arhiepiscopul Bulgariei să-l ridice la treapta de patriarh, dar încercarea n-a reușit.

Succesorul său, Petru (927–969), căsătorit cu principesa bizantină Maria Lekapena, nepoata împăratului Roman Lekapenos (919–944), a obținut, la 8 septembrie 927, din partea împăratului și a senatului, recunoașterea titlului de «țar» și demnitatea de patriarh în persoana patriarhului Damian de Durostor (Silistra), dar fără recunoașterea Patriarhiei ecumenice.

Pentru a distruge statul bulgar, bizantinii au chemat în ajutor pe marele kneaz Sviatoslav al Kievului (957–972). Acesta cuceră în 969 partea de răsărit a Bulgariei și capitala ei, Preslavul Mare, voind să se stabilească în aceste părți. Împăratul Ioan Tzimiskes (969–976), dându-și seama de pericol, a alungat în 971 pe Sviatoslav și a încadrat Bulgaria răsăriteană în Imperiul bizantin, din care a creat două ducate sau theme: *Bulgaria* propriu-zisă și thema *Paristrion* sau *Paradunavon*, la sud de gurile Dunării, cu capitala la Durostor (Silistra), care cuprindea întreaga Dobroge.

Mai târziu, între 1014–1018, Bulgaria apuseană de sub conducerea țarului Samuil (980–1014), cu capitala la Vidin, a fost cucerită de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (= omorătorul de bulgari, 976–1025), încât întreaga Bulgarie fu integrată Imperiului bizantin până la 1186, când frații valahi (români), Petru și Asan, au înființat Imperiul româno-bulgar.

Din 984 centrul religios al Bulgariei s-a mutat la Ohrida, pe care bizantinii au recunoscut-o în 1019, după integrarea Bulgariei în componența Imperiului bizantin, ca arhiepiscopie greco-bulgară sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol.

După distrugerea statului bulgar mulți clerici și călugări, fie români, fie slavo-bulgari, s-au refugiat la nordul Dunării, aducând cu ei Liturghia slavă și alfabetul chirilic. Scrierea chirilică s-a folosit și la români din secolul al X-lea până la 1860, când, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), a fost înlocuită cu alfabetul latin, care corespunde mai bine fonetismului limbii române, limbă neo-romanică.

c. Creștinarea moravilor. În secolul al IX-lea, slavii din Boemia, Moravia și Panonia, în urma fărâmițării Imperiului lui Carol cel Mare (768–814), au reușit să înființeze un mare stat, numit Moravia Mare, care se întindea din Boemia până la Tisa.

În 862 principele Marii Moravii, Rastislav (845–870), dorind să scape de clericii franci și germani, care primejduiau independența politică a țării, s-a adresat împăratului bizantin Mihail al III-lea și patriarhului Fotie să trimită pentru moravi misionari greci de la Constantinopol. Împăratul și patriarhul Fotie le-au trimis în 863 pe frații Constantin-Chiril și Metodiu, care au făcut misiune ortodoxă între anii 863–867 în Marea Moravie, având ca centru orașul Velehrad (= Orașul cel Mare), capitala țării.

Cei doi frați erau originari din Tesalonic, greci de neam, sau, probabil, descendenți din vechea populație romanică din Peninsula Balcanică. Metodiu (817–885), după ce a studiat în Tesalonic, a slujit în armată, ajungând comandant în arhontia Strimoniului, la frontiera cu Bulgaria, apoi s-a retras la mănăstirea Olimp din Bitinia, unde s-a călugărit. Fratele său, Contantin (821–869), numit «Filosoful», a făcut studii în Constantinopol, apoi, după ce a funcționat o vreme ca bibliotecar – hartofilax, la Sf. Sofia, a predat, după 851, Filosofia la Universitatea din Bizanț.

Pentru meritele sale, în 851, a fost trimis în ambasadă la arabi. Dezgustat de intrigile din Bizanț s-a retras, după 856, la mănăstirea Olimp, unde s-a întâlnit cu fratele său Metodiu, care se afla acolo.

Între 860–862, a fost trimis în misiune la chazari, popor de origine turcă, dar de religie mozaică, fapt unic în istorie, care locuia atunci în stepele de la nordul Mării Negre și în Crimeea.

Cei doi frați cunoșteau limba slavă pe care o vorbeau slavii din jurul Tesalonicului – paleoslava.

Înainte de a pleca la moravi, ei au alcătuit alfabetul slav glagolitic, de la termenul *glagolița*, care desemna scrierea de mână a alfabetului grec, provenind de asemenea de la cuvântul slav *glagolal* = el spunea, care revine des în textul paleoslav al Evangheliei –, și au tradus în limba slavă unele culegeri din Evanghelii și din Faptele Apostolilor, Liturghierul și Psaltirea.

Alfabetul chirilic, atribuit Sfântului Chiril, a fost inventat mai târziu de unul dintre discipolii lui, după scrierea majusculă uncială a alfabetului grec, care a avut apoi mare răspândire în Bulgaria, Serbia, Țările Române și Rusia.

La Velehrad, în Marea Moravie, folosind cărțile sfinte în limba slavă, cei doi frați au avut mari succese timp de patru ani, între 863 și 867.

Episcopii latino-germani, geloși că ritul răsăritean câștigă teren în Marea Moravie, i-au reclamat la Roma că au introdus în cult *o nouă limbă liturgică, limba slavă*, căci, după părerea lor eronată, numai trei limbi erau socotite atunci limbi sacre: *ebraica, greaca și latina*. Cei doi frați au plecat la Roma spre a combate erezia «*celor trei limbi*» sau a «*pilatienilor*», după numele lui Pilat care a pus să se scrie pe cruce în aceste trei limbi. După o trecere pe la principele Kocel al Panoniei, în 867, și o ședere la Veneția, au ajuns la Roma, în timpul papei Adrian II (867–872), în fața căruia au apărut cu succes introducerea Liturghiei slave în cult.

Sf. Chiril a murit la 14 februarie 869, în vârstă de 48 de ani, și este înmormântat în biserica Sf. Clement din Roma.

Sf. Metodie a fost hirotonit de papa Adrian II arhiepiscop pentru Marea Moravie și Panonia, dar, în drum spre eparhia sa, a fost arestat și închis într-un turn, între 870–873, din ordinul dat de episcopatul german de Bavaria. La intervenția papei Ioan al VIII-lea (872–882), a fost eliberat, iar el și-a continuat activitatea misionară în Marea Moravie până la moartea sa, 6 aprilie 885.

Din Marea Moravie creștinismul de rit ortodox s-a răspândit și în Boemia, dar a fost curând înlocuit de ritul latin.

Pentru meritele lor misionare, Sfinții Chiril și Metodie sunt numiți «*Apostolii slavilor*». Opera lor a fost continuată de discipolii lor până în 886, când au fost alungați din Marea Moravie și s-au stabilit, cum am văzut, în Bulgaria. După plecarea lor, ritul ortodox a fost înlocuit cu ritul latin, dar tradiția chirilo-metodiană s-a menținut, sub anumite forme, până azi în Cehoslovacia, la slovaci și la cehi, succesorii moravilor.

(Vezi pe larg: Pr. Prof. Ioan Rămureanu., *Unsprezece secole de la activitatea misionară a sfinților Chiril și Metodie*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 17–31).

Creștinarea rușilor și a ungurilor

a. Creștinarea rușilor. Poporul rus face parte din slavii răsăriteni și este cel mai mare și însemnat dintre popoarele slave. Rușii au aparut în istorie sub denumirea aceasta pe la începutul secolului al IX-lea.

Varegii, aventurieri din Scandinavia, care făceau incursiuni de pradă în Europa răsăriteană, trecând din Marea Baltică pe Nipru și Marea Neagră la Constantinopol, care era «*drumul varegilor către greci*», au contribuit la organizarea primelor formațiuni politice ale slavilor răsăriteni. Unul dintre acești varegi, Rurik (862–879), s-a stabilit la Novgorod. Alți doi șefi varegi, Askold și Dir, s-au stabilit la Kiev.

După tradiția creștină, păstrată de Eusebiu de Cezareea († 340), reluată în secolul al XI-lea de cronicarul Nestor în lucrarea sa, *Istoria vremurilor trecute*, redactată în 1054, Sf. Apostol Andrei a predicat creștinismul în Scythia, adică, după părerea unor istorici ruși, în ținuturile de la nordul Mării Negre. În secolul I însă nu poate fi vorba de poporul rus. Scythia amintită de Eusebiu de Cezareea este Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) de la sud de gurile Dunării, locuită de geto-daco-romani, strămoșii românilor de azi.

Creștinismul a pătruns sporadic la triburile slave care au intrat în componența poporului rus încă înainte de organizarea statului rus chievean, în secolul al IX-lea.

Bizanțul imperial, Grecia și Bulgaria, cu care negustorii varego-ruși au venit în contact, cetățile creștine din Caucaz, Chersonезul Tauric sau Crimeea, unde, din secolul al IV-lea, exista o mitropolie și opt episcopii, au contribuit la răspândirea creștinismului ortodox printre triburile slave răsăritene.

La 18 iulie 860, rușii de la Kiev, sub conducerea principilor Askold și Dir, au atacat Constantinopolul. Bizantinilor nu le-a scăpat nici importanța, nici semnificația acestui eveniment. De aceea, pentru a câștiga pe ruși, potrivit diplomației bizantine, patriarhul Fotie a trimis în 865, la Kiev, un arhiepiscop, numit Mihail, și mai mulți clerici, cu misiunea de a atrage pe ruși la Ortodoxie. Această primă încercare de creștinare a rușilor n-a dat rezultatele așteptate.

Către 880 Kievul a fost cucerit de Oleg (879–912), fratele lui Rurik, care susținea păgânismul și a omorât pe cei doi principii Askold și Dir. În timpul succesorului său, Igor (912–945), exista în Bizanț, în cartierul Sf. Mamas, pentru trebuințele negustorilor varego-ruși creștini biserica Sf. Ilie, după numele căreia s-a numit biserica Sf. Ilie, din Kiev, care exista pe la 945, pentru creștinii varego-ruși de aici.

După moartea lui Igor, văduva sa, Olga (945–957), nume care derivă din cuvântul scandinav Helga = Cea sfântă, «*Elena rusă*», a primit botezul, fie în 955, de la preoții varego-ruși din Kiev, fie în 957, la Constantinopol, cu ocazia vizitei sale în capitala bizantină.

Fiul ei, Sviatoslav (957–972), a rămas păgân, dar nepotul ei, cneazul Vladimir cel Mare (980–1015), fiul lui Igor, s-a orientat către creștinism. Înainte de convertire, s-au trimis delegați la Vladimir: bulgarii mahomedani de pe Volga, «nemții de la Roma», adică romano-catolicii, chazarii, care îmbrățișaseră mozaismul, și grecii, fiecare propunând credința sa. Vladimir a trimis delegați, în cele din urmă, la greci. «Și ne-am dus la greci, au spus aceștia la întoarcere, și ne-au condus acolo unde ei se închină la Dumnezeu lor (Sfânta Sofia) și nu mai știam dacă ne găseam în cer ori pe pământ... Dar un lucru știm, că acolo Dumnezeu locuiește în mijlocul oamenilor; și slujba lor este mai minunată decât în oricare altă țară» (*Cronica lui Nestor*, XI).

În 987, la cererea bizantinilor, Vladimir ajută Bizanțul cu 6.000 de varego-ruși la înfrângerea răscoalei lui Bardas Phokas. Pentru serviciile făcute, el ceru în căsătorie pe Ana Porfirogeneta, sora împăraților Vasile al II-lea Bulgarochtonul și Constantin al VIII-lea (1025–1028), dar aceștia la început refuzară. Atunci, Vladimir atacă Chersonul din Crimeea, veche posesiune bizantină, pe care-l cuceri la 27 iunie 987. În fața acestei situații, curtea imperială a Bizanțului cedă și, în 988, trimise pe Porfirogeneta Ana la Cherson, însoțită de o impunătoare solie, alcătuită din mitropoliți, episcopi și clerici. Vladimir primi Botezul, apoi plecă cu soția sa, Ana, la Kiev, unde obligă pe supușii săi să arunce în Nipru pe zeul lor Perun și să primească Botezul. Rușii au îmbrățișat în masă creștinismul, dar au fost și unele rezistențe. În timpul cneazului Vladimir cel Mare, s-au înființat Mitropolia Kievului și cele mai vechi episcopii ruse la Rostov, Novgorod, Cernigov, Vladimir-Volinsk, Turov și Poloțk.

Între anii 1250–1263 Vladimir cel Mare, acest «*Clovis rus*», a fost trecut de Biserica Rusă kieveană în rândul Sfinților, fiind sârbătorit în fiecare an la 28 iulie.

Fiul său, Iaroslav cel Înțelept (1019–1054), a zidit între 1019–1037 marea catedrală Sfânta Sofia din Kiev, o capodoperă de arhitectură și pictură.

Arhiepiscopul Kievului, Ilarion (1051–1054), unul din întemeietorii lavrei Pecerskaja, a scris lucrarea *Cuvânt despre Lege și har*, un monument teologic și literar de mare importanță pentru cultura rusă.

(Vezi pe larg studiul: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în «Studii teologice» IX (1957), nr. 5–6, p. 386–413).

b. **Creștinarea ungarilor.** Ungurii, popor fino-ugrian, a căror limbă se înrudește cu limba finlandezilor, a estonienilor și a eșchimoșilor, au emigrat din Asia centrală spre vest. Pe la 889, o parte din ei s-au stabilit pentru scurt timp în regiunea dintre Nistru și Prut, pe care o numiră Etelkuz, în limba maghiară Etelköz.

Din cauza atacurilor bulgarilor și pecenegilor, ungurii părăsiră Etelkuz-ul și, sub conducerea lui Arpad, trecură Carpații în dreptul orașului Muncaci și se stabiliră în 896 în câmpia Panoniei și a Tisei, pe teritoriul Marii Moravii, pe care o distruseră între 904–906.

Aci ei au dat peste o populație creștină ortodoxă, pe care o creștinaseră Sfinții Chiril și Metodiu și discipolii lor, între 863–886, și au venit în contact cu populația română creștină, de la care au împrumutat unii termeni ortodocși și unele datini ortodoxe, care se păstrează la unguri până azi. De asemenea prizonierii creștini, aduși de unguri din sudul Dunării, în timpul incursiunilor lor de pradă, au contribuit la răspândirea creștinismului ortodox printre unguri.

Pentru a-i face să intre în sfera creștinismului răsăritean și a Imperiului bizantin, în 943, s-a încheiat un tratat de pace între unguri și bizantini.

Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913–919; 944–959) a trimis la unguri în solie pe clericul Gavriil, iar pentru respectarea păcii ungurii au trimis ca garanție în 949 pe principele Termatzus, nepotul lui Arpad, și pe Bultzos, sau Bulcsu, numit de bizantini Bolosudes. La câțva timp în urmă, probabil în 953, a sosit în capitala bizantină și principele Gylas (Gyula), al doilea în demnitate la unguri.

Principele ungar Bolosudes a primit botezul în Constantinopol, în 950, iar Gylas (Gyula), în 953, ambii având ca naș imperial pe însuși

împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Gyula a primit la botez numele de Ștefan.

Cronicarii bizantini Gh. Kedrinos și Ioan Zonaras din secolul al XII-lea ne informează că la plecarea din Constantinopol principele Gyula a luat cu sine, pe la 953, pe monahul Ierotei, vestit pentru evlavie sa, pe care patriarhul Teofilact al Constantinopolului (953–956) l-a hirotonit episcop pentru Ungaria, cu misiunea de a răspândi credința ortodoxă printre unguri. *Ierotei este cel dintâi episcop ortodox care a înființat o mitropolie ortodoxă maghiară dependentă de Patriarhia ecumenică de Constantinopol.* El a avut reședința, după toată probabilitatea, în mănăstirea ortodoxă de călugărițe a Sfintei Fecioare Maria, situată în localitatea Veszpremvölgy = Valea Vesprimului, în Câmpia Panonică, la nord-est de lacul Balaton (întemeiată de principesa ortodoxă Șarolta, fiica lui Gyula-Ștefan, care primise botezul în Constantinopol), sau undeva prin părțile câmpiei Panoniei sau Tisei, fiind un episcop misionar. Șarolta, principesa ortodoxă, s-a căsătorit cu Gheza (967–997), iar din căsătoria lor s-a născut Wajk (Voicu), cunoscut în istorie sub numele de Ștefan cel Sfânt (997–1038).

După moartea Șaroltei, susținătoarea Ortodoxiei în Ungaria, principele Gheza se recăsătorii cu Adelaida, sora principelui polonez Mieczyslaw (950–992), susținătoarea catolicismului. Sprijiniți de ea, venită, după 973, să predice creștinismul de rit latin în Ungaria episcopii Pilgrim de Passau, Adalbert de Praga și alți misionari catolici.

Ștefan cel Sfânt, care a urmat la domnie tatălui său, Gheza, s-a căsătorit cu principesa catolică bavareză Ghizela, iar sub influența acesteia a devenit cel mai mare sprijinitor al introducerii ritului latin în Ungaria.

După tradiție, el a înființat în Ungaria două arhiepiscopii și opt episcopii catolice, înlocuind episcopii și monahii ortodocși cu clerici latini. Cu toate acestea, ritul ortodox s-a menținut multe secole în Ungaria.

Faptul istoric important este că ungurii, la începutul creștinării lor, au primit credința ortodoxă a Răsăritului de la Patriarhia ecumenică de Constantinopol.

(Vezi pe larg studiile: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Începuturile creștinării ungurilor în credința ortodoxă a Răsăritului*, în «Studii

teologice», IX (1957), nr. 1-2, p. 23-57; Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungurilor*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1-2, p. 173-196).

Organizarea Bisericii în secolele IV-XI. Patriarhatele. Sinoadele

De la Constantin cel Mare (306-337) și mai ales de la Teodosie cel Mare (379-395) Imperiul roman a luat aspectul unui stat creștin.

Paralel cu organizarea administrativă a statului, Biserica și-a păstrat organizarea ei specială, prin ierarhia ei.

a. **Ierarhia bisericească** consta ca și în primele trei secole din cele trei trepte: *episcop*, *preot* și *diacon*, având fiecare atribuțiile sale bine stabilite.

Temeiul organizării Bisericii a rămas tot eparhia, în fruntea căreia se afla un episcop. Dacă o eparhie era prea întinsă, episcopul ei putea s-o împartă, cu consimțământul sinodului provincial, cu un alt episcop, sau mitropolitul avea dreptul să înființeze noi eparhii. Deși canoanele au stabilit (can. 6 Sardica, 343), ca reședința unui episcop să fie numai într-un oraș, această hotărâre n-a putut fi aplicată nici în Răsărit, nici în Apus.

Din epoca postapostolică s-a păstrat obiceiul ca episcopii să fie aleși de episcopii vecini, precum și de clerul și poporul respectivei comunități bisericești. Dacă nu puteau participa toți episcopii, se cerea ca *cel puțin trei să fie prezenți la alegere*, iar ceilalți să-și prezinte opinia în scris. Din cauză că poporul proclama episcop prin aclamații câte un cleric sau chiar catehumen, cum a fost cazul Sfântului Ambrozio al Milanului († 397), dreptul poporului a fost restrâns. Sfințirea noului ales trebuia îndeplinită în decurs de trei luni de la alegere de trei episcopi (Can. 25 al Sinod. III ecum. de la Calcedon, 451).

Drepturile speciale ale episcopului erau: răspândirea învățături creștine prin predică; hirotonirea preoților și a diaconilor (episcopul nu avea voie să hirotonească clerici decât pentru eparhia sa); hirotesia subdiaconilor, lectorilor, egumenilor și a altor demnitari bisericești; pregătirea și sfințirea cu alți episcopi a Sfântului Mir; sfințirea antimi-

selor și a cimitirelor; vizite pastorale; administrarea penitenței; exercitarea puterii judecătorești și administrative asupra tuturor persoanelor bisericești, administrarea corectă a averilor bisericești; ajutoarea săracilor, bolnavilor, văduvelor și orfanilor organizarea instrucției religioase a clericilor și a credincioșilor.

În conformitate cu hotărârile Sinodului de la Cartagina (419), episcopul era obligat să rezideze la reședința eparhiei sale, pe care n-o putea părăsi decât din motive bine întemeiate.

Cu timpul, înmulțindu-se comunitățile creștine la sate episcopii din orașe nemaiputând supraveghea pe toți clericii de la țară, s-au înstituit episcopi de țară sau *horepiscopi*, pentru a controla pe preoții de la sate. Horepiscopii puteau fi episcopi sau preoți. Ei au fost înlocuiți, mai târziu, cu episcopi vizitatori, numiți *periodeuți*.

Pentru satisfacerea unor trebuințe administrative ale Bisericii s-au înființat din cele trei trepte ierarhice unele demnități cu caracter administrativ.

Astfel, din treapta episcopatului, s-au născut *mitropoliții*, *arhiepiscopii*, *exarhii* și *patriarhii*, fără ca aceștia să aibă un har mai mare ca al episcopilor.

Din treapta preoției au ieșit *arhipresbiterii* sau *protopresbiterii*, sau *protoiereii* sau *protopopii*.

Din treapta diaconatului, au luat ființă *arhidiaconii* sau *protodiaconii*. Aceste demnități au intrat în uzul Bisericii și se mențin până azi. Pe lângă episcopi, se găseau *singhelii*, care, la început, erau martorii vieții duhovnicești a episcopului, dar cu timpul au câștigat o mare autoritate, devenind consilierii și sfătuitoarii lui intimi.

În afară de aceste demnități bisericești au luat ființă din treapta preoției și a diaconatului, sau chiar dintre laici, unii funcționari bisericești care îndeplineau diferite servicii pe lângă cancelariile patriarhale, mitropolitane și episcopale, ca: *defensorul*, în grecește *ekdikos*, era avocatul bisericesc, care apăra interesele Bisericii în fața tribunalelor; *economul*, se îngrijea de averile Bisericii; *hartofilaxul* sau *arhivarul* îndeplinea funcția de bibliotecar; *notarii* făceau lucrările de cancelarie; *parabolani* sau *kopiatii* – κοπιᾱτοί se ocupau cu îngrijirea bolnavilor și îngroparea morților.

Pentru relațiile episcopilor cu autoritățile politice, mai ales cu împărații din Bizanț, existau trimiși speciali, numiți *apocrisari*, un fel de ambasadori bisericești. Un astfel de apocrisiar a avut Biserica Romei la curtea imperială din Bizanț.

Începând din secolul al IV-lea Biserica a avut un număr mare de slujitori, clerici și funcționari. Se cunoaște că împăratul Iustinian (527–565), prin Novela 3 din 553, a dispus ca la biserica Sfintei Sofii din Constantinopol să funcționeze 60 de preoți, 100 de diaconi, 40 diaconese, 90 ipodiaconi, 100 citeți, 25 cântăreți, 100 de portari. Împăratul Teodosie al II-lea (408–450) a decretat ca în Constantinopol să nu activeze mai mult de 950 de gropari.

b. **Patriarhatele.** Episcopul care rezida în capitala unei provincii, în metropolă, a devenit căpetenia și protosul episcopilor, adică *mitropolitul* lor. Sistemul mitropolitan a luat o deosebită dezvoltare după secolul al IV-lea, iar din acesta s-a dezvoltat *patriarhatul*.

Mitropoliții aveau dreptul de a convoca sinoadele provinciale, de a conduce alegerea episcopilor pentru scaunele vacante, de a demite un episcop, când se făcea vinovat de erezie sau comitea abateri de la disciplina Bisericii, de a veghea la păstrarea învățăturii creștine adevărate. Numele mitropolitului trebuia să fie pomenit la serviciile divine de episcopii eparhiei sale.

Între mitropoliții care s-au bucurat de acest titlu au fost cei din Roma, Alexandria, Antiohia, Efes, Cezareea Capadociei, Heracleea Traciei (Pirynth), Tesalonic, Sirmium, Cartagina și, poate, episcopul de Sardica (Sofia). Când vechiul Byzantium a devenit, de la 11 mai 330, «*noua Romă*», Constantinopolul a avut precădere față de Heracleea Traciei, fiind capitala Imperiului roman de Răsărit.

Mitropoliți de frunte sau superiori erau, în ordine onorifică, patru: cei din *Roma, Constantinopol, Alexandria și Antiohia*.

Poziția Bisericii de Constantinopol în ierarhia Bisericilor vechi a fost stabilită prin canonul 3 al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol din 381, care a hotărât ca scaunul «Romei celei noi», Constantinopolul, acum capitala Imperiului de Răsărit, să urmeze în cinste imediat după scaunul «Romei celei vechi». Canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a confirmat poziția Bisericii de Constantinopol și i-a extins jurisdicția în Asia

Mică asupra diocезelor Asia Proconsulară, cu capitala la Efes, și Pont, iar în Europa, asupra diocезei Tracia.

Din secolul al IV-lea, *Constantinopolul*, *Alexandria*, *Antiohia* și *Ierusalimul* au fost socotite patriarhate. Ierusalimul a fost ridicat la treapta de patriarhat prin canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, în virtutea faptului că aici a trăit, a învățat, a pățimit și a înviat Domnul Hristos. Ordinea onorifică a scaunelor patriarhale a fost confirmată și prin canonul 30 al Sinodului quinisext, din 692, și ea a rămas în vigoare până azi. Întăietatea episcopului Romei este numai onorifică, nu jurisdicțională, el a fost socotit ca *primus inter pares*, și nicidecum superior celorlalți patriarhi răsăriteni, cu drepturi sau prerogative mai înalte.

Începând cu Sinodul al IV-lea ecumenic, din 451, s-a fixat mai bine și jurisdicția pe care o avea fiecare patriarh în parte. Astfel, episcopul Romei, care poartă numele de *papă*, și-a întins jurisdicția asupra întregii Italii, apoi asupra țărilor din întregul Apus; Patriarhul de Constantinopol avea sub jurisdicția sa Tracia, Pontul și Asia Proconsulară, cu toate protestele mitropolitului de Efes, care se bucura de prestigiul că aici a predicat și a murit Sfântul Ioan Evanghelistul; Patriarhul de Alexandria avea sub ascultare Egiptul, Libia și Pentapole; Patriarhul de Antiohia avea jurisdicție asupra Siriei, Feniciei și Arabiei, iar cel de Ierusalim, asupra Palestinei.

Roma, având cea mai întinsă jurisdicție, avea mai mulți mitropoliți și episcopi față de patriarhiile răsăritene. Patriarhia de Constantinopol avea în această perioadă sub ascultarea ei: 39 de mitropoliți și aproape 400 de episcopi; Patriarhia de Alexandria avea 14 mitropoliți și circa 114 episcopi; Patriarhia Antiohiei avea 13 mitropoliți și 140 de episcopi; Patriarhia Ierusalimului avea 3 mitropoliți și 30 de episcopi, unii doar titulari.

Începând din secolul al VI-lea, patriarhul de Constantinopol poartă titlul de «*patriarh ecumenic*». Denumirea de «*patriarh ecumenic*» s-a dat pentru prima dată de împăratul Justinian cel Mare, în aprilie 533, patriarhului Epifanie al Constantinopolului (520–535). Sinodul local de la Constantinopol, din anul 588, ținut în timpul patriarhului Ioan al VI-lea Postitorul (582–595), a hotărât ca toți patriarhii Bisericii de Constantinopol să poarte în viitor titlul de «*patriarhi ecu-*

menici», fără ca prin aceasta să micșoreze autoritatea sau jurisdicția celorlalți patriarhi răsăriteni ai scaunelor apostolice din Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Contra titlului de «patriarh ecumenic» a protestat papa Grigorie cel Mare al Romei (590–604), prin Scrisoarea din anul 595, el luându-și titlul de «*servus servorum Dei*». (Epistola XVIII, cartea V, P. L., LXXVII, 738–743, traducere de Pr. Ioan Gagi, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 2, p. 168–173).

Drepturile patriarhale, în raport cu mitropoliții subordonați, erau asemănătoare cu ale mitropoliților față de episcopii eparhiali. În plus, patriarhul avea următoarele drepturi speciale: *dreptul de canonizare*, adică trecerea în rândul sfinților a unora dintre răposații cu viață plină de sfințenie; *dreptul de stavropighie*, adică scoaterea unei mănăstiri sau biserici de pe teritoriul altei eparhii, prin trimiterea unei cruci, și punerea ei sub jurisdicția sa; *dreptul de a lua în serviciul său clerici din alte episcopii sufragane*; *dreptul de a fi pomenit la serviciul divin* de către toți clericii patriarhiei; *dreptul de a sfinți Sfântul Mir*; *dreptul de a sfinți* și confirma pe mitropoliții și arhiepiscopii patriarhiei.

Alegerea patriarhilor se făcea de mitropoliții și episcopii patriarhiei, adică de sinodul patriarhal, iar cel ales era confirmat de împărat prin acordarea cârjei, mantiei și engolpionului.

În cazul în care urma ca un patriarh să fie judecat, aceasta se făcea printr-un sinod special, prezidat de un alt patriarh.

c. **Sinoadele sau conciliile** au avut în această perioadă o mare dezvoltare datorită importanțelor discuții și controverse teologice. În perioada aceasta s-au ținut *șapte sinoade ecumenice*, sau generale, la care au participat reprezentanți ai întregii Biserici și s-au luat hotărâri pentru întreaga Biserică.

Cum se cunoaște, **Sinodul I ecumenic** s-a ținut la Niceea, în 325, în Bitinia, și a condamnat erezia lui Arie; **Sinodul al II-lea ecumenic** s-a întrunit la Constantinopol, în 381, și a condamnat erezia pnevmatomahilor; **Sinodul III ecumenic** s-a ținut la Efes, în 431, și a condamnat erezia nestoriană; **Sinodul IV ecumenic** s-a ținut la Calcedon, în 451, și a condamnat monofizismul; **Sinodul V ecumenic** s-a întrunit la Constantinopol, în 553, și a condamnat «Cele Trei Capitole»; **Sinodul VI ecumenic** s-a ținut la Constantinopol, în 680/681

și a condamnat **monotelismul**; **Sinodul VII ecumenic** s-a ținut la **Niceea, în 787**, și a condamnat **iconoclasmul**.

Toate cele șapte Sinoade ecumenice au fost convocate de împărații bizantini. Episcopul Romei n-a participat la nici unul dintre aceste sinoade, dar Biserica Romei a recunoscut și ea hotărârile lor dogmatice și canonice.

În atribuțiile Sinoadelor ecumenice intrau următoarele: *Definirea și confirmarea dogmelor creștine pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții și expunerea lor pe scurt sub formă de Simboluri de credință*, precum și cercetarea oricărei învățături ce s-ar ivi în vreo Biserică, examinarea și păstrarea tradiției bisericești și despărțirea Tradiției adevărate de cea falsă; revizuirea unor canoane formulate de sinoadele anterioare; luarea de hotărâri referitoare la organizarea și administrarea întregii Biserici; executarea puterii judecătorești în ultimă instanță.

E de remarcat că de la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, până azi nu s-a mai întrunit nici un Sinod ecumenic recunoscut de Biserica Ortodoxă, în timp ce în Biserica Romei șirul așa-ziselor sinoade ecumenice au continuat până astăzi, unilateral.

În afară de sinoadele ordinare, care se întruneau periodic de obicei toamna și primăvara, și în afară de cele șapte Sinoade ecumenice, întâlnim, atât în Răsărit, cât și în Apus, sinoade sau concilii *particulare* sau *extraordinare*. Cele mai de seamă dintre ele au dat canoane acceptate de întreaga Biserică drept *canoane generale*, fiind în vigoare până azi în Biserică.

Ele sunt următoarele:

Sinodul de la Ancira (314–325), în Galatia, a dat 25 de canoane, referitoare la cei căzuți de la credință în timpul persecuției lui Dioclețian (284–305).

Sinodul de la Neocezareea (între 314–325), în Pont, a dat 15 canoane, referitoare la disciplina Bisericii.

Sinodul de la Sardica (343–344), în dieceza Dacia Mediterranea (Interioară), a dat 20 de canoane, referitoare la drepturile și datoriile episcopilor.

Sinodul de la Laodiceea (între 360–375), în Siria, a dat 60 de canoane, referitoare la cult, drepturile preoților și la canonul cărților Sfintei Scripturi recunoscute în Biserica Răsăritului.

Sinodul de la Gangra (360–370), în Paflagonia din Asia Mică, a dat 21 de canoane.

Sinodul de la Constantinopol (394) a dat 2 canoane.

Între anii 390–426 s-au ținut în provincia Africa romană mai multe sinoade, ca de exemplu cel de la *Hippo-Regius* (393), *Mileve* (402), *Cartagina* (411), contra donatiștilor, iar în 418 contra pelagienilor. Sinoadele africane au dat numeroase canoane, formând o colecție de 133–147 canoane.

Unele sinoade particulare extraordinare s-au ținut, când necesitățile au cerut-o, cu episcopii care se aflau întâmplător la reședința patriarhală sau mitropolitană. Astfel de sinoade s-au numit în Răsărit *sinoade endemice*, $\sigma\upsilon\nu\omicron\delta\omicron\iota \ \acute{\epsilon}\nu\delta\eta\mu\omicron\upsilon\sigma\sigma\alpha\iota$, și ele rezolvau probleme argente ivite în Biserică.

Cultul divin.

Deosebiri între Răsărit și Apus în secolele IV–XI

După ce Biserica a obținut libertate religioasă prin Edictul de la Milan din 313, cultul a cunoscut forme mai dezvoltate, mai solemne, mai fastuoase. Acum serviciile religioase se puteau săvârși în locașurile cult mărețe, în văzul tuturor.

a. **Sfânta Liturghie** a rămas în esență, ca și în perioada prece-lentă, centrul cultului, dar s-a dezvoltat în anumite laturi și au apărut, atât în Răsărit cât și în Apus, formulare liturgice fixate în scris, care, cu impulsul, au fost și ele prescurtate și modificate.

Cele mai vechi formulare de Liturghie se găsesse în *Constituțiile bisericești și apostolice*, în 8 cărți, apărute în jurul anului 400. În partea a VIII-a este transmisă întreaga Liturghie, cea mai veche Liturghie completă, așa numita *Liturghie clementină* (cap. 6–15).

Încă înainte de secolul al IV-lea, existau în uz două Liturghii vechi: a Bisericii din Ierusalim și a Bisericii din Alexandria.

Liturghia Bisericii din Ierusalim (ierusalimiteană) este atribuită lui Iacov, fratele Domnului, și poartă numele lui. Ea era răspândită în Palestina, provinciile Asiei Mici și în părțile răsăritene ale Europei. Astăzi e mai săvârșește o singură dată pe an, la 23 octombrie, la Ierusalim.

Liturghia Bisericii din Alexandria este atribuită Sfântului Evangelist Marcu, întemeietorul acestei Biserici, după tradiție. Ea era răspândită îndeosebi în Africa răsăriteană. Liturghia alexandrină a rămas în întrebuințare, dar numai la coptii din Egipt și iacobiți, numită și *Liturghia lui Chiril*, pentru că mai înainte a fost modificată, în parte, de Sf. Chiril al Alexandriei († 444).

În secolul al IV-lea au apărut *Liturghiile de rit bizantin*, și anume: *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare* († 379), care este o primă transformare și prescurtare a Liturghiei din Ierusalim, a Sf. Iacob. Ea se mai săvârșește astăzi de 10 ori pe an, în anumite duminici și zile din an.

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur († 407) este o altă prescurtare a Liturghiei Sfântului Iacob, care se săvârșește în toate duminicile și sărbătorile din an, cu excepția zilelor în care se celebrează Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.

O altă liturghie introdusă în această perioadă în Răsărit este *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* – Λειτουργία τῶν προηγιασμένων δώρων; *Liturgia praesancificationum Donorum*, atribuită papei Grigorie cel Mare (590–604), sau Dialogul, alcătuită după tradiție pe când era apocrisiar al Romei la Constantinopol între 578–585. În Biserica Ortodoxă această Liturghie se săvârșește miercurea și vinerea din Postul Mare.

În Apus, *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* era săvârșită numai în vinerea din săptămâna Patimilor, zi în care Biserica Răsăritului nu săvârșește nici o Liturghie.

Unele dintre Liturghiile amintite au fost traduse din limba greacă în alte limbi și s-au modificat în parte. Egiptenii, etiopienii, arabii, armenii, ivirienii (georgienii) au avut Liturghia în limba lor.

b. În *Biserica Apusului*, toate formulele liturgice erau scrise în limba latină. O parte din ele sunt de origine răsăriteană și la început au avut probabil un text grec. În genere, liturghiile apusene poartă titlul de *missae*, termen care provine din formula: «*Ite, missa est*» – cu care se sfârșea Liturghia în Apus.

Cea mai veche dintre ele este *Liturghia romană*, cunoscută în redactarea latină din secolul al V-lea a papilor Leon cel Mare (440–461) și Gelasiu I (492–496), apoi a papei Grigorie cel Mare (590–604).

Această ultimă redactare poartă numele de *Missa romana* și a fost răspândită în tot Apusul ca semn al unității Bisericii de la Roma.

Au existat în Apus și alte Liturghii. O Liturghie apuseană veche este cea milaneză, atribuită Sfântului Barnaba, pretinsul întemeietor al Bisericii din Mediolanum (Milan), dar redactată de Sf. Ambrozie († 397), asemănătoare cu Liturghiile grecești în uz până astăzi la Milan.

Alte Liturghii în limba latină au fost: *Liturghia galicană* sau *galică*, folosită în Biserica Galiei; *Liturghia hispanică* sau *spanică-vizigotă*, folosită în Spania, iar după venirea arabilor, în secolul al VIII-lea, numită *Liturghia mozarabă*; *Liturghia britanică*; *Liturghia irlandeză* ș.a.

O particularitate introdusă în Apus a fost slujirea în aceeași zi și în aceeași biserică, la un singur altar sau pe altare diferite, a mai multor Liturghii (*missae*). De aceea, s-au construit biserici cu mai multe altare, îndeosebi catedralele. Tot apusenii au introdus obiceiul de a săvârși așa zisele *missae privatae*.

Dar cele mai mari inovații pe teren liturgic introduse de Biserica Romano-catolică sunt: *întrebuințarea azimei* în loc de pâine dospită la Sfânta Euharistie, practică ce s-a generalizat în secolele IX–XI, și, pentru o anumită vreme, *omiterea epiclesei* – ἐπίκλησις, adică a rugăciunii de invocare a Sfântului Duh la sfințirea Darurilor, rugăciune care se folosește la Sfânta Liturghie în Biserica Răsăritului din cele mai vechi timpuri. De multă vreme însă și în Biserica Romei s-a introdus din nou epiclesa.

c. Atât în Răsărit, cât și în Apus, Liturghiile, deși în esență au rămas nemodificate, au primit unele *adăugiri*, ca de exemplu: Introducerea sub împăratul Teodosie al II-lea (408–450) a cântării *Trisaghion* = *Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluiește-ne pe noi*; introducerea *Heruvicului* sub împăratul Iustin I (518–527); recitarea *Simbolului de credință niceean*, mai întâi la Antiohia, în 451, apoi la Constantinopol, din porunca patriarhului Timotei (512–518). Prin edictul împăratului Justinian II (565–578), din 567, Simbolul niceean a fost înlocuit la Sfânta Liturghie prin Simbolul niceo-constantinopolitan.

În mod unilateral, Biserica Romei a introdus în Simbolul niceo-constantinopolitan adaosul neîntemeiat «Filioque» – «și de la Fiul»,

adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul, adaos hotărât în sinodul I de la Toledo (447), apoi în sinodul III de la Toledo (587), mai întâi în Spania, apoi în Galia, Germania, Anglia și Italia de Nord. Papii de la Roma s-au opus la introducerea lui, dar papa Benedict al VIII-lea (1012–1024), la intervenția împăratului Germaniei Henric al II-lea (1002–1024), prin hotărârea din 14 februarie 1014, l-a introdus în toată Biserica Romano-catolică; se va număra printre cauzele principale ale schismei din 16 iulie 1054.

Tot în această perioadă s-au dezvoltat și fixat și rugăciunile și rânduiala *proskomidiei*.

Pe lângă dezvoltarea și fixarea Liturghiei, cultul divin public s-a îmbogățit în această perioadă, atât în Răsărit, cât și în Apus, cu unele *servicii* accesorii ale liturghiei și unele *rânduiele* pentru săvârșirea Sfintelor Taine și a ierurgiilor.

Astfel, în legătură cu Sfânta Liturghie s-a introdus serviciul *Vecerniei*, al *Utreniei* și *Ceasurile*, aproape în forma în care le avem astăzi. Înainte de sărbătorile mari s-au introdus *privegherile*, numite la început și «*vigilii*» (*vigilae*, *pervigilae*), și *panihide*, acest termen fiind rezervat mai târziu numai rugăciunilor pentru morți.

În ceea ce privește *ritualul* Sfintelor Taine, acesta s-a dezvoltat mai ales la Sfântul Botez și la Sfântul Mir, iar dintre ierurgii, la sfințirea mirului și la înmormântarea celor decedați.

În Apus s-a introdus, spre sfârșitul acestei perioade, practica botezului printr-o singură cufundare, spre a scoate în relief consubstanțialitatea persoanelor Sfintei Treimi, în opoziție cu arienii care o contestau.

Tot în Apus, Mirungerea nu mai era săvârșită de preoți, ca în Răsărit, ci numai de episcopi.

Înmormântarea a devenit în această perioadă o procesiune solemnă, ritualul ei dezvoltându-se mult.

Agapele s-au desființat, dar creștinii caritabili le făceau adesea acasă, sub formă de pomeni, *unindu-le* cu serviciile de pomenire a morților.

O slujbă tipic bizantină ortodoxă devine «*acatistul*», cu un cult de preamărire și cerere, inițiată prin *Acatistul Maicii Domnului* de la Bizanț,

pe la anul 620. S-au alcătuit acatiste în cinstea Domnului Hristos, a Fecioarei Maria și a unor Sfinți mai însemnați.

Muzica bisericească s-a dezvoltat, după secolul VIII, pe 8 glasuri, după modelul cântărilor vechilor greci, prin reforma Sfântului Ioan Damaschin.

În Răsărit, cel mai mare compozitor din această perioadă a fost *Roman Melodul* († 560), supranumit «alăuta dumnezeiescului Duh», sau «greierul dumnezeieștilor cântări», care ar fi compus 1000 de imne, din care s-au păstrat circa 80.

Pe la jumătatea secolului al VIII-lea, Sfântul Ioan Damaschin († 749) a dat celor 8 glasuri norme noi. De la cele 8 glasuri s-a dat numele de *Octoih* cărții care conține imnele, troparele care se cântă peste an pe fiecare săptămână. S-au alcătuit în această perioadă și colecțiile de imne, ale *Mineielor*, *Triodului* și *Penticostarului*.

În Apus, sunt cunoscute școlile de cântăreți bisericești întemeiate de Silvestru I, episcopul Romei (314–335) și de Sf. Ambrozie († 397), episcopul Milanului. În secolul al VI-lea papa Grigorie cel Mare (590–604) reformă cântarea bisericească, numită de la el «*gregoriană*», și o fixă în scris prin note proprii, numite «*neumae*» – νεύματα, împrumutate din Răsărit, ca și linia melodică propriu-zisă.

Sărbătorile din această perioadă s-au înmulțit.

Duminica, ziua Învierii Domnului, a rămas mai departe zi de rugăciune și de odihnă a săptămânii.

Pe lângă vechile sărbători, *Paștile*, *Cincizecimea* și *Epifania* sau *Theophania*, sărbătoarea Nașterii, Botezului și arătării dumnezeirii Domnului, celebrată la 6 ianuarie, s-au introdus noi sărbători în cinstea Sfintei Fecioare, a îngerilor și sfinților.

În Apus, de la anul 336 Nașterea Domnului, se sărbătorea la 25 decembrie.

În Răsărit, pentru prima dată s-a despărțit sărbătoarea Nașterii Domnului de cea a Botezului, serbându-se la 25 decembrie în Biserica de Antiohia, în jurul anului 377, apoi la Constantinopol în anul 379, când Sf. Grigorie de Nazianz a ținut celebra sa predică festivă: *Hristos Se naște, slăviți-L Hristos din ceruri, întâmpinați-L!* (P.G. XXXVI, 311–334). Sfântul Ioan Hrisostom a stăruit, de asemenea, pentru introdu-

cerea sărbătorii Nașterii Domnului în Răsărit, la 25 decembrie. Nașterea Domnului a înlocuit sărbătoarea păgână a solstițiului de iarnă (*natalis solis*), combinată din secolul al III-lea cu sărbătoarea zeului solar Mithra (*deus solis invictus*), Hristos fiind numit «Soarele dreptății», Care a adus lumii «*răsăritul cel de sus*», învingând păgânismul.

Tot acum este amintită *Întâmpinarea Domnului*, la 40 de zile după nașterea Sa (2 februarie), proclamată, însă, sărbătoare generală în 542 de împăratul Justinian (529–565). *Schimbarea la Față* (Μεταμόρφωσις, *transfiguratio*) a început să se serbeze din secolul al V-lea la 6 august.

Tot din secolul al V-lea a început să se prăznuiască *Buna Vestire* (Εὐαγγελισμός, *Festum annuntiationis*) cu nouă luni înainte de Nașterea Domnului, la 25 martie.

Adormirea Maicii Domnului (κοίμησις Θεοτόκου, *Festum dormitionis*), numită și sărbătoarea *Înălțării sale la cer* (Εορτή τῆς ἀντλήσεως, *Festum assumptionis*), a fost serbată la 15 august mai întâi în Siria, din secolul al V-lea, apoi, de la sfârșitul secolului al VI-lea, ea a devenit sărbătoare generală prin dispozițiile împăratului Mauriciu (582–602).

Cultul îngerilor și al sfinților s-a dezvoltat mult în această perioadă. Astfel, din secolul al V-lea se serbează la 8 noiembrie Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil.

Din secolul al IV-lea, prima duminică după Rusalii era considerată sărbătoarea «*tuturor sfinților*». Sărbătoarea *Nașterii* (24 iulie) și a *Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul* (29 august), ca și sărbătoarea *Sfinților Apostoli Petru și Pavel* (29 iunie), sunt amintite din secolul al IV-lea.

Luarea Sfintei Cruci din mâna perșilor (629), în timpul împăratului Heraclie (610–641), și înălțarea ei la Ierusalim, în 630, de către patriarhul Zaharia (609–631), a dat naștere sărbătorii *Înălțarea Sfintei Cruci*, serbată în Răsărit la 14 septembrie, iar în Apus la 3 mai.

În Răsărit s-a introdus chiar înainte de această perioadă *Sâmbăta morților*, ca de altfel orice sâmbătă, pentru pomenirea celor răposați, iar în Apus, din secolul al X-lea, sărbătoarea de pomenire a *sufletelor tuturor morților*.

Viața bisericească, disciplina și monahismul în Răsărit și Apus în secolele IV–XI

a. **Viața creștină** nu s-a menținut în această perioadă la înălțimea moralității și pietății din primele trei secole.

Cauzele acestei scăderi a pietății și a moralității în această perioadă sunt multe.

În primul rând, trebuie amintită convertirea în masă a unor popoare, fără o pregătire serioasă în doctrina creștină. De la Teodosie cel Mare (379–395) creștinismul a devenit religie de stat. În această situație, păturile înalte ale societății au trecut la creștinism, nu totdeauna dintr-o convingere adâncă, ci deseori din interese politice și spirit de imitație a împăratului.

A doua cauză o constituie numeroasele controverse dogmatice. Este perioada ivirii marilor erezii hristologice, care au dat naștere la mari tulburări în Biserică. Adeseori atenția creștinilor era captivată de aceste dispute și controverse dogmatice și astfel era neglijată moralitatea și pietatea.

A treia cauză o constituie năvălirea popoarelor migratoare în Imperiu, care au tulburat adânc viața creștină. În fine, a patra cauză o constituie indiferentismul și formalismul. Creștinii dădeau importanță formelor exterioare ale cultului, ale postului și rugăciunii, fără să caute să adâncească importanța lor.

Cu toate acestea, în mare, viața religioasă și morală s-a menținut. Convertirea popoarelor migratoare, înălțarea de locașuri sfinte, lupta statomică împotriva ereziilor, înfruntarea primejdiiilor și chiar a morții pentru apărarea credinței, mai ales la populația căzută sub mahomedani, începând din secolul al VII-lea, dovedesc că puterea credinței creștine era destul de mare, în ciuda tuturor dificultăților.

Un număr mare de sfinți provin din această perioadă, Sfântul Nicolae, arhiepiscop de Mira Lichiei, decedat între 345–352; Sfântul Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareii Capadociei († 379); Sfântul Grigorie de Nazianz († 389/390); Sfântul Ioan Hrisostom († 407); Sfântul Chiril al Ierusalimului († 444); Sfântul Ioan Postitorul

(582–595), patriarh de Constantinopol; Sfântul Ioan cel Milostiv († 619), patriarh de Alexandria; Sfântul Ioan Damaschin († 749) ș.a.

În Biserica Apusului, au fost proclamați sfinții: Sfântul Ambrozie († 397), arhiepiscop de Mediolanum (Milan); Sfântul Grigorie cel Mare († 604), episcopul Romei ș.a.

Credința adâncă, morala și asceza s-au revărsat în numeroase opere de binefacere creștină. S-au înălțat în această perioadă numeroase așezăminte filantropice, ca: *ospiciul de leproși*, întemeiat de Sfântul Zotic în timpul împăratului Constantin cel Mare (306–337); leagăne pentru copii găsiți (vreofatrofii); azile pentru bătrâni (gerontocomii); azile pentru copiii orfani (orfanotrofii); azile pentru văduve (hirotrofii); spitale (noscomii); azile pentru săraci (ptohotrofii); case pentru adăpostirea străinilor (xenodohii).

Un exemplu în această privință este *Vasiliada*, instituție creștină de binefacere, organizată de Sfântul Vasile cel Mare († 379), care cuprindea azil, ospătarie, casă de reeducare a fetelor căzute, spital de leproși, școli tehnice. Ea a existat până în secolul al XI-lea.

b. Disciplina. O dată cu decadența vieții religioase se constată, în această perioadă, și o slăbire a disciplinei bisericești. Pentru menținerea disciplinei, Sinoadele ecumenice și sinoadele locale, prin canoanele pe care le-au dat, au luat măsuri înțelepte.

În Răsărit, au fost admise 85 de canoane, numite apostolice, iar în Apus au fost admise dintre acestea numai 50. În afară de acestea și de canoanele sinoadelor ecumenice și locale, au fost admise multe hotărâri disciplinare date de unii episcopi de vază, cum erau, spre exemplu, Sfântul Dionisie cel Mare († 264), Sfântul Atanasie cel Mare († 373), Sfântul Vasile cel Mare ș.a. Toate aceste hotărâri sunt cunoscute sub numele de *Canoanele Sfinților Părinți*.

În Apus, au fost admise *epistolele* decretate de episcopii Romei, alături de canoanele apostolice și cele ale Sinoadelor, care s-au impus pretutindeni.

Legiuiri cu caracter disciplinar în legătură cu viața bisericească au dat și unii împărați. Astfel, o colecție de legi a publicat, în 435, împăratul Teodosie al II-lea (408–450), cunoscută sub numele de *Codex Theodosianus*.

Împăratul Justinian (529–565) a publicat și el un codice de legi în 529, apoi într-o nouă ediție în 534, cunoscut sub numele de *Codex Justinianus*, apoi, în 533, *Digestele* sau *Pandectele*, care erau extrase din lucrările marilor jurisconșulți și rezumatul întregii jurisprudențe romane. O culegere de noi legi, publicate de Justinian între 534 și 565, care cuprinde multe dispoziții de drept canonic, poartă numele de *Novele*, în număr de 154. Codicele Justinian, Pandectele, Institutele, manual de drept pentru studenți, și *Novelele*, alcătuiesc ceea ce s-a numit mai târziu, *Codex juris civilis*. Primele trei au fost publicate în limba latină, iar cea mai mare parte dintre *Novele*, în limba greacă, care începe să se impună tot mai mult în Imperiul de Răsărit.

O problemă de ordin moral, care s-a ridicat în această perioadă și s-a soluționat diferit în Răsărit și Apus, a fost *celibatul episcopilor și al preoților*.

În Răsărit, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, la îndemnul bătrânului episcop Pafnutie din Egipt, a hotărât ca preoții și diaconii să se poată căsători, înainte de hirotonie, căci Taina Nunții este permisă și demnă de a fi respectată, iar episcopii, având în vedere interesele superioare ale Bisericii, pentru mai buna ei conducere, să fie celibatari. A fost admisă și hirotonia celibatarilor care se bucurau de o stimă deosebită.

Prin *novela CXXIII* din anul 546, împăratul Justinian a hotărât celibatul episcopilor. Această hotărâre a fost apoi confirmată de sinodul *quinisext* din 692, prin canoanele 11 și 12.

În Apus, dimpotrivă, sinodul care s-a ținut în anul 300 la Elvira, în Spania, a impus *celibatul episcopilor, preoților și diaconilor*. Măsura a fost confirmată de papa Siriciu (384–399), în anul 385. Papa Leon I (440–461) a interzis căsătoria și a ipodiamonilor.

În Apus, viața popoarelor a fost influențată de o mulțime de credințe greșite, aduse din păgânismul popoarelor germanice. O credință greșită, dar răspândită, a fost că păcatele se pot expia cu bani. Aceasta n-a putut fi combătută cu succes de Biserică, iar cu timpul Biserica a acceptat ceva asemănător, în *practicarea indulgențelor*, începând din secolul al X-lea, practică respinsă și combătută energic în secolul al XVI-lea de reformatorul protestant Luther (1483–1546).

În această perioadă, penitența publică a fost înlocuită cu penitența particulară, în legătură cu mărturisirea păcatelor, care, de la sfârșitul

secolului al IV-lea, nu se mai făcea în Răsărit în public, ca în Biserica veche, ci în taină. Biserica Apusului a introdus și ea mărturisirea în taină de la jumătatea secolului al V-lea.

c. **Monahismul în Răsărit și Apus.** În această perioadă monahismul cunoaște cea mai mare înflorire.

În Răsărit, primul ascet care a ajuns celebru a fost *Paul Tebeul* (234–247), originar din Teba, în Egipt, după exemplul căruia monahii trăiau ca pustnici izolați.

Organizatorul vieții monahale a fost însă *Sfântul Antonie cel Mare* (251–356), care a adunat pe monahi sau eremiți, în diferite colonii sau lavre, trăind o viață anahoretică, în retragere, rugăciune și muncă. Cea dintâi așezare s-a întemeiat la Faium, în Tebaida, pe un braț al Nilului, la poalele muntelui Colzim; lângă coasta Mării Roșii s-a înființat altă așezare.

Urmașul său a fost *Sfântul Pahomie* (276–349), care a adunat pe călugări între anii 330–340 într-o colonie nouă, la Tabena, o insulă pe Nil, în Egiptul de Sus. El este întemeietorul și părintele monahismului de tip chinovial, de obște, sau mănăstiresc, după care monahii trăiau în comun, în chinovii sau mănăstiri, deosebit de tipul idioritmnic, după care monahii trăiesc o viață individuală, îngrijind fiecare de nevoile sale, după propria sa inspirație.

Alți călugări s-au așezat în munții Nitriei, din Egiptul de Jos, ca *Macarie din Alexandria* († 394). *Sfântul Macarie cel Mare* († 390), numit și *Egipteanul*, s-a retras în pustiul Schitiei, în Egiptul de Jos. Un monah egiptean de seamă a fost *Șenudi de Atripa* (394–452), în Egipt. În Palestina, *Ilarion* († 371) a întemeiat o colonie de monahi în regiunea Gaza. În Armenia Mică, Eustațiu, episcop de Sevastia, a răspândit monahismul între 350–360. La scurt timp după începuturile monahismului pentru bărbați, s-au întemeiat și un număr de mănăstiri pentru femei. Ele duceau o viață de obște sau chinovială, dar puteau duce și viață eremitică, după cum a viețuit *Maria Egipteanca* (sec. V).

Sfântul Vasile cel Mare († 379), arhiepiscopul Cezareii Capadociei, observând că monahismul s-ar slăbi repede în pustietățile Răsăritului, i-a dat o nouă îndrumare, mutând mănăstirile în apropierea orașelor și satelor, spre a fi de folos creștinilor prin rugăciunile și slujbele săvârșite fără întrerupere de monahi.

Întrucât regulile de organizare monahală variau de la o comunitate la alta, după întemeietorii lor, Sf. Vasile le-a uniformizat, dând *Regulele mari și mici*, care s-au răspândit în tot Răsăritul și sunt valabile până azi în toată Biserica Ortodoxă.

În fruntea unei mănăstiri se afla un conducător, numit *avă*, *părinte* sau *egumen* ori *arhimandrit*, căruia călugării trebuiau să i se supună, respectând cele trei voturi monahale: fecioria, sărăcia de bună voie și ascultarea.

În Apus monahismul a fost dus de către Sfântul Atanasie cel Mare († 373), arhiepiscopul Alexandriei, în timpul refugiului său la Roma, între 339–341, în vremea papei Iuliu I (337–352).

În anul 355 a fost exilat în Tebaida, în Egiptul de Sus, episcopul *Eusebiu de Vercelli*, din Italia de Sud, și acolo a cunoscut monahismul egiptean, pe care l-a răspândit în Apus la întoarcerea sa din 362.

Spre sfârșitul secolului al IV-lea, *Sfântul Ambrozie* († 397), arhiepiscop de Mediolanum (Milan), și *Fer. Ieronim* († 420), cunoscut preot și învățător al Bisericii, la Roma, au contribuit mult la răspândirea monahismului în Biserica Romei.

În Galia, monahismul a fost predicat și făcut cunoscut către sfârșitul secolului al IV-lea de *Martin de Tours* († 397 sau 401), la moartea căruia au participat aproape 2.000 de monahi.

Preotul Ioan Casian († 430–435), originar din Scythia Minor (Dobrogea), a înființat, în jurul anului 415, lângă Massalia (Marseille), o mănăstire de călugări și una de călugărițe, cărora le dădu cele dintâi reguli monahale în Apus după regulile monahismului răsăritean.

Episcopul *Honorat de Arelate* a întemeiat pe la 410 o mănăstire vestită pe insula Lerin.

În Africa romană, *Fer. Augustin* († 430), episcop de Hippo-Regius, a înființat o comunitate de monahi.

În secolul al VI-lea, *Benedict de Nursia* (480–543) a înființat în 529 o mănăstire celebră pe Monte Cassino, în Italia, căreia i-a dat reguli proprii, după modelul regulilor Sfântului Vasile cel Mare, dar mai ușoare decât acestea. S-au înființat astfel în Apus două ordine monahale: ordinul călugărilor *vasilien*, care respectau regulile riguroase ale monahismului răsăritean, și ordinul călugărilor *benedictini*, care aveau în uz reguli mai ușoare.

În afară de monahismul obișnuit, anahoretic și chinovial, s-au format cu timpul și alte genuri de viață monahală. Astfel, printre monahii anahoreți au apărut în Răsărit, în secolul al V-lea, *stiliții* sau *stâlpnicii*, care trăiau o viață foarte aspră în vârful câte unui stâlp. Cel dintâi anahoret de acest fel a fost, în ținutul Antiohiei, *Simion cel Bătrân*, numit și Simeon Stâlpnicul († 489), care a trăit 30 de ani în pustia Siriei pe un stâlp înalt de 20 de metri. El a fost imitat de alți anahoreți, ca *Daniil de Constantinopol* († 489) și *Simion cel Tânăr* († 593), în apropierea Antiohiei.

În secolul al V-lea, sunt amintiți în jurul Constantinopolului călugării «*achimiți*» = «cei neadormiți»: un oarecare Alexandru a înființat o mănăstire în care serviciul religios nu înceta niciodată, pentru că o treime de monahi făceau slujba în biserică, în timp ce altă treime lucrau, iar restul se odihneau.

La anul 463 a fost întemeiată în Constantinopol de către consulul *Studius*, originar din Apus, mănăstirea *Studion*, în care monahii, pe lângă viața monahală riguroasă, se ocupau și cu studiul sânguincios al teologiei. Aci s-a refugiat, în 797, din fața atacului saracinilor (arabilor), colonia de monahi de la mănăstirea Saccudion, înființată în 780 lângă Brusa, în Bitinia, în frunte cu egumenii Platon și Teodor.

Unul dintre monahii celebri din această mănăstire a fost *Sfântul Teodor Studitul*, neînfricatul apărător al cultului sfințelor icoane în timpul izbucnirii celei de a doua faze iconoclase în Bizanț, sub împăratul Leon V Armeanul (813–820). De o deosebită considerație s-a bucurat în toată lumea creștină mănăstirea *Sfânta Ecaterina* din Sinai, zidită de împăratul Justinian I (527–565), în 527, la poalele muntelui Gebel Musa, care a servit și ca adăpost împotriva atacurilor beduinilor.

În Biserica Apusului, sinodul de la Aachen sau Aix la Chapelle = Aquisgranum, din anul 817, a dat monahismului latin un caracter de *ordin monahal*, în fruntea căruia se afla un *prior general*.

Cauzele și desfășurarea Schismei dintre Răsărit și Apus de la 1054

Până la Schisma din 16 iulie 1054 Biserica Răsăritului și Biserica Apusului au format împreună o singură Biserică, Biserica Universală a Domnului Iisus Hristos.

Începând din a doua jumătate a secolului al IX-lea însă, s-a ajuns la unele neînțelegeri dogmatice, cultice și canonice între Biserica Răsăritului și Biserica Apusului. Aceste neînțelegeri erau mai vechi și au fost semnalate încă de la Sinodul II trulan sau quinisext, de la Constantinopol, din 691–692, în cele 102 canoane. Ele au contribuit, împreună cu unele cauze politice, la regretabila ruptură dintre cele două Biserici, cunoscută sub numele de *Schisma cea mare din 16 iulie 1054*.

Prima fază a schismei s-a desfășurat în a doua jumătate a secolului al IX-lea, iar a doua ei fază s-a consumat la 16 iulie 1054, la Constantinopol.

Vina schismei și-o aruncă reciproc grecii și latinii (apusenii). Grecii o atribuie inovațiilor latine, iar latinii o atribuie separatismului și orgoliului grecesc.

În realitate, cauzele și antecedentele dezbinării Bisericilor din secolele IX–XI sunt mult mai profunde și serioase. Ele sunt de ordin *politico-religios* și se pot urmări încă din secolul al III-lea.

a. Cauze politice. Schisma se poate constata și urmări mai bine de când împăratul Dioclețian (284—305) a împărțit Imperiul, în anul 286, în Imperiul de Răsărit, cu capitala la Nicomidia, și Imperiul de Apus, cu capitala la Roma, înțelegând că există o lume orientală, cu concepțiile și mentalitatea ei, deosebită de cea occidentală.

Acest fapt l-a determinat pe Constantin cel Mare (306–337) să mute capitala, la 11 mai 330, de la Roma la Bizanț.

Împărțirea Imperiului roman de către Teodosie cel Mare (379–395), în 395, între fiii săi, Arcadiu (395–408), care primește Orientul, și Honoriu (395–423), care ia Occidentul, se poate socoti încă una dintre cauzele politice ale schismei.

Este drept că Imperiul s-a reunificat în parte sub împăratul Justinian cel Mare (527–565), dar această reunificare n-a putut dura sub urmașii săi.

Consecința acestui fapt a fost că episcopii Romei, în calitatea lor de *episcopus civitatis*, văzând că Imperiul de Răsărit nu e în stare să apere Roma și Italia, au început să-și îndrepte privirile către popoarele din Apus, îndeosebi către franci, cerându-le ajutorul.

În 752 papa Ștefan II (752–757) făcu apel la regele francilor Pepin cel Scurt (741–756), care trecu cu armata în Italia și distruse

între 754–756 regatul longobarzilor din Italia centrală. Teritoriul cucerit de franci de la longobarzi a fost dăruit de Pepin cel Scurt în 754–756 papei Ștefan II, sub denumirea de «*Patrimonium Sancti Petri*». Astfel s-a creat statul papal, condus de papă, sub denumirea de *Republica Romanorum*, care a durat până la 20 septembrie 1870, când a fost desființat de statul italian spre a-și reface unitatea sa politică, apoi a fost reînființat, dar nu în limitele vechi, la 11 februarie 1929, ci ca un stat papal minuscul.

O discordie și mai mare între Roma și Constantinopol a produs măsura luată în 731–732 de împăratul Leon III Isaurul (717–740) de a trece provinciile Iliricului oriental, Italia de Sud (Calabria), Sicilia și Creta sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol, confiscând totodată și veniturile Romei din aceste provincii.

În fine, în noaptea de Crăciun a anului 800 s-a întâmplat un eveniment de răsunet european, care a concretizat schisma politică dintre Răsărit și Apus: *încoronarea regelui franc Carol cel Mare* (768–814) ca «*împărat roman al Apusului*», de către papa Leon al III-lea (795–816), știrbind astfel strălucirea, renumele și prestigiul de care s-a bucurat până atunci Imperiul de Răsărit, ca singur moștenitor legitim al Imperiului roman universal din trecut.

Se știe apoi că, din secolul al VII-lea, Imperiul Roman de Răsărit se elinizează; devenind «*Imperiul bizantin*», în timp ce Occidentul se latinizează, limba latină întinzându-se ca limbă oficială și la popoarele care nu făcuseră parte din Imperiul roman.

Cele două popoare, grecii și romanii, cu predispoziții și înclinații deosebite, se priveau, din secolul al IX-lea, cu răceală și resentimente.

b. Cauze religioase. Până la sfârșitul secolului al V-lea unitatea dintre Biserica Răsăritului și Biserica Apusului s-a putut menține.

În urma publicării *Henotikon*-ului = Edict de unire, în octombrie 482, de către împăratul bizantin Zenon (474–491), pentru împăcarea monofiziților cu Ortodoxia, a izbucnit schisma religioasă dintre Roma și Constantinopol, cunoscută sub denumirea de *Schisma acachiană*, după numele patriarhului Acachie (472–489) al Constantinopolului, care a durat 35 de ani, între 484 și 519, mărindu-se astfel răceala dintre cele două Biserici.

O nouă răceală între Roma și Constantinopol s-a produs când patriarhul Ioan IV Postitorul (582–595) și-a luat titlul de «*Patriarh ecumenic*», în sinodul local de la Constantinopol din 588, fapt care l-a părât pe papa Grigorie I cel Mare (590–604), care, în semn de smerece creștină, și-a luat titlul de «*servus servorum Dei*». Însă prin titlul de păd de la *pater, patrum*, se considera patriarh al întregului Apus.

Pe lângă aceasta, apusenii erau acuzați de greci de unele practici iurgice și disciplinare condamnate de Sinodul II trulan sau quinisext 661–692.

La acestea s-au adăugat și altele, pe care le aflăm din *Enciclica patriarhului Fotie către scaunele arhieresti din Răsărit*, din primăvara ului 867, dintre care cea mai importantă este învățătura greșită a rcederii Sfântului Duh «de la Tatăl și de la Fiul» = *Filioque*, întrosă de latini în Simbolul niceo-constantinopolitan. Adaosul «*Filioque*» este semnalat pentru prima oară la Sinodul I de la Toledo din 7, în Spania, apoi la Sinodul III de la Toledo, din 589, de unde s-a rodus apoi în Franța, Germania, Anglia și Italia de nord. În sinodul 1 noiembrie 809, de la Aquisgranum (Aachen, Aix la Chapelle), zidat de împăratul Carol cel Mare, adaosul a fost impus în tot periul carolingian.

La Roma însă, papa Leon al III-lea (795–816) a protestat împoa adaosului «*Filioque*», poruncind să se scrie pe două plăci de int Simbolul niceo-constantinopolitan în grecește și latinește, fără st adaos, pe care le-a așezat pe ușa intrării catedralei Sfântul Petru, esubtul cărora a pus să se scrie: «*Haec Leo posui amore et cautela ododoxae fidei*» = «Eu, Leon, am pus aceasta din dragostea și grija tru credința ortodoxă».

Introducerea adaosului «*Filioque*» în întreaga Biserică Romano olică s-a făcut de către papa Benedict VIII (1012–1024), *duminică februarie 1014*, la cererea împăratului german Henric al II-lea (1002 1024), cu ocazia încoronării sale.

Prin secolele VIII–IX, s-a introdus în Biserica de Apus foloza azimei sau a pâinii nedospite la săvârșirea Sfintei Euharistii în ul pâinii dospite, folosită în Răsărit, practică generalizată din olul al X-lea.

c. **Prima fază a schismei.** Primul conflict care a făcut începutul ismei și constituie prima ei fază a izbucnit între patriarhul Fotie

(858–867; 877–886) și papa Nicolae I (858–867). Pentru liniștirea spiritelor agitate în Bizanț din cauza înlăturării evlaviosului patriarh Ignatie (847–858; 867–877), în 858, noul patriarh Fotie, un mare învățat și om de stat, a convocat un sinod la Constantinopol, care s-a ținut în două sesiuni, prima în 859 și a doua în 861, numit în istorie «primul-al doilea» – *πρωτο-δευτέρα*; sinodul a aprobat alegerea și întronizarea patriarhului Fotie, dar a respins pretențiile papei Nicolae I de a impune primatul universal și asupra Bisericii Răsăritului. Papa Nicolae I însă, înștiințat de Leon, trimisul împăratului Mihail al III-lea (842–867), a dezaprobat atitudinea trimișilor săi la ședința sinodului din 861 și, în sinodul ținut la Roma în 863, *a excomunicat pe patriarhul Fotie și tot clerul său*. Astfel, papa Nicolae I a făcut primul pas spre schismă.

Patriarhul Fotie n-a răspuns îndată la provocările papei. Situația s-a complicat însă din 866, când papa Nicolae I, grăbindu-se să satisfacă cererea țarului bulgar Boris-Mihail I (853–889) de a-i trimite episcopi și preoți latini, a trimis în Bulgaria pe episcopii Paul și Formosus, cu un număr de clerici și un răspuns la cele 106 întrebări puse de bulgari, sub titlul *Responsa ad consulta Bulgarorum*.

Îndignat de atitudinea latinilor, prin *Enciclica* sa din primăvara anului 867, adresată patriarhilor din Răsărit, patriarhul Fotie acuză pe latini că au intrat în Bulgaria «*ca niște lupi*», distrugând munca și eforturile preoților greci, și au introdus în Biserica lor o serie de inovații doctrinare și liturgice, dintre care cea mai gravă inovație este introducerea adaosului «*Filioque*» la Simbolul de credință.

În vara anului 867 patriarhul Fotie a convocat un sinod la Constantinopol, care *a excomunicat pe papa Nicolae I* și a condamnat inovațiile latine ca eterodoxe.

Astfel, prima fază a schismei dintre cele două Biserici s-a încheiat.

În curând, evenimentele politice și religioase din Bizanț au luat un nou curs.

La 23 septembrie 867, a fost asasinat împăratul Mihail al III-lea, iar în locul lui a fost proclamat împărat Vasile I Macedoneanul (867–886), creatorul unei noi dinastii bizantine.

Papa Nicolae I a decedat la 13 noiembrie 867 și i-a urmat Adrian al II-lea (867–872). Noul împărat dorea împăcarea lucrurilor. Postul

patriarh Ignatie a fost reintegrat prin sinodul ținut la Constantinopol între 7 octombrie 869 și 28 februarie 870, socotit de latini ca «al VIII-lea sinod ecumenic». Patriarhul Fotie a fost condamnat de sinod și lovit cu anatema.

La trei zile după închiderea sinodului, la 28 februarie 870, s-a prezentat o delegație bulgară și sinodul a fost redeschis pentru rezolvarea problemei dependenței jurisdicționale a Bisericii bulgare. Cei patru patriarhi, în frunte cu Ignatie, și împăratul Vasile I Macedoneanul s-au pronunțat în favoarea Bisericii bizantine, spre marea dezamăgire a legaților papali, care susțineau că Biserica bulgară aparține jurisdicției Bisericii Romei. Patriarhul Ignatie a hirotonit pentru Biserica bulgară un arhiepiscop, în persoana unui anume Iosif, și un număr de zece episcopi și a acordat Bisericii bulgare o oarecare autonomie.

La 23 octombrie 877 patriarhul Ignatie a murit, iar după trei zile a fost reînstatat în scaunul patriarhal Fotie. Cea dintâi grijă a patriarhului Fotie a fost convocarea unui sinod care să revizuiască condamnarea rostită contra sa de sinodul din 869–870. Sinodul s-a deschis în octombrie 879 în catedrala Sfintei Sofii și lucrările lui au durat până în martie 880, urmând să fie socotit în Răsărit ca «al VIII-lea sinod ecumenic».

La acest sinod au participat 383 de episcopi. Noul papă, Ioan VIII (872–882), a trimis delegați la Constantinopol, recunoscând pe Fotie ca patriarh, în speranța că el va recunoaște supremația papei în Biserică și dreptul de jurisdicție asupra Bisericii bulgare. Sinodul însă n-a acceptat nici una din pretențiile papei, iar papii următori au considerat sinodul din 879–880 ca un «pseudosinod fotian».

Cu timpul, s-a înțeles că nici unul dintre cele două sinoade, 869–870 și 879–880, n-au rezolvat probleme referitoare la întreaga Biserică, încât s-a renunțat la denumirea specifică de «*Sinodul al VIII-lea ecumenic*», numărul Sinoadelor cu adevărat ecumenice rămânând în Răsărit numai de șapte. Apusenii însă au continuat acest număr.

La 27 septembrie 887 patriarhul Fotie s-a retras din scaun. Sub urmașii săi relațiile dintre Biserica de Constantinopol și Biserica Romei, la o dată care nu se poate preciza, s-au reluat, probabil după 893.

d. Schisma cea mare din 16 iulie 1054.

A doua fază a schismei dintre cele două Biserici s-a petrecut în prima jumătate a secolului al XI-lea, în timpul papei *Leon IX*

(1048–1054), bărbat care a luptat din răspuțeri să ridice autoritatea papei mai presus de orice; la Constantinopol se afla pe scaunul patriarhal *Mihail Cerularie* (1043–1058), bărbat energic, autoritar și ambițios, care, până a ajunge patriarh, a jucat și un mare rol politic.

Conflictul din secolul al XI-lea dintre Roma și Constantinopol a pornit de la faptul că în Sicilia și Italia de sud, unde se așezaseră normanzii, veniți pe mare din Scandinavia, interesele Bizanțului ortodox se ciocneau cu cele ale papei și ale monarhilor apuseni.

Împăratul Constantin IX Monomahul (1042–1054) a căutat, din considerații politice, să împace lucrurile, hotărând convocarea unui sinod la Constantinopol, în care să se discute și «*inovațiile*» imputate apusenilor de către răsăriteni. Papa Leon IX a acceptat propunerea și a trimis la începutul lui ianuarie 1054 la Constantinopol o delegație papală, în frunte cu *Humbert*, cardinal de Silva Candida, cancelarul *Frederic* și arhiepiscopul *Petru de Amalfi*. Nenorocirea a fost că șeful delegației, cardinalul Humbert, era un om mândru, violent și îngâmfat, care nu putea suferi pe greci.

Patriarhul Mihail Cerularie, înțelegând că nu se poate aștepta la nimic bun din partea delegaților latini, le-a comunicat că toate problemele și neînțelegerile dintre cele două Biserici vor fi discutate în sinod.

Pierzând răbdarea și încurajat de atitudinea șovăitoare a împăratului, cardinalul Humbert, fără autorizarea prealabilă a papei Leon al IX-lea, care murise la 19 aprilie 1054, a compus un *libel*, un *act de excomunicare*, pe care l-a aruncat sâmbătă, 16 iulie, 1054, la începutul Liturghiei, pe masa altarului Sfintei Sofii, prin care *anatematiza pe patriarhul Mihail Cerularie, pe clericii și credincioșii Bisericii Ortodoxe*, acuzându-i de diferite erori cu totul neînsemnate, ba chiar inexistente.

Aducând învinuiri neîntemeiate grecilor prin actul de anatematizare din 16 iulie 1054, se vede clar că delegații papali nu veniseră la Constantinopol ca să trateze frățește într-un sinod, ci să impună. În fond, învinuirile aduse erau simple pretexte, căci dincolo de răceala sufletească dintre cele două Biserici, dincolo de patimile polemice și slăbiciunile omenești, *dincolo de diferențele dogmatice, cultice și disciplinar-canonice*, adevăratul motiv al dezbinării religioase din 16 iulie 1054 îl constituie *pretenția papilor la jurisdicție universală asupra întregii Biserici din Apus și Răsărit*.

Indignarea clerului și a credincioșilor din Constantinopol a fost mare, dar n-au mai putut face nimic, căci între timp delegații papali au plecat în grabă din Constantinopol. De atunci, despărțirea dintre Biserica Răsăritului și Biserica Apusului este cunoscută în istorie sub numele de *Schisma cea mare din 16 iulie 1054*, ale cărei consecințe s-au perpetuat până azi în viața celor două Biserici.

La opt zile după acest trist eveniment, patriarhul Mihail Cerularie, bucurându-se de simpatia clerului și a poporului, a convocat duminică, 24 iulie 1054, un sinod în catedrala Sfintei Sofii, în care a rostit *anatema contra papei Leon IX, a cardinalului Humbert, a delegaților papali și a Bisericii Romane*.

Contemporanii acelor zile n-au acordat importanța cuvenită evenimentelor consumate în zilele de 16 și 24 iulie 1054, pentru că lumea creștină era obișnuită cu frecvențele fricțiuni și divergențe dintre Roma și Constantinopol.

Din nefericire, *Schisma cea mare din 16 iulie 1054* a durat până în timpul nostru.

Datorită mișcării ecumenice din secolul nostru s-a pus problema refacerii unității tuturor Bisericilor creștine, în primul rând refacerea unității dintre Biserica Ortodoxă a Răsăritului și Biserica Romano Catolică.

Prin «*Declarația comună*» citită concomitent în ziua de 7 decembrie 1965 în catedrala Sfântul Petru din Roma și în Catedrala Sfântul Gheorghe a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, patriarhul ecumenic Atenagora I (1949–1972) și papa Paul VI (1963–1978) au ridicat reciproc anatemele rostite la 16 și 24 iulie 1054, care au provocat schisma cea mare. Deosebirile dogmatice, cultice și disciplinar-canonice care există între cele două mari Biserici vor face obiectul unor tratative viitoare, care au început să fie discutate în «dialogul teologic», spre a se realiza apoi intercomuniunea sau «*communicatio in sacris*» între cele două Biserici.

Partea a II-a

DE LA ANUL 1054
PÂNĂ ASTĂZI

PERIOADA A IV-A (MEDIEVALĂ)

CONFRUNTAREA DINTRE ORTODOXIE ȘI CATOLICISM

Starea religioasă în Răsărit și Apus după Schismă

După Schisma cea mare din 16 iulie 1054, situația Bisericii Ortodoxe a depins în mare măsură de situația politică a Imperiului bizantin.

Cel mai grav pericol pentru Imperiul bizantin a fost apariția turcilor selgiucizi. Aceștia, după ce au pătruns în secolul al XI-lea în Persia și Mesopotamia, atacă Armenia bizantină. În lupta care s-a dat în 26 august 1071 la *Mantzikert*, în Armenia, turcii, sub conducerea lui Alp Arslan, au înfrânt armata bizantină condusă de împăratul Roman al IV-lea Diogen (1067–1071), pe care l-au luat în captivitate. În urma intrigilor de la curte, Roman al IV-lea Diogen a fost detronat înainte de a se întoarce în Constantinopol, apoi orbit și înlocuit cu Mihail al VII-lea Ducas (1071–1078), crimă care a transformat înfrângerea de la Mantzikert într-o adevărată catastrofă.

Turcii au înaintat în centrul Asiei Mici și au înființat *sultanatul de Iconium sau Rum*, care s-a menținut până la 1307, când a fost înlocuit de *sultanatul osmanic* după numele lui Osman).

În secolul al XII-lea, împărații din dinastia Comnenilor, Alexios I Comnen (1081–1118) și fiul său, Ioan al II-lea Comnen (1118–1143), au reușit să recucerească o parte din teritoriile pierdute. În urma grelei înfrângeri suferite de împăratul Manuel I Comnen (1143–1180) în lupta din 17 septembrie 1176 de la *Myriokephalon*, în Frigia, din partea

turcilor conduși de sultanul Kiligi Arslan, bizantinii au pierdut într-o singură zi tot ce câștigaseră mai înainte. Turcii n-au mai putut fi scoși din Asia Mică.

Sârbii, sub marele jupan Ștefan Nemanja II (1196–1228), rege din 1217, numit «cel dintâi încoronat», au reușit să realizeze independența țării, având centrul politic și bisericesc la Rasca, de unde li s-a dat în istorie și numele de «*rasci*».

Cu ajutorul Sfântului Sava (1176–1236), călugăr sârb renumit din mănăstirea atonită Hilandar, fratele regelui Ștefan Nemanja II, sârbii au obținut în 1219 *autocefalia Bisericii Sârbe* și rangul de *arhiepiscopie* din partea patriarhului ecumenic Gherman al II-lea (1222–1240), care-și avea acum reședința la Niceea, în Asia Mică. (Se cunoaște că după ocuparea Constantinopolului de către cavalerii latini ai Cruciadei a IV-a, în 1204, Patriarhia Ecumenică și-a mutat reședința în 1208 la Niceea, în vestul Asiei Mici).

În 1185, frații vlahi (români) Petru și Asan s-au revoltat contra Imperiului bizantin, în timpul împăratului Isac II Anghelos (1185–1195), din cauza grelelor impozite și au înființat *Imperiul româno-bulgar* între Dunăre și Munții Balcani, cu capitala la Târnovo, pe râul Iantra, pe versantul de nord al munților Balcani (Haemus).

Cel mai capabil și viteaz dintre conducătorii noului stat a fost fratele cel mai mic al lui Petru și Asan, *Ioniță*, supranumit Caloian (1197–1207). În lupta de la Adrianopol din 15 aprilie 1205, Ioniță Caloian înfrânge oștile împăratului latin de Constantinopol, Balduin de Flandra (1204–1205), pe care l-a închis la Târnovo, unde a murit mai târziu, reușind să cucerească nordul Macedoniei și Tracia.

Fiindcă Ioniță Caloian dorea să asigure Bisericii vlaho-bulgare independența, iar pentru sine titlul de împărat (țar), pe care nu-l putea obține de la Constantinopol, în acest timp stăpânit de latini, el s-a adresat între 1199–1204 prin corespondență papei Inocențiu al III-lea (1198–1216) să-i satisfacă cele două dorințe. La 7 noiembrie 1204, cardinalul Leo, trimis de papă, a sfințit la Târnovo pe *arhiepiscopul Vasile* ca primat al Bisericii vlaho-bulgare, iar a doua zi, 8 noiembrie, a încoronat pe Ioniță ca *rege*, cu coroana regală trimisă de papa. Sub domnia țarului Ioan Asan al II-lea (1218–1241), Imperiul vlaho-bulgar a cunoscut cea mai mare întindere, cuprinzând în afară de teritoriul

dintre Dunăre și Balcani, Serbia de est, cu orașele Belgrad, Niș și Scoplie, Macedonia, Albania și Tracia, în dauna Imperiului bizantin. Urmașii săi însă n-au putut păstra toate aceste cuceriri.

La 13 aprilie 1204, cavalerii latini ai Cruciadei a IV-a au cucerit Constantinopolul, pe care l-au jefuit în mod barbar trei zile și trei nopți, în timpul împăratului Alexios V Murzuflos (1204) și au creat *Imperiul latin de Constantinopol* sub conducerea lui Balduin I de Flandra (1204–1205). Restul Imperiului bizantin a fost împărțit după sistemul feudal occidental în mai multe formațiuni politice, ca: regatul de Tesalonica, ducatul Atenei, despotatul Ahaiei, despotatul Moreei (Vechiul Peloponez), cu reședința la Mistra (Sparta), și altele mai mici.

Grecii s-au retras în Asia Mică, unde au înființat *Imperiul grec de Niceea* (1204–1261), cu capitala la Niceea. Aci s-a stabilit și Patriarhia Ecumenică din 1208 până în 1261. În Balcani grecii mai stăpâneau *despotatul de Epir*, iar în nord-estul Asiei Mici, *Imperiul grec de Trebizonda*. Această fărâmițare a Imperiului bizantin a contribuit la căderea Constantinopolului sub turci în 29 mai 1453.

Imperiul latin de Constantinopol a durat 57 de ani, între 1204–1261. La 15 august 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) și-a făcut intrarea triumfală în Bizanț, cucerit de la latini, în zorii zilei de 25 iulie 1261 de către generalul Alexie Stratigopoulos.

Mihail al VIII-lea Paleologul, restauratorul Imperiului bizantin, s-a străduit în tot timpul domniei să împiedice revenirea latinilor la Constantinopol. Imperiul era continuu amenințat de dușmani agresivi. Sârbii, bulgarii, venețienii, turcii, Carol de Anjou (1226–1285), regele Neapolului, și papii de la Roma amenințau grav Imperiul grec.

Spre a scăpa de pretențiile papei Grigorie X (1271–1276) și ale lui Carol de Anjou, rege al Neapolului și frate al Sfântului Ludovic al IX-lea (1226–1270, rege al Franței), împăratul Bizanțului, Mihail al VIII-lea Paleologul, a trebuit să recunoască în conciliul unionist de la Lyon, din 6 iulie 1274, «unirea» dintre cele două Biserici și supremația scaunului papal.

Răscoala sicilienilor din 31 martie 1382, în luna Paștilor, cunoscută în istorie sub numele de «*Vespera siciliana*», când francezii din Sicilia și Palermo au fost măcelăriți, a ruinat definitiv planul lui Carol de Anjou de a cuceri Constantinopolul și a întemeia în locul Imperiului bizantin un imperiu mediteranean.

Prima măsură a împăratului Andronic al II-lea (1282–1328), fiul și urmașul lui Mihail al VIII-lea Paleologul, a fost denunțarea unirii de la Lyon, din 1274.

Cu cât timpul trecea, cu atât Imperiul bizantin era tot mai amenințat din răsărit de turci.

În 1354, turcii trec în Europa și se stabilesc la Galipoli, iar peste zece ani, sultanul Murad I (1359–1389) și-a mutat capitala, în 1365, la Adrianopol, semn sigur al ambițiilor europene ale turcilor.

În lupta de la Cossovopolje (Câmpia Mierlii), din 15 iunie 1389, armata otomană, condusă de Murad I (1359–1389), a înfrânt armata sârbă (care cuprindea și ostași trimiși de domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân – 1386–1418), condusă de despotul Lazăr (1371–1389), încât Serbia de sud cade sub dominația turcilor.

La 17 iulie 1393 țaratul bulgar de Târnovo, condus de Ioan Șişman (1371–1393), a fost cucerit de sultanul turc Baiazid I Ilderim (Fulgerul, 1389–1402).

Trei ani mai târziu, în lupta de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, cruciada creștină compusă din cavaleri occidentali, unguri și ostași ai Țării Românești, conduși de Mircea cel Bătrân, a fost înfrântă de Baiazid I Fulgerul.

În 1396, țaratul bulgar de Vidin, condus de Ioan Sracimir (1360–1365; 1369–1396), este cucerit de turci, încât întreaga Bulgarie devine provincie turcească, rămânând sub dominația turcilor până la războiul ruso-româno-turc din 1877–1878.

În 28 iulie 1402 turcii suferiră o mare înfrângere în lupta de la Ancyra (azi Ankara, capitala Turciei) din partea mongolilor lui Tamerlan sau Timurlenk (1336–1405), când sultanul Baiazid I Fulgerul fu făcut prizonier. Bizanțul respiră ușurat pentru douăzeci de ani, dar, în 1421, sultanul Murad I (1421–1451) relua ofensiva. El cuceri în 1430 Tesalonicul, cumpărat de venețieni în 1423 de la greci.

Soarta armelor n-a favorizat pe creștini nici în cruciada de la Varna, organizată de unguri, poloni și românii din Țara Românească, deoarece în lupta de la Varna, din 10 noiembrie 1444 armata creștină a fost înfrântă de turcii conduși de sultanul Murad al II-lea (1421–1451). În urma acestui dezastru, turcii – în plină ascensiune militară și politică – n-au mai putut fi alungați din Europa. La 29 mai 1453 turcii cuceresc Constantinopolul, sub conducerea sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481).

În secolele XI–XIV *Rusia* se împărțea în trei mari principate: *Rusia Kieveană*, cu capitala la Kiev, *Rusia Mică* sau *Albă*, cu capitala la Smolensk, și *Rusia Mare*, cu capitala la Moscova. Din aceste mari principate s-au format altele mai mici.

În urma luptei de pe râul Calca din 1223 și a invaziei tătare din 1237–1241 principatele rusești au ajuns sub dominația mongolilor, a așa-zisei «Hoarde de Aur», sau a imperiului Kipceac, cu capitala în orașul Sarai lângă Volga. La 1480 marele cneaz al Moscovei, Ivan III cel Mare (1462–1505), a zdrobit puterea mongolilor.

În 1241 invazia mongolă a distrus și regatul Ungariei.

În secolul al XIV-lea Polonia a devenit un mare stat catolic cu reședința la Cracovia.

Imperiul romano-german înființat la 2 februarie 962 de Otto I cel Mare (936–973), care cuprindea Germania, Italia de nord și centrală și avea suzeranitate asupra statului papal, a fost când adversarul, când aliatul Imperiului bizantin.

În secolele XI–XV, Franța și Anglia s-au dezvoltat în mod deosebit. Regatul Angliei reușește să câștige părți din Irlanda, Scoția și întreaga Franță apuseană.

Datorită eroismului unei fete de țaran, *Jeanne d'Arc* (1412–1431), sau «Fecioara din Orleans», pe care englezii au ars-o pe rug la 30 mai 1431, Franța a reușit să se elibereze de regii englezi, refăcând integritatea ei.

Spania ajunsese un regat catolic puternic sub regele Ferdinand de Aragon (1479–1516), căsătorit cu Isabela de Castillia, reușind să cucerească Grenada, ultima posesiune arabă din țară, alungând pe arabi.

Cristofor Columb (1451–† 1506), celebru navigator italian din Genova, reuși, cu ajutorul reginei Isabela de Castillia, să descopere, la 12 octombrie 1492, insula San Salvador, apoi insulele din Marea Caraibilor și, în 1498, America. După descoperirea Americii, țările din Apusul Europei, Spania, Portugalia, Franța și Anglia, datorită aurului adus de la băștinașii din America, au cunoscut o mare înflorire.

Portugalia a ajuns și ea la mare înflorire. Celebrii ei navigatori au descoperit țărmurile Africii de apus. La 1486 Bartolomeo Diaz a reușit să navigheze în jurul Capului Bunei Speranțe.

Ferdinand Magelan, celebru navigator portughez, reușește să facă, între 1519–1521, prima călătorie în jurul lumii, dar fu ucis de localnicii din insulele Filipine, în 1521.

CRUCIADELE

Cruciadele au pornit din țările apusene ale Europei în secolele XI–XIV și constituie în istoria Evului Mediu un fenomen complex. Ele au avut în primul rând un *scop religios: eliberarea Locurilor Sfinte de sub stăpânirea arabilor*. Dar, pe lângă motivele lor religioase, care sunt cele mai importante, au avut și cauze politice și economice bine disimulate sub ideologia religioasă a eliberării Locurilor Sfinte. În afară de spiritul de bravură și aventură, cruciații urmăreau și câștigarea de moșii și averi, precum și crearea unor state de tip feudal, pe care să le exploateze apoi, cum s-a și întâmplat, în favoarea lor.

De la cruciade cavalerii occidentali au așteptat totul: mântuirea veșnică, satisfacerea spiritului de aventură, iar cei mai mulți, bogățiile fabuloase ale Orientului. Ele se explică și prin creșterea demografică a populației din țările occidentale, care impunea o expansiune externă, iar aceasta nu se putea realiza decât în Răsărit, deoarece America a fost descoperită de Columb abia în 1492.

Cruciada I (1096–1099)

Împăratul Alexios I Comnen (1081–1118), în speranța că va recuceri Asia Mică de la turci, s-a adresat papei Urban al II-lea (1088–1099), în 1095, cerându-i ajutor. În conciliul de la Clermont, în Franța, din 27 noiembrie 1095, papa a cerut printr-o cuvântare înflăcărată eliberarea și apărarea Locurilor Sfinte, iar mulțimile adunate aci au primit cu entuziasm, strigând: «Dumnezeu o vrea, Dumnezeu o vrea». Pe toată durata cruciadei papa a proclamat «*armistițiul lui Dumnezeu*», când înceta orice conflict între cavalerii occidentali. Data plecării în prima cruciadă a fost fixată la 15 august 1096. Cei ce plecau în cruciadă și-au pus pe hainele lor semnul crucii, de la care au primit numele de «*cruciați*».

Înainte de marea cruciadă a nobililor și baronilor, au pornit două cruciade populare. Astfel, cavalerul german Walter Habenichts (= Valter cel Sărac) și Petru Ieremitul, monah din Picardia, Franța, au condus în primăvara anului 1096 o armată nedisciplinată de bărbați, femei și copii, circa 50.000 de persoane, care, trecând prin Ungaria, Serbia și Bulgaria, au ajuns în 1 august 1096 la Constantinopol. Împăratul Alexios I Comnen i-a trecut la Kivotos, pe coasta golfului Nicomidiei, unde cei mai mulți au fost nimiciți de turci.

O altă grupă de cruciați, condusă de preoții germani Volkmar și Gottschalk și de contele Enrico de Leiningen, s-a nimerit pe drum, în Ungaria, neavând cele trebuincioase.

Adevărata cruciadă a fost a nobililor și baronilor și la ea au participat patru grupe de cruciați.

Grupa întâi a fost alcătuită de cavalerii lotaringieni, flamanzi și germani sub conducerea ducelui Godefroy de Bouillon al Lotharingiei Inferioare (Belgia de azi), a fraților săi Eustache și Balduin de Boulogne, și a contelui Robert de Flandra, fiul fostului cuceritor al Angliei, în 1069, Wilhelm Cuceritorul (1066–1087). Ei merg de-a lungul Dunării, trec prin Ungaria, Serbia și Bulgaria și ajung primii la Constantinopol la 23 decembrie 1096.

Grupa a doua este cea a cavalerilor din Franța centrală, la nord de Loara, la care s-au adăugat cavaleri bretoni și englezi, sub conducerea lui Robert de Courtheuse, ducele Normandiei (1087–1105), fiul cel mare al lui Wilhelm Cuceritorul. Aceștia au petrecut iarna anului 1096 în Apulia, în Italia, apoi trec Marea Adriatică și pe Via Egnatia, după multe greutăți ajung la Constantinopol, în 1097.

Grupa cavalerilor provenșali, din sudul Franței, conduși de Raymond IV conte de Toulouse (1088–1105), între care se afla și legatul papei Urban II, Adhémar du Puy, trece prin Italia de nord și Dalmația și ajunge la Constantinopol. În fine, grupa cavalerilor normanzi, din Italia de sud, conduși de ducele Boemond de Tarent († 1111), fiul ducelui normanzilor, Robert Guiscard de Sicilia (1015–1083), și de Tancred († 1112), nepot de soră al lui Boemond, trece de la Brindisi Adriatică în Epir și pe Via Egnatia, după multe prădăciuni, ajunge la Constantinopol.

În mai 1097 concentrarea celor patru grupe era fapt împlinit, armata cruciaților numărând peste 200.000 de luptători.

La Constantinopol ei au depus jurământul de fidelitate față de împăratul Alexios I Comnen, afară de Raymond IV de Toulouse și de normandul Tancred.

În 1097 cruciații trec în Asia Mică și atacă împreună cu grecii Niceea, pe care o cuceresc de la turci. La 1 iulie bat pe turci la Dorylaeum, apoi trec în Cilicia, unde armenii refugiați au înființat în 1064 regatul «Armenia Mică» și, în octombrie 1097, ajung la Antiohia, pe care, după un asediu de șapte luni, o cuceresc, la 3 iunie 1098, datorită unei trădări. Mai rămăseseră doar 40.000 de cruciați. Kerboga, emirul musulman de Mosul, a venit în ajutorul musulmanilor la Antiohia, dar eforturile sale n-au avut succes.

Din Armenia Mică, Balduin de Boulogne, chemat de conducătorul armean Thoros, s-a dus la *Edesa*, unde înființă primul stat latin în Orient, care dură până la 1144.

Al doilea principat latin creat de cavalerii occidentali a fost *Antiohia*, care a durat din 1098 până la 1268, când a căzut definitiv în mâinile musulmanilor. Conducerea principatului a fost acordată, după cucerirea Antiohiei, normandului Boemond de Taren, acesta nevrând s-o predea bizantinilor, cum promisese la început prin jurământ.

După certurile dintre cavalerii latini cu privire la conducerea Antiohiei, Raymond IV de Toulouse a plecat să cucerească Ierusalimul, care se afla din 1098 sub stăpânirea Fatimizilor din Egipt (969–1171). Asediul Orașului Sfânt a durat de la 7 la 15 iulie 1099. Întrând în Orașul Sfânt, care avea 20.000 de locuitori, cruciații în număr de 1.200 de cavaleri și 12.000 de soldați, la 15 iulie 1099, vineri, la trei ore după amiază, au comis un masacru fără precedent în istorie, ucigând pe iudei și musulmani, fapt care a compromis ideea de cruciadă în ochii contemporanilor.

Ierusalimul, cu teritoriul din jur, a constituit regatul latin al Ierusalimului, primul rege fiind Godefroy de Bouillon (22 iulie 1099 – 18 iulie 1100), francez de origine, care a avut bunul simț să refuze coroana de rege acolo unde Iisus Hristos primise coroana de spini, intitulându-se doar: «*advocatus Ecclesiae Sancti Sepulcri*». Titlul de «rege al Ierusalimului» s-a acordat la 25 decembrie 1110 fratelui său,

Balduin I de Boulogne (1110–1118), chemat de la Edesa ca să ocupe tronul regatului de Ierusalim. În locul patriarhului ortodox, latinii au pus un patriarh catolic. Stabilirea cruciaților în Palestina, după eliberarea Ierusalimului, la 15 iulie 1099, e primul început de colonialism european.

Cruciații au înființat și *comitatul de Tripoli*, în Siria, care a durat de la 1102 până la 1289.

Cu ajutorul cetăților italiene Pisa, Genova și Veneția, Balduin I de Boulogne a cucerit orașele Cesareea Palestinei, iar în Liban, Akkon (Acra), Sidon, Beirut și mai târziu Tir, mărinind teritoriul regatului Ierusalimului, care s-a putut menține din 1099 până la 1187, când Ierusalimul a fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), curd de origine.

Cruciada a II-a (1147–1149)

Între anii 1144–1146, emirii arabi de Mosul, Zengi și Nureddin au atacat Edesa, pe care au cucerit-o la 23 decembrie 1144, apoi definitiv în mai 1146, fapt care a creat o mare emoție în lumea creștină. În această situație, ducele Raymond de Edesa s-a adresat papei Eugeniu al III-lea (1145–1153) pentru organizarea unei noi cruciade.

La 1 decembrie 1145 papa Eugeniu al III-lea a promulgat o bulă, îndemnând pe conducătorii statelor occidentale și pe credincioși să pornească în cruciadă pentru eliberarea Edesei.

La cruciada a II-a au participat regele Franței Ludovic al VII-lea (1137–1180) și împăratul Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), fapt pentru care ea este numită în istorie «*cruciada franco-germană*». Bernard de Clairvaux (1091–1153) a stăruit pentru realizarea cruciadei, destinată «mântuirii sufletului credincioșilor».

Armata germană, în număr de 70.000, a plecat în aprilie 1147 de la Regensburg (Ratisbona), situat pe Dunăre, sub conducerea lui Conrad al III-lea, apoi prin Ungaria, Niș (Serbia), Sofia (Bulgaria) și a ajuns la Constantinopol.

Armata franceză pleacă de la Metz, în iunie 1147, prin Regensburg, Ungaria, Serbia și Bulgaria, întâlnindu-se cu cruciații germani la Constantinopol. Cele două armate voiau să atace Constantinopolul. Datorită abilității politice a împăratului Manuil I Comnen (1143–1180), armata germană a trecut în 1147 în Asia Mică, trecând prin Niceea,

Dorylaeum, Smirna, Efes, Attalia, apoi pe mare până la Antiohia, iar în aprilie 1148 au ajuns la Acra.

Armata franceză a trecut pe la Niceea, apoi pe mare, pe lângă Smirna și Efes, a ajuns pe coasta sudică a Asiei Mici, la Attalia și de aci, în martie 1148, pe mare, la Antiohia.

Cele două armate s-au întâlnit și s-au reunit înainte să atace Damascul. În lupta aprigă care s-a dat între 24 și 28 iulie 1148, Damascul n-a putut fi cucerit, iar Edesa a rămas mai departe în mâinile musulmanilor. Între anii 1140 și 1149 cruciații au ridicat la Ierusalim o biserică dublă, *Golgota* și *Sfântul Mormânt*, latinii creându-și astfel drepturi la Sfântul Mormânt.

La 8 septembrie 1148 Conrad al III-lea a părăsit Acra, plecând spre Germania prin Tesalonica și Constantinopol, unde încheie o alianță politică și militară cu împăratul Manuil I Comnen. Alianța a fost facilitată de înrudirea celor două case imperiale. Cumnata lui Conrad al III-lea, Bertha de Sülzburg, era soția împăratului Manuil I Comnen, primind în Bizanț ca împărăteasă numele de Irina († 1159).

De Paștile anului 1149 Ludovic al VII-lea pleacă cu armata spre Franța. Pe Marea Mediterană flota franceză a fost atacată de niște corăbii grecești, care au luat în captivitate pe Eleonora, soția regelui Ludovic al VII-lea, eliberată însă de flota normandă. Francezii debarcă în sudul Italiei, în Calabria. Regele Franței încheie cu normandul Roger II de Sicilia o alianță îndreptată contra alianței bizantino-germane, încât se ajunge la echilibrul forțelor, dar Imperiul bizantin n-a mai fost atacat.

Cruciada a III-a (1189–1192)

Spre sfârșitul secolului al XII-lea asistăm la o nouă redeșteptare a lumii musulmane. Între anii 1182–1184 sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), curd de origine, atacă Transiordania, Palestina și Siria. Lupta decisivă s-a dat la 4 iulie 1187 la Hattin, lângă lacul Tiberiadei, în nordul Galileei, luptă în care din 15.000 de cavaleri latini au scăpat cu viață cam 1.000. Regatul Ierusalimului mergea spre prăbușire, deoarece Orașul Sfânt era o cetate de ziduri, dar nu de oameni.

La 2 octombrie 1187 sultanul Saladin intră biruitor în Ierusalim, după 88 de ani de stăpânire creștină, pe care l-a transformat în oraș musulman, prefăcând bisericile în moschei. Sultanii Egiptului au

stăpânit Orașul Sfânt din 1187 până la 17 februarie 1229, când a fost cedat creștinilor de sultanul Malik al Kamil (1218–1238). Căderea Ierusalimului în 1187 a zguduit profund tot Apusul.

Astfel s-a ajuns la organizarea cruciadei a III-a, la care au participat cei trei mari și puternici monarhi ai Apusului: împăratul german Friederich I Barbarossa (1152–1190), regele englez Richard Inimă de Leu (1189–1199) și regele Franței Filip al II-lea August (1180–1223).

Friederich I Barbarossa a condus trupele în 1189 prin Ungaria, Serbia și Bulgaria, spre Constantinopol, petrecând iarna în Tracia, la Adrianopol. La Constantinopol era împărat Isac al II-lea Anghelos (1185–1195). Puțin a lipsit ca trupele împăratului german să atace capitala bizantină. În primăvara anului 1190 a trecut în Asia Mică, unde, la 18 mai, cucerește Iconium, capitala turcilor selgiucizi. La 10 iunie, însă, Friederich I Barbarossa se înecă în râul Selef (Kalykadnus) în Cilicia. Armata germană fu condusă mai departe de fiul cel mai mare al împăratului, Friederich de Șvabia (Schwabens), până la Acra (Ptolemaida), unde muri în ianuarie 1191.

Filip al II-lea, regele Franței, a plecat cu trupele pe mare din Genova, iar Richard al Angliei s-a îmbarcat la Marsilia, ajungând cu toții la Messina, în Sicilia. După un popas în Sicilia, Richard Inimă de Leu se îndreaptă spre insula Cipru, pe care o cuceri de la bizantini la 6 mai 1191. Cei doi regi se întâlnesc apoi la Acra, pe care o cuceresc la 12 iulie 1191. Din cauza unui conflict între cei doi monarhi, Filip al II-lea August s-a întors în Franța. Richard Inimă de Leu, cu tot curajul, bravura sa, n-a putut cuceri Ierusalimul. În urma încheierii unui armistițiu cu sultanul Saladin al Egiptului, acesta a acordat cavalerilor occidentali litoralul Mediteranei, dintre Jafa (Joppe) și Acra, și a asigurat prin promisiune solemnă că li se permite creștinilor vizitarea Ierusalimului. În octombrie 1192 Richard a plecat spre Anglia. În 1197 fășia de legătură dintre Jafa și Acra a fost lărgită prin cucerirea Beirutului. Insula Cipru, răpită grecilor de englezi, la 6 mai 1191, în cursul primei șederi aici, a fost acordată la întoarcerea în Anglia, în 1192, fostului rege al Ierusalimului, Guy de Lusignan, francez de origine, ai cărui descendenți au stăpânit-o trei secole (1192–1489), când ea a fost cucerită de venețieni, care, la rândul lor, au stăpânit-o până la 1571, când a fost cucerită de turci sub sultanul Selim al II-lea (1566–1574).

Cruciada a IV-a (1202–1204)

A fost predicată în Apus de papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) pentru eliberarea Ierusalimului. Republica Veneția s-a angajat să asigure transportul cruciaților cu flota ei în schimbul unor sume importante. În 1201, Alexios IV, fiul împăratului bizantin Isac II Anghelos (1185–1195), înlăturat de pe tron și orbit de fratele său, Alexios III Anghelos (1195–1203), a fugit în Apus ca să ceară ajutorul cruciaților, în schimbul unei însemnate recompense, pentru înscăunarea tatălui său. El a promis totodată supunerea Bisericii grecești autorității scaunului papal.

Republica Veneției, socotind momentul favorabil pentru câștigarea unor însemnate beneficii comerciale, a îndreptat cruciada a IV-a spre Constantinopol, sub conducerea bătrânului doge Enrico Dandolo, unde ajunse în iunie 1203, în loc să meargă spre eliberarea Ierusalimului. După un asediu de zece zile, Alexios III fuge, iar la 18 iulie 1203 este instalat pe tron orbul Isac II Anghelos, dar el n-a putut plăti suma de 100.000 de mărci cerută de cruciați.

La 25 ianuarie 1204 o revoluție din Constantinopol a răsturnat pe Isac II Anghelos și a așezat pe tron pe Alexios V Dukkas Murtzuflos, dar nici acesta n-a putut plăti sumele cerute de venețieni. Atunci, cruciații la 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor luară cu asalt Constantinopolul, pe care-l jefuiră barbar trei zile și trei nopți, oferind un trist final de cruciadă, un detestabil brigandaj internațional în locul eliberării și apărării creștinilor în fața musulmanilor, așa cum fusese predicată această cruciadă; deturnarea cruciaților de la ținta lor s-a datorat pe de o parte talasocrației venețiene care, pentru a-și atinge interesele ei maritime și comerciale în Răsărit, a căutat să profite copios de pe urma deplorabilelor intrigi și mașinații politice de la curtea imperială a Bizanțului, însă, pe de altă parte, tragicul eveniment s-a produs mai ales din vina bizantinilor înșiși, care nu și-au păstrat nici înțelepciunea și nici credința creștină convenite pentru a putea să-și mențină echilibrul politic necesar la ei acasă.

În locul Imperiului bizantin, cruciații creară Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261), punând rege pe Balduin de Flandra (1204–1205). Venețienii au primit 3/8 din imperiul cucerit, împreună

cu biserica Sfânta Sofia și dreptul ca patriarhul latin să fie un venețian. Ei au ales ca patriarh latin pe venețianul Toma Morosini.

Bonifaciu de Montferrat a primit regatul de Tesalonic cu Macedonia și Tesalia. După modelul feudal, cruciații au înființat și alte despotate și ducate, ca: despotatul de Ahaia, ducatul Atenei și Tebei, despotatul de Moreea (vechiul Peloponez) și altele mai mici. Istoriograful cruciadei, Geoffroy de Villehardouin († 1278), a primit despotatul Ahaiei cu Moreea (Peloponezul).

Clerul ortodox și aristocrația bizantină s-au retras în Asia Mică, unde au înființat Imperiul grec de Niceea (1204–1261). La Niceea, s-a instalat din 1308 și Patriarhia ecumenică.

Grecii care au plecat din Constantinopol au mai înființat în Asia Mică și Imperiul grec de Trebizonda (1204–1461), iar în Europa, despotatul de Epir.

Cucerirea și jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 și crearea unui Imperiu latin, între 1204–1261, la Constantinopol, au contribuit la slăbirea gravă a Imperiului bizantin, constituind una dintre cauzele principale ale cuceririi lui de către turci la 29 mai 1453. Din 1204 între occidentali și bizantini, între catolici și ortodocși, s-a săpat o prăpastie profundă.

Cruciada copiilor (1212)

Un tânăr cioban din Franța, Ștefan (Etienne), în 1212, s-a crezut ales de Dumnezeu să conducă pe copiii francezi în Palestina. Regele Filip II August îi ordonă întoarcerea copiilor la părinți, dar doi negustori fără suflet i-au imbarcat în corăbii la Marsilia spre a-i duce în Orient. Două corăbii au naufragiat, iar celelalte au dus copiii la Alexandria, în Egipt, și în țările arabe, unde au fost vânduți ca sclavi.

Un copil german, Nicolae, care nu avea nici zece ani, în fruntea a mii de copii, a pornit din Colonia (Köln) și a trecut Alpii spre porturile italiene spre a se imbarca pentru Palestina. Mulți copii au murit pe drum, de foame și oboseală, și foarte puțini s-au mai întors la părinți.

Cruciada a V-a (1218–1229)

Faza întâi a cruciadei o constituie expediția regelui Andrei II al Ungariei (1205–1235), împreună cu ducele Leopold VII de Austria și alți nobili din Austria și Bavaria, care au plecat spre Palestina în 1218–1219. După toată probabilitatea, între ostașii lui Andrei al II-lea

se aflau și români din Transilvania. După câteva expediții în jurul Iordanului, Andrei al II-lea și armata lui s-au întors acasă fără rezultate decisive.

O altă expediție, condusă de conții Wilhelm de Olanda și George de Wied, alcătuită din cruciați olandezi, westfali și germani din orașul Bremen, la care s-a asociat în 1218 și francezul Jean de Brienne, – fostul rege al Ierusalimului, în urmă împărat latin de Constantinopol (1229–1237) –, s-a îndreptat împotriva Egiptului, reușind să cucerască la 5 noiembrie 1219 portul Damietta din delta Nilului. În 1221 însă Damietta a fost recucerită de sultanul Egiptului Malik al Kamil (1218–1238).

În 1219, Francisc din Assisi († 1226) a mers la curtea sultanului Malik al Kamil încercând să-l convertească la creștinism, fără să reușească.

Faza a doua a cruciadei o constituie plecarea în Răsărit, după multe ezitări, a împăratului Germaniei, Friederich al II-lea (1215–1250), conducătorul principal al cruciadei a V-a. Expediția lui Friederich al II-lea nu s-a făcut sub auspiciile «Sfântului Scaun», ci pe cont propriu, de aceea papa Grigorie al X-lea (1228–1241) l-a excomunicat în 1228, înfierându-l ca pe «un păgân și musulman», voind să scape de presiunile lui asupra Scaunului papal.

În ciuda excomunicării papale, datorită legăturilor amicale cu Malik al Kamil, unul dintre cei mai remarcabili sultani ai Egiptului, foarte avansat față de ideile timpului său, Friederich al II-lea a reușit prin negocieri să obțină pe timp de zece ani – prin tratatul de la Jaffa din 11 februarie 1229, încheiat cu sultanul egiptean – *Ierusalimul* (fără moscheea lui Omar), *Betleemul*, *Nazaretul*, *ducatul Toron din Galileea de nord* și *teritoriul Sidonului din Fenicia*, pentru ca luptele dintre musulmani și creștini să înceteze.

În urma acestui tratat, Friederich al II-lea și-a făcut intrarea în chip solemn în Ierusalim la 17 martie 1229 și-și puse singur coroana regală pe cap, apoi, în mai 1229, părăsit de patriarhul latin de Ierusalim, calomniat de cavalerii templieri și ioaniți, plecă din Palestina spre patrie.

Ierusalimul a rămas în mâinile creștinilor din 17 martie 1229 până la 23 august 1244, când fu definitiv pierdut de cavalerii latini, fiind

ocupat de o hoardă de turci corasmieni, chemați în ajutor de sultanul Egiptului. Aceștia au măcelărit o parte dintre creștini și au distrus biserica Sfântului Mormânt.

Cruciada a VI-a (1248–1254)

Pierderea Ierusalimului în 1244 a făcut ca papa Inocențiu al IV-lea (1243–1253) să îndemne creștinătatea apuseană, în sinodul de la Lyon din 1245, să se înroleze într-o nouă cruciadă.

Deși aversiunea față de cruciadă devenise foarte mare, în urma exceselor cruciaților contra evreilor, schismaticilor (ortodocșilor) și mahomedanilor, totuși piosul rege al Franței Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1279) plecă în 1248 în cruciadă. El se opri mai întâi în insula Cipru, unde petrecu iarna anului 1248, apoi, în primăvara anului următor, se îndreptă spre Egipt, unde în 5–6 iunie 1249 cucerii portul Damietta. Înaintând spre Cairo, regele francez fu făcut prizonier de egipteni în aprilie 1250, împreună cu armata, la Mansura, iar flota care naviga pe Nil a fost distrusă. Spre a-și recăpăta libertatea a trebuit să plătească o sumă considerabilă și să restituie Damietta. După eliberare s-a îndreptat spre Siria, cu speranța de a primi ajutoare, dar ele n-au sosit. A mai rămas patru ani în Răsărit, între 13 mai 1250 și 24 aprilie 1254, străduindu-se să fortifice orașele maritime. După un pelerinaj la Betleem în 1254, la 24 aprilie același an s-a întors în Franța, fără să fi putut elibera Ierusalimul.

În 1268, Antiohia a căzut în mâinile musulmanilor.

Cruciada a VII-a (1270)

Regele Franței Ludovic al IX-lea cel Sfânt plecă din nou în cruciadă în 1270, de astă dată în Tunis, unde spera să convertească pe emirul Tunisului și să atace apoi Egiptul. Aci piosul monarh și o parte dintre luptători au murit de dizenterie și ciumă. Fiul și urmașul său, regele Filip al III-lea (1270–1285), după ce a încheiat un armistițiu cu saracinii (arabii), s-a întors în Franța.

Așa au luat sfârșit cruciadele zise clasice. Numărul de 7 cruciade e pur convențional. În realitate, au fost mai mult de 12 expediții între Europa și Palestina.

În 1289, mamelucii din Egipt, soldați turci, cumpărați de egipteni cu bani, au cucerit orașul Tripolis, iar la 18 mai 1291 cavalerii franci au pierdut definitiv Acra, ultimul bastion creștin în Siria. Orașele Tir, Sidon și Beirut au fost predate de bună voie sultanului Egiptului.

Cruciadele următoare, de la Nicopole, 25 septembrie 1396, și de la Varna, 10 noiembrie 1444, s-au terminat prin înfrângerea creștinilor de către otomani, care dispuneau atunci de o mare putere militară.

În genere, cruciații occidentali, francezi, englezi, germani, venețieni, normanzi ș.a. n-au putut face operă durabilă în Răsărit, nici din punct de vedere politic, nici religios. Descoperirea Americii, în 1492, de către celebrul navigator genovez Cristofor Columb (1451–1506), va da istoriei universale un nou curs, căci țările occidentale își vor îndrepta atenția în viitor spre Lumea nouă.

ÎNCERCĂRI DE UNIRE A BISERICILOR ÎN SECOLELE XI–XV

1. Încercări de unire în secolele XI și XII

În urma dezastrului de la Mantzikert, în Armenia, din 19 august 1071, când armata bizantină a fost înfrântă de turcii selgiucizi, iar împăratul Roman al IV-lea Diogen (1067–1070) a fost făcut prizonier, succesorul său, Mihail al VII-lea Dukas (1071–1078), s-a adresat în 1073 papei Grigorie al VII-lea (1073–1085), cerând ajutor contra turcilor, oferind în schimb «unirea» Bisericilor. Papa a primit cu mare bucurie propunerea împăratului. El s-a adresat contelui Guillaume de Bourgogne, contesei Matilda de Toscana și împăratului Germaniei Henric al IV-lea (1056–1106) în vederea organizării unei mari expediții, în fruntea căreia voia să meargă chiar el.

Papa Grigorie al VII-lea formulase în scrierea *Dictatus papae* pretențiile sale la conducerea universală, afirmând superioritatea puterii papale asupra puterii politice și religioase, încât ceru împăratului bizantin *recunoașterea primatului papal*.

Conflictul cu normanzii din sudul Italiei și cearta pentru investitură (1076) cu împăratul german au împiedicat pe papă să dea bizantinilor ajutorul promis.

Tratative de unire s-au dus apoi între împăratul Alexios I Comnen (1081–1118) și papa Urban al II-lea (1088–1099). Pentru a uni cel puțin pe grecii din sudul Italiei, unde normanzii au înființat regatul lor, papa convoacă sinodul de la Bari din 1098, la care au participat episcopii greci și latini din Italia de sud.

După numeroase discuții și controverse referitoare la *purcederea Duhului Sfânt*, în care s-a distins învățatul arhiepiscop Anselm de Canterbury († 1109) – născut la Aosta, în Italia, fondatorul scolasticii –,

sinodul s-a închis fără vreun rezultat. Din cauza situației politice grele, grecii din sudul Italiei s-au unit cu Roma. Era o unire parțială, care nu angaja Biserica Ortodoxă.

Tratatul de unire au continuat între împăratul Alexios I Comnen și papa Pascal al II-lea (1099–1118).

Din cauza jafurilor făcute pe teritoriul Imperiului bizantin, ura confesională dintre greci și latini s-a mărit. Latini numeau pe greci schismatici, eretici și dușmani ai creștinătății, considerându-i o piedică în calea cruciaților pentru eliberarea Sfântului Mormânt.

Boemond, ducele normanzilor, devenit din 1098 principe de Antiohia, fiul lui Robert Guiscard de Sicilia (1015–1083), cu autorizația papei Pascal al II-lea, colindă în 1105 Europa pentru a organiza o expediție contra Bizanțului, oferind papei unirea Bisericilor prin supunerea politică a grecilor, cucerind Constantinopolul.

Prin răsunătoarea înfrângere a normanzilor la Dyrrachion (1107–1108), povestită de scriitoarea bizantină Ana Comnena (1083–1148) în «Alexiada» ei, Boemond încheie o pace umilitoare cu Alexios I Comnen, încât politica antibizantină, normandă și papală, fu compromisă pentru mult timp.

Alexios I Comnen propuse papei în 1113 să i se ofere lui și fiului său, Ioan, coroana Imperiului occidental, pentru a se realiza unirea Bisericilor. Unirea nu s-a putut face căci papa a cerut bizantinilor mai întâi recunoașterea primatului papal și apoi discutarea diferențelor dogmatice și rituale.

Polemica virulentă dintre trimisul papal Petru Chrisolan, numit și Grossolan, arhiepiscopul Milanului, cu teologii bizantini Ioan Furnis, Eustațiu, mitropolitul Niceei, Eutimie Zigabenu, Zonaras ș.a. cu privire la purcederea Sfântului Duh – *Filioque*, a accentuat și mai mult confesionalismul și a zădărnicit unirea.

Fiul și succesorul împăratului Alexios I Comnen, Ioan II Comnen (1118–1143), intră în legătură cu papii Calist II (1119–1124), Honoriu II (1124–1130) și Inocențiu II (1130–1143), în vederea unirii celor două Biserici, dar tratativele n-au dat rezultatele așteptate.

Ioan II Comnen începu tratative cu împăratul german Lothar al III-lea (1125–1137), pentru că politica lui Roger II de Sicilia (1101–1156) devenea periculoasă pentru amândoi. Germanii au trimis

la Constantinopol în 1135 pe episcopul Anselm de Havelberg, care a discutat cu arhiepiscopul Nichita al Nicomidiei despre purcederea Sfântului Duh, azimă și primatul papal. Politica antibizantină agresivă normando-papală a contribuit ca tratativele să eșueze.

În 1155 papa Adrian al IV-lea (1154–1159) a trimis împuterniciți la Bizanț pentru unirea Bisericilor.

Împăratul Manuil I Comnen (1143–1180) dorea refacerea unității Imperiului universal sub coroana lui. De aceea, el ceru în 1166 acest lucru papei Alexandru al III-lea (1159–1181), care se afla în luptă cu împăratul german, Friederich I Barbarossa (1152–1190), în schimbul unirii Bisericilor. În vederea atingerii acestui scop, el a trimis bani și trupe în Italia, reușind să învingă pe împăratul german în 1176 la Pavia.

Masacrarea latinilor din Constantinopol la 1182 de către greci și invazia Tesalonicului la 1185 de către normanzii care au făcut un mare masacru au înăsprit însă și mai mult relațiile dinte cele două lumi.

2. Încercări de unire în secolele XIII și XIV

În timpul cruciadei a IV-a (1202–1204), papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) a cerut împăratului Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203) nu numai să ajute cruciada proiectată pentru eliberarea Ierusalimului, ci să facă și unirea Bisericilor. Tratativele de unire n-au reușit din cauza cavalerilor occidentali ai cruciadei a IV-a, care au cucerit Constantinopolul la 13 aprilie 1204, jefuindu-l în mod barbar.

Înființarea Imperiului latin de Constantinopol (1204–1261), alungarea patriarhului ortodox și înlocuirea lui cu un patriarh latin, precum și alungarea clericilor ortodocși a mărit și mai mult ura grecilor contra latinilor. Grecii au organizat în Asia Mică Imperiul grec de Niceea (1204–1261), iar Patriarhia ecumenică s-a mutat la Niceea din 1208 până la 1261.

În timpul Imperiului grec de Niceea au avut loc unele încercări de unire, prin care împărații greci de Niceea urmăreau să obțină plecarea latinilor din Constantinopol.

Astfel, în 1234, s-au dus tratative de unire între împăratul de Niceea, Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), și patriarhul grec

de Niceea, Gherman al II-lea (1222–1240), de o parte, cu papa Grigorie al IX-lea (1227–1241), de altă parte. Papa a trimis la Niceea doi franciscani și doi dominicani, dar din motive teologice și politice nu s-a ajuns la împăcare.

De asemenea, n-au dus la nici un rezultat nici tratativele purtate în 1256 de papa Alexandru al IV-lea (1254–1261) cu împăratul Niceei, Teodor al II-lea Lascaris (1254–1258).

După restabilirea Imperiului bizantin la Constantinopol, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282), prevăzând pericolul din partea latinilor, intră în tratative de unire bisericească cu papii Urban al IV-lea (1261–1264), Clement al IV-lea (1265–1268) și Grigorie al X-lea (1271–1276), pentru a evita formarea unei noi coaliții politice contra Bizanțului.

În acest timp, polemica marilor teologi apuseni Toma de Aquino († 1274) și Bonaventura († 1274) contra grecilor era foarte violentă, căci aceștia își puseseră toată știința lor teologică pentru combaterea a ceea ce ei numeau «erorile grecilor» – *errores Graecorum*.

Cel mai mare pericol pentru Bizanț îl constituia atunci Carol de Anjou (1226–1285), care primise conducerea regatului Siciliei și prin politica sa agresivă urmărea recucerirea Bizanțului.

În timpul vacanței pontificale dintre 1268–1271, pentru evitarea recuceririi Bizanțului, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a deschis tratative de unire cu regele Franței Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270), care împiedică pe fratele său, Carol de Anjou, să atace Bizanțul. Moartea lui Ludovic al IX-lea în 1270, în cruciada a VII-a din Tunis, dădu libertate de acțiune lui Carol de Anjou.

Unirea de la Lyon (6 iulie 1234). Papa Grigorie al X-lea, care socotea momentul favorabil pentru impunerea primatului papal și ortodocșilor, prezentă împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul unirea Bisericilor ca singurul mijloc de scăpare a Bizanțului.

Patriarhul ecumenic Iosif I (1266–1275; 1282–1283) nici nu voi să audă de unire și însărcină pe eruditul său hartofilax, Ioan Beccos, să apere doctrina Bisericii de Răsărit. Acesta declară pe latini nu numai schismatici, ci și eretici.

Împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul îl închise, iar Beccos, prin amenințări și diferite promisiuni, își schimbă atitudinea, afirmând

acum că deosebirea dintre greci și latini este neînsemnată și n-ar rămâne grecilor de acceptat decât trei puncte:

1. *Primatul papei*; 2. *Dreptul papei de a primi apeluri din întreaga Biserică*; 3. *Dreptul de a fi pomenit la Liturghie și în Răsărit*.

Împăratul convinsese pe patriarhul Iosif I să lase pe seama sa negocierile de unire și trimise la sinodul de la Lyon, în 1274, al XIV-lea Conciliu general la romano-catolici, o delegație alcătuită din fostul patriarh Gherman al III-lea (1265–1266), mitropolitul Teofan de Niceea și ministrul Gheorghe Acropolitul să încheie unirea, fără să li se impună grecilor adaosul *Filioque*. Sinodul a primit condiția pusă de împărat, iar după ce trimișii împăratului au depus jurământul de unire, s-a socotit că unirea celor două Biserici, încheiată la 6 iulie 1274 la Lyon, este realizată pe deplin.

La întoarcerea delegaților de la Lyon, patriarhul Iosif I, conform înțelegerii avute cu împăratul, s-a retras din scaun, iar în locul lui a fost ridicat patriarh Ioan Beccos (1275–1282), care era acum cu totul pentru unire.

Unirea nu s-a putut însă aplica, deoarece ea era urâtă de poporul grec și detestată până și de unii membri din familia imperială, ca sora împăratului și alte rude.

Papa Grigorie al X-lea a cerut grecilor în 1276 să accepte ritualul latin și adaosul *Filioque* la Simbolul Credo, dar fără succes.

În 1278 papa Nicolae al III-lea (1277–1280) a nemulțumit clerul și poporul grec ortodox cerând și mai mult decât prevederile sinodului de la Lyon din 6 iulie 1274, căutând să impună la Bizanț credința catolică, pretenție pe care grecii au respins-o cu indignare.

În 1281 papa Martin al IV-lea (1281–1285), văzând că grecii resping unirea de la Lyon, a excomunicat pe împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul, numindu-l înșelător și schismatic viclean.

Carol de Anjou, neînduplecatul adversar al Bizanțului, care urmărea vechiul său plan de recucerire a Constantinopolului, având acum mână liberă, concentrează forțe importante contra Imperiului bizantin, care era sortit unei inevitabile distrugerii. Revolta sicilienilor, din seara zilei de 31 martie 1282, în luna Paștilor, numită «vespera siciliană», plănuită în secret de papa Martin al IV-lea (1281–1285), de Mihail al VIII-lea Paleologul și de Petru al III-lea de Aragon

(1276–1285), când francezii fură masacrați în Sicilia și la Palermo, nărui definitiv planurile agresive ale lui Carol de Anjou și salvă Imperiul bizantin.

La 11 decembrie 1282 împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul încetă din viață. Succesorul său, împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), văzând nemulțumirea și opoziția clerului și poporului față de unirea de la Lyon, a renunțat total la ea. În locul patriarhului Beccos, partizan al unirii de la Lyon, e numit patriarh Grigorie al III-lea (1283–1289), care respinse unirea.

Tratative de unire au fost și sub împăratul Andronic al II-lea Paleologul, dar cearta pentru tron cu Andronic al III-lea Paleologul (1328–1341), căsătorit cu principesa apuseană Ana de Savoia, au împiedicat progresul lor.

Sub Andronic al III-lea pericolul turc s-a mărit. De aceea, pentru a obține ajutor contra turcilor, el trimise în 1339 pe călugărul Varlaam de Calabria, în Italia, la Avignon, în Franța, unde-și avea sediul papalitatea, în timpul «exilului babilonic», de 70 de ani, să trateze cu papa Benedict al XII-lea (1334–1342) unirea Bisericilor. Papa a cerut mai întâi supunerea Bisericii grecilor față de scaunul papal și în urmă trimiterea ajutorului militar cerut, încât Varlaam s-a întors la Constantinopol fără nici un rezultat.

În sinodul isihast de la Constantinopol din 1341 Varlaam atacă doctrina catolică. Mai târziu, întorcându-se în sudul Italiei, unde a primit din partea papei, în 1342, scaunul episcopal de Garece, a scris contra grecilor, fapt pentru care sinodul isihast de la Constantinopol, din 1351, l-a excomunicat, deși el murise cu un an înainte.

În timpul împăraților Ioan al V-lea Paleologul (1341–1376; 1379–1391) și Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341–1347), uzurpator și apoi coîmpărat (1347–1354), din cauza rivalităților, a războiului civil și luptelor pentru tron, pericolul turc a crescut. Pentru a obține ajutorul turcilor, Ioan al VI-lea Cantacuzino și-a căsătorit pe fiica sa Teodora cu sultanul Orkan. Chemați de el, fapt foarte grav pentru viitorul popoarelor din Balcani și Europa centrală, turcii trec în Europa și se instalează în 1354 la Galipoli, apoi cuceresc Tracia și-și mută capitala la Adrianopole, în 1365, reușind până la sfârșitul secolului al XIV-lea să cucerească sudul Serbiei și toată Bulgaria.

În fața pericolului turc, împăratul Ioan al V-lea Paleologul, fiul lui Andronic al III-lea și al principesei italiene Ana de Savoia, figurează tragică a agoniei Bizanțului, încearcă să obțină ajutorul occidentalilor. El începu tratative de unire cu papii de la Avignon, Clement al VI-lea (1342–1352) și Inocențiu al VI-lea (1352–1362). În 1355 jură supunere papei Inocențiu al VI-lea și-i promise ostatic pe fiul său, Manuil, drept garanție pentru respectarea jurământului făcut. Paisprezece ani mai târziu el se duce la Roma, unde, în catedrala Sfântul Petru, în fața papei Urban al V-lea (1362–1370) și a cardinalilor, a trecut la catolicism cu toată familia sa, duminică 21 octombrie 1369, fapt care a provocat mari supărări și îngrijorări Patriarhiei ecumenice. Era o convertire personală care nu angaja Ortodoxia. Patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376) a condamnat cu energie trădarea credinței ortodoxe de către împărat și familia sa, îndemnând pe credincioșii ortodocși din Imperiu și din afara hotarelor lui să rămână statornici în Ortodoxie.

3. Încercări de unire în secolul al XV-lea

Pentru a obține ajutor contra turcilor, a căror amenințare devenise tot mai mare, împăratul Manuil al II-lea Paleologul (1391–1425), fiul lui Ioan al V-lea, a scris marelui duce al Moscovei, dogelui Veneției, regilor Franței, Angliei, Aragonului și papei Martin al V-lea (1417–1431), dar nici unul nu s-a grăbit să vină în ajutorul Bizanțului.

Spre sfârșitul anului 1399, împăratul, însoțit de mareșalul francez Boucicault, părăsi Constantinopolul spre a merge personal să ceară ajutorul suveranilor europeni. El ajunsese la Veneția, unde s-a bucurat de o bună primire, merse apoi la Milano și la Paris, unde fu primit de regele Franței, Carol al VI-lea (1380–1422), la 3 iunie 1400, cu un ceremonial extraordinar, iar în urmă merse în Anglia, unde regele Henric al IV-lea (1399–1413) i-a făcut o primire asemănătoare. Dar, cu toată șederea sa de doi ani în Occident, se întoarse la Constantinopol, în 1402, fără rezultate, căci din toate promisiunile frumoase nu ieși nimic.

Încă fiind în Occident, el află de înfrângerea turcilor în lupta de la Angora azi (Ankara), în 28 iulie 1402, de către mongolii lui Tamerlan sau Timurlenk (1336–1405), când Bajazid I Fulgerul (1389–1402) fu

făcut prizonier și purtat într-o cușcă de aur spre desfătarea învingătorului. Bizanțul avu un răgaz de douăzeci de ani, dar, în 1421, sultanul Murad al II-lea (1421–1451) reluă ofensiva. El cucerii Tesalonicul în 1430, pe care-l cumpăraseră venețienii în 1423 de la greci.

Pentru salvarea Constantinopolului și unirea Bisericilor, împăratul Manuil al II-lea Paleologul a trimis la conciliul de la Constanț (1416–1418), în sudul Germaniei, socotit în Biserica Romano-Catolică al XVI-lea conciliu ecumenic, o importantă delegație, compusă din 19 mitropoliți răsăriteni – între aceștia și Grigorie Țamblac, ucenicul patriarhului Eftimie de Târnovo (1375–1393), vlah de neam din împrejurimile Adrianopolului, ajuns în 1415 mitropolitul Kievului – și din laici din Constantinopol. Atât Mircea cel Bătrân (1386–1418), domnul Țării Românești, cât și Alexandru cel Bun (1400–1432), domnul Moldovei, au trimis câte o delegație la conciliu, condusă de boieri de frunte, care s-au integrat în delegația bizantină. Evenimentul marchează prima participare a românilor la un congres internațional. Delegația bizantină ajunsese la Constanț, în Germania, în februarie 1418, dar nu realiză nimic deoarece sinodul avea de discutat alte probleme mai grave, care interesau Biserica Apuseană, îndeosebi încetarea schismei papale – și se închise la 22 aprilie 1418.

Sinodul unionist de la Ferrara – Florența (1438–1439)

Presiunea turcilor osmanlâi devenind tot mai amenințătoare, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448), succesorul lui Manuil al II-lea Paleologul, în culmea disperării, s-a decis să ceară ajutorul Apusului creștin, oferind din nou *unirea Bisericilor*, cu toate că încercările de unire precedente n-au făcut decât să adâncească ruptura dintre greci și latini. El renunță la cererea împăratului Manuel al II-lea de a se ține un sinod de unire la Constantinopol și se învoi mai întâi cu papa Martin al V-lea (1417–1431), apoi cu papa Eugen al IV-lea (1431–1448), ca sinodul să se țină într-un oraș de pe coasta orientală a Italiei și pe cheltuiala papei.

Papa Eugen al IV-lea propuse mai întâi orașul Bologna și încheie pentru aceasta, la 12 noiembrie 1431, un tratat cu grecii, obligându-se totodată să trimită corăbii și armată pentru apărarea Constantinopolului.

Sinodul «conciliarist» din Basel, însă, deschis în martie 1431, pentru reforma Bisericii – *in capite et membris* – fără voia papei, întrucât sinodalii din Basel socoteau autoritatea Sinodului în Biserică mai presus de autoritatea papei, prin conflictul lui cu papa, împiedică mersul normal al tratativelor. În cele din urmă, Eugen al IV-lea mută prin bulla *Doctoris Gentium* sinodul din Basel, la 18 februarie 1437, la Ferrara, pe coasta răsăriteană a Italiei, unde puteau veni grecii, îndemnând pe sinodalii de la Basel să vină și ei acolo.

Bizantinii se pronunțară în favoarea papei. La 24 noiembrie 1437 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul, însoțit de o delegație impunătoare de aproape 700 de persoane, a plecat cu corăbiile papale spre Italia, gata să se încaiere la plecare cu corăbiile trimise de sinodalii din Basel.

Din impunătoarea suită a împăratului făceau parte, în afară de patriarhul ecumenic Iosif al II-lea (1416 – 10 iunie 1439), fratele împăratului, Dimitrie Paleologul, despotul Peloponezului, vreo 20 de mitropoliți și episcopi, câțiva preoți și diaconi și câțiva mireni mai de seamă.

Dintre clerici, mai însemnați erau: *Visarion*, mitropolitul Niceei († la 18 noiembrie 1472, la Ravena), favorabil unirii cu latinii; *Marcu Eugenicu*, mitropolitul Efesului († 23 ianuarie 1444), care reprezenta și pe patriarhul Antiohiei, cel mai mare adversar al unirii cu latinii; *Antonie*, mitropolit de Heracleea, care reprezenta și pe patriarhul Alexandriei, *Dionisie de Sardes*, reprezentând și pe patriarhul Ierusalimului, care va deceda la Florența, fiind înlocuit cu mitropolitul Dorotei al Monembasiei, *Mitrofan*, episcop de Cizic, favorabil unirii, călugărul *Grigorie Mammias*, confesorul împăratului, *Silvestru Syropulos*, marele eclesiarh al Patriarhiei ecumenice, care, după întoarcerea din Italia, a scris Istoria sinodului unionist de la Ferrara–Florența, tradusă la Haga în 1660 în latinește sub titlul: *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive Concilii Florentini eazactissima narratio* = Istoria adevărată a unei uniri neadevărate dintre greci și latini, sau Povestirea foarte exactă a Sinodului florentin (Vezi ediția V. Laurent, sub un alt titlu, Paris, 1971).

Dintre mireni, au fost: *Gheorghe Scholarios*, secretarul, intim al împăratului, reprezentantul aristotelicilor, numit mai târziu ca monah Ghenadie Scholarios, care a fost primul patriarh ecumenic sub turci

(1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472), *Gheorghe Ghemistos Plethon* (1360 – † 25 iunie 1452), de la Mistra (vechea Spartă, din Peloponez), reprezentantul platonicienilor.

Imperiul grec de Trebizonda a trimis, de asemenea, o delegație. Unii principii ai popoarelor ortodoxe din Răsărit au trimis și ei reprezentanții lor. Astfel, marele principe al Moscovei, Vasile al II-lea (1425–1462) a trimis pe Isidor, mitropolitul Kievului și Moscovei († 1463), grec de neam, cu o suită.

Domnitorii Moldovei, Iliș și Ștefan (1435–1442), au trimis pe mitropolitul Damian al Moldovei, locțiitor al Sevastiei, numit în Moldova, în 1437, de Patriarhia ecumenică, însoțit de vicarul său, protopopul Constantin și un delegat mirean, logofătul Neagoe, probabil locțiitorul episcopiei sau mitropoliei Romanului.

Biserica Georgiei sau Iviriei, în Caucaz, a trimis trei delegați: mitropolitul Grigorie al Georgiei, un episcop și un laic.

Mitropolia Ungrovlahiei, respectiv domnul Țării Românești, Vlad Dracul (1436–1442; 1443–1446), arhiepiscopia sârbă de Ipek, respectiv despotul Gheorghe Brancovici (1427–1456) și arhiepiscopia bulgară de Ghrida n-au trimis nici un delegat, din motive politice.

Basileul Ioan al VIII-lea Paleologul și impunătoarea sa suită au sosit la Veneția la 8 februarie 1438, unde dogele și venețienii i-au făcut o primire măreață. Din Veneția, grecii au plecat la Ferrara, unde papa strămutase sinodul din Basel, și au ajuns la 4 martie 1438, fiind întâmpinați de papa Eugen al IV-lea, cardinalii și episcopii romano-catolici. Marchizul de Este din Ferrara s-a oferit să dea gratuit găzduire și masă împăratului și însoțitorilor săi. Urma ca sinodul să se deschidă la 3 aprilie, dar s-a amânat deschiderea lui oficială până în octombrie 1438, pentru a veni de la Basel și alți membri sinodali. Latinii n-au putut convoca decât vreo 70 de ierarhi, la care s-au adăugat câțiva delegați veniți de la Basel, unde rămăseseră cei mai mulți susținători ai «Conciliarismului», care susțineau că sinodul este superior autorității papei.

Intervalul de timp dintre lunile aprilie și octombrie l-au folosit reprezentanții celor două Biserici pentru pregătirea terenului unirii. S-a discutat îndeosebi problema *purgatoriului*, care, după 1252, a fost subiect de controverse între greci și latini.

Din partea grecilor au luat parte la discuții Marcu Eugenicu, mitropolitul Efesului, și Visarion, mitropolit de Niceea.

Din partea latinilor s-au distins: cardinalul Iuliu Cesarini, fost președinte al sinodului din Basel, Andrei, episcop latin de Rodos, Ludovic, arhiepiscop de Forlì, Ioan de Turcremata sau Torquemada (spaniol), Ioan de Montenegro, dominicanul Ioan de Raguza și abatele Ambrozie Traversari de la mănăstirea Camaldulilor.

În discuțiile despre *focul material curățitor* sau *purgatoriu*, grecii au susținut că sufletele, fiind de natură spirituală, nu mai trec printr-un foc material sau purgatoriu. Îndată după moartea trupului, ele nu primesc fericirea sau condamnarea definitivă, deoarece nu sunt unite cu trupurile cu care au conviețuit, ci numai un început de fericire sau de osândă, care va deveni definitivă după învierea morților, la judecata universală. Sufletele care au păcătuit în viață îndură după moarte suferințe morale până la judecata universală.

Dimpotrivă, latinii au susținut că îndată după moartea trupului sufletele dreptilor primesc fericirea definitivă, sufletele celor căzuți în păcate de moarte osândă definitivă, iar sufletele celor căzuți în păcate ușoare, sau veniale, se pot curăți de acestea printr-un foc material, în purgatoriu, care este un loc intermediar între pământ și cer, după care sunt primite în cer, învățătură care contrazice revelația Sfintei Scripturi.

Sinodul s-a deschis oficial cu mare pompă la 8 octombrie 1438 la Ferrara, cu discuții publice asupra a patru puncte de credință mai însemnate, numite de atunci «*cele patru puncte florentine*»:

1. *Dogma purcederii Sfântului Duh* sau «*Filioque*»; 2. *Doctrina despre purgatoriu*; 3. *Uzul de a săvârși Sfânta Euharistie cu pâine nedospită* sau *azimă*; 4. *primatul papal*, lăsat dinadins la urmă, ca fiind cea mai spinoasă problemă.

În ședința a treia, din 14 octombrie, mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului a argumentat că adaosul «*Filioque*» la Simbolul credinței nu se găsește în Simbolurile alcătuite de Sinoadele ecumenice și ca atare trebuie înlăturat.

Din partea latinilor au răspuns episcopul Andrei de Rodos și cardinalul Iuliu Cesarini, înfățișând adaosul Filioque nu ca un adaos la Simboluri, ci ca o completare sau explicație sau dezvoltare a cuvin-

telor «care din Tatăl purcede». Discuțiile au continuat în alte unsprezece ședințe, fără nici un rezultat.

Grecii, plictisiți și nemulțumiți, doreau să se întoarcă în patrie. Împăratul avea însă nevoie de unire pentru primirea ajutorului promis de papă. În înțelegere cu împăratul bizantin, papa mută sinodul la Florența, la începutul anului 1439, având în vedere că florentinii promisesea papei că vor pune la dispoziție fonduri însemnate, dacă sinodul se mută în orașul lor. Ședințele s-au ținut în marea și eleganta catedrală Santa Maria del Fiore, impunătorul dom al Florenței construit între 1296 și 1346.

La 2 martie 1439, în ședința a 18-a, s-a reluat la Florența marea discuție referitoare la *purcederea Duhului Sfânt*, discuție continuată în șase ședințe, dar fără rezultat.

În fața situației create, împăratul hotărî ca fiecare parte să discute separat, iar obiecțiunile să se facă în scris. Rămas numai între greci, împăratul stăruie să se facă unirea, pe care o înfățișa ca singura posibilitate de a salva patria în pericol, primind ajutorul financiar și militar al papei și al statelor catolice din Occident.

Patriarhul Iosif al II-lea, bolnav, convins de această necesitate, chemă pe patul de moarte pe greci, spunându-le că Ortodoxia nu este cu totul sacrificată prin unire și-i rugă să cedeze. Majoritatea primește, afară de cinci, în frunte cu mitropoliții Marcu Eugeniceu al Efesului și Antonie al Heracleei.

Patriarhul Iosif al II-lea muri la 10 iunie 1439 și fu înmormântat cu pompa cuvenită în biserica Santa Maria Novella din Florența, construită între 1296 și 1360, unde mormântul său se află până azi.

După moartea patriarhului, împăratul a condus singur discuțiile, consultându-se numai cu partida favorabilă unirii, în frunte cu mitropoliții Isidor al Kievului și Moscovei, Visarion al Niceei și Dorotei de Mitilene.

La 13 și 14 aprilie 1439, mitropolitul Visarion al Niceei a ținut în fața confrăților o pledoarie iscusită pentru unire.

În genere, latinii au susținut că învățătura lor nu este în contradicție cu învățătura ortodocșilor.

În privința adosului «Filioque», acordul la care s-a ajuns a fost formula că «*Sfântul Duh purcede din veșnicie din Tatăl și din Fiul ca*

dintr-un singur izvor și dintr-o singură suflare» – «ex utraque aeternaliter tamquam ab uno principio et unica spiratione procedit».

După alte patru săptămâni de discuții, grecii și latinii au căzut de acord și cu celelalte puncte, primind doctrina despre purgatoriu. S-a admis uzul de a se săvârși Sfânta Liturghie cu *pâine dospită și nedospită*, după practica fiecărei Biserici.

Asupra primatului papal, deși a fost lupta cea mai grea, grecii au admis că papa este succesorul Sfântului Petru, locțiitorul lui Hristos pe pământ, învățător și judecător al întregii Biserici, *«după cum se cuprinde în hotărârile Sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane» «quemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et in sacras canonibus continetur»*, iar al doilea în rang după el este patriarhul de Constantinopol. Prin această formulare abilă, grecii au reușit să evite recunoașterea *primatului jurisdicțional al papei în Biserica universală*.

S-a compus apoi decretul de unire care a fost semnat de 115 delegați latini și numai de 33 de răsăriteni. N-au semnat însă mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului și cei care fugiseră mai înainte, la 14 iunie 1439, între ei fiind Dimitrie Paleologul, despotul Peloponezului, fratele împăratului, mitropolitul Grigorie al Georgiei cu un laic, Gheorghe Scholarios, secretarul împăratului, deși el stăruise pentru unire, Gheorghe Ghemistos Plethon ș.a. Unii dintre fugari au fost prinși și constrânși să semneze. Dintre sinodalii greci au semnat 16 mitropoliți, patru locțiitori de patriarhi, patru diaconi și reprezentanții celorlalți principii răsăriteni, între ei și mitropolitul *Damian* al Moldovei, grec de neam. Împreună cu ei a semnat și împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul.

Mult mai târziu, înainte de 1452, mitropolitul Damian al Moldovei a renunțat la unire, alăturându-se antiunioniștilor din Bizanț, după cum aflăm dintr-un *Raport al arhiereilor și al celorlalți contra sinodului din Florența*, înaintat împăratului Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), în 1452, de Ghenadie Scholarios. (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere*, t. III, Paris, 1930, p. 193–195).

La 6 iulie 1439, în prezența papei Eugeniu al IV-lea, care a oficiat cu acest prilej, a fost proclamată oficial *unirea dintre cele două Biserici*, în catedrala Santa Maria del Fiore din Florența, de către car-

dinalul Iuliu Cesarini, care a citit textul latin, și mitropolitul Visarion al Niceei, care a citit textul grec al decretului de unire. Astfel s-a încheiat sinodul unionist de la Ferrara-Florența, socotit ca al XVII-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică.

De rezultatul acestui sinod latinii s-au bucurat mult la început, dar în genere el n-a mulțumit nici pe papă, nici pe împărat. Când papa Eugen al IV-lea a auzit că mitropolitul Marcu Eugenicu n-a semnat decretul de unire a exclamat: «*N-am realizat nimic*» și, de fapt, nici n-a realizat, căci decretul de unire de la Ferrara-Florența a rămas până azi un simplu document în dosarele Vaticanului.

Sinodul de la Ferrara-Florența, socotit de Biserica Apuseană ca al XVII-lea conciliu general, a fost mutat îndată după semnarea decretului de unire cu grecii, la Roma, unde lucrările au continuat până la 1445. În acest conciliu, Biserica Romano-Catolică a încheiat unirea și cu Bisericile Vechi orientale: Armeană (la 22 noiembrie 1439), Iacobită (1422), cu Biserica coptă și abisiniană (4 februarie 1442), Monofizită din Mesopotamia (30 noiembrie 1444), Nestoriană din Cipru (7 august 1445), fără ca aceste uniri să aibă o importanță deosebită.

La 26 august 1439 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul și sinodali greci au părăsit Italia și, prin Veneția, s-au întors la Constantinopol la 1 februarie 1440. Când au sosit la Constantinopol cei ce au semnat decretul de unire de la Florența au fost întâmpinați cu epitetele de «trădători» și «azimiți».

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, Ghenadie Scholarios a devenit, în 1444, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului († 23 ianuarie 1444), «*Conducătorul adunării ortodoxilor*» și cel mai mare adversar al unirii de la Florența, din 6 iulie 1439, pe care a condamnat-o în 1445 în termeni foarte aspri, scriind: «*Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, chinurile și decât mii de morți*» (Primul tratat Despre purcederea Sfântului Duh, Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. II, Paris, 1929, p. 260).

De teama poporului, Visarion al Niceei († 1472) s-a refugiat la Roma, unde papa l-a răsplătit cu demnitatea de cardinal.

În 1443, cei trei patriarhi răsăriteni, al Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, întruniți la Ierusalim, au declarat fără valoare cele semnate la Florența, iar pe patriarhul ecumenic Mitrofan al II-lea (1440–1443), unionist, numit de popor *Mitrofon* – «omorătorul de mamă», adică de Biserică, l-au declarat depus din scaun.

În 1443, a fost ales patriarh Grigorie Mammias, tot unionist, care, ca patriarh ecumenic, s-a numit Grigorie al III-lea (1443–1450). De frica poporului a fugit la Roma, în 1450, unde a murit în 1459.

Rusia pravoslavnică a văzut în unirea de la Florența din 6 iulie 1439 o trădare a Ortodoxiei. Îndată după ce mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei s-a întors la scaun, marele principe Vasile al II-lea al Moscovei a dispus arestarea lui și depunerea din scaun. De acum înainte Rusia s-a lepădat de Bizanțul apostat și și-a ales mitropolitul ei independent, în 1448, în persoana lui Ioan, fără să mai ceară confirmarea oficială a patriarhului ecumenic, considerându-se *Biserică autocefală*. Mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei, reușind să evadeze din temniță, s-a refugiat la Roma, unde papa l-a răsplătit cu rangul de cardinal, ca și pe Visarion al Niceei.

La 31 octombrie 1448 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul muri și-i urmă pe scaunul imperial fratele său, Constantin al XI-lea Dragases (1448 – † 29 mai 1453), care, ca și predecesorul său, a făcut apel la ajutorul latinilor pentru salvarea Constantinopolului, menținând unirea de la Florența.

La 1 octombrie 1452 cardinalul Isidor, fostul mitropolit al Kievului și Moscovei, a fost trimis în delegație de papa Nicolae al V-lea (1447–1455), ca să proclame unirea oficială cu latinii. Clerul și poporul ortodox au protestat violent. Monahul Ghenadie Scholarios a afișat la 1 noiembrie 1452 pe ușa chiliei sale de la mănăstirea Charsianit un manifest, adresat locuitorilor din Constantinopol, în care, între altele, le-a spus: «*Iau martor pe Dumnezeu că faceți o unire rea: Veți fi pierduți*» (Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. III, Paris, 1930, p. 171–174).

Cu toate protestele antiunioniștilor și ale populației ortodoxe, unirea cu latinii a fost proclamată oficial la 12 decembrie 1452, în ziua Sfântului Spiridon, în catedrala Sfânta Sofia. Serviciul Sfintei Liturghii «pentru unire» a fost oficiat în prezența împăratului și a

înalților demnitari bizantini de patriarhul unionist Grigorie al III-lea Mammas și de legatul pontifical, cardinalul Isidor († 1463), fost mitropolit al Kievului și Moscovei, care au slujit împreună, însoțiți de 300 de preoți.

Această proclamare oficială a unirii provocă o mare agitație printre credincioșii ortodocși. Marele duce Luca Nottaras, al doilea în rang după împărat, spuse atunci faimoasele cuvinte: «*Mai bine să vedem dominând în mijlocul orașului (în Constantinopol) turbanul turcilor, decât mitra latinilor*» (Ducas, *Istoria bizantină*, XXXVII, 10 Migne, P. G., CLVII, col. 1072 C).

Nenorocirea a venit în curând, căci la 29 mai 1453 turcii au reușit să ocupe Constantinopolul.

Unirea de la Florența a fost cea din urmă încercare de împăcare dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică prin tratative și sinoade unioniste.

Într-un sinod ținut la Constantinopol în 1483, la care au participat patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, va fi din nou denunțată unirea de la Florența, fiind socotită «falsă și străină de Biserica Răsăritului».

După căderea Constantinopolului asemenea încercări de unire au devenit imposibile, căci turcii în plină ascensiune nu doreau întărirea creștinilor, nici a ortodocșilor, nici a catolicilor. Papalitatea însă n-a încetat să atragă pe ortodocși prin alte mijloace: propagandă, școli, ajutoare, diplomație, constrângere politică, reușind în secolele următoare să atragă pe unii.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN SECOLELE XI – XV

Situația bisericească a românilor înainte de organizarea lor politică în principatele Țara Românească, Moldova și Transilvania este puțin cunoscută. Ceea ce se poate afirma precis este faptul că, în ciuda tuturor eforturilor regilor unguri și ale papalității de a atrage pe români la catolicism, ei au păstrat și întărit legăturile lor cu popoarele ortodoxe din Peninsula Balcanică și răsăritul Europei, iar după întemeierea principatelor s-au organizat în mitropolii, cu consimțământul Patriarhiei ecumenice de Constantinopol.

Până la organizarea politică a principatelor Țara Românească și Moldova, izvoarele arheologice și unele documente istorice ne dau știri prețioase despre existența unor episcopate în Transilvania, în secolele IX–XIII.

O primă episcopie se crede că a putut exista încă din secolul al X-lea în nordul Transilvaniei – la *Dăbâca*, la circa 30 km nord-est de Cluj-Napoca, centrul stăpânirii ducelui Gelu.

O altă episcopie va fi existat în părțile de Apus ale Transilvaniei, în cetatea *Bihariei*, circa 10 km nord de Oradea, centrul politic al ducelui Menumorut în secolul al X-lea.

O altă episcopie a putut exista în secolul al X-lea la Alba-Iulia, pe lângă conducătorul formației politice românești din centrul Transilvaniei. În urma săpăturilor arheologice dintre anii 1972–1975 s-a descoperit la fundația din est-vest a catedralei romano-catolice din Alba-Iulia un baptisteriu-rotundă ortodox, existent din a doua jumătate a secolului al IX-lea, deci înainte de venirea ungarilor în Transilvania între secolele X–XIII, ceea ce confirmă continuitatea și existența românilor ortodocși în Transilvania. Episcopiile catolice

maghiare din Alba-Iulia și Oradea au luat ființă pe locul unor vechi episcopii românești.

Un alt ducat românesc se afla în secolul al X-lea între Mureș și Dunăre, în Banat, cârmuit de ducele Gelu, apoi de urmașul acestuia, Ohtum sau Achtum, cu reședința în cetatea *Morisena* (românește Mureșana, Cenadul de azi, jud. Timiș), lângă Sănnicolaul Mare.

Având încuviințarea grecilor în Bizanț, Ohtum sau Achtum, care era ortodox, fiind botezat la Vidin în 1002, a înființat la începutul secolului al XI-lea o mănăstire ortodoxă de călugări «greci» (adică ortodocși) în cinstea Sfântului Ioan Botezătorul, care a devenit un puternic centru ortodox în Banat. Nimic nu ne împiedică să afirmăm că acești călugări ortodocși erau *români*. Unii istorici susțin că la *Morisena* a existat chiar o episcopie ortodoxă.

Între anii 1028–1030, regele Ștefan cel Sfânt al Ungariei (1001–1038) a atacat pe Ohtum, care a fost învins și ucis în luptă datorită trădării sfetnicului său Chanadinus, de la numele căruia cetatea *Morisena* s-a numit «*Cianadina*», azi Cenad. Acesta a mutat pe călugării ortodocși în mănăstirea Sfântul Gheorghe, în localitatea Oroszlanus, azi Maidan, în Iugoslavia, în apropiere de granița țării noastre.

O altă episcopie românească exista la începutul secolului al XI-lea în Banat la *Dibiskos-Tibiscum* (Timiș), azi Jupa, situată după unii istorici aproape de Caransebeș, sau mai degrabă la Timișoara, dependentă de arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, după cum reiese dintr-o diplomă sau hrisov din anul 1019, dat de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025), în legătură cu reorganizarea arhiepiscopiei de Ohrida.

Un episcopat ortodox, nesupus nici unei mitropolii, exista pe la 1205 pentru românii din părțile Bihorului, sau ale Hunedoarei și ale Banatului de nord pe pământul fiilor cneazului Bela – de fapt Bălea, după cum aflăm din scrisoarea papei Inocențiu al III-lea (1198–1216), din 3 mai 1205, trimisă arhiepiscopului catolic de Caloce, în Ungaria.

Existau episcopi ortodocși români în secolul al XIII-lea și la sudul Carpaților. Știrea o aflăm din scrisoarea papei Grigorie al IX-lea (1227–1241), trimisă din Perugia la 14 noiembrie 1234 principelui de

coroană al Ungariei, Bela, fiul regelui Andrei al II-lea (1205–1225), moștenitorul tronului, în care amintește de românii (Walathi-Valahi) de la sudul curburii Carpaților, din episcopia catolică a cumanilor, existentă între 1228 și 1241, care atrag la ritul grec (ortodox), *prin episcopii lor ortodocși*, numiți de papă «pseudoepiscopi», pe unguri și teutoni (germani), făcând cu ei un singur popor, nesocotind pe episcopul catolic al cumanilor.

Între 1250 și 1359 nevoile religioase ale credincioșilor români din thema bizantină *Paristrion*, popular *Paradunavon*, corespunzătoare vechii provincii romane Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), precum și ale celor din răsăritul Țării Românești și sudul Moldovei, au fost împlinite de mitropolii *Vicinei*, localitate situată, după părerea celor mai mulți istorici români și străini, pe Dunăre, aproape de orașul Isaccea de azi, vechea cetate Noviodunum, înainte de desfacerea marelui fluviu în cele trei brațe ale Deltei. Mitropolia Vicinei se afla sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol.

Întemeietorul Țării Românești, Basarab I cel Mare (1310–1352), a reușit, prin lupta victorioasă de la Posada din 9–12 noiembrie 1330, contra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou (1308–1342), să asigure independența politică a țării. Potrivit rânduielilor politice și religioase ale evului mediu, el va fi avut lângă sine vreun episcop sau mitropolit care să-l «ungă» ca domn și să satisfacă nevoile religioase ale credincioșilor români, hirotonind preoți și sfințind bisericile din Țara Românească.

O ierarhie bisericească, recunoscută de Patriarhia ecumenică, n-a existat în timpul lui Basarab I Întemeietorul.

Această lipsă a împlinit-o cu mult tact diplomatic și după stăruințe îndelungate fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352–1364). El a reușit să obțină în mai 1359 aprobarea patriarhului ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363) și a Sfântului sinod al Patriarhiei ecumenice, centrul spiritual al Ortodoxiei și autoritatea supremă în cele bisericești în Răsăritul ortodox, prin două gramate patriarhale pentru mutarea ultimului mitropolit al Vicinei, Iachint (1359–1372), în reședința țării Românești, la *Curtea de Argeș*, sau, mai întâi, după unele cercetări mai noi, la Câmpulung, unde se afla atunci prima capi-

tală a Țării Românești. Cu lachint începe lungul șir de mitropoliți ai Țării Românești, care s-au aflat sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol până la 25 aprilie 1885, când Biserica Ortodoxă Română a obținut autocefalia din partea Patriarhiei ecumenice, devenind din Biserică-fiică, Biserică-soră.

În cadrul Patriarhiei ecumenice, mitropolitul Țării Românești s-a bucurat de la sfârșitul secolului al XIV-lea de o prerogativă de întâietate, *exercitând unele atribuțiuni* patriarhale asupra românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria, puși sub jurisdicția sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta: *Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei (al Țării Românești), prea cinstit și Exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor*. Prin termenul «plaiuri» se înțeleg plaiurile Transilvaniei.

În august 1370, a luat ființă în vestul Țării Românești *a doua mitropolie*, cu reședința la Severin, prin hirotonirea ca mitropolit, cu numele de *Antim* (1370–1380), a dicheofilaxului Daniil Critopol, de către patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376), fiind trimis de voievodul Vladislav-Vlaicu (1364–1377) și de boierii munteni la Patriarhia ecumenică de Constantinopol. Înființarea noii mitropolii a Severinului în 1370, dincolo de necesitățile religioase ale credincioșilor români, era o măsură de apărare a Ortodoxiei față de insistenta propagandă catolică în Țara Românească. Zece ani mai târziu, în 1380, sub voievodul Radu I (1377–1385) al Țării Românești, se întemeiază *episcopia catolică de Severin*, iar la 9 mai 1381, *episcopia catolică de Argeș*.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru trebuințele ei religioase către Patriarhia ecumenică de Constantinopol. În timpul voievodului Petru Mușat (1375–1391), înainte de septembrie 1380, sau la începutul domniei fratelui său Roman (1391–1394), moldovenii au început tratative cu patriarhul ecumenic Antonie (1389–1390; 1391–1397) pentru înființarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol. Au fost trimiși succesiv în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii greci Teodosie, apoi Ieremia, dar moldovenii voiau un ierarh de origine română. După tratative îndelungate și obositoare, prin gramata din 26 iulie 1401, trimisă de Patriarhia ecumenică evlaviosului

domn al Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432), patriarhul ecumenic Matei (1397–1410) și sinodul său patriarhal au recunoscut pe Iosif Mușat, român de origine, rudă cu domnitorii, ca mitropolit al Bisericii Moldovei (1401–1408), cu reședința în capitala țării, la Suceava, hirotonit de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371–1391) înainte de 1386.

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus titlul – ca și mitropolitul Țării Românești – de *«prea cinstit și exark al Plaiurilor»*, adică el avea dreptul să păstorească peste unele ținuturi din Transilvania, care din punct de vedere politic depindeau de Moldova, ca cetatea și domeniul Ciceiului, în comitatul Dăbâca, și domeniul și Cetatea de Baltă, în comitatul Târnavei.

Transilvania a avut de asemenea mitropolii și episcopii ei în secolele X–XIV, cum am văzut mai înainte. După cum se constată de pe al doilea strat de pictură în ordinea vechimii de la biserica mănăstirii Râmeț (jud. Alba), păstorea în Transilvania, la 1376, *arhi-episcopul Ghelasie*, fapt care dovedește în mod evident existența unei vieți bisericești bine organizate în această provincie la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Vlahii sau românii din Peninsula Balcanică au avut și ei în secolele XI–XIV organizarea lor bisericească. La sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea în Bulgaria s-au petrecut importante evenimente politice și bisericești. În 971, împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969–976) a cucerit partea de răsărit a Bulgariei, pe care a supus-o bisericește Patriarhiei de Constantinopol. Partea de apus a Bulgariei a fost cucerită între anii 1015–1019 de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025), încât din 1019 până la răscoala fraților români (vlahi) Petru și Asan, din 1185–1186, întreaga Bulgarie a devenit provincie bizantină. Pentru nevoile religioase ale populației din Bulgaria, prin trei diplome sau hrisoave, date între 1019–1020, Vasile al II-lea Bulgaroctonul a reorganizat arhiepiscopia autocefală de Ohrida.

Dintr-o listă a eparhiilor supuse arhiepiscopiei de Ohrida, de la începutul secolului al XI-lea, aflăm că a 24-a dintre ele, ultima, se numea *«episcopia vlahilor»*, fără să i se delimiteze teritoriul de jurisdicție.

Prin hrisovul al doilea din 20 mai 1020, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul stabilește că arhiepiscopul Ohridei are dreptul «*să ia darea canonică ... și de la vlahii care sunt (răspândiți) în toată Bulgaria*».

Dintr-o altă listă din secolul al XIII-lea, inserată în *Notitia episcopatum*, aflăm că această episcopie purta acum titlul de «*tronul Vreanotei sau al Vlahilor*». Vreanota poate fi orașul Vranje, așezat pe râul Morava de sud, în Iugoslavia (ambele liste au fost publicate de H. Gelzer, în «*Byzantinische Zeitschrift*», I (1982), p. 256–257).

Organizarea Bisericii ortodoxe locale

I. Biserica Bulgară. La sfârșitul secolului al XII-lea s-au produs în Bulgaria noi importante schimbări politice și bisericești.

Din cauza apăsătoarei exploatare bizantine din timpul împăratului Isac al II-lea Anghelos (1185–1195) a avut loc în 1185 revoluția fraților vlahi (români) Petru și Asan, care au creat Imperiul româno-bulgar cu capitala la Târnovo, așezată pe râul Iantra, pe versantul de nord al munților Balcani (Haemus). După moartea lui Asan, în 1196, și a lui Petru, în 1197, a urmat la conducere fratele lor mai mic, Ioniță, supranumit Caloianul (1197–1207).

Vlaho-bulgarii voiau acum o patriarhie independentă, dar Patriarhia ecumenică le-a refuzat aceasta.

Pe de altă parte, papa Inocențiu al III-lea (1198–1216), urmărind planurile sale de conducere universală a Bisericii, a căutat să atragă pe româno-bulgari la unirea cu Roma. Astfel, în 1199, el trimite lui Ioniță Caloian, țarul vlaho-bulgarilor, o scrisoare prin presbiterul Dominic, pe care-l invită să intre în legătură cu scaunul Romei, numindu-l «*nobilis vir*» și amintindu-i, între altele, rudenția lui de sânge cu romanii.

După o serie de tratative, vlaho-bulgarii au încheiat în 1204 unirea cu Biserica Romei. La 7 noiembrie 1204 trimisul papei, cardinalul Leo, unge în catedrala din Târnovo pe arhiepiscopul româno-bulgar *Vasile de Târnovo ca primat al vlaho-bulgarilor*, ceea ce corespundea în Apus cu titlul de patriarh. El purta titlul latin de *Primatus et Archiepiscopus latinus Bulgariae et Vlahiae*. A doua zi, 8 noiembrie, același an, cardinalul roman încorona pe Ioniță ca «*rex Bulgarorum et*

Blachorum» = «rege al Bulgarilor și Vlahilor» (Românilor), nu cu cel de «țar» – imperator, cum dorise el.

Această unire cu Roma n-a durat mult, nici măcar un an. În aprilie 1205 împăratul Imperiului latin de Constantinopol, Balduin de Flandra, porni război împotriva lui «Jehan li Blac», cum îi spune lui Ioniță cronicarul cruciadei a IV-a (1202–1204), Geoffroy de Villehardouin. În lupta de la Adrianopol, din 15 aprilie 1205, o armată alcătuită din vlahi, bulgari, români de peste Dunăre și cumani, condusă de Ioniță Caloian, învinse armata latinilor și luă prizonier pe Balduin de Flandra la Târnovo, unde muri în închisoare, cu toate intervențiile papei Inocențiu al III-lea pentru eliberarea lui.

În timpul lui Ioan Asan al II-lea (1218–1241), nepotul lui Ioniță Caloian, statul Asăneștilor a ajuns la cel mai mare grad de înflorire. Aflându-se în raporturi de dușmănie cu Imperiul latin de Constantinopol, româno-bulgarii și-au întors din nou privirile spre Patriarhia ecumenică.

După îndelungate tratative, împăratul grec de Niceea, Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), recunoscă în 1235 lui Ioan Asan al II-lea titlul de «țar», iar în Sinodul de la Lampsac din primăvara anului 1235, la care au participat patriarhii de Alexandria, Antiohia și Ierusalim și mulți ierarhi greci și bulgari, patriarhul ecumenic Gherman al II-lea de Niceea (1222–1240) a recunoscut Bisericii vlaho-bulgare titlul de «*patriarhie*», cu reședința la Târnovo, în capitala imperiului. Primul patriarh de Târnovo s-a numit Ioanichie. Sub jurisdicția patriarhiei de Târnovo a intrat și *eparhia Durostorului* (Silistra), care, după 972, depindea de patriarhia de Constantinopol, precum și *eparhia Vidimului*, încadrată până atunci în jurisdicția arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida. Aceste două episcopii au avut legături și cu românii de la nordul Dunării.

În secolele XII–XIV, Biserica Bulgară a fost adânc tulburată de erezia *bogomililor*, care au împrumutat o serie de rătăcirii de la erezia *pavlicienilor*, apărută în Imperiul bizantin la anul 657, în timpul împăratului Constans al II-lea (641–668), a cărei doctrină era un amestec de gnosticism și maniheism.

Patriarhia vlaho-bulgară de Târnovo, înființată în 1235, își încetă existența la 17 iulie 1393, când orașul a fost cucerit de turci, iar ultimul

patriarh, Sfântul Eftimie (1375–1393), despre care ucenicul său, igorie Țamblac, spune că ar fi fost vlah (român), din împrejurimile Irianopolului, fu trimis în exil, după care primi cununa muceniei (1400).

De la patriarhul Eftimie se păstrează o corespondență, două scrisori cu egumenul Nicodim al Tismanei († 1406), reorganizatorul vieții monahale în Țara Românească, precum și o scrisoare cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei (c. 1380 – † 1401).

În urma anexării întregii Bulgarii de către turci, în 1396, la sfârșitul lor, mulți clerici, cărturari și călugări sud-dunăreni au trecut nordul Dunării, în Țara Românească și Moldova, unde au continuat activitatea lor.

Moștele Sfintei Filofteia, a cărei Viață a fost scrisă de patriarhul Eftimie de Târnovo, aduse în 1393 de la Târnovo la Vidin, au fost păstrate în timpul lui Mircea cel Bătrân (1386–1418), în 1396, în Biserica Domnească din Curtea de Argeș, cu hramul Sf. Nicolae, unde sunt zugrăvite pe pilaștrii din fața altarului scenele, aducerii lor, care se păstrează până azi.

2. **Biserica Sârbă.** Marele jupan sârb Ștefan Nemanja al II-lea (1196–1228), rege din 1217, numit «cel dintâi încoronat», a contribuit la întărirea statului sârb și la înființarea unei arhiepiscopii sârbe independente. Cu ajutorul fratelui său, Sf. Sava (1176–1236), călugăr renumit în mănăstirea Hilandar din Muntele Athos, Biserica sârbă a obținut în 1219 *autocefalia și rangul de arhiepiscopie* de la Patriarhia ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic de Niceea, Gherman al II-lea.

Sub țarul Ștefan Dușan (1331–1355) statul sârb a ajuns la apogeu, vând cea mai mare întindere în Balcani. În 1345 Ștefan Dușan s-a proclamat pompos «împărat și autocrat al sârbilor și romeilor» (bizanșinilor). Potrivit concepției epocii, autoproclamarea sa ca «țar» sau «împărat» trebuia confirmată prin încoronarea sa de către un patriarh.

În ziua de Florii a anului 1346 Ștefan Dușan, prin sinodul de la Šćopljje, a ridicat Biserica Serbiei la rangul de *patriarhie*, cu consimțământul patriarhiei româno-bulgare de Târnovo, iar arhiepiscopul sârb Ioanichie (1338–1346; patriarh 1346–1355) a fost numit patriarh, cu reședința mai întâi în mănăstirea Zicea, apoi la Ipek sau Peci (Peșteră). Șapte zile mai târziu, în Duminica Învierii din 1346, Ștefan

Dușan a fost încoronat de patriarhul Ioanichie împărat, soția sa, Elena, împărăteasă, iar fiul lor, Uroș (1355–1371), rege.

Întrucât sârbii au alungat pe episcopii greci din teritoriile cucerite de Ștefan Dușan din Imperiul bizantin, patriarhul ecumenic Calist I (1350–1353; 1354–1364) a anatematizat în 1353 pe țarul Ștefan Dușan, Biserica sârbă și poporul sârb, fapt care a produs tulburări printre credincioșii sârbi.

Reconcilierea Patriarhiei ecumenice cu Biserica Serbiei s-a făcut în timpul despotului Lazăr (1371–1389) și al patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353–1354; 1363–1376), care, la stăruința delegației sârbe, condusă de călugărul sârb Isaia de la Hilandar, și a delegației sârbe, printre membrii căreia se afla și starețul Nicodim († 26 decembrie 1406) de la mănăstirea Tismana (care trecuse din 1370 în Țara Românească), a ridicat în primăvara anului 1375 anatema dată în 1353 asupra Bisericii sârbe și a poporului sârb, sârbii rămânând în viitor în bune relații cu Patriarhia de Constantinopol. În secolele XII–XIV Biserica Sârbă a fost tulburată, ca și Biserica Bulgară, de erezia bogomililor.

În lupta de la Cossovopolje (= Câmpia Mierlii), din 15 iunie 1389, în care a fost înfrântă armata sârbă condusă de despotul Lazăr, care a murit eroic în luptă, sudul Serbiei a fost anexat de turci la Imperiul lor. Mai târziu, în 1459, sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481), în urma luptei de la Semendria (Smederevo), a transformat întreaga Serbie în provincie turcească – pašalâc, rămânând sub dominația turcilor până la tratatul de pace de la Berlin din 1/13 iulie 1878.

3. Biserica Rusă. Rușii s-au creștinat sub principele Vladimir cel Bun (980–1015), în 988–989, la Kiev. Sub Iaroslav cel Înțelept (1019–1054) mitropolia Kievului capătă o mare importanță în Europa orientală. Înainte de marea invazie mongolă dintre anii 1237–1241, mitropolia Kievului avea 15 episcopii. Până la sinodul unionist din Ferrara-Florența (1438–1439) dintre greci și latini, mitropoliții Kievului erau când greci, trimiși de Patriarhia din Constantinopol, când ruși.

Din secolul al XIII-lea centrul politic al Rusiei s-a mutat la Moscova.

Între anii 1241 și 1480 Biserica Ortodoxă Rusă s-a aflat sub jugul mongol al Hoardei de Aur din sudul Rusiei, cu capitala în orașul Sarai, situat pe un braț al Volgăi.

Mitropolia Kievului, după ce în 1169 și-a mutat reședința la Vladimir, în principatul de Suzdal, s-a stabilit din 1325 la Moscova. O serie de mitropoliți din secolele XIV–XV au purtat titlul de «mitropoliți de Kiev și Moscova».

În 1365 Kievul a fost cucerit de Lituania.

Situația Bisericii Ortodoxe din mitropolia Kievului s-a îngreunat mult în urma căsătoriei principeului Wladislav Iagello, lituan de origine, în 1386, cu principesa catolică poloneză Hedwiga, când Polonia și Lituania au format un singur și puternic stat catolic, sub conducerea lui Wladislav al V-lea Iagello, ca rege al Poloniei și Lituaniei (1386–1434).

Din secolul al XIII-lea puterea noului principat al Moscovei a crescut mult, reușind să-și întindă puterea și peste celelalte principate ruse de tip feudal din jur.

Victoria marelui principe al Moscovei Dimitrie Ivanovici Donskoi (1363–1389), din 1380, de pe râul Ugra, asupra tătarilor, a întărit și mai mult puterea Moscovei. La 1395 puterea Hoardei de Aur a fost lovită mortal de alt conducător mongol, Timurlenk sau Tamerlan (1336–1405).

Biserica Rusă a fost reprezentată la sinodul din Ferrara-Florența în 1438–1439 de mitropolitul Isidor de Kiev și Moscova, grec de origine, unul dintre cei mai zeloși partizani ai unirii cu Roma. Întors la Moscova, unde a proclamat unirea, Isidor a fost închis de marele principe Vasile al II-lea Orbul (1425–1462). Scăpând din închisoare, s-a dus la Roma, unde a fost ridicat la demnitatea de cardinal. Mai târziu, papa Nicolae al V-lea (1447–1455) l-a trimis la Constantinopol, la 1 octombrie 1452, unde, la 12 decembrie 1452, s-a proclamat oficial unirea dintre greci și latini, unire care a provocat cea mai mare agitație printre clericii și credincioșii Bisericii Ortodoxe.

După arestarea și depunerea din scaun a mitropolitului Isidor, rușii au ales în 1448 ca mitropolit al Moscovei pe Iona, de neam rus, pentru care n-au mai cerut confirmarea Patriarhiei ecumenice, deoarece curtea imperială din Bizanț și patriarhul Grigorie al III-lea Mammas

(1443–1450) primiseră unirea cu latinii. *Din 1448 Biserica Rusă s-a considerat Biserică autocefală.*

În secolul al XVI-lea, la 26 ianuarie 1589, patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) a ridicat Biserica Rusă la rangul de *patriarhie*, în timpul țarului Feodor (1584–1598). Un sinod al patriarhilor de Răsărit, întruniți la Constantinopol în februarie 1593, a acordat Patriarhiei Ruse locul al cincilea în ordinea onorifică, după vechile patriarhate ale Răsăritului, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Din timpul marelui principe Ivan al III-lea al Moscovei (1462–1505), căsătorit, după căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453 cu Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), a început să circule în Rusia legenda despre Moscova ca «*a treia Romă*», care va fi baza teoretică a Imperiului țarist în epoca modernă.

Unul dintre contemporanii marelui cneaz Vasile al III-lea al Moscovei (1505–1533), călugărul Filotei, expunea într-o scrisoare către acesta ideologia noii autocrații, astfel: «Moscova este moștenitoarea marilor capitale ale lumii: Prima Romă a căzut sub păgâni, a doua Romă a căzut sub turci; Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată».

4. Mitropolia Haliciului. La începutul secolului al XII-lea s-a înființat pentru credincioșii ortodocși ucrainieni episcopia de Halici, dependentă de mitropolia Kievului. Printr-un hrisov al împăratului bizantin Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328) din 1303–1305, episcopia Haliciului a fost ridicată la rangul de mitropolie, având sub jurisdicția ei eparhiile ruse din vest: Vladimir, Poremisl, Luțc, Turov și Helm. După 1328 Haliciul ajunge din nou episcopie supusă mitropoliei de Kiev.

După 1341 scaunul de Halici izbuti să fie ridicat din nou la rangul de mitropolie de către patriarhul ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), dar, din 1347, ajunge pentru a treia oară episcopie supusă Kievului.

În 1349, regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333–1370) alipi la regatul Poloniei cnezatele rusești de Halici și Lvov, iar în 1352 hotarele Poloniei s-au extins până la marginile Moldovei de Nord.

Spre a împiedica pretențiile ducilor lituani și ale cnejilor ruși la țara Haliciului, regele Cazimir al Poloniei ceru în 1370 patriarhului ecumenic Filoti Cokkinos (1353–1354; 1364–1376) să ridice episcopia Haliciului la rangul de mitropolie, pe care l-a mai avut în trecut. Prin actul din mai 1371, patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos și sinodul său patriarhal au aprobat reînființarea mitropoliei Haliciului, supunându-i patru episcopii sufragane, și alegerea episcopului Antonie ca mitropolit al Haliciului (1371–1391). În plus, patriarhul ecumenic și sinodul său îi puneau în vedere că, neavând episcopi hirotoniți pentru cele patru episcopii ce i-au fost supuse, anume Helm, Turov, Peremisl și Vladimir – Wohlynsk, *«să meargă la preasfințitul mitropolit al Ungrovlahiei (Țării Românești), pentru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile și hirotoniile»*.

Acest important document demonstrează totodată marele prestigiu de care se bucura în sânul Bisericii Ortodoxe mitropolitul Țării Românești.

MONAHISMUL ÎN RĂSĂRIT. ÎN SECOLELE XI–XIV. ISIHASMUL

În secolele XI–XIV, cu toate grelele încercări și suferințe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică și Peninsula Balcanică, din cauza arabilor și a turcilor, monahismul, având în vedere trecutul său glorios, în special în timpul luptelor iconoclaste din secolele VIII și IX, s-a menținut. El a cunoscut chiar o mare înflorire la Muntele Athos, în Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova, Transilvania și Rusia.

Majoritatea mănăstirilor a păstrat organizarea monahală dată de Sf. Vasile cel Mare († 379), în *Regulele mari și mici*.

O viață monahală serioasă s-a dus în mănăstirea Studion din Constantinopol, înființată în 463 de fostul consul Studios, originar din Apus și reorganizată în secolul al IX-lea de Sf. Teodor Studitul († 11 noiembrie 826), care a impus regula ca monahii să fie împărțiți în trei grupe: unii să se roage, alții să lucreze, iar alții să se odihnească, prin alternare.

Studiții, cum se numeau monahii acestei mănăstiri, se ocupau nu numai cu viața monahală riguroasă, ci și cu studiul sânguinos al teologiei.

Centrul vieții monahale pentru Biserica Ortodoxă a fost însă Sfântul Munte Athos, numit «Grădina Maicii Domnului».

Din secolul al X-lea Muntele Athos a luat o mare dezvoltare. Sf. Atanasie Atonitul († între 997–1011), originar din Trapezunt, ajutat de împăratul Nichifor Focas (963–969), a zidit în Athos, în 963, Marea Lavră cu biserica principală numită «*Katholicon*». S-au ridicat apoi un șir de alte mari mănăstiri. Înainte de anul 1000, pe la 980, a fost înte-

meiată marea mănăstire Vatoped; tot pe la anul 1000 s-a întemeiat mănăstirea *Zograf*, dată călugărilor bulgari; înainte de 979 a fost ridicată de iberul Ioan mănăstirea *Ivir*, pentru călugării din Iveria (Georgia); la 1143 a fost întemeiată mănăstirea *Rusicon*, pentru călugării ruși; mănăstirea *Hilandar* a fost zidită în 1197 de renumitul călugăr sârb Sf. Sava (1176–1236) și dăruită printr-un hrisov în 1199 de împăratul Alexios al III-lea Angelos (1195–1203) călugărilor sârbi.

În secolul al XIV-lea s-a pus temelia mănăstirii *Cuthumus*, cu ajutorul Domnului Țării Românești, Nicolae Alexandru (1352–1364), care a fost terminată în 1372 de fiul său, Vladislav-Vlaicu (1364–1377), devenind «*Marea Lavră a Țării Românești*».

Până la 1375 s-au clădit în Muntele Athos 17 mănăstiri mari, apoi numărul lor a crescut până la 20.

Pentru a se menține unitatea și disciplina monahală, toate mănăstirile din Athos se află sub ascultarea unui protos, cu reședința în localitatea Karies = Nucet, plină de nuci.

În dependență de mănăstirile mari s-au construit diferite schituri, în care viețuiau câte 4–5 monahi, apoi chilii independente, precum și sihăstirii, cu viață mai aspră.

Felul de viață în cele mai multe mănăstiri era cel chinovial sau de obște. În afară de serviciile religioase, de rugăciune și viață contemplativă, monahii se ocupau cu unele activități practice, ca: agricultura, pomicultura, creșterea unor animale și unele meserii. Începând din secolul al XIV-lea isihasmul a introdus un stil de viață mai aspru decât în mănăstirile cu viață de obște sau chinovială. Pe la 1200 s-a îngăduit monahilor din Muntele Athos stilul de viață *idioritmic*, cu chilii separate, având permisiunea de a poseda bunuri personale.

Mănăstirile din Muntele Athos au fost și centre de cultură teologică (posedă peste 13.000 de manuscrise) și de artă religioasă, la loc de frunte situându-se în secolul al XIV-lea școala lui Manuil Panselin.

Sfântul Munte Athos, supunându-se de bună voie turcilor, înainte de căderea Constantinopolului în 1453, sultanul Murad al II-lea (1421–1451) îi acordă unele privilegii: să nu se stabilească mahomedani acolo, să nu aibă acces femeile ș.a. Din secolul al XIV-lea până la 1863, Sfântul Munte Athos s-a bucurat continuu de ajutoarele trimise de

voievozii, mitropoliții, episcopii și credincioșii din Țara Românească și Moldova.

Alte mănăstiri au existat la Ierusalim și în Palestina.

De mare considerație s-a bucurat și mănăstirea *Sfânta Ecaterina* de pe Muntele Sinai, zidită de împăratul Justinian la 527, care din secolul al XIII-lea a devenit reședință pentru arhiepiscopul de Sinai și Faran.

De mare renume s-au bucurat și mănăstirile *Meteora* din Tesalia, în Grecia centrală.

În Bulgaria a trăit în secolul al X-lea vestitul pustnic *Ioan de Rila* (Rilski, † 946), pe muntele cu același nume, cinstit ca sfânt ocrotitor al Bulgariei. Pe acest munte s-a înființat renumita mănăstire Rila.

În timpul Imperiului româno-bulgar, care a luat ființă în 1185–1186, s-a ridicat lavra din Târnovo, capitala Imperiului, și mănăstirile de pe muntele Vitoșa, lângă Sofia; mănăstirile *Bacicovo* și *Troian* au jucat, de asemenea, un rol de seamă în promovarea vieții spirituale a bulgarilor.

La sârbi, viața mănăstirească a cunoscut o mare înflorire, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, datorită Sfântului Sava (1176–1236), călugăr renumit în Muntele Athos, Sfântul național al sârbilor, care a ridicat în 1197 mănăstirea *Hilandar* în Muntele Athos. Moaștele sale au fost arse de turci în 1594–1595 din ordinul lui Sinan Pașa, cel învins de Mihai Viteazul (1593–1601) în lupta de la Călugăreni din 13/23 august 1595. Mănăstirea Hilandar a jucat un rol important în viața spirituală a poporului sârb. Astfel, din prima perioadă a autocefaliei Bisericii sârbe, obținută în 1229, din cei 12 arhiepiscopi, 8 proveneau din mănăstirea Hilandar.

În jurul anului 1183 despotul Ștefan Nemanja I (1167–1197) a construit mănăstirea *Studenita*, în apropiere de capitala Serbiei, Rasca.

La 1220 Ștefan Nemanja II (1196–1228), primul încoronat, a ridicat mănăstirea *Zicea*, care a devenit în 1346, sub țarul Ștefan Dușan (1331 – 1355), scaunul patriarhiei sârbe, de unde s-a mutat apoi la *Ipek* sau *Peci* (Peșteră).

Către 1228 regele Ștefan Radoslav (1228–1233) a ridicat mănăstirea *Mileșevo*, la vest de Rasca, în care s-au depus moaștele Sfântului Sava, unde au stat până la 1595, când au fost arse de turci.

În 1260 s-a ridicat la Ipek sau Peci, sub regele Ștefan Uroș (1243–1276), *biserica Sfinții Apostoli*, începută de arhiepiscopul Sava, unde s-a mutat către 1292 scaunul arhiepiscopiei sârbe.

Regele Ștefan Uroș II Milutin (1282–1321) a ridicat în 1320 frumoasa și impozanta mănăstire *Gracianița*, aproape de Pristina. Regele Ștefan Uroș III Decianski (1321–1331) a început în 1327 construirea mănăstirii *Deciani*, pe care a terminat-o în 1335 țarul Ștefan Dușan.

Între 1390–1393 a fost ridicată mănăstirea *Liubostinia*, la răsărit de Zicea, de văduva despotului Lazăr, mort în lupta cu turcii de la Kossovopolie din 15 iunie 1389. Evlaviosul popor sârb acordă o mare cinstire acestor vechi monumente mănăstirești din secolele XII–XIV.

La români monahismul a fost cunoscut și introdus cu mult înainte de venirea Sfântului Nicodim († 26 decembrie 1406) în Țara Românească, care a ridicat în 1370–1372 mănăstirea *Vodița*, în județul Mehedinți. El nu este, cum s-a afirmat, începătorul vieții monahale în Țara Românească, ci *reorganizatorul ei*.

Cu mult înaintea lui, au existat diferite schituri și sihăstrii, răspândite în diferite părți ale țării. Pustnicii și sihăstrii români au putut viețui prin peșteri și locuri retrase prin poienile codrilor și prin munți. Bisericele rupestre de la Murfatlar, din secolul al X-lea, jud. Constanța, peștera Sf. Nicodim de la Tismana, peștera de la Bistrița, jud. Vâlcea, schiturile de la Corbi de Piatră din comuna Corbi, jud. Argeș, schitul din peștera de la Nămăești, jud. Argeș, biserica săpată în stâncă de la Cetățeni, numită «a lui Negru Vodă», pe malul stâng al Dâmboviței, la 25 km. de Câmpulung, schiturile de la Peștera Ialomicioara, sihăstriile din munții Buzăului și Neamțului, iar în Transilvania, bisericuțele rupestre din părțile Sălajului ș.a. sunt mărturii de viață sihăstrească trăită de monahii români.

Astfel, în hotărârea de mutare a mitropolitului Iachint de la Vicina din 1359 la scaunul Țării Românești, dată de patriarhul ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363) și de sinodul său patriarhal, se prevede ca «toți clericii din acea țară și toți cei sfințiți călugări și laicii să-l asculte și să se supuie lui». Acest important document confirmă existența clericilor și a călugărilor în Țara Românească înainte de venirea Sfântului Nicodim.

Din lucrarea *Vita major Sancti Gerhardi*, redactată înainte de 1083, aflăm că în vestul Banatului, voievodul ortodox Ohtum sau Achtum a

ridicat la începutul secolului al XI-lea, în cetatea *Morisena* (românește Mureșana), o mănăstire de «călugări greci», deci ortodocși, în cinstea *Sfintului Ioan Botezătorul*. O nouă mănăstire ortodoxă, cu hramul Sf. Gheorghe, a luat ființă după 1030 datorită lui Chanadinus, învingătorul lui Ohtum, în satul *Oroszlanus*, azi Maidan, în Jugoslavia, unde au fost aduși călugării din mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, cedată călugărilor latini.

Alte mănăstiri ortodoxe existau în secolele XII–XIII în Transilvania și estul și sudul Ungariei.

Din *Scrisoarea* papei Inocențiu al III-lea (1198–1216) din 16 aprilie 1204, trimisă episcopului Simeon al Oradiei, aflăm că regele Emeric al Ungariei (1196–1204) l-a înștiințat că «unele biserici ale monahilor greci (ortodocși), aflătoare în regatul Ungariei, se ruinează de tot, prin lipsa de grijă a episcopilor diecezei și din cauza acelor greci înșiși...». Monahii «greci» despre care se vorbește în documentele menționate erau monahi ortodocși, în cea mai mare parte români din Transilvania și Banat.

După bizantinologul ungar Gyula Moravcsik, înainte de marea invazie mongolă din 1241, numărul mănăstirilor de rit ortodox din sudul Ungariei și din Transilvania se ridica la 600, din care 400 au putut fi localizate. Restul s-au distrus. (Gyula Moravcsik, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 114–115).

Reorganizarea vieții mănăstirești în Țara Românească s-a făcut după rânduielele monahicești isihaste de la Muntele Athos de către Sfântul Nicodim, aromân din părțile Prilepului, localitate din Serbia, venit în Oltenia înainte de 1370. Cu ajutorul voievodului Vladislav Vlaicu (1364–1371) el a ridicat în 1370–1371 mănăstirea Vodița, jud. Mehedinți, pe locul unei biserici mai vechi, zidită pe la mijlocul secolului al XIII-lea, apoi, în 1377–1378, mănăstirea Tismana, jud. Gorj, în care a și fost înmormântat († 26 decembrie 1406).

La sfârșitul secolului al XIV-lea, ucenicii Sfântului Nicodim de la Tismana au ridicat pe la 1400 în Transilvania mănăstirea *Prislop*, aproximativ la 15 km de orașul Hațeg, în hotarele satului Silvașul de Sus.

Viteazul domn Mircea cel Bătrân (1386–1418) a ridicat în 1387–1388 frumoasa mănăstire *Cozia*, care a devenit necropola sa și a familiei sale. Voievodul Radu I (1377–1383) a ridicat mănăstirea *Cotmeana*, refăcută apoi de fiul său, Mircea cel Bătrân.

În primele decenii ale secolului al XV-lea a fost ridicată mănăstirea *Dealul*, lângă Târgoviște. După unii cercetători, ea a fost rezidită mai târziu de voievodul Radu cel Mare (1495–1508), în 1496.

Între anii 1514–1517, voievodul Neagoe Basarab (1512–1521) a ridicat renumita *biserica a mănăstirii Curtea de Argeș*, sfințită cu un fast deosebit la 15 august 1517, cea mai frumoasă biserică de pe tot cuprinsul pământului românesc, capodoperă unică a arhitecturii și artei universale.

În **Moldova**, s-au înființat, de asemenea, numeroase mănăstiri, dintre care menționăm: Mănăstirea *Neamț*, care exista din timpul voievodului Petru Mușat I (1375–1391). Biserica de azi a fost ctitorită de Ștefan cel Mare (1457–1504) în 1497. Mănăstirea *Bistrița*, ctitoria lui Alexandru cel Bun (1400–1432), ridicată în 1407, care a devenit gropnița sa și a soției sale Ana († 1418) și mănăstirea *Moldovița*, ctitorită tot de el. Mănăstirea *Putna*, ridicată de Ștefan cel Mare între 1466–1470, care a devenit un important centru artistic și cultural al Moldovei. La Putna este îngropat Ștefan cel Mare și membrii familiei sale. În 1488 Ștefan cel Mare a ridicat mănăstirea Voroneț, renumită în toată lumea prin frescele sale exterioare.

În **Transilvania** exista în secolul al XIV-lea mănăstirea *Râmet*, fără îndoială mai veche, probabil din secolul al XIII-lea, de unde unii călugări și episcopi porneau la mănăstirea Sfântul Arhanghel Mihail din *Peri*, în Maramureș. O inscripție descoperită în 1978, pe al doilea strat de pictură al bisericii, menționează la 1376 pe arhiepiscopul *Ghelasie*, primul ierarh ortodox cunoscut după nume în *Transilvania*.

În **Maramureș**, exista în secolul al XIV-lea mănăstirea *Sfântul Arhanghel Mihail din Peri*, cu siguranță mai veche, zidită de Sas Vodă, fiul lui Dragoș Vodă, cel ce a trecut în 1359 în Moldova. Fiii lui Sas, voievozii Baliță (Balc) și Drag au închinat în 1391 mănăstirea din *Peri*, Patriarhiei de Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Antonie al IV-lea (1389–1390; 1391–1397), care a declarat-o în august același an *stavropighie patriarhală*, adică a făcut-o dependentă direct de Patriarhia Ecumenică.

În **Rusia**, viața monahală a fost puternic influențată de Muntele Athos, cel mai însemnat centru monahal răsăritean, începând din secolul al X-lea.

La Kiev, a fost înființată în secolul al XI-lea între 1051–1062 *Lavra Pecerskaia* (= a Peșterilor) de Antonie († 1073), părintele monahismului rusesc. De aci ieșiră o serie de ierarhi însemnați, de teologi și asceți ruși, unii venerați ca sfinți, ca Mitropolitul Ilarion († 1073), Teodosie († 1073), Antonie ș.a. Mitropolitul Ilarion al Kievului (1051–1054), ales în 1051, a lăsat o importantă scriere teologică intitulată *Cuvânt despre Lege și har*.

Menționăm, de asemenea, *Lavra Sfintei Treimi* din Moscova din secolul al XIV-lea, numită și *Lavra Sfântul Serghie*, lângă Moscova, ridicată în cinstea Sfântului Serghie, eroul național al rușilor († 1390) în luptele contra tătarilor asupritori.

Isihasmul. Disputa teologică cea mai însemnată în Răsărit, în secolul al XIV-lea, a fost disputa *isihastă*, numită și *palamită*, după numele Sf. Grigorie Palama († 13 noiembrie 1359), sau *varlaamită*, după numele lui Varlaam de Calabria († 1350). Ea porni sub influența scrierilor lui Pseudo-Dionisie Areopagitul (sec. V) și a lui Simeon Noul Teolog († 1022) în Muntele Athos, unde unii monahi se dedară vieții contemplative, în liniște desăvârșită, = ἡσυχία, termen de la care această mișcare și dispută teologică s-a numit *isihasm*.

Metoda sau practica isihastă se realiza astfel: călugării dedați acesteia se retrăgeau în locuri singuratice și prin concentrarea gândului la rugăciune se ridicau mai presus de impresiile simțurilor și de tot ceea ce îi înconjură, pentru ca prin *contemplare continuă să vadă lumina dumnezeiască cea necreată*, pe care au văzut-o Sfinții Apostoli Petru, Iacob și Ioan, la Schimbarea la față pe Muntele Taborului (Mt. 17, 1–8; Mc. 9, 2–9; Lc. 9, 28–36), spre a realiza astfel o mai mare apropiere de Dumnezeu. Această lumină strălucitoare nu este fizică, ci dumnezeiască. Isihastii rosteau continuu această scurtă rugăciune: *Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă*.

Doctrina isihastă a fost susținută de Sfântul Grigorie Palama, retras între 1318 și 1326 în Muntele Athos, apoi, între 1326 și 1331, într-un loc singuratic lângă Bereea, în Macedonia.

El învață că nu este imposibil de a vedea lumina Dumnezeirii, necreată și incoruptibilă, identică cu lumina Taborului, ea fiind numai o lucrare, energie și putere a lui Dumnezeu, care emană din ființa Sa nevăzută, fără să fie identică cu ea. *Este deci deosebire între ființa lui*

Dumnezeu cea nevăzută și inaccesibilă oamenilor, căci «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată» (In. 1, 18; I In. 4, 12) și puterile – δυνάμεις sau energiile – ἐνέργειαι *Sale necreate, care emană din ea, prin care Dumnezeu Se descoperă oamenilor, asupra cărora revărsă harul au puterea Sa, spre a dobândi mântuirea și îndumnezeirea până la «măsura vârstei deplinătății lui Hristos»* (Ef. 4, 13).

Aceste energii sau lucrări sunt comune celor trei persoane ale Sfintei Treimi și, prin lucrarea lor, Dumnezeu se manifestă în lume. Această doctrină nu este ceva nou, căci ea își are izvorul în revelația Noului Testament și în învățătura Sf. Părinți greci. Prin energiile cele necreate ale lui Dumnezeu, oamenii ajung, cum ne spune Sf. Apostol Petru, *«părtași firii celei dumnezeiești»* (II Petru 1, 4), fără ca prin aceasta ființa noastră omenească să devină ființa lui Dumnezeu, să devenim adică coesențiali cu Dumnezeu, Care rămâne în eternitate ascuns în esența Sa, cunoscută numai de Fiul și Duhul Sfânt. *«Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, spune Sf. Atanasie († 373), pentru ca noi să fim îndumnezeiți»* (Cuvânt despre întruparea Logosului, Migne, P.G., XXV, 192 B).

În Apus, Toma de Aquino († 1274) învață că între ființa lui Dumnezeu și energiile Sale divine, care, după el, și teologii latini, sunt create, nu există deosebire reală, ceea ce face imposibilă îndumnezeirea omului, deoarece Dumnezeu rămâne față de oameni într-o splendidă izolare.

Contra doctrinei isihaste s-a ridicat călugărul Varlaam din Calabria. Deși în tratativele de unire dintre Biserica Ortodoxă și papa Benedict al XII-lea (1334–1342), de la Avignon, din 1339, Varlaam a apărut doctrina ortodoxă, venind la Constantinopol în 1340 el a condamnat metoda și doctrina isihastă. El a susținut că lumina care emană din ființa sau substanța lui Dumnezeu nu este *necreată*, căci în modul acesta se admite în Dumnezeire existența a doi dumnezei, esența divină – οὐσία invizibilă și energia divină – ἐνέργεια vizibilă, ci *creată*, și-i acuză pe isihasți de diteism.

Sinodul ținut la Constantinopol în 1341 s-a pronunțat pentru isihasți. Varlaam, fiind condamnat, plecă în Italia, trecu la Biserica Latină și ajunsese în 1342 episcop de Gerace, în sudul Italiei, unde a con-

tinuat să atace violent nu numai isihasmul ca metodă și doctrină, ci și Ortodoxia pe care o apărase mai înainte.

După 1341 lupta împotriva isihasmului a fost continuată de Grigore Achindin.

Isihasmul avea și adversari politici de temut în persoana împărătesei Ana de Savoia († 1347) și a patriarhului ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), care susțineau pe varlaamiți. În sinodul întrunit în 1345 la Constantinopol, sub președinția patriarhului Ioan al XIV-lea Calecas, Sf. Grigorie Palama a fost condamnat și anatematizat.

În două sinoade ținute la Constantinopol, însă, unul în 1347 și altul în 1351, se aprobă doctrina isihastă, căci din 1347 ajunsese la tron Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347–1355) ca asociat al Împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391), care era susținătorul isihăștilor. După 1355 el deveni monah, mai întâi în mănăstirea Manganelor din Constantinopol, apoi într-una din mănăstirile Muntelui Athos, sub numele de Ioasaf.

În 1347, patriarhul Ioan al XIV-lea Calecas a fost înlăturat, iar sinodul din acest an a aprobat isihasmul, în timpul patriarhului ecumenic Isidor de Monemvasia (1347–1350). Acesta a ridicat în 1347 pe Grigorie Palama la rangul de arhiepiscop al Tesalonicului, unde a păstorit până la moartea sa în 13 noiembrie 1359.

În sinodul ținut la 27 mai 1351, în biserica Vlaherne din Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363), isihasmul a fost proclamat doctrina oficială a Bisericii Ortodoxe și el a pătruns în tot Răsăritul ortodox.

Miezul doctrinei. isihaste care s-a impus în Ortodoxie constă în faptul că ființa lui Dumnezeu, inaccesibilă omului, și energiile Sale divine *nu sunt separate, deși se deosebesc, ci formează o unitate*, dar până la om ajung energiile sau puterile divine, nu ființa Dumnezeirii, căci Dumnezeu în ființa Sa rămâne inaccesibil oamenilor.

Poziția lui Varlaam de Calabria este caracteristică Apusului raționalist, care menține distanța dintre divin și uman, în timp ce învățătura Sfântului Grigorie Palama e caracteristică religiozității răsăritene, care trăiește pe deplin sentimentul comuniunii celor două lumi.

Susținătorii isihasmului au fost: Sf. Grigorie Palama, arhiepiscopul Tesalonicului, canonizat sfânt în 1368, în sinodul din acest an prezidat de ucenicul său, patriarhul Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376), fiind sărbătorit în fiecare an în Duminica a II-a din Postul Paștelui, Grigorie Sinaitul († 1346), în Paroria, în munții Sikar, lângă Adrianopol, Nil Cabasila († 1363), arhiepiscopul Tesalonicului din 1361, care a murit în 1363 fără să-și fi putut ocupa efectiv scaunul din cauza tulburărilor interne prin care trecea atunci Tesalonicul, nepotul său, Nicolae Cabasila († după 1371), și arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului († 1429).

În secolul al XVIII-lea, isihasmul a cunoscut o nouă înflorire în Biserica Ortodoxă, datorită Sfântului Nicodim Aghioritul († 1804).

Între cei mai mari adversari ai isihasmului au fost: Varlaam din Calabria, Grigorie Achindin, Grigorie și Nichifor Grigoras († 1360), monahul atonit Dimitrie Kydones († după 1397) și canonistul Constantin Armenopoulos († pe la 1380).

EREZII ÎN RĂSĂRIT ȘI APUS ÎN SECOLELE XI – XIV

Sinoadele ecumenice stabiliseră, după cum se știe, adevărata învățătură a Bisericii, în confruntarea cu ereziile din primele veacuri, definitivând dogma creștină pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții. Liniștea Bisericii nu a fost însă de lungă durată, pentru că în cadrul ei s-au manifestat mai curând sau mai târziu noi disensiuni, în principal între Răsărit și Apus – culminând cu schisma cea mare din 1054, apoi fiecare din cele două Biserici a avut de făcut față unor mișcări eretice, novatoare și reformatoare.

Erezii în Răsărit

Biserica Ortodoxă a cunoscut mai puține asemenea fenomene și de mai mică intensitate. Principalele erezii ce s-au manifestat în lumea ortodoxă au fost bogomilismul și strigolnicii.

Bogomilismul a fost o erezie ce s-a manifestat în secolul X–XIV în unele părți din Peninsula Balcanică. A apărut în Bulgaria în vremea țarului Petru I, 927–967, inițiator fiind un preot, Ieremia, care, în calitate de propovăduitor al acestei noi învățături, și-a luat numele de Teofil (în grecește, iubitor de Dumnezeu sau prieten al lui Dumnezeu), nume care în slavă s-a tradus prin Bogomil, de unde și denumirea sectei. După alte izvoare și interpretări, denumirea de «bogomilism» ar veni fie de la expresia «Bogo milui» (în slavonește: Doamne miluiește), formulă des utilizată în rugăciunile adepților sectei, fie din termenul «bogomili» = rugători, termen care ar indica frecvența practicii rugăciunii ca mijloc de mântuire în această sectă. În secolul XI, mișcarea ia amploare prin activitatea unui anume Vasile, medic, ars pe

rug la 1111 din porunca împăratului Alexios I Comnenul, 1081–1108, împreună cu așa-ziii apostoli ai săi. Bogomilismul nu a dispărut însă după măsurile represive luate de împărat. În 1140, un sinod constantinopolitan condamna scrierile călugărului atonit Constantin Chrysomalos, pentru ideile bogomile pe care le conținea. În 1143 au fost depuși din scaun doi episcopi capadocieni care au aderat la bogomilism, iar în 1147 a fost depus chiar patriarhul ecumenic Kosmas al II-lea, sub acuzația de a-l fi protejat pe bogomilul Neofit. Două sinoade ținute la Târnovo, 1211 și 1350, condamnau bogomilismul, care de acum începe să dispară în condițiile stăpânirii turcești în Balcani, când se pare că majoritatea adepților săi au trecut la mahomedanism.

Doctrina bogomililor este cunoscută indirect din combaterea lor făcută de Eftimie Zigabenu, în lucrarea *Panoplia dogmatică*. Doctrina lor a fost influențată de concepția gnostică a maniheismului, erezie inițiată în secolul III de legendarul Mani († 277), și de pavlicianism, o nouă formă a maniheismului din secolul VII, numită așa fie de la un întemeietor Pavel, fie de la predilecția adepților acestuia pentru scrierile Sfântului Pavel. Pavlicienii fiind persecutați, o parte din ei se refugiară din Asia Mică în Arabia. Acestora, împăratul Ioan Tzimiskes (969–976) le-a acordat libertate religioasă și i-a colonizat în zona Bulgariei de azi, lângă Plovdiv, cu condiția de a stăvili atacurile bulgarilor asupra imperiului. În contact cu bogomilismul, care la început nu a avut o învățătură precisă, fiind mai mult o mișcare socială contestatară, l-au influențat din punct de vedere doctrinar.

Doctrina bogomilistă era simplă și, în același timp, bizară: Dumnezeu era conceput antropomorfic, iar persoanele treimice emană, în ordine, una din alta și se reîntorc în Tatăl. Creatorul lumii văzute este Satanael, primul fiu al lui Dumnezeu. Acesta se revoltă și, alungat din cer, își face o lume proprie, pământul, unde încearcă să creeze pe Adam, din pământ și apă. Neputând să-i dea viață, cere Tatălui să-l însuflețească și Adam capătă viață. Din urmașii lui Adam, Dumnezeu urmărea să completeze numărul îngerilor căzuți cu Satanael, dar, pe de altă parte, și acesta dorea să-și sporească ceata. Pentru că oamenii nu au rezistat răului, după 5000 de ani este trimis Logosul, Hristos, ce

emană din Tatăl, săvârșește opera cunoscută, iar la rândul Său a emanat din Sine pe Duhul Sfânt pentru a-i desăvârși opera.

Viața omului este confruntarea dintre bine și rău, sub influența lui Dumnezeu și, respectiv, a spiritelor căzute, ce se află în fiecare om. La originea răului din om stă Cain, născut din Eva și Satanael.

Ca mișcare contestatară și eretică, bogomilismul nega Tainele, admitând doar un Botez fără apă, la maturitate, prin care demonii sunt alungați, în locul acestora sălășluind acum Duhul Sfânt. Practica o spovedanie publică, dezlegarea de păcate socotindu-se că o dă comunitatea, iar împărtășirea numai cu pâine era un simbol al jertfei lui Hristos și al despărțirii Lui de oameni. Erau împotriva cultului icoanelor, al moaștelor și, în general, nu aveau biserici ca locașuri de cult. Canonul biblic era redus la psalmi, șase profeți și Noul Testament, căruia i se dădea o interpretare alegorică. Bogomilii aveau o morală riguroasă, negau rostul căsătoriei, socotind că perpetuarea umană este opera lui Satan și de aceea interziceau căsătoria pentru cei perfecți, admitând-o pentru credincioșii de rând. Recomandau sărăcia absolută și condamnau în principiu războiul. Era interzisă și uciderea animalelor, din credința că oamenii nepurificați s-ar reîncarna în diferite animale, în afară de șarpe. Din același considerent interziceau și consumarea alimentelor de proveniență animală, admitând doar hrana de origine vegetală.

Contestau structura socială și ignorau autoritatea Statului.

Deși a fost un fenomen consemnat de istorie, bogomilismul nu a avut influență și urmări în Biserica Ortodoxă.

Strigolnicii. În aceeași perioadă istorică și se pare că tot sub influența bogomililor au apărut și în Rusia unele erezii. La începutul secolului XI un anume călugăr Adrian a luat atitudine împotriva cultului icoanelor și împotriva ierarhiei, iar în secolul XII se face remarcă ereziarhul Dimitri, adept al bogomililor, și călugărul Martin, un habotnic răzvrătit împotriva Bisericii. În secolul XIV are loc și o mișcare antimonahală, dar cea mai de seamă mișcare sectară a fost cea a strigolnicilor.

Numele provine de la termenul de bărbier (în rusește: *sirigolnic*), supranume al inițiatorului mișcării, un anume Carp care a avut colaborator și pe diaconul Nichita. Activitatea lor a constat într-un profund

anticlericalism, acuzând pe preoți de simonie și denunțând pierderea harului lor datorită păcatelor. De aici, contestând harul preoției, negau și caracterul sacramental al Tainelor, pe care le putea administra oricine. Spovedania, în special, o considerau o blasfemie, dacă se făcea către preot, trebuind să fie adresată pământului, mama lor. În general, doctrina lor se aseamănă cu a bogomililor, provenind, probabil, pe unele căi de la vechiul maniheism.

Deși în 1375 inițiatorii au fost excomunicați de mitropolitul Novgorodului, apoi uciși de popor prin înecare într-un râu, secta s-a mai menținut, pe la 1382 fiind combătută de arhiepiscopul Susdalului, iar în 1394 de arhiepiscopul Mihail de Betleem, trimis special de patriarhia de Constantinopol la Novgorod. De menționat că Mihail de Betleem a fost trimis și în Moldova, în problema recunoașterii primului mitropolit al țării.

Deși secta a fost slăbită prin pierderea căpeteniilor și acțiunea de combatere, câțiva din adepții ei se mențin până în secolul XVII, când aderă la răscolnici, o altă mare mișcare specifică epocii și zonei geografice.

Erezii în Apus

Biserica Romano-catolică a fost confruntată, începând cu mileniul doi, cu multe fenomene conflictuale, printre care, alături de mișcările social-politice și în strânsă legătură, sunt și cele religioase, care îmbracă forma unor erezii. Dintre acestea menționăm, ca mai semnificative și cu ecou în epocă, pe cea a catarilor, a petrobrusienilor, a lui Arnoldo de Brescia și valdenzii.

Erezia catarilor a tulburat Apusul romano-catolic în cursul secolelor XI–XV, cunoscând o răspândire pe o mare arie geografică: în Italia, Franța, Germania, Spania și Anglia. Este acreditată ideea că erezia a apărut în Occident în urma persecuției bogomililor, mulți căutând scăparea în afara spațiului ortodox. Această opinie pornește de la unele asemănări doctrinare și de la caracterul anticlerical (aspecte ce puteau veni însă chiar direct din mai vechea erezie a maniheilor). Pentru prima oară secta este identificată în Italia, pe la 1030–1040 și tot atunci și în Franța, în zona orașului *Albi*, de unde cu timpul a apărut

pentru catari și denumirea de *albigenzi*. Din sudul Franței s-au răspândit și în Spania de Nord, la jumătatea secolului XII. În Germania, proveniența lor este pusă pe seama prizonierilor aduși de germani din zona Europei centrale, la jumătatea secolului XI, mare parte dintre aceștia considerându-se a fi fost bogomili.

Îndiferent de numărul lor mai mare sau mai mic într-o țară sau alta, au fost peste tot persecutați cu o mare cruzime, mai ales de faimoasa instituție de tristă amintire: Inchiziția romano-catolică. În Franța, contra lor, s-a organizat chiar o «cruciadă» – având mandat din partea papei Inocențiu III (1198–1216) – de către nobilii francezi din nordul țării, interesați printre altele și de cucerirea bogățiilor și regiunilor sudice. Represiunea s-a concretizat în zeci de mii de victime ce sfârșeau pe rug, schingiuiți sau închiși pe viață. Se menționează că, la un moment dat, masacrul cuprindea fără discernământ și credincioși loiali, încât s-a pus întrebarea cum să fie deosebiți cei buni de cei răi; la această întrebare abatele Arnold din Cîteaux a spus: «Ucideți-i pe toți, căci Dumnezeu îi va alege pe ai Săi!». Cu multă îndârjire s-a luptat și în celelalte țări împotriva lor, până în secolul XVI chiar, când catarii s-au amestecat cu alte secte, aderând apoi la Reformă.

În principiu, erezia lor consta în anticlericalism și contestarea caracterului sacramental al Bisericii. Negau principalele dogme și Tainele Bisericii, cereau lichidarea ierarhiei, precum și depozedarea Bisericii de averi, acuzând-o în același timp de lux și preocupări lumești. Catarii aveau deci o doctrină dualistă, având în centru lupta dintre bine și rău, afirmând că această lume și Biserica nu au fost create de Dumnezeu, ci de diavol.

Prin amploarea ei și panica produsă în Biserică, erezia catarilor este una din primele mari erezii medievale în Occidentul romano-catolic.

Petrobrusienii au constituit o altă mișcare religioasă eretică, seculară, manifestându-se însă pe o arie mai restrânsă în Franța și de mai scurtă durată, numai în vremea promotorilor ei. De altfel, numele provine de la *Petrus Brusius*, liderul mișcării, care contesta sacramentalitatea Bisericii, fiind împotriva cultului divin, a botezului copiilor, împotriva Liturghiei și a Bisericilor ca locașuri de cult, manifestând același anticlericalism și neconformism dogmatic ca mai toate ereziile. În condiții de fanatism religios, Petrus Brusius a fost ars pe

un rug în formă de cruce – semn pe care, de asemenea, nu-l accepta – de către fanaticii romano-catolici, în 1137. Aceeași soartă au avut-o și alți adepți ai săi, uciși mai ales pentru că, în fruntea unor cete, atacau bisericile, mănăstirile și asasinau preoți și călugări.

Arnoldo di Brescia, 1100–1155, italian de origine, un ascet rigorist și raționalist, a fost și el acuzat de erezie, pentru atitudinea sa față de Biserică și autoritatea statală.

Manifestând în primul rând anticlericalism, acuza ierarhia bisericească de corupție, bogăție și îngâmfare, cerându-i să revină la sărăcie și umilință. Contesta ierarhia și însăși papalitatea ca instituție. Propunea secularizarea obligatorie a tuturor pământurilor bisericești și împărțirea lor poporului. Situându-se în fruntea unei mișcări populare ce urmărea instaurarea comunei la Roma, în 1143, în urna înfrângerii mișcării sale este exilat în Germania, unde împăratul Friederik I Barbarossa îl prinde și-l predă papei Adrian al IV-lea, din ordinul căruia a și fost executat.

Valdenzii apar în secolul XII în Italia și Franța, numele lor provenind de la *Petru Valdus*, negustor din Lyon. Preocupat de soarta omului, acesta a ajuns la concluzia că numai prin sărăcie și pocăință se poate dobândi mântuirea. Ca urmare și-a împărțit averea săracilor și a organizat o asociație de bărbați ce-i împărțeau ideile. Pentru că acuza și ierarhia că din cauza bogăției și-a pierdut vrednicia apostolică, episcopul de Lyon i-a interzis predicarea sărăciei, iar papa Lucius al III-lea (1181–1185) l-a excomunicat. În urma excomunicării, Petru Valdus accentuează anticlericalismul, preconizând o nouă ierarhie, care să trăiască în sărăcie, ca apostolii. În acest sens, a început să hirotonească adepți de-ai săi. În probleme dogmatice nu s-a amestecat prea mult, păstrând în mare parte cultul și dogma Bisericii Romano-Catolice. Din punct de vedere doctrinar nu acceptau purgatoriul și indulgențele.

Pentru atitudinea lor, valdenzii, puțini la număr de altfel, au fost persecutați, dar s-au menținut totuși până în prezent, având chiar o Facultate de teologie valdenză în Italia.

Ereziile din sânul Bisericii Romano-Catolice, deși în mare parte au fost lichidate la vremea lor, au determinat o mișcare protestatară largă care se va concretiza în reforma protestantă din secolul XVI.

MONAHISMUL ÎN APUS ÎN SECOLELE XI-XIV

În Biserica Apusului monahismul a luat o mare dezvoltare în secolele XI-XIV datorită faptului că s-au organizat în țările Apusului, îndeosebi în Italia, Franța, Spania, Germania, Anglia numeroase ordine monahale și unele ordine militare.

În general, monahismul occidental, spre deosebire de cel oriental, care se remarcă atât prin caracterul său ascetic și contemplativ, cât și prin caracterul său practic, străduindu-se să activeze spre folosul comunității creștine, se caracterizează printr-o organizare centralistă, supusă total papalității.

Monahismul apusean s-a impus în Biserica Romano-Catolică prin asceză, mai puțin aspră ca în Răsărit, prin caritate și prin lupta contra imoralității clerului și a credincioșilor. Ordinele monahale au combătut cu fermitate luxul și trândăvia clerului și mai ales mișcările sectare și eretice, care aveau în genere tendințe și manifestări anticlericale, îndeosebi antipapale. Uneori însă au exagerat, ajungând ca dominicanii să execute prin *inchiziție* acțiuni de purificare morală și de combatere a ereziei prin chinuri și torturi, organizând chiar exterminarea în masă a ereticilor, cum s-a practicat contra valdenzilor din Italia și a catarilor, numiți și albigenzi din sudul Franței.

Totodată ordinele monahale s-au străduit să răspândească creștinismul de tip apusean în țările nordice ale Europei, în Orientul apropiat, în Asia și Africa și chiar în estul și sud-estul Europei printre creștinii ortodocși, ceea ce a provocat o puternică repulsie față de această activitate misionară romano-catolică.

Organizarea tuturor ordinelor, mai mari sau mai mici, este centralistă. În fruntea întregului ordin se afla un general, iar în fruntea ordinului din fiecare țară, un provincial.

În afară de marile ordine monahale, s-au organizat în Apus *confrerii* sau societăți de frați și surori, sub numele de «terțiarii», adică cei din rândul al treilea, după călugări și călugărițe, care nu puteau intra în mănăstire, ci rămăneau în lume și practicau pietatea și penitența și săvârșeau opere de caritate creștină.

a) Marile ordine monahale au fost numeroase în Biserica Romano-Catolică, dar dintre ele menționăm ca mai importante ordinul Cartusienilor, al Cistercienilor și al Carmeliților.

1. *Ordinul cartusienilor*, numit așa după pustietatea Cartusium (Chartreuse), în sud-estul Franței, lângă Grenoble, a fost înființat la 1086 de canonicul Bruno de Reims, cu scopul de a întări disciplina monahală și clericală. Cartusienii duceau o viață ascetică, riguroasă, trăind în mare sărăcie. Se îmbrăcau în haine aspre și se hrăneau numai cu pâine și apă, legume și fructe. Sărbătorile mâncau și pește și brânză. Ei recomandau lupta continuă contra luxului, a lenei și lăcomiei. Se ocupau cu grădinăria și copierea sau transcrierea de cărți. Ca daruri nu primeau decât alimente și articole pentru scris. Trăiau o viață în singurătate și tăcere, iar când se întâlneau se adresau între ei prin cuvintele: «*memento mori*» = «adu-ți aminte că vei muri».

Al cincilea abate al ordinului, Guido († 1157), formulează regulile ordinului. În secolul al XIII-lea se înființă și o mănăstire de călugărițe cartusiene. Deși ordinul a avut puțini membri, din cauza vieții aspre, el a dat Bisericii Apusene multe personalități, iar cine trăiește o viață aspră se numește și azi «cartusian».

2. *Ordinul cistercienilor* a fost întemeiat în 1098 de egumenul benedictin Robert în valea Cistercium (Citeaux) – de la care a primit numele – situată în apropiere de Dijon, Franța, cu scopul îmbunătățirii vieții monahale, pe care s-au străduit s-o aducă la simplitate, ca în Biserica primară. Pentru realizarea acestui scop ei trăiau retrași în comunități monahale, ducând o viață simplă, și-și câștigau existența lucrând pământurile necultivate. Refuzau să primească donații în case, bani și dijme, sau să închirieze imobile.

Reputația ordinului, care avea reguli mai severe decât ale călugărilor benedictini și ale celor de la mănăstirea Cluny, la nord de Lyon, a crescut după anul 1112, când a intrat în mănăstire *Bernard de Clairvaux* († 1153), dintr-o familie bogată, cu patru frați și un unchi, care a devenit o mare personalitate a secolului al XII-lea. El a combătut mișcările religioase extremiste, ca aceea a lui Arnold de Brescia († 1153), din provincia Lombardia, în Italia, un ascet riguros, discipolul teologului scolastic Abelard († 1142), și a pregătit atmosfera pentru plecarea în cruciada a II-a (1147–1149) a regelui Ludovic al VII-lea (1137–1180) al Franței și a împăratului Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), cunoscută sub numele de «Cruciada franco-germană».

În 500 de ani, cistercienii, datorită renumelui pe care și l-au creat, au reușit să întemeieze 500 de mănăstiri. După Bernard de Clairvaux, ei au fost numiți «bernardinii».

3. *Ordinul carmeliților* a fost întemeiat în 1156 de cruciatul Berthold de Calabria pe Muntele *Carmel*, în Palestina, de la numele căruia s-au numit carmeliți.

Patriarhul latin de Ierusalim a recunoscut ordinul în 1219 și-i impuse ca regulă: sărăcia completă, abținerea de la carne și tăcerea de la vecernie până la o treime din a doua zi.

Din cauza persecuției saracinilor (arabilor), au trecut în Europa în 1238 și au acceptat viața chinovială sau de obște. Ordinul și-a sporit numărul membrilor de la 1251, când generalul ordinului, *Simeon Storck*, a răspândit vestea că Maica Domnului i-a încredințat un veșmânt pentru umeri, scapularul, de culoare castanie, compus din două bucăți, una pe spate și alta pe piept, pe care-l poartă până azi, asigurându-i că cei ce vor muri îmbrăcați cu el, vor fi scoși din purgatoriu cu ajutorul lui.

Din secolul al XV-lea s-au format și mănăstiri de călugărițe carmelite. În Europa, din cauza climei, unii umblau încălțați (conventicoli), iar alții desculți (observanți).

b) **Ordine cerșetore.** Ca o reacție contra acuzațiilor de îmbogățire aduse monahismului, se înființară ordine care să nu aibă nimic pentru membrii săi, nici pentru ele, căci monahi săraci existau, dar

ordinele ajunseseră să strângă averi. Între ordinele cerșetore se socotesc ordinul *franciscanilor* și ordinul *dominicanilor*.

1. *Ordinul franciscanilor* a fost întemeiat în 1209 de *Francisc de Assisi* (1182 – † 1226), numit și «il poverello», în provincia Umbria în Italia, fiul unui negustor bogat. În urma unei boli și a mai multor încercări, el își părăsi părinții, împărți averea la săraci și-și schimbă viața de plăceri și ambiții cavalierești într-o viață simplă: predicând pocăința și sărăcia, îngrijind bolnavii, ridicând capele de rugăciune, practicând o asceză riguroasă, căci umbla îmbrăcat numai într-o haină neagră, încins cu o funie și desculț. Dezmoștenit de tatăl său, ca risipitor, disprețuit de prietenii ca nebun, el nu încetă să predice pocăința și sărăcia, reușind să atragă pe mulți.

Impresia extraordinară pe care o făcu determină pe papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) ca, după ce respinsese ordinul în 1209, să-l recunoască apoi verbal. Ordinul fu recunoscut definitiv în 1223 de către papa Honoriu al III-lea (1216–1227), sub numele de «*Ordinul fraților minori*», sau «*minorii*», deoarece ei se considerau mai mici decât toți oamenii, servitorii lor, sau «*ordinul serafic*», cu reședința în capela Portiuncula din Assisi, recomandându-le o sărăcie totală. Ei puteau predica pretutindeni, chiar în provinciile puse de papă sub interdict. Mai târziu, împart indulgențele, fac misiune și se ocupă și cu teologia.

În curând, în 1212, pe aceleași temeuri, se înființă și ordinul *franciscanelor* sau al *clariselor*, de către Clara din Assisi, fiica unui cavaler, iar în 1224 se formă și o *confrerie*, ordin de bărbați și femei, care, fără a părăsi lumea, predica pocăința, aspirând la o perfecțiune creștină.

Deși a murit de tânăr, în 1226, la 44 de ani, Francisc de Assisi a fost în Apus cel mai popular dintre întemeietorii ordinelor monahale. La 40 de ani de la moartea lui numărul mănăstirilor franciscane se ridica la 8.000.

S-a păstrat pe seama Sfântului Francisc din Assisi tradiția, răspândită de ucenicii lui, că pentru marea lui dragoste față de Hristos, pe când se afla retras în 1224 pe muntele Alvern, în ziua Înălțării Domnului, i-ar fi apărut pe corp «stigmatete», adică rănilor Domnului, imprimate de un serafim într-un extaz, pentru care i s-a dat numele de «*Seraphiaus*». În 1228 el a fost canonizat sfânt de papa Grigorie al IX-lea (1227–1241).

Curând după moartea lui, din 1230, ordinul s-a dezbinat din cauza ascezei, în: a. *observanți* sau *rigoriști*, numiți și *fraticelli*, care păstrau

regula primitivă, și b. *conventuali* sau *liberali* care duceau o viață comună (*conventus*) și admiteau ca ordinul, nu însă monahii, să poată avea averi, pentru folosul comunității. Papalitatea a sprijinit pe conventuali în lupta contra fraticelli-lor sau rigoriștilor. Abia sinodul conciliarist din Constanț (1414–1418) a reușit să-i împace, socotindu-i două ramuri deosebite. Uniforma franciscanilor este rasa neagră sau castanie cu glugă, de unde li s-a dat și numele de «*capucini*», cu o funie peste mijloc și sandale în picioare.

Francisc de Assisi este apreciat în Apus ca cea mai populară figură monahală a Evului Mediu, iar unii, în chip sentimental, îl socotesc pe «il poverello» precursorul unui creștinism fără dogme și un model pentru predica sentimentală, cum a fost ucenicul său din secolul al XIII-lea, Anton de Padova (1195–1231).

Datorită prestigiului renumitului teolog scolastic Duns Scott († 1308), care a făcut parte din ordinul franciscanilor sau al fraților minori, franciscanii se numesc și «*scoțiști*».

2. *Ordinul dominicanilor* a fost întemeiat în 1215 în sudul Franței de canonicul spaniol *Dominic Guzman* (1170–1221), născut în provincia Castilia din Spania, ca o reacție față de luxul, avuția, lăcomia și viața de molesire și imoralitate a clerului. Din cauza avuției și libertinajului clerului catolic, mulți credincioși refuzau serviciile religioase și contribuiau la înmulțirea ereziilor. Încă din 1204 Dominic Guzman trecu Pirineii în sudul Franței și, desculț și îmbrăcat săracăcios, începu să predice pocăința în jurul orașului Toulouse, reușind să convertească numeroși catari sau albigenzi. La Toulouse a întemeiat în 1215 un nou ordin de călugări cerșetori, cu regulile ordinului franciscan, puțin deosebite, numit *Ordo fratrum praedicatorum* = *Ordinul fraților predicatori*, pentru curmarea imoralității și convertirea ereticilor.

Papa Honoriu al III-lea (1216–1227) a aprobat ordinul în 1216 sub numele de «*Frații predicatori*», scoțându-i de sub ascultarea episcopilor locali și punându-i sub ascultarea directă și exclusivă a autorității papale, dându-le dreptul de a mărturisi, a săvârși Sfintele Taine și a predica. La început, dominicanii întâmpinară unele greutăți, predica fiind atribuită episcopilor, care nu-i priveau cu ochi buni. Dominic muri în 1221.

În 1233, papa Grigorie al IX-lea le-a acordat dominicanilor jurisdicția asupra ereticilor. Fanatismul și cruzimea cu care au activat contra ereticilor, mai ales contra catarilor sau albigenzilor din sudul Franței, și a celor suspecti de erezie, au stârnit ura poporului, ilustrată printr-un joc de cuvinte: dominicani, «*Domini canes*» = «*câinii Domnului*».

Deși nu s-a răspândit ca ordinul franciscanilor, totuși ordinul dominican întemeie în 5 ani opt provincii și 60 de mănăstiri mari. Fiind instruiți, dominicanii se adresau păturii culte și obținură în curând catedre universitare. Datorită prestigiului de care se bucură în Biserica Romano-Catolică marele teolog scolastic Toma de Aquino († 7 martie 1274), care a făcut parte din Ordinul dominicanilor, aceștia se numesc «*tomiști*», spre deosebire de franciscani, care se numesc, (după cum am mai spus), «*scotiști*», după numele lui Duns Scott († 1308), mare teolog scolastic franciscan.

Franciscanii se adresau păturii de jos, dar s-au silit să imite pe dominicani, rivalii lor. Cele două ordine se combăteau reciproc în activitatea lor practică și teoretică, recurgând chiar la mașinații nedemne și josnice, mergând uneori până la răzbunări sângeroase. Dominicanii, îndeosebi, apărând despotismul papal, în timp ce majoritatea clerului și a credincioșilor îl dezaprobau, și-au atras ura generală. Ei au totuși o contribuție importantă în promovarea învățământului teologic universitar în diferite țări romano-catolice.

Uniforma dominicanilor este: o tunică (antereu) de lână albă și o manta (rasă) cu capișon de lână neagră.

c) **Ordine monahale militare sau cavalerești.** Pentru a apăra cauza Bisericii de Apus și a Locurilor Sfinte, care în secolele XI–XIII au intrat în stăpânirea cruciaților, s-au înființat trei mari ordine militare sau cavalerești.

La originea ordinelor religioase din Palestina, care, curând după înființare, au devenit ordine militare, se află *casele de găzduire* sau *azile* = *hospices* și *spitalele* pentru îngrijirea bolnavilor și răniților.

1. **Ordinul ospitalierilor sau ioaniților.** În 1048, negustorii italieni din Amalfi au zidit la Ierusalim un azil pentru găzduirea pelerinilor și îngrijirea bolnavilor, închinat Sfântului Ioan Botezătorul. Astfel a luat ființă ordinul ospitalierilor sau ioaniților. Pentru apărarea Ierusalimului, cucerit de la mahomedani la 15 iulie 1099, ordinul ioani-

ților devine din 1118 ordin militar, împărțit în cavaleri, preoți și infirmieri. Uniforma lor era o manta cu cruce albă în opt colțuri, iar în timp de război, manta roșie cu cruce albă.

După cucerirea Ierusalimului la 2 octombrie 1187 de către sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), ordinul părăsește Ierusalimul, stabilindu-se pentru un timp la Ptolemaida (Acra), apoi, la 1247, au peregrinat în Banatul Transilvaniei, după cum dovedește *«Diploma cavalerilor ioaniți»*, dată în acest an de regele Ungariei Bela al IV-lea (1235–1270), fără să știm cât timp au stat aici. Mai în urmă, îi găsim în insula Rodos, unde au primit numele de *«rodosieni»*, locuind aici între 1310 și 1522, când insula a fost cucerită de sultanul turcilor Soliman al II-lea (1520–1566). Între 1530–1798 ioaniții s-au instalat în insula Malta din Marea Mediterană, unde-și luară numele de *«maltezi»*. Astăzi ei sunt răspândiți prin Italia, Austria, Spania și alte țări, fără să mai aibă importanța lor din trecut.

2. *Ordinul templierilor.* Un grup de nouă cavaleri francezi în frunte cu Hugues de Payens, înființară în 1118 un nou ordin, căruia regele Ierusalimului Balduin al II-lea (1118–1131) le-a dăruit o aripă din palatul său, ridicat aproape de piața vechiului templu al lui Solomon, în amintirea căruia primiră numele de *templieri*. Uniforma lor era o manta neagră, cu o cruce roșie. După 1291 ordinul a fost nevoit să părăsească Palestina și s-a stabilit în Franța, unde a reușit să strângă mari averi.

Din ordinul regelui Franței, Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), papa Clement al V-lea (1305–1314), care-și mutase reședința de la Roma la Avignon, în sudul Franței, a desființat ordinul templierilor în sinodul de la Vienne (Franța), pe valea Ronului, din 1311–1312, socotit al XV-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică. Pe baza hotărârii acestui sinod, regele a confiscat imensele averi ale ordinului din Franța, iar Jacques de Molay, marele maestru al templierilor, a fost arestat în 1307 și maltratată, iar în cele din urmă ars pe rug în 11 martie 1314. Numeroși alți membri ai ordinului au suferit torturi și închisoare în diferite orașe ale Franței. Numai într-o singură zi au fost arși pe rug 54 de templieri, deși cuprinși de flăcări au declarat că au fost chinuiți ca să declare că sunt vinovați de imoralitate și practica idolatriei. În 1314 muriră în chip

neășteptat și papa Clement al V-lea și regele Filip al IV-lea cel Frumos, fapt pe care amicii templierilor l-au înfățișat ca o pedeapsă divină.

3. *Ordinul teutonilor.* În 1190, în timpul cruciadei a III-a (1189–1192), cavalerii germani din regiunea Balticii au înființat pentru pelerinii și cavalerii germani bolnavi ordinul teutonilor, care a jucat un mare rol în lumea germană și slavă. Ordinul, deși n-a avut prea mulți membri, s-a impus printr-o disciplină de fier, tipic germană, precum și printr-o extremă asprime, chiar cruzime. Ca uniformă, ei purtau o mantie albă și cruce neagră.

După pierderea Țării Sfinte, în 1291, ordinul trecu în Veneția, apoi în Magdeburg, în Germania.

La chemarea regelui Ungariei Andrei al II-lea (1205–1235), ordinul teutonilor s-a stabilit între 1212 și 1225 în sudul Transilvaniei, în țara Bârsei, cu misiunea de a apăra Ungaria de incursiunile cumanilor păgâni de la sudul și estul Carpaților. Certându-se cu regele maghiar, pentru că începuseră să-și construiască cetăți de piatră, cu gândul de a se stabili definitiv aici, teutonii au fost alungați în 1226 și s-au mutat în Prusia orientală, unde au exterminat pe indigenii păgâni și au adus în locul lor coloniști germani. Din 1309 și-au mutat sediul la Marienburg, având numeroase conflicte cu regatul Poloniei. Domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432) a dat ajutor Poloniei contra cavalerilor teutoni în lupta de la Grünwald, din 15 iulie 1410, și în lupta de la Marienburg din 1422. În 1446, o parte din teritoriul Prusiei a intrat sub stăpânirea Poloniei. În 1525, restul teritoriului Prusiei a fost transformat de marele maestru al ordinului în țară ereditară și a trecut la luteranism.

Inchiziția

Cuvântul *inchiziție* înseamnă *cercetare* sau *anchetă* și avea ca scop urmărirea din oficiu a ereticilor și vrăjitorilor, fiind un tribunal de represiune al papalității și regalității, îndeosebi în Spania, unde a comis cele mai numeroase arderi pe rug sau autodafé-uri, termen format de la cuvintele *auto da fé* = *act de credință*.

Inițial, inchiziția a fost înființată în 1184 de papa Lucius al III-lea (1181–1185) ca tribunal eclesastic al papalității, purtând numele de *Sfântul Oficiu*, în conciliul de la Verona, pentru a combate erezia catarilor sau patarenilor din Lombardia.

În conciliul al IV-lea de la Lateran din 1215, al XII-lea conciliu general la romano-catolici, prin canonul 3, papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) a stabilit modul de procedură al acestui tribunal eclesiastic.

Procedura inchiuzitorială cuprindea: vizita sau inspecția inchiuzitorului, predicarea și timpul de grație, ancheta cu denunțarea celor suspecți, interogatoriul acuzaților și audierea martorilor, apărarea avocatului, tortura, condamnarea la ardere pe rug sau autodafé-ul și examinarea apelului la papă.

Inchiuziția a fost, de la 1184 până la 1233, încredințată episcopilor. Papa Grigorie al IX-lea (1227–1241), constatând insuficiența mijloacelor întrebuințate pentru combaterea ereziilor, încredință în 1233 inchiuziția *Fraților predicatori* sau *dominicanilor* ordin, înființat în 1215.

Papa Inocențiu al IV-lea (1243–1254), prin enciclica din 1252, permise dominicanilor *tortura* pentru a obține mărturisiri, fapt care a dat naștere la grave abuzuri, deoarece acuzații, ca să scape de chinuri, făceau mărturisiri false, după cum le impuneau anchetatorii. Sub noțiunea de erezie erau implicate nu numai abaterea de la învățătură, ci și sacrilegiul, blasfemia, sodomia, magia, vrăjitoria, alchimia ș.a. Deseori au fost condamnați cetățeni bogați nevinovați, pentru a le fi confiscate averile.

Prin bula papei Iuliu al II-lea (1503–1513) din 14 ianuarie 1505 s-a conferit tribunalului inchiuziției autoritatea asupra unor învinuiri precum: camăta, bigamia, adulterul, dar și cercetarea moralității clericilor, episcopi și preoți, mai ales în cazul numit «*de solitudine ad libitum in actu confessionis*», adică de «incitare la desfrâu a credincioaselor în timpul mărturisirii păcatelor».

Fapt și mai grav. Între acuzatori erau admiși chiar:eretici, excomunicați, criminali, hoți, vrăjitori, vecini răzbunători sau invidioși, care râvneau la averile condamnaților.

Pedepsele aplicate după condamnare erau: exhumarea celor anatematizați și arderea lor, arderea pe rug, sau autodafé-ul, flagelarea în biserică, în timpul Liturghiei, închisoarea, considerată mijloc de îndreptare, confiscarea averii, de la care erau exceptați ereticii care s-au predat singuri tribunalului inchiuziției sau copiii care-și denunțau părinții.

Răspunderea omorurilor, mai cu seamă a celor în masă din timpul cruciadelor, revine Ordinului dominicanilor, dintre care cea mai

sângeroasă a fost «*cruciada contra albigenzilor*» din 1209, sub papa Inocențiu al III-lea.

În secolul al XV-lea, o tristă și detestabilă celebritate a cunoscut printre dominicanii spanioli *Thomas de Torquemada* (1420–1498), inchiizitorul general al Spaniei. În 1483 a luat ființă în Spania *Consiliul Suprem sau general al Inchiziției*, numit și «*Suprema*», care, în primii opt ani de existență, numai în Sevilla a condamnat 700 de persoane să fie arse de vii iar mai mult de 5000 au suferit diferite alte pedepse.

Ordinul iezuiților, înființat de spaniolul *Ignațiu de Loyola* și aprobat în 1540 de papa Paul al III-lea (1534–1549), a stat la început departe de inchiiziție. Abia în secolul al XVIII-lea iezuiții, din motive politice, și anume în vederea susținerii monarhiei spaniole, s-au aliat cu inchiiziția.

La început, inchiiziția spaniolă s-a îndreptat contra maurilor și iudeilor, apoi contra ereticilor și a tuturor acelor care luptau pentru abolirea privilegiilor Bisericii Romano-Catolice, ale regalității și feudalilor, precum și contra mișcărilor sociale care luptau pentru ameliorarea condițiilor de viață.

Numărul victimelor inchiiziției nu se poate stabili cu exactitate, deoarece inchiizitorii, atât de odioși întregii societăți, au avut grijă să păstreze secretul lor.

Unele calcule socotesc 4000 de arderi pe rug sau autodafé-uri în decurs de 350 de ani, afară de victimele inchiiziției spaniole care, din secolul al XVI-lea, a fost o mașină de război politic. Numărul victimelor a fost însă cu siguranță mult mai mare.

După cronicarul spaniol Hernando del Pulgar, inchiiziția spaniolă a ars, până la 1490, 2000 de condamnați și a reconciliat (cu Biserica) prin tortură 15.000 de persoane. Juan Antonio Llorant, care a publicat *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne*, 4 vol., Paris, 1814 și 1817, scrie că inchiiziția spaniolă a ars în persoană 31.912 de condamnați, în efigie 27.659, iar 291.450 au făcut penitență.

La 22 februarie 1813 Parlamentul spaniol, ținând seama de spiritul de libertate care începuse să se manifeste în viața politică și socială a Spaniei, a abolit sinistrua inchiiziție spaniolă, care a îndoliat atâtea secole Spania. În Portugalia, inchiiziția a fost interzisă în 1822, iar în Italia, în 1848.

(Pentru alte amănunte, vezi Henry Kamen, *Histoire de l'inquisition espagnole*. Traduit de l'anglais..., Paris, 1966, recenzată de Pr. Prof. I. Rămureanu, în «*Ortodoxia*», XXI (1969), nr. 1, p. 94–97).

VIATA BISERICII APUSENE

În secolul al X-lea, numit «secolul obscur», Biserica Romano-Catolică a străbătut o epocă de decădere. Unii papi, ca Leon al IX-lea (1048–1054), sub influența mănăstirii din Cluny (Franța), centrul de reformă a moravurilor, au început regenerarea ei. Papa Nicolae al II-lea (1058–1061), prin decretul din 1059, a hotărât ca pe viitor papa să fie ales numai de *colegiul cardinalilor*, în număr de 53, format din 7 episcopi, 28 de preoți și 18 diaconi.

Mai târziu, numărul cardinalilor a crescut la 70: 6 episcopi, 50 de preoți și 14 diaconi. Papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963), la 15 noiembrie 1958, a mărit numărul cardinalilor la 79. De când îl aleg pe papă, aceștia ocupă primul loc după el în ierarhia catolică.

În secolul al XI-lea, Biserica Romano-Catolică a fost salvată de papa Grigorie al VII-lea Hildebrand (1073–1085), fiu de țaran, născut între 1020–1025 la Soana, în Toscana. Crescut în disciplina severă a Școlii din Cluny, Franța, și nutrit cu ideile ei reformiste, el a reușit să ridice papalitatea, ea ajungând să fie iarăși respectată și puternică.

1. Reformele papei Grigorie al VII-lea

a) **În sinodul din 1074 papa Grigorie al VII-lea** a hotărât mai întâi *eliberarea clerului de grijile pământeșii și de legăturile lumești, aplicând riguros celibatul*. Pentru executarea acestui ordin, el a trimis peste tot legați pontificali.

Cu toată rezistența clerului – care a invocat autoritatea lui Iisus (Matei 19, 3–6), a Sfântului Pavel (I Cor. 7, 9), a vestitului eremit Pafnutie din Tebaida de Sus, în Egipt, la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 –, ordinul s-a aplicat imediat în Italia, Franța, Spania,

Germania, Anglia. În Polonia, Silezia, Moravia, Suedia, Danemarca, din secolul al XII-lea; în Ungaria, de la 1267.

b) **Emanciparea prelaților de sub influența principilor** exercitată în Biserica Apusului prin dreptul de *investitură*. Prin investitură, principii, regii și împăratul Germaniei acordau episcopilor aleși semnele slujirii și puterii bisericești: *inelul și cârja*, și, o dată cu acestea, o feudă seniorială. În modul acesta interesul episcopilor era foarte strâns legat de interesele conducătorilor politici ai Statelor Europei apusene.

În sinodul ținut la Roma între 24 și 28 februarie 1075 papa promulgă decretul cu privire la investitură: «Oricine va primi în viitor din mâna unui laic o episcopie sau abație nu va fi socotit printre episcopi și abați, egumeni sau stareți de mănăstiri. De asemenea, dacă vreun împărat, duce, marchiz, conte îndrăznește să dea investitura unui episcop, sau orice altă demnitate bisericească, să știe că-i interzicem comuniunea fericitului Petru».

c) **Oprirea simoniei** (adică vinderea episcopiilor și a altor bunuri bisericești pe bani, sau acordarea lor rudeniilor) spre a înfrâna *nepotismul*, practicat îndeosebi în Biserica Apusului.

d) **Instituirea unei monarhii universale în lumea creștină**, cu constituție teocratică și ierocratică, papa fiind reprezentantul lui Hristos pe pământ, mai presus de împărați, regi și popoare.

În lucrarea *Dictatus papae*, o culegere de 27 de formule referitoare la prerogativele Sfântului Scaun față de puterea laică, alcătuită de cardinalul Deusdedit († 1099), care de fapt reprezenta ideile papei Grigorie al VII-lea, dorind armonia dintre Sacerdoțiu și Imperiu, «cei doi ochi ai lumii», el afirmă *superioritatea sacerdoțiului – care este de origine divină – asupra puterii regale, care este numai de origine pământească* și nu se exercită decât asupra treburilor omenești, nu bisericești. După concepția sa teocratică, papa, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, e mai presus de împărați, regi și popoare.

Ideea monarhiei sau teocrației universale au încercat s-o realizeze papii prin cruciade și prin luptele dintre papi și suverani. În secolele XII și XIII, papa stătea în fruntea statelor laice, iar suveranii lor trebuiau să facă papei, suveranul pontif, *officium stratoris*, serviciul de valet, adică să-i țină scara când încăleca și să-i sărute piciorul.

Așa au ajuns vasale papei: principesa Matilda de Toscana, principatul normand din Italia de sud, apoi Sardinia, Spania, Anglia, Ungaria, Polonia, Lituania, Danemarca, Suedia, Croația, Dalmația; principii din Răsărit erau atrași oferindu-li-se coroane regale.

Papa Grigorie al VII-lea se purtă prudent cu regele Franței, Filip I (1060–1108), și cu regele Angliei, William Cuceritorul (1066–1087), dar intră în conflict cu împăratul Germaniei, Henric al IV-lea (1056–1106), care nu i se supuse. Papa îl amenință cu excomunicarea. Henric al IV-lea adună însă un sinod la Worms, în 24 ianuarie 1076, din episcopii germani potriviți papei, care hotărî depunerea papei Grigorie al VII-lea din scaun, numindu-l «Hildebrand tiranul și monahul cel fals». La rândul său, papa Grigorie al VII-lea în sinodul de la Lateran, întrunit în postul Paștelui 1076, excomunică pe Henric al IV-lea și dezlegă de jurământul de fidelitate pe supușii săi.

Pentru a nu pierde tronul, în plină iarnă, la 25 ianuarie 1077, Henric al IV-lea a trecut Alpii ca să ceară iertare papei, care se afla atunci în castelul de la *Canossa* al contesei Matilda de Toscana, o sprijinitoare a papalității. El a trebuit să stea în fața castelului de la Canossa afară în frig trei zile, între 25–27 ianuarie 1077, desculț, cu capul descoperit, plecat la pământ, în haine de păr ca un penitent, legat cu o funie la mijloc; abia după aceasta papa l-a primit și i-a ridicat anatema.

Principii germani însă, susținători ai reformelor papale, nemulțumiți de Henric, aleg împărat în locul lui, la 15 martie 1077, pe Rudolf de Schwaben (Suabia), încoronându-l la Mainz, împotriva căruia Henric al IV-lea luptă trei ani. Papa Grigorie al VII-lea excomunică din nou în 1080 pe Henric al IV-lea. În cele din urmă, acesta merse în Italia și, după asediul de trei ani al Romei, intră în oraș, punând antipapă pe Clement al III-lea (1080–1110), care-l încoronă ca împărat al Germaniei. Papa Grigorie al VII-lea se retrase în castelul Sfântul Înger.

Normanzii lui Robert Guiscard din sudul Italiei eliberară Roma, alungară pe Henric al IV-lea, dar jafurile la care se dedară nemulțumiră poporul, care se revoltă și alungă pe papa Grigorie al VII-lea. El se retrase pe teritoriul normand, la Salerno, unde muri la 1 mai 1083, spunând: *Dilexi justitiam et odi iniquitatem; propterea morior in exilio* = *Am iubit dreptatea și am urât nedreptatea; de aceea mor în exil*.

Papa Grigorie al VII-lea a fost un spirit mare, un caracter ferm și de o moralitate ireproșabilă, care a știut să ridice în secolul său prestigiul Bisericii Romano-Catolice. Papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585) l-a proclamat în 1584 «fericit», iar papa Benedict al XIII-lea (1724–1730), «sfânt», în 1728.

Fără îndoială, pretențiile universaliste ale papilor începute cu el au creat conflicte și au avut consecințe grave, dintre care unele se resimt până azi. Papalitatea s-a transformat tot mai mult într-o putere temporală, care o va duce la declin și schismă. Pentru a demonstra superioritatea puterii papale asupra puterii laice, papii de la Roma au purtat o *tiară cu trei coroane*. Înainte de secolul al XI-lea, tiara papală avea o diademă cu coroană de pietre prețioase cu flori, în secolul al XII-lea s-a adăugat o a doua coroană, iar în secolul al XIII-lea, a treia, ca simbol al celui *triregnum*, care întrunește puterea cerului, a pământului și a celor de dedesubt.

Din secolul al XII-lea aparatul administrativ al papalității a primit numele de «*Curia Romană sau Papală*».

La scurt timp după moartea papei Grigorie al VII-lea, s-au auzit critici severe la adresa *puterii temporale* a papei, ca cele formulate de marele teolog și predicator catolic Bernard de Clairvaux († 1153), prin care mustra astfel pe papă: «*Ești pus în frunte ca să slujești, nu ca să comanzi – praeesis ut prosis, non ut imperes*; dacă ești prooroc, ți-ar trebui sapă ca să plivești buruienile păcatelor, iar nu sceptru ca să domini. Despre Petru nu se știe să fi fost împodobit cu pietre scumpe, sau să fi umblat în haine de mătase, pe cal alb de paradă, însoțit de cavaleri... însă, în astfel de podoabe, Sfinte Părinte, ești urmașul lui Constantin, nu al lui Petru. *Tu nu trebuie să fii stăpân peste episcopi, ci să fii unul dintre ei*».

2. Cearta pentru investitură

Decretul dat de papa Grigorie al VII-lea în sinodul de la Roma, din 24–28 februarie 1076 contra investiturii clericilor, episcopilor și abaților de mănăstire de către autoritățile laice, împărat, regi, duci ș.a., a nemulțumit pe principii apuseni, încât cearta pentru investitură a continuat cu aceeași intensitate și în timpul papilor Urban al II-lea

(1088–1099) și Pascal al II-lea (1099–1118), care au intrat în conflict cu împărații Henric al IV-lea și cu fiul său, Henric al V-lea (1106–1125).

S-a ajuns până la urmă la o împăcare între papa Calist al II-lea (1119–1124) și împăratul Germaniei, Henric al V-lea, prin *Concordatul de la Worms*, numit și «Tranzacțiunea Calixtină», din 1122. Acesta prevedea o *dublă investitură*: una *religioasă*, prin cârjă și inel, acordate imediat după alegerea candidaților, făcută de canonicii fiecărei catedrale (capitulul), de către delegatul papei, cardinal sau episcop, și alta *feudală*, prin sceptru și sabie, acordate de împărat o dată cu dăruirea unei feude sau domeniu seniorial, pe care noii aleși doreau să-l aibă cu orice preț, dobândind prin aceasta demnitatea de principii.

În modul acesta, Imperiul romano-german, înființat la 2 februarie 962 de împăratul Otto I cel Mare (936–973), fu lipsit de dreptul de investitură religioasă, episcopii fiind aleși de capitlulii catedralelor, cu confirmarea papei, iar egumenii mănăstirilor, de soborul mănăstirii, cu confirmarea episcopului locului, norme care s-au introdus în curând în toate statele catolice.

Acest succes mări autoritatea papei asupra episcopilor, care-i depun jurământ de fidelitate, lor rămânându-le numai atâta jurisdicție câtă le permitea papa.

3. Mărirea și decăderea puterii papale

Tendința papilor de a deveni monarhi universali, după teoria teocratică a papei Grigorie al VII-lea, a avut adversari energici în casa germană de Hohenstaufen, începând cu Conrad al III-lea (1138–1152), căci împărații Sfântului Imperiu romano-german stăpâneau toată Germania, o parte din Austria și Franța, Italia pe care o revendicau în întregime. Ei voiau să se intituleze împărați romani, în amintirea Imperiului roman universal din trecut, dar nu le convenea încoronarea de către papă. Rivalitatea dintre împărați și papă era ascunsă. Lupta dintre Sacerdoșiu și Imperiu a continuat cu mare intensitate în tot timpul împăraților germani din familia Hohenstaufen, care au ocupat tronul între 1138 și 1250.

Conflictul izbucni între papa Adrian al IV-lea (1155–1159), singurul englez urcat pe scaunul papal, și împăratul Friederich I Barbarossa (1152–1190), cel mai mare și viteaz împărat german medieval din casa de Hohenstaufen.

Lupta se ducea și între partida papei, Guelfii, și partida împăratului, Ghibelinii (Waiblingen) din orașele Lombardiei și se sfârși cu victoria papei și stingerea casei de Hohenstaufen.

Oricât de puternic era împăratul Friederich I Barbarossa, el a trebuit totuși să-i facă papei Adrian IV în 1155 oficiul de valet – *officium stratoris* – și să-i sărute piciorul.

Lupta dintre Sacerdoțiu și Imperiu a continuat și sub papa Alexandru al III-lea (1159–1181), căruia Friederich I Barbarossa, învins de Liga lombardă în 1176 la Legnano, a trebuit să-i facă în 1177 același serviciu și să recunoască prin pacea de la Veneția, din același an, independența orașelor din Italia nordică și stăpânirea papei peste Italia centrală. Lupta dintre papă și împărat ar fi continuat, desigur, dar, la 10 iunie 1190, Friederich I Barbarossa s-a înecat în râul Selef (Kalycadnus) din Cilicia, când mergea cu armata spre Ierusalim, în timpul cruciadei a III-a (1189–1192). El transmise ambițiile sale fiului său, Henric al VI-lea (1190–1197), pe care-l căsători cu Constanța de Sicilia, moștenitoarea tronului celor două Sicilii, sperând să înceapă cucerirea peninsulei de la sud.

Un alt succes al papei Alexandru al III-lea l-a reputat împotriva regelui Angliei, Henric al II-lea (1154–1189), pe care-l obligă să facă penitență, la 22 mai 1172, la mormântul lui Toma Becket, arhiepiscop de Canterbury proclamat sfânt, cel ucis din ordinul lui Henric de patru curteni, la 29 decembrie 1170, în catedrala sa, pentru că n-a voit să recunoască interdicția pentru episcopii englezi de a părăsi țara fără permisiunea regală.

a) **Puterea papală a atins apogeul în timpul lui Inocențiu al III-lea** (1198–1216), care realizează împărăția teocratică visată de papa Grigorie al VII-lea. Papei i s-au dat, afirma el, ambele săbii (Luca 22, 38), cea *spirituală* și cea *lumească*. «Eu am primit, susținea papa Inocențiu al III-lea, de la Roma *mitra*, semnul funcției mele religioase, precum și *tiara*, care-mi conferă domnia pământească. De aceea, precum luna primește lumina de la soare, tot așa împărații și regii pământului trebuie să-și primească puterea

lumească de la papă, pentru că trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decât de oameni» (Fapte 4, 19).

În timpul lui aproape toate țările Europei ajunseră sub ascultarea papei. El deveni stăpân absolut în Roma, desființând Senatul. Determină pe Constanța de Sicilia să se declare vasală și să-i încredințeze creșterea fiului ei, viitorul împărat german Friederich al II-lea (1215–1250). În Germania, încoronă pe Otto al IV-lea (1198–1215), cu condiția să nu se mai amestece în treburile Bisericii. În Franța, obligă pe regele Filip al II-lea August (1180–1223) să-și reprimească soția pe care o alungase, căci «demnitatea regală nu poate fi pusă mai presus de datoriile de creștin».

În Anglia, pronunță anatema în 1208 asupra regelui Ioan fără Țară (1191–1216), pentru că se opusese la numirea arhiepiscopului de Canterbury, iar asupra țării aruncă interdictul și instigă pe regele Franței, Filip al II-lea August, s-o ocupe. Atunci regele englez se umili, iar din 1213 Anglia deveni stat vasal și tributar Scaunului papal.

În Răsărit, cu ajutorul cavalerilor occidentali ai cruciadei a IV-a, aventurieri și briganzi internaționali, camuflați în uniforma de cruciați, și al dogelui Veneției Enrico Dandolo, papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) înființă, în locul Imperiului bizantin, Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261), fapt care a creat mari suferințe și umilințe creștinilor ortodocși, întrucât ierarhia bizantină a fost înlocuită cu ierarhia latină.

Ioan Caloian (1197–1207), împăratul vlaho-bulgarilor, atras de promisiunile Romei, încheie unirea cu Roma și primi din partea papei, la 8 noiembrie 1204, coroana de «*rex Bulgarorum et Blachorum*» «Rege al Bulgarilor și Vlahilor (Românilor)».

După moartea papei Inocențiu al III-lea, împăratul Friederich al II-lea (1215–1250) ca împărat al Germaniei se ridică împotriva papei Honoriu al III-lea (1216–1227) și a urmașilor săi. Când nu voi să plece în cruciada a III-a, Papa Grigorie al IX-lea (1227–1241) îl excomunică; adevăratul motiv al excomunicării era să împiedice planurile imperialiste ale împăratului de a stăpâni toată Italia.

Urmașul său, papa Inocențiu al IV-lea (1243–1254), fiind silit să se exileze pe teritoriul francez, convocă în 1245 sinodul de la Lyon, declarat al XIII-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică,

excomunică pe Friederich al II-lea și-l destituie din demnitățile sale, socotindu-l eretic, pervers și fur de cele sfinte. El muri astfel înfrânt de papalitate, și cu el se stinse steaua casei de Hohenstaufen. Feudele ei din Italia au fost confiscate de papi, dar n-au putut fi păstrate de ei, deoarece coroana regatului Siciliei s-a dat lui Carol de Anjou (1226–1285), francez de origine, fratele regelui Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270), care visa constituirea unui vast imperiu mediteranean, în care să intre Italia și Imperiul bizantin.

Ultimul urmaș al casei de Hohenstaufen, Conrad IV, nepotul împăratului Friederich al II-lea, căzu captiv în lupta pentru redobândirea Siciliei în mâinile lui Carol de Anjou și sfârși pe eșafod în 1268, la Neapole.

Dar nici francezii nu putură rezista în Sicilia. Revolta siciliană din seara zilei de 31 martie 1282, în luna Paștilor, numită «*Vespera siciliana*», plănuită în secret de papa Martin al IV-lea (1281–1285), de împăratul Bizanțului Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) și de Petru al III-lea de Aragon (1276–1285), când francezii fură masacrați la Palermo și în toată Sicilia, năruie definitiv planurile agresive ale lui Carol de Anjou. Francezii au rămas la Neapole, fiind deci mai aproape de Roma și mai periculoși pentru papalitate.

b) **Decăderea papalității din culmea puterii.** Noul împărat al Germaniei, Rudolf de Habsburg (1273–1291), făcu concesii papalității. Dar ceea ce n-au reușit împărații germani, au reușit francezii, care au dejucat planurile papilor de a crea monarhia universală. Încă din 1269 regele Franței Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270) a dat mai multe decrete, restrângând autoritatea papei și mărinind-o pe a sa prin *Recursum ad principem*, care prevedea apelul la suveran, contra sentinței Bisericii.

Tot sub numele lui se plăsmui *prima sancțiune pragmatică*, ce lovea în drepturile și autoritatea papei, căci averile bisericesti au fost scoase de sub controlul acestuia. O sancțiune pragmatică identică, jucând un mare rol în istoria Franței, a fost dată în 1438 de regele Carol al VII-lea (1422–1461).

Declinul papalității a început cu papa Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303), care a intrat în conflict cu Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), regele Franței.

După demisia papei Celestin al V-lea (1294), a fost ales papă Benedict Gaetani din Anagni, sub numele de Bonifaciu al VIII-lea, om energic și priceput, care, urmând politica înaintașilor săi, visa să supună pe regi și împărați puterii sale.

Într-adevăr, în 1295, papa se amestecă în cearta dintre Filip al IV-lea cel Frumos și regele Eduard I al Angliei (1272–1307), invitându-i să plece în cruciadă. Amândoi nu se supuseră, iar averile Bisericii le-au considerat contribuție de război.

Atunci papa Bonifaciu al VIII-lea publică în 1296 enciclica *Clericis laicos**, prin care interzicea puterii politice să folosească Biserica și clerul fără știrea papei, excomunicând pe clericii care s-ar supune puterii lumești.

Drept răspuns, regele a interzis ieșirea de aur și argint din Franța pentru Roma. În 1298 însă, se încheie un armistițiu între Franța și Anglia, papa mijlocind ca arbitru.

Totuși, după câțiva ani, conflictul izbucni din nou. În 1301, Filip al IV-lea cel Frumos confiscă veniturile scaunelor episcopale vacante sau al căror titular era suspendat pentru un timp și închise pe trimisul papei, deși francez, Bernard de Saisse.

La rândul său, papa convocă în decembrie 1301 un sinod, iar prin bula sau enciclica *Ausculat fidei*, somă pe regele francez să se prezinte la Roma, spre a da socoteală de purtarea lui. Regele însă întruni parlamentul, la care au participat și reprezentanți ai poporului, arse enciclica papei, iar în fața parlamentului citi una falsă și răspunse violent papei.

În noiembrie 1302 papa Bonifaciu al VIII-lea întruni proiectatul sinod de la Roma și promulgă faimoasa enciclică sau bulă *Unam Sanctam*, – 18 noiembrie 1302 –, care este expresia teocratică a suveranității absolute a papalității, ale cărei idei principale sunt următoarele:

1. *Nu există decât o singură Biserică adevărată, în afară de care nu există mântuire.* Nu există decât un singur corp și un singur conducător, nu doi. Acesta este Hristos și reprezentantul său pe pământ, papa, și cine n-aascultă de el nu este urmașul lui Hristos.

* Decretele sau enciclicele papale încep prin cuvintele lor inițiale.

2. *Sunt două săbii: spirituală și temporală, prima a Bisericii și a doua pentru Biserică; una în mâna papei, iar a doua într-a regelui, dar sub ascultarea papei.*

3. *Puterea spirituală e mai presus de cea temporală, căreia îi arată scopul suprem și o îndreaptă când greșește. «Declarăm, definim și proclamăm că oricărei creaturi omenești îi e absolut necesar pentru mântuire să se supună pontificelui roman» (D. Carl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papstums und des römischen Katholizismus*, 4-e Auflage, Tübingen, 1924, p. 211).*

Filip al IV-lea cel Frumos n-a ținut seama de enciclica papei, convocă în martie-iunie 1303 parlamentul și acuză pe papă de mari crime: că nu crede în viața veșnică și în nemurirea sufletului; preferă să fie căine decât francez; și-a ridicat statui în biserici spre a fi adorat ș.a.

Când papa Benedict al VIII-lea se pregătea să-l excomunică și să arunce interdictul asupra Franței, adică interzicerea tuturor slujbelor, regele trimise la Roma pe oamenii săi, în frunte cu vice-cancelarul Guillaume de Nogaret, care, ajuns la Roma, se alie cu angevinii din Neapole și cu membrii familiei Colonna, dușmanii papei, și, însoțit de 100 de călăreți și pedestrași, a intrat în zorii zilei de 8 septembrie 1303 în orașul Anagni, unde se refugiase papa, l-a arestat și l-a palmuit cu o mânășă de zale. Sciarro Colonna îl acoperi cu înjurături vulgare. După trei zile, compatrioții din Anagni ai papei l-au eliberat; papa a fost dus la Roma, dar a murit la 11 octombrie 1303, *ex tremore cordis* = *de tremurul inimii*, de bătaie de inimă, cum am zice azi, din cauza marilor emoții prin care a trecut.

Cu umilirea și moartea papei Benedict al VIII-lea, papalitatea s-a prăbușit din culmea puterii. *Sic transit gloria mundi*. Astfel a trecut gloria lumii.

Papii următori, învățând din experiența celor din trecut, au trebuit să înțeleagă că misiunea lor principală este cea spirituală, nu cea lumească.

CULTURA TEOLOGICĂ ÎN RĂSĂRIT ÎN SECOLELE XI-XV

Răsăritul a fost în secolele XI-XV puțin productiv în opere originale, ele fiind mai mult prelucrări și compilări din perioada patristică, din secolele I-VIII. Totuși, cultura teologică s-a menținut în floare, cu toate grelele încercări și suferințe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Răsărit din cauza arabilor, turcilor și mongolilor.

În Imperiul bizantin, un impuls deosebit a dat culturii în genere reorganizarea universității din Constantinopol în 1045 de către împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1054).

Ceea ce s-a cultivat mai mult a fost: *teologia*, pe baza Sfintei Scripturi, a Sinoadelor ecumenice și a scrierilor Sfinților Părinți, folosindu-se și filosofia lui Platon (429-347 î.Hr.) și Aristotel (384-322 î.Hr.).

1. Scriitori bizantini mai însemnați în secolele XI și XII

Mihail Psellos (1018-1078) a fost cea mai reprezentativă și mai cultă personalitate a secolului al XI-lea, un enciclopedist, considerat un Voltaire (1694-1778) al timpului său. Viața lui politică nu e lipsită de pete din cauza lipsei de caracter, dar ca învățat și scriitor a fost o figură strălucită. El a scris în toate domeniile: teologie, filosofie, științe naturale, matematică, medicină, drept, arheologie, istorie, retorică și 500 de scrisori către persoanele marcante ale vremii sale, importante ca gen literar.

Dintre scrierile sale cea mai importantă pentru istoria Bizanțului este *Cronografia*, care cuprinde relatarea evenimentelor din Imperiul bizantin de la 976 până la 1077, un secol întreg. Deși se silește să fie

imparțial, cum se impune istoricului, în realitate el apare mai mult scriitor și povestitor decât istoric, deoarece îl interesează mai mult amănuntul caracteristic pentru personajul descris decât evenimentul mare istoric.

Teofilact, *arhiepiscopul Ohridei*, numit și *Teofilact al Bulgariei* († 1118). S-a născut în insula Eubeia, a studiat la Constantinopol sub îndrumarea lui Mihail Psellos, a ajuns diacon la Sfânta Sofia, iar sub împăratul Alexios I Comnen (1081–1118) e numit arhiepiscop de Ohrida, calitate în care descrie asprimea moravurilor locale și deplânge depărtarea de strălucitul Bizanț.

El a lăsat *Comentarii biblice*, scrise în genul Școlii antiohiene, având ca model pe Sf. Ioan Gură de Aur († 407) și pe Teodoret al Cirului († 458).

Într-o lucrare interesantă, despre *erorile latinilor*, scrisă în ton ironic, Teofilact afirmă că, în afară de adaosul «Filioque» la Simbolul credinței, cele două Biserici, Ortodoxă și Romano-Catolică, s-ar putea uni.

Eutimie Zigabenos († 1120), monah în Constantinopol, a scris la îndemnul împăratului Alexios I Comnen cunoscuta lucrare *Panoplia dogmatică*, adică arsenalul dogmatic, un adevărat tezaur dogmatic, în care combate ereziile antitrinitare, hristologice, ariene, iconoclasmul și bogomilismul, care pune în circulație vechile idei eretice ale maniheismului din secolul al IV-lea și ale pavlicianismului din secolul al VII-lea.

De la el ne-au rămas și rezumate exegetice, mai ales la cele patru evanghelii, prelucrate în secolul al XIX-lea de T. Farmachide, și la epistolele pauline.

Ana Comnena (1083–1148), fiica împăratului Alexios I Comnen și a strălucitei sale soții, Irina Duca, ne-a transmis în epopeea *Alexiada*, în 15 cărți, închinată memoriei tatălui ei, multe cunoștințe istorice, teologice, filosofice, literare, geografice, medicale și astrologice, începând cu anul 1069 și până la 1118, când îi moare tatăl.

În cărțile 7 și 8, ea ne descrie luptele cu pecenegii la Dunăre și în Peninsula Balcanică și celebra luptă de la Lebunion, din 29 aprilie 1091, când pecenegii sunt înfrânți definitiv și dispar din istorie.

În cartea a 15-a, Ana Comnena ne dă informații prețioase despre erezia bogomililor, a căror căpetenie, Vasile, a fost arsă pe rug în 1111

sau 1118, în hipodromul din Constantinopol, împreună cu alți 12 adepți, din ordinul împăratului Alexios I Comnen, tatăl său.

Ana Comnena, prin cultura și talentul său literar, a fost o femeie remarcabilă, unul dintre cele mai alese spirite feminine pe care le-a produs strălucitorul Bizanț.

Nil Doxapatris († după 1140), arhimandrit grec din sudul Italiei, atunci posesiune bizantină, dă o statistică a celor cinci patriarhii vechi și demonstrează cu argumente temeinice că papa nu-și are prerogativele de la Hristos, ci de la împărați și de la sinoade, ca episcop al Romei, ea fiind prima capitală a Imperiului roman. Întâietatea sa este numai onorifică, și nicidecum juridică.

Nicolae, episcopul Metonei († 1167) în Peloponez, a scris în domeniul Dogmaticii, cu mai multă originalitate decât Eutimie Zigabenos, *Întrebări și răspunsuri* la problemele controversate în Răsărit. A scris, de asemenea, un tratat *Despre prefacerea euharistică*, unul *Contra apocatastazei origeniste* și altul prin care a combătut credința greșită a patriarhului Sotirie al Antiohiei (1156–1157), care susținea că jertfa lui Hristos pe cruce s-a adus numai Tatălui, nu întregii Sfintei Treimi, deci nu și Fiului.

În domeniul dreptului bisericesc, s-au distins în secolul al XII-lea în Bizanț unii canoniști, dintre care mai însemnați sunt *Ioan Zonaras* și *Teodor Balsamon*.

Ioan Zonaras († sfârșitul sec. XII), înainte de a ajunge monah în Bizanț, a avut înalte demnități la curtea imperială. El s-a ocupat cu dreptul canonic și *istoria universală*. În domeniul dreptului bisericesc ne-a lăsat valoroase *Comentarii la canoane*, care prin prelucrările cronicarilor bizantini Constantin Manasses și Mihail Glykas, din secolul al XII-lea, au fost cunoscute și folosite de slavi și de români.

Ca istoric a scris o valoroasă *Cronică universală*, în 18 cărți, intitulată *Prescurtarea istoriilor* – Ἐπιτομὴ τῶν ἱστοριῶν, începând cu Facerea lumii și terminând cu 1118, anul morții împăratului Alexios I Comnen.

Teodor Balsamon († 1205) a fost mai întâi hartofilaxul (bibliotecarul) Patriarhiei ecumenice, apoi a fost ales patriarh al Antiohiei (1189–1195), scaun pe care nu l-a putut ocupa din cauza cruciaților,

ncât a rămas în Constantinopol. Este cel mai mare canonist grec. A scris *Comentar la Nomocanonul în 14 titluri al patriarhului Fotie* (858–867; 877–886), precum și scholii sau comentarii la canoanele *apostolice ecumenice, locale, patristice*, căutând să armonizeze hotărârile canoanelor cu legile civile ale Imperiului bizantin.

2. Scriitori bizantini mai însemnați în secolele XIII–XV

Secolul al XIII-lea, în care cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a au creat Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261) și principatele de Tesalonic, Ahaia, Moreea ș.a., este, cum era natural, mai sărac în manifestări culturale. Strămtorat, pe de o parte, de cruciați, pe de alta, de Imperiul Asăneștilor, creat în 1185–1186, Imperiul bizantin s-a reorganizat în Asia Mică cu reședință la Niceea, care a devenit o nouă Atenă» pentru cultura greacă.

Dintre scriitorii din secolul al XIII-lea, mai însemnat este **Nichita Cominatul** sau **Honiatul** († 1211), originar din Honia, în provincia Irgia, care a ajuns mare demnitar la curtea imperială din Constantinopol, iar după aceea la Niceea. El ne-a lăsat tratatul dogmatic *zaurul Ortodoxiei* – Θησαυρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας, operă mai originală decât *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenos, pe care a apăsît-o, îmbogățind-o cu informații noi.

El a scris cea mai bună Istorie a anilor 1118–1206, care cuprinde iri personale sau culese de la martori oculari despre cruciade, despre strugerea statuiilor din Constantinopol în 1204, apoi cuvântări și negirice.

Nichifor Vlemide († 1272) a trăit la Niceea în timpul împăraților an al III-lea Duca Vatatzes (1222–1254) și Teodor al II-lea Lascaris (1254–1258). El ne-a lăsat diferite lucrări: *Despre Filioque*, în care mbate pe latini, despre suflet, despre Psalmi, despre virtute, dar și ezii religioase la diferite sărbători, la Sfântul Dumitru, la Sfântul rigorie Teologul ș.a., unele intrate și în cărțile de cult.

Tratatele sale de logică și de fizică au ajuns manuale cunoscute ât în Răsărit, cât și în Apus.

Literatura teologică bizantină a continuat să înflorească, atât în secolul al XIV-lea, cât și în secolul al XV-lea.

Iată scriitorii cei mai de seamă din secolul al XIV-lea:

Nichifor Calist Xanthopoulos (sec. XIV), monah în Constantinopol între 1265–1333, ne-a lăsat o *Istorie bisericească* – Ἐκκλησιαστική, în 18 cărți, dar n-a reușit s-o ducă decât până la moartea împăratului Focas (602–610), în 610, deși în prefața lucrării promite că va ajunge cu istorisirea evenimentelor până în timpul său, adică până în timpul domniei împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), căruia îi și închină lucrarea.

Din alte 5 cărți, din care putem vedea că el ajungea cu Istoria sa până la 911, ni s-a păstrat doar tabla de materii. Nichifor Calist Xanthopoulos este ultimul istoric bizantin care a încercat să dea o Istorie bisericească universală. El a mai scris și alte lucrări, unele în proză, altele în versuri, cu conținut teologic și bisericesc și multe omilii la diferite sărbători bisericești.

Sfântul Grigorie Palama (1296–1359), *arhiepiscopul Tesalonicalui*. Este cel mai de seamă reprezentant și susținătorul cel mai zelos al mișcării isihaste. S-a născut la Constantinopol pe la 1296. Tinerețea și-a petrecut-o la Constantinopol, unde s-a străduit să se inițieze în științele timpului; s-a retras între 1318–1326 în Muntele Athos, apoi, între 1326–1331, într-un loc singuratic lângă Bereea, în Macedonia.

În timpul său mișcarea isihastă era viu combătută de Varlaam de Calabria, Nichifor Gregoras și Grigorie Akindin. Sfântul Grigorie Palama a participat la sinoadele ținute la Constantinopol în privința isihasmului, în 1341, 1347 și 1351. Sinodul ținut în 1341 s-a pronunțat pentru isihastă, dar în sinodul ținut la Constantinopol în 1345 sub președinția patriarhului ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), care era adversar al isihăștilor, Sfântul Grigorie Palama a fost condamnat și anatematizat.

Dar în alte două sinoade ținute în urmă la Constantinopol, unul în 1347, care a ridicat anatematizarea Sfântului Grigorie Palama, și altul în 1351, se aprobă doctrina isihastă.

Patriarhul ecumenic Isidor de Monemvasia (1347–1350) a ridicat în 1347 pe Sfântul Grigorie Palama la demnitatea de arhiepiscop al

Tesalonicului, scaun pe care a păstorit până la moartea sa, la 13 noiembrie 1359.

În ultimul sinod isihast, ținut la 27 mai 1451, în biserica Vlaherne din Constantinopol, isihasmul a fost proclamat *doctrina oficială a Bisericii Ortodoxe* și el a pătruns la toate popoarele ortodoxe.

În comparație cu doctrina scolastică a lui Toma de Aquino († 1274), care învață că *lucrările sau energiile dumnezeiești sunt identice cu ființa dumnezeiască*, doctrină raționalistă pe care și-au însușit-o varlaamiții, Sfântul Grigorie Palama, urmând vechii și bogatei tradiții a Răsăritului, face deosebire între ființa dumnezeiască și *puterile* – δυνάμεις sau *energiile* – ἐνέργειαι Sale dumnezeiești, care sunt comune întregii Sfintei Treimi, prin care Dumnezeu Se manifestă în lume. Ființa cea nevăzută a lui Dumnezeu, în adâncurile ei insondabile, rămâne în veci inaccesibilă rațiunii umane, dar energiile sau lucrările Dumnezeirii Sale, care se revarsă din ființa Sa cea mai presus de fire, ca energii necreate, sunt accesibile și minții omenești. Prin energiile sau lucrările necreate ale ființei dumnezeiești sau prin harurile Dumnezeirii, poate și omul să ia cunoștință de Dumnezeu și să ajungă la sfințire și îndumnezeire. Astfel, lumina cea necreată sau imaterială de pe Muntele Taborului, pe care au văzut-o Sfinții Apostoli, nu-i Dumnezeu după ființă, ci Dumnezeu după lucrare.

Pentru lupta aprinsă pe care a dus-o Sfântul Grigorie Palama contra ereticilor Varlaam de Calabria, Grigorie Akindin și Nichifor Gregoras, precum și pentru teologia sa profundă, contemporanii și adoratorii săi l-au cinstit ca pe un al doilea Atanasie († 373). (Pentru doctrina isihastă, vezi lecția a 8-a).

La câțiva ani după moartea lui, în sinodul patriarhal întrunit la Constantinopol în 1386, prezidat de patriarhul Filotei Cokkinos (1353—1354; 1364—1376), ucenic al lui Grigorie Palama, acesta a fost proclamat sfânt, iar pomenirea sa se prăznuiește în fiecare an în duminica a II-a din Postul mare, ca o prelungire a sărbătorii triumfului Ortodoxiei împotriva ereziilor, care se serbează în Biserica Ortodoxă în prima Duminică a Postului Mare.

În 1376 patriarhul Filotei Cokkinos a scris o *Cuvântare de laudă despre viața Sfântului Grigorie Palama*.

Opera Sfântului Grigorie Palama cuprinde mai multe *tratate dogmatice* și un mare număr de cuvântări.

În fruntea seriei de opere pentru combaterea erorilor lui Varlaam de Calabria trebuie pusă lucrarea: Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως = *Mărturisirea credinței ortodoxe*, prezentată sinodului din Constantinopol din 1351, pentru a răspunde atacurilor varlaamite. Pentru apărarea doctrinei și metodei isihaste a scris în 1338 o primă triadă, care cuprinde următoarele tratate:

1. *Primul tratat dintre cele dintâi pentru cei ce trăiesc cu evlavie în isihie.*

2. *Al doilea tratat dintre cele dintâi pentru cei ce se dedică cu evlavie isihiei.*

3. *Al treilea tratat din rândul întâi pentru cei ce se dedică cu evlavie isihiei. Despre lumina și luminarea dumnezeiască, despre fericirea sfântă și despre desăvârșirea cea întru Hristos.*

În cursul anului 1339, Sfântul Grigorie Palama a compus o a doua triadă de tratate contra lui Varlaam, pe care le-a numit «*cele din urmă*», crezând că discuția referitoare la isihasm se va termina cu acestea. Dar ele au fost continuate de o a *treia triadă* de tratate contra lui Varlaam, scrise în vara anului 1340.

A scris între 1343–1347 *zece tratate* (discursuri) contra lui Grigorie Akindin.

Între 1358 și 1359 a scris *cinci tratate* împotriva necredinței și înșelăciunii lui Nichifor Gregoras.

A scris, de asemenea, două tratate *Despre purcederea Sfântului Duh. Contra latinilor*. A scris, de asemenea, *omilii* la diferite sărbători de peste an.

Această rodnică activitate teologică îl consacră ca pe unul dintre cei mai profunzi și originali teologi ai Bisericii Ortodoxe din secolul al XIV-lea.

Nil Cabasila († 1363), *arhiepiscopul Tesalonicului*. Despre viața lui nu avem multe știri. Nil Cabasila a fost unchiul renumitului scriitor bizantin Nicolae Cabasila. În 1361 a fost ales arhiepiscop al Tesalonicului, dar fără să păstorească efectiv din cauza tulburărilor interne prin care trecea atunci Tesalonicul. A murit în 1363. În cearta

isihastă. Nil Cabasila a stat alături de Sf. Grigorie Palama, apărând această doctrină.

El s-a distins ca mare polemist împotriva adversarilor isihasmului, Varlaam de Calabria și Grigorie Akindin, precum și împotriva latinilor.

Scrierea sa cea mai cunoscută contra latinilor poartă titlul: *Despre cauzele schismelor în Biserică* (cartea I) și *Despre primatul papei* (cartea a II-a), pe care-l combate temeinic. Nil Cabasila acuză pe romano-catolici, îndeosebi pe papa, că din cauza pretențiilor de întâietate ale papei asupra întregii Biserici nu se poate realiza unirea dintre Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică.

Combaterea primatului papal de către Nil Cabasila cu argumente temeinice a avut răsunet în Biserica Romano-Catolică, deoarece catolicii au simțit nevoia să i se opună. În secolul al XVII-lea, Ioan Matei Cariophilles, arhiepiscop grec unit de Iconium, a răspuns scrierii, lui Nil Cabasila în lucrarea sa intitulată *Combaterea lui Nil al Tesalonicului cu privire la lucrarea: Despre primatul papei*, în care a părat punctul de vedere catolic asupra primatului papal.

Într-o a treia lucrare îndreptată contra latinilor, Nil Cabasila tratează *Despre purgatoriu*, lucrare pe care au folosit-o apoi și alți teologi greci pentru combaterea purgatoriului.

A scris, de asemenea, trei mari lucrări *Despre purcederea Sfântului Duh*, în care a combătut cu succes adaosul eretic «Filioque» la simbolul Niceo-constantinopolitan.

Nicolae Cabasila († după 1371). S-a născut în orașul Tesalonic în jurul anului 1300. Era nepot de soră al celebrului polemist antilatin Nil Cabasila, arhiepiscopul Tesalonicului (1361-1363).

În tinerețe, Nicolae Cabasila s-a dus în Bizanț, unde a studiat retorica, științele și teologia, iar după terminarea studiilor s-a întors la Tesalonic. Nu avem nici o dovadă sigură că Nicolae Cabasila ar fi tratat în cler și cu atât mai puțin că a fost arhiepiscop al Tesalonicului, după moartea unchiului său Nil, cum se afirmă, fără control științific în unele tratate ale literaturii bizantine. Se presupune că spre sfârșitul vieții s-a retras într-o mănăstire. Data morții sale nu se cunoaște.

Nicolae Cabasila a fost un fervent apărător al isihasmului, scriitor fecund și variat, cel mai mare teolog din acel timp. Opera sa cuprinde numeroase lucrări de teologie, filosofie, retorică și gramatică, precum și lucrări din domeniul științelor politico-sociale.

Două sunt însă scrierile care fac până azi gloria marelui teolog:

1. *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii* – Ἐρμηνεία τῆς Θείας λειτουργίας.

2. *Despre viața în Hristos* – Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ambele lucrări tratează problema viețuirii duhovnicești, pe care o rezolvă prin unirea cu Hristos prin Sfintele Taine, îndeosebi prin Sfânta Euharistie, accesibile și celor mai simpli credincioși. Datorită harului dumnezeiesc și cuminecării cu Hristos prin Taina Sfintei Euharistii, viața creștină de pe pământ devine o prefață a vieții dumnezeiești, desăvârșite și veșnice, când cei drepți devin «*părtași ai firii dumnezeiești*» (II Petru 1, 4) și «*vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor*» (Matei 13, 43). «*Atunci vom fi asemenea lui Iisus, fiindcă Îl vom vedea precum este*» (I Ioan 3, 2).

Merită, de asemenea, să fie menționată lucrarea cu conținut polemic-dogmatic, scrisă cu prilejul controverselor isihaste, intitulată *Împotriva aiurelilor lui (Nichifor) Gregoras*, în care ia apărarea isihasiștilor, îndeosebi a Sfântului Grigorie Palama.

Dintre scriitorii bizantini din secolul al XV-lea menționăm pe următorii:

Sfântul Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului († 1429).

El ne-a lăsat o operă monumentală de interpretare liturgică și de combatere a bogomililor, mahomedanilor și catolicilor, intitulată: *Dialoguri contra tuturor ereziilor și despre singura credință adevărată*.

Alte lucrări mai scurte sunt: *Despre locașul de cult (biserica)* și *Explicarea Simbolului de credință*.

Gheorgheos Ghemistos Plethon (1360 – † 25 iunie 1452) este unul dintre cei mai de seamă scriitori bizantini de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. El are o contribuție importantă în cunoașterea filosofiei platonice și începuturile Renașterii. Cei mai mulți ani ai vieții sale i-a petrecut la Mistra, în Moreea, vechiul Peloponez, unde a adunat în jurul său pe fruntașii renașterii elenismului. Aici, departe de Bizanțul amenințat de turci, literații greci și-au

regăsit patria elenă. La începutul Renașterii, Mistra a devenit *cetatea celei mai înalte filosofii* – *arx summae philosophiae*, căci aci s-a realizat concentrarea forțelor elenismului. Gheorghe Ghemistos Plethon este primul neoteoretician al neoeelenismului, care a recomandat părăsirea provinciilor asiatice și occidentale ale Imperiului bizantin, în profitul Greciei, cum s-a și realizat ulterior.

Din punct de vedere filosofic, el se considera interpretul prin excelență al platonismului, despre care a scris cele mai interesante și valoroase opere.

Gheorghe Ghemistos Plethon a făcut parte din suita împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul la sinodul unionist de la Ferrara-Florența din 1438–1439.

Din cursul anului 1438 el intră în legături directe cu primii platonicieni ai Renașterii italiene, în frunte cu Marsilio Ficino (1433–1499). Plethon a exercitat o mare înrâurire asupra umaniștilor italieni din timpul Renașterii și a *Școlii de filosofie din Florența*, care din 1459 s-a numit *Academia Platonică*.

Deși susținător înflăcărat al platonismului, Plethon, în timpul discuțiilor de unire cu Biserica Romano-Catolică de la Ferrara-Florența, în 1438–1439, a apărut cu bună credință Ortodoxia, credința multora dintre compatrioții săi bizantini, fără să pună în cumpănă prejudiciile aduse neoplatonismului său, religie filosofică, pe care el o destina unei elite aristocratice. Astfel el a fost ostil unirii și a susținut cu energie partida antiunionistă a marelui mitropolit Marcu Eugenicu al Efesului († 1444).

Dintre lucrările mai însemnate ale lui Gheorghe Ghemistos Plethon amintim:

1. *Legile*, în care folosește principiile filosofiei lui Platon;

Despre diferențele dintre Aristotel și Platon – De differentiis, în care lămurește cu claritate diferențele de gândire dintre cei doi mari filosofi greci.

2. *Replică la obiecțiunile contra lui Aristotel*, adresată contemporanului său Gheorghios Scholarios († 1372), susținătorul filosofiei aristotelice în Bizanț, influențat de Toma de Aquino († 1274), din a cărui operă principală, *Summa Theologiae*, a tradus în grecește.

În *Replica* sa, Plethon demonstrează că filosofia lui Aristotel, prin principiile ei filosofice, reprezintă un elenism la fel de incompatibil cu creștinismul ca și filosofia lui Platon, pentru că și una și alta se întemeiază pe axiome opuse ideilor dogmatice ale teologiei creștine.

3. *De virtutibus*, în care sunt expuse concepțiile sale despre *virtute* și *păcat*.

După sinodul de la Florența (1339), Plethon se întoarce la Mistra, unde trăi până la 25 iunie 1452, când muri și fu înmormântat aci. El nu mai află de agonia și căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453. La 30 mai 1460, Dimitrie Paleologul, fratele ultimului împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), predă Mistra sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481). Corpul lui Plethon a fost luat în păstrare de Sigismund Pandolphus Malatesta, senior de Rimini, într-un frumos sarcofag, pe care-l așează în zidul exterior al catedralei din Rimini, în Italia, unde se află până azi.

(Vezi informații bogate în recenzia Pr. Prof. I. Rămureanu la lucrarea: Fr. Masai, *Pléthon et le plathonisme de Mistra*, Paris, 1956, în «Ortodoxia», XI (1959), nr. 3, p. 464–470).

Ghenadie Scholarios, *patriarh de Constantinopol* († 1472). Înainte de a intra în monahism, ca laic, Ghenadie Scholarios s-a numit Georgios Kurtesios (Kurteses) Scholarios. S-a născut la Constantinopol pe la 1405. De tânăr s-a inițiat în problemele filosofice, îndeosebi în filosofia lui Aristotel (384–322 î. Hr.), precum și în cele teologice și, fapt important pentru un grec din secolul al XV-lea, a învățat limba latină și s-a familiarizat cu unii scriitori latini, îndeosebi cu Toma de Aquino († 1274), din care a făcut și traduceri.

Înainte de ținerea sinodului de la Ferrara-Florența (1438–1439) pentru încheierea unirii cu latinii, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448) l-a numit în demnitatea de «*judecător general al romeilor*» (bizantinilor) și în aceea de «*Secretar general al împăratului Ioan*», fiindu-i de fapt nu numai secretar, ci și prieten. În această calitate, a luat parte, alături de împărat și de patriarhul ecumenic Iosif al II-lea (1416–1439), împreună cu alți numeroși demnitari ai statului bizantin și cu reprezentanții clerului superior, la conciliul unionist de la Ferrara-Florența, militând pentru unirea grecilor cu

latinii. N-a semnat însă actul de unire din 6 iulie 1439 de la Florența, avându-se în vedere calitatea lui de laic.

Reîntors la Constantinopol, în 1439, văzând în urmă ura crescândă a clerului și a credincioșilor împotriva unirii cu latinii, a devenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenice al Efesului († 23 ianuarie 1444), adversarul unirii cu latinii, conducătorul *partidei antiunioniste în Bizanț*, numit «*Conducătorul adunării ortodocșilor*», și a părăsit demnitățile sale de la curtea imperială. Profund dezgustat de lume, devenit acum un aprig polemist antilatin, s-a retras în 1450 la mănăstirea Charsianit, unde îmbracă schima monahală, luând numele de Ghenadie, pe care-l va purta și ca patriarh ecumenic.

După cucerirea Constantinopolului de turci, marți 29 mai 1453, Ghenadie Scholarios, bucurându-se de încrederea sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481), a ajuns cel dintâi patriarh ecumenic sub turci, păstorind pe scaunul Patriarhiei ecumenice în trei rânduri: 1454–1456; 1462–1463; 1464–1465.

Fiind ales în demnitatea de patriarh ecumenic, Ghenadie al II-lea Scholarios a fost recunoscut de sultanul Mahomed al II-lea nu numai ca cea mai înaltă autoritate religioasă a creștinilor ortodocși din Imperiul otoman, ci, în același timp, a devenit *etnarh*, adică a fost socotit conducătorul religios și politic al supușilor creștini din imperiu, în favoarea cărora putea interveni oricând la divan, demnitate pe care n-a avut-o sub împărații bizantini.

Din iulie 1465 învățatul patriarh s-a retras definitiv la mănăstirea Prodromul, lângă orașul Serres, la poalele Muntelui Meneceu, unde încetă din viață în 1472; mormântul său se află până azi în această mănăstire.

Patriarhul Ghenadie Scholarios a fost un mare teolog al secolului al XV-lea. Începând din 1928 și până în 1936 scrierile și traduceri sale au fost editate cu grijă la Paris, în opt mari volume, de Mgr. Louis Petit, X. A. Siderides și Martin Jugie. În această nouă ediție, opera patriarhului Ghenadie Scholarios cuprinde 476 de lucrări, în care sunt socotite tratatele teologice, cuvântările și scrisorile, ca gen literar al vremii, apoi, 24 de traduceri și comentarii, în cea mai mare parte la opera lui Aristotel și Porfiriu († 304), și traduceri din *Summa Theologiae* a lui Toma de Aquino († 1274) și din alți teologi latini medievali.

În fruntea scrierilor sale trebuie socotită *Mărturisirea de credință*, care-i poartă numele, intitulată «*Despre calea mântuirii oamenilor*» – Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, tradusă și în limba turcă, pe care patriarhul Ghenadie Scholarios a scris-o în urma celor trei vizite ale sultanului Mahomed al II-lea la cererea acestuia, în 1455 sau la începutul anului 1456. (Vezi pe larg, Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în «*Ortodoxia*», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Amintim, de asemenea, trei tratate *Despre purcederea Sfântului Duh* și *Dialoguri*, scrise între 1445–1446, în care combate cu argumente scripturistice și patristice afirmația latinilor că Sfântul Duh *purcede și de la Fiul – Filioque*.

Interesante sunt *Scrisorile sale pastorale*, pentru cunoașterea situației Bisericii ortodoxe sub dominația turcilor, scrise în 1454, și *Plângerea lui Ghenadie asupra nenorocirilor vieții sale*, scrisă în 1460, în mănăstirea Prodromul. (Vezi alte informații interesante în studiul: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «*Ortodoxia*», VIII (1956), nr. 1, p. 72–109).

Literatura teologică a înflorit, de asemenea, în secolele XI–XV la popoarele ortodoxe slave, bulgari, sârbi și ruși, precum și la români, cu lucrări, desigur mai modeste decât cele din Bizanț, după modelul cărora au fost create.

Astfel, menționăm la bulgari, în secolul al XIII-lea, *Evangheliarul de Târnovo*, un alt *Evangheliar*, prefătat de Teofilact al Ohridei († 1118), și *Sinaxarul*, care cuprinde viața primilor sfinți slavi.

În secolul al XIV-lea, *Teodosie de Târnovo*, de la mănăstirea Sfânta Treime de lângă Târnovo, a scris *Viața Cuvioasei Parascheva*, pe care o va prelucra apoi ucenicul său, Sfântul Eftimie de Târnovo.

Cea mai importantă personalitate bisericească și culturală din secolul al XIV-lea este, fără îndoială, *Sfântul Eftimie*, patriarh de Târnovo (1375–1393; † 1400), despre care se crede că la origine era vlah din părțile Adrianopolului.

Din cele 15 lucrări păstrate de la el, menționăm:

1. *Îndrumările liturgice ale patriarhului Filotei (Kokkinos) de Constantinopol*.
2. *Liturghierul, Evangheliarul și Apostolul*, traduse în limba veche slavă din grecește.

3. *Viețile sfinților din Biserica Bulgară*, între care *Viața Cuvioasei Filofteia* și a *Cuvioasei Parascheva*.

4. *Correspondența lui cu egumenul Nicodim al Tismanei și cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei* (1380–1401).

5. *Viața Sfântului Eftimie* a scris-o Grigore Țamblac, ucenicul său, în limba paleoslavă, sau medio-bulgară, ajuns din 1415 mitropolitul Kievului.

Tot el a mai scris:

6. *Cuvânt despre strămutarea moaștelor Sfintei Parascheva de la Târnovo la Vidinul Serbiei*, scris între 1402–1409, când a locuit în Serbia.

La sârbi, prima lucrare în vechea sârbă este traducerea în 1219 a *Nomocanonului* patriarhului ecumenic Fotie (858–867; 877–886).

În secolul al XIII-lea, figura predominantă a Bisericii sârbe este **Sfântul Sava** (1176–1236), călugăr renumit în Biserica Hilandar din Muntele Athos, fratele regelui Ștefan Nemanja al II-lea (1196–1228).

Lucrările personale ale Sfântului Sava sunt următoarele: 1. *Tipicul de la Caria*; *Tipicul de la Hilandar*, scrise între 1200–1205; 2. *Tipicul mănăstirii Studenița*, scris în 1208; *Viața Sfântului Simeon și Slujba Sfântului Simeon*, scrise după 1209. Sfântul Sava a scris 3. *Cormceaia Kniga*, nomocanon prelucrat de el în slavonește și răspândit apoi cu adăugiri la bulgari și la ruși.

Cel mai fecund scriitor al evului mediu sârb este **Teodosie de la Hilandar**, în secolul al XIII-lea, care a lăsat numeroase lucrări, între ele: *Viața Sfântului Sava*.

La ruși, Biserica Rusă a Kievului le depășește din punct de vedere cultural pe celelalte Biserici ortodoxe slave.

Cel mai vechi monument literar al limbii ruse este *Evanghelia din Ostromir*, din 1073.

Mitropolitul Ilarion al Kievului (1051–1054), ales în 1051, a scris cartea *Cuvânt despre Lege și har*.

Cronicarul Nestor († 1141) a lăsat o *Cronică* politică și bisericească pentru anii 852–1110, precum și *biografii* ale mai multor sfinți ruși.

Teodosie († 1073), egumenul mănăstirii Pecerskaia Lavra de lângă Kiev, a lăsat predici celebre și îndrumări monahale.

Mitropolitul Kievului, Chiril al II-lea (1250–1280), în sinodul de la Vladimir din 1247, a completat și definitivat nomocanonul

Cormceaia Kniga, prelucrat mai întâi la sârbi în secolul al XIII-lea de Sfântul Sava.

În secolele XIV și XV au apărut la ruși traduceri la cărțile Bibliei, lucrări omiletice și unele lucrări referitoare la Liturghie, ierurgii, tipicul bisericesc și rânduielile monahale.

La români, ieromonahul **Grigorie Tamblac**, ucenicul Sfântului Eftimie, patriarh de Târnovo (1375–1393; † 1400), trimis în 1401 în delegație de patriarhul ecumenic Matei I (1397–1410) în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun (1400–1432), spre a recunoaște ca mitropolit al Moldovei pe Iosif I Mușat (1393–1415), a scris în 1402 la Suceava în limba paleoslavă sau medio-bulgară *Viața și pătımirea Sfântului slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit în Cetatea Albă*. Aceasta este prima operă originală cunoscută la români. Tot în 1402 a scris la Suceava și *Slujba Sfântului Ioan cel Nou*.

După anul 1400, **Filos**, fostul logofăt al lui Mircea cel Mare (1396–1418), călugărit la mănăstirea Cozia sub numele de *Filothei*, a întocmit o lucrare originală, numită *Pripeale*, mici tropare care se cântă cu stihuri alese din psalmi de Nichifor Vlemidis (1197–1272) în timpul utreniei, la polieleul sărbătorilor împărățești ale Maicii Domnului și ale Sfinților mai însemnați de peste anul bisericesc. Pripealele au fost introduse apoi în Bisericile ortodoxe de limbă slavonă.

Pe plan cultural, cel mai de seamă monument didactico-religios al cugetării și simțirii românești este, fără îndoială, scrierea voievodului **Neagoe Basarab** (1512–1521), apărută în limbile slavonă, română și greacă, sub titlul: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către Fiul său Teodosie*, în care se găsesc valoroase informații istorice, literare, religioase, filosofice, politice și militare.

Scrierea prezintă asemănări cu *Învățăturile împăratului Vasile I Macedoneanul* (867–886) *către fiul său Leon*, cu împrumuturi din lucrarea împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913–919; 944–959), *Despre administrarea Imperiului* și din *Învățăturile cneazului rus Vladimir Monomahul* (1113–1125) *al Kievului către fiii săi*. Ca valoare a culturii europene, ea a fost comparată cu opera contemporană, *Principele*, a florentinului Niccolo Machiavelli (1469–1527).

Ea rămâne cea mai de seamă lucrare originală din toată literatura veche românească.

CULTURA TEOLOGICĂ ÎN APUS ÎN SECOLELE XI-XV

Cultura teologică a înflorit în Biserica Apusului, în secolele XI-XV, bucurându-se de condiții externe mai favorabile decât în Răsărit, datorită Școlilor de pe lângă catedrale și mănăstiri, apoi datorită universităților. Până la 1400 au luat ființă în Apus 44 de universități, dintre care cea mai renumită este Universitatea din Paris, înființată la începutul secolului al XII-lea din Școlile de la Notre Dame și de la Mănăstirile Sainte G  nevi  e și Saint Victor. Faima lui Guillaume de Champeaux († 1121) și a lui Petru Abelard († 1142) atrăgea mulțimi imense de studenți (20–30.000). grupați pe națiuni: galii, normanzii, picarzii, anglii și germanii, sub conducerea decanilor. Ei erau organizați într-un fel de breaslă sau corporație de profesori și studenți, cu statute și privilegii speciale, care se vor îngusta în secolele XIII și XIV, când ordinele cerșetore, franciscanii și dominicanii, au căutat să pună mâna pe conducerea universităților.

Universitatea din Paris s-a numit din 1254 Sorbona, după numele lui Robert de Sorbon, capelanul regelui Ludovic al IX-lea (1226–1270), care i-a dat o mai bună organizare.

Metoda de predare era cea discursiv-rațională, deci dialectică și scolastică.

Scolastica și-a luat numele de la predarea teologiei în școală după metoda sistematică și filosofică, pe baza logicii formale a lui Aristotel. Ea se silca să demonstreze că dogmele creștine sunt conforme cu datele rațiunii, deoarece credința și știința au la bază același izvor și nu pot să se contrazică. Scolastica analizează conținutul dogmei creștine, îi pătrunde sensul cu ajutorul rațiunii și-l r  nduiește sistematic și logic, potrivit regulilor rațiunii, folosind metoda logico-rațională; astfel dogmele se demonstau prin silogisme.

Materialul scolasticii era Sfânta Scriptură, scrierile Părinților bisericești și filosofia, în special a lui Aristotel (384–322 î. Hr.).

În legătură cu scolastica medievală, care acorda teologilor o mare încredere în puterile rațiunii, s-a ridicat în secolul al XII-lea *cearta în jurul universaliiilor*, care punea problema raportului dintre idee și realitate, și anume: categoriile aristotelice sau noțiunile universale de esență, cantitate, calitate, relație, gen, speță, ș.a., stabilite de Aristotel ca forme ale existenței, au corespondență în realitate sau nu au?

În această privință au existat două direcții principale: *realiștii moderați* susțineau că universaliiile sunt cuprinse în obiectul real, după Aristotel: *universalia in re*. *Realiștii extremi* susțineau că noțiunile universale au realitate înaintea obiectelor concrete – *universalia ante rem*, după ideile lui Platon (429–347 î. Hr.).

Dimpotrivă, *nominaliștii* susțineau că noțiunile generale – universaliiile, nu sunt decât cuvinte convenționale ale rațiunii, pe care rațiunea umană le transferă asupra indivizilor și obiectelor. Ele sunt simple abstracțiuni mentale – *nomina*, de unde derivă termenul de nominalism – *universalia post rem*.

Cearța dintre realiști și nominaliști a avut în Evul Mediu și unele implicații teologice.

Dintre reprezentanții mai însemnați ai scolasticii îi menționăm pe următorii:

Anselm de Canterbury († 1109). S-a născut la Aosta, în Piemont, fiind de origine italian. A ajuns în 1093 episcop de Canterbury, dar, intrând în conflict cu regii englezi William II (1087–1100) și Henric I (1100–1135), e silit să plece de două ori în exil în Italia. În primul exil ia parte la sinodul unionist de la Bari (1098), unde discută cu grecii despre adaosul *Filioque* la Simbolul credinței. Este socotit întemeietorul scolasticii. Lui îi aparțin formulele: *Fides quaerit intellectum*, adică *credința postulează cercetarea științifică*, și *credo ut intelligam* = *cred ca să înțeleg*, prin care se definește acordul dintre credință și rațiune.

De la el ne-au rămas lucrările:

Proslogium (epilog), în care a construit argumentul ontologic pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu, pornind de la ideea de perfecțiune.

Monologium, în care se ocupă de ființa lui Dumnezeu.

Cur Deus homo factus est (= *Pentru ce Dumnezeu s-a întrupat*), în care analizează ideea de răscumpărare.

Lui Anselm de Canterbury îi aparține *teoria satisfacției*, adică ideea că Fiul lui Dumnezeu S-a jertfit pentru a aduce o satisfacție egală ofensei aduse de om maiestății infinite a lui Dumnezeu, pe care n-o putea aduce un simplu om. De aceea Dumnezeu a îngăduit jertfa pe cruce a propriului Său Fiu.

Petru Abelard († 1142) era de origine breton, fiind născut la Pallet, aproape de Nantes. A fost un reputat profesor și teolog la Școala Notre Dame din Paris și la Școala de pe colina Sainte G  n  vi  ve și unul dintre cei mai mari dialecticieni.   n via  , a avut de suferit din cauza conflictului la care a ajuns, datorită legăturilor amoroase cu una din elevele sale, H  lo  se, cu unchiul acesteia, canonicul Fulbert, care l-a castrat, silindu-l să intre în mănăstirea Sfântul Dionisie de lângă Paris.

  n teologie și filosofie el a susținut că trebuie să plecăm în cercetare în *mod intuitiv de la îndoială*, căutând mai întâi să   n  elegem, și apoi să credem, după formula: *intelligo ut credam =   n  leg ca să cred*.

  n cele 158 de teze *Sic et non*, el pune în fața principalele probleme filosofico-teologice și caută prin negarea afirma  iei să scoată adevărul cu ajutorul judecății logice.

Bernard de Clairvaux († 1153) era fiu de nobil francez, născut în 1090 în localitatea Fontaines-les Dijon.   n 1112, la 22 de ani, a intrat în monahism și ajunge egumenul mănăstirii cisterciene din Clairvaux. Reputa  ia ordinului cistercian a crescut din 1112 datorită faptului că el a întrat în mănăstire împreună cu patru frați și cu unchiul său. Mai târziu, au intrat în mănăstire și fratele său mai mic, și tatăl său.

Bernard de Clairvaux este una dintre cele mai mari personalități medievale. El a stăruit pentru realizarea cruciadei a II-a (1147–1149), destinată «mântuirii sufletului», îndemnând pe regele Ludovic al VII-lea al Franței (1137–1180) și pe   mp  ratul Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), să plece în cruciadă.

S-a distins de-a lungul vieții printr-un talent deosebit ca predicator, cugetător profund și organizator al vieții monahale apusene. P  pii și împărații, principii mari și mici primeau sfat de la acest om sfânt,

care a refuzat orice demnitate bisericească, preferând să trăiască în singurătatea mănăstirii.

Astfel, papei Eugen al III-lea (1145–1153) îi atrăgea atenția, prin scrierea *De consideratione*, că el trebuie să urmărească nu «*imperium*», adică puterea, ci «*sacerdotium*», nu domnia luxoasă, ci slujirea smerită a preoției, după modelul dat de Hristos.

Dintre lucrările lui menționăm următoarele:

1. *De diligendo Deo* = *Despre iubirea de Dumnezeu*, scrisă în 1126, în care demonstrează că pe Dumnezeu Îl cunoaștem prin iubire.

2. *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur* = *Atât se cunoaște Dumnezeu, pe cât este iubit*.

3. *De gratia et libero arbitrio* = *Despre har și liberul arbitru*, scrisă în 1127, influențată de gândirea Fer. Augustin, despre rolul harului în opera mântuirii.

4. *84 de cuvântări la Cântarea cântărilor*, scrisă în 1135, în care expune doctrina sa despre iubire și evlavie ca izvoare ale cunoașterii teologice.

5. *Cuvântări*, în număr de 332.

Pentru frumusețea și dulceața cuvântărilor sale a fost numit «*doctor mellifluus*» – dulce ca mierea.

Petru Lombardul († 1160), numit «*magister sententiarum*», italian de origine, s-a născut la Novara, în Lombardia, de unde se trage numele său, dintr-o familie modestă.

A ajuns profesor la Școala de la Notre Dame din Paris, unde s-a remarcat prin calități didactice excepționale, apoi, din 1159, a fost ales episcop al Parisului.

El a scris în 1150 un manual de dogmatică, intitulat *Quator libri sententiarum* = *Patru cărți de sentințe*, care a fost folosit în Biserica de Apus peste trei secole. Acest manual e un gen de sinteză patristică, fără multă originalitate, dar cu o bună sistematizare a problemelor dogmatice, îndeosebi a celor controversate, compus în mare parte din texte patristice luate din Sf. Ambrozie, Fer. Augustin, Ilarie de Pictavium ș.a. El a avut o mare influență în dezvoltarea teologiei scolastice și o contribuție de seamă la formarea unor mari teologi medievali în Apus.

Apogeul teologiei scolastice este atins de doi franciscani: *Alexandru de Hales* și *Ioan de Fidanza*, numit *Bonaventura*, și de doi dominicani: *Abertus Magnus* (= *Albert cel Mare*) și *Toma de Aquino*.

Alexandru de Hales († 1245), de origine englez, și-a completat studiile la Paris, unde, din 1210, a ajuns profesor renumit și teologul cel mai ingenios al timpului său. În 1231 a intrat în ordinul franciscanilor sau al Fraților Minori, fiind primul titular al catedrei franciscane din Paris. El este cel dintâi care a aplicat regulile logicii formale lui Aristotel la sistematizarea doctrinei creștine.

Opera sa poartă titlul de *Summa universae Theologiae*, în 4 cărți, care este de fapt un comentariu la Sentințele lui Petru Lombardul. Este cel dintâi lucrare de acest gen în Apus, care a fost apoi imitată ca titlu de alți teologi. Pentru puterea lui de argumentare a fost numit «*doctor irrefragabilis*» = doctor de necombătut.

Ioan de Fidanza, supranumit *Bonaventura* († 14 iulie 1274), italian de origine, s-a născut în 1217 într-un mic oraș aproape de Viterbo. Numele de Bonaventura i l-a dat unul dintre amicii săi pentru faptul că a avut «norocul» sau «buna șansă» de a scăpa de o boală grea.

În 1243, a intrat în Ordinul franciscanilor, numit și Ordinul serafic. A mers să studieze la Paris, unde, între 1248 și 1255, a predat ca profesor Sfânta Scriptură și Sentințele lui Petru Lombardul. În 1257, a devenit generalul ordinului și a părăsit catedra.

Pentru împăcarea franciscanilor care, după moartea lui Francisc din Assisi († 1226), se împărțiseră în două grupări, «*observanți*», care practicauseră sărăcia, și «*conventuali*», care trăiau în mănăstiri și admiteau strângerea de bunuri materiale pentru folosul comunității, el a scris *Legenda (major) sancti Francisci*, model de biografie religioasă, și *Legenda minor*, consacrată minunilor făcute prin mijlocirea sfinților Francisc după moartea sa.

În 1273 papa Grigorie al X-lea (1271–1276) l-a numit cardinal și legat de Albano, în Italia. În calitate de cardinal ia parte la sinodul general de la Lyon, din 1274, unde a murit subit.

Ca profesor franciscan, a scris predici și multe lucrări teologice, dintre care mai importante sunt următoarele:

Comentarii la cele patru cărți ale Sentințelor lui Petru Lombardul.

Breviloquium este o mică «Summa Theologica», socotită cel mai bun manual dogmatic medieval.

Itinerarium mentis ad Deum = *Drumul minții către Dumnezeu*, scrisă în 1259, este cea mai bună lucrare contemplativă.

Incendium amoris sau *Itinerarium mentis in seipsum* = *Focul dragostei sau Calea minții către sine însăși*, numită și *De triplici via* = *Despre întreita cale*, învață cum, prin întreita cale a meditației, rugăciunii și contemplației, sufletul poate ajunge la adevărata înțelepciune sau la unirea cu Dumnezeu prin iubire.

În scrierile sale, Bonaventura a făcut eforturi lăudabile să sistematizeze teologia curentă, zisă augustiniană, insistând mai cu seamă asupra ideii de bine. El s-a impus în teologia scolastică prin claritatea, sistematizarea, profunzimea și simplitatea scrisului său.

Pentru meritul deosebit de a fi pus *contemplația* deasupra tuturor practicilor și învățăturilor religioase, precum și pentru faptul că a fost un mare conducător al Ordinului franciscanilor, Ordinul serafic, el a fost numit «*doctor seraphicus*».

Albert cel Mare (*Albertus Magnus*: 1206 – † 15 noiembrie 1280). S-a născut în 1206 în Suabia dintr-o familie de mari seniori. La 16 ani a intrat în Ordinul dominicanilor. După terminarea studiilor, el a predat teologia în mai multe mănăstiri din Germania, iar în 1245 fu trimis la Paris, la colegiul dominicanilor de la Mănăstirea Saint Jacques (Sfântul Iacob), încorporat din 1229 Universității din Paris, unde predă trei ani, până în 1248. Aici avu un strălucit discipol în persoana lui Toma de Aquino.

În 1248 fu chemat la Colonia (Köln) pentru a organiza un centru dominican și predă aici 12 ani, până în 1260. La plecarea din Paris luă cu sine pe Toma de Aquino, care rămase în Colonia, sub îndrumarea sa, până în 1252.

În 1260, Albert cel Mare a fost numit episcop de Regensburg, în Germania, dar după doi ani părăsi episcopatul pentru a se deda studiilor. În 1268 reveni la Colonia pentru a relua învățământul. A murit la 15 noiembrie 1280. Pentru meritele sale în studiul teologiei și filosofiei, papa Pius al XI-lea (1922–1939) l-a proclamat în 1931 «*doctor universalis*».

Operele sale se împart în lucrări științifice în domeniul științelor naturale, matematică și medicină, și lucrări în domeniul teologiei. Dintre scrierile teologice menționăm:

Comentarii la unele din cărțile Vechiului Testament: Psalmii, profeții Ieremia și Daniel și profeții mici.

Comentarii la cele patru Evanghelii și la Apocalipsă.

Comentar la Sentințele lui Petru Lombardul.

Summa Theologiae, scrisă după 1270.

Albert cel Mare este cel mai erudit dintre dascălii scolastici. În ansamblu, el rămâne fidel teologiei augustinienne tradiționale, dar a încercat să apeleze la filosofia realistă a lui Aristotel pentru a stabili raportul dintre credință și știință, dintre teologie și știință, fiind maestrul și precursorul lui Toma de Aquino. El a susținut că dintre argumentele pentru cunoașterea lui Dumnezeu pe cale rațională, singur argumentul cosmologic are valoare.

De la el a rămas sentința: *fides quaerens intellectum* = credința caută rațiunea.

Toma de Aquino (1225 – † 7 martie 1274). S-a născut la începutul anului 1225, în castelul Roccasecca, lângă Aquino, aproape de Neapole, dintr-o familie nobilă, și a decedat în vârstă de numai 49 de ani la 7 martie 1274, în abația Fossanuova, în nordul Italiei, în drum spre conciliul unionist de la Lyon (1274), trimis din ordinul papei Grigorie al X-lea (1271–1276) spre a participa la tratativele de unire dintre greci și latini.

Tatăl său, contele Landolfo de Aquino, era aliatul împăratului german Friederich al II-lea (1215–1250), iar după mamă descindea din ducele normanzilor Robert Guiscard (1015–1085), din sudul Italiei. A făcut studii de la cinci ani la mănăstirea benedictină de pe Monte Cassino, iar la 14 ani, la Neapole, unde intră în legătură cu dominicanii sau frații predicatori. Patru ani mai târziu, la 18 ani, în 1243, intră, contra voinței părinților săi, în Ordinul dominicanilor, înființat în 1215 de Sfântul Dominic ca ordin al călugărilor cerșetori.

La 20 de ani, în 1245, plecă la Paris, locuind la mănăstirea Sf. Iacob, unde întâlnește pe Albert cel Mare, care-l iniție în filosofia lui Aristotel. Când Albert cel Mare părăsi Parisul, în 1248, pentru a funda la Colonia (actualul Köln), în Germania, un nou centru dominican,

Toma de Aquino pleacă împreună cu el și rămase aci până în 1252. În Colonia primi Taina Preoției. În 1252, el plecă la Paris, pentru a-și pregăti doctoratul în teologie și rămase aci 7 ani, până în 1259, când, la vârsta de 35 de ani, fu numit profesor de teologie. În acest an părăsi Parisul și plecă în Italia, unde rămase 9 ani, între 1259–1268, locuind la curtea pontificală a papilor din acel timp, Alexandru al IV-lea (1254–1261), Urban al IV-lea (1261–1264) și Clement al IV-lea (1265–1268).

După 1269 Toma de Aquino fu trimis la Paris pentru a aplana unele dispute teologice și filosofice, ivite în universitate; aici a rămas între 1269–1272. În 1272 părăsi Parisul și se întoarse în Italia, unde rămase până la moartea sa, care l-a surprins, precum am spus, la 7 martie 1274, în abația Fossanuova din Italia, pe când se afla în drum spre conciliul unionist de la Lyon, 1274, din ordinul papei Grigorie al X-lea, spre a lua parte la tratativele de unire dintre greci și latini.

Mai târziu, trupul său a fost dus și îngropat în biserica dominicanilor Sfântul Iacob din Toulouse, în Franța, unde se află până azi.

Toma de Aquino a scris opere filosofice și teologice de mare valoare.

Lucrările sale filosofice sunt în legătură cu filosofia realistă a lui Aristotel (384–322 î.Hr.). El este maestrul inegalabil care a găsit în filosofia lui Aristotel metoda și argumentele logice necesare pentru demonstrarea realistă a problemelor teologice și formularea lor pe cale raționalistă sau discursivă, rămânând totuși credincios revelației divine. În gândirea sa, filosofia, opera rațiunii umane, poate ajuta teologia la formularea adevărilor de credință, primite prin revelația divină. Astfel, filosofia devine *ajutătoarea teologiei*. În filosofie el se adresează luminii naturale a rațiunii, care este opera Creatorului, căci Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa (Fac. 1, 26). *Niciodată nu va apela el la luminile credinței pentru rezolvarea vreunei dificultăți pe care rațiunea umană o poate rezolva prin propriile ei forțe*. Astfel a reușit să găsească o împăcare între credință și rațiune, între teologie și știință.

Înainte de el, Albert cel Mare a încercat o împăcare între credință și rațiune, între teologie și știință, dar el n-a avut intuiția construirii edificiului, n-a reușit să ridice catedrala, ci a adunat numai materialele de construcție.

Opera teologică a lui Toma de Aquino este imensă și de o mare
ăție spirituală. Dintre scrierile teologice menționăm:

1. *Comentarii la profetul Isaia și la Evanghelia lui Matei*, scrise
1256–1259.

2. *Comentarii la cartea Iov și la Evanghelia lui Ioan*, scrise între
9–1273.

3. *Contra impugnantes Dei cultum* (= *Contra celor ce combat
il lui Dumnezeu*), scrisă în 1255.

4. *În Dionysium de divinis nominibus* (= *Comentar la Dionisie
opagitul) despre numirile divine*), scris în 1259.

5. *Contra errores Graecorum* (= *Contra erorilor grecilor*), scrisă
1262, la îndemnul papilor, Toma fiind printre puținii dintre scolas-
care știau grecește, cuprinde, o spunem cu mult regret, multe erori
lsificări istorice, deoarece el a fost obligat să apere inovațiile
le: primatul papal de jurisdicție universală în Biserică și adaosul
que la Simbolul de credință.

6. *Summa contra gentiles* (= *Suma contra păgânilor*), începută în
, este cea mai profundă operă pentru apărarea credinței creștine,
pusă cu o artă care nu poate fi depășită.

7. *Summa Theologiae*, opera capitală a lui Toma de Aquino, care
un tratat de dogmatică și morală, a fost scrisă între anii 1267 și
, în Italia și la Paris.

La începutul anului 1267 a început în Italia *Summa Theologiae*,
prima, care este un studiu general despre esența sau ființa lui
nezeu cel spiritual, invizibil și inefabil, ca principiu al întregii
ențe, împărțită în trei mari tratate: I. *De Deo uno* (quaestiones
); II. *De Deo trino* (quaestiones 27–43) și III. *De Deo creante et
rnante* (Despre Dumnezeu creatorul și conducătorul) (quaes-
s 44–119). El a reușit astfel să dea o sinteză dogmatică perfectă a
irurilor de credință despre Dumnezeu și a raporturilor Lui cu
a creată.

ntre anii 1270–1272 termină la Paris a doua parte a *Sumei teolo-*
Summa Theologiae, Pars secunda, împărțită la rândul ei în două
tratate: *Prima secundae*, în care tratează pe larg problemele refe-
e la morală generală (114 quaestiones), și *Secunda secundae*, în

care se ocupă de virtuțile teologice – credința, nădejdea și dragostea și de virtuțile cardinale, înțelepciunea, dreptatea, bărbăția și cumpătarea.

În Italia între 1272–1273 a terminat el *Summa Theologiae, Pars tertia* (90 quaestiones), în care se ocupă în chip special cu întruparea lui Hristos și binefacerile ei pentru natura umană. Hristos este mijlocitorul între Dumnezeu și oameni, iar mijlocirea Sa se realizează prin Sfintele Taine ale Bisericii, care pun pe credincioși, prin comuniunea directă cu El, în comuniune cu viața divină a întregii Sfinte Treimi.

În doctrina despre har el este influențat de Fer. Augustin († 430), dar admite și meritele prisositoare ale lui Hristos și ale sfinților.

Fără îndoială, *Summa Theologiae* este cea mai de seamă operă a sa și ea a fost utilizată în Biserica Apuseană ca manual de teologie dogmatică și morală din secolul al XIII-lea până azi.

Între 1270–1272 a scris și lucrări speciale de teologie morală, ca: *De virtutibus in communi* (= *Despre virtuți în general*); *De virtutibus cardinalibus* (= *Despre virtuțile cardinale*); *De caritate* (= *Despre dragoste*) și *De malo* (= *Despre rău*).

Cu toate că opera sa teologică este considerabilă și valoarea ei a fost remarcată și apreciată chiar din timpul vieții sale, el s-a exprimat cu modestie despre ea către fratele Reginald, prietenul său, căruia i-a declarat, spre uimirea acestuia: «*Tot ce am scris nu sunt decât paie, față de ceea ce mi s-a revelat*».

Având în vedere imensitatea și bogăția spirituală a operei sale teologice și originalitatea gândirii sale filosofice, prin care a reușit să împacă credința cu rațiunea și știința, precum și curăția morală a vieții sale, papa Ioan al XXII-lea (1316–1334) l-a canonizat pe Toma de Aquino la 18 iulie 1323, la curtea sa pontificală din Avignon, în Franța, iar de atunci el este venerat ca sfânt în Biserica Romano-Catolică.

După proclamarea sa ca sfânt, Biserica Romano-Catolică n-a încetat să-i acorde și alte titluri. Astfel, papa Pius al V-lea (1566–1572), prin enciclica *Mirabilis Deus*, l-a proclamat la 11 aprilie 1567 *doctor al Bisericii Catolice* și «*doctor angelicus*», pentru blândețea și curăția vieții sale.

Papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Aeterni Patris*, din 4 august 1879, a proclamat necesitatea studiului teologiei și

filosofiei lui Toma de Aquino, numindu-l în același timp patronul școlilor catolice.

În 1946, papa Paul al VI-lea (1963–1978) a reluat afirmația, de atâtea ori repetată, că doctrina teologică a lui Toma de Aquino *«este instrumentul cel mai eficient, nu numai pentru stabilirea credinței pe baze sigure, ci și pentru a zări într-un mod eficient și sigur fructele unui oarecare progres»*.

Tot papa Paul al VI-lea, prin enciclica *Lumen Gentium* din 24 noiembrie 1964, a declarat în legătură cu marii doctori ai secolului al XIII-lea, și îndeosebi cu Toma de Aquino, următoarele:

«Realizând opera care marchează punctul culminant al gândirii creștine medievale, Sfântul Toma n-a fost singurul. Mulți alți iluștri doctori au lucrat pentru același scop înainte și după el; printre ei, este important să amintim pe Sf. Bonaventura și Sf. Albert cel Mare, pe Alexandru de Hales și Duns Scot. Este însă incontestabil că prin rânduiala providenței divine, Sf. Toma este cel care atinge cea mai înaltă culme a întregii Teologii și filosofii „scolastice”, cum s-a obișnuit să fie numită, și cel care a fixat în Biserică stâlpul în jurul căruia gândirea creștină putea să se dezvolte atunci și după aceea, progresând în mod sigur». Datorită prestigiului de care se bucură Toma de Aquino în Biserica Romano-Catolică, dominicanii se numesc «tomiți».

(Pentru alte informații vezi recenzia Pr. Prof. Ioan Rămureanu, la lucrarea lui André Clement, *La Sagesse de Thomas d'Aquin*, Paris 1983, 366 p., în «Studii teologice», XXXV (1983), nr. 7–8, p. II–VIII, la sfârșit).

În afară de teologii scolastici arătați până aci, au existat o mulțime de alți scriitori importanți, fie franciscani, fie dominicani, care se întreceau să aducă servicii cât mai mari Bisericii Apusene în dogmatică și morală, în disciplină și viața bisericească.

Între aceștia, un loc de frunte îl ocupă **Ioan Duns Scot** (*Scotus*: 1274 – † 8 noiembrie 1308).

S-a născut în 1274 în Scoția, de unde i s-a dat numele de *Scotus*. De tânăr, a intrat în ordinul franciscanilor și studiat la Oxford, apoi la Paris, între 1302–1307, și la Colonia (Köln), în Germania, în 1307–1308, unde muri în mod neașteptat, la 8 noiembrie 1308.

Duns Scot este maestrul prin excelență al Școlii franciscane. În opoziție cu Toma de Aquino, care era realist și raționalist, el este nominalist. Este considerat continuatorul lui Bonaventura, franciscan, și precursorul lui Wilhelm Occam († 1349), de asemenea franciscan.

Dintre scrierile lui amintim:

Comentar la Sentințele lui Petru Lombardul, numit și *Opus Oxoniense* pentru că a fost redactat la Oxford, înainte de 1302, care e opera lui capitală.

Opus Parisiense, compus la Paris după 1302, este un rezumat al marelui tratat precedent.

În teologie, Duns Scot a rămas augustinian. În opera sa el evidențiază ideea de *bine* sau de *dragoste*, contra metodei intelectualiste sau raționale a lui Toma de Aquino, deoarece, socotea el, multe probleme dogmatice nu pot fi lămurite complet numai prin rațiune. Școala franciscană formată de el a primit numele de «*scotistă*», în opoziție cu școala dominicană, numită «*tomistă*», de la numele lui Toma de Aquino. Astfel, franciscanii sau Frații minori devin în teologie «*scotiști*», în timp ce dominicanii, urmând pe Toma de Aquino, devin «*tomști*».

Cele două școli s-au combătut aprig pe diferite probleme teologice. Astfel, referitor la rolul harului sau al grației divine în opera mântuirii, franciscanii, urmând pe Duns Scot, sunt *sinergiști*, adică admit colaborarea harului divin cu faptele bune ale omului, ca Biserica Ortodoxă, în timp ce «*tomștii*», urmând pe Toma de Aquino, susțin atotputernicia harului divin în actul mântuirii.

După Fer. Augustin, meritele omului, când într-adevăr acestea există, sunt efectele harului. «*Când Dumnezeu încoronează meritele noastre*, spune el, *nimic altceva nu încoronează decât darurile sale. Orice bine nu-l face în noi meritul nostru, ci numai harul (grația)*» (Ep. 194. *Ad Sixtum*, V, 19, Patr. Lat., XXXIII, 880). Vorbind despre faptele bune ale păgânilor, Fer. Augustin ajunge chiar să afirme că «*virtuțile păgânilor nu sunt decât vicii*» (*Contra Iulianum*, IV, 3, Migne, P. L., XLIV, 75).

Astfel, mântuirea este în întregime opera lui Dumnezeu, Care mântuie pe om în mod gratuit, din dragoste, prin «*gratia gratis data*» = «prin grația (harul) dată gratis».

Biserica Ortodoxă a învățat totdeauna că mântuirea se obține prin harul lui Dumnezeu și faptele bune ale omului – colaborare numită în teologie «*sinergie*».

Deosebiri între cele două școli au existat și cu privire la *Fecioara Maria*. Scotiștii, adică franciscanii, susțineau că Fecioara Maria a fost zămislită sau concepută fără păcatul originar, în timp ce tomiștii susțin că ea s-a născut cu păcatul originar, ca orice om, așa cum învață și Biserica Ortodoxă.

Pentru subtilitatea ideilor sale teologice și filosofice și pentru argumentele pătrunzătoare cu care a combătut raționalismul excesiv al lui Toma de Aquino, Duns Scot a fost numit «*doctor subtilis*».

William Occam (1270–1349) s-a născut în sudul Londrei, înainte de 1300. De tânăr a intrat în ordinul franciscanilor. A studiat teologia și filosofia între 1312–1318 la universitatea din Oxford. Pentru ideile sale îndrăznețe a fost citat de papa Ioan al XXII-lea (1316–1334) în 1324 ca să justifice 51 de teze socotite eretice din scrierile sale. Procesul a durat patru ani, fără să se ajungă la un rezultat, căci în 1328 Occam s-a refugiat la curtea împăratului Ludovic al IV-lea de Bavaria (1314–1347), care-l sprijinea, atacând violent papalitatea. În 1328, papa l-a excomunicat, dar în 1347 s-a împăcat cu Biserica Romano-Catolică.

A decedat în plină maturitate, în 1349. Scrierile sale principale sunt:

Centiloquium theologicum, în care reduce teologia speculativă la 100 de propozițiuni.

Quodlibeta, comentariu la opera lui Aristotel și la a lui Porfiriu, arătând cum se reflectă ideile lor în *Sentințele* lui Petru Lombardul.

Concepția lui se numește *nominalism* sau *terminism*, fiindcă susținea că universalile, adică noțiunile universale sau principale, de esență, calitate, cantitate, relație, gen, speță ș.a., stabilite de Aristotel, n-au corespondență nici în ele însele, nici în lumea indivizilor, cum susțineau realiștii, ci sunt simple noțiuni (nomina), *nume* sau *termeni* ale obiectelor, de unde denumirea de nominalism. Aceste noțiuni (nomina) au valoare subiectivă

și de aceea cunoașterea lui Dumnezeu și a spiritualității sufletului este discutabilă, căci aceasta se face numai prin credință. Astfel occam-ismul a pregătit calea spre relativism și scepticism.

Alături de direcția speculativă-raționalistă, s-a manifestat în teologia apuseană a Evului Mediu, începând din secolul al XII-lea, și direcția intuitiv-mistică, potrivit căreia cunoașterea lui Dumnezeu și adevărilor de credință nu se caută atât cu mintea, cât cu inima, după afirmația lui Bernard de Clairvaux († 1153), care a susținut: *Tantum Deum cognoscitur, quantum diligitur = atât este cunoscut Dumnezeu, cât este iubit.*

Această direcție a înflorit îndeosebi în secolele XIV și XV, paralel cu decadența scolasticii. În aceste secole, spiritele medievale, dezamăgite și plictisite de uscăciunea teoriilor scolastice și de certurile sterile dintre «scotiști» (franciscani) și «tomiști» (dominicani), au început să-și caute mulțumirea și pacea sufletului în cunoașterea lui Dumnezeu pe calea inimii, prin rugăciune, și meditație pioasă.

Din Școala de la Windesheim, localitate în Olanda, s-a născut în secolul al XV-lea faimoasa lucrare de mare pietate creștină, *Imitatio Christi = Urmarea lui Hristos*, atribuită călugărului Thomas a Kempis (1379–1471), localitate de lângă Köln; tipărită cel mai mult după Sfânta Scriptură, se cunosc până acum peste 3000 de ediții în diferite limbi.

În ea se pune accentul pe cunoașterea vie și trăită a lui Dumnezeu, prin apropiere de Hristos cu inima smerită și iubitoare, în comuniune cu El, prin Taina Cuminecării, petrecând pe pământ o viață simplă, modestă, cumpătată și sfântă, ca o pregătire a vieții de dincolo, din împărăția cea nesfârșită a lui Dumnezeu. Scrisă cu evlavie, fără nimic artificial, într-o limbă simplă și populară, a ajuns, după Biblie, una din cele mai cunoscute și răspândite cărți.

Paralel cu teologia scolasticii și înflorirea teologiei contemplative și practice, s-au dezvoltat în Europa, în secolele XIII–XV, începând de la Bizanț și din Italia, *Umanismul și Renașterea*, care au dat culturii europene o nouă orientare artistică, literară, socială și religioasă.

Câțiva mari scriitori au o contribuție deosebită la crearea noului spirit, care va ajunge în secolele amintite dominant. Între aceștia menționăm pe Dante Alighieri († 1321), Marsilius de Padua († către

342), Francesco Petrarca († 1374), J. Boccacio († 1375), canonicul Laurențiu Vala († 1457), Nicolae Cusanus († 1464) ș.a.

Datorită numărului mare de universități și schimburilor frecvente între Răsărit și Apus din timpul cruciadelor, în societatea plină de înăstare a țărilor apusene, cultura a cunoscut în secolele XI–XV un mare progres, nu numai în domeniul teologiei, ci și în științe, invenții și descoperiri.

Descoperirea Americii în 1492, de către celebrul navigator italian din Genova, Cristofor Columb (1451–1506), fapt de importanță majoră în istoria omenirii, va da un nou impuls și o nouă orientare istoriei universale.

BISERICILE VECHI-ORIENTALE ÎN SECOLELE XI–XV

Vechile Biserici orientale sau necalcedoniene au trecut în secolele XI–XV prin împrejurări foarte grele, dar, cu toate suferințele și persecuțiile, s-au putut menține.

Biserica nestoriană, care a luat ființă în urma Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes din 431, în care a fost condamnată doctrina eretică a patriarhului ecumenic Nestorie (428–431), care susținea că în Hristos există două persoane – *dioprosopism*, s-a răspândit mai întâi în Mesopotamia și Persia, iar de aici, în Turkestan, Mongolia, China, Tibet și India.

În epoca ei de înflorire, Biserica nestoriană ajunsese să aibă mai mult de 2.000 de dioceze, dependente de 27 de mitropolii, și milioane de credincioși de limbi deosebite, pe o suprafață imensă.

La sfârșitul secolului al XIV-lea însă, din cauza răsturnărilor politice din China și a invaziei lui Timurlenk (Tamerlan: 1336–1405), decadența a început să se accentueze. Majoritatea nestorienilor au rămas în Siria, Irak și Iran (Persia), ca resturi ale vechii Biserici nestoriene din Mesopotamia, Caldeea și Persia, care a avut centrul mai întâi la Edesa, apoi, după desființarea Școlii din Edesa în 489, la Nisibi, în Persia.

Conducătorul suprem al Bisericii nestoriene și-a păstrat titlul de «*catolicos și patriarh de Babilon, Ctesifon și Bagdad*». De altfel, reședința lui s-a mutat în diferite centre, după împrejurări.

De la 1450 demnitatea de «*catolicos*» a devenit ereditară, moștenindu-se de la unchi la nepot, pentru a se înlătura eventualele certuri pe motive de interese familiale. Regula a fost introdusă de catolicosul Simon IV Basidi (1437–1477), în folosul familiei sale. Alte familii și-au arogat acest drept pentru scaunele episcopale.

În decursul timpului papalitatea a încercat să-i atragă la catolicism. nodul unionist de la Florența (1439–1455), mutat în toamna anului 1444 la Roma, ținut în vremea papei Eugen al IV-lea (1431–1448), nescărmăticii din insula Cipru au încheiat, la 7 august 1445, unirea cu a. Ceilalți nestorienii din alte țări au refuzat unirea cu Roma. Un grup de nestorienii au emigrat pe coasta Malabarului, în India, se mențin până azi.

Între nestorienii caldei s-a distins Ebert-Jesu († 1418) care a scris ri în toate disciplinele Teologiei.

Biserica coptă din Egipt. În secolele XI–XVI Biserica coptă din t s-a menținut cu foarte mari greutatea din cauza stăpânirii arabe, a durat de la 645 până la 1517, când Egiptul intră sub dominația lor, în timpul sultanului Selim I (1512–1520).

Copții sunt descendenții creștini ai vechilor locuitori ai Egiptului. unirea arabilor în Egipt, între 639–643, ei s-au bucurat dorind să e de dominația detestată a romeilor (bizantinilor), dar s-au înșelat, în curând arabii i-au persecutat tot atât de crud ca și pe ortodocși, și *melkiți*, de la *melek* = rege sau împărat, adică partizanii ratului de la Constantinopol.

Cum se cunoaște, Biserica monofizită coptă a luat ființă în urma dului ecumenic de la Calcedon din 451, care a condamnat erezia ofizită sau monofizismul numit așa de la cuvintele *μία φύσις = o iră fire*, deoarece învăța că după întrupare, Hristos a avut numai dumnezeiască, care a absorbit întru totul în sine firea omenească, aceasta a dispărut complet, așa precum o picătură de apă se le în imensitatea mării.

Datorită legăturii cu Biserica coptă a Egiptului, monofizismul s-a îndit și în Abisinia. În timpul stăpânirii arabe, scaunul Bisericii e a fost mutat de la Alexandria la Cairo.

În timpul dominației arabe, care a durat aproape o mie de ani, i copti au fost siliți să treacă la islamism. Încă din timpul dinas-Omiadilor (658–750) a fost impusă limba arabă, iar ca religie nismul. Conducătorii arabi ai Egiptului au interzis coptilor orice ură cu Constantinopolul.

În timpul sultanului Al Hakim (996–1020) din dinastia nizilor (969–1171), creștinii copti au trecut prin momente foarte

grele. El condamnă pe patriarhul Zaharia să fie aruncat fiarelor sălbatice. Funcționarii creștini fură demiși din posturile lor, sau siliți să treacă la mahomedanism dacă voiau să le păstreze. În 1008 Al Hakim porunci să fie distruse toate bisericile din Cairo. În timpul sultanului Saladin (1171–1193), curd de origine, întemeietorul dinastiei Aiyubizilor (1171–1259), creștinii din Egipt avură, de asemenea, mult de suferit.

Debarcarea francilor cruciadei a V-a, în 1218, la Damietta, port în delta Nilului, pe care o cuceriră la 5 noiembrie 1219, în timpul sultanului Malik al Kamil (1218–1238), îngreuiă mult situația creștinilor. În 1218, zece mii de copti se refugiară în Abisinia. Multe biserici din Egipt au fost distruse. La Alexandria a fost distrusă biserica Sfântul Marcu.

Între 1254 și 1517, Egiptul trecu sub dinastia mamelucilor, la origine sclavi turci cumpărați cu bani, sub care creștinii avură foarte mult de suferit din cauza fanatismului lor religios. În timpul acestei dinastii, Biserica coptă a fost aproape nimicită. Limba coptă, care este vechea limbă a egiptenilor îmbogățită cu multe cuvinte grecești, încetă de a mai fi limbă vorbită, fiind înlocuită în secolul al XVI-lea cu limba arabă, limba învingătorilor. Limba coptă a rămas doar ca limbă liturgică.

În secolul al XIV-lea fură nimicite multe biserici și mănăstiri copte din Cairo, Alexandria și Damietta. În tot Egiptul, fură distruse 54 de locașuri de cult creștine. Mulți creștini copti, bărbați, femei și copii, fură uciși; mulți alții, pentru a-și salva viața, îmbrățișară islamismul.

Biserica *Abisiniei* sau a *Etiopiei*, cea mai mare dintre Bisericile necalcedoniene sau vechi-orientale, a depins de Biserica coptă din Egipt cu sediul la Alexandria, apoi la Cairo. Pentru a nu-și dobândi autocefalia, «*abuna*», adică protosul Bisericii etiopiene, nu avea voie să hirotonească mai mult de 7 episcopi, fiind necesari 12 episcopi pentru a i se acorda autocefalia, după legislația patriarhiei copte din Egipt. Patriarhul copt de Cairo hirotonea pe «*abuna*» abisinian care, de regulă, era ales dintre monahii mănăstirii copte a Sfântului Anton. Astfel, Biserica Etiopiei a rămas secole de-a rândul sub jurisdicția canonică a Bisericii copte din Egipt.

Încă din timpul cruciadelor (1096–1291), Roma papală a încercat să atragă la catolicism atât Biserica coptilor, cât și Biserica etiopiană.

În secolele XIII–XIV, papii Nicolae al IV-lea (1288–1292) și papa Ioan al XXII-lea (1316–1334), cu reședința la Avignon, în Franța, au trimis misionari în Egipt și Etiopia ca să pregătească unirea.

Coptii din Egipt și abisinienii au încheiat la 4 februarie 1442 o unire cu Roma, în conciliul unionist de la Florența (1439–1445), sub papa Eugen al IV-lea (1431–1446), dar actul de unire de la Florența a rămas o simplă formalitate, care n-a adus Bisericii Romei foloasele așteptate.

Misionarii catolici portughezi, trimiși în Abisinia la 1486, deși s-au bucurat de o primire caldă, n-au putut realiza nimic în folosul unirii.

Biserica siro-iacobită s-a menținut în secolele XI–XV, cu toate marile greutăți prin care a trecut.

Căpetenia ei purta titlul de *patriarh de Antiohia*, deși nu avea sediul în această localitate, ci, din secolul al XII-lea, la Mardin, în nordul Mesopotamiei.

La finele secolului al XIII-lea s-a produs în sânul Bisericii siro-iacobite o neînțelegere care a dus la formarea a două grupări. Fiecare grupare și-a ales câte un patriarh, care și-a luat titlul de «Ignațiu», vrând să arate prin aceasta că sunt urmașii legitimi ai marelui episcop Sf. Ignățiu al Antiohiei († 107), unul având reședința în Antiohia, iar altul la Mardin. În 1293 a intervenit a treia scindare, formându-se o grupare cu un nou patriarh, având reședința în Melitina, în Armenia. La sfârșitul secolului al XIV-lea, apare a patra grupare, cu sediul la Sis, în Cilicia, unde armenii, cu învoirea împăratului bizantin, întemeiază regatul Armeniei Mici, care s-a putut menține până la 1375, când fu cucerit de turci.

Biserica iacobităilor sirieni a dat dogmaști și istorici de seamă, ca Dionisie Bar-Salibi († 1171), episcop de Amida (Diarbekir), oraș situat pe Tigr, la nord de Mosul, și Grigorie Abul Faragi, mai cunoscut sub numele de Bar-Hebräus († 1286), istoric, filosof și teolog.

Iacobitiții din Siria răsăriteană, conduși de mitropolitul Abdala de Edesa, au încheiat unirea cu Roma la 30 septembrie 1444, în conciliul unionist de la Florența (1439–1445), mutat în toamna anului 1444 la Roma, în timpul papei Eugen al IV-lea, fără ca această unire să aibă rezultatele scontate de Biserica Romano-Catolică.

De Biserica siro-iacobită au depins și *iacobiiții din Malabar*, pe coasta occidentală a Indiei de Sud, numiți și «*creștinii lui Toma*», sau «*tomiți*», care la început au fost nestorienii. Începând din secolul al VII-lea până în secolul al IX-lea, ei au primit monofizismul moderat de la iacobiiții sirieni care s-au stabilit în Malabar.

Biserica armeană este cea mai importantă dintre Bisericile Vechi-orientale sau necalcedoniene. Armenii sunt răspândiți în Caucaz, Turcia, Siria, Palestina, Persia, în țărilor din Balcani și din Europa occidentală și în America de Nord. În secolele XI–XV Biserica armeană a trecut, ca și celelalte Biserici necalcedoniene, prin mari greutăți și suferințe, îndeosebi din partea dominației turcilor.

Căpetenia Bisericii armene, numită *catolicos*, și-a avut reședința în mănăstirea Ecimiadzin din orașul Valarșapat, vechea capitală a Armeniei Mari, pe teritoriul Imperiului bizantin.

Un alt conducător armean avea reședința pe insula Agatamar, de pe lacul Van, ca supus al statului turc, pe care turcii l-au declarat catolicos pentru armenii de cetățenie turcă.

O parte dintre armeni emigrară în 1064, după distrugerea regatului armean cu capitala în orașul Ani, în Cilicia, unde reușiră să întemeieze, cu învoirea împăratului bizantin Constantin al X-lea Ducas (1059–1067), regatul Armeniei Mici (cu capitala mai întâi la Romelah (Clah), apoi în orașul Sis) care dură până la 1375, când și acesta fu distrus de turci.

În Armenia Mică din Cilicia, armenii reușiră să întemeieze și să mențină între 1293 și 1441 patriarhia de Sis. În 1441, «catolicosul» a plecat din Sis, mutându-se din nou în mănăstirea Ecimiadzin.

Armenii din Sis și-au ales un nou catolicos.

Din 1311 s-a înființat un patriarhat la Ierusalim pentru armenii din Țara Sfântă.

În 1461, sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481), cuceritorul Constantinopolului la 29 mai 1453, a acordat armenilor dreptul de a avea un patriarh la Constantinopol, bucurându-se de autoritate bisericească și civilă peste toți armenii din Imperiul turc, așa precum și patriarhul ecumenic avea autoritate civilă și bisericească asupra tuturor creștinilor ortodocși.

La sfârșitul secolului al XV-lea, armenii aveau patru conducători: doi catolicoși, unul la Ecimiadzin și altul la Agatamar, și doi patriarhi, unul la Ierusalim și altul la Constantinopol.

Patriarhia ecumenică de Constantinopol a încercat să-i atragă pe armeni la Ortodoxie, având și sprijinul împăratului. Astfel, împăratul bizantin Manuil I Comnen (1143–1180), spre a realiza o împăcare cu armenii, a trimis la reședința catolicosului Nerses din Romelah (Clah), în Armenia Mică din Cilicia, pe teologul Theorian, bărbat cu o vastă cultură teologică și filosofică. Catolicosul Nerses s-a arătat dispus la împăcare cu Ortodoxia. Moartea lui în 1173 și a împăratului în 1180 a zădărnicit înțelegerea.

În timpul cruciadelor, armenii și-au dat seama că viitorul națiunii lor depinde în mare măsură de bunăvoința cruciaților catolici, iar după sfârșitul epocii cruciadelor, de bunăvoința Apusului. De aceea ei au întâmpinat amical avansurile Romei în vederea unei eventuale uniri. De altfel, în opoziție cu Biserica Ortodoxă a Răsăritului, Biserica armeană a adoptat unele practici și obiceiuri ale latinilor.

În secolul al XIV-lea, misionarii papei Ioan al XXII-lea (1316–1334) de la Avignon au creat pentru armeni un ordin dominican, numit *Ordinul Uniților Sf. Grigorie Luminătorul*, apostolul armenilor, cu misiunea de a înființa un colegiu, în care tinerii armeni să primească învățătura romano-catolică.

Încercările de unire cu latinii luară sfârșit o dată cu desființarea Armeniei Mici în 1375, când ea a fost cucerită de turci.

Dar romano-catolicii n-au renunțat la planul lor și au încercat din nou să atragă pe armeni la unirea cu Roma în timpul sinodului unionist de la Ferrara-Florența (1438–1439). Astfel, după negocieri îndelungate, la 22 noiembrie 1439, se citi la Florența, în ședință publică, decretul de unire *Exultate Deo*, în timpul papei Eugen al IV-lea (1431–1448), prin care armenii recunoșteau unirea cu Roma. În acest timp însă Armenia era fărâmițată, fără o organizare politică și religioasă temeinică, așa încât unirea cu Roma a rămas un simplu document în arhivele Vaticanului.

Biserica maronită din Liban a luat ființă, cum se cunoaște, în urma Sinodului ecumenic de la Constantinopol din 680–681, când a fost condamnată erezia monotelită sau monotelismul, care susținea că Hristos

a avut, după întrupare, numai o singură voință, *voința dumnezeiască*, întrucât voința Lui omenească a fost cu totul absorbită de aceasta.

Maroniții din Liban socotesc că organizarea Bisericii lor și titlul de «patriarh de Antiohia» se datoresc unui oarecare patriarh de Antiohia din mănăstirea Sf. Maron, numit *Ioan Maron* (685–707), de la care își trag numele, fapt care nu se poate confirma istoricește. Alții susțin că Ioan Maron a fost doar un simplu călugăr. Ei au păstrat erezia monotelită cinci secole.

În 1182, maroniții intrară în legătură cu patriarhul latin de Antiohia, Amaury, și renunțară la monotelism, adoptând învățătura Bisericii Catolice. Din secolul al XII-lea, ei au recunoscut pe papa de la Roma căpetenia supremă a Bisericii, iar papa a recunoscut pe patriarhul maroniților și le-a acordat unele concesiuni: dreptul de a avea preoți căsătoriți și păstrarea tradiției și obiceiurilor lor în cult și disciplină bisericească.

Unirea maroniților cu Roma a fost din nou întărită în 1445, în sinodul unionist de la Florența (1439–1445), în timpul păstoriei papei Eugen al IV-lea, cuprinzând de data aceasta și pe maroniții din insula Cipru.

La sinodul al V-lea de la Lateran (1512–1517), din timpul papei Leon al X-lea (1513–1521), Biserica maroniților de pe muntele Liban a trimis o delegație în vederea consolidării unirii. Papa Leon al X-lea a recunoscut, la 18 iulie 1516, pe patriarhul maronit Simon Petru, declarând că Biserica maroniților este de acord cu Biserica Romano-Catolică în toate punctele de credință referitoare la mântuirea sufletului. La 19 decembrie 1516, în ședința a doua a sinodului de la Lateran, patriarhul și episcopii maroniți, printr-o scrisoare trimisă papei Leon al X-lea, au făcut o declarație solemnă de supunere față de Biserica Romano-Catolică. De atunci, istoria Bisericii maronite urmează cursul istoric al Bisericii Catolice, încât ea nu mai face parte din vechile Biserici orientale.

Bisericile Vechi-Orientale în prezent

Biserica armeană. Dintre Bisericile Vechi-Orientale o istorie și o evoluție deosebită are Biserica armeană, inițial numită Biserica Armeniei. În primul rând, Armenia veche nu mai reprezintă de mult o

unitate administrativă. Disputată de-a lungul timpului de perși și bizantini, turci și mongoli, în prezent mare parte din vechiul stat al Armeniei este situat în Turcia, o altă parte o reprezintă Republica Armenia și o mică parte este pe teritoriul Iranului.

După tradiție, creștinismul a fost propovăduit aici de Sfinții Apostoli Tadeu și Vartolomeu, temeinica organizare a Bisericii făcându-se de Sfântul Grigorie Luminătorul († 332). Acesta a creștinat în masă pe armeni și pe însuși regele lor, Tiridal al II-lea, care, mai întâi persecutor, acordă în 301 libertate creștinismului, devenit de acum religie de stat. Armenia, așadar, oficializează Biserica creștină înaintea Imperiului roman.

Evoluția istorică și-a pus amprenta apoi și asupra vieții religioase. S-au format în timp mai multe centre religioase pe lângă cel tradițional de la Ecimiadzin, adesea în rivalitate; apoi armenii au fost confrunțați cu islamismul și cu tendințele catolice de uniție.

În prezent, armenii, răspândiți în statele mai sus menționate, dar și în întreaga lume, sunt în număr de aproximativ 7 milioane, din care jumătate în Republica Armenia, – și au conștiința unității de neam și de religie.

Centrul religios al armenilor în prezent este în Republica Armenia la Ecimiadzin, unde își are reședința și căpetenia bisericească. Întâistătătorul Bisericii armenie poartă titlul de *Catolicos* (ecumenic) și *patriarh* al tuturor armenilor, în 1955 fiind ales în această calitate Sanctitatea sa Vasken I, originar din București, unde a fost profesor și apoi episcop al eparhiei armenie din România.

Pe lângă acest centru principal mai există și alte trei scaune istorice, cu jurisdicție locală: Patriarhatul armean al Ierusalimului, ce datează din 1311, Patriarhatul de la Constantinopol, din vremea lui Mahomed II (1450–1480), și Catolicosatul Ciliciei, cu sediul la Beyrut (Antelias - Liban) și cu jurisdicție asupra armenilor din Irak, Siria, Cipru. Toate acestea recunosc întâietatea Catolicosului de la Ecimiadzin, numai că acesta din urmă nu recunoaște Catolicosatul de la Beyrut.

Biserica armeană are 15 eparhii, dintre care 5 în Republica Armenia și 10 în afară, în toate continentele. Cel mai mare număr de credincioși din diasporă sunt în S.U.A. și Franța.

În toate cele 4 centre istorice au Seminarii și Academii teologice, iar la New York există cursuri pentru pregătirea clericilor. Fiecare din aceste centre editează și reviste.

În Republica Armenia există în jur de 200 de biserici, cu tot atâția slujitori, și 10 mănăstiri, în ultimul timp numărul lor fiind în creștere.

În țara noastră au venit armeni încă din secolele XII–XIII, din vremea când Armenia era sub stăpânire turcească, țara noastră fiind prima din Europa care-i primește. În 1351 își construiesc o biserică la Botoșani, iar în 1401 Alexandru cel Bun dă un hrisov prin care se înființează o episcopie armeană la Suceava și este recunoscut Ohanez ca episcop al armenilor, mănăstirea Zamca de lângă Suceava fiind multă vreme sediul acestei episcopii. În 1927 este recunoscută episcopia armeană din România, cu sediul în București, care în prezent se ocupă de problemele duhovnicești ale celor circa 5.000 de credincioși armeni de la noi. În cadrul acestei episcopii funcționează 15 biserici, cu 4 preoți și 4 diaconi. Cu tradiții mănăstirești este schitul Hagigadar de lângă Suceava.

În mod deosebit, Biserica armenească din București, unde este și sediul Episcopiei, desfășoară o lăudabilă operă de păstrare și cultivare a tradițiilor acestei comunități, având un frumos muzeu, o bibliotecă, iar săptămânal organizează acțiuni culturale și cursuri de limbă armeană.

În prezent, Biserica armeană este, între Bisericile Vechi-Orientale, una dintre cele mai active în cadrul ecumenismului creștin.

Biserica siro-iacobită. Dintre Bisericile Vechi-Orientale, Biserica siro-iacobită a cunoscut cele mai multe vicisitudini, în actuala situație națională fiind și cea mai neomogenă și cu un număr redus de credincioși. A fost, de altfel, din totdeauna, confruntată cu multe greutăți. Pe lângă dominația arabă și confruntarea cu islamismul, Biserica siro-iacobită s-a și fărâmițat încă din evul mediu, formându-se diferite fracțiuni care la sfârșitul secolului al XV-lea ajunseseră în număr de patru, fiecare cu câte o căpetenie și rezidență diferită. Aflându-se și în calea cruciaților, apoi supusă unei intense propagande unite, deși nefinalizată în totalitate, Biserica siro-iacobită și-a micșorat simțitor numărul de credincioși, ajungând să aibă în prezent în jur de 160.000, răspândiți în Siria, Turcia, Irak, Liban, Iordania și chiar

Armenia. Ideea de unitate se păstrează însă în jurul Patriarhiei acestei Biserici, ce-și are sediul, din anul 1959, la Damasc. Încă din secolul IX, patriarhii siro-iacobiți poartă numele de Ignatius. Această patriarhie coordonează activitatea a 11 eparhii: 4 în Siria, 2 în Turcia, 2 în Irak și câte una în Liban, Ierusalim și America de Nord.

Biserica din Malabar. Până în 1935 a ținut de Biserica siro-iacobită și Biserica creștină a Indiei din Malabar, unde creștinismul a fost propovăduit de Sfântul Apostol Toma, socotit, după tradiție, și întemeietorul acestei Biserici.

Biserica din Malabar, numită acum oficial Biserica Ortodoxă a Indiei, este Biserica unei mari comunități creștine din statul Kerala, din sud-vestul Indiei, cu centrul în orașul Kottayam. De-a lungul timpului s-a aflat în unitate canonică și organizatorică cu Biserica siro-iacobită, însă a fost supusă și altor influențe, la început din partea nestorienilor orientali, apoi, în vremurile moderne, din partea Bisericii Romano-Catolice.

Din anul 1912 au început demersurile pentru obținerea autonomiei Bisericii din India și din 1935 i s-a recunoscut autocefalia. Întâistătătorul acestei Biserici poartă titlul de *Catolicos al Răsăritului*. În condițiile actuale, Biserica ortodoxă a Indiei desfășoară o intensă activitate religioasă și socială, nu numai în statul Kerala, ci și în toată țara. Are episcopii și în marile centre: New-Delhi și Bombay, școli și seminarii teologice, întreprinde și spitale.

De menționat că între Biserica Ortodoxă Română și Biserica din India s-au stabilit contacte strânse începând din 1961, când delegația română participantă la a treia Adunare generală a Consiliului Ecuменic a vizitat și Biserica Indiei. Ulterior și patriarhul Justinian a fost oaspetele acestei Biserici, iar Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist a vizitat această Biserică în ianuarie 1989. Cu acest prilej a fost studiată problema relațiilor de viitor și dialogul dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi-Orientale. Din partea indiană s-a insistat ca Biserica Ortodoxă Română să sprijine intrarea în intercomuniune cu Ortodoxia a Bisericii Ortodoxe din India. S-a recomandat de către Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române constituirea mai întâi a unui for teologic al Bisericilor Ortodoxe Vechi-Orientale, care să precizeze poziția lor

comună, pentru a se promova astfel începuturile dialogului teologic dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi-Orientale.

Biserica Coptă din Egipt. De-a lungul întregii sale existențe, Biserica Coptă din Egipt a fost confruntată cu multe greutăți. Din secolul VII (640), când Egiptul ajunge sub stăpânire arabă, în rândul credincioșilor ei are loc un puternic proces de deznaționalizare și islamizare, fenomen ce se continuă și în perioada stăpânirii sultanilor mameluci (1260–1517) și a dominației otomane ce se menține până în 1914, din 1805 însă mai mult nominal. În condițiile unei emancipări naționale în secolul XIX, începută de revoluția din 1879–1882, frânată însă de intervenția și protectoratul englez, pînă la proclamarea independenței formale în 1922, apoi definitive în 1952, și în Biserica Coptă se produce un reviriment.

În 1896 aceasta și-a alcătuit un statut de organizare, statut revizuit și actualizat în 1955. Potrivit acestuia, Biserica Coptă din Egipt este organizată ca Patriarhie cu sediul la Cairo, mutat aici de la Alexandria încă din secolul XI, din vremea Patriarhului Christodulos (1047–1078). Titlatura pentru întâistătătorul ei este de *Papă* al Alexandriei și *Patriarh* al scaunului Sfântului Marcu, amintind această formulă de jurisdicție tradițională. Are 23 de eparhii dintre care 20 în Egipt, 2 în Sudan și una la Ierusalim. Numără circa 5.000.000 de credincioși, printre care și o diasporă în America și Australia. În peste 1000 de biserici slujesc cam tot atâția preoți monahi, care sunt pregătiți într-un Institut teologic. Are 14 mănăstiri în care viețuiesc circa 400 de monahi.

Laolaltă cu celelalte Biserici Vechi-Orientale, Biserica Coptă din Egipt se află în dialog fructuos de apropiere cu Biserica Ortodoxă.

Biserica Etiopiană. Biserica Etiopiană organizată de Sfântul Frumentius în jurul anului 350 d. Hr. este cea mai mare dintre Bisericile Vechi-Orientale. Secole de-a rândul ea s-a aflat sub jurisdicția Bisericii Copte din Egipt, de unde primea și un singur episcop (*Abbuna*-părinte).

Din perioada modernă, când negusul Teodoros II (1855–1868) reușește să reunifice statul ce avea deja o existență de 18 secole, începe și în Biserică o mișcare de autonomie. Împăratul Iohanes al IV-lea a cerut Patriarhului copt din Cairo să-i hirotonească mai mulți episcopi dintre etiopieni. Încercarea a rămas fără rezultate deosebite, deoarece s-au

trimis un arhiepiscop și trei episcopi, toți însă de origine egipteană, care nu cunoșteau problemele Bisericii și limba poporului etiopian.

În perioada dominației italiene (1936–1941), aceștia au încercat să scoată Biserica de sub jurisdicția Bisericii Copte din Egipt. Abbuna Kerilos a refuzat însă o separare ce ar fi determinat o ceartă canonică, din care cauză este exilat și înlocuit cu un bătrân bolnav ce avea să hirotonească episcopi etiopieni. Conflictul cu Biserica Coptă de la Cairo, care nu a recunoscut aceste hirotonii, a fost aplanat în 1941, când revine din exil Abbuna Kerilos, care, ca formă de împăcare cu Patriarhia, acceptă să aibă reședința la Cairo. Succesorul său va fi ales dintre episcopii etiopieni și avea dreptul de a hirotoni episcopi, dar cu aprobarea patriarhiei de Cairo. Din 1949 Abbuna etiopian devine de fapt căpetenie autocefală, iar în 1959 are loc și de drept recunoașterea oficială a autocefaliei Bisericii Etiopiene și ridicarea ei la rang de Patriarhie. Primul patriarh catolicos – așa după cum este titulatura – a fost Abbuna Vasile, investit la 29 iunie 1959.

În urma separării regiunii Eritreea de Etiopia, a luat ființă o Biserică autonomă a Eritreei, care are în fruntea sa pe Filip Tewolde Berhan, Patriarhul Eritreei, cu sediul la Asmara.

Biserica Etiopiană are 21 de eparhii, dintre care 19 în țară, una la Ierusalim și alta în Armenia, conduse de 14 arhiepiscopi și 7 episcopi. Statisticile menționează 18.000.000 de credincioși, cca 13.000 de biserici și în jur de 800 de mănăstiri. Slujitorii altarelor își fac pregătirea în două Seminarii și într-o Facultate de teologie de la Adis Abeba.

Biserica Etiopiană poartă relații frățești cu Biserici ortodoxe și este angrenată și în mișcarea ecumenică.

Relațiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi-Orientale

Bisericii Ortodoxe îi este specific spiritul de frățietate cu toate Bisericile creștine și, în acest context, a manifestat interes și față de Bisericile Vechi-Orientale, pentru o mai strânsă colaborare și înțelegere cu acestea.

Pe această cale s-a pornit din considerentul că Bisericile Vechi-Orientale sunt cele mai apropiate de Ortodoxie, având în primul rând tradiție apostolică, deosebiri ținând mai mult de terminologia dogmatică.

Încă la conferința interortodoxă din 1930 de la Vatoped s-a recomandat să se aibă în vedere relațiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi-Orientale. Conferința panortodoxă de la Rodos I (1961) readuce în actualitate problema și, astfel, în 1964 la Aarhus – Danemarca are loc prima întâlnire neoficială între teologi ortodocși și vechi-orientali care ajung la concluzia că diferența principală față de Ortodoxie este mai mult de ordin terminologic decât dogmatic. Urmează apoi în 1965 întâlnirea de la Adis Abeba a întâistătorilor Bisericilor Vechi-Orientale pentru fixarea unui punct de vedere unanim, iar în 1967, la Bristol-Anglia, se întâlnesc din nou teologi ai celor două Biserici, propunând o formulă de mărturisire de credință comună. În 1969 și Biserica Ortodoxă Română a constituit un grup de studii pentru promovarea dialogului cu Bisericile Vechi-Orientale. În 1970 are loc la Geneva o a treia consultație neoficială, ce constată multe aspecte comune în ceea ce privește Liturghia, învățătura de credință, practica canonică, natura Bisericii etc. La o a patra consfătuire neoficială, la Adis Abeba în 1971, s-au făcut propuneri pentru luarea unor măsuri concrete privind promovarea dialogului dintre cele două grupe de Biserici.

Prima fază a dialogului dintre cele două Biserici s-a desfășurat între 1985–1993, pe parcursul a patru întruniri generale ale comisiilor mixte: 1985 (Chambésy, Elveția); 1989 (Mănăstirea Anba Bishoi, Egipt); 1990 (Chambésy) și 1993 (Chambésy). Dialogul s-a concentrat în jurul temelor hristologice, ajungând la concluzia că cele două Biserici folosesc o terminologie diferită, dar mărturisesc aceeași credință cu privire la Persoana și opera de mântuire a lui Iisus Hristos. În calea restaurării comuniunii euharistice dintre cele două Biserici stau încă anatemele și excomunicările pronunțate de ambele părți. O a doua fază a dialogului dintre aceste două Biserici ar avea ca obiect depășirea acestor două obstacole. Decizia de restaurare a comuniunii euharistice dintre aceste două Biserici este de competența autorității sinodale din Bisericile respective. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog de Pr. prof. Dr. Ștefan Alexe.

CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI SUB TURCI

Cucerirea Constantinopolului de către turci la 29 mai 1453 este unul dintre evenimentele importante ale istoriei universale, iar consecințele ei se resimt până azi.

Declinul Imperiului bizantin a început din secolul al XII-lea, când cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a (1202–1204), manevrați de Veneția cu dibăcie, pentru interesele ei comerciale în Orient, au atacat Constantinopolul la 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor, jefuindu-l în mod barbar. Ei s-au instalat la Constantinopol după fărâmițarea Imperiului bizantin în mai multe unități politice și au întemeiat Imperiul latin de Constantinopol, care a durat din 1204 până la 1261, când împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) a reușit să intre în Constantinopol, alungând pe latini. Dar Imperiul bizantin restaurat n-a mai avut forța și strălucirea lui din trecut, încât, în mod inevitabil, se apropia de sfârșitul său tragic.

Moștenirea strălucitorului Bizanț au râvnit-o pe rând bulgarii, sârbii, latinii, dar mai ales turcii din Asia Mică. Până la sfârșit, marea metropolă a Evului Mediu, perla cetăților lumii, Constantinopolul, Parisul Evului Mediu, a căzut în mâinile turcilor otomani.

La 1354, turcii trecură pentru prima dată din Asia Mică în Europa și se stabiliră la Galipoli, în mare măsură și din greșeala politică a bizantinilor în luptele dintre împărații Ioan al V-lea Paleologul (1341–1376; 1379–1391) și Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341–1347, uzurpator; între 1347–1354, împărat) pentru ocuparea tronului imperial. Acesta din urmă și-a căsătorit fiica, Teodora, cu sultanul Orkan și, alinându-se cu turcii, s-a servit în timpul războiului civil de soldați turci contra rivalului său.

Zece ani mai târziu, în 1365, sultanul Murad I (1359–1389) a mutat capitala la Adrianopol, în Europa, semn sigur al ambițiilor europene ale turcilor, atunci în plină creștere și expansiune.

Popoarele balcanice, greci, bulgari, sârbi, albanezi, răvășite de gelozii naționale și neunite în fața pericolului comun, căzură rând pe rând sub dominația turcilor.

Mai întâi, în lupta din 15 iunie 1389 de la Cossovo Polije = Câmpia Mierlei, din sudul Serbiei, căzu Serbia cneazului Lazăr (1371 – † 15 iunie 1389).

La 17 iulie 1393, sultanul Baiazid Fulgerul – Ilderim (1389–1402), cuceri Târnovo, capitala Bulgariei orientale, iar în 1396, Vidinul, capitala Bulgariei occidentale. Întreaga Bulgarie intră din 25 septembrie 1396, după ce turcii învinseră armatele creștine în cruciada de la Nicopole, sub lunga dominație turcă, de care Bulgaria reuși să scape abia în urma războiului ruso-româno-turc din 1877–1878.

În 1430, turcii cuceriră Tesalonicul, al doilea mare oraș al Imperiului bizantin după Constantinopol.

La 10 noiembrie 1444, creștinii organizați în cruciadă contra turcilor, la care au participat Ungaria, Polonia și Țara Românească, au fost învinși la Varna. Zilele Constantinopolului erau de acum ca și numărate.

S-a sperat un timp că voievodul Transilvaniei, Iancu sau Ioan Corvin de Huniade (1441 – † 11 august 1456), tatăl regelui Ungariei Matei Corvin (1458–1490), va reuși să învingă pe turci, dar el suferi o înfrângere în 1448, la Cossovo Polije, în sudul Serbiei.

Abia suit pe tron la 18 februarie 1451, Mahomed al II-lea (1451–1481) a început să ia măsurile militare necesare în vederea cuceririi Constantinopolului. El profită cu abilitate de neînțelegerile creștinilor, de izolarea Constantinopolului, de aprigile certuri dintre unioniști și antiunioniști în Bizanț, de lipsa de ajutoare militare și economice pentru greci, de incapacitatea și miopia condamabilă a Statelor creștine apusene de a înțelege atunci iminența și gravitatea pericolului turcesc. A fost marea eroare politică a latinilor că n-au făcut nimic pentru salvarea Constantinopolului. Apusul creștin a așteptat căderea Constantinopolului cu o indiferență paralizantă, ocupându-se numai de interesele sale.

Mai întâi, Mahomed al II-lea închise Bosforul dinspre răsărit, construind pe coasta europeană un fort puternic, numit Rumeli-hisar, față în față cu cetatea Anatol-hisar, ridicată pe țărmul asiatic de sultanul Baiazid, oprind astfel orice corabie din Marea Neagră, care ar fi mers pentru aprovizionarea Constantinopolului. A pregătit apoi o flotă mare, a adunat o armată numeroasă, circa 160 de mii de soldați, și a procurat tunuri într-o cantitate necunoscută până atunci.

Plătindu-l «magnific», Mahomed al II-lea a obținut serviciile unui oarecare Orban sau Hrban, inginer ungur sau român din Transilvania, după istoricul Ducas, care și-a oferit mai întâi serviciile bizantinilor, dar, pentru că aceștia n-au avut cu ce-l plăti îndeajuns, a trecut la turci. Orban a construit tunuri de o mărime neobișnuită, putând să arunce proiectile de piatră grele de 600–900 kg la o distanță de o milă. Tunul cel mare a ajuns la Adrianopol în fața Constantinopolului tras de 70 de perechi de boi și de 2.000 de bărbați. Tunurile lui Orban au descurajat pe apărătorii capitalei bizantine. Asediul Constantinopolului a fost prima mare bătălie câștigată de artilerie, tunuri și alte arme de foc, lucru ce i-a făcut pe oamenii Evului Mediu să înțeleagă că cetățile nu mai sunt inexpugnabile și nu-i mai pot apăra ca până atunci.

La 5 aprilie 1453 a început asediul Constantinopolului pe uscat și pe mare și a durat până în zorii zilei de 29 mai.

Împăratul Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453) avea aproape 9.000 de soldați, în parte italieni, genovezi și venețieni, conduși de viteazul Giovanni Giustiniani Longo, podestatul genovez din Kaffa Crimeii, care intrase în Cornul de Aur înainte de începerea asediului cu două trireme, având un efectiv de 700 de oameni, care au luptat vitejește până la sfârșit.

Speranța apărătorilor erau zidurile puternice ale orașului, care de atâtea ori în istorie au rezistat barbarilor, și golful Cornul de Aur, a cărui intrare era închisă printr-un mare lanț legat la intrare de cele două maluri, care nu permitea flotei turcești intrarea în golf.

Ajutoare din Apus, cum s-a sperat, n-au venit. Papa Nicolae al V-lea (1447–1455) n-a voit să trimită nimic până nu se confirma oficial unirea Bisericilor. Veneția stătea la pândă și specula situația pentru

interesele ei comerciale în Orient; regele Aragonului, în Spania, a permis doar strângerea de alimente, care nu vor ajunge la timp.

În timpul asediului, întreaga populație a capitalei se ridică la 50.000 de locuitori, dintre care numai 5.000 erau în stare să poarte arme. La acțiunea de apărare, mai ales la astuparea spărturilor din ziduri, au luat parte, alături de bărbați, și femeile, copiii și călugării.

Primele atacuri mai mari, date la 5 și 18 aprilie și la 7 mai, au fost respinse; la 20 aprilie flota turcă a suferit un eșec grav. Turcii au reușit însă să treacă o parte din flota lor pe uscat, pe colina din spatele Galatei, trăgând corăbiile lor cu frânhii pe un pod de lemn, pe care le-au coborât apoi în Cornul de Aur.

La 22 aprilie, sultanul Mahomed al II-lea a cerut împăratului să-i predea orașul în schimbul Peloponezului. Oferta turcilor a fost respinsă, iar apărătorii au luptat în condiții din cele mai grele. Tunurile lui Mahomed al II-lea făceau spărturi mari în ziduri, pe care soldații creștini și populația nu le mai puteau repara, neavând materialele necesare.

În fața zvonurilor că se pregătește o nouă cruciadă creștină, consiliul de război turc a decis ca asaltul general să se dea la 29 mai.

În noaptea de 28 spre 29 mai, autoritățile Constantinopolului, în frunte cu împăratul, au asistat la o Liturghie solemnă, ultima, în Sfânta Sofia, s-au împărtășit cu toții și au plecat la apărarea orașului. Constantin al XI-lea Dragases a făcut apel la toți să lupte eroic. «Turcii au arme multe, noi însă avem credință. De va vrea Dumnezeu, vom birui ca David pe Goliat».

Între orele 1 și 2 noaptea, turcii au atacat în trei locuri deodată. Prima intrare la Kercoporta, în drumul spre Adrianopol, a cedat.

S-au făcut presiuni pe lângă împărat să se retragă cât mai este timp și să organizeze ulterior o campanie creștină pentru recucerirea orașului. Dar el n-a vrut să-și părăsească ostașii.

Tunurile turcești au reușit să facă o mare spărtură la poarta Sf. Roman, azi Top-Kapu. Împăratul văzu grav rănit pe viteazul Giustiniani Longo, care s-a retras pe o corabie și a murit apoi în insula Hios. Nu se va ști niciodată dacă poarta Sfântului Roman a rămas ori nu deschisă în urma unei ieșiri a apărătorilor contra turcilor.

În aceste momente tragice, împăratul, luând coiful și scutul, s-a aruncat în luptă alături de soldații săi, luptând vitejește pentru apărarea patriei sale milenare, a cărei glorie o acoperi cu o ultimă strălucire prin sacrificiul vieții sale. Corpul său, amestecat printre ale soldaților creștini, n-a mai putut fi identificat.

În zorii zilei de 29 mai 1453, marți, a treia zi după Rusalii, turcii si-au făcut apariția în oraș, iar de atunci și până astăzi «cetatea cea de Dumnezeu păzită» – Θεοφίλακτος πόλις, se află sub stăpânirea turcilor.

Populația creștină a Constantinopolului, consternată și înnebunită de spaimă, striga, fugărită prin case, prin circuri, pe străzi și peste tot de ienicerii victorioși: «orașul a fost luat, orașul a fost luat».

A fost atunci una din cele mai mari tragedii, cum puține altele cunoaște istoria.

O mulțime enormă, bărbați, femei, copii și bătrâni, călugări și călugărițe, se adăpostiră în Sfânta Sofia, crezând că-și vor găsi salvarea în marea catedrală a Ortodoxiei.

Cât de mare era ura împotriva latinilor, chiar în aceste momente tragice, ne-o relatează istoricul Ducas, care spune astfel despre credincioșii ortodocși: «Și într-o împrejurare atât de mare, dacă un înger ar coborî din cer și v-ar întreba: «Dacă primiți unirea și starea pașnică a Bisericii, voi alunga pe dușmani din oraș», voi nu v-ați împăca. Și dacă v-ați împăca, împăcarea voastră ar fi o minciună. O știu cei ce spuneau cu puține zile mai înainte: *«Mai bine să cădem în mâinile turcilor decât ale francilor»* (Ducas, *Istoria turco-bizantină*, XXXIX, 18, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 364).

Mulțimea înspăimântată de ororile turcești speră până la urmă în vreo salvare miraculoasă. Se spunea în popor că atunci când turcii vor ajunge la coloana lui Constantin cel Mare, întemeietorul orașului, un înger va coborî din cer și va pune sabia în mâna unui om așezat la picioarele coloanei, zicându-i: *Ia această sabie și răzbină poporul lui Dumnezeu*. Aceasta însă nu s-a întâmplat, cum aștepta poporul.

Trupele turcești s-au năpustit prin case, biserici, mănăstiri, prădând tot ce voiau, obiecte, podoabe, înrobind oamenii.

În Sfânta Sofia, creștinii asistau la Sfânta Liturghie când, deodată, cete de turci înarmați au pătruns înăuntru. Mulți bărbați au fost trecuți

prin ascuțișul sabiei, iar cei mai tineri, bărbați, femei și copii, legați laolaltă, au fost vânduți ca robi pe piețele Orientului. Băieți și tinere fete au fost batjocoriți de poftele bestiale ale turcilor; multe dintre mamele și fetele creștine au fost târâte în haremurile turcilor.

Au pierit atunci în Constantinopol peste 4.000 de creștini, iar alte mii au fost înrobiți și vânduți ca sclavi.

Istoricii Sphrantzes și Critobul spun că în momentul când au văzut pe turci îndreptându-se asupra lor, unii dintre preoții care slujeau la altar, în Sfânta Sofia, Sfânta Liturghie, au luat Sfintele și s-au îndreptat cu ele spre peretele de miazăzi. Acesta s-a deschis și i-a cuprins și vor rămâne acolo până ce clădirea va fi iarăși biserică sfințită.

În după-amiaza zilei de 29 mai, sau a doua zi, Mahomed al II-lea se îndreptă cu mare alai spre Sfânta Sofia. Intrând înăuntru, a certat pe un ture care strica mozaicul, spunându-i furios: «V-am permis să jefuiți orașul, să înrobiți pe locuitorii lui. Nu vă este de-ajuns? Clădirile, monumentele, edificiile publice sunt ale mele. De ele să nu se atingă nimeni!», apoi se îndreptă cu fața spre Meca și puse un «iman», un preot musulman, să rostească «predica în numele profetului Mahomed», declarându-o moschee.

De atunci, marea catedrală a Sfintei Sofii, «cerul pe pământ», – ὁ οὐρανοῦς ὁ ἐπίγειος, cum au numit-o rușii, scaunul măririi lui Dumnezeu – ὁ θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, gloria și lauda întregii Ortodoxii, a rămas moschee până în 1924, când reformatorul revoluționar al Turciei moderne, Kemal Atatürk (1923–1938), a declarat-o muzeu național.

Grecii, când au văzut că Mahomed al II-lea și ienicerii săi au pătruns în Constantinopol, au fost cuprinși de o zguduire și zdrobire de inimă extraordinară. Istoricul Ducas, într-un gen de ieremiadă, se exprimă astfel: «*O, Constantinopol, Constantinopol, cap al tuturor cetăților. O, Constantinopol, centrul celor patru părți ale lumii! O, Cetate, Cetate, strălucirea creștinilor și moartea barbarilor! O, Cetate, Cetate, raiul cel de al doilea sădit spre apus, cu tot felul de pomi înlăuntru său, încărcăți de roade spirituale... O, biserică, o, cerule pe pământ, o, altar ceresc, o, dumnezeiești și sfinte locașuri... O, case și palate de tot felul și voi sfinte ziduri, astăzi vă chem pe toate*

și plâng dimpreună ca și când ați fi însuflețite» (Ducas, *Istoria turco-bizantină*, XLI, 1 și 3, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 485–486).

După câțiva ani căzură și celelalte state grecești, frânturi din Imperiul bizantin: la 1460, turcii cuceriră Peloponezul, unde rezista despotatul de Mistra; la 1461, cuceriră Imperiul de Trapezunt, format în 1204, după cucerirea Constantinopolului de cruciații latini. Mahomed al II-lea se considera moștenitorul legitim al puterii imperiale bizantine. Până la sfârșitul domniei el a reușit să creeze, din fărâmițările și ruinele Imperiului bizantin, un altul, Imperiul turc, care se întindea din Mesopotamia la Marea Adriatică și râul Sava. Creșterea exterioară a Imperiului otoman a atins limitele Imperiului bizantin.

În istoria lui mai mult decât milenară, Imperiul bizantin a îndeplinit o mare misiune politică, religioasă și culturală. El a răspândit creștinismul în tot spațiul Mediteranei orientale, în Africa de nord, răsăritul Europei și Asia. El l-a apărut contra ereziilor și islamismului, a reprezentat Ortodoxia și a susținut-o cu toate forțele lui, a fost un centru de cultură și civilizație care a iradiat asupra tuturor popoarelor Europei.

Moștenirea religioasă și culturală a Bizanțului au primit-o popoarele ortodoxe din Peninsula Balcanică și din răsăritul Europei, pe care o păstrează până azi.

Timpu l roade și nimicește totul, chiar și gloria cuceritorilor sangvini și barbari, al căror nume a umplut lumea de măceluri și groază în timpul vieții lor. Din cuceririle și victoriile militare ale lui Mahomed al II-lea, obținute prin mari vărsări de sânge, a mai rămas sub stăpânirea turcă doar Asia Mică, Constantinopolul și o mică porțiune de teritoriu în jurul Dardanelelor, în Europa.

Biserica Ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea

După căderea Constantinopolului, sultanul Mahomed al II-lea a luat măsuri pentru restabilirea liniștii și reconstruirea orașului și a mutat aci capitala, denumită acum Istanbul, care până atunci era la Adrianopol.

La căderea orașului, scaunul patriarhal era vacant. Ultimul patriarh ecumenic, Grigorie al III-lea Mammas (1443–1450), unionist, a

părăsit Constantinopolul în 1450, din cauza opoziției populației față de unirea cu latinii.

După potolirea furtunii în Constantinopol, Mahomed al II-lea a cerut ortodocșilor să-și aleagă un patriarh. Aceștia, întrucât nu mai puteau alege un unionist, se gândiră la învățatul monah *Ghenadie Scholarios*, și, informându-se unde se află, îl găsiră la Adrianopol, în slujba unui turc bogat, care l-a tratat cu omenie. Sultanul a poruncit să fie adus îndată la Constantinopol.

Ghenadie Scholarios s-a născut în 1405 la Constantinopol și s-a numit ca laic Georgios Kurtesios (Kurteses) Scholarios. După ce a intrat în monahism, în al treizecilea an al vieții sale, în 1445, la mănăstirea Charsianit din Constantinopol, el s-a numit simplu *Ghenadie*, nume pe care-l va păstra tot restul vieții. De tânăr și-a format o aleasă cultură, cunoscând bine teologia și filosofia, îndeosebi filosofia lui Aristotel (384–322 î. Hr.), și, fapt important pentru un teolog bizantin din secolul al XV-lea, a învățat limba latină și s-a familiarizat cu unii scriitori latini, îndeosebi cu teologia lui Toma de Aquino (1225 – † 7 martie 1274), traducând din *Summa Theologiae*, lucrarea principală a acestuia.

Apreciind cultura și calitățile sale, împăratul Ioan al VIII-lea Palcologul (1425–1448) l-a numit în demnitatea de «*Judecător general al romeilor*» (bizantinilor) și în aceea de «*Secretar general al împăratului Ioan*». A făcut parte din suita împăratului la sinodul unionist din Ferrara-Florența, 1438–1439, dar n-a semnat actul de unire cu latinii din 6 iulie 1439 de la Florența, avându-se în vedere situația lui de laic, deși în timpul discuțiilor a fost pentru unire.

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, văzând ura clerului și a credincioșilor împotriva unirii cu latinii, a devenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului († 23 ianuarie 1444), apărătorul Ortodoxiei, intitulându-se «*Conducătorul adunării ortodocșilor*» și cel mai mare adversar al latinilor. Astfel, în primul tratat *Despre purcederea Sfântului Duh*, scris la sfârșitul anului 1445, el condamnă în termeni foarte aspri unirea de la Florența din 6 iulie 1439, spunând: «*Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, chinurile și decât mii de morți*» (Ed. Petit-Sinerides-Jugie, t. II, Paris, 1929, p. 260).

După cucerirea Constantinopolului de către turci, bucurându-se ca antiunionist de încrederea sultanului Mahomed al II-lea, Ghenadie Scholarios a ajuns cel dintâi patriarh ecumenic sub turci, păstorind în trei rânduri: 1454–1456; 1462–1463 și 1464–1465, sub numele de Ghenadie al II-lea Scholarios.

Alegerea lui ca patriarh s-a făcut într-un sinod ținut la Constantinopol și a fost hirotonit de mitropolitul de Heracleea. Instalarea sa ca patriarh ecumenic s-a făcut la 6 ianuarie 1454.

Sultanul Mahomed al II-lea avea interes să arate creștinilor oarecare bunăvoință. Întrucât sistemul teocratic al Coranului oprește pe musulmani să aibă legături directe cu cei de altă credință, Mahomed al II-lea, fiind unul dintre cei mai instruiți conducători politici ai timpului (cunoștea șase limbi: greaca, latina, araba, chaldaica, kurda sau, poate, siriaca și persana), influențat în parte de spiritul Renașterii, pentru a face posibilă o conviețuire pașnică între «agareni» și «creștini» și a stabili un «*modus vivendi*» între ei, luă măsură pentru menținerea și organizarea Patriarhiei ecumenice, dovedind marea lui perspicacitate politică. De aceea, el s-a arătat binevoitor față de noul ales.

Mai întâi, sultanul dăruie creștinilor ca reședință patriarhală biserica Sfinților Apostoli – Ἀποστολεῖον, marea necropolă a împăraților bizantini, construită de împăratul Constantin cel Mare (306–337), restaurată în secolul al VI-lea de împăratul Justinian cel Mare (527–565), jefuită însă de cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a, după 13 aprilie 1204, pe locul căreia se află azi geamia Fatih, ridicată în urmă de Mahomed al II-lea.

În biserica Sfinților Apostoli s-a făcut instalarea patriarhului Ghenadie Scholarios. Mahomed al II-lea a aflat repede ceremonialul care se obișnuia la investirea unui patriarh ecumenic în timpurile de strălucire ale împăraților bizantini și a ținut să respecte, la ceremonia instalării patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios, atât cât îi putea permite situația lui de căpetenie religioasă a musulmanilor, vechea rânduială bizantină.

Istoricul Gheorghe Sphrantzes, care nu poate fi nicidecum bănuit de simpatie față de turcii cuceritori, în *Cronica* sa, ne descrie astfel investitura patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios de către sultanul Mahomed al II-lea:

«Și astfel, însuși acest blestemat, voind, ca împărat al orașului, să facă precum au făcut împărații creștini, a invitat pe patriarh să ia masa și să vorbească împreună. Și, venind patriarhul, *l-a primit tiranul cu mare cinste și, vorbind multe împreună, i-a făcut patriarhului multe promisiuni*. Iar când s-a apropiat timpul să plece patriarhul din palat, ridicându-se sultanul, *i-a dat acea prețioasă cârjă și l-a rugat s-o primească*». Apoi, din ordinul sultanului, mai marii curții au însoțit pe patriarh până la catedrala Sfinților Apostoli» (Gh. Sphrantzes, *Chronicon Majus*, 1, 3, Migne, P. G., CLVI, 894C–895AB și Pseudo-Sphrantzes, adică Macarie Melissenos, *Cronica*, 1258–1481, liber III, 13, 15, ed. Vasile Grecu, București, 1966, p. 499 și 455–456).

În catedrala Sfinții Apostoli, patriarhul Ghenadie Scholarios a rămas puțin timp, deoarece într-o zi a găsit cadavrul unui turc. Biserica fiind socotită pângărită, patriarhul ceru sultanului o altă reședință patriarhală, unde se aflau mai mulți greci, iar acesta îi dădu în 1455 mănăstirea de călugărițe «*Pammacaristos*» = «*a Prea Fericitei Fecioare*», unde a rămas Patriarhia până la 1587. Din acest an, reședința Patriarhiei ecumenice a peregrinat în mai multe locuri. Ea a fost adăpostită apoi la *Vlah Sarai*, palatul prinților Țării Românești sau al reprezentanților lor pe lângă Sublima Poartă, unde a rămas zece ani.

În 1591, sultanul Murad al III-lea (1574–1595) preface biserica Sfintei Fecioare în moschee.

După 1597, Patriarhia ecumenică găsi adăpost pentru trei ani în biserica Sf. Dumitru Xiloportas, de unde, la începutul secolului al XVII-lea (1600–1602), se mută în biserica Sfântul Gheorghe, în cartierul grec al Fanarului, în fondul Cornului de Aur, unde se află până azi.

De la prima întâlnire cu patriarhul Ghenadie Scholarios, sau într-una din cele următoare, Mahomed al II-lea, după ce a stabilit posibilitatea unei conviețuiri pașnice între biruitori și biruiți, între «musulmani» și «creștini» – un *modus vivendi*, a fixat și în scris, după cum ne relatează cronicarul bizantin Gh. Sphrantzes, statutul juridic al Bisericii Ortodoxe din Imperiul otoman. Iată cuvintele sale:

«I-a dat patriarhului (ecumenic) porunci scrise – τὰ ἑγγράφα προστάγματα cu puterea semnăturii împărătești, dedesubt, ca nimeni

să nu-l supere sau să i se opună, ci el să fie independent, scutit de impozit și netulburat de nici un protivnic. El și patriarhii următori lui să fie scutiți de biruri și dări în veac și, de asemenea, toți arhiereii supuși lui» (Pseudo-Sphrantzes, *Cronica*, III, 13, 7, ed. V. Grecu, p. 456; P.G. CLV, col. 895 C–896 A).

Așadar, în aceste «porunci scrise» – τὰ ἔγγραφα προστάγματα, pe turcește «Berat», au fost consemnate drepturile și datoriile Bisericii Ortodoxe și ale populației creștine din întinsul Imperiului otoman.

În primul rând, patriarhul ecumenic a devenit «*Etnarh*» – Ἐθνάρχης, pe turcește «Milet Basi», adică conducătorul religios și politic al supușilor creștini din Imperiu, drept pe care nu l-a avut în timpul împăraților bizantini, în favoarea cărora putea oricând interveni la divan. I s-a acordat patriarhului dreptul de apel nu numai în chestiunile religioase, ci și în cele civile și juridice. Patriarhul garanta pentru loialitatea lor față de stăpânirea otomană.

În 1461, s-au dat și catolicosului armean și rabinului suprem al iudeilor drepturi similare în cadrul așa-numitelor «capitulații» interne ale Porții, care, în felul lor, se doreau a fi acte de bunăvoință ale sultanilor turci față de supușii lor nemusulmani. Mitropoliții și episcopii ortodocși puteau să-și păstreze drepturile și veniturile lor.

În ceea ce privește scara onorurilor – *cursus honorum* în Imperiu, patriarhul ecumenic a fost pus pe aceeași treaptă cu vizirii turci, fapt care demonstrează marea capacitate, priceperea și clarviziunea sultanului Mahomed al II-lea.

Patriarhul putea să pună taxe asupra clerului și credincioșilor, să judece pe creștini, să aibă o gardă personală din soldați turci.

Clerul în întregime, de la patriarh până la cel din urmă slujitor, a fost scutit de bir.

Bisericii Ortodoxe i s-a lăsat libertatea deplină a cultului și dreptul de a-și stabili dogmele în sinoade sau de a-și modifica organizarea după necesitățile ei. I s-a recunoscut păstrarea locașurilor de cult și i s-a dat asigurarea, care ulterior nu s-a respectat, ca niciodată și sub nici un motiv acestea să nu fie prefăcute în locașuri musulmane. I s-a recunoscut dreptul ca nunțile și înmormântările, ca și toate celelalte sărbători creștine și slujbe să se facă în toată libertatea. În timpul

sărbătorilor Paștelui, porțile zidului Fanarului puteau rămâne deschise trei zile și trei nopți.

La început, patriarhul își exercita oficiul său de «etnarh» printr-un *sfat intim*, compus din patru demnitari patriarhali, dintre care unii care puteau fi și mireni: marele logofăt, care făcea legătura cu Înalta Poartă, marele econom, sachelarul și sacheliul.

Ceilalți patriarhi de Răsărit, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, aveau o situație mai puțin privilegiată. Patriarhul de Constantinopol fiind căpetenia politică și peste creștinii din patriarhatele lor, ei rămâneau cu titlul de patriarhi, dar numai cu drepturile religioase.

Patriarhul de Constantinopol avea privilegiul de a trimite Sfântul Mir și celorlalte Biserici, pe care mai înainte și-l pregătea fiecare Biserică autocefală.

Ca să arate că ține la respectarea întocmai a celor orânduite cu privire la «*Statutul juridic*» al Bisericii Ortodoxe, sultanul Mahomed al II-lea a păstrat modul alegerii și ceremonia investirii patriarhului și pentru patriarhii următori, în lunga lui domnie. Ceremonia aceasta s-a păstrat și sub sultanii următori, până în timpul lui Mahomed al IV-lea (1648–1687) care, în 1657, a întrerupt-o, spânzurând pe patriarhul ecumenic Partenie al III-lea (1656–1657). De la această dată, instalarea patriarhului s-a făcut numai în prezența marelui vizir.

Hotărârile sultanului Mahomed al II-lea, acest «Berat», cu unele modificări impuse de împrejurări la anumite epoci, a fost «*Charta*» Bisericii Ortodoxe din Imperiul turc până la încheierea păcii dintre greci și turci, la Lausanne, 24 iulie 1923, când tânăra Republică turcă, creația reformatorului Kemal Atatürk (1923–1938), a abrogat cea mai mare parte din drepturile civile și politice ale patriarhului ecumenic, lăsându-i numai prerogativele sale religioase.

La început, patriarhii n-au dat sultanului nici un tribut. Mai în urmă, din cauza rivalității dintre clerul din Constantinopol și cel din Trapezunt, s-a ajuns să se ofere sultanului un «dar». Al cincilea patriarh după Ghenadie Scholarios, Simeon de Trapezunt (1466–1467; 1472–1474), cumpără scaunul patriarhal, oferind sultanului Mahomed al II-lea în 1466 un «dar» de 1.000 de ducați de aur, care, în curând, ajunse la 2.000 de ducați, iar pe la mijlocul secolului al XVI-lea, la 4.000.

În asemenea condiții, Patriarhia ecumenică izbuti să se substituie oarecum Imperiului bizantin dispărut, și, folosindu-se de Imperiul otoman existent, reuși să-și refacă autoritatea în tot Răsăritul creștin, adânc zdruncinată pe timpul lungilor discuții, certuri și încercări de unire cu latinii. Și cu cât cucerirea turcească strângea sub dominația ei tot mai multe țări ortodoxe, în aceeași măsură creștea și se lărgea sfera ei de autoritate, încât Bisericele Ortodoxe, care până atunci se bucuraseră de semiindependență sau independență totală, intrară din nou, cu timpul, în sfera de conducere centrală a Patriarhiei ecumenice.

După liniștirea lucrurilor în Constantinopol, sultanul Mahomed al II-lea dori să viziteze noua lui Capitală. Într-una din zile, în cursul anului 1455, sau la începutul anului 1456, sultanul Mahomed al II-lea, însoțit de suita sa, a vizitat pe patriarhul Ghenadie Scholarios la noua sa reședință patriarhală, la biserica Prea Fericitei Fecioare, având cu el o lungă convorbire teologică. Au urmat apoi încă două vizite și convorbiri. După a treia convorbire, Patriarhul Ghenadie Scholarios a scris pentru sultan o scurtă Mărturisire sau expunere a credinței creștine, cu titlul: «Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων» «*Despre calea mântuirii oamenilor*», împărțită în 12 articole de credință, după numărul celor 12 Apostoli, care este socotită de mulți teologi, în ordine cronologică, *cea dintâi scriere simbolică a Bisericii Ortodoxe*, după Simbolul niceo-constantinopolitan.

(Vezi pe larg Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credință a Patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Din iulie 1465, după al treilea patriarhat, Ghenadie Scholarios s-a retras definitiv la mănăstirea *Prodromos* = Înainte-Mergătorul, de lângă orașul Serres, la poalele muntelui Meneceu. Învățatul patriarh încetă din viață în 1472, iar mormântul său se află până azi în această mănăstire.

Nu trebuie să ne închipuim că libertățile acordate Bisericii Ortodoxe de sultanul Mahomed al II-lea s-au respectat cu strictețe de toți sultanii următori, ci, dimpotrivă, în anumite perioade, Biserica Ortodoxă din Imperiul turc a trecut prin momente foarte grele.

Patriarhul Ghenadie Scholarios însuși ne dă informații foarte prețioase despre greutățile întâmpinate în timpul păstoriei sale. Trebuia,

deci, spune el, cu încredința lui Dumnezeu, Care, ca un Părinte și stăpân ne vindecă de răutatea noastră, ca și capitala, Bizanțul, să bea paharul amărăciunii pe care l-au băut mai întâi atâtea cetăți din Asia și Europa, vasale acesteia. *«Iar dacă puterea lui Iisus n-ar fi păzit în mijlocul spinilor rodul credinței, în afară de orice speranță și iscusință omenească, aceasta s-ar fi împuținată»* (Scrisoarea pastorală a patriarhului Ghenadie cu privire la căderea Constantinopolului... din 1454, ed. Petit-Siderides-Jugie, t. IV, Paris, 1935, p. 218).

«Iar distrugerea neamului, din cauza moștenirii relelor, o plâng și chiar și din mormânt o voi plânge. Voi lăuda, mări și cânta pretutindeni și în veșnicie pronia, care a rânduit toate acestea așa» (*Ibidem*, t. IV, p. 225).

«Vai, ce voi plânge mai întâi?», se întreabă el în scrierea *Plângerea lui Ghenadie asupra nenorocirilor vieții sale*, compusă în liniștea mănăstirii Prodromos de lângă Serres, în 1460: *«Robia cea după trup a grecilor sau pierzania din suflete și din cele ce par că se mai păstrează? Pierderea totală a celor respectate de noi, sau necinstirea celor ce încă au rămas? Jignirile barbarilor împotriva credinței, sau fărâdelegile care au pus stăpânire pe sufletele credincioșilor?»* (Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. I, Paris, 1928, p. 288).

Apoi «privilegiile» acordate creștinilor de către sultani erau scump plătite. În schimbul *toleranței* acordate, creștinii nu aveau voie să facă propagandă, sau să combată credința musulmană, căci așa ceva se pedepsea cu moartea, nici să înființeze comunități noi sau să ridice biserici; pe cele vechi le puteau repara numai cu aprobarea stăpânirii turcești. Tragerea clopotelor a fost interzisă, cu excepția bisericilor din insule și de la mănăstirile din Muntele Athos; crucile de pe biserici au fost ridicate. Multe biserici din cele existente în Constantinopol și în provincii au fost transformate în moschei chiar în timpul lui Mahomed al II-lea. Creștinii, numiți în derâdere «*ghiauri*» – «necredincioși», nu aveau voie să presteze jurământ și să depună ca martori într-un proces cu un musulman. Patriarhul Rafael (1474–1475), sârb de origine, impus de Mara, fosta soție a sultanului Murad al II-lea (1421–1451), neputând plăti haraciul, a fost purtat pe străzile Constantinopolului cu un laț la gât și obligat să cerșească.

Creștinii din regiunile depărtate de capitală au suferit deseori abuzurile, vexațiunile și oprimările beilor, funcționarilor și milita-rilor turci.

Dintre toate birurile plătite de creștinii ortodocși, cel mai umilitor, rușinos și neuman a fost «*birul sau darea sângelui*», adică ridicarea forțată a copiilor creștini, îndeosebi a celor mai sănătoși din familiile mai bune, instituită în provinciile europene, la sugestia marelui muftiu, de sultanul Murad al II-lea, către 1438, pentru trupa de elită a ienicerilor, denumire derivată din cuvintele turcești «*yeni-ceri*» – trupă nouă, și pentru serviciul personal din palatul sultanului. Creștinii au fost puși astfel în situația tragică de a contribui la slăbirea și nimicirea lor cu propriii lor copii. În asemenea situație, grecii, bulgarii, sârbii, croații și albanezii au dus o viață de robi, fără istorie.

Pe lângă birul exagerat pe care-l plăteau, numit *haraci*, și copiii ce li se răpeau, creștinii trebuiau să dea dijme din produse, care ajunseseră uneori până la a treia parte din recoltă. Ei nu puteau să intre în administrație, în armată, în funcțiuni de stat, decât lepădându-se de credința lor. Chiar creștinii care reușeau să intre în serviciul turcilor ca interpreți, medici, secretari, agenți fiscali erau expuși urii și fanatismului lor.

Corvezi și rechiziții de tot felul, atentate asupra creștinilor, răpiri de copii pentru haremuri sau pentru a fi vânduți ca sclavi pe piețele Orientului, erau lucruri obișnuite în Imperiul turc. De-a lungul a patru secole de robie, mulți creștini au fost siliți să treacă la mahomedanism.

Cu toate condițiile grele și apăsătoare în care a trebuit să trăiască, Biserica Ortodoxă a înlocuit pentru creștini statul bizantin dispărut. Ea a avut un rol și o importanță deosebite în păstrarea conștiinței naționale a popoarelor din Balcani, până ce a fost posibil, în urma revoluțiilor și războaielor din secolul al XIX-lea, ca acestea să se elibereze. (Pentru alte informații, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «*Ortodoxia*», VIII (1956), nr. 1, p. 72–108).

STAREA BISERICII APUSENE ÎNAINTE DE REFORMĂ

1. Captivitatea babilonică a papilor (1309–1377)

În secolele XIV-XV, Biserica Apuseană a trecut printr-o gravă criză. Urmașul papei Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303), Benedict al XI-lea (1303–1304), un papă cu alese calități morale, a păstorit mai puțin de un an.

În iunie 1305, după discuții îndelungate în care s-au ciocnit interesele franceze cu cele italiene, a fost ales papă la Perugia francezul Bertrand de Got, arhiepiscop de Bordeaux, care și-a luat numele de Clement al V-lea (1305–1314). În loc să-și facă înscăunarea, cum era natural, la Roma, și-a făcut-o la Lyon. După terminarea solemnităților și-a stabilit reședința la Bordeaux (1305–1306), apoi la Poitiers (1307–1308) și în cele din urmă la Avignon, pe valea Ronului, unde papalitatea avea un mic principat, numit Venaissin.

Din 1309 a început așa-zisa *captivitate babilonică a papilor*, la Avignon, care a durat aproape 70 de ani, până la 1377. La Avignon au stat șapte papi, aproape captivi, instrumente ale regilor Franței.

Dovada o făcu, la început, papa Clement al V-lea, care, din ordinul regelui Franței Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), desființă Ordinul templierilor, având în vedere că aceștia se opuneau regelui domnic să-și exercite autoritatea sa regală și să pună mâna pe imensele averi ale ordinului din Franța.

Pierzând Locurile Sfinte, din 1291, templierii s-au stabilit în Franța. În 1307, ei au fost acuzați de erezii și schisme. Din ordinul lui Filip al IV-lea a fost arestat generalul ordinului, Jacques de Molay,

140 de cavaleri, aflați la Paris, și sute de alți cavaleri care trăiau în diferite orașe franceze. Ei au fost întemnițați și torturați. Ultimul act al marii tragedii a Ordinului templierilor s-a încheiat în sinodul de la Vienne (Franța) pe valea Ronului, din 1311–1312, socotit al XV-lea sinod general în Biserica Romano-Catolică, care a aprobat desființarea ordinului. Jacques de Molay a fost ars pe rug la 11 martie 1314.

Dintre cei șapte papi de la Avignon, amintim pe Ioan al XXII-lea (1316–1334), care n-a părăsit niciodată Avignonul, nici palatul prezidențial, decât pentru a merge la biserică.

În timpul lui, pentru a scoate Biserica Apuseană din criză și decadență, au apărut primele formulări ale *ideologiei conciliariste*, care socoteau că *autoritatea sinodului este mai presus de autoritatea papei*.

Pentru a salva papalitatea între anii 1327–1328, papa Ioan al XXII-lea a condamnat unele propoziții din scrierile lui Meister Eckhart (1260–† 1327), cel mai mare mistic german al Evului Mediu.

De asemenea a fost pusă la index celebra scriere *Defensor pacis* a lui Marsilius de Padua (1227–1342) și a lui Jean de Jandun († 1328), în care se combat pretențiile papalității de imixtiune interstatală și se afirmă pentru prima dată principiul suveranității statului laic. Puterea supremă în stat trebuie înțeleasă ca fiind delegată din voința poporului, și nu a papei. După opinia lui, statul laic poate controla și, la nevoie, chiar confisca averile Bisericii. Principiul a fost reluat apoi de publicistul și scriitorul florentin Nicolo Machiavelli († 1527) în cunoscuta lui scriere *Il Principe*, în care a susținut că statul civil poate folosi orice mijloace pentru apărarea intereselor lui. Puterea absolută a papei în stat și peste stat, din așa-zisa putere a Apostolului Petru, nu are nici o bază în Sfânta Scriptură.

Pentru ideile sale îndrăznețe, papa Ioan al XXII-lea l-a excomunicat, în 1328, pe renumitul teolog William Occam (1270 – † 1349), dar acesta s-a împăcat cu Biserica în 1347.

Cât au stat papii la Avignon, tot Apusul creștin, dar mai ales Roma, a avut de suferit. De aceea, papa Urban al V-lea (1362–1370), în decursul vizitei făcute de împăratul Germaniei, Carol al IV-lea (1346–1378), la Avignon, se hotărî să plece la Roma. Însoțit de opt cardinali, la 30 aprilie 1367, a părăsit Avignonul, fără știrea regelui francez, iar în octombrie 1367 și-a făcut intrarea în Roma, unde populația orașului i-a

făcut o primire triumfală. Dar în Lateranul ruinat nu s-a simțit bine și în 1370 s-a întors iarăși la Avignon, unde francezii erau fericiți că au din nou pe papă în mijlocul lor.

Cardinalii, în majoritate francezi, au ales papă tot un francez, sub numele de Grigorie al XI-lea (1370–1378), care, împotriva voinței regelui Carol al V-lea al Franței (1364–1380) și a cardinalilor francezi, s-a hotărât să se instaleze definitiv la Roma. El a părăsit Avignonul și a ajuns la Roma la 17 ianuarie în 1377, unde a mai păstorit până la 27 martie 1378, fiind ultimul papă francez pe scaunul papal. Cu el s-a încheiat captivitatea babilonică a papilor.

2. Marea schismă papală din Apus (1378–1417)

După moartea papei Grigorie al XI-lea, cardinalii, sub presiunea poporului din Roma, au ales papă un italian, în persoana arhiepiscopului de Bari, sub numele de Urban al VI-lea (1378–1389).

Prin reformele sale, acesta nemulțumi pe cardinalii francezi, care se retrag la Neapole, între ei și trei italieni, și aleg alt papă, un francez, în persoana lui Clement al VII-lea (1378–1394). Acesta declară nulă alegerea italianului Urban al VI-lea, sub pretextul inventat că ea s-a făcut necanonic, și, sub presiunea poporului și împreună cu grupul lui de cardinali, se instalează în 1379 la Avignon, în Franța.

Ambii papi, considerându-se legitimi, se excomunicară reciproc, excomunicând și pe adepții și popoarele celuilalt. Fulgerele afurisenilor și excomunicărilor zburau deasupra popoarelor de la o reședință papală la alta, încât, până la urmă, aproape toată creștinătatea apuseană s-a văzut exclusă din Biserică de papa Urban al VI-lea de la Roma și de rivalul său, Clement al VII-lea de la Avignon.

Dezbinarea papilor a ținut aproape 40 de ani, între 1378 și 1417, și ea este cunoscută în istorie sub numele de *marea schismă papală din Apus*. O confuzie s-a produs în conștiințe în acest timp despre rostul Bisericii, încât din toate părțile s-au propus soluții care să facă «*reformatio Ecclesiae in capite et membris*» – «*Reforma Bisericii cu privire la capul și membrii ei*». După moartea papei Urban al VI-lea, cardinalii de la Roma au ales papă pe Bonifaciu al IX-lea (1389–1404).

La moartea papei Clement al VII-lea de la Avignon în 1394, Universitatea din Paris a făcut propunerea, pe care și-a însușit-o și regele Franței, să nu se mai aleagă alt urmaș. Dar cardinalii francezi aleseră papă la Avignon, la 28 septembrie 1394, pe cardinalul Pedro de Luna, sub numele de Benedict al XIII-lea (1394–1424).

La Roma, după moartea papei Bonifaciu al IX-lea, cardinalii au ales pe Inocențiu al VII-lea (1404–1406), iar după moartea acestuia, pe Grigorie al XII-lea (1406–1415), care fu depus în 1409 de sinodul de la Pisa, dar el renunță abia în 1415.

Cum nici unul dintre cei doi papi nu voia să cedeze, cardinalii celor două partide propuseră să fie convocat un sinod general la Pisa, în Italia.

3. Sinoadele conciliariste de la Pisa, Constanța și Basel

a) **Sinodul de la Pisa** a fost convocat la 25 martie 1409 pentru curmarea marii schisme papale, dar în loc s-o aplaneze a lărgit-o.

La 5 iunie, sinodul depuse atât pe papa Benedict al XIII-lea de la Avignon, cât și pe papa Grigorie al XII-lea de la Roma, și, în locul lor, alese la 17 iunie pe Alexandru al V-lea (1409–1410), numit înainte Petru Philargis, grec latinizat din Candia, în insula Creta, care aparținea atunci Republicii Veneția, cu hotărârea ca să rămână singur papă peste întreg Occidentul. Cei doi papi existenți însă nu voiră să părăsească scaunele lor, încât, în loc de doi papi, acum existau trei, care se excomunicau reciproc.

La 3 mai 1410, Alexandru al V-lea muri, și în locul său cardinalii au ales la Pisa pe papa Ioan al XXIII-lea, numit înainte Balthasar de Cossa. Haosul din Biserica Romano-Catolică a crescut, iar dorința de reformă a Bisericii deveni mai arzătoare ca niciodată.

Acum își face apariția teoria *«conciliarismului»*, potrivit căreia autoritatea sinodului este mai presus de puterea absolută a papei.

b) **Sinodul de la Constanța (1414–1418)**. Salvarea Bisericii Romano-Catolice a venit din partea Imperiului german. Împăratul Sigismund I de Luxemburg al Germaniei (1410–1437), care era în același timp și rege al Ungariei (1387–1437), a reușit să pună capăt *«schismei cu trei capete a Imperiului»*. Urmărind să stingă marea

schismă papală, ca șef al Imperiului german, iar ca rege al Boemiei dorind să pună capăt ereziei husite, convinse pe papa Ioan al XXIII-lea să convoace în 1414 cel mai mare sinod din Apus, la Constanța, azi în Germania, socotit ca al XVI-lea sinod general al Bisericii Romano-Catolice. Sinodul poate fi numit mai curând un «congres european» al conducătorilor lumești și bisericești, căci la el au participat și reprezentanții universităților apusene, sinodalii ajungând la numărul de 1.800.

Papa Ioan al XXIII-lea, ales la Pisa, sosi la Constanța și deschise sinodul, la 5 noiembrie 1414, dar lucrările au început la 16 noiembrie 1414, cu speranța că el va fi recunoscut ca singurul papă. În ședința din 2 martie 1415, el a fost silit să citească un document în fața sinodului, prin care prevedea că în cazul în care cei doi papi, de la Roma și Avignon, vor renunța la scaune, el va face la fel. La 20 martie 1415 însă, el fugi din Constanța, lăsând sinodul fără conducător.

Cei 1.800 de sinodali, rămași singuri, au socotit că a sosit momentul potrivit să decreteze că *autoritatea conciliului este mai presus de autoritatea papei. Teoria superiorității sinodului asupra autorității papei, numită «conciliaristă», a fost promovată de conciliile de la Pisa, Constanța și Basel (1431–1449), încât ele au primit în istorie numele de «sinoadă conciliariste».*

Stimulați de membrii Universității din Paris, în frunte cu Jean Charlie Gerson (1362–1429) și Pierre d'Ailly, episcop francez de Cambray (1350–1420), sinodalii hotărâră, potrivit teoriei sinodalității sau conciliarismului, următoarele:

a) *Sinodul, întrunit legitim, prin puterea Sfântului Duh, reprezintă Biserica militantă și deține puterea în chip nemijlocit de la Dumnezeu. Toți, chiar și papa, sunt obligați să i se supună în ceea ce privește credința, curmarea schismei și reforma Bisericii «in capite et membris».*

b) Cine se va opune sinodului va fi pedepsit conform legii și prevederilor dreptului canonic.

c) Papa Ioan al XXIII-lea, părăsind sinodul, e suspect de favorizarea schismei și de erezie.

d) Membrii sinodului au avut și au deplină libertate de hotărâre.

La 17 mai 1415, papa Ioan al XXIII-lea este prins și adus lângă Constanța, iar de aci a fost dus la Heidelberg, apoi la Mannheim, de unde a scăpat, în 1419, grație intervenției papei Martin al V-lea, ales de sinod, dar în curând a murit.

Aflând de pățania rivalului său, papa Grigorie al XII-lea, de la Roma, demisionă de bună voie și decedă în 1417.

Benedict al XIII-lea de la Avignon nevoind să renunțe, a fost demis de sinod în 26 iulie 1417 și trăi la Perpignan, în Franța, până la 1424.

La 11 noiembrie 1417, sinodul a ales papă legitim pe cardinalul Odo Colonna, italian, sub numele de Martin al V-lea (1417–1431), încât prin alegerea lui marea schismă papală a luat sfârșit.

La începutul lui iunie 1415, a fost adus la Constanța și Jan Hus, spre a se justifica în fața sinodului pentru ideile sale. În ședința din 6 iulie 1415, Ioan Hus, care spera că sinodul îl va apăra și-i va da dreptate, a fost condamnat ca eretic, lipsit de demnitatea preoțească și extrădat autorităților civile, care l-au ars pe rug în aceeași zi.

În anul următor, la 30 mai 1416, a împărțășit aceeași soartă și prietenul său, Ieronim de Praga.

În februarie 1418, a sosit la conciliul din Constanța o delegație compusă din 19 mitropoliți răsăriteni (între ei și Grigorie Tamblac, din 1415 mitropolitul Kievului), din laici din Constantinopol și din reprezentanții laici ai Moldovei și Țării Românești, pentru a discuta unirea dintre Biserica Răsăritului și Biserica Apusului. Nu s-a putut realiza însă nimic, deoarece sinodul avea alte probleme de rezolvat.

Sinodul de la Constanța, deschis oficial la 5 noiembrie 1414, a fost declarat închis oficial la 22 aprilie 1418 de noul papă, Martin al V-lea, după 45 de ședințe.

c) **Sinodul de la Basel (1431–1449).** Pentru aplicarea măsurilor de reformă «*in capite et membris*» papa Martin al V-lea, deși n-ar fi dorit, a fost nevoit să convoace un sinod general la Pavia, în 1423, pe care-l mută, din cauza unei epidemii de ciumă la Siena. Sinodul se dizolvă în 1424 din cauza proiectelor franceze de reformă, care *restrângeau dreptul papei*.

La stăruințele Angliei, s-a căzut de acord ca sinodul să se deschidă în martie 1431 la Basel, în Elveția, dar și-a început lucrările în iulie. Curând după deschiderea sinodului, papa Martin al V-lea muri,

la 20 februarie 1431. Președinția sinodului a fost încredințată cardinalului Iuliu Cesarini, dar acesta plecă ca legat papal în Germania. Sinodul, sub președinția lui Ioan de Palomar și Ioan de Ragusa, a împăcat în 1431 pe husiții moderați (calixtini) din Boemia și începu problema reformei în Biserică.

Noul papă, Eugen al IV-lea (1431–1447), informat asupra atmosferei liberale care domnea în sinod, temându-se de hotărârile lui și urmărind unirea cu grecii, prin enciclica din 18 septembrie 1431 hotărî închiderea sinodului din Basel și mutarea lui la Bologna, în Italia, în vederea încheierii unirii cu grecii.

Sinodalii din Basel protestară, acuzând pe papă că a mutat dinadins sinodul la Bologna, spre a nu fi silit să aplice decretul sinodului din Constanța referitor la *superioritatea sinodului asupra autorității și persoanei papei*. Încurajați de împăratul Sigismund al Germaniei, de majoritatea prinților, de delegații sosiți la sinod și de votul clerului francez întrunit în februarie 1431 la Brouges, sinodalii hotărâră să continue lucrările la Basel, fără să țină seama de hotărârea papei.

Papa Eugen al IV-lea a trebuit să cedeze și, la 15 decembrie 1431, a recunoscut sinodul.

Văzând însă că sinodalii continuă opoziția față de papalitate, papa Eugen al IV-lea a profitat de tratativele cu grecii (pentru unire) și, prin bula «Doctor Gentium» din 18 septembrie 1437 mută sinodul la Ferrara, pe coasta de răsărit a Italiei; acesta se deschise oficial la 4 martie 1438, în prezența sa, a împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448), a patriarhului Iosif al II-lea (1416–1439), a numeroșilor reprezentanți răsăriteni și a cardinalilor și episcopilor romano-catolici.

Sinodalii din Basel însă continuă lucrările, deși unii dintre ei s-au dus la Ferrara, și, în ședința din 24 ianuarie 1438, hotărâră să suspende pe papa Eugen al IV-lea, iar în ședința din 25 iunie 1439 l-au declarat eretic și l-au depus din scaun pentru faptul că a refuzat să accepte principiile «conciliariste», formulate de sinodul din Basel.

La 5 noiembrie 1439, sinodul din Basel a proclamat papă pe Amedeu de Savoia, sub numele de Felix al V-lea (1439–1449). Este ultimul antipapă. O nouă schismă luă naștere în Biserica Romano-Catolică.

Cu toate că la început unele state apusene au rămas credincioase lui Felix al V-lea, din 1443, rând pe rând, Franța, Aragonul, Scoția, iar din 1445 și Germania s-au pronunțat în favoarea papei Eugen al IV-lea.

Ședințele sinodului din Basel au continuat până când se mută în 1448 la Lausanne, în Elveția franceză, și se dizolvă în 1449, când Felix al V-lea recunoscă pe papa Nicolae al V-lea (1447–1453).

Ceea ce a ridicat prestigiul lui Eugen al IV-lea în timpul Sinodului de la Basel care din 24 ianuarie 1438 nu-l recunoștea, a fost unirea încheiată cu grecii la 6 iulie 1439 la Florența. Ortodocșii au contribuit, poate fără voia lor, la ridicarea prestigiului papalității în ochii occidentalilor.

Biserica Romano-Catolică recunoaște din sinodul de la Basel numai primele 25 de ședințe, adică cele ținute până la mutarea sinodului la Ferrara, la 18 septembrie 1437, în care s-a discutat modul de combatere a sectelor și ereziilor și alte probleme care nu atingeau autoritatea Sfântului Scaun de la Roma.

PERIOADA A V-A (MODERNĂ)

STAREA BISERICII ÎNAINTE DE REFORMĂ

Reforma Protestantă din secolul al XVI-lea constituie unul dintre cele mai mari evenimente din istoria universală, în special din istoria Bisericii Romano-Catolice. Ea este un proces multilateral, la care au contribuit cauze religioase, morale, politice, sociale, economice, culturale și naționale, iar consecințele lor se simt până în zilele noastre.

Cauzele religioase sunt numeroase. Captivitatea babilonică a papilor la Avignon (1309–1377), în Franța, sinoadele «conciliariste» de la Pisa, Constanța și Basel, care au făcut eforturi laudabile de a realiza reforma Bisericii – *Reformatio ecclesiae in capite et membris* – și au decretat superioritatea autorității sinodului asupra autorității papei, au slăbit mult autoritatea monarhică și prestigiul puterii absolute a papei.

În secolul al XV-lea, Nicolae de Cusa sau Cusanus (1401–1464) în lucrarea sa *De concordantia catholica* a apărat drepturile conciliului asupra supremației pontificale a papei și a atacat cu succes așa-zisa *Donatio Constantini* – Donația lui Constantin și *Falsele decretale pseudo-isidoriene*, pe baza cărora papalitatea își întemeia drepturile de a avea un stat papal.

Unii papi, precum și unii cardinali și episcopi, care se recrutau din familiile nobile, chiar la vârsta minoratului, numeroși preoți de parohii, abați, călugări din mănăstiri și din diferite ordine monahale n-au fost modele de moralitate în viața Bisericii și scandalizau pe credincioși prin purtarea lor imorală devenind urâți și detestați.

Episcopii și abajii mănăstirilor, în special, începuseră să ducă o viață de mari seniori, trăind în lux, petreceri și desfrâu, nemaipurtând

haina clericală, călcând regula celibatului. Numeroși călugări locuiau în particular ca proprietari, disprețuiți de popor.

În opozițiune cu bogăția și luxul sfidător al clerului superior, exista un proletariat ecclesiastic, format din preoții parohiilor sărace, care abia puteau să-și ducă viața, fiind constrânși să adauge la slujba lor sacerdotală, meșteșugul și diferite ocupații lumești; sătui de sărăcie, ei erau gata să simpatizeze cu orice mișcare revoluționară.

La acestea s-a adăugat lăcomia după avuție, începând cu vârfurile ierarhiei catolice până la preoții de mir. Măsurile supărătoare de a-și procura bani pe orice cale, în special abuzul prin predicarea indulgențelor și abuzurile fiscalității papale, care încasa tot felul de taxe din cele mai depărtate parohii ale lumii catolice, au contribuit la denigrarea și înjosirea papalității. Ca putere lumească, papalitatea încasa dijmă din veniturile tuturor bisericilor.

La aceasta se adăuga *nepotismul* și *simonia*. Nepotismul a făcut din papii Renașterii adevărate dinastii de beneficiari și favoriți. Vinderea și cumpărarea demnităților bisericești atinseseră proporții catastrofale. Nemulțumirea credincioșilor era mare, fiindcă își vedeau Biserica desfigurată prin cumpărarea indulgențelor și comercializarea mântuirii.

Referitor la simonie, poetul italian Battista Mantovano, în lucrarea *De calamitate temporum*, I, 3 scrie: «Arabul vinde tămâie, sirianul purpură, evreul fildeș, iar la noi, preoția, sanctuarele, altarele, rugăciunile, cerul și chiar și Dumnezeu, totul este de vânzare» (Fred Berence, *Renașterea italiană*, trad. de Maria Carpov, t. II, București, 1969, p. 21).

Mai apar apoi și papi războinici, ca Iuliu al II-lea (1503–1513), și libertini, ca Alexandru al VI-lea Borgia (1492–1503) și Leon al X-lea (1513–1521), care au făcut un mare rău Bisericii.

Așa de mare era imoralitatea în Biserica Romano-Catolică, încât însuși papa Adrian al VI-lea (1522–1523), în prima sa cuvântare din consistoriu, a repetat cuvintele lui Bernard de Clairvaux († 1153): «*Atât de mult au crescut păcatele Romei, încât cei întinați nici măcar nu le mai simt mirosul*».

Tot papa Adrian al VI-lea dădea nunțiului papal Chierigati în 1522 astfel de instrucțiuni în discuțiile cu protestanții: «Tu trebuie să

spui că recunoaştem în chip liber că Dumnezeu a îngăduit această persecuţie a Bisericii (Latine) *din cauza păcatelor oamenilor şi îndeosebi a preoţilor şi prelaţilor...*

Noi toţi, prelaţi şi preoţi, ne-am depărtat de calea dreptăţii. De mult timp chiar, nimeni n-a mai săvârşit binele... Prin urmare, vei promite în numele nostru că ne vom da toată silinţa să începem prin a îndrepta Curtea Romei, de la care a venit tot răul; de la ea va ieşi vindecarea, precum tot de la ea a venit boala» (L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters...*, t. IV, 2–4, 1907, p. 93. Trad. franceză de A. Poizat, t. IX, 4–e ed., Paris, 1913, p. 104–105).

Pe lângă abuzurile cu cele sfinte şi simonie, se mai adăugau şi superstiţiile populare cu credinţa în «puterea diavolului» şi vrăjitorie. În asemenea cazuri, intervenea cu brutalitate inchiziţia, devenită tribunal ecclesiastic din 1184, cu aprobarea papei Lucius al III-lea (1181–1185), care aplica tortura, socotită «legală», din 1252, prin aprobarea papei Inocenţiu al IV-lea (1243–1254) şi, în final, arderea pe rug. Excese şi ororile inchiziţiei, practicate îndeosebi în Spania, cu aprobarea Statului, au contribuit la îndepărtarea credincioşilor catolici de Biserică.

Cauzele politice au şi ele o parte importantă la ivirea Reformei Protestante. Încă din anii 754–755 papalitatea a reuşit să întemeieze, cu ajutorul regelui franc Pepin cel Scurt (741–756), un stat papal sub numele de *Respublica Romanorum*. Ca şefi de stat, unii papi şi-au neglijat misiunea şi datoriile lor religioase şi luau parte la treburile civile, uneori chiar şi la războaie, spre marele scandal al credincioşilor.

La germani, din secolul al X-lea, tendinţa de «*pătrundere spre Răsărit*» – «*Drang nach Osten*», a alternat cu «*dorinţa după sud*» – «*Sehnsucht nach Süden*». Lupta din oraşele Lombardiei dintre Guelfi, partizanii papei, şi Gibelini (Waiblingen), partizanii împăratului, a creat mari nemulţumiri şi proteste printre credincioşi, care nu vedeau cu ochi buni cum papii se luptă pentru cuceriri şi stăpâniri terestre. Lupta dintre cele două partide, absorbind forţele împăratului în Italia, nu i-a permis să se ocupe mai de aproape de treburile interne din Germania, spre a controla şi curma neorânduielile şi abuzurile clerului.

Rezultatul luptei dintre Guelfi și Gibelini a fost întărirea antagonismului dintre germani și italieni. Ura contra Romei papale va fi trăsătura comună a tuturor reformatorilor, clerici și nobili din Germania, Elveția și Anglia.

Regele Franței, Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), prin lupta sa cu papa Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303) a dat, de asemenea, o lovitură puternică autorității monarhice a papei și prestigiului papalității în lume.

Cauzele social-economice au, de asemenea, partea lor de contribuție la apariția Reformei Protestante.

Creștinismul, *religie urbană* în primul rând, are meritul de a fi întreținut în Occidentul Europei, în Evul Mediu, continuitatea urbană a lumii romane din trecut. Dar, în ciuda pretensei armonii din sânul societății medievale, au existat totuși în sânul ei antagonisme și lupte de clasă. După unii cronicari și episcopi, societatea era împărțită în trei: *oratores*, *bellatores* și *laboratores* adică: *cei ce se roagă, luptătorii și muncitorii*.

Clericii de toate categoriile (*oratores*) și seniorii (*bellatores*) au căutat să trăiască din truda muncitorilor (*laboratores*), care, în repetate rânduri, s-au revoltat și au cerut ușurarea situației lor mizere.

Dezvoltarea economică a fost în general slabă. Occidentul medieval a fost aproape fără întrerupere un univers al foamei și calamităților, o lume în echilibru marginal. Sabia și focul – *ferrum et ignis*, foametea, molima, schimbările de climă, catastrofele naturale, tâlharii și jafurile, pasiunea nestăvilită a distrugerii oricăror valori materiale și spirituale, frământările religioase sunt siniștrii protagoniști ai lumii medievale.

Apariția micii, apoi a marii burghezii în marile centre comerciale, a spart cercul îngust și echilibrul precar al economiei rurale în statele feudale. La ridicarea burgheziei au contribuit și marile descoperiri geografice, îndeosebi descoperirea «*Lumii noi*», numită apoi *America*, în 1492 de genovezul Cristofor Columb, precum și «oculul lumii pe apă», prin expediția lui Magellan, între 1519–1522, în țările Orientului îndepărtat, de unde s-au putut aduce bogății imense de care au profitat țările din occidentul Europei.

Se constată acum tot mai frecvent ciocnirea intereselor nobilimii feudale, deținătoarea unor latifundii imense, cu ale burgheziei din orașe și ale țărânimii de la sate, care simțea tot mai acut nevoia de pământ.

Spre finele secolului al XIV-lea, prereformatorul John Wycliffe († 1384), în Anglia, și Jan Hus († 1415), în Boemia, au atacat cu succes pretențiile papei la primatul universal, fiind aprobați de nobili și credincioși. Totodată ei au atacat și principiul proprietății bisericești, atât de neonest și abuziv folosit de episcopi, de ordinele cerșetore și de mănăstiri.

Nobilii, prelații și abații mănăstirilor, ca să salveze proprietățile, au înmulțit taxele feudale și au urcat rentele, în defavoarea țărânimii, ajunsă la sapă de lemn. De acum, au luat naștere numeroase mișcări populare de rezistență contra exploatării nemiloase, care au ajuns uneori la vărsări de sânge, mai ales în Anglia și Germania.

Cauzele culturale au o mare contribuție la apariția Reformei Protestante. Ceea ce caracterizează societatea premergătoare Reformei, este dorința ei de libertate în viața de stat, în viața religioasă, culturală și artistică și gustul ei pentru individualism.

Sfârșitul Evului Mediu, ca de altfel întregul Ev Mediu, în afară de credința religioasă, care a produs minunatele catedrale gotice, a fost plin de patimi și zgomot, de nedreptăți, de sânge și de lacrimi. De aceea întreaga societate medievală a respirat ușurată la apariția *umanismului*, când ea a putut să se bucure din plin de surâsul optimist al *Renașterii*, care a pregătit în istoria lumii epoca modernă.

Renașterea din sec. XIV–XVI, care a pus în circulație valorile culturale și artistice ale antichității greco-romane și *umanismul clasicist* sau *laic*, care a cultivat încrederea în forțele creatoare ale omului – *individualismul*, au zdruncinat credința în dogmele Bisericii și în viața de dincolo.

În Italia, Renașterea avea ca protectori pe papii Iuliu al II-lea și Leon al X-lea. Antipatia față de Roma papală a crescut datorită spiritului Renașterii, care domnea la Roma și a transformat-o într-o cetate a culturii și artelor profane, urmând modelul antichității păgâne greco-romane.

La Roma se săvârșea, într-adevăr, un cult măreț și pompos, mai mult formal, în timp ce Germania era atrasă la o viață interioară și mistică, în simplitate, curăția inimii și credință adevărată. Acest lucru a fost remarcat de Sf. Clement Maria Hofbauer (catolic), care spune: «Îndată ce am putut compara, ca trimis al papei în Polonia, starea religioasă a catolicilor din Polonia cu aceea a protestanților din Germania, am văzut că *despărțirea de Biserica (Latină) s-a produs pentru că germanii aveau și au încă nevoie de a fi pioși. Dacă Reforma s-a răspândit și menținut, aceasta s-a făcut nu de eretici și filosofi, ci de oameni care aspirau cu adevărat la o pietate interioară*» (Scrisoarea din 18 sept. către Fr. Perthes, citată de M. H. Congar, *Chrétiens désunis*, Paris, 1937, p. 22, n. 2).

Descoperirea tiparului de Gutenberg († 1468), care a popularizat operele marilor genii ale lumii păgâne greco-romane, a contribuit la sădirea îndoielii și necredinței în preceptele Evangheliei lui Hristos.

În afară de ura contra Romei și a clerului ei, viața culturală de dinainte de Reformă, influențată spiritual de Renaștere și de umanismul clasicist, a adus, îndeosebi în țările germanice, un gust pronunțat pentru *scepticism* și *relativizare* a tot ce este dogmatic și supranatural. La aceasta, a contribuit mai ales marele umanist olandez Erasmus din Rotterdam († 1536), care, prin scrierile sale *Colocviile* și *Lauda nebuniei*, s-a străduit să creeze un nou creștinism fără dogme și organizație bisericească.

De asemenea, la sfârșitul Evului Mediu, publicistul și scriitorul italian, Niccolo Macchiavelli († 1527), prin cunoscuta lui lucrare *Il Principe*, punând în relief importanța statului civil, a contribuit la slăbirea autorității Bisericii Romano-Catolice în viața socială din timpul său.

Mulți credincioși s-au îndepărtat atunci de «Biserica văzută» în favoarea unei «Biserici nevăzute», a «adevăraților sfinți», sub îndrumarea Sfântului Duh, așa cum preconiza antitrinitarul Joachim de Floris († 1202), care a prezis că din 1520 va începe «epoca Sfântului Duh», în viața creștinătății.

La aceste cauze se adaugă creșterea sentimentului național în state ca Franța și Anglia, care a dus la crearea primelor state naționale

în Europa, iar prin aceasta s-a nimicit definitiv principiul monarhiei universale, promovat și susținut de papalitate.

În ciuda tuturor acestor cauze, Reforma Protestantă nu s-ar fi produs dacă n-ar fi apărut omul care i-a dat curs și a realizat-o, Martin Luther.

Premergătorii Reformei: John Wycliffe, Jan Hus, Savonarola

Luptele dintre papi și suveranii din Germania, Franța și Anglia, cu nefastele lor urmări, captivitatea babilonică a papilor la Avignon (1309–1377), marea schismă papală din Apus (1378–1417), decăderea și dezordinea ce domneau la curtea papală, la Roma și la Avignon, tendința papilor de a-și subordona cât mai mult pe episcopi, viața scandaloasă care a cuprins papalitatea în secolele XIV–XVI au creat în Biserica Apusului o stare de nemulțumire generală.

Din toate părțile se cerea o *«reformatio Ecclesiae in capite et membris»*. Între cei care au cerut reforma Bisericii Catolice au fost: John Wycliffe, în Anglia, și Jan (Ioan) Hus, în Boemia.

John Wycliffe († 1384), s-a născut între 1320–1324 în ținutul York. A studiat filosofia, teologia și dreptul la universitatea din Oxford, ocupându-se îndeosebi cu filosofia lui Aristotel și teologia Fer. Augustin. Avea renumele de om pios, ager la minte, învățat și curat la inimă.

După terminarea studiilor este numit în 1378 profesor la universitatea din Oxford, iar doi ani mai târziu paroh la Lutterworth.

Încă din 1360 a luat parte la lupta dintre universitatea din Oxford și ordinele cerșetore, franciscan și dominican, care acaparaseră aproape toate demnitățile bisericești.

În timpul lui Wycliffe, Anglia era vasală din timpul regelui Ioan fără țară (1199–1216), din 1215, Scaunului papal, care o exploata bisericește prin plata unui impozit anual.

Când, în 1365, papa Urban al V-lea (1362–1370) de la Avignon a cerut regelui Eduard al III-lea (1327–1377) achitarea sumei de 1000 de mărci pe care o datora Curiei papale în urma jurământului de vasalitate făcut de regele Ioan fără țară în 1215, parlamentul englez se

opuse și declară în 1366 că regele nu putea să accepte o cerere care răpea independența statului.

Wycliffe și-a însușit opinia parlamentului, atribuindu-și rolul de acuzator sau procuror împotriva papalității.

Nemulțumirea crescândă contra Scaunului de la Roma a dus la ideea de a supune Biserica Angliei autorității de stat, idee pe care și-a însușit-o cu căldură Wycliffe.

În lucrarea *De dominio divino*, el a combătut cu severitate corupția și lăcomia prelaților și călugărilor, care au pus mâna pe posturile de conducere și dețineau mari proprietăți, afirmând că numai Dumnezeu poate avea suveranitate deplină.

Nu e permis Bisericii să posedze *bunuri temporale*. El afirmă că puterea civilă poate să retragă clerului aceste bunuri, de care abuzau mai ales călugării cerșetori, dominicanii și franciscanii.

Sistemul doctrinar al lui Wycliffe este un *realism panteist*, amestecat cu predestinaționismul.

Unii oameni, cunoscuți de mai înainte, sunt *predestinați la mărire*, alții reprobați.

Biserica, fiind societatea celor predestinați, nu poate nici excomunica, nici canoniza.

Biblia e unicul izvor de credință.

Omul se mântuie nu prin ceremonii exterioare și nici prin indulgențe, cumpărate cu bani pentru păcatele săvârșite sau viitoare, deoarece ele sunt contrare hotărârii veșnice a lui Dumnezeu, având în vedere că oamenii sunt predestinați, iar ele nu pot schimba soarta omului. Omul se mântuie prin propria lui vrednicie, prin faptele lui, așa cum învățau în secolul al V-lea, în Biserica veche, pelagianii.

Pentru Wycliffe, *Tainele Bisericii au doar valoarea de simboale*.

El nu admite *transsubstanțierea elementelor*, a pâinii și a vinului, în Sfânta Euharistie, care devin prin sfințire Trupul și Sângele Domnului, prin care credincioșii intră în comuniune directă cu Mântuitorul, ci aceasta e doar un simbol. Natura pâinii și a vinului, după el, subzistă, adică rămâne neschimbată în Sfânta Euharistie, chiar când Iisus Hristos este prezent în chip moral.

Wycliffe s-a ridicat de asemenea *împotriva cinstirii icoanelor, a sfinților și a moaștelor*.

El s-a ridicat cu violență împotriva Romei. Pentru el, Biserica Romano-Catolică este «sinagoga lui Satan», iar papa nu e vicarul lui Hristos și al Apostolilor pe pământ, ci Antihristul. Alegerea și numirea papei de către cardinali este o invenție diabolică.

Cu asemenea idei eretice, Wycliffe și-a atras mulți adversari, în primul rând pe papă și Curia romană.

La 19 februarie 1377, la insistențele arhiepiscopului Londrei, Wycliffe este chemat să se justifice în fața unui tribunal ecclesiastic. El apare însoțit de ducele de Lancaster, de mareșalul Perey, adepții ideilor lui, și de o mare escortă militară. Arhiepiscopul s-a mulțumit să avertizeze pe Wycliffe să nu mai răspândească ideile lui.

Adversarii săi, însă, au extras 18 puncte din scrierile lui, socotite eretice, pe care le-au trimis la Roma.

Papa Grigorie al XI-lea (1370–1378) a ordonat o cercetare minuțioasă a scrierilor lui Wycliffe, cerând ca, în cazul în care este aflat eretic, să fie arestat, iar dacă acest lucru nu se poate, să fie trimis în termen de trei luni la Roma, spre a fi judecat.

Regele Eduard al III-lea muri în 1377, iar în timpul minoratului regelui Richard al II-lea (1377–1399), ducele de Lancaster deveni regent, și astfel Wycliffe n-a putut fi arestat.

Arhiepiscopul primat al Angliei a cerut totuși profesorilor universității din Oxford să se pronunțe asupra învățaturii lui Wycliffe și în 30 de zile să se prezinte în fața juriului lor.

La începutul anului 1378, Wycliffe se afla la Lambeth spre a fi judecat, dar, din cauza presiunii exercitate de curtea regală, îndeosebi de regina-mamă, și de teama partizanilor lui Wycliffe, magistrații s-au arătat indulgenți, avertizându-l numai să înceteze de a mai predica.

În 1378, începu marea schismă papală din Apus. Wycliffe o consideră rezultatul corupției Bisericii și, folosind acest prilej, încurajat de atitudinea curții regale engleze, se ridică contra papalității, înfierându-o ca instituție a lui Antihrist.

Ca să poată răspândi în popor reforma preconizată de el, Wycliffe începu din 1380 să *traducă Biblia în limba engleză* și a trimis predicatori ambulanți, numiți «*lollarzi*» = «semănători de zănie» să predice învățăturile sale.

Lăsând la o parte latina, limba savanților, el răspândi în popor broșuri religioase, «tracts» în limba engleză, pline de citate biblice și de ironii la adresa papalității.

Prin traducerea Bibliei în englezește și răspândirea «tracturilor», Wycliffe a devenit părintele prozei engleze.

Apelurile lui Wycliffe la egalitate și libertate au avut o mare înrâurire asupra poporului englez, îndeosebi în timpul răscoalei țărănești din iunie 1381.

Doi preoți ambulanți, Jack Straw și John Ball, executat la 15 iulie 1381, au predicat poporului după Biblie despre egalitate și libertate.

În timpul revoluției țărănești din 15 iunie 1381, s-a răspândit dictonul: «*Când Adam săpa și Eva torcea, cine era pe atunci nobil?*» Incidentele care au avut loc în timpul tulburărilor din 1381, ca maltratarea reginei-mame și uciderea arhiepiscopului primat, au compromis cauza lui Wycliffe. Curtea regală i-a retras sprijinul ei.

Un sinod ținut la Londra, în 1382, numit «*Sinodul cutremurului*», fiindcă atunci a avut loc un cutremur de pământ, a condamnat 24 de teze din doctrina lui Wycliffe. După un al doilea sinod, ținut tot în 1382, Wycliffe a fost înlăturat de la catedra universității, iar el s-a retras la parohia sa din Luttherworth.

În liniștea parohiei, el a compus opera sa *Triologus*, sub formă de conversație între *adevăr* (Alitheia), *minciună* (Psevdīs) și *înțelepciune* (Phronisis), în care își expune ideologia sa.

La 28 decembrie 1384, în timp ce prietenul său John Purney săvârșea Liturgia, Wycliffe avu un atac de apoplexie și muri după trei zile. Partizanii săi au fost urmăriți și persecutați de regele Henric al IV-lea de Lancaster (1399–1413) și de arhiepiscopii englezi.

Condamnarea mai multor puncte din învățătura lui Wycliffe în sinodul ținut la Roma în 1412, sub papa Ioan al XXIII-lea (1410–1415), și măsurile luate de sinodul din Constanța (1414–1418), care a condamnat 45 de teze din opera lui în 1415 și a hotărât arderea scrierilor sale și dezgroparea și arderea trupului său, au făcut ca mișcarea sa să înceteze.

Ideile sale, însă, au pătruns în Boemia și au fost preluate de Jan (Ioan) Hus.

Jan (Ioan) Hus († 1415). Căsătoria regelui Angliei Richard al II-lea (1377–1399) cu principesa Ana de Boemia întări raporturile prietenești dintre cele două țări. Între universitățile din Oxford și Praga a început să se facă schimb de studenți. Studenții englezi care veniră de la Oxford la Praga introduseră ideile lui Wycliffe. La Praga a luat ființă între studenți o comunitate de admiratori ai învățaturii lui Wycliffe, în fruntea căroră se afla Ioan Hus.

Hus s-a născut în 1369, la Hasyně, dintr-o familie de țărani săraci. După terminarea studiilor universitare, el este numit în 1398 profesor la Facultatea de filosofie, iar în anul următor fu numit rectorul universității din Praga.

Primind preoția, a fost numit în 1403 predicator la capela Betleem din Praga, devenind confesorul reginei Sofia a Boemiei.

Ioan Hus, slab și livid la înfățișare, integru în moravuri, versat în dialectică, fanatic în predicile sale, influențat de ideile lui Wycliffe, prin ideile sale revoluționare, se arată profund devotat patriei sale. El găsi în persoana prietenului său, **Ieronim de Praga**, un aderent credincios. În 1403, când universitatea din Praga a condamnat 45 de teze din scrierile lui Wycliffe, Hus, deși câștigat de ideile acestuia, nu i-a luat apărarea, ci s-a mărginit să spună că nu sunt extrase din scrierile lui.

Cum însă Hus ataca în predicile sale clerul catolic pentru bogăția și imoralitatea sa, el intră în conflict cu arhiepiscopul de Praga, care-i interzisese să mai predice.

Elementul german din universitate se arată ostil ideilor lui Hus, și astfel se nasc conflicte între germani și cehi. Atunci, Hus determină pe regele Venceslas al Boemiei să schimbe felul de vot în universitate. El obține în 1409 ca națiunea cehă să aibă la conducerea universității *trei voturi*, în loc de unul, ca până atunci, iar celelalte națiuni, bavareză, saxonă și polonă, la un loc, un singur vot. Nemulțumiți de aceasta, profesorii și studenții germani părăsiră Praga. Într-o singură zi plecară 2.000 de studenți. O parte mersese la întărirea altor universități, Erfurt, Cracovia, iar alta înființă în 1409 universitatea din Leipzig.

Universitatea din Praga, cu circa 500 de studenți, a rămas curat boemă, iar Hus a fost ales rector pentru a doua oară.

Dacă adversarii lui Hus, de la universitate plecară din Praga, a rămas însă arhiepiscopul Sbygniek de Praga, care primi ordin din

partea papei Alexandru al V-lea (1409–1410), ales la Pisa, să urmărească pe Hus, interzicându-i orice predică. În iulie 1410, aproximativ 200 de exemplare din scrierile lui Wycliffe au fost arse, iar apărătorii lui loviți cu anatema.

La Praga, datorită aderenților lui Hus, au izbucnit mai multe incidente. Preoții catolici sunt persecutați de Hus și partizanii săi. Prietenul lui Hus, Ieronim de Praga, conduse la închisoare doi preoți, iar pe cel de-al treilea l-a aruncat în râul Vltava. Dezordinea și incidentele au stricat mult cauzei lui Hus.

Papa, fiind informat de incidentele de la Praga, însărcină pe cardinalul Colonna să cerceteze «cazul Hus» la Praga. Cardinalul îl invită să se prezinte la el, dar Hus a refuzat, așa încât a fost *lovit cu anatema* și se aruncă *interdictul* asupra orașului Praga.

Hus se ridică cu asprime contra papei Ioan al XXIII-lea (1410–1415), ales la Pisa, când acesta publică în mai 1412 o serie de indulgențe și o cruciadă contra regelui Ladislau al Neapolului, fiindcă susținea un alt papă. El socotește aceste măsuri necreștine și numește pe papă Antihrist, deoarece prin actele sale provoacă război între creștini. Totodată, îndemnă poporul să ardă bulele papale, iar el compune *două pamflete*, într-unul combătând indulgențele, iar în celălalt bulele papale.

La sfatul regelui Venceslas, protectorul său, pentru potolirea tulburărilor de la Praga, Hus a plecat în aprilie 1413 la un castel din sud – Austi, unde și-a scris opera sa fundamentală *Tractatus de Ecclesia* = *Tratat despre Biserică*.

Hus a făcut din *predestinație centrul doctrinei sale*.

Iată câteva puncte din această doctrină:

1. Adevărata Biserică este corpul mistic al lui Hristos, care se compune numai din cei predestinați.

2. Singur Iisus Hristos este capul Bisericii, căci El n-a orânduit un cap vizibil. Petru n-a fost și nu este capul Bisericii și nu poate fi vicarul lui Hristos pe pământ.

3. Întrucât trăiește în lux și goană după bani, papa nu este urmașul lui Petru, ci al lui Iuda Iscarioteanul, cel lacom de bani.

Bulele papei nu merită crezare decât în măsura în care sunt conforme cu Scriptura.

4. Biblia trebuie predicată în limba poporului, ca să fie înțeleasă de toți credincioșii.

Se remarcă faptul că Hus n-a atacat instituția sacramentală a Bisericii, nici Tainele ei. El face apel la Hristos și la Scriptură, fără mijlocirea ierarhiei harice.

Ideile lui Hus au fost răspândite de aderenții săi, numiți «husiți», în frunte cu prietenul său, Ieronim de Praga, în Boemia, Moravia, Polonia, Ungaria și Țările Române.

Condamnarea lui Hus. Asigurat de împăratul Sigismund al Germaniei (1410–1437), fratele regelui Venceslas al Boemiei (1378–1419), care-i dădu o scrisoare de protecție, un «salv-conduct», și o gardă însoțitoare, că nu i se va întâmpla nimic, Hus, cu toată rezistența prietenilor săi, se hotărî să plece la sinodul din Constanța, în Germania, unde sosi în noiembrie 1414.

Papa Ioan al XXIII-lea l-a primit cu bunăvoință, revocând anatema dată asupra lui și interdictul dat asupra orașului Praga, oprindu-l doar de a liturghisi și predica.

Hus spera să discute cu sinodalii, care ar fi văzut în el mai degrabă un orator, un tribun popular, încântat de propriile sale succese în predici, decât un teolog versat în ale Scripturii.

Fiind ceh, el avea în sinod ca adversari pe germani, în mare număr în sinod; în filosofie, fiind *realist*, avea adversari pe nominaliști; ca polemist contra ierarhiei catolice și al monarhismului papal, avea adversari și pe papă și pe ierarhi.

Cum el pretindea să predice, fiindu-i interzis de papă, a fost închis șase luni la dominicani.

La 28 noiembrie 1414 a fost invitat să se înfățișeze înaintea papei și a cardinalilor. Examinarea doctrinei sale ducea direct la aceea a lui Wicliff. La 4 mai 1415, examinatorii au scos din scrierile lui Hus 30 de afirmații eretice. Întrebările puse cu privire la Sfânta Euharistie nu au adăugat nimic în detrimentul său.

Din cauză că nu s-a supus poruncii de a nu liturghisi și predica, episcopul de Constanța a dispus arestarea lui. La începutul lunii iunie 1415 este dus de la castelul Gottlieben, unde fusese ținut în arest, la mănăstirea franciscanilor. În decursul audierii, el apără o parte din învățăături, dar despre altele a afirmat că nu provin de la el.

Sinodul a condamnat din ele 45 de teze.

În zadar persoanele cele mai influente din sinod, ca împăratul Sigismund și cardinalul Pierre d'Ailly (1350–1420), episcop francez de Cambrai, au căutat să-l convingă să renunțe la ele, căci el n-a vrut.

Aflând că o comisie sinodală a dispus condamnarea și arderea operelor sale, plin de curaj și îndârjire, la 24 iunie 1415, Hus atacă sinodul însuși, învinuindu-l de răutatea lui Antihrist.

Sinodalii i-au cerut pentru a doua oară retractarea ideilor sale, dar el a afirmat că nu se simte vinovat cu nimic.

Atunci, în ședința din 6 iulie, 1415, sinodul a condamnat pe Hus ca eretic, lipsit de demnitatea preotească, exclus din Biserică și extrădat autorităților civile, care, în aceeași zi, l-au ars pe rug.

Se spune că între cei ce aruncau vreascuri în flăcări se afla și o bătrână, despre care Hus a exclamat cunoscutele cuvinte: «*O, sancta simplicitas*» (O, sfântă ignoranță). Pe rug, în timp ce flăcările îl cuprindeau, el ar fi exclamat judecătorilor: «*Ardeți voi acum o găscă* (hus în limba cehă înseamnă găscă), *dar va veni o lebădă, pe care n-o veți mai putea arde!*». Era o anticipare și prezicere a reformei lui Luther.

Jan Hus a primit moartea cu resemnare și curaj deosebit, care au uimit chiar și pe judecătorii săi.

Amicul lui Hus, Ieronim de Praga, inculpat la rândul său de erezie, a fugit, dar a fost prins. Acesta retractă abjurarea sa dar fu totuși condamnat ca *relaps*, adică căzut din nou în erezie. La 30 mai 1416, a împărțășit soarta lui Hus, fiind și el ars pe rug la Constanța.

Războiul husiților. Moartea lui Hus pe rug a fost privită în Boemia ca o jignire națională și a provocat în țară o mare tulburare. Nu mai puțin de 452 de nobili s-au declarat de partea lui Hus, socotindu-l erou național și cel mai sfânt dintre martiri.

După alegerea papei Martin al V-lea (1417–1431), sinodul din Constanța a luat măsuri pentru nimicirea mișcării husite, dar aceasta a întărit mișcarea.

Când s-a auzit la Praga de arderea lui Hus pe rug, s-a întâmplat ca mulți din aderenții lui să treacă prin fața primăriei. Dintr-o încăpere, cineva a aruncat asupra lor o cărămidă, lovind un preot husit. Drept răzbunare, mulțimea infuriată, condusă de Ioan Zisca († 1424), a năvălit în primărie și a aruncat pe fereastră în 1419 șapte din con-

silierii primăriei, eveniment numit «*defenstrația de la Praga*». Apoi manifestanții au prădat mai multe biserici și au alungat mai mulți preoți catolici și călugări din capitală.

Încrezători în victoria lor, husiții au devenit tot mai agresivi și au început să-și construiască fortificații. Ei s-au împărțit în două: husiții moderați și extremiști sau radicali. Husiții moderați s-au numit «calixtini» de la *calix* = potir, pentru că au reintrodus vechea tradiție chiri-lo-metodiană de a împărtași pe credincioși din potir, și «*utraquiști*», pentru că au introdus împărtășirea sub *utraque forma* = sub ambele forme, cu pâine și vin, ca în Biserica Ortodoxă, nu numai cu hostie. Ei au fost conduși de Sigismund Korybut de Lituania.

Husiții extremiști s-au numit «taboriți», după fortăreața lor principală Tabor, și au fost conduși de Ioan Zisca. Aceștia n-au mai acceptat preoți și nici «*transsubstanțiatia*» la Sfânta Euharistie, ceea ce nu învățase Hus. În timpul războiului dintre 1419–1424, ei s-au dedat la tot felul de violențe, distrugeri de orașe, de biserici, de bunuri materiale și au provocat învrăjbiri pătimase între credincioși, care au dus la pierderi de vieți omenești, astfel încât a trebuit ca mulți dintre ei să fie alungați din țară. În locul lor au fost aduși pe moșiile seniorilor coloniști germani, fapt care a creat pentru viitor o gravă problemă națională pentru Boemia sau Cehia, care s-a soluționat abia după al II-lea război mondial (1939–1945), prin plecarea germanilor sudeti în Germania.

Sinodul din Basel a reușit să împace în 1431 pe husiții moderați, așa numiții «calixtini», cu Biserica Romano-Catolică, admitându-le din cererile lor patru articole: 1. Cuminecarea pentru cei adulți sub ambele forme; 2. Predica să fie liberă în limba poporului; 3. Preoții pot avea bunuri materiale, dacă le întrebuințează conform canoanelor; 4. Orice păcat de moarte să se pedepsească de cei ce au putere legală.

Husiții extremiști sau radicali, «taboriții», n-au admis nici o concesie. De aceea, după urcarea pe tron a regelui Gheorghe Podiebrad, cei care nu s-au supus Romei au fost persecutați. Atunci ei s-au răspândit în Moravia, Polonia, Ungaria, Transilvania și Moldova lui Ștefan cel Mare (1457–1504), care le-a acordat toleranță religioasă.

Din rămășițele lor s-a format comunitatea așa-numiților «*Frați boemi sau moravi*», care au răspândit peste tot ideea de a traduce Biblia și de a sluji și predica în limba poporului.

În toamna anului 1451, husiții din Praga au trimis la Patriarhia de Constantinopol o delegație condusă de preotul englez Constantin Plastris pentru a încheia o unire cu Biserica Răsăritului. Preotul englez se adresa împăratului Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), cerându-i să-i dea pe cineva spre a fi instruit în credința ortodoxă, iar împăratul îl încredințează monahului Ghenadie Scholarios († 1472), viitorul patriarh ecumenic sub turci, teolog erudit, care se achită în mod desăvârșit de sarcina sa.

De la 1575 calixtinii și Frații boemi se unesc cu protestanții într-o comunitate creștină comună, recunoscută de împăratul Rudolf al II-lea (1575–1612) prin scrisoarea imperială numită «*Cartea Maiestatică*». Astfel, unii au îmbrățișat doctrina lui Luther († 1546), alții a lui Ulrich Zwingli († 1513), alții pe a lui Jean Calvin († 1564).

Majoritatea Fraților boemi au îmbrățișat la 1604 calvinismul. Ultimul episcop al Fraților boemi a fost celebrul pedagog Ioan Amos Comenius (Komenski: 1592–1671), autorul cunoscutei lucrări *Didactica magna*, care, pentru ideile sale, a trebuit să se refugieze, în 1629, din Moravia în Polonia, iar de acolo, în 1656, la Amsterdam, în Olanda.

Girolamo Savonarola († 1498). În timpul Renașterii au apărut «predicatorii pocăinței», care luptau împotriva decăderii moravurilor societății.

Umaniștii Renașterii postulau o reîntoarcere la cultura greco-romană a antichității păgâne. Acești umaniști libertini, care se bucurau de favoarea părinților și a unor papi, au contribuit la decăderea moravurilor, încât imoralitatea, libertinajul și păgânismul se încuibaseră chiar și la Curtea papală. Papa Alexandru al VI-lea Borgia (1492–1503) și fiii săi, Lucreția și Cezar Borgia, au comis cele mai monstruoase imoralități și crime.

Unul dintre cei mai distinși și curajoși predicatori, care s-a ridicat și a luptat contra decădenței morale din timpul Renașterii în secolul al XV-lea, a fost călugărul dominican Girolamo (Ieronim) *Savonarola*. El s-a născut la 21 septembrie 1452 la Ferrara, ca fiu de medic. După ce studie medicina și științele naturale, ascultând predica unui dominican, el deveni călugăr dominican, fără consimțământul părinților.

La 1481, Savonarola a fost numit superior la biserica Sf. Marcu din Florența, metropola Renașterii, unde la început n-a fost apreciat, dar, din august 1490, predicile sale au avut un succes extraordinar. El a combătut la Florența ușurătatea de moravuri și politica lui Laurențiu de Medici = Lorenzo il Magnifico (1448–1492).

Când Fra Girolamo începca să vorbească, florentinii aveau impresia că vorbește un profet biblic. Însiprându-se din limba vechilor profeți, el se considera un trimis al lui Dumnezeu, insistând asupra introducerii reformelor morale în Biserică și stat.

Din 1494, Savonarola s-a așezat în fruntea celor ce doreau o *constituție democrată* și a reușit s-o realizeze. El dorea ca *Florența să devină centrul unei reforme morale, care să cuprindă toată Biserica*. În acest scop, Hristos a fost proclamat «Regele Florenței».

În timpul acesta, regele Franței, Carol al VIII-lea (1483–1498), «noul Cyrus», cum l-a numit Savonarola în predicile sale, care va veni din nord ca o pedeapsă pentru italieni, a cucerit în 1494 mare parte din Italia și i-a alungat pe Medici. Florența se proclamă republică în frunte cu Savonarola, care impuse o constituție democratică în locul celei absolutiste a familiei Medici, atotputernică la Florența între 1434–1494. El voia să întemeieze o teocrație ca în timpurile Judecătorilor lui Israel.

O viață morală ca a primilor creștini începu să se trăiască la Florența, care, din orașul luxului, al frivolităților și plăcerilor lumești, deveni un oraș în care a început să predominie spiritul Evangheliei. În noua «*republică creștină*», toate plăcerile lumești au fost înlăturate. Se organizează *ruguri ale vanității*. Femeile și fetele și-au lepădat podoa-bele, își simplificară toaletele și se îmbrăcară simplu; tinerii libertini deveniră pioși. În locul cântecelor lumești se cântau cântece bise-ricesti. Averile câștigate pe nedrept au fost restituite; răzbunările și dușmăniile de moarte dintre marile familii au încetat; impozitele au fost revizuite, iar camăta desființată.

Florentinii Renașterii însă n-au putut suporta timp îndelungat viața de asceți și sfinți impusă de Savonarola. Apoi, el avea dușmani de moarte pe papa Alexandru al VI-lea Borgia și familia Medici, care s-au unit împotriva lui.

În iulie 1495, Savonarola a fost invitat de papă să se prezinte la Roma, spre a-și putea justifica activitatea de la Florența, dar el n-a dat

ascultare ordinului. Atunci papa Alexandru al VI-lea i-a interzis să mai predice. Cu toate acestea, Savonarola a continuat să predice, atacând chiar și pe papă. Atunci, papa l-a excomunicat și a pus Florența sub interdicție.

Nevoind să sufere proba focului, după metodele inchiziției papale, florentinii îl părăsiră.

În duminica Floriilor din anul 1498, în catedrala din Florența s-a produs un grav incident. În timp ce călugărul dominican Francisco Valori predica, mulțimea furioasă l-a întrerupt și l-a omorât. Luându-se ca pretext acest incident, Savonarola a fost arestat și închis. În închisoare, cu toată suferința pe care o îndura, a compus două *Comentarii la Psalmii 31 și 51*, publicate în 1523 de Martin Luther.

Nestatornicii florentini, plictisiți și dezgustați de viața de asceți și sfinți pe care le-o impusese Savonarola, l-au părăsit. La 23 mai 1498, papa Alexandru al VI-lea, dușmanul său, a trimis delegați la Florența pentru judecarea lui. Procesul a fost lung. După ce a fost chinuit în mod sălbatic 11 zile, a fost spânzurat, apoi ars pe rug împreună cu alți doi dominicani, Fra Domenico de Pesca și Fra Silvio Maruffi, iar cenușa lor a fost aruncată în fluviul Arno.

Savonarola n-a fost un prereformator, după modelul lui Wycliffe sau Hus, ci un revoltat împotriva stării de lucruri din Biserica Romei din timpul său. Intențiile sale au fost curate, dar, sedus de temperamentul său înflăcărat, el a depășit sfera de activitate a unui călugăr și preot.

Mai târziu, Savonarola, deși ars pe rug prin judecata Bisericii Catolice, a fost canonizat de aceeași Biserică, fapt care uimește până azi pe creștini.

REFORMA LUI MARTIN LUTHER

Martin Luther este o personalitate puternică, plină de calitate, înzestrat cu o sensibilitate religioasă deosebită, iar Reforma protestantă, inițiată și realizată de el, constituie unul dintre cele mai mari și importante evenimente din istoria universală.

Ea a apărut în sânul Bisericii Romano-Catolice ca o reacție contra stării ei de decadență morală și constituie o lovitură puternică dată în primul rând absolutismului papal în conducerea Bisericii.

Responsabilitatea papilor, a Curiei papale și a clericilor catolici la ivirea protestantismului nu este negată de mulți istorici și teologi catolici, iar uneori este confirmată și recunoscută chiar și de către unii papi.

Martin Luther (1483–1546) s-a născut la 10 noiembrie 1483, la Eisleben, în Saxonia, ca fiu de miner. De la mama sa, Margareta Ziegler, a primit o educație serioasă. Copilăria i-a fost tristă, lipsită de bucurii, plină de lipsuri și suferințe, fiind obligat să cânte pe străzi pentru a-și câștiga pâinea, încât hrana sa sărăcăcioasă o muia uneori cu lacrimi. În tinerețe, ajutat de o femeie din Eisenach, Ursula Cotta, care i-a fost pentru câțva timp ca mamă adoptivă, a învățat latinește. Între 1501–1504 urmă cursurile Universității din Erfurt, unde învăța filosofia și teologia, obținând în 1505 titlul de doctor.

Tatăl său, mândru de succesele sale, voia să-l îndrepte spre studiile juridice, dar Luther urmă alt drum.

La 2 iulie 1505, pe când mergea spre Erfurt, o furtună puternică îl surprinse în satul Sotterheim și în momentul când trăznetul căzu lângă el, crezându-se în fața morții, cuprins de spaimă strigă: «*Sfântă Ană, scapă-mă și mă voi călugări*». La câteva zile după aceasta, contra voinței părinților, la 17 iulie 1505, Luther intră în mănăstirea Augustinilor din Erfurt, de unde va lua naștere noua sa teologie, influențată în unele învățături de Fer. Augustin († 430).

La sfârșitul vieții († 1546) el va declara că intrarea sa în monahism a făcut-o silit, «sub presiunea fricii». În 1507, a fost hirotonit *preot catolic*, iar în 1508, cu aprobarea lui Staupitz, generalul ordinului dominican din Germania, trecu la Universitatea din Wittenberg pentru a învăța teologia.

Călătoria făcută la Roma în 1510–1511 pentru afacerile ordinului augustinian, cu toată starea de decadență găsită acolo, nu l-a zdruncinat sufletește, rămânând mai departe credincios Bisericii Catolice.

După obținerea titlului de doctor în teologie în 1512, începu să țină la Wittenberg cursuri de exegeză la cărțile Bibliei. În 1514 a comentat *Psalmii*, iar între aprilie 1515 – octombrie 1516 a scris *Comentariul la Epistola către Romani*.

În Comentariul acestei epistole, influențat de Fer. Augustin, care a susținut că omul dobândește mântuirea numai prin harul lui Dumnezeu, Luther afirmă că prin căderea în păcatul original, sufletul omenesc a fost cu totul corupt, încât omul nu mai poate face nimic bun de la sine. Dumnezeu îi dăruiește totul. Omul se justifică sau se mântuiește *numai prin credință – sola fide* (Rom. I, 17), învățătură care devine centrul noii sale teologii.

Prilejul revoltei lui Luther împotriva Bisericii Romane l-a constituit predicarea indulgențelor în 1514 de către călugării dominicani. Călugărul Tetzel († 1519), orator popular, predica cu zel indulgențele, la propunerea și cu aprobarea arhiepiscopului Albert de Brandenburg-Mainz, care trebuia să plătească scaunului papal o sumă considerabilă. Suma urma să fie apoi împărțită și jumătate trimisă la Vatican, cu scopul ridicării catedralei Sf. Petru de papa Leon al X-lea (1513–1521), începută încă din 1506 de papa Iuliu al II-lea (1503–1513).

Mare a fost indignarea lui Luther când a aflat că Tetzel predica spunând că indulgențele au efect, sigur și imediat, întrucât, *«îndată ce aurul (banul) sună în cutie, sufletul zboară spre cer»*, sau, pe nemțește: *«Sobald das Geld im Kasten klinget, / Die Seele im Himmel springt»*.

La 31 octombrie 1517, în ajunul sărbătorii Tuturor Sfinților, Luther trimite protestul său, alcătuit din 95 de teze, arhiepiscopului Albert de Brandenburg-Mainz, episcopului de Brandenburg și altora, în care combate indulgențele și atacă violent papalitatea, acuzând-o că

iertă aprioric orice păcate, ceea ce nici Dumnezeu nu poate face, și permite astfel de practici.

Afirmația lui Filip Melanchton (1497–1560), prietenul și colaboratorul lui Luther, despre afișarea celor 95 de teze pe ușa catedralei din Wittenberg la 31 octombrie 1517, cum se afirmă prin unele tratate istorice, nu se confirmă documentar. Mai târziu, cele 95 de teze au fost afișate și pe ușile bisericilor, în primul rând pe ușa catedralei din Wittenberg.

Impresia publicării celor 95 de teze a fost considerabilă, dar Roma n-a acordat importanță faptului. Papa Leon al X-lea, ocupat cu vânătoria și distracțiile, credea că e vorba de o simplă ceartă călugărească și, în 1518, trimite pe cardinalul Cajetan din Augsburg (1468–1534) să-l întoarcă pe Luther la credința catolică. Luther însă nu se supuse și răspunse cardinalului că papa trebuie să asculte de sinod, iar sinodul de Sfânta Scriptură. În noaptea de 20–21 octombrie 1518, el părăsi Augsburgul și la 22 octombrie adresează un apel: *de la un papă rău informat către un papă care trebuie informat mai bine = a papa male informato ad papam melius informandum*, apoi, în 28 noiembrie 1518, făcu apel la un sinod general, întocmai ca Hus înaintea lui.

Îndată, însă, chestiunea indulgențelor trecu pe al doilea plan, și Luther dădu pe față teologia sa, cu totul contrară teologiei Bisericii Catolice.

Roma, văzând că disputa ia proporții și nu poate fi potolită, delegă la 5–6 ianuarie 1519 pe Carol Miltitz, cameristul papei, mai blând, care obținu de la Luther promisiunea că va tăcea, dacă nu va fi atacat. Peste puțin timp, însă, profesorul catolic Joh. Eck († 1543) din Ingolstadt († 1543) atacă pe Andrei Bodenstein din Karlstadt († 1541), prietenul lui Luther, pe care-l provoacă la o discuție publică, încât Luther se crezu dezlegat de promisiunea făcută.

În disputa de la Leipzig din 27 iunie – 16 iulie 1519, cu privire la primatul papal, Luther afirmă acum că nici conciliul general nu este infailibil, ci *numai Sfânta Scriptură*, întrucât numai ea garantează adevărul revelat. În ceea ce privește *Epistola lui Iacob*, invocată de Eck pentru a dovedi necesitatea faptelor bune în actul mântuirii, Luther a respins-o, afirmând că «este de paie».

Nobilii și cărturarii germani, între ei Filip Melancthon, profesor de limba ebraică și de limba greacă, trec de partea lui Luther.

Prin bula *«Exurge Domine»* din 15 iunie 1520, papa Leon al X-lea a condamnat 41 de teze din scrierile lui Luther, referitoare la organizarea bisericească și la preoția harismatică, și-i fixă un termen de 60 de zile pentru retractare. La împlinirea termenului, însă, Luther răspunse printr-un pamflet intitulat: *«Împotriva bulei lui Antihrist»* și a aruncat-o în foc împreună cu *Corpus juris canonici*, la 10 decembrie 1520, la poarta Elster din Wittenberg, exclamând: «Fiindcă tu ai torturat adevărul, el te torturează acum în acest foc.».

Denunțat ca eretic, Luther se adresează în cursul anului 1520 poporului german prin trei scrieri programatice.

Prima scriere este un apel adresat la 1 august 1520 *Către nobiliimea creștină de națiune germană despre reforma stării creștine*, în care, după ce atacă papalitatea, afirmă *preoția universală* (I Petru 2, 9) și libertatea pentru toți creștinii de a citi și a înțelege Sfânta Scriptură, cu ajutorul Duhului Sfânt, ca singurul izvor al credinței.

«Ne-am săturat de cerșetorie, afirma el, și de dezământul ordinilor călugărești; preoții să se căsătorească, iar nu să trăiască mai departe într-o rușinoasă stare de promiscuitate; afară cu păgânul Aristotel din teologie; Sfânta Scriptură să fie pusă în centrul ridicării poporului».

A doua scriere, sub formă de manifest, având un conținut teologic, a fost publicată în limba latină, în octombrie 1520, sub titlul *«Despre captivitatea babilonică a papilor»*. În aceasta, Luther atacă violent pe papă, numindu-l Antihrist. Din Tainele Bisericii, Luther admite numai trei: *Botezul*, *Euharistia* și într-o oarecare măsură *Pocăința*, ca fiind de origine divină, iar pe celelalte le consideră doar ceremonii pioase.

A treia scriere, cea mai teologică, publicată în limba germană în noiembrie 1520, sub titlul: *Despre libertatea omului creștin*, este adresată papei Leon al X-lea, afirmând că «un creștin adevărat este stăpân prin credință peste toate și nesupus nimănui».

Împăratul Germaniei Carol Quintul (1519–1556) dorea împăcarea dintre catolici și luterani și convocă în acest scop pe Luther în dieta de la Worms din 1521. Luther se prezintă și se apără cu Biblia în mână, repetând: «Acesta sunt părerile mele și altfel nu pot;

Dumnezeu să-mi ajute», afirmând că el este «un Hus saxon». Dieta de la Worms, prin decretul din 8 mai 1521, l-a declarat eretic.

De la Worms, Luther este dus sub escortă la Wittenberg, de unde urma să fie alungat din țară.

Pe drum, însă, prietenul său, prințul elector al Saxoniei, Frederic cel Înțelept (1485–1535), făcu să fie răpit în chip tainic și adăpostit în castelul său din Wartburg, unde a stat ascuns zece luni (mai 1521 – martie 1522), sub numele de «cavalerul Gheorghe». Aici a tradus Luther în 1522 Noul Testament, după traducerea latină a ediției greco-latine a lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536). Vechiul Testament a fost tradus mai târziu, în 1534, după originalul ebraic, iar la 1 august 1535, a apărut în limba germană întreaga Biblie. Astfel, prin alegerea și folosirea celor mai potrivite cuvinte germane, Luther a pus bazele limbii literare germane.

Răspândirea Reformei Protestante

Roma și ierarhia catolică căutară să execute edictul de la Worms din 8 mai 1521 de a alunga pe Luther din țară. Împăratul Carol Quintul, însă, fiind în război cu regele Franței Francisc I (1515–1547), aliatul turcilor, lipsea din țară, iar dieta de la Nürnberg din 1523 amână executarea ordinului, și astfel Reforma se întinse repede în Saxonia și Hessa.

Văzând abuzurile care se săvârșeau în numele libertății, Luther propuse electorului Ioan de Saxonia să-și aroge administrația bisericească, cum au făcut regii din Israel. Se ajunse astfel de la o religie a libertății la o *religie etatistă*, bazată pe dreptul divin al prințului. Între cei dintâi care au aderat la această religie etatistă au fost electorul Ioan de Saxonia și landgraful Filip de Hessa. Acesta din urmă puse la *Torgau* bazele unei alianțe politice la care aderă aproape toată Germania reformată, așa încât partidul luteran ajunse mai puternic decât cel catolic, al cărui șef era împăratul.

Supușii statelor și orașelor care au aderat la Reformă au trebuit să îmbrățișeze religia suveranului, conform principiului: «*Cujus regio ejus religio*» = «Regiunea face religiunea».

Ideile revoluționare ale Reformei luterane au trezit la anabapțiștii lui Thomas Münzer (1490–1525) și la țărani asupriți de nobili un creștinism anarhic. Bazați pe doctrina lui Luther despre libertatea evanghelică și libertate, țărani iobagi din Turingia și sudul Germaniei se răsculară în 1525 contra prinților și nobililor, cerând drepturi civile și sociale, incendiind mai mult de 1000 de castele și mănăstiri. Luther n-a luat apărarea lor, cum se așteptau ei, ci le-a spus nobililor cu cinism: «Loviți-i ca pe blestemați și ca pe cete de nemernici», astfel încât mai mult de 100.000 de țărani au fost uciși.

În plin război cu țărani, Luther se căsătorii în 1525 cu Caterina de Bora, o fostă călugăriță cisterciană, și a avut cinci copii, trei fii și două fiice.

Datorită împrejurărilor politice în care se găsea atunci Germania, în război cu Franța, luteranismul a făcut progrese însemnate.

Dieta I-a de la Spira din 1526 lăsă prinților libertatea de a executa edictul de la Worms din 1521 contra lui Luther, «cum vor crede că pot da seama înaintea lui Dumnezeu și a majestăților lor». Luteranismul s-a întins în satele și orașele din centrul și nordul Germaniei și în Prusia.

În dieta a II-a de la Spira, din 1529, împăratul Carol Quintul a cerut statelor care au aderat la luteranism să păstreze respect pentru Biserica Romano-Catolică, dar *ele au protestat solemn* la 19 aprilie 1529, iar de atunci luteranii au primit și numele de *protestanți*, pe care-l păstrează până azi.

Biserica Luterană sau Protestantă se mai numește și *Biserica Evanghelică*, fiindcă are ca bază a doctrinei sale *Evanghelia*, recte Sfânta Scriptură, fără Sfânta Tradiție. Împărțirea Germaniei între catolici și protestanți sau luterani, care datează de la *Dieta a II-a de la Spira din 1529*, a creat mari pericole pentru unitatea politică a țării și va da naștere războaielor religioase.

Împăratul Carol Quintul, după ce terminase războiul cu Franța, iar la 24 februarie 1530 primise coroana imperială din partea papei Clement al VII-lea (1523–1534), crezând posibilă o reconciliere între catolici și luterani, convocă în 1530 *Dieta de la Augsburg*, la care invită pe protestanți să-și prezinte Confesiunea lor de credință.

La 25 iunie 1530, Filip Melanchton prezintă *Confesiunea de la Augsburg*, numită *Confessio Augustana*, alcătuită de el pe un ton mai

moderat, semnată de 7 prinți și locuitori a 2 orașe, care a devenit carta simbolică prin excelență a Bisericii Luterane. Melancton va fi considerat un «adevărat educator al Germaniei».

Teologii catolici nu acceptară cele trei învățături protestante principale: *sola fide*, *sola gratia* și *sola Scriptura*, care stau la baza ei și o respinseră.

Ca răspuns, Filip Melancton publică în aprilie 1531 *Apologia Confessionis*. În 1537, Luther alcătui așa numitele *Articole Smalkaldice*, în care formulă mai precis doctrina protestantă. Aceste trei scrieri au devenit cărțile simbolice principale ale luteranismului protestant.

După Dieta de la Augsburg din 1530, împăratul, socotind pe protestanți învinși, dădu la 19 noiembrie 1530, un decret prin care restabili autoritatea episcopală și restitui catolicilor domeniile acaparate de luterani.

Atunci, prinții protestanți formară în 1531 *Liga smalkaldică*, care deveni un puternic partid politic.

Fiindcă turcii amenințau Viena și pe Carol Quintul, acesta încheie cu protestanții în 1532 *pacea de la Nürnberg*, prin care s-a hotărât ca ei să nu mai provoace tulburări până la convocarea unui nou sinod sau a unei noi diete.

Luther muri la 18 februarie 1546 în urma unei congestii. Ca preot catolic, el ar fi dorit ca Reforma să se facă în sânul Bisericii Romano-Catolice, împreună cu episcopii, dar, împins de împrejurări și de lipsa de tact a papilor și a Curiei papale, a făcut-o împotriva ei.

După moartea lui Luther, a început în 1547 lupta dintre împărat și *Liga smalkaldică*, în care împăratul a ieșit biruitor.

La o nouă dietă întrunită în 1547, la Augsburg, împăratul Carol Quintul impuse condițiile de pace, propunând o nouă formulă dogmatică în așa numitul «*Interimul de la Augsburg*», dar aceasta n-a mulțumit nici pe catolici, nici pe protestanți.

În cele din urmă, împăratul încheie *pacea de la Augsburg* din 1555 pe baza principiului «*cujus regio ejus religio*» – «cui îi aparține regiunea aparține religiunea», prin care s-a recunoscut luteranilor libera exercitare a cultului lor. Ei puteau să-și păstreze averile secularizate înainte de 1552. Clericii catolici care treceau la luteranism, însă,

trebuiau să lase Bisericii catolice bunurile lor materiale – *reservatum ecclesiasticum*, și să renunțe la demnitățile și funcțiile lor.

Contestat de protestanți, acest «*reservatum ecclesiasticum*» a dat naștere la numeroase certuri.

Pacea de la Augsburg din 1555 a reglementat situația din Germania până la *Războiul de treizeci de ani* care a izbucnit în Europa Apuseană între 1618–1648. Ea a consacrat, prin victoria protestantismului princiar asupra împăratului, dezbinarea confesională, politică și culturală a Germaniei.

Astfel, nordul, centrul și o parte din Württemberg devin luterane, iar Bavaria și Valea Rinului au rămas catolice.

Din Germania, Reforma protestantă s-a răspândit repede în tot nordul Europei, în Prusia, Danemarca, Islanda, în țările scandinave, Norvegia, Suedia și Finlanda, protestantismul fiind considerat drept «forma creștinismului mai potrivită spiritului german și scandinav».

În Boemia, Slovacia, Slovenia, Polonia și la sașii din Transilvania s-au organizat puternice comunități luterane.

Cel mai de seamă propagator al Reformei luterane printre sașii din Transilvania a fost învățatul Ioan Honterus (1498–1549), care a editat scrierile lui Luther în tipografia de la Brașov, unde și-a tipărit și lucrările sale. Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda în 1550, a recunoscut luteranismul ca «religio (confessio) recepta».

În Danemarca, Suedia și Finlanda, Biserica luterană are o *constituție episcopală*. În unele țări, protestantismul e dominant, în altele egal cu catolicismul, sau tolerat.

În Italia, Spania și Portugalia, Reforma protestantă nu s-a putut infiltra, datorită inchiziției, mai ales în Spania.

Sistemul teologiei protestante

Protestantismul nutrește nobila aspirație de a reveni la formele primare ale creștinismului. În acest sens, Reforma protestantă vrea să însemne nu numai înlăturarea erorilor doctrinare, disciplinare și culturale ale catolicismului, ci mai ales de a «*forma din nou*», adică de a «*reface*» creștinismul în forma lui primară originară, întrucât, de-a lungul secolelor, a fost «*deformat*» de catolicism. De

aceea, deși combate violent papalitatea, protestantismul nu vrea să se identifice neapărat cu *antipapalismul*.

Principiile fundamentale ale protestantismului îl deosebesc atât de catolicism cât și de Biserica Ortodoxă.

Protestanții de toate categoriile, luterani, zwinglieni și calvini sau reformați se deosebesc de cele două Biserici, în învățătura despre *har, mântuire, Biserică, sfințenie, numărul și valoarea Tainelor*.

1) Astfel, în dogma soteriologică, influențați de Fer. Augustin, ei dau o importanță deosebită *harului divin* în actul mântuirii, care se realizează «*sola gratia*», numai prin har, dăruit omului în mod gratuit de Dumnezeu – *gratia gratis data*, și numai prin «credința omului» «*sola fide*», fără colaborarea faptelor bune ale omului.

Într-adevăr, Fer. Augustin a susținut că «*orice bine nu-l face în noi meritul nostru, ci numai harul (grația)*» (Ep. 194 *Ad Sixtum* V, 19, P.L., XXXIII, 880), iar în scrierea *Contra Julianum* IV, 3 ș.u. vorbind despre faptele bune ale păgânilor, s-a exprimat astfel: «*Virtuțile păgânilor nu sunt decât vicii*».

Învățătura luterană despre mântuirea omului *numai prin credință* – *sola fide*, stă în legătură cu concepția lor despre coruperea totală a chipului și asemănării omului cu Dumnezeu (Fac. 1, 26), prin căderea protopărinților Adam și Eva în păcatul original, încât omul este incapabil de vreun efort personal în actul mântuirii, adică să facă ceva bun de la sine și ca atare faptele bune ale omului nu pot avea în actul mântuirii nici un rol.

În legătură directă cu concepția luterană despre păcatul original, stă concepția lor despre *liberul arbitru* și despre *predestinație*.

După concepția lui Luther, formulată în lucrarea sa *De servo arbitrio*, «nu poate exista *liber arbitru*, nici la om, nici la înger, nici la vreo altă creatură», fapt grav, întrucât eliberează pe om de orice responsabilitate morală.

Referitor la *predestinație*, luteranii susțin că Dumnezeu știe totul și rânduește totul de mai înainte.

2) În învățătura despre Biserică, ei preferă concepția despre *Biserica invizibilă* – *Ecclesia invisibilis*, nu admit infailibilitatea Bisericii ca depozitară a harismei adevărului – *charisma veritatis*, «Biserica

Dumnezeului celui viu, fiind stâlpul și temelia adevărului» (I Tes. 3, 15), și nici infailibilitatea Sinoadelor ecumenice.

După cartea lor simbolică principală, *Confessio Augustana*, cap. 7, «*Biserica este societatea Sfinților în care se predică Evanghelia drept și se administrează regulat Tainele*», sau «*Societatea de credință și de Duh Sfânt în inimi*» (*Apologia Confessionis Augustanae*, cap. 7 și 8).

3) *Nu admit ierarhia bisericească harică*, stabilită canonic pe temeiul «*succesiunii apostolice*», ci «*preoția universală*» (I Petru 2, 9). Renașterea morală a omului se face în legătură directă cu Hristos, fără mijlocirea ierarhiei harice. În Ortodoxie și catolicism, însă, aceasta se face prin mijlocirea ierarhiei harice.

În privința cultului, protestanții s-au opus chiar de la începutul Reformei, *sacramentarismului și ritualismului* Bisericii Catolice, reducând numărul Sfintelor Taine. Predica, încadrată de cântări pioase, a devenit centrul cultului lor.

Luther a redus numărul celor șapte Taine la trei: *Botezul, Euharistia și Pocăința*. După el, valoarea Tainei este în funcție de starea subiectivă a omului, de credința lui. Taina e valabilă «*ex opere operantis*» și nu are o valoare obiectivă prin ea însăși, – «*ex opere operato*», adică prin lucrarea ei.

La Sfânta Euharistie, pe care o săvârșește ca romano-catolicismul, cu azimă, și nu cu pâine dospită ca ortodoxii, luteranismul *nu admite prefacerea elementelor materiale (adică transsubstantiatia)* – a pâinii și a vinului, în Trupul și Sângele Mântuitorului, ci o prezență reală, dar spirituală, numită de el «*praesentia per impanationem*» = «*prezența prin impanațiune*»: Hristos este prezent «*in pane, cum pane et sub pane*»; «*in vino, cum vino et sub vino, sau consubstantiatie*».

4) În formularea doctrinei, protestanții de toate categoriile, luteranii, zwinglienii, calvinii sau reformații susțin că *singurul izvor al revelației divine este numai Sfânta Scriptură*, – *sola Scriptura* – și înlătură Sfânta Tradiție; ca al doilea izvor al revelației. Ca atare la ei predomină cele trei «*sola*»: *sola gratia, sola fide și sola Scriptura*.

De aceea, Biserica Luterană, întrucât se întemeiază în formularea doctrinei numai pe Sfânta Scriptură, și îndeosebi pe Sfânta Evanghelie, se numește și *Biserică Evanghelică*. Protestanții și-au creat

însă din secolul al XVI-lea unele tradiții omenești, după specificul țărilor în care s-au răspândit.

Ei acceptă totuși *Simbolul niceo-constantinopolitan*, care face parte din Sfânta Tradiție, dar au primit de la romano-catolici învățătura greșită despre purcederea Sfântului Duh «și de la Fiul» – «*Filioque*», deși în Sfânta Scriptură, pe care ei spun că se întemeiază, se vorbește despre purcederea Duhului Sfânt numai de la Tatăl despre care Mântuitorul mărturisește că este «*Duhul adevărului, Care de la Tatăl purcede*» (Ioan 16, 26).

În genere, protestanții de toate ramurile nu acceptă cultul vechii Biserici universale, cinstirea Prea Curatei Fecioare Maria ca Născătoare de Dumnezeu, cinstirea Sfinților Îngeri și a Sfinților, sărbătorile, cinstirea Sfintei Cruci ca obiect de cult, venerarea Sfințelor Icoane, a Sfințelor moaște și vechile tradiții creștine legate de aceste sărbători.

Eroarea fundamentală a Protestantismului, privit prin specificul său, în comparație cu credința vechii Biserici universale, când nu se făcea deosebire între Răsărit și Apus, între Roma și Constantinopol, constă în faptul că, în tendința de a restaura creștinismul în forma lui originală, luptând împotriva abuzurilor și inovațiilor dogmatice, disciplinare și cultice ale catolicismului, a pornit de la principii atât de radicale, încât reformatorii, în frunte cu Luther, n-au știut și nici n-au putut să se oprească unde trebuie.

Din această cauză, ei au ajuns la un creștinism desfigurat, abia perceptibil prin resturile rămase din adevărurile eterne, descoperite de Domnul Hristos și păstrate până azi de Biserica Universală sau Ecumenică.

(Vezi pe larg studiul Pr. Prof. I. Rămureanu, *Specificul Ortodoxiei în comparație cu Biserica Romano-Catolică și Protestantismul*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXII (1956), nr. 10, p. 578-600).

ALȚI REFORMATORI

Reforma lui Luther a avut răsunet și în Elveția, unde, în împrejurări similare, «lucrarea Evangheliei» progresa îndeobște în orașele Zürich și Geneva.

Reforma de la Zürich este legată de numele lui *Ulrich Zwingli* (1484 – † 1531), în partea locuită de populația germană, iar cea de la Geneva, de numele lui *Jean Calvin* (1509 – † 1564), în partea locuită în majoritate de populația franceză.

1. **Ulrich Zwingli** († 1531). A treia personalitate a Reformei protestante, după Luther și Calvin, s-a născut la 1 ianuarie 1484 în satul Wildhaus, cantonul St. Gall, dintr-o familie bogată de țărani elvețieni. El a făcut studii la Basel, unde domnea spiritul raționalist-umanist al lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536), un timp profesor la Zürich, apoi la Berna și Viena.

În familia lui Zwingli a existat o înclinare deosebită spre viața religioasă. El a avut doi unchi preoți romano-catolici.

La 29 septembrie 1506, Zwingli a fost hirotonit preot de episcopul romano-catolic din Constanța (Germania), iar la sfârșitul anului 1506, a fost instalat preot la Glaris, apoi la Einsiedeln, unde și-a îndeplinit corect datoriile sale de preot.

La începutul anului 1519, Zwingli e numit preot la catedrala din Grossmünster. Intrând însă în conflict cu episcopul de Constanța pentru că s-a ridicat *contra indulgențelor papale*, predicate atunci în Elveția de călugărul franciscan italian Bernard Samson, i s-a retras recunoașterea ca preot la Grossmünster.

Consiliul de la Zürich, însă, apreciind cultura și calitățile sale, l-a ales în 1519 paroh la catedrala orașului.

Din acest an, Zwingli a început cu tact și prudență introducerea Reformei Bisericii la Zürich, *pe baza Sfintei Scripturi, pusă în toate mâinile și aplicată tuturor în limba germană, limba poporului.*

În acest scop, Academia din Zürich a început o operă de traducere și exegeză a Sfintei Scripturi, după textul ebraic, grec și latin, pe care o termină în 1529. Biblia de la Zürich, publicată în 1529 în limba germană, este cel mai important monument teologic și literar lăsat posterității de aderenții Reformei lui Zwingli.

Ruptura de Roma papală a lui Zwingli datează din 1522. În prediciile sale el combătu Tradiția, sinoadele, primatul papal, cultul Fecioarei Maria, al Sfinților, icoanelor și moaștelor și celibatul.

Cu toate că era preot romano-catolic, el a procedat la simplificarea cultului. Misa catolică a fost păstrată până în 1525, apoi a fost înlocuită printr-un cult simplu și scurt, în care locul principal îl ocupa predica în limba poporului, însoțită de cântări religioase, după modelul cultului luteran. Statuile și icoanele au fost scoase din biserici, afară de vitralii, care nu erau socotite obiect de cult. Orgile au fost scoase din biserici și tragerea clopotelor oprită. Preoții, deveniți acum *pastori*, puteau să se căsătorească; călugării și călugărițele au dobândit libertatea de a părăsi mănăstirile și de a se căsători. El însuși s-a căsătorit oficial în aprilie 1524 cu Ana Reinhard.

În 1526, Zwingli a înființat la Zürich un tribunal pentru păstrarea moravurilor și a disciplinei Bisericii.

În organizarea Bisericii, el a exclus ierarhia harică de toate gradele. Zwingli s-a oprit la o formă de organizare în care turma credincioșilor a fost pusă sub conducerea «păstorilor» Bisericii, desemnați prin diferiți termeni: *păstor, supraveghetor, profet, preot, evangelist, predicator*, dar mai ales prin cel de *pastor sau predicator*, fără ca aceștia să primească o preoție harică, așa cum înțeleg romano-catolicii și ortodocșii.

Ministerul principal al pastorului este predicarea cuvântului lui Dumnezeu.

Alături de pastori, bătrânii aveau misiunea de a veghea la menținerea disciplinei morale în Biserică.

Reforma lui Zwingli a avut și un caracter național, politic. El a condamnat cu severitate politica conaționalilor săi de a se înrola ca

mercenari în armatele străine, începând cu 1477, în special în garda papei, fapt care contrazice învățătura Evangheliei și compromite simțul de mândrie și demnitate națională al elvețienilor.

Din 1528 Reforma lui Zwingli s-a introdus în orașele Elveției, Basel, Berna ș.a.

În 1531, între cantoanele elvețiene trecute la Reformă și cele rămase catolice a izbucnit războiul. Zwingli s-a înrolat ca preot militar, luptând alături de aderenții Reformei sale, dar în lupta de la Cappel a fost grav rănit. Fiind identificat de trupele catolice, a fost declarat eretic și ucis la 11 octombrie 1531, iar corpul său a fost ars și cenușa aruncată.

Moștenirea Reformei lui Zwingli a revenit lui Bullinger, succesorul său, apoi lui Martin Bucer († 1551) și, în cele din urmă, lui Jean Calvin, francez de origine, care, prin Reforma sa, a înlocuit reforma zwingliană.

Învățătura lui Zwingli

Ulrich Zwingli și-a formulat doctrina sa teologică în lucrările: *Articuli sive Conclusiones* 67 de teze, publicate în 29 ianuarie 1523, asemănătoare celor 95 de teze ale lui Luther, care conțin programul Reformei zwingliene; *Auslegung des Schlussreden* = *Înterpretarea cuvântării finale*, scrisă în 1523; *De vera et falsa religione* = *Despre adevărata și falsa religie*, publicată în 1525; *De providentia Dei* = *Despre providența lui Dumnezeu*, publicată în 1530; *Expositio christianae fidei* = *Expunerea credinței creștine*, trimisă în iulie 1531 regelui Franței Francisc I (1515–1547).

Teologia lui Zwingli poartă semnele unei confruntări cu teologia Romano-Catolică, pe care a căutat s-o combată în toate punctele ei esențiale.

În genere, el păstrează învățăturile principale ale teologiei lui Luther, dar în unele îl depășește, exagerându-le.

Trăsătura raționalist-umanistă îl deosebește pe Zwingli de Luther, deoarece el s-a dezvoltat în curentul lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536), care încerca o combinare a umanismului laic cu creștinismul. Pentru Zwingli, ca și pentru Luther, unica autoritate bise-

ricească este *Sfânta Scriptură*, al cărei scop principal este mântuirea prin Iisus Hristos.

Referitor la *păcatul original*, Zwingli susținea, în mod cu totul eronat, că acesta a fost voit de Dumnezeu, pentru a-și manifesta prin pedepsirea lui măreția Sa, în timp ce Luther susținea că păcatul protopărinților Adam și Eva a nimicit total chipul și asemănarea omului cu Dumnezeu, încât el nu mai poate face nimic bun de la sine, ci se mântuiește numai prin credință – *sola fide*.

Despre predestinație, Zwingli afirma că ea cuprinde pe toți oamenii.

Din numărul celor șapte Taine, el a păstrat numai două, *Botezul* și *Euharistia*, pe care le consideră doar *simboluri*, sau comemorări, nu lucrări harice, prin care, după sfințirea elementelor materiale, se dăruiește credincioșilor harul cel nevăzut al lui Dumnezeu, cum învață Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică.

La Taina Sfintei Euharistii, prin care creștinii ortodocși și catolici ajung la comuniunea cu Hristos, Zwingli *nu admite transsubstanțiația* adică prefacerea elementelor materiale – a pâinii și a vinului în Trupul și Sângele Mântuitorului, cum învață Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică, și nici *consubstanțiația* sau *impanația* lui Luther, potrivit căreia Hristos este prezent real «*in pane, cum pane et sub pane*»; «*in vino, cum vino et sub vino*».

Sfânta Euharistie, numită *Cina Domnului*, era săvârșită foarte simplu. Pastorul punea o masă îmbrăcată în alb în mijlocul bisericii, pe care așeza un coș cu pâini și câteva potire de lemn, pline cu vin. El citea apoi unele texte din Evanghelie și Epistolele Sf. Apostol Pavel, ca, de exemplu, textul de la Ioan, 6, 48, care începe prin cuvintele: «*Eu sunt pâinea vieții*» și din Epistola I Cor. 11, 23, după care se rostea *Crezul*, cu adaosul *Filioque* și *Tatăl nostru*.

Urma apoi binecuvântarea elementelor materiale, a pâinii și a vinului, de către pastor, fără ca prin aceasta să se facă transsubstanțierea lor.

Zwingli a înlocuit cuvintele Mântuitorului «*Acesta este Trupul Meu*» (Matei 26, 26; Marcu 14, 22; Luca 22, 19), prin formula: «*Aceasta simbolizează sau amintește Trupul și Sângele Meu*», potrivit concepției sale că Tainele sunt doar *simboluri* sau un simplu *act comemorativ*. Urma apoi distribuirea Cinei Domnului. Totuși Zwingli

admite că «de îndată ce pâinea și vinul sunt rânduite pentru masa sfântă, ele nu mai sunt pâine și vin «obișnuite», cu toate că din punct de vedere material pâinea rămâne pâine și vinul, vin... Astfel, pâinea și vinul, fiind simbolurile prieteniei Aceluia care și-a reconciliat neamul omenesc prin Fiul Său, ele nu mai trebuiesc considerate după materia din care sunt constituite, ci după rațiunea lucrurilor mari pe care le înseamnă... Această pâine nu se mai numește din acel moment pâine, ci «Trupul lui Hristos», după numele și semnificația pe care a primit-o de curând prin sfințire» (Jacques Courvoisier, *Zwingli, théologien réformé*, Neuchâtel (Suisse), 1965, p. 79–80).

În ceea ce privește prezența lui Hristos la Sfânta Euharistie, Zwingli învață că El este prezent după divinitate în cer și pe pământ, dar, după umanitatea Sa, El e prezent numai în cer, deoarece stă cu Trupul Său «de-a dreapta Tatălui» și nu poate fi prezent deodată decât într-un singur loc. Evident, el argumentează potrivit concepției realiste, conform căreia un obiect material nu se poate găsi în același timp în două locuri diferite.

În conferința reformatoților de la Marburg, din 1529, numită «sacramentală», Luther însuși surprins și uimit de îndrăzneala cugătării lui Zwingli, referitoare la Sfintele Taine, a exclamat: «Un alt duh locuiește în tine».

Lui Zwingli i-a scăpat din vedere tocmai punctul esențial al hristologiei, și anume comunicarea însușirilor celor două naturi, divină și umană, din persoana lui Hristos – *communicatio idiomatum*. Datorită unității persoanei, firii dumnezeiești a lui Hristos i se atribuie însușiri omenești, iar firii omenești însușiri dumnezeiești, încât El poate fi prezent și cu Trupul, în chip real, nu simbolic și în jertfa euharistică pe sfintele altare, nu numai «de-a dreapta» Tatălui.

În Liturgia Sfântului Vasile cel Mare († 379) și a Sfântului Ioan Gură de Aur († 407) se mărturisește limpede prezența reală a Mântuitorului în Sfânta Euharistie prin aceste cuvinte: «Cel ce sus, împreună cu Tatăl șezi, și aici, în chip nevăzut, împreună cu noi ești» (Liturgia Bisericii Ortodoxe, București, 1956, p. 158 și 233).

În ultima sa scriere, *Expositio christianae fidei*, trimisă în iulie 1531 regelui Francisc I al Franței, Zwingli spune despre Sfânta Euharistie următoarele: «La Cină, corpul material al lui Hristos, Acela cu

care El a suferit pe pământ și cu care stă acum „de-a dreapta Tatălui”, nu este mâncat în chip real și esențial, ci numai în chip spiritual».

Zwingli a dus o luptă aprigă contra *anabapțiștilor*, contra cărora a luat din 1526 măsuri riguroase, unii fiind exilați, câțiva chiar executați. El a combătut pretenția anabapțiștilor de a repeta Botezul, «întrucât Noul Testament nu cunoaște decât un Botez». Deși opera lui Zwingli a fost înghițită ulterior de opera lui Calvin, ea a avut influența și importanța ei pentru epoca în care s-a produs (Pentru alte informații, vezi recenzia Pr. Prof. I. Rămureanu la lucrarea lui J. Courvoisier, *Zwingli, théologien réformé*, Neuchâtel (Suisse), 1965, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 135–140).

Jean Calvin (Chauvin † 1564) și învățătura sa

S-a născut la 10 iulie 1509 la Noyon, în provincia Picardia, din nordul Franței, ca fiu al unui secretar episcopal, rămas în curând văduv. Tatăl său s-a îngrijit să-i dea o educație aleasă. El făcu studii serioase de teologie, filosofie și drept la Paris, unde avu ocazia să cunoască scrierile lui Lefèvre d'Etaple († 1537), Martin Luther, Filip Melancthon și Martin Bucer († 1551). De la Paris, trecu la Orléans, Brouges și în alte orașe franceze.

După 1532, Calvin înclină spre Reformă. La convertirea sa «*subită*», cum o numește el, a jucat un rol deosebit Martin Bucer și pastorul Guillaume Farel († 1565), prietenul său.

Urmărit de autoritățile franceze ca «eretic», din ordinul regelui Francisc I (1515–1547), el peregrină prin diferite localități din sudul Franței până în toamna anului 1534, când se refugie în Elveția, locuind în primele luni la Basel, apoi la Geneva. Aici a început el cariera de reformator în calitate de lector al Sfintei Scripturi în Biserica din Geneva.

În prima sa ședere la Geneva, Calvin compuse și tipări în limba latină, în martie 1536, *Institutio religionis christianae* = *Doctrina credinței creștine*, dedicată regelui francez Francisc I (1515–1547), ca o justificare a noii credințe. Ea poartă pecetea geniului creator și sistematizator francez, devenind cel mai original, logic, profund și

închegat tratat de teologie dogmatică și morală al protestantismului în genere. Lucrarea a fost tradusă în 1541 în limba franceză.

În 1538, respins de reacțiunea «vechilor creștini», Calvin s-a refugiat la Strassbourg, unde își începu cariera ca predicator la biserica Saint Nicolas des Ondes, apoi la capela penitenților Sf. Magdalena. De aici, plecă la Frankfurt-am-Main, unde a cunoscut pe Filip Melancton (1497–1560), prietenul și colaboratorul lui Luther.

La 2 septembrie 1540, la cererea pastorului Guillaume Farel (1489–1565) și a credincioșilor din Geneva, Calvin se întoarse la Geneva, unde sosi la 13 septembrie 1541.

El a rămas de astădată la Geneva 24 de ani (până la moartea sa, survenită la 27 mai 1564), pe care o conduse prin vestitele sale «ordonanțe eclesiastice», reușind să facă din ea «un oraș sfânt», un stat creștin, care să dea exemplu în lume, impunând creștinilor să trăiască după idealul Evangheliei.

Datorită vieții austere impuse de Calvin, Geneva ajunsese metropola glorioasă a lumii reformate, «un Vatican protestant», sau o «Romă a protestantismului», capabilă să sfideze și să disprețuiască Roma papală pentru luxul, abaterile, abuzurile, erorile și superstițiile ei.

În organizarea Bisericii, Calvin n-a adoptat nici absolutismul papal, nici democrația luterană, ci a creat un gen de «*sinodalism*» prin consistoriile mixte de clerici și laici, al căror număr a crescut de la 6 la 20 de membri, având misiunea de a controla toate manifestările vieții religioase și civile: bisericesc, administrativ, disciplinar, școlar.

Pedepsele au fost foarte aspre. Spre regretul unanim al calvinilor sau reformatorilor actuali, Calvin și-a însușit eroarea Bisericii Catolice din timpul inchiziției, afirmând că este datoria magisterului creștin de a condamna pe eretici și blasfemiatori la pedepse și chinuri corporale, chiar arderea pe rug, pentru a le salva sufletele. După părerea eronată a lui Calvin, preamărirea lui Dumnezeu cere o auto-crație, sprijinită pe mijloace tiranice și inchizitoriale.

Intoleranța religioasă a lui Calvin și a consistoriului său crescuseră și atinsese, prin consecințele ei, personalități de seamă. Între acestea este doctorul spaniol *Mihail Serve* (*Servet*), născut la Villanueva în 1511, în regatul Aragonului, descoperitorul circuitului sângelui în corpul omenesc, care, în drum spre Italia, trecu prin Franța și se opri la

Geneva. Înainte de a sosi la Geneva, publică la Hagenau, în Alsacia, două lucrări despre Sfânta Treime sub titlul *De trinitatis erroribus* și *Dialogi de Trinitate*, în care apăra vechea erezie a monarhismului antitrinitar din secolul al III-lea. Condamnat în Franța pentru erezie, Serve de sosi la Geneva, la 13 august 1555, dar fu arestat din ordinul lui Calvin și ars pe rug la 26 octombrie 1555, ca eretic antitrinitar.

De asemenea, a fost executat carmelitul Ieronim Balsen, deoarece combătea *predestinația*, susținută de Calvin.

Pentru înjurături sau maltratarea părinților, doi tineri au fost decapitați.

Între 1542–1546 au avut loc la Geneva 58 de spânzurări și 76 de arderi pe rug.

Altele au fost pedepse mai ușoare. Astfel, cine nu cântărea corect la piață era închis sau exilat; cine nu frecventa biserica era amendat; cine juca cărți, se îmbăta sau dansa era muștrat în public sau chiar exilat.

În ciuda măsurilor sale aspre, Calvin a fost singurul reformator care a permis dobânda sau camăta, a promovat agricultura și comerțul, încât nu degeaba s-a afirmat că spiritul și disciplina economiei reformate a creat capitalismul.

Cu timpul, însă, instituirea acestui regim aspru și autoritar, care făcu din Geneva o «cetate eclesiastică», avu ca prim rezultat exasperarea unei mari părți a populației, iar Calvin deveni obiect de atac al furiei populare.

Calvin încetă din viață la 27 mai 1564, în vârstă de 55 de ani, iar moartea sa a fost simțită de locuitorii Genevei ca o ușurare. Biserica înființată de el se numește, după numele său, *calvinistă* sau *reformată* în toate țările în care s-a răspândit calvinismul.

Învățătura lui Calvin. Însipirată de Luther, teologia lui Calvin este în parte luterană. Doctrina lui teologică este expusă sistematic în lucrarea lui principală intitulată *Institutio religionis christianae*, publicată mai întâi în limba latină, în martie 1536, și tradusă în 1541 în limba franceză. Între 1543 și 1559, ediția latină și franceză au fost retipărite de mai multe ori. Ediția latină din 1559 și traducerea franceză din 1560 împărțită în 4 cărți, reprezintă punctul culminant al operei lui Calvin.

Traducerea franceză, făcută într-un stil elegant și original e o adevărată capodoperă și a contribuit mult la formarea limbii franceze până în secolul al XVII-lea. Ea a avut în Franța un succes tot atât de mare ca și traducerea germană a Bibliei de către Luther, în 1535, în Germania, și a devenit manualul fundamental de dogmatică al Bisericii Calvine sau Reformate din Franța și din alte țări.

Cele patru cărți ale Instituției din 1559 și 1560 tratează următoarele probleme: 1. Despre cunoașterea lui Dumnezeu, cu titlul și calitatea Lui de creator și conducător suveran al lumii; 2. Despre cunoașterea lui Dumnezeu ca Mântuitor, în Iisus Hristos; 3. Despre modul de participare la harul lui Iisus Hristos; Despre cunoașterea lui Dumnezeu sfințitorul în Sfântul Duh; 4. Despre Biserică.

Ortodoxia calvinistă a rămas până azi strâns legată de formulele *Instituției* lui Calvin și constituie în ochii calviniștilor o adevărată «Summa Theologiae» a protestantismului reformat. Ea ocupă un loc central în activitatea teologică și literară a lui Calvin.

Libertatea nemărginită a lui Dumnezeu și preamărirea fără limite a maiestății Lui constituie ideea centrală pe care este construită dogma calvinismului. De acord cu ceilalți teologi ai Reformei protestante, Calvin socotește că *numai Sfânta Scriptură are o valoare normativă pentru credință*, chiar dacă el recurge la exegeza unor Părinți. Hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice – din care el admite pe primele patru: Niceea – 325; Constantinopol – 381; Efes – 431 și Calcedon – 451 – trebuie supuse criteriului biblic, întrucât acestea nu sunt decât o pură și naturală interpretare a Scripturii.

Contrar învățăturii Bisericii universale, Calvin susține că *singură Scriptura este infailibilă în materie de doctrină*. Biserica nu e infailibilă decât în măsura în care ea păstrează strict învățăturile Scripturii. *El respinge Sfânta Tradiție ca izvor al revelației divine.*

Calvin a explicat Decalogul, Simbolul de credință, în care a păstrat de la romano-catolici adaosul Filioque, Tatăl nostru și Tainele.

După Calvin, ceea ce diferențiază creștinismul de celelalte religii, chiar monoteiste, este faptul că *acesta nu cunoaște pe Dumnezeu decât prin Iisus Hristos*. Pentru că Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, S-a descoperit în trup, înseamnă că *divinitatea în întregime ni s-a*

dăruit în persoana lui Hristos, deoarece El, împreună cu Tatăl și cu Sfântul Duh sunt un singur Dumnezeu în Treime.

Urmând concepția lui Luther despre păcatul originar, Calvin afirmă că păcatul protopărinților Adam și Eva a nimicit total în om chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Fac. 1, 26), așa încât rațiunea omenească nu mai poate distinge binele și răul, voința nu mai poate săvârși binele. Omul poate obține mântuirea numai prin harul lui Dumnezeu – *sola gratia* și numai prin credință – *sola fide*, fără fapte bune. În această privință, Calvin a urmat pe Fer. Augustin, care, vorbind despre faptele bune ale păgânilor s-a exprimat astfel: «Virtuțile păgânilor nu sunt decât vicii» (Fer. Augustin, *Contra Julianum*, IV, 3 ș.u., în Migne, P. L., XLIV, 75 ș.u.).

Calvin, urmând în parte pe Fer. Augustin, a admis *predestinația absolută*, a unora spre rai și fericire, iar a altora spre iad și suferință. El merge așa de departe încât afirmă că chiar căderea protopărinților în păcatul originar a fost voită de Dumnezeu din veci.

Despre gravitatea predestinației, după care Dumnezeu hotărăște din veci soarta oamenilor, Calvin însuși a spus: «*Mărturisim că această hotărâre trebuie să ne înspăimânte*».

Calvin n-a putut rezolva satisfăcător, cu toată puterea lui de judecată și pătrundere, problema raportului dintre predestinația absolută a celor aleși spre fericire și a celor condamnați spre osândire și *necesitatea mântuirii prin Fiul lui Dumnezeu*. Dacă, într-adevăr, ei sunt predestinați, fie la bine, fie la rău, atunci de ce mai era nevoie de întruparea și răstignirea lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, deoarece hotărârea eternă a lui Dumnezeu exclude necesitatea mântuirii prin Hristos.

Calvin s-a ocupat și cu *problema eshatologiei*. El învață, de altfel ca și Biserica ecumenică sau universală, că *învierea generală* este încoronarea operei lui Dumnezeu în lume, împlinită prin lucrarea răscumpărătoare și sfînțitoare a lui Iisus Hristos. Învierea și viața viitoare presupun *nu numai nemurirea sufletului, ci mai ales învierea trupului* cu care a conviețuit, prin puterea nemărginită a lui Dumnezeu și după exemplul lui Iisus Hristos, *Care a îndumnezeit natura umană luată în persoana Sa și a făcut-o din muritoare nemuritoare*.

Răsplata celor aleși este inegală. Nu toți vor putea pretinde să stea pe scaune împreună cu Apostolii, sau să primească o cunună deosebită ca Apostolul Pavel. Aceasta este de altfel și învățătura vechii Biserici Ecumenice.

Prin instituirea Bisericii, Mântuitorul ne-a legat de ea și de mijloacele ei de sfințire, care sunt *Sfintele Taine*.

După opinia lui Calvin, Biserica, prin excelență, este Biserica *invizibilă*, *Ecclesia invisibilis*, alcătuită din cei aleși, vii și morți, urmând păreriile lui Luther.

Totuși, deși Calvin a insistat asupra caracterului invizibil al Bisericii, numind-o «*comuniunea sfinților și adunarea celor aleși*», cu timpul, sub influența teologului luteran Martin Bucer (1461–1551), a ajuns și la recunoașterea *Bisericii vizibile*, formată de creștinii din sâmul aceleiași parohii.

Ca și Luther, Melancton și Zwingli, Calvin respinge ierarhia harică tradițională a Bisericii, instituită pe *temeiul succesiunii apostolice*.

După părerea lui, sunt patru categorii de oficii sau slujiri pe care Duhul Sfânt le încredințează pentru conducerea Bisericii sale: *pastorii*, *doctorii Bisericii*, *bătrânii* și *diaconii*.

Pastorii au rolul principal, pentru că ei predică și învață cuvântul lui Dumnezeu în biserică, în timpul adunării credincioșilor; *doctorii* învață pe credincioși sfânta doctrină și iau parte la controversile teologice; *bătrânii* veghează asupra vieții morale a indivizilor și comunității; *diaconii* împlinesc serviciul de ajutorare a celor săraci din darurile aduse de credincioși, după practica Bisericii vechi.

Dintre Sfintele Taine, Calvin n-a păstrat decât două: *Botezul* și *Euharistia*. În concepția sa, Tainele au un caracter complementar față de Evanghelie, care este Cuvântul lui Dumnezeu. În definirea lor, se observă la el o oarecare oscilare. Ele sunt numite uneori «un ajutor potrivit și asemănător predicării Evangheliei, pentru a susține și întări credința», iar alteori, «Taina e o mărturie a harului lui Dumnezeu față de noi, confirmată printr-un semn exterior, sau, cum zice Fer. Augustin, *este un semn vizibil al unui lucru sfânt, sau o formă vizibilă a grației* (harului) *invizibile*» (Fer. Augustin, *De catechisandis rudibus*, 26, 50, în Migne, P. L., XL, 344, *Epistola* 105; 3, 12; *Ibidem*, XXXIII, 401).

Calvin admite *botezul copiilor*, contra anabapțiștilor. În *Taina Sfintei Cuminecări sau Euharistii*, Calvin nu admite transsubstanțierea sau prefacerea elementelor materiale, a pâinii și a vinului în Trupul și Sângele lui Hristos, ci învață *prezența reală a lui Hristos în chip spiritual*, o dată cu primirea elementelor vizibile. În momentul cuminecării, sufletul credinciosului e răpit în cer, iar din Trupul lui Hristos Care stă de-a dreapta Tatălui și nu e prezent pretutindeni – «ubique», se varsă din cer o putere (virtus) în sufletul credinciosului ales sau predestinat spre fericire. Sufletul celui predestinat spre condamnare sau reprobat rămâne jos, pe pământ, și primește numai pâine și vin «obișnuite».

Această prezență spirituală a lui Hristos nu este nici transsubstanțiația Romano-Catolică, nici impanația sau consubstanțiația luterană, nici simbolismul lui Zwingli.

Învățătura ortodoxă nu este amintită pentru a fi luată în considerare.

Cum s-a putut remarca, în unele puncte de vedere, Calvin depășește prin profunzimea gândirii, prin seriozitatea argumentării, prin ideile sale îndrăznețe și originale, sistemul doctrinar al lui Luther.

Cultul a fost simplificat și mai mult decât la luterani, Calvin urmând reforma lui Zwingli. Predica, cântarea de psalmi și rugăciunea au devenit elementele lui principale.

Spre deosebire de luterani, care primesc cuminecarea ori de câte ori săvârșesc Cina Domnului, calviniștii sau reformații o primesc numai cu ocazia celor patru mari praznice de peste an.

Simplitatea a mers foarte departe. Biserica reformată-calvinistă respinge cultul Sfintei Fecioare Maria, al Sfinților și moaștelor, nu cunoaște altare, nici icoane, lumânări, orgă, odăjdii sau alte obiecte de cult, care au fost eliminate mai radical decât în bisericile luterane.

Calvin a fost pentru refacerea unității creștinismului și un pacifist convins. Când arhiepiscopul de Canterbury i-a propus o reuniune a principalilor conducători ai protestantismului european, Calvin i-a răspuns: «Trebuie să socotim printre cele mai mari rele ale epocii noastre faptul că Bisericile sunt separate unele de altele, în așa măsură încât abia există o legătură umană între noi și mai puțin încă acea sfântă comuniune a membrilor lui Hristos...».

Răspândirea calvinismului. Din Geneva, Reforma lui Calvin s-a răspândit în cea mai mare parte a orașelor și satelor Elveției, absorbind reforma lui Zwingli.

La răspândirea ei a contribuit, în afară de lucrarea *Institutio religionis christianae*, al doilea *Catehism pentru copii*, apărut la Geneva în 1542, în limbile latină și franceză. Acesta a servit ca bază a Catehismului de la Heidelberg, din 1563, care deveni *Catehismul Bisericii Reformate din lume*.

De asemenea, un rol mare la răspândirea ei l-a avut și *Confessio helvetica prior sau basiliensis*, redactată în 1536 cu ajutorul lui Henric Bullinger, urmașul lui Zwingli. Ea este un compromis între teologia reformată elvețiană și teologia luterană germană. În privința interpretării Scripturii, ea a proclamat principiul: *Scriptura Scripturae interpres* = *Scriptura este interpretul Scripturii*, și nu Biserica ca deținătoare a tezaurului revelației divine.

Un rol însemnat în răspândirea reformei lui Calvin l-a avut și *Academia teologică* din Geneva, înființată la 5 iunie 1559, ridicată la culmea înfloririi de Teodor Beza († 1605), prietenul și discipolul lui Calvin.

Din Elveția, calvinismul s-a răspândit în Franța, Germania, Țările de Jos, Scoția, Ungaria și la maghiarii din Transilvania. Prima țară în care a pătruns reforma calvină, datorită stăruinței lui Calvin, a fost Franța, patria sa. În Franța, calvinii sau reformații au primit numele de «hughenoți», probabil de la termenul *Eidgenossen*, cum erau numiți luptătorii elvețieni pentru libertate.

Regele Franței Francisc I a interzis «erezia», dar pe timpul regilor din familia Valois, între anii 1559–1589, reforma calvină ajunge prin nobili și cu sprijinul dinastiei de Navarra-Bourbon influentă. Șeful ei era amiralul Gaspard Coligny († 1572). Acesta a mijlocit întrunirea unui sinod al bisericilor hughenote, care a formulat o Mărturisire de credință, intitulată *Confessio gallicana* din 25 mai 1559.

Partida catolică era condusă de ducele de Guise și de regina Caterina de Medici, mama regelui minor Carol al IX-lea (1560–1574), în calitate de regentă. Între 1562–1589 s-a ajuns între cele două partide la ciocniri armate, adevărate măceluri reciproce. Cel mai nenorocit eveniment a fost cel din «noaptea Sfântului Bartolomeu», duminică

23/24 august 1572, când, cu ocazia nunții de împăcare dintre cele două dinastii, Margareta de Valois, cu noul șef al hughenotilor, Henric de Navarra, viitorul rege Henric al IV-lea (1589–1610), au fost măcelărite în Paris căpeteniile hughenote, în frunte cu amiralul Coligny. Au murit în acest măcel la Paris și în alte orașe franceze peste 20.000 de calvini. Astfel, conflictul dintre catolici și calviniști s-a transformat în război civil, mai ales după ce ducele de Guise, catolic, a organizat Liga contra hughenotilor.

Totuși, în 1589, a urmat la tron hughenotul Henric al IV-lea care, pentru a putea intra în Paris, a abjurat calvinismul, spunând: «*Paris vaut une messe*» = «*Parisul valorează o liturghie*».

El a acordat hughenotilor, prin *Edictul de la Nantes* din 13 aprilie 1598, libertate deplină religioasă și unele orașe fortificate pentru refugiu. Până la urmă, el a fost asasinat de călugărul fanatic Ravaillac.

Regele Ludovic al XIV-lea (1643–1715), la insistența și cu aprobarea papei Inocențiu al XI-lea (1676–1689), a revocat *Edictul de la Nantes* la 22 octombrie 1685, începând persecutarea calvinilor și deportarea lor prin «galere» în colonii. Unii s-au refugiat în Germania, Țările de Jos, Anglia și Scoția.

În Olanda, primele comunități protestante au fost înființate de refugiații din Franța, Elveția și Germania, între ei luterani, calvini și anabaptiștii lui Simon Mennon († 1559).

Discipolul lui Calvin, Guido de Bray (Bres), compuse în limba franceză în 1561, după *Confessio gallicana* din 25 mai 1559, o mărturisire de credință, care fu recunoscută în 1566 de sinodul de la Anvers ca mărturisire oficială a Țărilor de Jos, sub numele de *Confessio belgica*.

În timpul intolerantei dominații spaniole, împăratul Carol Quintul (1519–1556), dar mai ales fiul și urmașul său, Filip al II-lea (1556–1558), au căutat să oprească progresul Reformei în Țările de Jos cu sprijinul inchiziției. Până în 1573, teribilul duce de Alba a făcut 18.000 de victime și peste 100.000 de expatriați, între ei și nobili catolici. Urmarea acestei politici nefaste a fost desprinderea a șapte județe din nord de Spania habsburgică, sub conducerea lui Wilhelm de Orania (1689–1702), care va constitui Olanda calvină de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

În Scoția, calvinismul a fost introdus de predicatorul John Knox († 1572), elevul lui Calvin, venit aici de pe continent.

În Ungaria, calvinismul a ajuns dominant din 1559, când sinodul de la Czenger a publicat *Confessio hungarica (Czengerina)*, proclamată apoi confesiune oficială a ungarilor în sinodul de la Debrețin din 1567.

Calvinismul a fost propagat și la maghiarii din Transilvania, câștigând în primul rând pe nobilii și principii maghiari. Centrul de răspândire al calvinismului a devenit orașul Cluj-Napoca, iar cel mai de seamă propagator a fost Gaspar Heltai, un sas maghiarizat. Sub principele calvinist al Transilvaniei, Ioan Sigismund (1559–1571), dieta de la Aiud din 1564 a recunoscut calvinismul religie oficială de stat.

Principii maghiari din Transilvania s-au străduit să atragă la calvinism și pe români, dar fără succes.

O parte dintre *Frații Moravi* din Boemia sau Cehia au adoptat din 1575 o confesiune calvinizantă. (Pentru alte informații, vezi recenzia Pr. Prof. Ioan Rămureanu, la lucrarea lui Fr. Wendel, *Calvin: Sources et évolution de sa pensée*, Paris, 1950, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299–306).

REFORMA ÎN ANGLIA. CAUZELE ȘI URMĂRILE EI

În Anglia, Reforma s-a introdus în condițiuni cu totul diferite de cele de pe continent. Deși s-a născut în legătură cu Reforma protestantă din Europa Apuseană din secolul al XVI-lea, ea are totuși trăsăturile ei proprii și deosebite, care o diferențiază de Reforma lui Luther, Zwingli și Calvin.

Biserica Angliei a păstrat secole de-a rândul relații bune cu Biserica Romei căreia îi aparținea. Începând cu secolul al XIII-lea, însă, din cauza abuzurilor Romei, ca absolutismul papal, fiscalitatea excesivă, goana după avere, amestecul în treburile interne ale Bisericii și statului englez, abuzurile ordinelor cerșetoare, franciscan și dominican, ale clerului superior și abaților de mănăstiri, a imoralității clerului, aceste relații au început să se răcească.

Primul semnal de revoltă contra Romei l-a dat în secolul al XIV-lea prereformatorul John Wicliff († 1384) și mișcarea lui.

La începutul secolului al XVI-lea, în atmosfera creată în Anglia de apariția Reformei în Germania, Elveția, Franța și Țările de Jos, nemulțumirile din sânul poporului englez au dus la dorința continuă a Bisericii Angliei de a se elibera de sub dominația și tutela Romei.

I. Biserica Angliei sub Henric al VIII-lea

Reforma a pornit în Anglia în timpul regelui Henric al VIII-lea (1509–1547), s-a introdus în timpul fiului și succesorului său, Eduard I al VI-lea (1547–1553), și s-a definitivat sub regina Elisabeta (1558–1603).

Regele Henric al VIII-lea, din dinastia Tudor, s-a arătat la început un foarte zelos apărător al catolicismului.

Când Luther fu condamnat ca eretic prin bula papei Leon al X-lea (1513–1521), «*Exurge Domine*», din 15 iunie 1520, fiindcă atacase credința catolică, în special cele șapte Taine, Henric al VIII-lea o apără, fapt pentru care primi în 1521, din partea papei, titlul de «*Defensor fidei*».

Câțiva ani mai târziu, interveni, însă, chestiunea divorțului de soția sa, Caterina de Aragon, mătușa împăratului Carol Quintul (1519–1556), cu care Henric al VIII-lea trăise optsprezece ani, de la care avea o fiică, Maria Tudor, viitoarea regină a Angliei (1553–1558), dorind să se căsătorească cu frumoasa domnișoară de onoare din suita reginei, irlandeza Ana Boleyn, de care se îndrăgosti nebunește și aștepta de la ea un moștenitor.

Regele invoca pretextul *rudeniei*, afirmând că soția sa, Caterina de Aragon, fusese mai întâi logodnica fratelui său, Arthur, care decedase, și e deci *cumnata lui*. Ca atare, el ceru papei Clement al VII-lea (1523–1534) să anuleze această căsătorie.

Thomas Wolsey (1473–1530), arhiepiscop de Canterbury, cardinalul Angliei și delegatul papei, pentru a se menține la putere, susținu că se poate aproba divorțul regelui și începu tratative cu Roma.

Bucurându-se de protecția unchiului său, împăratul Carol Quintul, care avea mari interese în Italia, Caterina de Aragon se plânse la Roma, arătând că unirea ei cu Arthur, fratele regelui, nu s-a consumat niciodată, iar căsătoria ei cu Henric al VIII-lea, care durează de optsprezece ani, este canonică.

După îndelungate ezitări, papa Clement al VII-lea răspunse la cererea de divorț a regelui Angliei în 1529 prin celebrele cuvinte: *non possumus*.

Henric al VIII-lea, însă, nu ținu seama de interdicția papei.

La cancelariat a fost numit, după înlăturarea lui Wolsey în 1530, savantul umanist Thomas Morus (1480–1535), catolic convins.

La 11 februarie 1531, regele obținu din partea clerului Bisericii Angliei recunoașterea sa ca «*șef suprem al Bisericii, atât cât legea lui Hristos permite*».

Ca arhiepiscop de Canterbury, fu numit în 1532 Thomas Cranmer (1532–1553), protestant camuflat, care se căsătorise în secret cu o

luterană la Nürnberg, în Germania, nepoata luteranului Andrei Osiander (1489–1552).

La 25 ianuarie 1533, Henric al VIII-lea se căsătorește în secret cu aleasa inimii sale, Ana Boleyn, care născu o fiică, Elisabeta, viitoarea regină a Angliei (1558–1603), și nu un moștenitor, așa cum aștepta el.

În calitate de arhiepiscop de Canterbury, Thomas Cranmer anulă la 23 mai 1533 căsătoria regelui cu Caterina de Aragon, fiind socotită ca «*impediment de drept divin*», aducând ca temei textul din Levitic 20, 21, care spune: «De va lua cineva pe femeia fratelui său, urâciune este ».

Ana Boleyn fu încoronată în catedrala Westminster la 1 iunie 1533, în mod solemn, ca regină a Angliei, cu toată nemulțumirea populară. La 11 iulie 1533, papa Clement al VII-lea declară nul divorțul regelui de Caterina de Aragon, dezaprobă căsătoria lui cu Ana Boleyn, îl excomunică și-i dădu un termen, după care sentința urma să devină definitivă.

Între timp, prin intimidare și bani, regele obținu aprobarea divorțului din partea a opt universități și a parlamentului.

Schisma dintre Biserica Angliei și Roma s-a produs prin *Actul de supremație* – *Act of Supremacy*, din 15 ianuarie 1534, aprobat de parlamentul englez, care a acordat regelui Angliei titlul de «*Cap suprem al Bisericii Angliei*» (suprem Head) și interzise apelurile clericilor la «episcopul Romei». Fiecărui slujbaș, cleric sau laic, i s-a impus să jure credință regelui, iar în caz contrar să fie condamnat pentru înaltă trădare. Mulți s-au opus, în special călugării cistercieni și mănăstirile, fapt pentru care regele socoti ocazia bine venită pentru secularizarea averilor papale. Din 1535 Thomas Cromwel fu numit vicar general al regelui pentru afacerile religioase. Acesta trecu averile mai multor mănăstiri și așezăminte religioase în patrimoniul regal.

Doi umaniști celebri, savantul cancelar Thomas Morus și episcopul bibliofil Fisher de Rochester, au murit ca martiri ai Bisericii Catolice, fiind decapitați în 1535. Alte numeroase victime au fost din rândul clericilor și al populației.

Informat de cele hotărâte în Anglia prin votul parlamentului din 15 ianuarie 1534, papa Clement al VII-lea, după ce anulă din nou divorțul regelui de Caterina de Aragon, și căsătoria lui cu Ana Boleyn, proclamă la 23 martie 1534 *excomunicarea definitivă a lui Henric al*

VIII-lea și repuse pe Caterina de Aragon în drepturile sale. Totodată, îndemnă Spania și Franța, țări catolice, să înceapă războiul contra Angliei, dar acestea nu ascultară de îndemnul său.

Din 1534, Biserica Angliei se socotește Biserică Anglicană, despărțită de Biserica Romei, devenind Biserică națională și etatizându-se.

Reforma lui Henric al VIII-lea s-a păstrat în general pe linia catolicismului, el nefăcând reforme doctrinare, deoarece voia să se considere șeful unei Biserici anglo-catolice. Reforma sa a fost mai mult de ordin *administrativ*, prin obținerea independenței Bisericii Angliei față de Roma și prin secularizarea averilor papale și în mică măsură de ordin *cultic*, întrucât a permis rostirea ecteniilor și a rugăciunilor Sfintei Împărtășanii în limba engleză.

De dogme nu s-a atins. Mai mult. În 1539, publică *Actul pentru înlăturarea diversității părerilor*, care conține cele 6 articole de credință, supranumite de protestanți «biciul cu șase coarde», sau «sângeroase», prin care menține ca un *Credo* intangibil punctele de credință cele mai contestate de Reformă, conform cărora fiecare englez era obligat să respecte: 1. *transsubstanțiația*; 2. *împărtășirea sub o singură formă*, fără potir; 3. *celibatul clerului*; 4. *voturile castității clerului*; 5. *missa particulară pentru sufletele din purgatoriu*; 6. *mărturisirea auriculară*.

Cei care nu le respectau erau pedepsiți cu moartea. El a ars pe rug în 1525 pe Tyndale, traducător al Bibliei în limba engleză după traducerea lui Wicliff din 1380.

Datorită acestor excese, contemporanii au caracterizat măsurile regelui astfel: credința regelui este o inchiziție: protestanții pe rug, iar catolicii la spânzurătoare.

Henric al VIII-lea a încheiat de-a lungul vieții șase căsătorii, spre marele scandal al contemporanilor.

A doua soție, Ana Boleyn, fiind acuzată de adulter, sau mai curând pentru că nu a născut un fiu, ci o fiică – Elisabeta, pe care el o declară bastardă –, a fost condamnată la moarte pe eșafod. Înainte de executarea pedepsei prin tăierea capului, ea spuse cu demnitate și curaj: «Gâtul meu este subțire și mâna călăului îndemânatică».

În locul ei, regele, în haină albă, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat și ar fi fost curat cu inima, se căsătorii, câteva zile mai târziu, cu Jeanne

Seymur, care muri după ce născu pe viitorul rege Eduard al VI-lea (1547–1553).

Celălalte trei soții care urmară, deși au fost luterane, au fost fără influență asupra Bisericii engleze.

A cincea soție, Caterina Haward, acuzată de adulter, muri, ca și Ana Boleyn, decapitată pe eșafod în 1545, iar a șasea, Caterina Parr, se vedea amenințată de asemenea, cu eșafodul, dar supraviețui lui Henric al VIII-lea.

La 27 ianuarie 1547, Henric al VIII-lea muri în urma unei apoplexii, după ce a făcut numeroase victime, eliberând coroana și poporul englez de scandalurile, aventurile, excesele și crimele sale, care au înspăimântat pe contemporani.

2. Introducerea Reformei anglicane sub Eduard al VI-lea

Sub regele Eduard al VI-lea (1547–1553), fiul minor al lui Henric al VIII-lea și al Jeannei Seymur, în vârstă de 10 ani, regența a avut-o ducele de Somerset, fratele Jeannei de Seymur, unchiul regelui, încât, datorită toleranței acestuia, reforma a progresat mult în Anglia.

Regatul evolua către un calvinism pur, introdus și favorizat de arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Cranmer, care aduse de pe continent la Oxford, Londra și Cambridge o serie de predicatori. La Cambridge sosiră germanul Martin Bucer (1461–1651), teolog luteran, prietenul lui Calvin, și John Knox († 1472), care predică apoi în Scoția. Însuși Thomas Cranmer se afla în corespondență cu Calvin, de la care primea din Geneva diferite sfaturi.

În 1547, fură abrogate cele șase Articole de credință ale lui Henric al VIII-lea și se termină confiscarea averilor mănăstirești.

În 1549, Thomas Cranmer compuse într-o frumoasă limbă engleză *The Book of Common Prayer* = *Carte comună de rugăciuni*, un fel de Molitfelnic, mai apropiată de tradiția catolică, lucrare care a devenit și a rămas până azi cartea simbolică normativă a Bisericii Anglicane. Ea păstrează cele trei trepte ale sacerdoțiului, după vechea rânduială a Bisericii, *episcopatul*, *preoția* și *diaconatul*, cu succesiunea apostolică neîntreruptă, încât Biserica Anglicană a rămas și este Biserică episcopală. Din cele șapte Taine, ea păstrează numai

două: Botezul și Euharistia. Păstrează de asemenea Simbolul de credință cu adaosul Filioque, rugăciuni la diferite ocazii din viața creștină, sărbătorile principale, veșmintele liturgice, facerea semnului Sfintei Cruci, orga și alte obiceiuri creștine.

În 1552, Thomas Cranmer a alcătuit cele 42 de *Articole de credință* – *The Forty Two Articles*, reduse în 1562, sub regina Elisabeta, de noul arhiepiscop de Canterbury Mathew Parker (1559–1575), la numărul de 39 *Articole de credință* – *The Thierty Nine Articles of Religion*, un catehism cu vădite influențe luterane și calvine. La acestea se adaugă *Ordinalul* = *Cartea de hirotonii*.

Cele 42 de articole de credință reduse la 39 în 1562 au păstrat *sistemul episcopal*, dar au respins principalele învățături de credință catolice pe care le-au înlocuit cu idei protestante.

La 5 iulie 1553, a urcat pe tron Maria Tudor (1553–1558), fiica legitimă a lui Henric al VIII-lea și a Caterinei de Aragon, căsătorită cu regele Spaniei, Filip al II-lea (1556–1598), fiul lui Carol Quintul (1519–1556), o catolică înfocată. Ea a reintrodus catolicismul în Anglia, abrogând legile și decretele favorabile reformei, publicate sub Eduard al VI-lea, pentru a reda papei privilegiile din trecut, a expulzat din țară pe preoții căsătoriți și a introdus inchiziția, pedepsind fără cruțare pe partizanii Reformei. Au fost 280 de ardori pe rug, între cei arși fiind și arhiepiscopul Thomas Cranmer de Canterbury în 1553, deși acesta abjurase de șase ori Reforma.

Pentru cruzimile și uciderile ei, poporul englez a numit-o «Maria cea sângheroasă». Ea a murit în vârstă de 42 de ani, la 17 noiembrie 1558, iar în locul ei a urcat pe tron Elisabeta, sora ei vitregă.

3. Restabilirea Reformei Anglicane sub regina Elisabeta

După urcarea sa pe tronul Angliei, regina Elisabeta (1558–1603), fiica legitimă a lui Henric al VIII-lea și a Anei de Boleyn, a restabilit anglicanismul. La 27 aprilie 1559, prin așa-numitul «*Act de conformitate*», ea a impus «*Actul de supremație*», *Act of Supremacy*, proclamat de tatăl ei și aprobat de parlamentul englez la 15 ianuarie 1534, care recunoștea regelui titlul de «cap suprem» (suprem Head) al Bisericii Angliei.

Pe de altă parte, parlamentul votă în 1559, *Actul de Uniformitate*, care obliga pe toți cetățenii englezi să urmeze *Cartea comună de rugăciuni* din 1549, restabilind astfel cultul protestant din timpul regelui Eduard al VI-lea.

S-a dat Bisericii Angliei o organizare intermediară între catolicism și protestantism, păstrându-se regimul episcopal, așa încât Biserica Angliei a rămas până azi o *Biserică episcopală*.

De astă dată, aproape toți episcopii catolici, o parte dintre nobili și dintre credincioșii simpli refuzară să se supună și muriră ca martiri. Se afirmă că au murit în total 187 de catolici.

În fruntea Bisericii Anglicane a fost numit arhiepiscopul de Canterbury, Matthew Parker (1559–1575), hirotonit de episcopul englez William Barlow, împreună cu alți trei episcopi, în capela palatului Lambeth din Londra, păstrându-se astfel principiul succesiunii apostolice la hirotonirea episcopilor.

Matthew Parker a redus cele 42 de articole de credință publicate de Thomas Cranmer în 1552 la numărul de 39 *Articole de credință* – *The Thirti Nine Articles*, care, prin aprobarea sinodului din 1562 și a parlamentului din 1563 și 1571, au devenit, împreună cu *Cartea comună de rugăciuni* – *The Book of Common Prayer*, cărțile simbolice ale Bisericii Anglicane.

Cele 39 *Articole de credință* conțin următoarele învățături protestante:

Mântuirea numai prin credință; Sfânta Scriptură ca singurul izvor al revelației, fără Sfânta Tradiție; respingerea primatului papal, ca fiind de ordin istoric, nu scripturistic; desființarea missei catolice și înlocuirea ei cu un serviciu divin după modelul calvin, în care predica și cântările religioase au rolul principal.

Dintre Taine, se păstrează numai două: *Botezul* și *Euharistia*. La Euharistie, *au respins transsubstantiatia*, dar au păstrat *Simbolul de credință* cu adaosul «Filioque», luat de la romano-catolici. Resping cultul sfinților și cinstitura icoanelor. Resping, de asemenea, învățătura catolică despre purgatoriu și cea calvină despre predestinație.

Au păstrat din catolicism *preoția* cu trei trepte: *episcop*, *preot* și *diacon*, sărbătorile, veșmintele sacerdotale, crucea, nașii la botez și alte obiceiuri creștine.

Biserica Anglicană ca Biserică Episcopală acordă o importanță doctrinară mai mare *Cărții comune de rugăciuni*, care a păstrat mulți învățături de credință ale Bisericii vechi. Doctrina ei este o îmbinare de învățături protestante, luterane, calvine și zwingliene cu învățăturile vechii Biserici, păstrate în catolicism, iar sinteza lor a dat *anglicanismul*.

În modul acesta, Biserica Anglicană ocupă o poziție intermediară între calea de mijloc – via media, între catolicism și protestantism. Această cale de mijloc a facilitat în secolele XVIII–XX tratativele de apropiere și colaborare cu vechile Biserici ortodoxe ale Răsăritului.

4. Urmările Reformei Anglicane

În lunga domnie a reginei Elisabeta, nu toți englezii au primit organizarea episcopală a Bisericii înalte Anglicane – *High Church* care accentuează elementele catolice în tradiția anglicană.

Unii englezi mai riguroși, numiți «nonconformiști și disidenți» și au dat în 1567 o organizare mai democratică, în spiritul Evangheliei socotită *pură*, de unde au primit numele de *puritani*, sau *presbiterieni* pentru că în fruntea Bisericii, în loc de episcopi, au ales sinoade formate din pastori și bătrânii comunităților.

Mai radicali decât puritanii sau presbiterienii s-au arătat «*independenții*» sau «*congregaționaliștii*», care, începând cu anul 1580, au declarat că fiecare comunitate locală este independentă să-și facă organizarea ei.

După Elisabeta, urmare pe tronul Angliei Iacob I (1603–1625) și Carol I (1625–1648). Puritanii, ajunși la putere, după unirea Scoției cu Anglia, în 1605, se răsculară. În 1649, regele Carol I a fost condamnat la moarte pe eșafod, iar Anglia deveni republică, sub conducere despotică a lui Oliver Cromwell (1649–1660), până în 1660. Acest fapt înlătură Biserica episcopală din viața Angliei.

Sub regele Carol al II-lea (1660–1685) se restabili în 1660 regalia și Biserica episcopală, iar puritanii sau presbiterienii fură alungați, cea mai mare parte trecând în Scoția vecină.

În 1689, după domnia regelui Iacob al II-lea (1685–1688), ca răspuns la imixtiunea catolică în treburile Angliei, englezii schimbă

dinastia, aducând în țară din Olanda pe Wilhelm de Orania (1689–1702). Acesta a proclamat toleranța generală pentru fiecare fracțiune protestantă. După aproape un secol, în 1778, toleranța se va aplica și pentru catolici.

Din Anglia, reforma a pătruns în secolul al XVI-lea și în Scoția vecină, din nordul Angliei. Scoția a trăit separată de Anglia între 1370 și 1605. În secolul al XVI-lea a pătruns în Scoția calvinismul datorită predicatorului John Knox († 1572), elevul lui Calvin, venit de pe continent, om foarte aspru și neînduplecat, care prin predicile sale profetice voia să facă din Scoția un stat teocrat, după modelul regilor din Vechiul Testament. El a organizat în Scoția o *Biserică puritană – presbiteriană*, deci fără episcopi.

Aceasta s-a petrecut mai ales în timpul reginei minore Maria Stuart (1561–1568), catolică, căsătorită în cele din urmă cu vărul ei, regele Franței, Francisc I (1559–1560), care sosi în Scoția în 1561, aducând cu ea, în trista, mohorâta și săraca Scoție, farmec, tinerețe, frumusețe și poezie.

Aventurile ei amoroase, însă, o făcură odioasă în ochii puritanilor scoțieni, încât, în 1568, a trebuit să se refugieze în Anglia, unde vara ei, regina Elisabeta, susținătoarea reformei anglicane, o țină prizonieră 19 ani. Bănuită tot timpul că organizează coaliții peste coaliții împotriva Angliei cu ajutorul statelor catolice, Spania și Franța, Maria Stuart a fost condamnată la moarte prin decapitare, din ordinul reginei Elisabeta, după penibile ezitări și amânări. Ea a fost executată la 8 februarie 1587, în castelul Fotheringay din nordul Angliei, fiind socotită martiră de Biserica Romano-Catolică.

Papa Sixt al V-lea (1585–1590) a excomunicat-o pe regina Elisabeta pentru moartea reginei Maria Stuart a Scoției.

Spre a răzbuna partida catolică din Anglia, regele Spaniei Filip al II-lea (1556–1598) a organizat, după uciderea Mariei Stuart, o expediție navală împotriva Angliei, dar dezastrul «invincibilei Armada» din 1588 a consacrat marea putere a Angliei și ruina Imperiului spaniol.

Irlanda a rămas catolică, cu toate încercările Angliei de a introduce și la irlandezi reforma anglicană.

BISERICA ORTODOXĂ SUB STĂPÂNIREA TURCEASCĂ ÎN SECOLELE XVI—XVIII

Încercările turcilor de a converti pe creștini la mahomedanism

De la 1453, când Constantinopolul a căzut sub turci, Patriarhia de Constantinopol se află până azi sub controlul statului turc. Din secolul al XVI-lea și celelalte trei patriarhate orientale, numite apostolice, Alexandria, Antiohia și Ierusalim au intrat, la date diferite, sub dominația turcilor, așa încât toată Ortodoxia greacă, siriană, arabă, bulgară și sârbă s-a aflat sub dominația lor.

a) Pentru a se cunoaște situația Bisericii Ortodoxe sub turci în secolele XVI—XVIII se impune să cunoaștem mai întâi situația Imperiului otoman în aceste secole.

În secolul al XVI-lea Imperiul turc se afla în culmea gloriei sale, cunoscând cea mai mare întindere în Europa, Asia și Africa, devenind cea mai mare putere mondială.

Țara Românească plătea tribut turcilor din 1417, din timpul lui Mircea cel Bătrân (1386—1418), iar Moldova de la 9 iunie 1456, din timpul voievodului, Petru Aron (1454—1455). Domnitorul Ștefan cel Mare (1457—1504) n-a mai plătit tributul, dar a reînceput să-l plătească din ianuarie-februarie 1481. După moartea lui Gheorghe Scanderberg, în 1468, eroul național al albanezilor, întreaga Albanie a intrat în componența Imperiului otoman, încât toată Peninsula Balcanică se afla acum în mâna turcilor.

Sultanul Selim I (1512–1520) a extins stăpânirea turcă după 1512 în Asia asupra Persiei, Mesopotamiei, Libanului, Siriei, Palestinei și Arabiei, iar în Africa asupra Egiptului, Tripolitaniei, Tunisiei, Algeriei ș.a.

Soliman al II-lea Magnificul (1520 –1566), care a domnit 46 de ani, a fost, după Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481), cel mai mare sultan turc. Cu ajutorul corsarului Khair-ed-Din, el a făcut cea mai puternică flotă, stăpână pe aproape toată Mediterana.

În 1522, turcii au cucerit insula Rodos, care se afla din 1310 sub stăpânirea cavalerilor ordinului Ioaniților sau Ospitalierilor.

În această situație, soarta Bisericii Ortodoxe a fost înfinit mai grea decât a Bisericii Apusene.

Veneția care dispunea de o puternică flotă și-a mai putut menține stăpânirea în insula Cipru până în 1571, în insula Creta până la 1669, iar în Moreia (Peloponez), între 1687–1715.

Totuși, după Soliman al II-lea Magnificul, Imperiul turc începe să decadă.

Lupta navală de la Lepanto din 1571, condusă și câștigată de Don Juan de Austria asupra puternicei flote turcești, deși n-a fost bine exploatată de puterile creștine, e primul semnal care marchează începutul decadenței puterii turcești, constituind o dovadă că turcii pot fi biruiți și alungați din Europa.

Cuceriri mai făcură turcii în Răsărit și după 1571 și anume: În 1571 cuceriră de la venețieni Ciprul, Georgia (Gruzia sau Iveria), în 1585, Podolia și Ucraina în 1672, dar au trebuit să cedeze rușilor în 1681 Kievul.

În partea de vest a Peninsulei Balcanice au obținut, de asemenea, importante victorii. În 1520, au cucerit Belgradul, poarta de apărare a Ungariei și Vienei, turcii putând înainta de acum spre centrul Europei.

Sub Soliman al II-lea Magnificul, armata ungară a fost învinsă în lupta de la Mohacs din 29 august 1521, iar la 8 septembrie, același an, turcii intrară în Buda.

La 29 august 1541, turcii au ocupat din nou Buda și au transformat Ungaria centrală și sudică în pašalâc turcesc pentru aproape 150 de ani, până la 2 septembrie 1686.

Transilvania, Banatul și uneori și Maramureșul s-au constituit din 1541 într-un principat autonom, cu reședința la Alba-Iulia, sub suze-

ranitatea turcească, plătind tribut turcilor ca și Muntenia și Moldova, până la 9 septembrie 1686, când Transilvania intră în componența Imperiului habsburgic.

În vara anului 1552, Banatul și o parte din Crișana au fost ocupate de turci și transformate în pašalâc cu centrul la Timișoara.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, turcii au atacat de mai multe ori și Viena. Asediul nereușit al Vienei din 1683–1686, în care armata ienicerilor a fost greu înfrântă de regele Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski (1674–1696), a fost al doilea semnal al decadenței turcilor.

De acum sunt recucerite rând pe rând de generalul austriac Eugeniu de Savoia, Ungaria, Transilvania și Belgradul.

Prin pacea de la Karlovitz, din 26 ianuarie 1696, Înalta Poartă recunoștea trecerea Ungariei, Croației, Sloveniei și Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic. Banatul ajunge sub stăpânirea Austriei abia în 1718, prin pacea încheiată la Passarowitz (Pojarevac), la 21 iulie 1718.

Absolutismul sultanilor, alimentat de certurile provocate de harem și de ieniceri, care formau forța principală a statului și, mai ales, faptul că Imperiul turc nu avea caracter național, fiind un conglomerat de popoare, de limbi și credințe deosebite (turci, greci, persani, sirieni, arabi, bulgari, albanezi, sârbi, croați, sloveni, ș.a.), în care elementul turc constituia doar o pătură suprapusă de guvernatori de provincii, funcționari și militari, cu poftă nesăbuită de îmbogățire, corupți și nesupuși față de sultan și de guvernul central, sunt cauzele principale care explică decadența Imperiului turc, care a devenit din secolul al XVIII-lea «omul bolnav al Europei».

b) Sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol s-au aflat Bisericile ortodoxe rusă, sârbă, bulgară și română.

Din 1448, Biserica rusă, respingând unirea încheiată de greci la Florența, la 6 iulie 1439, s-a considerat Biserică autocefală.

La începuturile dezvoltării sale, Biserica sârbă a depins de Patriarhia Ecumenică. Sub țarul Ștefan Dușan (1331–1355), sârbii au înființat în 1346 o patriarhie cu reședința la Ipek sau Peci (Peșteră), care s-a menținut până la 1459, când sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481) transformă Serbia în provincie turcească. Totodată, sul-

tanul subordonă în acest an Patriarhia Sârbă de Ipek Arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida, sub jurisdicția căreia rămase până în 1557.

Datorită marelui vizir Mehmet Sokolovici, un renegat sârb, Patriarhia de Ipek fu restabilită în 1557, patriarh fiind numit fratele său, Macarie (1557–1573), și se menținu până la 1766. În 1765, patriarhul sârb Calinic al II-lea de Ipek (1765–1766), ținând seama de situația grea a Patriarhiei Sârbe, a cerut, din motive politice și financiare, patriarhului ecumenic Samuil I Hangeris (1763–1768; 1773–1774) să treacă sub jurisdicția sa, ceea ce și convenea de fapt Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, la 11 septembrie 1766, sultanul Mustafa al III-lea (1757–1776) desființă printr-un berat Patriarhia Sârbă de Ipek (Peci) și o supuse Patriarhiei de Constantinopol, sub jurisdicția căreia a rămas până la 12 septembrie 1920, când s-a restabilit vechea patriarhie sârbă de Ipek, având acum reședința la Belgrad.

Arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida s-a menținut din 1019 până la 16 ianuarie 1767, când patriarhul ecumenic Samuil I Hangeris a trecut-o sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, cum a procedat și cu Patriarhia sârbă de Ipek în 1766, pentru a nu mai face concurență în Balcani Patriarhiei Ecumenice.

Biserica din Țara Românească, care se afla sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol din 1359, și Biserica Moldovei, care depindea de aceeași Patriarhie, din 1401, au rămas în continuare sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice până la 25 aprilie 1885, când Biserica României obținu recunoașterea autocefaliei.

Deși jurisdicția Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol s-a întins pe un teritoriu foarte mare, în urma cuceririlor turcilor în Peninsula Balcanică și Ucraina, totuși lăcomia de bani a turcilor nu îngăduia patriarhilor ecumenici din Constantinopol și patriarhilor scaunelor apostolice din Alexandria, Antiohia și Ierusalim să rămână mai mult timp pe tron, pentru a putea încasa sume de bani și plocoane de la cât mai mulți candidați. Pe lângă sultan, s-au oferit cu timpul sume tot mai mari în ducați-aur și marelui vizir și altor «meghistani» de la Înalta Poartă.

În această situație grea, patriarhii ecumenici îndeosebi au fost schimbați des în secolele XV–XVIII. Adeseori, într-un singur an au păstorit câte trei titulari, unii doar câteva luni.

Astfel, între 1453–1800 s-au schimbat 70 de patriarhi ecumenici de aproape 150 de ori, fapt care a fost o nenorocire pentru Scaunul ecumenic al Ortodoxiei; numai între 1620 și 1760 s-au schimbat de 40 de ori. Ceea ce a fost și mai tragic, a fost faptul că mulți din aceștia n-au murit de moarte naturală.

Războiul religios de *Treizeci de ani* din 1618–1648, dintre catolici și protestanți, mai precis dintre iezuiți și calviști, care și-au transferat acțiunile lor din Apus în Răsărit, pe teritoriul patriarhiilor ortodoxe, îndeosebi la Constantinopol, catolicii fiind susținuți de Franța și Austria, iar calviștii de ambasadele Angliei, Elveției, Olandei, Suediei și de misiunile engleze, a îngreunat foarte mult situația Patriarhiei Ecumenice.

În acest uriaș clește diplomatic și misionar al celor două părți, a fost strivit unul dintre cei mai mari patriarhi ecumenici, Kiril Lukaris, ales în cinci rânduri (1620–1623; 1623–1633; 1633–1634; 1634–1635; 1637–1638), care, datorită intrigii iezuiților de la Constantinopol, din ordinul sultanului Murad al IV-lea (1622–1640), a fost sugrumat de ieniceri și aruncat în apele Bosforului la 20 iunie 1638.

Cu toată situația grea, se remarcă în acest timp creșterea prestigiului Patriarhiei de Constantinopol față de patriarhiile apostolice din Răsărit, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, ale căror titulari, din cauza persecuțiilor mai mari, fiind la periferia Imperiului turc, și a grelei situații financiare, rezidau mai mult în Constantinopol.

Cea mai mare contribuție la ajutorarea Patriarhiei Ecumenice și a patriarhiilor apostolice s-a datorat darurilor și milosteniilor domnilor, mitropoliților și credincioșilor români din Țara Românească și Moldova și milosteniilor strânse din Rusia pravoslavnică.

Dintre patriarhii ecumenici din secolele XVI și XVII merită să fie amintite câteva figuri mai însemnate.

Patriarhul Nifon al II-lea (1476–1488; 1497–1498; 1502), fiind chemat în Țara Românească în primăvara anului 1503, de domnitorul Radu cel Mare (1495–1508), a reorganizat între 1503–1505 Biserica Țării Românești.

Viața lui ne-o istorisește Gavriil Protul (Protosul), mai marele mănăstirilor din Muntele Athos, într-o frumoasă lucrare în limba română, sub titlul: *Viața și traiul sfinției sale părintelui Nifon, patri-*

arhul Țarigradului, în care relatează o seamă de evenimente politice petrecute în Țara Românească între anii 1504–1520.

În 1505, supărat pe domnitor, a părăsit Țara Românească și s-a stabilit la mănăstirea Vatoped, apoi în mănăstirea Dionisiu în Muntele Athos, unde a murit, la 11 august 1508. Patriarhia Ecumenică l-a trecut în rândul sfinților.

Patriarhul ecumenic Ioasaf al II-lea (1554–1565) este ctitorul clădirilor patriarhale din Constantinopol.

Cel mai de seamă patriarh ecumenic de la finele secolului al XVI-lea este Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595). El a jucat un rol important în corespondența cu luteranii din Tübingen, în Germania, din anii 1574, 1575 și 1581, precum și la ridicarea Bisericii Ruse la rangul de patriarhie, în 26 ianuarie 1589, în timpul țarului Feodor (1584–1598).

În secolul al XVII-lea, cel mai mare patriarh ecumenic a fost *Kiril Lukaris*, om cult și mare apărător al Ortodoxiei contra propagandei catolice, în Polonia, Lituania, Ucraina sau Rusia Mică, Țările Române, despre care vom vorbi pe larg într-un capitol aparte.

Dintre patriarhii de Alexandria, s-au remarcat în secolul al XVI-lea pe teren cultural, pastoral și gospodăresc Ioakim (1487–1565) și Meletie Pigas (1590–1601), iar la începutul secolului al XVIII-lea, Samuil Kapasulis (1710–1723).

Cel mai de seamă patriarh al Antiohiei din secolul al XVII-lea este Macarie al III-lea Zaim (1647–1672). El a făcut între anii 1653–1654 și 1656–1658 o lungă călătorie în Țara Românească și Moldova, însoțit de fiul său, arhidiaconul Paul de Alep, care ne-a lăsat în descrierea ei prețioase însemnări despre cele două țări române, de un interes excepțional pentru cunoașterea situației lor politice și religioase din acel timp.

Pe scaunul Patriarhiei de Ierusalim s-au distins contra propagandei iezuite în Orient, în secolul al XVII-lea, patriarhii Teofan al III-lea (1608–1644), Nectarie (1661–1669), Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), iar la începutul secolului al XVIII-lea, nepotul său, Hrisant Nottara (1707–1731), care, sprijiniți de «Frăția Sfântului Mormânt», formată dintr-un comitet de ierarhi și călugări, au apărat Locurile Sfinte din Ierusalim și Palestina.

c) Încercările turcilor de a converti pe creștini la mahomedanism.

În secolul al XVI-lea, după cucerirea țărilor musulmane din Asia și Africa, sultanul Selim I (1512–1520) și-a luat titlul de «*Calif suprem*», încât, de atunci, sultanii au devenit conducătorii și ocrotitorii întregii lumi mahomedane. Ei au căutat să introducă și să impună islamul printre creștini cu forța.

Astfel, în insula Creta, în Albania, Bosnia și Rumelia, dar mai ales în Asia Mică, în Armenia și pe teritoriile patriarhatelor de Antiohia și Ierusalim, și în Egipt, s-au făcut islamizări forțate. În Albania și Bosnia musulmanii constituie majoritatea populației.

«Darea sau birul sângelui», cum se numea recrutarea copiilor creștini din țările ortodoxe spre a fi islamizați și crescuți în disciplina aspră a ienicerilor, a fost una dintre cele mai crude, inumane și condamnabile măsuri, instituită în 1438 de sultanul Murad al II-lea (1421–1451), practică secole de-a rândul de turci. Popoarele ortodoxe au fost puse astfel în situația tragică de a contribui la nimicirea și slăbirea lor cu proprii lor copii.

Statul rus a intervenit continuu pentru a opri asupririle religioase, naționale și sociale din partea turcilor împotriva popoarelor ortodoxe din Balcani.

Rusia pravoslavnică a denunțat islamizarea forțată a creștinilor și masacrarea populației creștine, care nu mai putea suporta enormele impozite puse asupra ei de administrația otomană coruptă și decadentă.

Din secolul al XVIII-lea, Rusia pravoslavnică și-a impus turcilor, prin tratatele de pace de la Cuciuc-Cainargi, din 1774, și Iași, 1791, în timpul țarinei Ecaterina a II-a (1762–1796), dreptul de protecție a creștinilor din Imperiul otoman.

Cu toate acestea, asuprirea creștinilor n-a încetat.

Cu timpul, popoarele creștine asuprite din Imperiul otoman, văzând că nu pot aștepta nimic de la asupritorii lor, au început să-și creeze situații în cadrul statului islamic, pentru a putea sprijini ridicarea lor culturală, națională și politică.

Pentru susținerea Bisericii și a școlilor la Constantinopol, în insulele grecești, în Grecia, Bulgaria, Serbia, Ungaria și Transilvania, ajutoarele negustorilor macedoneni și fanarioți au fost de cel mai mare folos. La acestea, s-au adăugat ajutoarele generoase venite din Țările Române și Rusia pravoslavnică.

ÎNCERCĂRI DE ATRAGERE A ORTODOCȘILOR LA CATOLICISM ȘI PROTESTANTISM

După Reforma luterană, calvinistă și anglicană în Apus, Biserica Romano-Catolică și-a îndreptat privirile spre Biserica Ortodoxă, care se afla în situația grea în secolele XVI–XVIII, încercând să atragă pe ortodocși prin «*uniatism*» sau «*uniație*» la unire și încorporare în Biserica Romei.

Pentru a-și atinge scopul romano-catolicii s-au arătat destul de diplomați: *prin unirea cu Roma*, susțineau ei, cei ce părăseau Ortodoxia puteau să-și păstreze riturile și obiceiurile lor în limba națională, dar să respecte *cele patru puncte florentine: primatul papal, Filioque, purgatoriul și azima*, prevăzute în decretul de unire de la Florența din 6 iulie 1439.

Uniatismul a fost propagat în Răsărit de ordinul iezuit, îndeosebi prin tipografii și școli, fondând în acest scop, în secolele XVI și XVII, unele colegii și congregații la Roma.

Papa Grigore al XIII-lea (1572–1585) înființă la Roma în 1575 «*Collegium Graecorum*» din care ieșiră teologi celebri, favorabili unirii cu Roma, ca Leo Allatius, grec din insula Chios, care a scris lucrarea *Despre concordanța continuă dintre Biserica occidentală și cea orientală (De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione)*, apărută în limba latină la Colonia Agrippina (Köln), în 1648.

Tot papa Grigore al XIII-lea a înființat în 1576 «*Collegium Illyricum*», pentru atragerea sârbilor la unirea cu Roma, iar în 1584 «*Collegium Maroniticum*», pentru atragerea maroniților din Liban.

Peste o jumătate de secol, papa Grigorie al XV-lea (1621–1623) înființă în 1622 *Sacra Congregatio de propaganda fide*, căreia papa Urban al VIII-lea (1623–1644) îi adăugă în 1627 un Seminar misionar pentru pregătirea propagandei catolice printre ortodocși, numit «*Collegium Urbanum*».

Pentru răspândirea catolicismului printre ortodocși, papalitatea a folosit și mijloace diplomatice și politice, prin «munții apostolici» sau «papali», care ajung să conducă discret, dar insistent, viața politică a Austriei și Poloniei.

Propaganda ordinului iezuit în favoarea unirii cu Roma începe la Constantinopol din 8 noiembrie 1583, când iezuiții se instalează la Galata.

Patriarhul ecumenic Kiril Lukaris (1620–1638, cu cinci întreruperi), reuși în 1628 să alunge pe iezuiți din Constantinopol, cu ajutorul ambasadorilor Olandei și Angliei, dar ei reveniră, ajutați de Franța și Austria. Datorită uneltirilor și instigațiilor lor, sultanul Murad al IV-lea (1622–1640) a ordonat să fie ucis prin sugrumare la 20 iunie 1438, fiind apoi aruncat în apele Bosforului.

Activitatea unionistă a Bisericii Romano-Catolice a cunoscut, în secolele XVI–XVII, oarecare succese.

Dintre unirile făcute cu Roma, mai însemnate sunt: *unirea ucrainenilor și rutenilor, a unei părți a românilor din Transilvania, a unor vlahi și sârbi din Croația și Bosnia, a italo-grecilor din Calabria și Sicilia, veniți din Albania, și a unei părți din Bisericele vechi-orientale, nestoriene și monofizite.*

a. Unirea ucrainenilor și rutenilor de la Brest-Litovsk din 1596. Lituania se afla încă din 1386, ca mare principat autonom, sub suzeranitatea Poloniei, când principele Vladislav Iagiello, lituan de origine, se căsătorii cu principesa polonă catolică Hedwiga, Polonia și Lituania constituind un singur și puternic stat sub conducerea lui Vladislav al V-lea Iagiello (1386–1434), ca rege al Poloniei și Lituaniei. Prin unirea din 1 iulie 1569, Lituania este alipită Poloniei catolice, formând un singur stat catolic. Lituania și Ucraina occidentală încadrată în regatul Poloniei erau locuite în bună parte de bieloruși, ucrainieni și ruteni ortodocși, sub jurisdicția mitropoliei de Kiev, aflată în acest timp în statul polon catolic.

O dată cu unirea politică a Lituaniei cu Polonia catolică, se nascu și ideea unirii religioase cu Roma papală, idee sprijinită de iezuiți în frunte cu Petru Skarga († 1612). Regele Sigismund al III-lea Vasa (1587–1632), la îndemnurile iezuiților, dorea cu tot dinadinsul catolicizarea ortodocșilor din regatul Poloniei, prin unirea cu Roma papală.

Aflând că ucrainienii și rutenii ortodocși din Polonia sunt ademeniți la unirea cu Biserica Romei, patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas (1590–1601), trimite în 1594 la principele Vasile de Ostrog, în voievodatul Wolhiniei din Polonia, pe ieromonahul Kiril Lukaris, spre a sprijini pe ortodocși.

În 1596, Meletie Pigas l-a numit rectorul Institutului ortodox din Ostrog și exarh patriarhal în Lituania, funcție pe care a îndeplinit-o cu Nichifor Dascăluș, trimisul Patriarhiei de Constantinopol.

După mai multe sinoade, unirea dintre ucrainienii și rutenii ortodocși cu Roma s-a încheiat în *sinodul de la Brest-Litovsk* din 16–20 octombrie 1596, cu toate protestele ierarhilor și credincioșilor ortodocși, ale lui Kiril Lukaris, care a asistat la sinod, și ale principelui ortodox Constantin de Ostrog († 1608), tipăritorul Bibliei slave din 1581. Au protestat îndeosebi episcopii de Lemberg și Przemysl, cu peste 200 de preoți și călugări, care n-au părăsit Ortodoxia. În urma unirii de la Brest-Litovsk din 1596, ortodocșii au pierdut 6 din cele 9 episcopii, apoi biserici, școli și patrimonii bisericești. Între episcopii renegați care s-au unit cu Roma se aflau și învățatul episcop de Poloțk, Meletie Smotrițki (autorul unui *Catehism catolic*) și unii nobili.

În răspunsul său către episcopul renegat Ipatius Pecej, Constantin Ostrogski îi scria cu multă amărăciune: «*Vedem rezultatele introducerii unirii voastre în țara noastră. Nu sunt orașe și sate în care să nu se audă plânsetele și vaietele celor ce țin la credința lor. Voi profanați bisericile lor, casele și școlile lor. Voi ați secăt dragostea în inimile oamenilor, ați semănat discordia între tată și fii, între frați, ați ars pe învățători și pe țărani. Voi sunteți oameni fără conștiință...*» (T. Bodogae, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani...* București, 1943, p. 52).

Pentru a întări și mai mult *uniția*, papii Paul al V-lea (1605–1621) și Urban al VIII-lea (1623–1644) trimit în Lituania «ordinul basilienilor», tot atât de ostili ortodoxiei ca și iezuiții, care înființară școli în toate orașele Lituaniei, ademenind pe ortodocși la unirea cu Roma.

Regele Poloniei Vladislav al VII-lea (1632–1648) s-a arătat mai tolerant față de Biserica ortodoxă. În timpul lui a fost ales un mitropolit al Kievului: Petru Movilă (1633–1646), înrudit cu familia domnitorilor Movilă din Moldova, sub care s-a restabilit libertatea pentru ortodocșii din Polonia.

Prin împărțirea de trei ori a Poloniei, în 1772, 1793 și 1795 între Austria, Prusia și Rusia, ucrainenii și rutenii ajunși sub ruși, revin la Ortodoxie. Cei din Galiția austriacă, însă, au rămas sub ascultarea Bisericii Romei, până la 8–10 martie 1946, când puterea sovietică a hotărât să fie încadrați în Biserica Ortodoxă Rusă, sub jurisdicția mitropoliei de Kiev.

De asemenea, rutenii uniți cu Roma din Rusia subcarpatică – Podcarpatia, în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aprilie 1649 și 15 ianuarie 1652 și în sinodul de la Muncaci, din 1690–1691, au fost, înglobați autoritar în Biserica Ortodoxă Rusă, în 15/28 august 1949, intrând sub jurisdicția mitropoliei Kievului. În ultimii ani însă, puterea sovietică a permis celor care au dorit dintre foștii uniți să se reatașeze Scaunului Romei, încât, în prezent, s-au înființat din nou Biserici uniate în țările fostei U. S. Sunt mici ca număr de credincioși, dar totuși libere să funcționeze.

b. Unirea unei părți a românilor din Transilvania cu Roma (1698–1701). Prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, Imperiul turc recunoștea trecerea Transilvaniei, principat autonom sub suzeranitatea turcilor din 1541, sub stăpânirea Imperiului habsburgic, în care predomina catolicismul. În Transilvania, însă, calvinii erau mai numeroși decât catolicii, iar românii, care constituiau majoritatea, erau ortodocși. Biserica Romano-Catolică, în dorința de a depăși influența calvinistă și a spori numărul catolicilor, a recurs la atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei.

În această acțiune, rolul principal l-au jucat iezuiții unguri, cardinalul Leopold Kollonics, arhiepiscop de Esztergom, primatul Ungariei, și împăratul Leopold I (1658–1705), el însuși crescut de iezuiți, mai înainte cavaler de Malta, inițiat în manevrele de culise și experimentat în diplomația secretă.

În septembrie 1697, iezuitul Paul Ladislau Bárány, parohul bisericii catolice din Alba-Iulia, a mers la Viena, în vederea pregătirii unirii românilor cu Biserica Romei.

Prin «rezoluția» din 14 aprilie 1698, împăratul făcea cunoscut preoților ortodocși români din Transilvania în timpul mitropolitului Teofil de Alba-Iulia (1692–1697), că dacă acceptă să se unească cu una din cele patru religii «recepte»: catolică, calvinistă, luterană și unitariană, se vor bucura de toate privilegiile religiei respective. El sublinia în mod special că cei ce se vor uni cu Biserica Romano-Catolică, recunoscând pe papă drept cap al Bisericii, se vor bucura de privilegiile clerului romano-catolic.

La rândul său, arhiepiscopul de Esztergom din Ungaria, cardinalul Leopold Kollonics, primatul Ungariei, printr-un manifest adresat preoților români la 2 iunie 1698 le arăta că numai aceia se vor bucura de privilegiile pe care le au preoții și bisericile catolice care vor accepta cele patru puncte florentine, acceptate de bizantini prin decretul de unire de la Florența din 6 iulie 1439, și anume: 1. *Papă este capul Bisericii*; 2. *Filioque*, adică purcederea Sfântului Duh «și de la Fiul»; 3. *purgatoriul*, adică existența unui loc curățitor între rai și iad; 4. *folosirea azimei*, adică a pâinii nedospite la Sfânta Euharistie.

Pe baza acestor două manifeste, al împăratului Leopold I și al cardinalului Leopold Kollonics, s-a început acțiunea de atragere a românilor ortodocși la unirea cu Biserica Romei.

În Transilvania, păstoria ca mitropolit ortodox de Alba-Iulia, Atanasie Anghel (1698–1713). Potrivit vechii rânduieli păstrate la hirotonirea mitropoliților Transilvaniei, el a fost hirotonit la 22 ianuarie 1698 la București de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei (1668–1672; 1679–1708). Cu această ocazie, mitropolitul și patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), care se afla la București, l-au pus să semneze o *Mărturisire de credință ortodoxă*, cu 22 de puncte, prin care se obliga să păzească toate învățăturile dogmatice, cultice și canonice ale Bisericii Ortodoxe, ferindu-se de rătăcirile calviniste și catolice.

Din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688–1714); care aflase că mitropolia Ardealului «se învăluiește ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe feluri de eretici necredin-

cioși și se năpăstuieste de dâșii în multe chipuri», a primit numeroase daruri: odăjdii arhieresti, cărți, bani, iar la 25 mai 1698 i-a înnoit ajutorul anual de 6.000 de bani aur. Mai târziu, la 15 iunie 1700, Constantin Brâncoveanu a dăruit mitropoliei din Alba-Iulia moșia Merișani din jud. Argeș, pentru acoperirea nevoilor ei, spre a-i fi «de întărire și de ajutor».

Întorcându-se la Alba-Iulia, mitropolitul Atanasie Anghel a continuat să păstreze rânduielele Ortodoxiei, menținând legăturile cu Țara Românească. Astfel, în 1699 a tipărit la Alba-Iulia *Chiriacadromionul*, o reproducere în parte a Cazaniei lui Varlaam al Moldovei din 1643, și o *Bucoavnă*, tipograf fiind Mihail Ștefan (Istvanovici), trimis de Constantin Brâncoveanu.

Un rol însemnat în pregătirea unirii l-au avut iezuiții unguri, Faul Ladislau Bárányi, transferat la 1700 în Slovacia, și Gabriel Hevennessy, consilierul cardinalului Kollonics.

Astfel, la 7 octombrie 1698, un număr de 38 de protopopi au semnat la Alba-Iulia un act în limba română prin care declarau că se unesc cu «Biserica Romei cea catholicească», urmând ca și ei să se bucure de privilegiile de care se bucură «mădulările și popii acestei Biserici».

Ulterior, s-a adăugat pe pagina întâi a actului un «post-scriptum», prin care se defineau condițiile unirii, cu următorul cuprins:

«Însă într-acesta chip ne unim și ne mărturisim a fi mădulările sfînteii, catholiceștii Biserici a Romei, cum pre noi și rămășițele noastre din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească. Ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum, așa și de acum nainte să fim slobozi a le ținea...».

Pagina a doua a actului cuprinde declarația redactată în limba latină, dar textul latinesc al ei, cum s-a dovedit prin cercetările făcute de istoricii Ion Lupaș și Silviu Dragomir, a fost falsificat, adăugându-se noi condiții în vederea unirii, prin care se desființa de fapt mitropolia ortodoxă a Transilvaniei.

Paginile 3–5 ale actului cuprind semnăturile celor 38 de protopopi.

Cercetările făcute asupra acestui act falsificat ne duc, după părerea Pr. Prof. Mircea Păcurariu «la concluzia că hotărârea de unire nu s-a luat în sobor, ci semnăturile au fost culese individual, cu ocazia trecerii protopopilor respectivi prin Alba-Iulia, sau foile cu semnă-

turile au fost luate de la un alt act. De altfel, nici un izvor contemporan nu face amintire de vreun sinod la 7 octombrie 1698» (Istoria Bisericii Române, vol. II, București, 1981, p. 303).

Ca să nu fie descoperită falsificarea, actul unirii cu Biserica Romei a fost ascuns și abia în 1879 a fost descoperit în Biblioteca Universității din Budapesta. Împăratului Leopold I i-a fost prezentată numai traducerea latinească a actului, deci cea falsificată.

Stăpânirea habsburgică în Transilvania fiind acum pe deplin consolidată prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, împăratul Leopold I a dat la 16/28 februarie 1699 o diplomă, cunoscută sub numele de Diploma «*întâia leopoldină*», prin care se prevedea *înființarea Bisericii unite* și se acordau preoților uniți cu Roma toate scuti- tirile de dări și privilegiile de care se bucurau preoții catolici, în schimbul primirii celor patru puncte florentine.

Mitropolitul Atanasie avea încă ezitări cu privire la unirea cu Biserica Romei. Odată ar fi declarat protopopilor: «voi sunteți uniți, eu nu».

Curtea din Viena, văzând că unirea nu progresează, a chemat pe mitropolitul Atanasie la Viena, ca să se pronunțe deschis pentru unire sau, în caz contrar, să fie depus din scaun pe temeiul a 22 de acuzații adunate contra lui.

Mitropolitul Atanasie a plecat la Viena, cu suita lui, la sfârșitul lui ianuarie 1701. Ajuns aici, a fost pus în fața unei comisii de judecată pentru 22 de acuzații urzite contra lui. Cardinalul Kollonics, care făcea parte dintre judecătorii săi, l-a sfătuit să accepte unirea, urmând ca să se dea clericilor uniți toate avantajele și privilegiile pe care le are clerul catolic, așa cum a promis împăratul.

Într-adevăr, împăratul Leopold I, la 19/30 martie 1701 a dat o nouă diplomă, cunoscută sub numele de «*Diploma a doua leopoldină*», în 15 articole, care poate fi socotită drept *adevăratul act de întemeiere a Bisericii unite din Transilvania*. Originalul acestei diplome a dispărut, probabil a fost de asemenea ascunsă. Ea a fost descoperită abia în 1938 în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu.

A doua diplomă leopoldină prevedea *înființarea Bisericii unite din Transilvania și crearea episcopiei unite de Alba-Iulia*, cu primul ei titular unit, Atanasie Anghel, ca «*episcop*» al națiunii române din Transilvania, pusă sub dependența arhiepiscopiei Romano-Catolice

maghiare de Esztergom. Între alte obligații impuse episcopului, se preciza că el va fi controlat în toate actele, scrisorile și hotărârile sale de un teolog iezuit, în locul secretarului calvinist. Totodată, împăratul devenea «protectorul suprem» al noii Biserici.

În modul acesta, Mitropolia ortodoxă independentă a Transilvaniei a fost desființată.

După lungi frământări și ezitări, constrâns prin amenințări și ademenit cu promisiuni, Atanasie Anghel s-a hotărât pentru acceptarea unirii.

La 24 martie 1701, el a fost hirotonit, pentru a doua oară, ca preot, iar a doua zi, 25 martie, ca episcop, după ritul catolic, în capela Sfânta Ana a iezuiților din Viena, de cardinalul Kollonics și de doi episcopi catolici.

La 7 aprilie 1701, Atanasie Anghel a semnat o declarație în 16 puncte prin care accepta unirea cu Biserica Romei, jurând că va rupe orice legături cu mitropolitul Ungrovlahiei și domnitorul Țării Românești și va obliga pe toți clericii și credincioșii săi să facă mărturisirea de credință unită. În schimbul acestui jurământ, Atanasie a primit titlul de consilier imperial și un lanț de aur cu chipul împăratului. Această declarație umilitoare a lui Atanasie Anghel e socotită de Nicolae Iorga «cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vreun vlădică ortodox».

Întorcându-se de la Viena pe la începutul lunii mai 1701, Atanasie Anghel a fost instalat din nou ca «episcop unit», la 24/25 iunie 1701, în catedrala lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, de autoritățile catolice.

Astfel, din 1701, se poate vorbi de «*unirea*» cu Biserica Romei sau de «*uniație*». Cea mai mare parte a românilor din Transilvania, rămași la credința Bisericii Răsăritului, au protestat cu energie în diferite chipuri și în diferite ocazii împotriva uniației, deoarece s-a făcut prin amenințări, falsuri, amăgiri și promisiuni care pe urmă nu s-au respectat. Ea a avut ca urmare dezbinarea religioasă a românilor din Transilvania, cu toate consecințele ei nefericite.

La scurt timp după lepădarea ortodoxiei de către Atanasie Anghel, patriarhul ecumenic Calinic al II-lea al Constantinopolului (1694–1702), împreună cu sinodul patriarhal, l-a anatematizat, în ședința sinodală din 5 august 1701. De asemenea, patriarhul Dositei al II-lea Nottara al Ierusalimului, care se afla în Țara Românească, l-a mustrat aspru în noiembrie

1701 printr-o scrisoare pentru călcarea jurămintelor făcute la București la 22 ianuarie 1698, cu ocazia hirotoniei întru arhiereu ortodox. În anul următor, mitropolitul Teodosie al Țării Românești i-a trimis lui Atanasie Anghel la 3 mai 1702 o scrisoare plină de mustrări, calificând rehirotonia lui de la Viena ca preot și arhiereu catolic «*drept comedie*».

«Unirea» cu Biserica Romei, deși de-a lungul anilor s-au făcut diferite încercări de a se renunța la ea, a durat până la 21 octombrie 1948, când, după 250 de ani de înstrăinare, prin fals și siluire, clerul și credincioșii Bisericii unite cu Roma, printr-un act autoritar al puterii comuniste instalate în România, au fost înglobați în sânul Bisericii Ortodoxe Române, căreia i-au aparținut strămoșii lor înainte de 1701. Din decembrie 1989, cei dintre foștii uniți care au dorit s-au reconstituit în Biserica română unită, însă un foarte mic număr de clerici și credincioși s-au reîntors la uniație.

c. Alte «uniri» cu Biserica Romei. Prin propagandă continuă, a fost atrasă la unire cu Roma și o parte din sârbii din Banat.

La unirea cu Biserica Romei au mai trecut și vreo 10.000 de «vlahi» din Croația, Slovenia și Istria, refugiați în aceste părți de frica turcilor. La început ei formau o masă compactă, dar misionarii catolici i-au împrăștiat în regiunile țărilor respective și numai așa au putut să-i convertească și să-i unească cu Roma.

Italo-grecii din Calabria și Sicilia, imigrați acolo din Albania, Epir și de pe coastele Dalmației, pierzând legătura cu ierarhia ortodoxă, s-au unit cu Roma sub papa Clement al VIII-lea (1592-1605). *Sacra congregatio de propaganda fide* a întemeiat pentru ei în 1625 un Seminar la Reggio, în Calabria.

Dintre ortodocșii patriarhatelor apostolice ale Răsăritului Alexandria, Antiohia și Ierusalim, au îmbrățișat unirea cu Roma un număr neînsemnat.

În secolele XVI și XVII, Biserica Romano-Catolică a reușit să atragă la unire pe unii ierarhi ai acestor Biserici, fie prin promisiuni, fie cu bani. Astfel, în patriarhia Antiohiei, la 1724, Kiril al III-lea, uzurpatorul scaunului patriarhal (fost elev la Congregația «De Propaganda Fide») și partida lui s-au unit cu Roma.

Cu *Bisericile vechi-orientale sau necalcedonene* Biserica Romano-Catolică a încheiat unele «uniri» încă din secolul al XV-lea, în

sinodul de la Florența, mutat (între 1439–1445) la Roma, după cum urmează: cu Biserica armeană, la 22 noiembrie 1439; cu Biserica iacobită, în 1442; cu Biserica coptă din Egipt și Biserica abisiniană, la 4 februarie 1442; cu Biserica monofizită din Mesopotamia, la 30 noiembrie 1444; cu Biserica nestoriană din Cipru, la 7 august 1445.

În genere, aceste uniri, făcute cu mijloace neonestе, îndeosebi cu bani, n-au dat rezultatele așteptate de Biserica Romano-Catolică.

Experiența anilor a dovedit că «unirea» cu Roma, sau «uniația» este o formă hibridă de unire creștină, condamnată de mulți ierarhi și teologi, chiar și dintre romano-catolici, care a provocat multă dezbinare și ură confesională.

Încercări de atragere a ortodocșilor la protestantism

a. Pătrunderea luteranismului la sașii din Transilvania.

La scurt timp după apariția Reformei protestante, ideile reformatoare ale lui Martin Luther și Jean Calvin au pătruns și în Transilvania.

Dieta de la Cluj din 1543 a proclamat principiul libertății religioase în Transilvania.

Ideile Reformei lui Luther († 1546) au pătruns și la sașii din Transilvania, mai ales la Sibiu și Brașov, principalele centre ale luteranismului, între sași. Cel mai de seamă propagator al luteranismului în Transilvania în secolul al XVI-lea a fost învățatul Ioan Honterus (1498–1549) din Brașov. El a editat scrierile lui Luther în tipografia înființată de el în Brașov, precum și propriile sale scrieri.

În 1550, Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, a recunoscut luteranismul «religio (confessio) recepta». Sașii luterani au acceptat ca mărturisire de credință Confesiunea de la Augsburg, din 25 iunie 1530, numită Confessio Augustana.

Deși ei ar fi dorit să răspândească ideile lui Luther și printre români, încercarea lor n-a dat rezultate, luteranismul rămânând până azi religia lor.

b. Încercarea ungurilor calviniști din Transilvania de a atrage pe români la calvinism.

Ideile reformatoare ale lui Jean Calvin († 1564) au pătruns la cea mai mare parte a maghiarilor din Transilvania, calvinismul fiind

îmbrățișat în primul rând de principii unguri ai Transilvaniei și de nobilimea maghiară.

Centrul de răspândire a calvinismului printre maghiari a devenit orașul Cluj, iar cel mai de seamă propagator al doctrinei calviniste a fost Gáspár Heltay, un sas maghiarizat.

Încă din 1556, Dieta Transilvaniei, întrunită la Sebeș, a hotărât desființarea episcopiei catolice de Alba-Iulia, iar episcopii și preoții catolici au fost alungați din țară.

Dieta de la Aiud din 1564, ținută sub principele calvin Ioan Sigismund Zápolya (1559–1571), a recunoscut calvinismul ca «religie oficială de stat» în locul celei catolice.

În 1568, Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, a recunoscut ca «religio recepta» și *unitarianismul*.

Din 1451, și până la pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, rolul predominant l-a avut în secolele XVI și XVII, în principatul autonom al Transilvaniei, aflat sub suzeranitatea turcilor, *calvinismul*. Propaganda calvinismului printre românii din Transilvania a început mai intens după 1556, anul desființării episcopiei catolice de Alba Iulia.

Principii maghiari ai Transilvaniei, îndeosebi Ioan Sigismund Zápolya, iar în secolul al XVII-lea, Gabriel Bethlen (1613–1629), Gheorghe Rákoczy I (1630–1648), Gheorghe Rákoczy al II-lea (1648–1660) și Mihail Apaffi (1661–1690) s-au străduit să răspândească printre români calvinismul, urmărind prin aceasta maghiarizarea lor.

În vederea acestui scop, membrii Dietei și comiții au folosit toate mijloacele: presiuni asupra mitropoliților români de Alba Iulia și limitarea activității lor, numirea unor «episcopi» calviniști (superintendenți) dintre români, trecuți la calvinism, școli în limba română, tipărire de cărți și catehisme cu conținut calvinist în limba română, «sinoade calviniste», care luau diferite măsuri pentru calvinizarea românilor.

Dintre așa-zișii «episcopi» calviniști români (superintendenți) se cunosc trei: *Gheorghe de Sângeorz* (1566–1569), *Pavel Tordaș* (1569–1577) și *Mihail Tordaș* (1577).

Pentru atragerea românilor la calvinism, Gabriel Bethlen, cum reiese dintr-un decret dat la 18 septembrie 1624, a impus mitropolitului român de Alba Iulia cinci condiții, dintre care cea mai importantă era «să fie ascultător de vlădica Bisericii ungurești de legea dreaptă

(calvinistă)», adică mitropolitul era pus sub ascultarea superintenden-
tului calvinist.

Stăruind în acțiunea sa de introducere a reformei calviniste și la românii din Transilvania, principele Gabriel Bethlen s-a adresat patriarhului ecumenic Kiril Lukaris (1620–1638, cu cinci întreruperi), printr-o scrisoare, cerându-i sprijinul pentru calvinizarea românilor. Nu cunoaștem conținutul scrisorii principelui Bethlen, deoarece s-a pierdut, dar cunoaștem răspunsul patriarhului ecumenic, prin scrisoarea sa din 2 septembrie 1629. Patriarhul Kiril Lukaris îi scrie principelui calvinist al Transilvaniei că el «nu poate nicidecum să dea ajutorul fățiș unei lucrări de felul acesteia – *calvinizarea românilor... deoarece ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge și de simțire...*», care există între românii din Transilvania și cei din Țara Românească și Moldova, «căci domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui niciodată aceasta», iar din partea lui ar fi un păcat pe care nu l-ar putea spăla toate chinurile pământești» (Pr. Prof. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris și Ortodoxia românească*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7–9, p. 441–443, text latin; p. 444–446, trad. rom.).

Tot în vederea atragerii românilor la calvinism, s-a tipărit în 1640, sau 1642 în satul Prisaca, lângă Alba Iulia, cu aprobarea principelui calvinist Gheorghe Rákoczy I, cunoscutul *Catehism calvinesc*, în limba română cu alfabet kirilic, găsit la 1644 în Țara Românească de mitropolitul Varlaam al Moldovei (1638–1657) în biblioteca marelui boier Udriște Năsturel, despre care a afirmat că este «plin de otravă de moarte sufletească».

În acest timp, păstoria ca mitropolit de Alba Iulia Ilie Iorest (1640–1643; † 1678), care a apărut cu hotărâre credința ortodoxă, pătimind multe din cauza aceasta din partea calviniștilor. Biserica noastră l-a canonizat la 21 octombrie 1955, fiind cinstit ca sfânt la 24 aprilie.

La 10 octombrie 1643, Gheorghe Rákoczy I a dat un decret compus din 15 puncte, prin care impunea mitropolitului Simion Ștefan de Alba Iulia (1643–1656) mai multe îndatoriri, pentru răspândirea calvinismului printre români, dintre care mai însemnate erau: preoții să predice în românește numai după Sfânta Scriptură, înlăturând Sfânta Tradiție; să înlăture ritualul Botezului și al înmormântării; în

locul Sfintei Împărtășanii să se folosească pâine și vin nesfințite; să înlăture cultul icoanelor și al crucii etc.

Sub principele calvinist Gheorghe Rákoczy al II-lea (1648–1660) s-a tipărit în 1648 un al doilea *Catehism calvinesc* în românește, cu litere latine și ortografie maghiară, tot cu scop propagandistic.

Pentru atragerea românilor la calvinism, văduva lui Gheorghe Rákoczy I († 11 oct. 1648), Susana Lorantffy, a rânduit la 2 aprilie 1657 niște «vizitatori», un fel de inspectori calviști, care să cerceteze de două ori pe an parohiile românești din țara Făgărașului.

A doua zi, 3 aprilie 1657, printr-un decret, a înființat o școală calvinistă românească la Făgăraș, pentru «calvinizarea» viitorilor preoți și învățători din țara Făgărașului, școală care s-a menținut până la 1700.

Noul principe calvinist, Mihail Apaffi (1661–1690), a impus, la 20 februarie 1669, mitropolitului Sava Brancovici (1656; 1662–1680) de Alba Iulia noi îndatoriri, în esență identice cu cele impuse de Gheorghe Rákoczy, la 10 octombrie 1643, mitropolitului Simeon Ștefan. Cea mai grea era punerea mitropolitului sub ascultarea superintendentului calvinist, ca să-i controleze toată activitatea, având drept scop calvinizarea treptată a românilor.

Sava Brancovici a fost un adversar hotărât al introducerii calvinismului la români și din cauza aceasta a avut multe de pățimit din partea principeului Mihai Apaffi. Biserica Ortodoxă l-a canonizat la 21 octombrie 1955, fiind sărbătorit ca sfânt la 24 aprilie, cu mitropolitul Ilie Iorest.

Calvinismul a putut atrage doar un mic număr de români în Transilvania (mai ales pe cei ce dețineau funcții publice), deși a dominat viața ei publică aproape două secole (secolele XVI și XVII). Imensa majoritate a românilor a rămas statornică în credința ortodoxă a Răsăritului, în care s-a născut.

Istoria patriarhului ecumenic Kiril Lukaris

Cel mai de seamă patriarh ecumenic din secolul al XVII-lea a fost Kiril Lukaris. El s-a născut la 13 noiembrie 1572, primind la botez numele de Constantin, în localitatea Candia, capitala insulei Cipru, care se afla atunci sub stăpânirea Veneției.

Familia sa era originară din Raguza, portul principal al Dalmației. Ajutat de unchiul său, patriarhul Meletie Pigas (1590–1601) al Alexandriei, a făcut studii la Veneția între 1584–1589, având ca profesori pe Meletie Vlastos și pe Maxim Margunios. Între 1589–1593, a studiat la Padova teologia și filosofia, până la vârsta de 22 de ani. La Veneția și la Padova a avut coleg pe Radu Mihnea, viitorul domn al Țării Românești (1611–1616; 1620–1623). În timpul studiilor sale la Veneția și Padova, el a cunoscut bine situația religioasă a lumii catolice, ca și pe cea a lumii protestante.

S-a întors la Alexandria în 1594, unde este tuns în monahism, primind numele de Kiril. Deși istoricul A. Pichler susține că după tunderea în monahism, Kiril Lukaris ar fi făcut o călătorie în Elveția și Germania, vizitând Geneva și Wittenbergul, această știre, din lipsă de izvoare, nu se confirmă.

În 1594, ca ieromonah, a trecut prin Moldova, fiind trimis de patriarhul Alexandriei Meletie Pigas la principele ortodox Vasile de Ostrog, în voievodatul Wolhiniei, din Polonia, spre a ajuta pe ortodocși împotriva uneltirilor iezuiților, care pregăteau unirea ucrainenilor și rutenilor cu Roma.

În 1596 este numit de Patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas (1590–1601), rectorul Institutului ortodox din Ostrog și exarh patriarhal în Lituania, funcție pe care o îndeplinește cu Nichifor Dascălul, trimisul Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol.

Kiril Lukaris asistă la sinodul de la Brest-Litovsk din 16–20 octombrie 1596, când se încheie unirea rutenilor ortodocși cu Roma. Cu toată opoziția sa și a principelui ortodox Constantin de Ostrog († 1608), unirea s-a încheiat.

Activitatea lui contra uniației în Ucraina și Lituania continuă. În 1597, el tipărește la Vilnius, în Lituania, o lucrare polemică împotriva iezuiților, în fruntea căroră se afla în Polonia iezuitul Petru Skarga († 1612), intitulată *Dialogos*.

La începutul anului 1601, Kiril Lukaris părăsește Polonia, fiind chemat de protectorul și îndrumătorul său, Meletie Pigas. În drum spre Alexandria, s-a oprit la Iași, unde domnea Ieremia Movilă (1600–1606), iar aici s-a întreținut cu mitropolitul Moldovei, Gheorghe Movilă (1588–1591; 1595–1605) și cu episcopul Anastasie Crimca. La Iași a

ținut mai multe cuvântări, dintre care până la noi au ajuns trei, la Duminica Ortodoxiei (1 martie), la Duminica Sfintei Cruci (15 martie) și la Duminica Tomei (18 aprilie 1601). A ajuns la Alexandria la 11 septembrie 1601, cu două zile înainte de moartea protectorului său, Meletie Pigas (13 septembrie 1601).

Între 1601–1620, Kiril Lukaris a păstorit ca patriarh de Alexandria, cu o scurtă întrerupere în 1612, când pentru o lună a fost locțiitor de patriarh ecumenic la Constantinopol.

La Alexandria, el continuă bogata corespondență cu teologi și oameni de stat din Elveția, Olanda, Anglia, Germania și Suedia.

În 1602, face cunoștință cu ambasadorul Olandei la Constantinopol, Cornelius Haga, care-i va aduce și foloase și necazuri.

Din Constantinopol, unde venise în 1612, nu se mai întoarce la Alexandria, ci, în vara anului 1613, îl găsim pe Kiril Lukaris în Țara Românească, unde domnea Radu Mihnea, colegul său de studii la Veneția și Padova, care-l primi cu multă căldură la Târgoviște, fiind primul patriarh de Alexandria care a vizitat Țările Române.

El a rămas aici câteva luni și a predicat în catedrala mitropolitană *contra purcederii Sfântului Duh «și de la Fiul» – Filioque, contra purgatorului și a primatului papal*, adică împotriva punctelor principale de diferență dintre răsăriteni și apuseni.

Între 9 și 22 septembrie 1613, în timpul șederii sale în Muntenia, el trimise pastorului olandez de Haga Johannes Wittenbogaert o scrisoare și un tratat *Despre doctrina și organizarea Bisericii Ortodoxe*.

Din toamna anului 1613 până în primăvara anului 1614 îl aflăm pe Kiril Lukaris la Iași, în timpul domnului Moldovei Ștefan Tomșa (1611–1615), unde a ținut cuvântări bisericești.

În 1614, se întoarce din nou în Muntenia, unde a rămas pînă în 1615, ținând mai multe cuvântări. El a ținut o cuvântare la sfințirea mănăstirii Radu Vodă din București, care s-a făcut între 1 septembrie și 31 decembrie 1614. Cu acest prilej festiv el a întărit actul ei de închinare către mănăstirea Ivir din Muntele Athos.

Patriarhul Kiril Lukaris a făcut mai multe călătorii în Țara Românească, strângând peste tot ajutoare și mile pentru că, spune mitropolitul Luca al Țării Românești (1605–1629), *«ne-a binecuvântat pe noi și ne-a învățat. Și fiecare, după puterea sa, l-a miluit»*.

În călătoria sa în Țara Românească, dintre anii 1613–1615, patriarhul Kiril Lukaris a fost însoțit de învățatul ieromonah Mitrofan Kritopulos, care va face studii în Apusul Europei, în Anglia, Elveția și Germania (1617–1627), unde va petrece vreo zece ani, autorul *Mărturisirii de credință*, care-i poartă numele, compusă în mai 1625, în timpul șederii sale în orașul Helmstädt, în Germania.

În toamna anului 1615, Kiril Lukaris părăsi Târgoviștea și plecă la Alexandria. Înainte de plecare, el lăsă «tuturor creștinilor târgovișteni, clerici și mireni, adevărați fii ai Sfintei Biserici de Răsărit», o *Enciclică*, «un scut în mâini cu care mai sigur să-și apere Ortodoxia», împotriva celor veniți din Roma veche.

În 1620, găsim pe patriarhul Kiril Lukaris în Muntenia, unde colegul său Radu Mihnea reuși să ocupe tronul pentru a doua oară (1620–1623).

Însemnătatea patriarhului Kiril Lukaris

Patriarhul Kiril Lukaris a fost un om de mare cultură, de o rară energie și unul dintre cei mai aprigi luptători ai Ortodoxiei contra romano-catolicismului agresiv, la Constantinopol, în țările Orientului apropiat, în Țările Române, în Lituania și Ucraina sau Rusia Mică.

Numai lui i se datorează faptul că Răsăritul ortodox n-a fost cucerit atunci de iezuiți și de misionarii papali.

El nu s-a mulțumit să cunoască tot ceea ce era mai de seamă în domeniul teologiei în Apus și mai ales metodele Romei pentru atragerea ortodocșilor la catolicism, ci s-a străduit să ridice clerul și poporul ortodox din punct de vedere cultural și religios.

El a înființat cea dintâi tipografie grecească în Constantinopol, care a fost, însă, curând desființată de ieniceri, în urma intrigilor confesionale.

În lupta lui contra catolicilor, el s-a sprijinit îndeosebi pe protestanți, fiind ajutat de ambasadele Angliei, Suediei, Elveției, Olandei și Germaniei din Constantinopol.

Ca recunoștință pentru ajutorul dat, el a dăruit în 1628 regelui englez Carol I (1625–1649) prețiosul *Codex Alexandrinus* din secolul al V-lea, care cuprinde Vechiul și Noul Testament în grecește.

Datorită sprijinului protestanților, patriarhul Kiril Lukaris a fost învinovățit că a profesat învățături protestante. Această acuzație s-a

bazat, în afară de legăturile sale cu ambasadele țărilor protestante de la Constantinopol, pe faptul că a apărut la Geneva în 1629, în limba latină, apoi în 1633, în limba greacă, o *Mărturisire de credință calvinizantă*, pusă pe numele său.

El n-a afirmat niciodată că este autorul ei.

Asupra autorului ei s-au făcut diferite supoziții. Unii cred că este o plăsmuire a iezuiților, cu scopul de a-l compromite; alții cred că e opera lui proprie. În fine, alții cred că este opera calviniștilor din Elveția, care au abuzat de prietenia lui și au publicat-o sub numele său.

Cei mai mulți teologi și istorici sunt de părere că, după toată probabilitatea, autorul ei este pastorul calvinist Antonius Leger, din Geneva, ajuns mai apoi pastor la ambasada Olandei la Constantinopol, prietenul lui Kiril Lukaris.

În favoarea ortodoxiei patriarhului ecumenic Kiril Lukaris pledează mai mult argumente.

În primul rând, cu un an înainte de apariția la Geneva a *Mărturisirii calvinizante*, în 1628, el a scris lucrarea *Expunerea de credință ortodoxă*, prin care respinge acuzațiile nedrepte și calomniile catolicilor, în special ale iezuiților din Constantinopol, că el ar fi devenit calvin.

Menționăm, apoi, *Scrisoarea* din 2 septembrie 1629, prin care răspunde principelui calvinist Gabriel Bethlen al Transilvaniei (1613–1629), care-i adresase mai înainte o scrisoare, cerându-i aprobarea și sprijinul pentru calvinizarea românilor ortodocși din Transilvania.

Scrisoarea constituie un argument important, care confirmă pe deplin că el n-a părăsit niciodată credința ortodoxă, ci, dimpotrivă, a apărat-o oriunde socotea el că este amenințată.

Patriarhul Kiril Lukaris cunoștea bine pe români, căci a vizitat în 1601 și 1613–1614 Moldova, iar între 1613–1615 și 1620 Țara Românească, la invitația colegului său de studii de la Veneția și Padova, Radu Mihnea, care a ajuns, în urmă, în două rânduri domnitorul Țării Românești (1611–1616; 1620–1623). El s-a interesat și de românii din Transilvania, despre care știa că sunt tot ortodocși.

Într-adevăr, după ce combate cu multă demnitate toate argumentele principelui Gavril Bethlen al Transilvaniei pentru calvinizarea românilor, el îi răspunde că «nu poate nicidecum să dea ajutorul fățiș

unei lucrări de felul acesta, – *calvinizarea românilor*. Și nici nu se poate ca faptul să rămână secret, căci secretele își au prea adesea soarta lor...».

«*Apoi, pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei (schimbări de religie), ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge și de simțire care se săvârșește în taină, dar cu multă putere între românii din Țara Transilvaniei și lăcuitorii din țărilor Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui niciodată aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice...*».

În partea finală a scrisorii, patriarhul Lukaris îi spune lămurit principeului Gabriel Bethlen:

«*Întindereu mâinilor noastre pe față sau pe ascuns în sprijinul aces-tei părăsiri de credință, ar fi din partea noastră un păcat pe care nu l-ar putea spăla toate chinurile pământestei*»... (Pr. Prof. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris și Ortodoxia română*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI, 1946, nr. 7–9, p. 441–443, text latin; 444–446, trad. rom.; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 78).

Un alt argument în favoarea păstrării credinței ortodoxe de către patriarhul Kiril Lukaris este *Scrisoarea* sa din 4 decembrie 1634 către *Frăția Ortodoxă a Sfintei Fecioare din Liov*, Polonia – deci la un an după apariția Mărturisirii calvinizante la Geneva, în 1633, în limba greacă –, în care el mărturisește pe larg că în tot timpul păstoriei sale ca patriarh la Alexandria și la Constantinopol, urmând îndrumările Sfântului Sinod, *el a păzit nestricate, prin cuvinte și fapte, adevărurile dogmatice ale Bisericii Ortodoxe*. (Ștefan Berechet, *Apologia lui Kiril Lukaris*, în «Biserica Ortodoxă Română», XXXV (1911), nr. 8, p. 944–950).

Argumentele arătate confirmă că patriarhul ecumenic Kiril Lukaris n-a părăsit Ortodoxia și nu poate fi socotit autorul Mărturisirii calvinizante apărute la Geneva în 1629 și 1633.

Oricum ar sta lucrurile, în secolul al XVII-lea, această Mărturisire calvinizantă a produs o mare tulburare în Biserica Ortodoxă. S-a scris de numeroși teologi și istorici pro și contra, unii apărând pe Kiril Lukaris, alții acuzându-l.

Din cauza acestei Mărturisiri calvinizante, s-au ținut în secolul al XVII-lea mai multe sinoade ortodoxe: Kiev, 1640, Iași, 1642, Constantinopol, 1638, 1642, 1643, 1691 și Ierusalim, 1672, care au stabilit învățătura ortodoxă, punându-se stavilă propagandei catolice și protestante în Biserica Răsăritului.

PATRIARHUL DE CONSTANTINOPOL SAMUIL I ȘI REFORMA LUI

După cucerirea Constantinopolului în 1453, sultanul Mahomed al II-lea a acordat patriarhului ecumenic Ghenadie Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472) și urmașilor lui dreptul și demnitatea de «etnarh», adică dreptul de șef religios și politic al creștinilor din Imperiul otoman.

Patriarhul ecumenic din Constantinopol, în calitate de «etnarh», a condus treburile bisericești din Imperiul otoman, cu ajutorul «*sfatului intim*», alcătuit din marii demnitari patriarhali, dintre care unii puteau fi și laici ca: marele logofăt, care făcea legătura cu Poarta, marele econom, sachelarul, sachelul și protopopii.

În cazuri mai grele, sfatul intim era înlocuit de *sinoade «endemic»*, compuse din episcopii aflători atunci în Constantinopol, dar acestea aveau loc mai rar, deoarece turcii nu permiteau ușor deplasarea ierarhilor dintr-o localitate în alta.

Sub sultanul Selim I (1512–1520), au intrat sub stăpânirea Imperiului otoman, după 1512, și țările din Asia Mică, Persia, Mesopotamia, Siria, Palestina, iar din Africa, Egiptul, Tripolitania, Tunisul și Algeria.

Creștinii ortodocși din vechile patriarhate apostolice ale Răsăritului, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, depindeau acum din punct de vedere politic de patriarhul de Constantinopol.

Din secolul al XVI-lea, se observă în primul rând o creștere de prestigiu a patriarhului ecumenic din Constantinopol față de ceilalți patriarhi ai scaunelor apostolice din Răsărit – Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Cel mai adesea, aceștia, din cauza grelei situații financiare și a asupririi turcilor, locuiau mai mult în capitală, la Constantinopol.

Ei puteau avea legături cu Poarta numai prin intermediul patriarhului ecumenic, care ajunsese astfel să poarte grijă de toți credincioșii ortodocși din Imperiu.

Patriarhul ecumenic de Constantinopol avea și privilegiul de a trimite celorlalte Biserici Sfântul Mir numai de la Patriarhia de Constantinopol, pe care mai înainte și-l pregătea și sfințea fiecare Biserică ortodoxă autocefală.

Pentru evitarea despotismului patriarhal și înlăturarea abuzurilor și pentru mai multă stabilitate în administrarea treburilor patriarhale, Patriarhul Samuil I Hangeris (1763–1768; 1773–1774) a dat printr-un regulament o nouă organizare Patriarhiei Ecumenice.

El a înființat un *sinod permanent*, compus din patriarh și 12 mitropoliți, dintre care primii patru mitropoliți trebuiau să stea permanent în Constantinopol. Fiecare din cei patru mitropoliți frunțași deținea câte o pătrime din sigiliul sau pecetea patriarhală, astfel încât fără prezența lor patriarhul nu putea rezolva nici o lucrare.

Sinodul permanent se numea *γερονσία* (= senat), iar mitropoliții care-l formau *γέροντες* (= senatori) și se ocupa în special cu problemele spirituale. Gheronții îndeplineau pe lângă patriarh rol de consilieri și controlori.

Sinodul permanent avea toate atribuțiile «Sfatului intim» de până aici și, în plus, alegerea patriarhului ecumenic.

În modul acesta, conducând în cea mai mare parte peste mitropoliți, se oferea o garanție mai mare că, mai presus de interesele personale, vor fi respectate interesele Bisericii și se va evita amestecul stăpânitorilor turci în afacerile Bisericii.

Reforma patriarhului Samuil, deși bună pentru administrarea Patriarhiei Ecumenice, n-a dat totuși roadele așteptate, fiindcă turcii n-au permis aplicarea în adevăratul ei spirit. Veniturile n-au putut satisface nevoile Bisericii, căci turcii se foloseau de multe ori de ele.

Situația materială a fost precară. Toată istoria Patriarhiei Ecumenice din ultimele cinci secole e plină de colindări după milostenii și ajutoare în Țările Române și în Rusia, care au ajutat-o să facă față la grelele ei suferințe materiale.

Sinodul n-a putut administra cinstit și nici alege patriarh pe cine voia, căci turcii le porunceau după interesele lor.

Începând din secolul al XVIII-lea, își face apariția în Patriarhia Ecumenică *filetismul* = *iubirea de neam*, adică exagerarea valorilor religioase, culturale și naționale grecești în detrimentul popoarelor de credință ortodoxă din Europa și Orient, sârbi, bulgari, albanezi, români, ruși, georgieni (iviri) ș.a., fapt care a provocat multe nemulțumiri la popoarele respective.

Pentru a nu mai face concurență Patriarhiei Ecumenice în Balcani și mai ales din motive politice și financiare, patriarhul Samuil I desființă în 1766 Patriarhia sârbă de Ipek sau Peci, reînființată în 1557 de patriarhul sârb Macarie (1557–1573), cu excepția Bisericii Munte-negrului și a Bisericii sârbilor din sudul Austro-Ungariei, care de la 1790 vor avea mitropolitul lor la Karlovitz. Fosta patriarhie sârbă de Ipek sau Peci a rămas sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice până la 12 septembrie 1920, când s-a restabilit Patriarhia sârbă cu reședința la Belgrad.

Un an mai târziu, în 1767, patriarhul Samuil I desființă și arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, existentă din 1019. Patriarhul Samuil I a motivat canonic desființarea celor două patriarii, sârbă și bulgară, susținând, la presiunea turcilor, că într-un stat cum este Imperiul otoman nu poate exista decât o singură patriarhie, cea «*Ecumenică*», celelalte fiind create mult mai târziu, pe când existau statele sârb și bulgar, care, între timp, au intrat în componența Imperiului otoman. Consecința a fost că și în episcopiile din sudul Bulgariei fura trimiși numai episcopi greci din Constantinopol.

Ultimele decenii de existență a patriarhatelor sârb de Peci și bulgar de Ohrida se caracterizează printr-o încercare crescândă de eliminare a lor.

Dubla asuprire, politică, din partea turcilor, și religioasă, din partea grecilor, a provocat nemulțumirea sârbilor și bulgarilor, trezind sentimentele lor naționale. La bulgari conștiința națională s-a trezit mai ales în urma publicării celebrei *Istории a bulgarilor*, scrisă de călugărul Paisie de la Mănăstirea Hilandar, din Muntele Athos, la 1762, în care el evocă cu entuziasm paginile de glorie și cultură ale trecutului poporului bulgar.

Pe la 1820, în timpul patriarhului ecumenic Grigorie al V-lea (1791–1798; 1806–1808; 1818–1821), organizarea Patriarhiei Ecu-

menice a fost din nou reformată, în sensul că patriarhul și cei 12 mitropoliți care formau sinodul permanent se schimbau din doi în doi ani, iar pe lângă sinod s-a format un *Consiliu mixt*, compus din 3 mitropoliți și 8 mireni, cu atribuția de a rezolva chestiunile economice și civile sub președinția patriarhului.

Din 1821, patriarhul ecumenic se alegea de un Congres electoral bisericesc, compus din mitropoliți și mireni. Congresul propunea 3 candidați, având rangul de mitropoliți, din care sultanul alegea unul, de obicei cel care convenea intereselor turcești.

Deșteptarea conștiinței naționale la popoarele înrobite din Imperiul otoman a contribuit la creșterea asupririi din partea turcilor.

Izbucnirea revoluției grecești la 21 martie 1821 a agravat foarte mult situația Patriarhiei Ecumenice între 1821 și 1829, când turcii au măcelărit la Constantinopol și în Imperiu mii de greci.

Însuși patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea a fost spânzurat în ziua de Paști, 10 aprilie 1821, la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol (deși el excomunicase pe participanții la revoluție) împreună cu 12 mitropoliți și episcopi și numeroși clerici și credincioși.

CULTUL ȘI VIATA CREȘTINĂ DUPĂ CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1453)

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în secolele XVI–XVII s-a făcut în împrejurări foarte puțin favorabile.

Religiozitatea și moralitatea, din cauza asupririlor turcești, au avut foarte mult de suferit. Ortodocșii de pe teritoriul Rusiei, însă, după ce ea s-a eliberat în 1480 de jugul mongol, au trăit sub o stăpânire creștină ortodoxă, bucurându-se de toate libertățile și drepturile.

Dimpotrivă, creștinii ortodocși care se aflau în Ucraina sau Rusia Mică, dependentă atunci de Polonia catolică, precum și ortodocșii din Austro-Ungaria au suferit nedreptăți și silnicii numeroase din partea Bisericii Catolice.

Țara Românească și Moldova, având un statut de autonomie politică față de turci, s-au bucurat de libertate religioasă deplină, domnitorii și boierii ajutând Biserica să ridice frumoase locașuri și mănăstiri, care fac gloria poporului român până azi. Amintim dintre acestea, în Țara Românească: Mănăstirea Curtea de Argeș, ridicată de voievodul Neagoe Basarab (1512–1521), între 1514–1517; mănăstirea Hurezi, zidită între 1690–1697 de domnitorul Constantin Brâncoveanu (1688–1714) și mănăstirea Antim din București, construită între 1713–1715 de mitropolitul Antim Ivireanul (1708–1716).

În Moldova, au fost ridicate în secolul al XVI-lea: Mănăstirea Moldovița, ctitorită de Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546) în 1532; mănăstirea Sucevița, ctitorită de episcopul, apoi mitropolitul Gheorghe Movilă (episcop de Rădăuți, 1577–1588; mitropolit, 1588–1591; 1595–1605), între 1583–1601; mănăstirea Dragomirna, zidită între 1602–1609 de mitropolitul Anastasie Crimca (1608–1617)

și mănăstirea Sfinții Trei Ierarhi din Iași, ridicată între 1635–1639 de domnitorul Vasile Lupu (1634–1635).

Cu toate greutățile întâmpinate, viața creștină are și în acest timp pagini minunate de religiozitate, de trăire duhovnicească și de moralitate, datorită îndeosebi serviciilor și tradițiilor religioase. Mănăstirile ortodoxe, în special mănăstirile din Sfântul Munte Athos, supranumit «Grădina Maicii Domnului», care fac slujbe necontenit, ziua și noaptea, au întreținut viața liturgică.

La ruși, Lavra Pecerska (Lavra Peșterilor) din Kiev a jucat un mare rol în cultivarea pietății și religiozității ortodoxe.

În genere, cultul s-a păstrat în forma în care se afla mai înainte. A pierdut, însă, din pompă și strălucire, cu excepția cultului din mănăstiri, față de care turcii s-au purtat mai bine.

La Sfântul Munte Athos, s-a discutat în secolul al XVII-lea locul miridei Maicii Domnului la proscomidie.

Pentru momentul *Sfințirii Darurilor* la Sfânta Euharistie în Trupul și Sângele Domnului, *Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă*, tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul și aprobată de sinodul de la Iași din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 și de sinodul de la Constantinopol din 11 mai 1643, a precizat că aceasta se săvârșește în momentul *rugăciunii de invocare a Sfântului Duh* sau al *Epiclizei euharistice*.

S-a respins, totodată, învățătura despre existența unui loc intermediar, între rai și iad, numit la romano-catolici *purgatoriu*, chiar lipsit de un foc curățitor, deoarece revelația divină a Sfintei Scripturi nu vorbește nicăieri de un asemenea foc curățitor.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), în *Mărturisirea de credință* numită *Pavăza Ortodoxiei*, aprobată de Sinodul de la Ierusalim din 26 martie 1691, folosește termenul latin transsubstantiatio pentru explicarea prefacerii darurilor la Sfânta Euharistie, care-i sinonim cu termenul grecesc μεταβολή = prefacere, prin ele înțelegându-se același lucru.

În 1582, papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585), prin bulla «*Inter gravissimas*», a îndreptat calendarul iulian, hotărând ca ziua de 4 octombrie să devină 15 octombrie 1582, suprimând cele zece zile, adăugându-se o zi la toți anii divizibili prin patru, fiind numit după numele său «*calendarul gregorian*», care este în uz până azi.

El a propus patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) ca și Bisericile Ortodoxe să adopte calendarul gregorian, sau stilul nou, dar acesta s-a opus.

Un secol mai târziu, țarul Rusiei, Petru cel Mare (1682–1725) a introdus la 1 ianuarie 1700 *calendarul civil*.

Bisericile ortodoxe au păstrat calendarul iulian sau stilul vechi în continuare. Conferința panortodoxă de la Constantinopol dintre 10 mai și 8 iunie 1923 a hotărât îndreptarea calendarului, iulian sau a vechiului stil, rămas în urmă cu 13 zile față de calendarul civil sau stilul nou, prin suprimarea acestora. Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei și Biserica Ciprului au aplicat reforma la 10/23 martie 1924; Biserica Ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924; în Biserica Ortodoxă Română, ziua de 1 octombrie s-a socotit 14 octombrie 1924. Au adoptat, de asemenea, noul stil în 1924 Patriarhia Antiohiei, Bisericile Ortodoxe Cehoslovacă și Finlandeză și mănăstirea Vatoped din Muntele Athos. Biserica Georgiei a schimbat calendarul la 4 octombrie 1927; Patriarhia Alexandriei, la 1/14 octombrie 1928; Biserica Bulgară l-a îndreptat la 22 decembrie 1968; de asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil în 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia Rusă, Patriarhia Sârbă și 19 mănăstiri din Muntele Athos păstrează în continuare calendarul iulian sau stilul vechi, așteptând să adopte în viitor stilul nou.

În Biserica Rusă se simțea mare nevoie de îndreptarea cărților de cult, după textul original al cărților grecești.

În 1516, Biserica Rusă a chemat din Muntele Athos pe învățatul monah *Maxim Grecul*, numit la Athos Maxim Trivalios, pentru corectarea cărților de cult și a formelor de ritual. El a sosit în Rusia în 1518, dar corectările aduse de el au părut rușilor erezie, așa încât l-au închis într-o mănăstire 30 de ani, între 1525–1556.

Sinodul din Moscova din 1551 începu unele îndreptări prin așa-numitul «*Stoglav*» = «*O sută de capitole*», care va servi în viitor ca normă pentru corectarea cărților bisericești și a ritualului.

Patriarhul Nikon al Moscovei (1652–1658) a desfășurat o activitate remarcabilă pentru ridicarea Bisericii Ruse. El a luat măsuri pentru buna instruire a clerului și a contribuit la corectarea cărților bise-

ricești, în care se strecuraseră numeroase erori, ordonând ca toate slujbele bisericești să se officieze după ritualul grecesc.

În cursul anului 1655–1656 s-a ținut un sinod la Moscova, la care au participat și patriarhul Macarie al Antiohiei (1647–1672), patriarhul sârb Gavriil de Peci (Ipek), ucis apoi de turci în 1659, și mitropolitul Ghedeon al Moldovei (1653–1659), care a aprobat îndreptarea cărților: Ceaslovul, Triodul, Irmologhionul, Psaltirea, Molitvelnicul ș.a.

Patriarhul Nikon a căzut victimă a intrigilor și în 1657 a fost silit să se retragă.

În sinodul ținut la Moscova în 1666–1667, la care au participat și patriarhii Paisie al Alexandriei (1657–1678), Macarie al Antiohiei, trei mitropoliți din partea Patriarhiei Ecumenice, teologul Paisie Ligaridis, mitropolit de Gaza ș.a., s-a condamnat persoana patriarhului Nikon, dar s-a aprobat reforma sa.

Adepții vechiului ritual, numiți «*starovierfi*» – = «*Vechi credincioși*», s-au opus reformei patriarhului Nikon, susținând că Biserica nu a greșit, dând naștere la mari tulburări.

Pentru că s-au opus hotărârilor sinodului, au fost numiți «*rascolnici*», provocând o schismă – *rascolul* în sânul Bisericii Ruse. Ei au fost anatematizați de sinoadele din 1656 și 1667.

Cu timpul, rascolnicii s-au organizat în două categorii: *popovfi* = cei cu preoți, și *bezpopovfi* = cei fără preoți. Rascolnicii care s-au refugiat, din cauza măsurilor luate de statul rus împotriva lor, în Bucovina, în localitatea *Bielaia Crinița* = Fântâna Albă, și în nordul Dobrogei, se numesc lipoveni și țin ritualul «*starovierților*», al «*vechilor credincioși*».

Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, întrunit la Moscova, între 30 mai și 2 iunie 1971, sub președinția locțiitorului de patriarh Pimen, a hotărât ridicarea anatemei pronunțate de sinoadele de la Moscova din 1656 și 1667 contra «*vechilor credincioși*», precizând că credincioșii ruși pot utiliza de acum înainte practici și rituri diferite la săvârșirea cultului.

Cultura teologică. Scriitori bisericești în Răsărit

Cultura teologică a rămas credincioasă vechilor învățături tradiționale ale teologiei ortodoxe, așa cum a fost ea stabilită de Sinoadele ecumenice și expusă de marii ierarhi și scriitori bisericești din perioada patristică.

Dintre disciplinele teologice, au înflorit în perioada de după căderea Constantinopolului sub turci în 1453 studiile practice: liturgica și omiletica; s-au publicat, de asemenea, și câteva lucrări dogmatice, exegetice și istorice.

În Imperiul otoman și mai ales în țările ortodoxe ca Țara Românească, Moldova, Ucraina sau Rusia Mică și Rusia, au luat ființă diferite școli și Academii teologice.

Cea mai importantă școală teologică la greci a fost Academia teologică, sau «Marea școală a neamului» din Constantinopol. Începutul ei coboară în secolul al XV-lea, dar mărturii precise există din 1560, când patriarhii ecumenici Ioasaf al II-lea (1554–1565), Mitrofan al III-lea (1565–1572; 1579–1580) și Ieremia al II-lea întrețineau două școli: una elementară, în care se predă scris-cititul și socotitul, după Ceaslov, Octoih, Psaltire și Pascaleie, și alta superioară, numită *Academie*, în care se predau cele șapte arte liberale, obișnuite în Evul Mediu: gramatica, retorica, dialectica (artes sermonicales), așa-numitul *trivium*, și aritmetica, geometria, astronomia și muzica (artes reales), care constituiau *quadrivium*, la care se adăugau: fizica, teologia, morala, filosofia, dreptul, iar mai târziu medicina.

Exista apoi *Școala greacă din Veneția*, existentă tot din secolul al XVI-lea, renumită prin tipăriturile grecești.

O altă Academie teologică s-a înființat în 1749 în Muntele Athos. S-au înființat apoi școli grecești în insulele Patmos și Hios, și la Smirna, în Asia Mică.

În Țara Românească a luat ființă în 1646 sub Matei Basarab (1633–1654) Colegiul umanist greco-latin, sub numele de «*Schola graeca et latina*», la care au predat teologul Pantelimon Ligaridis, devenit mitropolit de Gaza sub numele de Paisie, împreună cu Ignatie Petriș, amândoi greci din insula Hios.

Constantin Brâncoveanu (1688–1714) a înființat în 1694 *Academia domnească* de la Mănăstirea Sf. Sava din București, cu limba de predare greacă.

În Moldova, Vasile Lupu (1634–1653) a înființat în 1640 *Academia de la Mănăstirea Sf. Trei Ierarhi*, cu limbile de predare greacă, latina și slava. În 1714, a fost organizată o *Academie la Iași*, după modelul Academiei de la mănăstirea Sfântul Sava din București.

Alte școli locale au luat ființă în Transilvania, la Brașov (1595) și Cotnari (1561), în Moldova.

În spațiul rusesc, a dobândit mare importanță *Academia Movileană*, înființată la Kiev în 1631 de mitropolitul Petru Movilă (1633–1646). *Ea a fost cea mai veche universitate modernă ortodoxă*, care a răspândit lumina cunoștințelor teologice ortodoxe în întreaga Biserică a Răsăritului. Au luat ființă apoi Academiiile duhovnicești slavo-greco-latine din Moscova (1649), Petrograd (1723) și Cazan (1723). S-au înființat, de asemenea, în Rusia numeroase Seminarii în diferite orașe care au contribuit la ridicarea nivelului cultural al clerului.

Țarul Petru cel Mare (1682–1725) și țarina Ecaterina a II-a (1672–1796) au introdus școli moderne elementare și medii în multe orașe.

Scriitori bisericești

Dintre scriitorii și teologii greci mai însemnați din acest timp, amintim pe următorii:

Maxim Grecul, ieromonah învățat din Muntele Athos, cu numele de Maxim Trivalios care a fost chemat în Rusia pentru corectarea cărților de cult, în care se strecuraseră unele erori, și a formelor de ritual. În 1518, el a început opera de corectare și înlăturare a unor superstiții și rătăcirii, răspândite în popor din cauza ignoranței, dar încercarea sa n-a mulțumit, părându-se rușilor, obișnuiți cu vechile cărți și rânduieli, erezie. Pentru aceasta, dar mai ales pentru faptul că a cenzurat cu asprime înclinarea unor conducători spre protestantism, a fost ținut 30 de ani, între 1525 și 1555, în închisoarea unei mănăstiri, unde a decedat în 1556.

Patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) este autorul a trei «*Răspunsuri*» sau *Scrisori*, trimise în 1574, 1575 și 1581 teologilor luterani de la Tübingen, care se interessau de învățătura Bisericii Ortodoxe. În ultimul Răspuns din 6 iunie 1581, el arată clar luteranilor că eroarea lor este de a voi să fie mai presus de Sinoadele ecumenice și de Sfinții Părinți ai Bisericii, iar în viitor, de vor voi să-i mai scrie, s-o facă din prietenie – ἐνεκὰ τῆς φιλίας, fără să mai discute dogmele.

Patriarhul ecumenic *Kiril Lukaris*, mai întâi patriarh de Alexandria (1601–1620), apoi patriarh ecumenic de Constantinopol (1620 – 20 iunie 1638, cu cinci întreruperi), a cărui viață și operă a fost expusă într-un capitol aparte.

Dintre patriarhii cu renume ai Alexandriei, amintim pe următorii:

Meletie Pigas (1590–1601), originar din insula Creta, a studiat la Pauda, cunoscând bine, în afară de limbile greacă și latină, ebraica, siriaca și araba. A scris un dialog *Despre creștinul ortodox*, un tratat *Despre stăpânirea papii*, mai multe predici și 300 de scrisori, dintre care mai importante sunt cele adresate ortodocșilor din Polonia și cele către protestanți, care voiau să se unească cu Biserica Răsăritului.

Mitrofan Kritopoulos (1636–1639) a însoțit ca ieromonah pe patriarhul Alexandriei Kiril Lukaris între 1613–1615, în timpul șederii acestuia în Țara Românească. A făcut studii apoi zece ani, între 1617–1627 în Anglia, Elveția și Germania, iar în mai 1625 a scris o importantă *Mărturisire de credință* în limba greacă, la rugămintea teologilor din orașul Helmstädt, din Germania, care-i poartă numele. Mai târziu, a ajuns patriarh al Alexandriei, între 1636–1639. În calitate de patriarh, a venit în 1638 în Țara Românească, dar în primăvara anului 1639 a decedat, fiind înmormântat la Târgoviște, unde se afla sediul mitropoliei muntene.

Dintre patriarhii mai însemnați ai Ierusalimului, care au lăsat și scrieri teologice, menționăm pe următorii:

Nectarie al Ierusalimului (1661–1669) a lăsat o scriere intitulată *Ἀντίρρησις – Combaterea primatului papal*, tipărită mai târziu la Iași, în 1582.

Dositei al II-lea Nottara (1669–1707) a fost aproape patru decenii îndrumătorul vieții cultural-teologice în limba greacă și cel mai de seamă apărător al Ortodoxiei contra atacurilor catolice și protestante din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara a vizitat Țara Românească și Moldova în mai multe rânduri: în 1670 și 1673; între 1680–1682 a înființat tipografia grecească de la mănăstirea Cetățuia, lângă Iași; în

1697–1698, se afla din nou în Țara Românească. Din ambele țări a primit însemnate ajutoare și milostenii pentru patriarhia din Ierusalim.

El a compus o importantă Mărturisire de credință, numită "Ασπίς Ὁρθοδοξίας – *Pavăza Ortodoxiei*, aprobată de sinodul de la Ierusalim din 1672, contra inovațiilor și erorilor doctrinare catolice și protestante. Ea combate cele 18 articole de credință din Mărturisirea calvinizantă apărută la Geneva în 1629 în limba latină, și în 1633 în limba greacă, atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris.

La îndemnul și cu ajutorul lui, s-au publicat contra latinilor, în tipografia grecească de la Iași următoarele lucrări: Τόμος καταλλαγῆς = *Tomul împăcării*, Iași, 1692–1694, care cuprinde lucrările mai de seamă ale multor teologi greci din secolele XIV și XV, împotriva latinilor.

Τόμος ἀγάπης = *Tomul dragostei*, Iași, 1698, care cuprinde scrierile unor teologi greci, care combat *primatul papal și adaosul Filioque la Simbolul de credință*.

În tipografia din Râmnicu-Vâlcea a publicat Τόμος Χαρᾶς = *Tomul bucuriei*, în 1705, tipărit de Antim Ivireanu, atunci episcopul Râmnicului (1705–1708), 792 p., cuprinzând cinci lucrări polemice contra latinilor.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara a scris lucrarea: Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων = *Istoria patriarhilor de Ierusalim*, t. I–II, București, 1715.

Politica sa bisericească de apărare a Ortodoxiei contra latinilor și protestanților a fost continuată de nepotul său, patriarhul *Hrisant Nottara* (1707–1731). El a publicat lucrarea *Syntagmation*, un manual de statistică despre cele cinci patriarhii ortodoxe, o *Descriere a țărilor Sfinte și Despre oficiile bisericești*.

Dintre teologii greci din aceste secole, mai însemnați sunt:

Meletie Sirigul (1586–1664), profesor și predicator al Marii Biserici, cel mai mare teolog ortodox din secolul al XVII-lea. El a participat ca delegat al Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol la sinodul de la Iași din 1642 și a tradus *Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă* din limba latină în limba greacă populară sau vorbită.

Ilie Miniati († 1714) a fost profesor la Veneția, Corfu (Kerkira) și Kefalonia, apoi, din 1703, ambasador la Curtea din Viena și la Iași.

Din 1711 a ajuns episcop de Kalavrita, în Moreia (Peloponez). Este unul dintre cei mai buni predicatori ai Bisericii Ortodoxe.

El a publicat: *Piatra scandaliei*, cel mai complet manual de polemică antilatină, și *Predici sau Didahii*, în care ideile religioase se întrețes cu ideile științifice și filosofice ale epocii sale.

Evghenie Vulgaris (1716–1806) a fost cel mai profund teolog grec în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A studiat la Padova teologia și filosofia, limbile clasice și moderne, matematica și științele naturale. De la 1742, a profesat teologia la Ianina, Constantinopol și la Muntele Athos unde a deschis o Academie. A fost chemat în Rusia de țarina Ecaterina a II-a (1762–1796), unde în 1768 a fost numit arhiepiscop al Chersonului, iar mai târziu membru al Academiei din Petrograd.

A scris *Theologiconul*, un manual clasic de dogmatică, o *Mărturisire ortodoxă*, o *Retorică* și multe tratate științifice și istorice.

Nichifor Theotokis († 1801), originar din insula Corfu (Kerkira), a studiat în Italia teologia, filosofia și matematica. A predat apoi ca profesor în Corfu, Constantinopol și Iași. A fost chemat și el în Rusia de împărăteasa Ecaterina a II-a (1762–1796) unde a fost ridicat la demnitatea de arhiepiscop al Poltavei, apoi al Kersonului și în urnă al Kazanului și Astrahanului.

Scrierea sa principală se numește *Kyriacodromion*, predici la duminicile și sărbătorile de peste an.

Nicodim Aghioritul (1748–1809) a fost cel mai mare și productiv scriitor pe tărâm duhovnicesc. Dintre lucrările lui mai importante amintim: *Pidalionul* = *cârma*, o colecție de canoane comentate; *Explicarea celor 14 epistole ale Sf. Apostol Pavel*, după Teofilact al Ohridei († 1118); *Filocalia*, 2 vol.; *Hristoithia*, scriere morală; *Războiul nevăzut*, *Noul martirologiu*, pentru noii martiri, *Noul sinaxar* ș.a.

Patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinopolului (1949–1972) a canonizat la 31 mai 1955 pe Nicodim Aghioritul, stabilind sărbătorirea lui la 14 mai în fiecare an.

La sârbi, s-a remarcat în această perioadă în domeniul teologiei și al istoriei bisericești *Iovan Raici* († 1801). El a scris *Predici* și o mare

lucrare istorică, intitulată *Istoria slavilor vechi, mai ales a bulgarilor, croaților și sârbilor*, în 4 volume.

La bulgari, s-a remarcat în această perioadă călugărul Paisie de la Hilandar, în Muntele Athos, care a scris în 1762 frumoasa *Istorie a bulgarilor*, în care preamărește faptele lor din trecut.

La români, s-a dezvoltat în secolele XV–XVIII o importantă literatură teologică în limba română.

Primele încercări de a tipări unele vechi traduceri românești care circulau în manuscris se datorează *diaconului Coresi*.

Înainte de el, *Filip Moldoveanu* a tipărit în limba română la Sibiu, în 1644, *Catehismul românesc*, care nu ni s-a păstrat.

Diaconul Coresi a tipărit la Brașov între 1556 și 1583 o serie de cărți bisericești în limba română, sau cu textul paralel, slavon și român, care circulau în manuscris încă din secolul al XV-lea în Maramureș și la Brașov, făcute de preoții de la biserica Sfântul Nicolae din acest oraș, precum și unele cărți în slavonește.

În 1560, a tipărit la Brașov *Întrebare creștinească*, prima carte tipărită în limba română, care s-a păstrat. Au urmat, în limba română, *Tetraevanghel românesc*, 1560–1561; *Praxiu*, adică *Apostol*, 1563; *Tâlcul Evangheliei*, 1564.

Cea mai importantă dintre tipăriturile lui Coresi în românește este *Evanghelia cu învățătură*, sau *Cazania*, 1581. Ea cuprindea tâlcuirea Evangheliilor din toate duminicile și sărbătorile de peste an, fiind o traducere de pe un text slavon a omiliilor grecești ale patriarhului ecumenic, Ioan Calecas (1334–1347).

Opera diaconului Coresi este de cea mai mare importanță, deoarece cărțile tipărite de el s-au răspândit în toate ținuturile românești, contribuind la unitatea de limbă, de credință și de origine a tuturor românilor. Datorită tipăriturilor coresiene, scrisul românesc a început să înlocuiască limba slavă din Biserică și din cancelariile domnești.

Tipăriturile sale slavone au contribuit la întărirea Ortodoxiei în țările ortodoxe slave vecine.

Traducerile în limba română au continuat.

Mitropolitul Transilvaniei *Simion Ștefan* (1643–1656) a tipărit *Noul Testament de la Alba Iulia*, în 1648.

Traducerea întregii Sfinte Scripturi în limba română a culminat prin tipărirea *Bibliei de la București*, în 1688, numită și *Biblia lui Șerban Cantacuzino* (1678–1688).

Traducerea a fost făcută de frații Radu și Șerban Greceanu, distinși cărturari ai timpului, ajutați la revizuirea ei de episcopul Ghermano de Nisa, probabil și de patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara care a semnat prefața a doua, de stolnicul Constantin Cantacuzino și de episcopul Mitrofan al Hușilor, apoi al Buzăului (1691–1702).

Merite deosebite pentru promovarea teologiei și culturii românești au mitropolii *Varlaam* și *Dosoftei* ai Moldovei. Ei sunt creatorii limbii literare românești și apărătorii Ortodoxiei.

Mitropolitul Varlaam (1632–1653) a publicat la Iași o serie de lucrări în limba română, dintre care menționăm: *Cazania* sau *Carte românească de învățătură la dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânși mari*, 1643; *Șapte Taine ale Bisericii*, 1644; *Răspuns la Catehismul calvinesc*, 1644 sau 1655 ș.a.

Mitropolitul Dosoftei (1671–1674; 1675–1686) a publicat *Psaltirea în versuri*, 150 de psalmi versificați, la Uniev, în Polonia, în 1673, prima lucrare poetică de mari proporții în limba română.

El este și primul mare prozator în limba română prin publicarea lucrării: *Viața și Petrecerea Sfinților*, 4 vol., Iași, 1682–1686.

În Țara Românească, mitropolitul *Antim Ivireanu* (1708–1716) a tipărit numeroase cărți de cult în limba română și unele de evlavie pentru zidirea sufletească a credincioșilor. Lucrarea lui originală de zidire sufletească, care este în același timp și un monument de seamă al limbii literare române, sunt *Predicile*, numite *Didahii*.

În 1710, el a editat în tipografia de la Târgoviște lucrarea în limba greacă a teologului Eftimie Zigaben († 1120), intitulată *Panoplia dogmatică*, adică arsenal dogmatic, care cuprinde diferite lucrări contra ereziilor antitrinitare, hristologice, ariene, contra icnoclasmului și a bogomililor (Migne, P. S., t. 130).

Mitropolitul Antim Ivireanu are meritul deosebit de a fi introdus definitiv limba română în slujba bisericească. El este creatorul unei

limbi liturgice de mare frumusețe care se folosește până astăzi în Biserică.

În Moldova, călugărul *Paisie de la Neamț* († 1794) este îndrumătorul și reorganizatorul monahismului la mănăstirile Dragomirna, Neamțu și Secu.

Dintre teologii laici români s-a impus în secolul al XVII-lea spătarul *Nicolae Miclescu* (1636–1708), cu lucrarea sa în limba latină, *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens = Manual sau Steaua Orientului strălucind asupra Occidentului*, tipărită în Suedia, la Stockholm, în 1667.

La ruși, cel mai de seamă teolog din această perioadă este mitropolitul Kievului *Petru Movilă* (1633–1646), de origine română, rudă cu familia domnitorilor Movilă din Moldova.

Lucrarea lui principală este *Mărturisirea Ortodoxă* care-i poartă numele, alcătuită în 1639–1640, aprobată mai întâi de sinodul local de la Kiev din 9–18 septembrie 1640, apoi de sinodul de la Iași din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 și de sinodul de la Constantinopol din 11 martie 1643, încât a devenit *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale și apostolice a Răsăritului*.

A publicat, de asemenea, cărți de slujbă, de evlavie sau de zidire sufletească și de apărare a Ortodoxiei.

Cea mai importantă carte de slujbă a mitropolitului Petru Movilă este *Evhologhionul* (Trebnicul), cuprinzând 126 de slujbe cu peste 1500 de pagini, tipărit la Lavra Pecerska în 1646.

Dintre cărțile de zidire sufletească, amintim:

Patericul Sfinților care au strălucit în Pecerska (1634); *Istoria lui Varlaam și Ioasaf* (1637), și *Cazania*, tradusă din grecește (1637).

Cea mai de seamă lucrare a lui Petru Movilă pentru apărarea Ortodoxiei este *Lithos* sau *Piatra aruncată din praștia adevărului*, 900 de pagini, Kiev, 1644, care este un răspuns la atacurile aduse Bisericii Ortodoxe de renegatul Casian Sakovici, în care combate primatul papal și erezia adaosului Filioque la Simbolul de credință.

Amintim, de asemenea, și pe următorii:

Ștefan Iavorski († 1722), arhiepiscop de Cernigov și locțiitor de patriarh (exarh) între 1700–1721, prieten și colaborator al țarului

Petru cel Mare, care a scris lucrarea *Piatra credinței* – o combatere a învățăturilor protestante.

Teofan Procopovici, mitropolit de Novgorod († 1736), consilier și amic al țarului Petru cel Mare, a scris în limba latină o *Dogmatică* și un tratat *Despre purcederea Sfântului Duh*, combătând inovațiile și ereziile catolicismului.

Mitropolitul Platon Levșin († 1812), al Moscovei, a compus sub țarina Ecaterina a II-a (1762–1796), în 1765, un *Catehism*, în care expune învățătura ortodoxă, tradus în mai multe limbi.

Mitropolitul Moscovei *Filaret Drosdov* (1820–1867) a scris *Catehismul dezvoltat*, care, de la 1839, are în Rusia autoritate de carte simbolică. Acest catehism a fost tradus în mai toate limbile europene.

SINOADELE ORTODOXE DIN SECOLUL AL XVII-lea

Secolul al XVII-lea are o deosebită importanță în istoria Bisericii Ortodoxe, deoarece prin hotărârile unor sinoade ortodoxe din acest secol și prin *Mărturisirile de credință* care s-au alcătuit, Biserica Ortodoxă a reușit să-și lămurească atitudinea și poziția ei atât față de luteranism și calvinism, cât și față de doctrina Bisericii Romano-Catolice, care se afla atunci în dispută teologică aprinsă cu protestantismul.

S-au ținut în acel secol în Biserica Ortodoxă șapte sinoade generate de apariția Mărturisirii calvinizante la Geneva, în 1629, mai întâi în limba latină, apoi, în 1633, în limba greacă, atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris al Constantinopolului (1620–1638, cu cinci întreruperi).

Frământările și discuțiile în jurul Mărturisirii calvinizante și a persoanei patriarhului Kiril Lukaris au dominat întreg secolul al XVII-lea. La apariția lor, au contribuit luptele aprige dintre catolici și protestanți, mai precis dintre iezuiți și calviniști, din timpul Războiului de treizeci de ani (1618–1648), care și-au transferat acțiunile lor din Apus în Răsărit, pe teritoriul țărilor și patriarhiilor ortodoxe, mai ales la Constantinopol, unde catolicii erau susținuți de ambasadele Franței și Austriei, iar calviniștii, de ambasadele Angliei, Elveției, Olandei și Suediei.

Cele șapte sinoade ortodoxe sunt următoarele: 1. Sinodul de la Constantinopol din 1638; 2. Sinodul de la Kiev din 1640; 3. Sinodul de la Constantinopol din 1642; 4. Sinodul de la Iași, din 1642; 5. Sinodul de la Constantinopol din 1643; 6. Sinodul de la Ierusalim din 1672 și 7. Sinodul de la Constantinopol din 1691.

Cele patru sinoade care s-au ținut la Constantinopol, 1638, 1642, 1643 și 1691, arată tulburarea adâncă produsă de *Mărturisirea calvinizantă* îndeosebi în Patriarhia Ecumenică.

Pentru combaterea învățăturilor calvinizante din *Mărturisirea* atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, succesorul și adversarul său, Kiril al II-lea Kontaris (1633; 1635–1636; 1638–1639), filocatic, a întrunit sinodul de la Constantinopol din 24 septembrie 1638, care, sub președinția sa, a condamnat, prin 13 anatematisme, atât *Mărturisirea calvinizantă cât și persoana patriarhului Kiril Lukaris*, acesta fiind considerat autorul ei.

La sinod au participat și patriarhii Mitrofan Critopoulos al Alexandriei (1636–1639), prietenul lui Kiril Lukaris, și Teofan al III-lea al Ierusalimului (1608–1644), împreună cu 20 de mitropoliți și 20 de arhimandriți, egumeni și demnitari bisericești.

Acesta este singurul sinod care a condamnat persoana patriarhului ecumenic Kiril Lukaris.

Unii istorici și teologi ortodocși, catolici și protestanți, sunt de părere că autorul *Mărturisirii calvinizante* este patriarhul ecumenic Kiril Lukaris.

Cei mai numeroși, însă, cu mare autoritate și bună reputație științifică, nu acceptă condamnarea patriarhului Kiril Lukaris, considerând că nu el este autorul ei.

După toată probabilitatea, autorul *Mărturisirii calvinizante*, puse pe numele patriarhului Kiril Lukaris, este, de fapt, pastorul calvin Antonius Leger, originar din Geneva, ajuns pe urmă pastor la ambasada Olandei din Constantinopol, iar autorul ei moral este Cornelius Haga, ambasadorul olandez.

O luptă aprigă a dus-o Biserica Ortodoxă în secolele XVI și XVII în Ucraina sau Rusia Mică, încadrată din 1569 în regatul Poloniei catolice. Datorită presiunii propagandei catolice, îndeosebi a iezuiților, în frunte cu iezuitul polon Petru Skarga († 1612), s-a încheiat la 16–20 octombrie 1596 unirea de la Brest-Litovsk a unora dintre ucrainieni cu Biserica Romei, în timpul regelui polon Sigismund al III-lea Vasa (1587–1632). Succesorul acestuia, Vladislav al IV-lea (1632–1648) s-a arătat mai tolerant față de Biserica Ortodoxă din regatul Poloniei.

Un merit deosebit pentru apărarea Ortodoxiei în Rusia Mică sau Ucraina l-a avut mitropolitul Kievului Petru Movilă (1633 – † 22 decembrie 1646), de origine română, rudă cu familia domnitoare a Movileștilor din Moldova.

Contra propagandei catolice și pentru întărirea Ortodoxiei, adânc tulburată în Rusia Mică sau Ucraina de apariția Mărturisirii calvinizante, atribuite patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, el a compus în 1639–1640 o *Mărturisire de credință ortodoxă* în limba latină, care-i poartă numele, împărțită în trei părți, corespunzătoare celor trei virtuți, *credința, nădejdea și dragostea*, având 261 de întrebări și răspunsuri.

Sinodul local, întrunit între 9–18 septembrie 1640 în catedrala Sfânta Sofia din Kiev, a aprobat Mărturisirea lui Petru Movilă cu excepția a două puncte de credință: 1. Dacă există pentru suflete după moarte un loc curățitor între rai și iad, numit la romano-catolici, *purgatoriu*, și 2. Momentul prefacerii sau sfințirii Darurilor la Sfânta Liturghie.

Pentru lămurirea celor două învățături, mitropolitul Petru Movilă a trimis Mărturisirea sa de credință Patriarhiei Ecumenice, propunând patriarhului Partenie I (1639–1644) convocarea unui sinod, spre a fi discutată și aprobată.

În dorința de a pune capăt discuțiilor aprinse ridicate în jurul Mărturisirii de credință calvinizante, atribuită fostului patriarh Kiril Lukaris, patriarhul ecumenic Partenie I a convocat în luna mai a anului 1642 un sinod, la care au participat 45 de membri, ierarhi și alți clerici, care a condamnat Mărturisirea calvinizantă, ca fiind străină de spiritul Ortodoxiei, dar nu a mai condamnat și persoana patriarhului Kiril Lukaris, socotind că el nu este autorul ei, cum făcuse sinodul precedent din 24 septembrie 1638, sub patriarhul Kiril Kontaris al II-lea.

Totodată, patriarhul Partenie I și sinodul patriarhal au aprobat propunerea mitropolitului Kievului Petru Movilă ca Mărturisirea sa, compusă în limba latină, să fie discutată într-un sinod ortodox.

Sinodul de la Iași din 1642. S-a convenit de către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol că locul cel mai potrivit pentru ținerea unui astfel de sinod este Iașul Moldovei, fiind într-o țară ortodoxă, unde conducea un domn creștin de mare prestigiu, Vasile Lupu (1634–1653),

având în vedere că la Constantinopol stăpâneau turcii, iar Kievul se afla atunci sub stăpânirea Poloniei catolice.

Patriarhul ecumenic Partenie I a trimis la sinodul de la Iași ca delegați ai Patriarhiei Ecumenice pe Porfirie, fost mitropolit al Niceei, și pe învățatul ieromonah Meletie Sirigul (1586–1664), profesor și predicator al Marii Biserici, cel mai mare teolog al veacului al XVII-lea, care mai locuise în Moldova între anii 1632–1633, 1635–1637 și 1639. Delegații patriarhali au adus la sinodul de la Iași din 1642 actele sinodului de la Constantinopol din mai 1642, spre a fi aprobate și semnate și de ierarhii moldoveni.

Din partea mitropoliei Kievului, au fost trimiși de mitropolitul Petru Movilă următorii delegați: Isaia Trofimovici Kozlovski, egumenul mănăstirii Sfântul Nicolae, primul rector al Academiei movilene din Kiev, Iosif Kononovici Gorbațki, rectorul în funcție al Academiei și Ignatie Oxenovici Starușici, fost și el rector al Academiei și predicator la catedrala Sfânta Sofia din Kiev. Nici unul nu avea rang de episcop.

Din partea Bisericii Moldovei, au participat mitropolitul Varlaam (1638–1657) și episcopii săi sufragani: Evloghie, episcopul Romanului, Anastasie, episcop de Rădăuți, și Gheorghe, episcop de Huși, precum și ieromonahul Sofronie Pociatki, egumenul mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi și rectorul Academiei înființate la Iași de Vasile Lupu, și alți egumeni de mănăstiri.

Din Țara Românească n-a participat nici un episcop, din cauza raporturilor încordate dintre cei doi domni, Matei Basarab (1633–1654) și Vasile Lupu.

Lucrările sinodului de la Iași s-au ținut între 15 septembrie și 27 octombrie 1642, deci 43 de zile, în sala gotică a mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi.

Astfel, pentru prima dată în istorie s-au întâlnit la Iași reprezentanții celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei: greacă, slavă și română. Menționăm că unii istorici și teologi români și străini contestă participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iași din 1642. În cazul acesta, dacă se exclude participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iași, din 1642, într-adevăr, el n-ar mai putea fi socotit «sinod», deoarece printre participanți nu se afla decât un singur ierarh, fostul

mitropolit Porfirie al Niceei, delegatul Patriarhiei Ecumenice, iar un sinod nu se poate întruni numai cu un ierarh.

Dintre istoricii români, menționăm părerea D-lui prof. Alex. Elian, care susține că din partea mitropoliei Moldovei *«nu a asistat la lucrări nici unul dintre ierarhii moldoveni, cum greșit mai cred încă unii cercetători, pentru că nu a fost vorba decât de ceea ce am numi azi o reuniune de experți în probleme în care erau direct interesate numai cele două părți: Kievul și Constantinopolul. Izvoarele contemporane nu lasă nici un fel de îndoială în această privință»*. (Prof. Alex. Elian, *Cuvânt înainte la Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe*, 1642, București, 1981, p. 7).

Cu toate acestea, D-l Prof. Alex. Elian însuși, într-un studiu anterior, a afirmat că *«va numi această reuniune sinod, motivat de importanța lui reală în istoria mai nouă a Bisericii Răsăritene»* (*Contribuția grecească la Mărturisirea Ortodoxă*), în «Balcania», V (1947), p. 82.

Cei mai mulți istorici și teologi, însă, admit participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iași din 1642 alături de ceilalți delegați ai Patriarhiei Ecumenice, printre care se afla fostul mitropolit Porfirie al Niceei, și de delegații mitropoliei Kievului, care nu aveau rangul de episcopi. În modul acesta, el poate fi considerat «sinod».

Mărturisirea ortodoxă a lui Petru Movilă, scrisă în limba latină, a fost cercetată articol cu articol în sinodul de la Iași din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 și tradusă imediat în greaca populară de învățatul teolog Meletie Sirigul.

Sinodul a respins învățătura catolică despre purgatoriu, iar despre momentul Sfințirii Darurilor la Sfânta Euharistie a precizat că aceasta se săvârșește în momentul rugăciunii de invocare a Duhului Sfânt sau al *epiclesei euharistice*.

Astfel, Mărturisirea lui Petru Movilă, cercetată și aprobată de sinodul de la Iași, tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul și însoțită de textul ei original în limba latină, a fost trimisă la 30 decembrie 1642 Patriarhiei Ecumenice.

Patriarhul ecumenic Partenie I a convocat în 11 martie 1643 un sinod în catedrala patriarhală Sfântul Gheorghe din Fanar, sub preșe-

dinția sa, spre a cerceta Mărturisirea lui Petru Movilă și toți cei prezenți au aprobat-o, fiind socotită folositoare pentru tot creștinul ortodox.

Sinodul a aprobat ca traducerea grecească a Mărturisirii lui Petru Movilă să devină *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale și apostolice a Răsăritului* – "Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς, fiind socotită folositoare pentru tot creștinul ortodox. Hotărârea a fost semnată în anii următori și de cei trei patriarhi ai Răsăritului: Ioanichie al Alexandriei (1645–1657), Macarie al Antiohiei (1647–1672) și Paisie al Ierusalimului (1645–1660), încât ea deveni oficial Mărturisirea de credință a Bisericii Răsăritului.

Sinodul de la Ierusalim din 1672

Văzând că discuțiile provocate de Mărturisirea calvinizantă, pusă pe numele patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, continuau, patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara (1669–1707) a compus pe baza învățaturii ortodoxe și a hotărârilor sinoadelor de la Constantinopol din 1638 și 1642 o importantă Mărturisire de credință, intitulată *Pavăza Ortodoxiei* – Ἀσπίς Ὀρθοδοξίας, care are un dublu caracter: antiprotestant, mai ales anticalvin, și în parte anticatolic, în 18 capitole și 4 întrebări și răspunsuri.

Pentru aprobarea Mărturisirii sale, patriarhul Dositei al II-lea Nottara a convocat, cu ocazia sfințirii bisericii Nașterii Domnului din Betleem, la 26 martie 1672, sinodul de la Ierusalim, la care au participat 71 de episcopi, între ei cei patru patriarhi răsăriteni.

Sinodalii au hotărât în unanimitate că Mărturisirea calvinizantă, apărută la Geneva în 1629, în text latin, iar în 1633 în text grec, este în contradicție cu întreaga activitate și operă pur ortodoxă a patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, iar el nu a mărturisit niciodată că este autorul ei.

Pentru explicarea prefacerii Darurilor la Sfânta Euharistie, patriarhul Dositei a folosit în Mărturisirea sa intitulată *Pavăza Ortodoxiei* termenul latin *transsubstantiatio*, grecește μετασυσίωσις – *prefacere*, care a dat naștere ulterior la discuții aprinse. Împotriva introducerii

acestui termen s-au declarat doi profesori ai Școlii patriarhale din Constantinopol, Teofil Kordialeu și Ioan Kariofil († 1694).

Pentru aplanarea disputelor iscate în jurul termenului transsubstantiatio – μετασώσις – *prefacere*, patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (1689–1693) a convocat sinodul de la Constantinopol din 1691, în prima săptămână a postului Paștelui, pentru a se lămuri din punct de vedere ortodox sensul acestui termen.

Sinodul a ajuns la concluzia că termenul latin transsubstantiatio în grecește μετασώσις este sinonim cu μεταβολή – *prefacere*, prin ele înțelegându-se același lucru.

În mod neașteptat, teologul și profesorul Ion Kariofil, rectorul Marii Școli a Patriarhiei Ecumenice între anii 1641–1645, a fost învinuit și condamnat pentru erezie calvină. El a venit în Țara Românească, unde a fost bine primit de domnitorul Constantin Brâncoveanu (1688–1714), care i-a luat apărarea, scriind în favoarea lui Patriarhului Dositei al II-alea Nottara al Ierusalimului. Patriarhul Dositei i-a răspuns însă domnitorului în termeni aspri, chiar mânioși, declarându-i:

«Legile creștinești nu s-au întocmit pe munții Valahiei, nici de domnii Țării Românești, ci în Constantinopol, de către împărați și sinoade. Dacă, deci, Kariofil are ceva de spus, mergem împreună la Constantinopol și să vorbească» (Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, p. 187).

Mărturisirile de credință din secolul al XVIII-lea contra calviniștilor și protestanților în general

Prima *Mărturisire de credință*, după Simbolul niceo-constantinopolitan din 381, aparține patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465), primul patriarh ecumenic după cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453. Ea a fost compusă în 1456, în urma celor trei vizite făcute patriarhului la reședința sa din mănăstirea «Pammakaristos» = a «Prea Fericitei Fecioare» din Constantinopol, de însuși sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481). După cele trei convorbiri avute cu patriarhul, sultanul i-a cerut să-i expună în scris pe scurt principalele învățături ale credinței creștine.

În acest scop, el a compus o scurtă, dar precisă Mărturisire de credință, sub titlul: Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων = *Despre calea mântuirii oamenilor*, împărțită în 12 articole de credință, după numărul celor 12 apostoli, numită mai târziu *Mărturisirea de credință a patriarhului Ghenadie*. În ordine cronologică, ea este socotită cea dintâi scriere simbolică a Bisericii Ortodoxe după Simbolul niceo-constantinopolitan. Ea este concepută pe baza unor principii dogmatice largi, pe deasupra disputelor și diferențelor confesionale dintre Ortodoxie și catolicism, – protestantismul încă nu apăruse, întrucât se apropie după conținut și timp de modul de gândire al Sfinților Părinți și de hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice. Ea face parte din Mărturisirile secundare ale Bisericii Ortodoxe. (Vezi pe larg la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios*, în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Pentru apărarea și precizarea credinței ortodoxe față de inovațiile catolice și noile învățături protestante, mai ales calvine, au apărut în secolul al XVII-lea trei importante Mărturisiri de credință.

1) Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos (1625).

Mitrofan Kritopoulos a însoțit, ca ieromonah, pe patriarhul Alexandriei, Kiril Lukaris (1601–1620), în timpul șederii acestuia în Țara Românească, între anii 1613–1615. Ajutat de Kiril Lukaris a studiat zece ani, între 1617–1627, în Anglia, Elveția și Germania, unde a legat prietenii cu diferiți teologi din Oxford, Hamburg și Strassburg.

Rugat de teologii din orașul Helmstädt, din Germania, el a compus în mai 1625 o *Mărturisire de credință* în limba greacă, în care expune în spirit irenic doctrina ortodoxă, în 23 de capitole, fără legătură precisă între ele și fără să combată prea mult părerile protestante despre caracterul invizibil al Bisericii și numărul Tainelor.

Ca să nu se distanțeze prea mult de protestanți, Mitrofan Kritopoulos a afirmat că trei Taine: *Botezul*, *Euharistia* și *Pocăința* sunt indispensabile, iar celelalte patru: *Mirungerea*, *Căsătoria*, *Preoția* și *Masul* sunt benevole, problemă în care el a greșit.

Mărturisirea lui a fost publicată în 1661 de Johann Homejus, sub titlul: Ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τῆς καθολικῆς καὶ

ἀποστολικῆς = *Mărturisirea Bisericii de Răsărit, universală și apostolică*, Helmstädt, 1661, însoțită de o traducere în limba latină.

Deși este o mărturisire particulară, dat fiind că nu este aprobată de patriarhii Bisericii Răsăritului, ea are totuși mare valoare teologică și istorică, întrucât tratează la un nivel înalt punctele deosebitoare dintre Biserica Ortodoxă și celelalte confesiuni, catolică și protestantă. (Pr. prof. I. Ică, *Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopoulos*, Sibiu, 1973).

Mitrofan Kritopoulos a ajuns apoi patriarh al Alexandriei (1636–1639). În 1638, el a venit pentru a doua oară în Țara Românească, fiind acum patriarh de Alexandria, dar în primăvara anului 1639 a murit la Târgoviște și este înmormântat aici.

2) Mărturisirea Ortodoxă a Mitropolitului Petru Movilă (Iași, 1642) al Kievului (1633–1648), fiu de domn moldovean.

Titlul ei complet în limba greacă dat de sinodul din Constantinopol ținut sub președinția patriarhului ecumenic Partenie I (1639–1644), la 11 martie 1643, este acesta: "Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς καὶ ἀνατολικῆς ἐκκλησίας = *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale și apostolice a Răsăritului*.

Denumirea pe care o poartă până în prezent de «*Mărturisire Ortodoxă*» – "Ορθόδοξος Ὁμολογία, denotă că ea este socotită Mărturisirea prin excelență a Bisericii de Răsărit.

Mărturisirea a fost compusă în limba latină în 1639–1640 de mitropolitul Kievului Petru Movilă și aprobată de sinodul local de la Kiev din 9–18 septembrie 1640.

Ca formă, Mărturisirea lui Petru Movilă are un vădit caracter catehetic, fiind împărțită în trei mari părți corespunzătoare celor trei virtuți teologice: credința, nădejdea și dragostea, cu 261 de întrebări și răspunsuri.

Sinodul local din Kiev din 1640 a aprobat conținutul ei, cu excepția a două chestiuni: 1. Dacă există pentru suflete, după moarte un loc curățitor între rai și iad, numit de romano-catolici purgatoriu și 2. Momentul prefacerii sau sfințirii Darurilor în Trupul și Sângele Domnului la Sfânta Euharistie.

Pentru lămurirea acestor două puncte de credință, mitropolitul Petru Movilă a trimis Mărturisirea sa patriarhului ecumenic Partenie I, cu rugămintea ca ea să fie discutată într-un sinod.

S-a convenit că locul cel mai potrivit pentru întrunirea acestui sinod este Iașul Moldovei.

Sinodul de la Iași din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 a aprobat Mărturisirea lui Petru Movilă, după ce a fost tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul, delegatul Patriarhiei Ecumenice și i s-au făcut îndreptările necesare.

Sinodul a respins învățătura despre purgatoriu, strecurată în Mărturisirea lui Petru Movilă, sub influența catolică, hotărând că nu există, după credința ortodoxă, pentru sufletele trecute din viață, un loc intermediar între rai și iad, echivalent cu purgatoriul catolic, chiar lipsit de un foc curățitor.

În ceea ce privește momentul sfințirii darurilor la Sfânta Euharistie, Sinodul a precizat că aceasta se face *în momentul de invocare a Duhului Sfânt sau al epiclesei euharistice*.

Sinodul de la Constantinopol din 11 martie 1643, convocat de patriarhul Partenie I, a aprobat în unanimitate traducerea greacă a Mărturisirii Ortodoxe a lui Petru Movilă. Aprobarea a fost dată și semnată de Patriarhul Ecumenic Partenie I, de membrii Sfântului Sinod patriarhal și de înalții demnitari ai Patriarhiei Ecumenice. Hotărârea a fost semnată în anii următori și de cei trei patriarhi ai Scaunelor apostolice ale Răsăritului, Ioanichie al Alexandriei (1645–1657), Macarie al Antiohiei (1647–1672) și Paisie al Ierusalimului (1645–1660).

Având aprobarea a două sinoade, Iași, 1642, și Constantinopol, 1643, ea a devenit *Mărturisirea de credință a întregii Ortodoxii*, fiind cea mai remarcabilă operă de învățătură ortodoxă și de zidire morală, întrucât este o expunere dogmatică și morală completă a învățăturii Bisericii Ortodoxe. Totodată, ea este cea mai importantă carte simbolică a Bisericii Ortodoxe, după vechile Simboluri de credință, fiind întemeiată pe cele două izvoare ale Revelației divine, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. În ea, cel ce are nevoie de argumente contra învățăturilor eterodoxe, catolice sau protestante, găsește răspunsuri la toate, întrucât cuprinde întreaga învățătură ortodoxă.

Mărturisirea nu s-a putut tipări în timpul vieții mitropolitului Petru Movilă. Pentru prima dată, ea a fost tipărită în limba greacă populară la Amsterdam, în Olanda, în 1677, de Panaiot Nikussios, marele drago-man al Porții Otomane. După 1667, s-au publicat alte ediții și mai multe traduceri ale textului grec în diferite limbi europene.

În limba română, ea a fost tradusă și publicată pentru prima oară la Buzău, în 1691, de logofătul Radu Greceanu, ajutat de fratele său, Șerban, și de Constantin Cantacuzino stolnicul (1639–1716). O bună ediție a textului grec, făcută după Ms. Parisinus 1265, însoțită de traducerea de la Buzău din 1691, a publicat Pr. prof. Nic. M. Popescu, București, 1942.

O traducere recentă în românește a publicat Dl. Prof. Alex. Elian, București, 1981.

3) Mărturisirea patriarhului Dositei al Ierusalimului, Pavăza Ortodoxiei (1672). Văzând că discuțiile provocate de Mărturisirea calvinizantă atribuită patriarhului Kiril Lukaris continuă, Patriarhul Dositei al II-lea Nottara al Ierusalimului (1669–1707) a compus, pe baza învățăturii ortodoxe și a hotărârilor sinoadelor de la Constantinopol din 1642 și 1643, o importantă Mărturisire de credință în limba greacă, cunoscută mai ales sub titlul de *Ἀσπίς Ὁρθόδοξος* – *Pavăza Ortodoxiei*, care are un dublu caracter: antiprotestant, mai ales anticalvinist, și în parte anticatolic.

Ea cuprinde 18 hotărâri dogmatice, după numărul celor 18 articole ale Mărturisirii calvinizante atribuite patriarhului Kiril Lukaris, pe care le combate pe rând, și 4 întrebări și răspunsuri.

Mărturisirea «Pavăza Ortodoxiei» a fost aprobată de sinodul convocat de patriarhul Dositei al II-lea Nottara la Ierusalim la 26 martie 1672, cu ocazia sfințirii bisericii Nașterii Domnului din Betleem, la care au participat 71 de episcopi, între ei și cei patru patriarhi răsăriteni.

Sinodul a hotărât în unanimitate că Mărturisirea calvinizantă apărută pe numele patriarhului Kiril Lukaris la Geneva, în 1629, în text latin, iar în 1633 în text grecesc, nu este opera lui, deoarece este în contradicție cu întreaga sa activitate și operă pur ortodoxe, iar el n-a mărturisit niciodată că este autorul ei.

Pentru combaterea deosebirilor dogmatice dintre ortodocși și calvini, sinodalii au avut în vedere învățătura ortodoxă despre Biserică, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, păcatul strămoșesc, hristologia, Sfintele Taine, mântuirea.

Pentru explicarea prefacerii darurilor la Sfânta Euharistie, patriarhul Dositei a folosit în Mărturisirea sa termenul latin de *transsubstantiatio*, în grecește μετασώσις – *prefacere*, introdus pentru prima dată în teologia ortodoxă de patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472), care a dat naștere pe urmă la discuții aprinse.

Sinodul convocat la Constantinopol în prima săptămână a Postului Paștelui din anul 1691, de patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (1689–1693), a definit că termenul latin *transsubstantiatio* este sinonim cu termenul grec μεταβολή = *prefacere*, prin ele înțelegându-se același lucru.

Mărturisirile de credință din secolul al XVII-lea au o mare valoare dogmatică, morală și canonică. Ele demonstrează pe deplin că Biserica Ortodoxă nu s-a abătut de la doctrina ei originară și a rămas păstrătoarea nedezmănițită a tezaurului revelației divine, primite de la Mântuitorul Iisus Hristos și de la Sfinții Săi Apostoli.

Desigur, ele nu fac parte din Tradiția dumnezeiască și apostolică, dar păstrează principalele învățături ale Tradiției bisericești dinamice, fiind parte integrantă a Tradiției creștine.

BISERICA APUSEANĂ ȘI CONTRAREFORMA: SINODUL DE LA TRIDENT

Protestantismul, care a smuls catolicismului un mare număr de credincioși și un teritoriu însemnat în Germania și în țările din nordul Europei, i-a adus și un folos: s-a produs regenerarea morală și disciplinară a catolicismului.

Astfel a început în Biserica Romano-Catolică o *Contrareformă*, numită așa pentru că acționa contra *Reformei* protestante, care s-a făcut prin *Sinodul de la Trident* și prin înființarea de noi colegii și ordine monahale.

În mare măsură, catolicismul de după Reformă a fost salvat politicește de Imperiul habsburgo-spaniol prin influența împăraților Carol Quintul (1519–1556) și Filip al II-lea (1556–1564), fiul și urmașul său.

Sinodul de la Trident. Evenimentul major religios din secolul al XVI-lea este pentru Biserica Romano-Catolică sinodul de la Trident, socotit în Apus al XIX-lea conciliu general. De la sinodul tridentin începe o epocă de reformă internă a catolicismului.

Sinodul tridentin s-a ținut în orașul italian Trident, care era atunci cel mai sudic oraș din Imperiul habsburgic. Lucrările sinodului s-au desfășurat în trei etape:

Etapa I-a: 13 decembrie 1545 – 11 martie 1547, a ținut 8 ședințe, sub papa Paul al III-lea (1534–1549);

Etapa a II-a: 1 mai 1551 – 28 aprilie 1552, a ținut 7 ședințe sub papa Iuliu al III-lea (1550–1555);

Etapa a III-a: 13 ianuarie 1562 – 4 decembrie 1563, a ținut 8 ședințe sub papa Pius al IV-lea (1559–1565).

După 1547 sinodul a fost mutat provizoriu la Bologna, în Italia, unde s-au ținut 2 ședințe, fără importanță deosebită.

Lucrările au durat în total 4 ani, într-un răstimp de 18 ani. Întreruperile s-au datorat factorilor politici care au dominat relațiile dintre împărații habsburgo-spanioli, Carol Quintul și Filip al II-lea, cu Biserica Romano-Catolică.

Papii se temeau îndeosebi de influența împăratului Carol Quintul, care ducea o politică de concesiuni față de protestanți: le aprobase introducerea potirului la cuminecarea credincioșilor și căsătoria clerului, concesiuni susținute și de clerul catolic.

Conciliul de la Trident, convocat de papa Paul al III-lea, s-a deschis la 13 decembrie 1545 cu 25 de episcopi, al căror număr a crescut până la 70, restul până la 255 de membri erau egumeni sau abați de mănăstiri și generali de ordine monahale, care votau și ei.

Ședințele s-au ținut în Comisii de teologi și canoniști, care pregăteau materialele pentru sesiunile festive. S-au ținut în total 25 de sesiuni, sau ședințe festive, prezidate de legații papali.

La ultima sesiune din 4 decembrie 1563 au participat doar 199 de episcopi, 7 abați de mănăstiri și 7 generali de ordine monahale. Votarea nu s-a mai făcut pe națiuni ca la conciliul de la Constanța (1414–1418), ci după majoritate.

Participarea episcopilor a fost slabă. Cei mai plecați papii au fost italienii, care formau două treimi din episcopii prezenți, în timp ce episcopii germani și spanioli, mai bine pregătiți, erau conduși de un spirit mai liberal și erau pentru o reformă mai radicală.

Cu toată rezerva față de multe chestiuni și cu toate răspunsurile evazive față de altele, sinodul de la Trident are o mare importanță pentru Biserica Romano-Catolică, deoarece el expune învățăturile Bisericii Catolice.

S-au dat două categorii de hotărâri: «*Canones de fide*» sau decizii de ordin dogmatic, prin care s-au revizuit toate punctele centrale doctrinare atacate de protestanți, fixându-se cu precizie învățătura catolică, și «*decreta de reformatione*», referitoare la *disciplina și administrația Bisericii*.

Dintre hotărârile dogmatice, mai importante sunt următoarele:

Afirmația că *Sfânta Tradiție* are, ca izvor de credință, aceeași valoare cu *Sfânta Scriptură*, pentru a combate învățătura protestantă că *numai Scriptura – sola Scriptura*, este unicul izvor al credinței.

Fixarea ediției *Vulgata*, adică a traducerii Scripturii de către Fer. Ieronim († 420), ca ediție oficială a Sfintei Scripturi, incluzând și cărțile *deuterocanonice*, care nu se află în textul ebraic. Dreptul de interpretare a Scripturii se rezervă Bisericii.

Sinodul a accentuat îndeosebi importanța *transsubstanțiației*, adică a prefacerii elementelor euharistice, pâinea și vinul, în Trupul și Sângele Domnului, prin care se confirmă realitatea prezenței lui Hristos, pentru a combate teoria protestantă a prezenței lui Hristos la *Sfânta Euharistie prin impanațiune – per imparnationem*, după care Hristos este prezent – «*in pane, cum pane și sub pane*», «*in vino, cum vino et sub vino*».

De asemenea, s-a subliniat sfințenia *Tainei căsătoriei*, pe care protestanții n-o recunosc ca Taină. S-a mai susținut celibatul preoților și s-a condamnat căsătoria lor. Pentru combaterea doctrinei centrale a protestantismului, – *corupția totală a naturii umane prin păcatul original și mântuirea numai prin credință – sola fide*, sinodul a stabilit că păcatul original, care se transmite la toți oamenii, se spală prin primirea Botezului, care are ca efect renașterea omului la o viață nouă împreună cu Hristos, iar justificarea sau *mântuirea omului* se face prin credință și fapte bune.

S-a subliniat, de asemenea, importanța celor 7 Taine, pe care protestanții le-au redus doar la două sau trei, iar Tainele au valoare «*ex opere operato*», adică prin săvârșirea Tainei.

Doctrina despre *purgatoriu*, despre *cinstirea icoanelor și moaștelor și despre indulgențe*, care a provocat cele mai multe scandaluri, abia a fost atinsă. Cu privire la *indulgențe*, s-au precizat doar unele garanții pentru evitarea abuzurilor în viitor.

Dintre hotărârile disciplinare, cuprinse în «*decreta de reformatione*», menționăm:

Obligația pentru episcopi de a fi prezenți în diocesele lor, din care nu vor putea lipsi decât cel mult 2–3 luni și vizitarea cel puțin la doi ani a parohiilor, pentru întărirea moravurilor și a disciplinei.

Mănăstirile aflătoare în eparhia respectivă au fost puse sub supravegherea episcopului locului.

Întrunirea de sinoade eparhiale în fiecare an și de sinoade mitropolitane la fiecare trei ani.

Înființarea de *Seminarii* în fiecare eparhie pentru o mai bună pregătire și supraveghere a preoților, sub conducerea episcopului respectiv.

Supravegherea mai bună a religiozității laicilor, cu obligația ca aceștia să se mărturisească și să se cuminece, să asculte slujbele în limba latină, limbile naționale fiind interzise, și să asculte predicile încredințate numai clericilor.

Interzicerea colectelor și indulgențelor, rezervate în viitor numai papei.

Reforma «*in capite et membris*» nu s-a realizat nici acum. Rezultatele conciliului tridentin nu s-au realizat imediat, ci mai târziu.

Pentru cunoașterea învățăturii dogmatice, sinodul a încredințat papei Pius al IV-lea misiunea de a publica «*Confessio fidei tridentina*», în 1562, pe care era chemat să jure fiecare cleric și nou convertit, în semn de ascultare față de Biserica Romei.

S-a editat și un «*Index librorum și prohibitorum*», un tablou de cărți interzise poporului ca lectură.

Ca manual de dogmatică, s-a publicat în 1566, sub papa Pius al V-lea (1566–1572) un «*Catechismus Romanus*», pentru preoți, care a devenit carte simbolică obligatorie a catolicismului.

Pentru cult, s-a hotărât editarea cărților respective: *Breviarum romanum*, în 1568; *Missale Romanorum* sau *Liturghierul*, în 1570.

În 1582, papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585) îndreaptă calendarul iulian, hotărând ca ziua de 4 octombrie să devină 14 octombrie 1582, suprimând zece zile, numit de atunci calendarul gregorian, în uz până azi în Apus.

Pentru instruirea și educarea clerului, papa Iuliu al III-lea a înființat la Roma «*Collegium Romanum*», în 1551, și «*Collegium Germanicum*» în 1552, pentru clerul german și maghiar din Germania și Austro-Ungaria.

Pentru răspândirea catolicismului printre ortodocși, papa Grigorie al XIII-lea a înființat la Roma diferite colegii așa precum: «*Collegium*

Graecorum», în 1575, «*Collegium Illyricum*», în 1576 și «*Collegium Maroniticum*», în 1584.

Peste o jumătate de secol, papa Grigorie al XV-lea (1621–1623) a înființat în 1622, pentru întărirea propagandei printre ortodocși, «*Sacra Congregatio de propaganda fide*», căreia papa Urban al VIII-lea (1623–1644) îi adaugă în 1627 «*Collegium Urbanum*», în vederea aceluiași scop.

Dezvoltarea catolicismului post-tridentin a primit numele de *Contrareformă*, pentru că centralismul papal, susținut energic de ordinul iezuiților, a căutat, pe de o parte, să stăvilească prin toate mijloacele și metodele Reforma protestantă, iar pe de alta, să realizeze reforma interioară a catolicismului, în care n-a reușit pe deplin. El nu se deosebește de catolicismul medieval decât prin modernizarea mijloacelor și a metodelor folosite pentru propaganda catolică în lume.

Ordinul iezuiților. Alte ordine monahale noi

Ordinul iezuiților a fost întemeiat de nobilul Ignățiu (Inigo) de Loyola, născut la 1491, dintr-o familie bască în castelul Loyola, provincia Guipuzcoa din Spania († 31 iulie 1556). În tinerețe, el a servit ca paj la curtea regelui spaniol Ferdinand al V-lea Catolicul (1479–1516), regele Aragonului și Castiliei, apoi ca ofițer în armata spaniolă. La asediul cetății Pampeluna de către francezi, în 1521, Ignățiu de Loyola a fost grav rănit. În timpul convalescenței, făcu lecturi despre viața lui Iisus și a sfinților Francisc de Assisi (1182 – † 1226) și Dominio Guzman (1170 – † 1221), în urma cărora s-a hotărât să renunțe la viața lumească pentru a-și consacra toată activitatea vieții spirituale.

Se retrase mai întâi în orașelul Manresa, nu departe de Montserrat, consacându-se îngrijirii bolnavilor. Aici îi căzu în mână, între alte cărți de educație spirituală, «*Urmarea lui Hristos*» (*Imitatio Christi*), operă de pietate medievală scrisă de Toma de Kempis. La Manresa, concepu el între 1522–1523 planul lucrării sale principale «*Exerciții spirituale*», prin care-și propunea să imite pe Hristos în viața, învățătura și suferințele Sale.

În curând, pentru a-și împlini zelumul său de misionar, plecă în 1523 la Ierusalim, pentru convertirea mahomedanilor. Și-a dat seama îndată că pentru opera de misionar trebuie să se pregătească serios. La întoarcerea în Spania, se hotărî să-și reînceapă studiile. Deși avea peste treizeci de ani, se apucă să învețe bine latinește, făcând apoi studii de filosofie și teologie la universitățile din Alcalá și Salamanca (1526–1527). Denunțat ca suspect, fu arestat și închis câțva timp de Inchiziția spaniolă. După eliberare, plecă în 1528 la Paris, unde, după opt ani de studii serioase, primi diploma de magistru în teologie (1535).

La Paris, datorită austerității și sfințeniei vieții pe care o ducea, a reușit să-și creeze un cerc restrâns de prieteni, numai șase la început, printre care se aflau un savoyard, Petru Lefèvre, viitor misionar în Germania, alături de Petru Canisius († 1597), trei spanioli, Diego (Iacob) Lainez, Alfons Salmeron și Nicolae Bobadilla, un nobil navarez, Francisc Xavier († 1552), viitorul misionar din India, China și Japonia, și gentilomul portughez Simon Rodriguez.

La 15 august 1534, în sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului, toți șapte merseră în biserica Notre-Dame din cartierul Montmartre, unde făcură jurământul înaintea lui Dumnezeu să trăiască în sărăcie și castitate, iar după trei ani să plece la Ierusalim pentru convertirea necredincioșilor.

Până în 1537, prietenii și colaboratorii din gruparea lui Ignățiu de Loyola se numeau «Inigisti», după numele său spaniol. După această dată, ei hotărâră ca grupul lor să se numească *Societas Jesu* – Societatea sau Compania lui Iisus (Compania di Gesu, Compagnie de Jesus). Numele de «iezuiți», de la Iisus, li s-a dat mai întâi în Germania, în 1544, ca poreclă, dar mai târziu acceptară acest nume ei înșiși.

În 1537, grupul celor șapte se pregăti să plece în misiune la mahomedanii din Palestina. Din cauza războiului cu Turcia, la Veneția, «Compania di Gesu», nu găsi nici o corabie spre a putea pleca în Palestina. În această situație, se hotărâră să meargă la Roma, spre a-și pune serviciile la dispoziția papei, pentru a lucra ca ostași ai lui Hristos, oriunde va fi nevoie. Ei prezentară papei Paul al III-lea (1534–1549), în 1539, ca primă schiță de organizare, o «Formulă», deși papa la început le-a cerut să se încadreze în ordinele catolice existente. Stând în legătură cu mai multe personalități, între alții cu cardi-

nalul Contarini, care simpatizau cu planul lor, papa Paul al III-lea fu convins să aprobe înființarea noului ordin religios clerical. Prin bulla «*Regimini militantis Ecclesia*», din 27 septembrie 1540, papa aprobă «Formula Instituti», cu condiția ca noul ordin să nu depășească numărul de 60 de membri. Trei ani mai târziu însă, la 14 martie 1544, s-a acordat ordinului «*Societas Jesus*», o aprobare fără restricții.

Organizarea Ordinului iezuiților

Prima schiță de organizare a ordinului iezuiților prezentată papei Paul al III-lea în «Formula» din 1539, a fost mult lărgită în 1565, de Iacob Lainez (1558–1568), al doilea general al ordinului după Ignățiu de Loyola, în statutul de organizare care poartă titlul: «*Constitutiones Societatis Jesu*».

Iezuiții au avut doi teologi de seamă: Robert Bellarmin (1542–1621) și spaniolul Francisc Suarez (1548–1617).

Pe lângă voturile monahale comune, fecioria, sărăcia și supunerea necondiționată, iezuiții și-au impus votul de a merge în serviciul de ostaș sufletesc acolo unde-i va trimite papa și unde interesele Bisericii Catolice sunt mai primejduite.

«Scopul la care tinde această Societate, spunea în proiectul inițial Ignățiu de Loyola, este de a parcurge diferitele părți ale lumii și de a predica Evanghelia lui Dumnezeu, de a face spovedanii și a folosi oricare alte mijloace pe care le va putea, cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru mântuirea sufletelor».

Misiunea internă și externă prin săvârșirea cultului și a Sfintelor Taine, dar mai ales a mărturisirii, pentru a afla secretele oamenilor, catehizări, învățământ, convertirea la catolicism, mai ales a capetelor încoronate sau a bărbaților politici influenți, sau a unor personalități din viața culturală și artistică, opere de caritate, înființarea de Institute și universități, comerțul și orice formă de apostolat, erau la dispoziția iezuiților. Principiul lor suprem este: «*Omnia ad maiorem Dei gloriam*» = *Totul pentru o mai mare glorie a lui Dumnezeu*.

Prin votul al 4-lea din Statut, iezuiții se angajau să facă misiune oriunde-i va trimite suveranul pontif, «la turci sau în lumea cea nouă (America), sau la luterani». Ordinul iezuiților apare ca o echipă

volantă, gata oricând pentru apărarea intereselor majore ale catolicismului mondial.

Pentru aceasta, ordinul a realizat o foarte bună organizare, cu o disciplină de fier. Ordinul este condus unitar de la Roma, având în fruntea sa un «general» sau superior. Primul general al ordinului a fost Ignățiu de Loyola, care l-a condus din 1541 până la moartea sa, la 31 iulie 1556, când a urmat Iacob Lainez (1558–1568).

Superiorul sau generalul ordinului are, pe lângă el, un număr de șapte ajutători sau sfătuitori, numiți «admonitori», care, în calitate de amici părintești și confesori, ajută pe superiorul ordinului în planurile sale. Fiecare admonitor are sub supraveghere un grup determinat de «provincii», numit «asistență». Se disting «asistențele» Italiei, Spaniei, Portugaliei, Germaniei, Franței și Poloniei. Oricât de mare este puterea superiorului sau a generalului, ea nu este absolută; deasupra lui este autoritatea *Congregației generale*, care controlează activitatea și administrația sa, îi ordonă, îl mustră sau chiar poate să-l depună. Ea are puterea supremă deplină.

În fruntea unei regiuni se afla «provincialul», care trebuia să execute întocmai ordinele primite de la superiorul iezuiților de la Roma. Casele sau așezămintele iezuite sunt conduse de «prepoziți», iar seminariile, colegiile și universitățile iezuite de «rectori».

În ordin se primesc numai bărbați sănătoși la trup și la minte, excluzându-se repede cei nesiguri sau incapabili.

Membrii ordinului se împart în patru categorii:

1. *Novicii*, care timp de doi ani se exercită în asceză severă și fac lecturi spirituale.

2. *Scolasticii*, care fac studii aprofundate mai mulți ani: cinci ani se consacră studiului filosofiei și al științelor (scolasticat), alți cinci fac profesorat, apoi patru sau șase ani studiază profund teologia, iar după aceea, viitorii iezuiți pot primi sacerdoțiul.

3. *Coadjutorii* sau sfătuitorii, laici sau hirotoniți care îndeplinesc voturile monahale și ascultă necondiționat de general.

4. *Profesii* sunt ultima treaptă. Dintre ei se recrutează funcționarii superiori ai ordinului și ei ascultă necondiționat de papă.

Pentru câștigarea sufletelor, s-au servit de toate mijloacele, uneori chiar imorale, mergând până la libertinaj.

În morală aveau predilecție pentru *cazuistică*, adică tratau legile morale prin desfacerea principiului general în cazuri singulare, sau în cazuri de conștiință. Ei împărțeau păcatele în *filosofice*, făcute adică fără intenția și scopul de a călca legea divină, și păcatele *teologice*, săvârșite cu conștiința clară, deci constituind o vină ce trebuia pedepsită.

Cultivau *intenționalismul*, după care scopul sau intenția scuză mijloacele folosite, și *probabilismul*, adică atunci când cineva are îndoiala că o faptă e bună, nu trebuie s-o evite, sau s-o considere păcat, dacă există vreo probabilitate că ea este permisă.

Au făcut uz de *reservatio mentalis*, de exemplu anularea unui jurământ printr-o scuză nemărturisită că: «dacă va fi posibil», «dacă nu mă va împiedica ceva» și de *amfibolie*, adică foloseau o vorbire cu dublu sens, amăgind credincioșii.

Iezuiții nu s-au dat în lături să se folosească de politică unde și când au putut, căutând să convertească mai ales capetele încoronate sau bărbații cu mare răspundere în viața popoarelor, pentru a le putea apoi influența și domina cu ajutorul acestora.

Pentru atingerea scopului, iezuiții puteau lucra prin orice mijloace; iezuitul putea îmbrățișa orice carieră: moșier, bancher, industriaș, soldat sau ofițer, meseriaș, negustor, practicând chiar și comerțul cu sclavi. Iezuiții nu au un costum special, ci poartă costum preoțesc sau haine civile, după împrejurări.

Răspândirea iezuiților. Având o conducere unitară, cu o organizare excelentă și folosind toate mijloacele în propaganda lor *ad maiorem Dei gloriam*, ordinul iezuit s-a răspândit cu iuțeala fulgerului.

La moartea lui Ignățiu de Loyola în 1556, ordinul avea 12 provincii, 100 de case sau așezăminte, cu peste 1000 de membri.

În curând, au pus mâna pe tot învățământul european, infiltrându-se la conducerea școlilor vechi, sau înființând altele noi, colegii, universități, institute, tipografii etc. În secolul al XVI-lea au înființat cele mai importante colegii: *Collegium Romanum*, întemeiat în 1551, la Roma, care e școala centrală de teologie și filosofie a iezuiților; *Collegium Germano-Hungaricum*, înființat la Roma în 1552, cu scopul de a pregăti misionari iezuiți pentru Germania și Austro-Ungaria.

În Germania, centrul iezuiților era universitatea din Ingelstadt, înființată în 1549, în Austria, Colegiul german din Viena, apoi multe

alte colegii germane înființate la München, Köln, Olmütz, Innsbruck, Würzburg etc.; în Țările de Jos, centrul iezuit era Louvain, în Polonia, Braunsberg, Vilna și altele.

Iezuiții s-au răspândit, de asemenea, în Spania, Portugalia, Franța, Anglia, Rusia, Polonia, Turcia, unde în secolele XVII și XVIII au luptat contra Bisericii Ortodoxe, mai ales la Constantinopol; au făcut misiune în India din 1542, în China, din 1563 și în Japonia, din 1549, în Filipine, din 1594.

Foarte puternici au fost în țările Americii Latine. În Paraguay (America de Sud), au întemeiat, în 1610, un stat creștin sub suzeranitatea Spaniei, organizat după principii și metode iezuite.

În anul 1749, iezuiții aveau 39 de provincii, 669 de colegii, un mare număr de gimnazii și licee și 22.600 de membri.

Dar, deși își asiguraseră aproape toată influența, mai ales asupra tineretului în universități, totuși prin ambiția și pornirea lor nestăpânită de a domina catolicismul, frânând orice mișcare liberă în Biserica latină, iezuiții devin odioși chiar pentru romano-catolici, clerici și credincioși.

Lupta împotriva iezuiților începu mai întâi în Portugalia, de unde fură trimiși pe corăbii la Roma în 1759 de un ministru, marchizul de Pombal, Sebastian Iosif de Carvalho, contrariat de ei în politica sa. Din Franța fură alungați printr-un decret aprobat în 1764 de regele Ludovic al XV-lea (1715–1774), cu excepția acelor iezuiți care puteau rămâne numai ca preoți de mir sau ca persoane particulare. Spania îi alungă în 1767. Regatele de Neapole și Parma din Italia îi alungară în 1768.

Papa Clement al XIII-lea (1758–1769) a voit să reformeze ordinul iezuiților, dar generalul ordinului, Lorenzo Ricci, s-a opus, spunându-i în 1762: *«Jesuitae sint ut sunt, aut non sinto»* (Iezuiții să fie cum sunt, sau să nu fie).

În cele din urmă, papa Clement al XIV-lea (1769–1774), printr-un decret propriu, *«Breve»*, cu titlul *«Dominus ac Redemptor noster»*, publicat la 21 iunie 1773, desființă ordinul iezuit, ca nemaicorespunzând scopului său inițial pentru care a fost înființat.

Fapt curios, iezuiții au găsit ocrotire la regele protestant Frederic al II-lea cel Mare al Prusiei (1740–1786) și la împărăteasa ortodoxă Ecaterina a II-a a Rusiei (1762–1796), care i-au menținut în statele lor.

Dimpotrivă, prea catolica împărăteasă Maria Tereza (1740–1789) a Austriei i-a alungat, deoarece, printr-un act primit din Spania, s-a dovedit că duhovnicul ei, un iezuit, trimisese la Roma lista păcatelor ei.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, ordinul iezuit a suferit o mare criză.

După căderea lui Napoleon (1804–1814) însă, Papa Pius al VII-lea (1800–1823) a reînființat ordinul iezuiților prin bulla «*Sollicitudo omnium Ecclesiarum*», din 7 august 1814. După această dată, iezuiții reușiră să se reorganizeze și să-și intensifice propaganda aproape în toate țările catolice europene, precum și în alte continente, îndeosebi în țările Americii Latine, în Canada și Statele Unite, unde înființară numeroase colegii și instituții de învățământ pentru tineret.

Este drept că și după această dată întâmpină opoziția unor state europene. Astfel, Rusia, protectoarea lor în timpul țarinei Ecaterina a II-a, i-a alungat în 1820, în timpul țarului Alexandru I (1801–1825). Franța i-a alungat în 1830; alte state europene, după 1830, iar în 1827, fură alungați din toată Germania, din inițiativa Prusiei.

Iezuiții, însă, nu se lăsară învinși. Din timpul papei Pius al IX-lea (1846–1878), influența lor a început să crească din nou în țările europene. Ordinul iezuiților și-a consolidat pozițiile sub conducerea generalilor săi Beckx (1853–1884), Anderledy (1887–1892), Martin (1892–1906) și Wernz (1906–1914).

Influența lor s-a făcut remarcată prin înființarea unei reviste iezuite la Roma, «*Civiltă Cattolica*», prin dezvoltarea cultului *Sfintei Inimi a lui Hristos* (Le culte du Sacré-Coeur), prin proclamarea dogmei *Imaculatei concepții a Sfintei Fecioare Maria* la 8 decembrie 1854 de către papa Pius al IX-lea, care a promulgat în această privință bulla *Ineffabilis Deus*.

Tot influenței iezuiților, i se datorează și publicarea unei *Syllabus errorum* prin bulla *Quanta Cura*, dată de papa Pius al IX-lea la 8 decembrie 1854, prin care erau condamnate 80 de opinii naturaliste sau moderniste, socotite de iezuiți și de unele spirite influente din Biserica Romano-Catolică eretice sau în contradicție cu doctrina catolică.

Un rol deosebit au jucat iezuiții la Conciliul I de la Vatican, care în ședința a IV-a din 18 iulie 1870 a proclamat *dogma primatului papal și a infailibilității papale în Biserica Romano-Catolică*.

După primul război mondial (1914–1918), propaganda și activitatea iezuiților s-a întărit mult.

În 1932, iezuiții numărau 22.936 de membri, dintre care 10.166 preoți (L. Koch, art. *Jesuiten*, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. V (1933), col. 333–334).

În 1954, iezuiții din lumea întreagă aveau 25.000 de membri împărțiți în 32 de provincii, condusă fiecare de un «provincial» (E. Roysten Pike – Serge Hutin, *Dictionnaire des Religions*, Paris, 1954, p. 174).

În *România*, iezuiții au activat mai ales în Transilvania, în timpul stăpânirii Austro-Ungariei. Iezuiții maghiari au dus propagandă activă între 1698 și 1701 pentru a atrage pe românii ortodocși din Transilvania la unirea cu Roma papală.

Între anii 1701 și 1918, activitatea ordinelor catolice maghiare existente în Transilvania, între care și ordinul iezuiților, s-a intensificat pentru întărirea uniției și a catolicismului, prin crearea de instituții și școli în acest scop.

Alte noi ordine monahale. Pentru regenerarea internă a catolicismului, s-au înființat înainte și după sinodul de la Trident alte noi ordine monahale, dintre care menționăm:

Ordinul theatinilor. Preotul Gajelano de Tiena a înființat la Roma, în 1524, împreună cu Ioan-Petru Carrafa, episcop de Theate, oraș în regatul Neapole, mai târziu papa Paul al IV-lea (1555–1559), *ordinul theatinilor*, cu scopul de a instrui și educa preoții de mir spre a duce o viață apostolică. Este primul exemplu de preoți catolici constituiți în ordin eclesastic. Din rândurile lor au ieșit mulți bărbați erudiți.

Ordinul barnabiților sau al paulinilor a fost înființat în 1530, la Milan, numit așa de la biserica Sf. Barnaba din Milan, având ca scop predica și pastorația după exemplul Sfântului Apostol Pavel și a ucenicului său, Barnaba. Numele de Paulini l-au primit de la Sf. Apostol Pavel.

În 1534, s-au alipit la acest ordin *Angelicele* (*sorores angelicae*), ordin de călugărițe, numite așa pentru că fiecare maică din acest ordin, pe lângă numele ei, mai purta și supranumele de Angelica, spre a-și aminti că trebuie să ducă o viață curată, ca a îngerilor. Ele ajutau pe barnabiți în slujba lor pastorală, pentru femei.

Ordinul somascilor, numit așa de la orașelul Somasco, situat la nord de Milan, a fost înființat în 1532 de preotul Ieronim Aemiliani, cu misiunea de a educa pe copiii orfani.

Ordinul ursulinelor, numit așa de la numele Sfintei Ursula, fiică de rege breton, martirizată în timpul hunilor în 453, lângă Colonia (Köln), pe când se întorcea cu alte fecioare dintr-un pelerinaj la Roma, a fost înființat în 1537 de Angela de Merici pentru educația tinerelor fete. Ordinul a fost aprobat de papa Paul al III-lea (1534–1549), în 1544.

Ordinul salesienilor. În jurul Ursulinelor, Francisc de Sales († 1622) a înființat în 1610 ordinul francez al Salesienilor, cu misiunea de a instrui tineretul și a îngriji de săraci și bolnavi.

Ordinul piariștilor (*Patres piarum scholarum*), a fost înființat la Roma în 1597 de spaniolul Iosif Calazanzio († 1648), pentru educarea copiilor săraci și predarea învățământului secundar. Ordinul a fost aprobat în 1600 de papa Clement al VIII-lea (1592–1605) și pe urmă, în 1617, de papa Paul al V-lea (1605–1621). Ordinul a cunoscut o mare înflorire în Italia, Spania, Ungaria și Polonia.

Ordinul oratorienilor din Paris a fost înființat în 1616 cu misiunea de a cultiva studiile istorice, teologice și filologice precum și științele exacte, până atunci neglijate.

Ordinul lazariștilor a fost înființat în 1624 de misionarul francez Saint Vincent de Paul († 1660), având centrul în mănăstirea Saint-Lazare din Paris, pentru a face misiune. Tot el a înființat congregația Surorilor de caritate.

Ordinul redemptoriștilor sau *liguorenilor* a fost înființat în 1732 de teologul Alfonso Maria de Liguori, din Neapole, († 1787), pentru educarea tineretului și poporului de rând. Ordinul a fost aprobat în 1749 de papa Benedict al XIV-lea (1740–1758).

Au fost reorganizate unele ordine vechi.

Astfel, din Ordinul franciscanilor, Matteo de Pascia de la mănăstirea Montefalcone a creat în 1528 ramura «*capucinilor*», numiți așa după «*capucciol-ul*» sau gluga pe care o purtau, dedicat predicii simple pentru poporul de rând.

Din **Ordinul cistercienilor** s-a creat filiala «*desculților*», reorganizat între 1550–1562 de Teresa de Avila († 1582).

În 1664, a fost creată ramura **trapiștilor** de canonicul de Rance, care a impus membrilor săi postul, tăcerea continuă și munca grea, agricolă.

Toate aceste noi ordine urmăreau, ca și cele din trecut, regenerarea Bisericii Catolice și răspândirea catolicismului în lume.

PERIOADA A VI-A (CONTEMPORANĂ)

Perioada a VI-a din Istoria Bisericească Universală începe cu revoluția franceză în Apus (1789), iar în Răsărit cu anul 1821 și se continuă până în zilele noastre.

Revoluția franceză înseamnă acel moment istoric prin care se impune în Europa și apoi în întreaga lume statul laic ateist sau indiferent religios, în care Biserica este fie separată de stat, fie marginalizată și, deci, exclusă treptat din toate domeniile de activitate publică.

Fenomenul de marginalizare a Bisericii a fost însoțit de procesul de secularizare în domeniul spiritual și acesta este unul dintre cei mai periculoși dușmani ai vieții religioase. Prin secularizare în domeniul spiritual, omul se leagă tot mai strâns de lumea materială și se expune pericolului de înstrăinare totală față de valorile religioase, concret față de învățătura creștină, care îl așază în relație cu Dumnezeu și abia din această relație se dimensionează raportul omului cu lumea creată.

Anul 1821 înseamnă începutul luptei de emancipare socială și națională a majorității popoarelor ortodoxe; luptă fie inițiată, fie susținută de Bisericile ortodoxe naționale. Acest proces istoric a favorizat și emanciparea bisericească a popoarelor ortodoxe, apărând astfel Bisericile Ortodoxe Autocefale, din care unele au fost ridicate până la rangul de Patriarhie.

Fenomenul marginalizării a afectat în momente și grade diferite atât Bisericile apusene cât și pe cele răsăritene, iar secularizarea amenință cu mijloace diferite, dar cu același efect, pe credincioșii de pretutindeni.

La pericolele care veneau asupra Bisericilor creștine din partea lumii din afară, în secolele XIX și XX s-a adăugat pericolul unui confesionalism exacerbat însoțit de cele mai multe ori de prozelitismul pe

care îl practică unii creștini în rândurile altor creștini de confesiune diferită de a lor. În fața atâtor pericole pe care le are de înfruntat în contemporaneitate, creștinătatea este slăbită prin dezbinare confesională, pentru vindecarea căreia există un singur remediu, și anume ecumenismul sincer, susținut cu convingerea că Duhul Sfânt va inspira Bisericele creștine să pășească pe calea depășirii barierelor confesionale spre refacerea unității Bisericii lui Hristos, pentru ca lumea să creadă și să aibă viață din belșug.

Dezvoltarea protestantismului: misiuni protestante între păgâni

Cea mai însemnată mișcare împotriva raționalismului protestant din secolul al XVII-lea este *pietismul*. El s-a străduit să insuflă luteranilor o viață nouă prin întoarcerea la un creștinism de iubire, pocăință și pietate. În acest scop, el cerea ca dogma să lucreze nu numai asupra rațiunii, ci mai ales asupra voinței, inimii și a sentimentului, spre a se realiza fapte morale.

Întemeietorul pietismului este *Filip Iacob Spener* († 1703), originar din Alsacia. El a făcut studii la Strassburg și Geneva, după care a fost predicator la Frankfurt am Main, Dresda și Berlin, unde a murit.

Pentru răspândirea ideilor sale, el a creat adunări de pietate, numite «*collegia pietatis*», în care se citeau și explicau cărțile sfinte și se discutau chestiuni religioase.

În 1675, a publicat scrierea *Pia desideria* = *Dorințe pioase*, în care își expunea doctrina sa pietistă. El s-a străduit să se pună accent mai mult pe viața creștină decât pe doctrină, mai mult pe pietate decât pe știință, mai mult pe faptele morale decât pe rațiune, așa încât în viața creștină să fie mai multă iubire decât discuții sterile și fanatism. În acest scop, el cerea ca predica să fie vie, pe înțelesul tuturor, nu savantă. Laicii să fie îndemnați la săvârșirea operelor de binefacere și la cunoașterea Bibliei.

Pietismul a avut un mare răsunet în Germania.

Luteranii riguroși, însă, l-au respins, astfel încât s-a dezlănțuit o luptă aprigă între pietiști și luterani.

Profesorii și studenții pietiști fură excluși din universitățile strict luterane, Wittenberg, Leipzig și Iena, dar ei fură primiți de electorul de Brandenburg, Filip I. Acesta înființă în 1696 pentru pietiști Universitatea din orașul Halle, care deveni citadela principală a pietiștilor.

Colaboratorul și succesorul lui Spener la conducerea pietiștilor a fost *August Franke* († 1727), care, fiind alungat din Leipzig, activă la Halle. El afirma că «un gram de creștinism trăit face mai mult decât 100 de grame de știință seacă, sau o picătură de iubire valorează mai mult decât un ocean de știință».

August Franke a înființat mai multe instituții de binefacere ca: o școală pentru săraci, un orfelinat, un seminar, o școală normală, un spital, o tipografie, o farmacie, un Institut biblic, care cuprindeau aproape un sfert din oraș.

Cu ajutorul regelui danez, a susținut misiunea externă în India răsăriteană și între iudei, pentru care a înființat un Institut aparte.

Din Halle, pietismul s-a răspândit cu repeziciune în toată Germania, în Elveția și Țările de Jos, și ajunse până în America.

După moartea lui Spener și Franke, însă, pietismul degeneră în dispreț față de doctrină și știință, față de autoritatea bisericească, ajunse la fanatism și fătărnicie, și își pierdu atracția și importanța sa.

În perioada de după revoluția franceză din 1789, și până azi, protestantismul a evoluat potrivit principiilor sale raționaliste și subiective, atât pe plan teoretic-dogmatic, cât și ca organizare.

Au apărut în sânul protestantismului școli și opinii personale în teologie, dezbinări administrative și numeroase denominațiuni, care s-au combătut unele pe altele.

Cea mai mare dezbinare există în protestantism în ceea ce privește orientarea teologică.

Înfluența *iluminismului* – *Aufklärung*, curent raționalist care a predominat în secolul al XVIII-lea, și a *liberalismului*, a determinat pe unii teologi protestanți să afirme că protestantismul nu constă atât de mult în teologie și predică, cât mai ales în Taine, în simțire și viață pioasă.

Cel mai valoros teolog protestant de dinainte de 1850 care a reprezentat acest curent a fost, desigur, *Ernest Schleiermacher* († 1834), predicator, apoi primul profesor de teologie protestantă la Universitatea din Berlin. El a devenit celebru prin cele două lucrări ale sale: *Reden über*

die Religion (1799) = *Cuvântări despre religie*, și prin dogmatica sa: *Der christliche Glaube* (1821) = *Credința creștină*, în care susține că religia nu este nici act de cunoaștere, nici act de voință, ci stă în sentimentul de depedență față de Dumnezeu. El are meritul de a fi eliberat teologia de filosofie, dar greșește desigur când face teologia să se piardă într-un sentimentalism vag, într-un gen de psihologie religioasă. Influența sa a predominat totuși în tot cursul secolului al XIX-lea, chiar și la romano-catolici, fiind numit «Origenul secolului al XIX-lea».

Școala raționalist-protestantă a dat naștere la cele mai multe direcții cu cei mai îndrăzneți teologi.

Menționăm îndeosebi direcția istorico-criticistă, ilustrată de școala din Tübingen, condusă de *Fr. Chr. Bauer* († 1860). Acesta, aplicând dialectica filosofului G. W. Fr. Hegel (1770–1831), teză-antiteză-sinteză, la epoca biblică, s-a străduit, bucurându-se în vremea lui de un succes zgomotos, să demonstreze că scrierile Noului Testament au izvorât din ciocnirea iudaismului cu elenismul.

La rândul său, *D. F. Strauss* († 1874), alt reprezentant al școlii din Tübingen, a afirmat în lucrarea sa *Das Leben Jesu* = *Viața lui Iisus*, Tübingen, 1835, că figura și faptele lui Iisus Hristos sunt rezultatul unor mituri create de imaginația și evlavia ulterioară a creștinismului.

Ucenicii lor întrecură în afirmații neîntemeiate pe dascăli.

Astfel, *Bruno Bauer* († 1882) afirma că Evangheliile sunt falsificări ale unor impostori, iar *Ludwig Feuerbach* († 1872) i-a întrecut pe toți, afirmând că, creștinismul nu-i decât o divinizare a omenirii, neavând nimic divin în el.

Din fericire, asemenea afirmații și teorii au fost demult abandonate, iar teologia protestantă a revenit, în genere, la temele inițiale ale Reformei din secolul al XVI-lea.

După 1870, au luat naștere în protestantism alte direcții. Menționăm în special școala lui *Albrecht Ritschl* († 1889), întemeietorul *istorismului*. El ia ca punct de plecare teza filosofului *Immanuel Kant* (1724–1804) a imposibilității omului de a cunoaște – *Das Ding in sich* = *Lucrul în sine*, care se arată în manifestările sale, în fenomene, pentru a trage concluzia că nici despre Dumnezeu în Sine nu putem cunoaște nimic și de aceea nu putem dogmatiza nimic.

El a fost urmat de mulți reprezentanți, dintre care cel mai renumit, atât în domeniul teologic, cât și pe teren social și politic, este *Adolf Harnack* (1851–1930). În lucrările sale principale *Dogmengeschichte, Grundriss der Theologischen Wissenschaft*, Freiburg im Breisgau, 1893 – *Istoria dogmelor. Fundamentul științei teologice; Das Wesen des Christentums = Esența creștinismului*, Leipzig, 1900, și *Lehrbuch der Dogmengeschichte = Tratat de istoria dogmelor*, 3 vol., Tübingen; 1909, el afirma că întreg creștinismul și Evanghelia nu sunt decât manifestarea iubirii părintești a lui Iisus Hristos pentru lume, iubire din care vechea Biserică a făcut mai târziu o «Evanghelie despre Iisus Hristos». Creștinismul simplu și fără dogme al lui Iisus a fost falsificat de cugetarea greacă din secolele II și III, care a dus la o «accentuată elenizare a creștinismului».

Ultima mare școală protestantă dinaintea primului război mondial (1914–1918) este aceea de *Istoria religiunilor*. Ea are numeroși reprezentanți, care au susținut că creștinismul nu este singura religie revelată de Dumnezeu, ci e numai una din multele religii antice, din care a împrumutat multe idei printr-un sincretism exagerat. Dintre aceștia amintim pe teologul, profesorul și doctorul *Albert Schweitzer* († 1965), care, în lucrarea sa *Geschichte der Leben Jesu Forschung = Istoria cercetării Vieții lui Iisus*, ed. 6-a, Tübingen, 1961, afirmă că viața lui Iisus Hristos a fost contrafăcută în decursul timpului, fiind alcătuită din bucăți și teme împrumutate din toate sistemele religioase vechi.

După primul război mondial, a luat naștere o nouă teologie în protestantism, numită *Teologia dialectică* sau *Teologia crizei*, care s-a străduit să pună în relief ideea că pe Dumnezeu nu-L putem cunoaște în mod istoric, nici speculativ, nici descriptiv, ci numai stând cu frică și cutremur înaintea Lui, într-o poziție de *criză* sau de conștiință a păcătoșeniei noastre, sau în *starea de zbucium și frământare*, în care petrecem din clipa în care auzim glasul Lui.

Teologia dialectică sau «a crizei» a avut premergător în secolul trecut pe danezul *Soeren Kierkegaard* († 1855), iar în secolul XX pe fenomenologii și existențialiști mai noi, dintre care menționăm pe *Martin Heidegger* († 1975), *Karl Jaspers* († 1969) și *Karl Barth* († 1968), care este cel mai cunoscut reprezentant al teologiei dialectice.

Karl Barth abandonează poziția seculară a dogmaticii protestante, care pornea de la experiența individuală, de la subiectivismul antropocentric, punând în centrul teologiei sale *teocentrismul și puterea cuvântului lui Dumnezeu – Das Wort Gottes*, puternic afirmat în lucrarea *Der Römerbrief = Epistola către Romani*, ed. nouă, München, 1922, și mai ales în *Dogmatica* sa, Zürich, 1922.

Amintim, de asemenea, pe *Emil Brunner*, care, deși are la bază tradiția zwingliană a Bisericii Reformate din Zürich, în unele privințe se apropie de Ortodoxie.

În afară de curente și școlile amintite, au apărut în lumea protestantă după cel de al II-lea război mondial (1939–1945) o serie de teologii, care de care mai bizare ca: *teologia radicală*, cunoscută sub numele de *teologia morții lui Dumnezeu*, care neagă credința în Sfânta Treime și în Fiul lui Dumnezeu Iisus Hristos, Logosul creator, Care nu poate asigura creștinilor mântuirea, fapt pentru care a fost repede părăsită; *teologia secularizării*, care exclude orice posibilitate de referire la Dumnezeu cel transcendent, tinzând mai mult spre sociologie.

Un curent teologic mai interesant este *teologia politică*, numită și *teologia speranței – Theology of Hope*, al cărei reprezentant principal este Jürgen Moltmann. El încearcă să rezolve criza creștinismului contemporan apusean nu numai pe plan eshatologic, prin speranța învierii morților, ci și prin speranța că iubirea lui Dumnezeu față de creatura Sa, față de lumea amenințată și oprimată, va salva omenirea.

Văzută în ansamblul ei, trebuie să recunoaștem că, oricât de interesantă ar fi, teologia speranței este lipsită de învățăturile creștine fundamentale.

Una din preocupările majore ale teologiei protestante în general, la sfârșitul secolului al XX-lea, a fost confruntarea cu secularizarea și – mai ales – cu ceea ce teologii protestanți numesc perioada “post modernă” și “post creștină”. Aceste fenomene noi pun probleme nu numai reflecției teologice, ci mai ales misiunii Bisericii, propovăduirii Evangheliei, într-o lume complet secularizată, ceea ce constituie un imbold în plus pentru cooperarea ecumenică dintre toate Bisericile.

Bisericile protestante divizate între ele au intrat în epoca modernă într-un proces de unificare, luând ființă astfel organizațiile: Alianța Mondială Reformată, cu sediul la Geneva, înființată în 1875, care are

azi 215 Biserici membre în întreaga lume; și Federația Luterană Mondială, cu sediul tot la Geneva, înființată în 1947, care numără astăzi 133 de Biserici membre. În urma dialogului teologic dintre Bisericile evanghelice sau luterane și cele reformate sau calviniste, dialog care a început în 1947 și a dus la diferite acorduri doctrinare, s-a ajuns în 1973 la semnarea concordiei de la Leuemberg, lângă Basel, Elveția, prin care cele două Biserici au intrat în comuniune euharistică, păstrându-și fiecare în continuare caracterul ei inițial. Acordul Leuemberg a fost între timp semnat de marea majoritate a Bisericilor protestante, ceea ce înseamnă un mare pas înainte pe calea refacerii unității bisericești, cel puțin pe plan protestant.

Bisericile evanghelice din Nord și din Zona Mării Baltice, care au păstrat multe elemente din tradiția Bisericii vechi, cum ar fi episcopatul, nu au semnat acordul Leuemberg, ci au încheiat în 1993 la Porvoo, lângă Helsinki, în Finlanda, un acord de comuniune cu Bisericile Anglicane din Marea Britanie și Irlanda, tocmai pe baza episcopatului comun, care nu este recunoscut de multe Biserici semnatare ale acordului Leuemberg, mai ales cele de tradiție presbiteriană. În 1988, Biserica Angliei a semnat împreună cu Biserica Evanghelică din Germania o declarație la Meissen. Germania, prin care cele două Biserici recunoșteau reciproc validitatea tainelor, ceea ce ducea implicit la posibilitatea comuniunii euharistice.

Bisericile Ortodoxe s-au angajat în dialoguri teologice bilaterale cu Bisericile protestante, după cum urmează:

A) Dialogul dintre Bisericile Ortodoxe și Federația luterană Mondială, începând din 1981; temele discutate până în prezent au fost: 1. Revelația divină; 2. Scriptură și Tradiție; 3. Canonul și inspirația Sfintei Scripturi; 4. Sinoadele ecumenice și autoritatea Bisericii și în Biserică; 5. Concepția despre mântuire din perspectiva hotărârilor Sinoadelor Ecumenice. Din 1988 acest dialog se concentrează asupra temei privind învățătura despre Biserică. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog, pe rând, prin Episcopul Vasile Coman al Oradiei; Înalț Prea Sfințitul Nicolae al Banatului, Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță și Diacon Conf. Dr. Ioan Caraza.

B) Dialogul dintre Bisericile Ortodoxe și Alianța Reformată Mondială, a început în 1988 la Leuemberg, Elveția. Temele abordate

în cadrul acestui dialog până în prezent au fost: 1. Biserică și Tradiție; Mărturisiri de credință, 2. Filioque; 3. Sfânta Treime; 4. Hristologie; 5. Unitatea Bisericii. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog prin Înalt Prea Sfințitul Daniel al Moldovei și Bucovinei, Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi și Diacon Conf. Dr. Ioan Caraza.

Biserica Ortodoxă Română este angajată într-un dialog teologic bilateral cu Biserica Evanghelică din Germania, începând din 1979. Pe parcursul celor zece întruniri desfășurate până în prezent au fost abordate în acest dialog mai multe teme teologice de interes comun, cum ar fi: Scriptură și Tradiție; Sfintele Taine; iar mai recent învățătura despre Biserică. Acest dialog, la care au participat din partea Bisericii Ortodoxe Române cei mai de seamă teologi în frunte cu Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, a contribuit la descoperirea multor puncte comune în teologia și practica celor două Biserici, fiind apreciat chiar și de către teologi din afara celor două Biserici.

Misiuni protestante între păgâni

Misiunile protestante nu se pot compara cu cele romano-catolice, deoarece acestea din urmă au fost susținute de marile puteri coloniale, Spania, Portugalia și Franța.

Misiunile protestante au fost sprijinite de Olanda, Elveția și Anglia în marele ei Imperiu colonial.

În secolele XVII și XVIII, atât luteranii cât și calvinii sau reformații au căutat să răspândească învățăturile protestante nu numai printre catolici și ortodocși, ci și printre «păgâni».

Pentru *propaganda externă*, s-au format numeroase societăți misionare, vreo 170. Cele mai însemnate s-au creat în Anglia: *a baptiștilor* (1792), *a independenților* (1795) și *a episcopalienilor* (1799).

În Germania, a luat ființă *misiunea berlineză* (1823) și *misiunea renană* (1829).

În America de Nord, s-a înființat *misiunea americană* (Boston, 1810) și *misiunea metodistă* (1819).

Tot în scopul comun al misiunii interne și externe s-au constituit societăți biblice, pentru traducerea și tipărirea Bibliei în diferite limbi,

dintre care mai importante sunt: *Societatea biblică britanică*, la Londra, în 1804; cu multe filiale; *Societatea biblică din Berlin* (1814); *Societatea biblică din New York* (1817) etc.

O notă caracteristică a misionarismului protestant este metoda de convertire interioară, individuală, spre deosebire de catolicism care a activat prin politică, forță, constrângere, acomodare și alte metode.

Doar calvinistii sau reformații au folosit forța politică în Anglia, Ungaria și Transilvania.

În afară de Europa, protestanții au făcut misiune la diferite popoare necreștine din lume.

În *Brazilia*, a făcut operă misionară în 1555 ofițerul hughenot francez Villegaignon.

Luteranii suedezi au făcut misiune în răsăritul și nordul Suediei, îndeosebi între laponi, și pe coasta de răsărit a Statelor Unite, operă susținută apoi de danezi și olandezi.

Din 1714 s-a înființat la Copenhaga un colegiu de misionari.

Operă misionară susținută au făcut din 1721 misionarii danezi și norvegieni în *Groenlanda*. Herrnhuterii au dat între 1732 și 1760 peste 220 de misionari, care au acționat cu succes în peninsula Labrador și America de Nord, convertind indieni, adică pe locuitorii aborigeni, și pieile roșii, și negri aduși de coloniști.

Astfel, herrnhuterii, împreună cu metodistii, au convertit în America peste 1 milion de indieni și 7 milioane de negri.

Misionarul John Eliot a luptat 44 de ani contra sclavajului cu negri.

Școala misionară a pietiștilor din Halle, sub îndrumarea pastorului pietist Filip Iacob Spener, a trimis în țările Asiei, *India* și *Indonezia* peste 60 de misionari, care au înregistrat unele succese.

În *Oceania*, protestanții au reușit să convertească populația unor insule.

În *Coreea* au făcut propagandă metodistii și presbiterienii din Anglia.

Protestanții au reușit să facă unele convertiri și printre iudei, datorită unor societăți de propagandă înființate printre ei, în Anglia, Elveția (1826) și Germania (1822).

Teologul Franz Delitsch a înființat în Germania pentru evrei *Institutum Iudaicum* din Leipzig (1880); Strack a înființat în Breslau (1883) un Institut asemănător.

Neoprotestanții

Secte noi. În sânul protestantismului au apărut o serie de secte și denominațiuni creștine, dintre care amintim:

1) **Quakerii** (Quakers) sau Tremurătorii au luat ființă în Anglia și Scoția pe la 1649, ca opoziție contra Bisericii episcopale care se laicizase, și contra puritanismului englez, care, prin înlăturarea ceremoniilor, nu mai putea convinge și mișca inimile.

Întemeietorul sectei este *George Fox* (1624–1691), cizmar de meserie, care, în urma unor viziuni, s-a crezut chemat să îndrume credința contemporanilor săi. El afirma că adevărul divin se deosebește nu atât prin citirea Sfintei Scripturi, sau prin săvârșirea Tainelor, ci mai ales prin erupția harului divin sau iluminarea internă. Inspirația Duhului Sfânt se primea în extaz.

Dintre cultele apărute în anglicanism, quakerii reprezintă ramura cea mai radicală. Ei se numesc quakeri, adică tremurători, pentru că în adunările lor, cel care primește, după opinia lor, inspirația Duhului Sfânt, începe să tremure și să predice. Dacă în adunările lor nimeni nu se simțea inspirat de Duhul Sfânt, ei se întorceau întristați la casele lor.

Alții pretind că epitetul de quaker s-a dat lui Fox de un judecător, căruia el îi strigase să se *cutremure* înaintea mâniei lui Dumnezeu. Quakerii nu admit ierarhia bisericească, nici o Taină, nu depun jurământ în justiție, refuză serviciul militar și purtarea de arme, combat războiul sub toate formele, fiind pacifiști convinși, combat luxul și toate distracțiile ca teatrul, vânatul, dansul, petrecerile etc. Ei duc a viață simplă, curată, sunt foarte harnici și se disting prin ospitalitate și milostenie.

Fiind persecutați în Anglia și Scoția, quakerii au trecut în America de Nord, unde se numesc Societatea Amicilor. Din 1660 ei au fost instalați în statul Pennsylvania, dat lor de Wiliam Penn († 1718).

În Statele Unite ale Americii, quakerii au combătut comerțul cu sclavi și au luptat pentru dezrobirea negrilor și apărarea drepturilor lor. Ei desfășoară în sânul societății o frumoașă operă caritabilă.

Obținând libertatea cultului, o parte dintre quakeri se întoarseră în Anglia, Scoția și Irlanda, unde se înmulțiră mult.

Teologul Robert Barclay (1648–1690), eminent quaker scoțian, a ajutat mult pe quakeri prezentând învățătura lor într-un sistem teologic, în lucrarea sa *Apologia*, 1676.

2) **Metodiștii** sunt cea mai răspândită Biserică pietistă, care s-a dezvoltat din sânul Bisericii Anglicane. Ea a luat ființă în 1729, datorită fraților Charles († 1788) și John Weseley (1703–1791), studenți la Universitatea din Oxford, și, din 1738, a predicatorului George Whitefield (1714–1770), cu scopul cultivării vieții religioase și morale, ca o reacție împotriva raționalismului.

Ei au primit numele de metodiști de la modul lor de viață – *methodus vitae*, prin care cultivă pietatea, smerenia, sinceritatea, cinstea, pocăința și o moralitate severă în toate împrejurările și actele vieții. Ei insistă asupra lozincii: «Mântuie-ți sufletul chiar din ceasul acesta». Momentul convertirii îl socotește ca o erupție a harului divin.

Mișcarea metodistă, fiind interzisă prin biserici și case, a ieșit în aer liber, improvizând tribune, pe care membrii ei începeau să predice, atrăgând mulți credincioși. Învățătura lor este strict calvină, iar organizarea bisericească, *congregaționalistă*. Prin doctrina lor, ei se apropie de *Low Church* = *Biserica de Jos* din Biserica Anglicană.

Din Anglia, metodismul s-a răspândit apoi în secolul al XIX-lea, în Irlanda, Statele Unite, Canada, Australia, Noua Zeelandă, ajungând azi la peste 40 de milioane de credincioși.

În America, au luptat pentru desființarea sclaviei și a comerțului cu negri.

Metodiștii și-au câștigat mari merite atât în Anglia cât și în celelalte țări din lume în care s-au dus prin răspândirea instrucției și respectarea moralității în rândurile poporului de rând.

Unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai metodiștilor a fost metodistul american *John Raleigh Mott* (1865–1955), un mare misionar, care, din 1888 a fost secretarul Comitetului Internațional al Asociației YMCA (= *Young Men's Christian Association* = *Asociația tinerilor creștini*).

În entuziasmul și vizionarismul său, J. Mott avea convingerea, desigur exagerată, că se poate realiza evanghelizarea lumii, «până la marginile pământului» (Fapte 1, 8), chiar în generația noastră.

Din 1895, J. Mott a fost secretarul general al Federației *World Student Christian Federation* = *Federația Mondială a studenților creștini*. A prezidat prima conferință a Mișcării Ecumenice *Faith and Order* = *Credință și organizare*, ținută între 3–21 august 1927 la Lausanne, în Elveția.

Bisericile metodiste s-au unit începând din anul 1881 în “Consiliul Mondial al Bisericilor Metodiste”, care au un reprezentat permanent la Geneva, pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

3) **Herrnhuterii** sunt o sectă pietistă apărută în sânul luteranismului în Germania, datorită contelui *Nicolae Ludwig de Zinzendorf* († 1760), care a fost puternic influențat de mișcarea pietistă a pasto-rilor Filip Iacob Spener și August Franke. El a înființat pe domeniul său Hutberg din provincia Lausitz, lângă orașelul Herrnhut, comunitatea religioasă a herrnhuterilor, de la care aceștia și-au și luat numele, unde s-au refugiat, din cauza persecuțiilor, numeroși «frați moravi», cehi, germani, sudeți și calvini. Herrnhuterii s-au mai numit și *Brudergemeinde* – *Comunitatea fraților de credință evanghelică și Frații Moravieni*.

Ei erau împărțiți din punct de vedere confesional în trei grupări independente, luterani, frați moravi și calvini, dar legați prin organizare și operă misionară. Organizarea lor este presbiteriană.

Contele de Zinzendorf, crescut în școala pietistă din Halle, s-a dedicat slujirii lui Hristos, a cărui cruce și al cărui sânge au devenit pentru el centrul teologiei, numită teologia sângelui și a crucii. Ei s-au răspândit repede în nordul Germaniei, în țările din jurul Mării Baltice, în Anglia, Groenlanda și în America de Nord.

Unii dintre herrnhuteri au căutat să intre în legătură și cu ortodocșii. În acest scop, ei s-au adresat în 1740 patriarhului ecumenic Neofit al VI-lea (1734–1740), dar discuțiile nu s-au încununat cu rezultate pozitive, cum așteptau ei.

În viața lor particulară, herrnhuterii sunt oameni modești și foarte corecți, fiind influențați de lectura frecventă a Sfintei Scripturi.

Ei au contribuit mult la menținerea credinței și a moralității între protestanți, mai cu seamă după jumătatea secolului al XVIII-lea, când domina naționalismul.

De asemenea, ei și-au câștigat mari merite prin propagarea creștinismului, trimițând misionari la păgânii din toate părțile lumii, mai ales la indienii și negrii din America de Nord, unde au obținut frumoase succese. Ei au făcut misiune și printre iudei, reușind să convertească pe unii dintre ei.

4) Swedenborgienii, numiți și Biserica cea nouă și Ierusalimul cel nou sunt o sectă cu trăsături spiritual-mistice, raționaliste, unitariene și eshatologice, apărută în sânul luteranismului din Suedia. Întemeietorul lor este savantul și filosoful creștin Emanuel Swedenborg (1772), fiu de episcop din Suedia. Având o fantezie extraordinară și căzând adesea în extaz, el afirma că a fost răpit în cer și în iad, că a stat de vorbă cu îngerii și sufletele morților și că a avut diferite viziuni, în urma cărora a primit misiunea de a reforma Biserica cea moleșită, întemeind «*Biserica noului Ierusalim*».

Putând spune, probabil cu ajutorul magnetismului animal, ceea ce se petrecea la mari depărtări și prezicând unele evenimente importante, Swedenborg exercită o mare influență asupra contemporanilor nu numai din Suedia, ci și din alte țări din Europa apuseană.

Doctrina sa este un amestec de misticism, raționalism, unitarism cu idei eshatologice.

Despre Sfânta Treime, el învăța ca vechii antitrinitari sabelieni din secolul al III-lea, afirmând că Dumnezeu nu are trei persoane, ci una singură: Creator al lumii, El se numește Tată; ca Mântuitor, Fiu, iar ca sfințitor, Duh Sfânt, dar este aceeași persoană.

El afirma că răscumpărarea împlinită de Hristos constă în biruința asupra diavolului, în învingerea răului, care stăpânește lumea și din întoarcerea omului către Dumnezeu, iar justificarea constă în redobândirea puterii de a împlini voia lui Dumnezeu.

Sfintele Taine, Botezul și Euharistia mijlocesc influența cerească. Serviciul divin constă din citiri din Sfânta Scriptură, cântări și predică. Împărtășirea, săvârșită după ritualul protestant, se face de patru ori pe an.

În privința eshatologiei, Schwedenborg avea idei foarte bizare. A doua venire, despre care a vorbit Domnul Hristos, este, după el, spirituală, deoarece ea s-a împlinit cu Ierusalimul cel ceresc înființat de el. Învierea trupurilor, cum a învățat Domnul Hristos, nu va fi, iar sufletele morților vor avea pe lumea cealaltă o formă preamărită.

Îngerii sunt sufletele preamărite, iar demonii sunt sufletele pierdute ale celor morți.

În ciuda doctrinei lor, plină de fantezii și ciudățenii, Swedenborgienii s-au răspândit îndeosebi în Germania, Anglia și America de Nord, dar numărul lor este mic.

Au mai apărut în protestantism și mai apar și alte grupări și denominațiuni creștine, care și-au pierdut sau își pierd repede influența și importanța.

Aceasta se datorează cultivării raționalismului și subiectivismului, care împiedică protestantismul să-și formuleze o doctrină unitară și să stabilească o singură organizare pentru toți, pentru a evita fărâmițarea în diferite Biserici, grupări, școli și curente.

Dezvoltarea anglicanismului

Comuniunea Anglicană s-a constituit din două ramuri principale: ramura *Bisericilor episcopaliene*, care au păstrat forma episcopală în conducere, cum este Biserica mamă din Anglia, și ramura *Bisericilor presbiteriene*, numite și evanghelice, care au la conducerea lor *presbiteri* (preoți), cum este Biserica din Scoția.

Britania propriu-zisă este *anglicană*, Scoția este *calvinist-presbiteriană*, iar în Irlanda de Nord, care aparține Marii Britanii, două treimi din populație o constituie anglicanii, iar o treime catolicii. Irlanda independentă este în întregime catolică.

Raporturile de colaborare dintre Biserica Anglicană și Biserica presbiteriană s-au stabilit, după lungi discuții, abia în 1957, când aceasta din urmă a consimțit să intre în comuniune cu Scaunul de Canterbury al Bisericii mame.

Comuniunea Anglicană s-a întins, o dată cu creșterea Imperiului colonial britanic, pe toate continentele, unde s-au creat noi Biserici anglicane. Acestea pot avea o *organizare autonomă și tradiții proprii*, dar ele trebuie să păstreze unitatea fundamentală în credință, cult și disciplină cu Scaunul de Canterbury.

Locul central în Comuniunea Anglicană – *Anglican Communion* –, îl ocupă Biserica Angliei – *Church of England*, ca Biserica mamă, care păstrează organizarea episcopală. În legătură cu ea, s-a înființat în

decursul istoriei pe celelalte continente un număr de Biserici episcopaliene, care s-au proclamat autonome.

Astfel, în India, Biserica Anglicană a înființat la 1600 *The East India Company – Societatea Indiei de Răsărit*, care a făcut misiune în India, Pakistan, Birmania și Sri-Lanka (Ceylon).

În urma proclamării independenței Statelor Unite ale Americii la 4 iulie 1774, *Biserica Anglicană episcopală din America* s-a proclamat autonomă, în 1784. În 1893, s-a proclamat autonomă *Biserica Anglicană din Canada*, iar mai târziu Biserica provincială din regiunea de vest a insulelor Antile și alte Biserici de pe continentul nord-american.

Din secolul al XIX-lea a luat ființă o *Biserică Anglicană în Australia* și alta în *Noua Zeelandă*, care s-au declarat autonome.

Alte Biserici Anglicane s-au organizat în Africa de Est, Africa Centrală, Africa Occidentală și Africa de sud, care are cel mai mare număr de credincioși.

Arhiepiscopia anglicană de Ierusalim are legături directe cu Scaunul de Canterbury.

Cu toată această împărțire în Biserici autonome, răspândite în America, Africa, Asia și Australia, arhiepiscopul anglican de Canterbury este respectat ca primul dintre toți episcopii anglicani din lume, și este de drept președintele Conferințelor pan-anglicane, care, din 1862, se întrunesc din zece în zece ani la Lambeth Palace din Londra; el este totodată Primatul sau conducătorul de onoare al tuturor Bisericilor autonome din Comuniunea anglicană.

Biserica Anglicană are sinoade, conferințe episcopale și adunări generale, la care pot participa și preoții, uneori chiar și mireni, dar numai cu vot consultativ.

În Biserica Anglicană s-au format trei direcții sau trei grupări principale:

1) **Biserica Înaltă** – *High Church*, care accentuează elementele catolice din tradiția anglicană. Ea cuprinde pe episcopi și pe englezii din clasele aristocrate.

2) **Biserica Largă** – *Broad Church*, mai puțin numeroasă, din care fac parte mai ales intelectualii mai liberali, fie clerici, fie mireni. Ceea ce caracterizează mai mult această grupare este tendința ei de a

preamări tot ce este frumos, armonios și eroic în istoria omenirii. Ea a dat lumii engleze mari poeți, scriitori și predicatori.

3) **Biserica de Jos – Low Church**, care prezintă o mare apropiere de calvinism, punând accentul pe lectura Sfintei Scripturi, predicarea Evangheliei și simplitatea cultului creștin. Membrii ei sunt oameni simpli, evlavioși, modești, având o extraordinară activitate filantropică, întreținând spitale, azile, școli pentru orfani, școli pentru educarea tineretului etc. În secolul al XIX-lea au luptat pentru abolirea comerțului cu sclavi.

În secolul al XIX-lea a luat ființă în Anglia, între 1833–1845 *«Mișcarea de la Oxford»*, care a fost un curent de *reînviere a vechii tradiții catolice din Biserica Angliei*. S-au remarcat în cadrul acestei mișcări două mari personalități: Eduard Bowerie Pussey (1800–1882) și lordul Viscount Halifax (1839–1934).

Episcopii anglicani se întrunesc din zece în zece ani, începând din 1867, în cadrul Conferințelor de la Lambeth (după numele palatului Arhiepiscopului de Canterbury la Londra), iar în 1969 a luat ființă Consiliul Consultativ Anglican, pentru coordonarea activității Comuniunii Anglicane.

Încercările de apropiere dintre anglicani și romano-catolici au rămas însă fără urmări practice, deoarece la 13 septembrie 1896, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *«Apostolicae curae»* a declarat hirotoniile anglicane «nule», fără valoare.

Nici discuțiile neoficiale anglicano-catolice, care au avut loc între 1921–1923 la Malines în Belgia, între lordul Viscount Halifax și cardinalul D. J. Mercier (1851 – † 21 ian. 1926) al Belgiei, arhiepiscop de Malines, nu s-au încheiat cu rezultate pozitive.

Totuși, în ciuda atitudinii negative a Bisericii Romano-Catolice față de Biserica Angliei, arhiepiscopul Geoffrey Francis Fisher (1945–1961) de Canterbury, primatul Angliei, a depus noi eforturi, în cadrul Mișcării ecumenice pentru unitatea creștinilor, spre a realiza o apropiere de Roma. Prin intermediul cardinalului olandez J. Willebrand, președintele Secretariatului Vaticanului pentru unitatea creștinilor, el a reușit să facă o vizită oficială, ca Primat al Bisericii Angliei, la Vatican, la începutul lunii decembrie 1960, unde a fost bine primit de papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963). A fost prima vizită

făcută de un Arhiepiscop de Canterbury Bisericii Romano-Catolice după ruptura din 1534.

În urma acestei vizite istorice s-a evidențiat că, de acum înainte cele două Biserici «pot vorbi reciproc cu blândețe, cu speranță, cu încredere» (William H. Van de Pol, *Anglicanism in Ecumenical Perspective*, Pittsburgh, 1965, p. 75).

A urmat apoi vizita la Roma în 24 martie 1966 a noului arhiepiscop de Canterbury, Arthur Michael Ramsey (1961–1976), care a purtat convorbiri oficiale cu papa Paul al VI-lea (1963–1978), cu privire la dialogul teologic dintre cele două Biserici.

În urma acestor convorbiri, a luat ființă în 1968 Comisia mixtă anglicano-romano-catolică pentru dialogul teologic dintre cele două Biserici, care continuă.

Pe linia acțiunilor Bisericii Angliei pentru ecumenism și unitatea creștină, se înscrie și vizita Arhiepiscopului Donald Coggan de Canterbury (1976—1980), făcută în aprilie 1977 papei Paul al VI-lea.

Unul dintre marile evenimente, care a contribuit la întărirea relațiilor anglicano-romano-catolice, a fost vizita istorică a papei Ioan Paul al II-lea (1979), făcută în Marea Britanie în mai 1982, unde a avut convorbiri fructuoase cu arhiepiscopul de Canterbury, Dr. Robert A. Runcie (1980) și cu alți reprezentanți ai Bisericii Angliei, în vederea întăririi relațiilor prietenești dintre cele două Biserici.

Biserica Ortodoxă are relații amicale cu Biserica Angliei încă din secolul al XVIII-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea, între 1700 și 1725, s-au dus tratative de unire între *anglicanii nonjurori* – nume dat aceloră dintre ei care au refuzat să depună jurământul de credință pentru noul rege William de Orania (1689–1702) – și Biserica Ortodoxă, prin intermediul Bisericii Ruse și al țarului Petru cel Mare (1682–1725).

După primul război mondial (1914–1918), legăturile dintre anglicani și ortodocși au devenit mai numeroase, în urma enciclicii locțiitorului de patriarh ecumenic, Dorotei al Brusei, din ianuarie 1920, prin care s-a apelat la toate Bisericile din lume pentru colaborarea, adâncirea și consolidarea legăturilor dintre ele.

În urma repetatelor întâlniri dintre anglicani și ortodocși și a *Declarației de credință a clerului anglican*, din 22 iunie 1922, *Patriarhia Ecumenică a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane*.

La 28 iulie 1922, patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923) făcea cunoscut arhiepiscopului de Canterbury R. T. Davidson (1903–1928) că Patriarhia Ecumenică «*a ajuns la concluzia că, înaintea Bisericii Ortodoxe, hirotoniile de episcopi, preoți și diaconi din confesiunea episcopală anglicană au aceeași tărie ca și aceea din Biserica Romană, Veche-catolică și Armeană, întrucât se găsesc în ele toate punctele esențiale socotite indispensabile din punct de vedere ortodox, pentru a recunoaște în ele «charisma» preoției, derivată din succesiunea apostolică...*» (G. K. A. Bell, *Documents of Christian Unity*, 1920–1924, London, 1924, p. 93–94).

A urmat apoi recunoașterea validității hirotoniilor anglicane și din partea celorlalte Biserici Ortodoxe.

Astfel, patriarhul Damian al Ierusalimului (1897–1931) anunța arhiepiscopului de Canterbury R. T. Davidson, prin Scrisoarea trimisă la 27 februarie/12 martie 1923, că Sfântul Sinod al Bisericii Ierusalimului a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane.

De asemenea, Biserica Ciprului a făcut recunoașterea validității hirotoniilor anglicane, la 7/20 martie 1923.

În urma discuțiilor teologice avute la a VII-a Conferință de la Canterbury între 15–18 iulie 1930, patriarhul Meletie al II-lea al Alexandriei (1926–1935), fost patriarh ecumenic sub numele de Meletie al IV-lea (1921–1923), comunica Patriarhiei Ecumenice, la 20 noiembrie 1930, hotărârea Patriarhiei Alexandriei de a recunoaște validitatea hirotoniilor anglicane. Această recunoaștere a fost anunțată apoi la 25 decembrie 1930 Primatului Angliei, Cosmo Gordon Lang (1928–1942).

O importanță deosebită a avut pentru recunoașterea validității hirotoniilor anglicane Conferința anglicano-ortodoxă-română ținută la București între 1–8 iunie 1935, în timpul patriarhului Miron Cristea (1925–1939). Un an mai târziu, la 20 martie 1936, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române făcea cunoscut Primatului Angliei, C. G. Land că, după ce a cercetat problema hirotoniilor anglicane, le-a declarat valide, specificând că «*omologarea devine definitivă după ce autoritatea supremă a Bisericii Angliei va ratifica concluziile dele-*

gației sale relative la Taina Hirotoniei cu toate momentele sale în doctrina Bisericii Ortodoxe».

Biserica Ortodoxă Română a jucat un rol de seamă în recunoașterea relațiilor Ortodoxiei cu Bisericele Comuniunii Anglicane în Conferința I-a panortodoxă de la Rodos, din 24 septembrie – 1 octombrie 1961, și în Conferința a III-a panortodoxă de la Rodos din 1–15 noiembrie 1964, care a hotărât constituirea Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul teologic cu Bisericele Anglicane.

Dialogul teologic dintre Bisericele Ortodoxe și Comuniunea Anglicană, care a început în 1973 la Oxford, se continuă și azi. Una din dificultățile apărute în calea acestui dialog a constituit-o faptul că diferitele Biserici din comuniunea Anglicană au introdus pe rând practica hirotoniei femeilor. Acest fapt a dus la stagnarea temporară a dialogului și a constituit tema principală a întrunirii din 1978. În comisia panortodoxă pentru acest dialog, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printre alții de către Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Antonie al Ardealului și Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei.

Cultura teologică anglicană

Referitor la cultura teologică anglicană trebuie să spunem că ea nu are un caracter așa de speculativ precum cea luterană, în special cea germană, fiind mult mai liberală.

Se remarcă în general în teologia anglicană mai multă moderație decât în raționalismul protestant și mai multă pietate. Anglicanii au preferință deosebită pentru lectura Bibliei, pentru studiile biblice și patristice, mai ales în urma «Mișcării de la Oxford», începută în 1833.

Merită să subliniem în primul rând activitatea deosebită a Bisericii Anglicane pentru răspândirea Bibliei, nu numai în Anglia, ci și la celelalte popoare, Biblia fiind tradusă în toate limbile lumii.

Datorită sprijinului și eforturilor ei, a luat ființă în 1804 *Societatea Biblică Britanică pentru răspândirea Bibliei în țară și străinătate*, cu sediul la Londra.

În legătură cu ea, s-au înființat apoi alte Societăți Biblice: O Societate la Berlin, în 1814, alta la New York, în 1817, iar mai târziu altele, la Basel, în Elveția, la Stuttgart, în Germania, și altele.

Școli teologice, în genul luteranilor, au și anglicanii, dar se observă că ei cultivă mai mult *predica*, iar viața *liturgică* ocupă un loc mult mai larg. În genere, englezii sunt renumiți pentru publicarea diferitelor enciclopedii referitoare la viața marilor personalități, enciclopedii de cunoștințe teologice, precum și numeroase reviste care apar în Anglia și America.

Cel mai mare predicator la anglicani a fost F. W. Robertson (1816–1853), iar la bapțiști, Ch. H. Spurgeon († 1892). Dintre istorici, amintim pe Kingsley († 1875), B. Kidd († 1916) ș.a.; între poeți, menționăm pe S. T. Coleridge († 1834).

Dintre teologii englezi de astăzi, amintim pe episcopul John A. T. Robinson, a cărui concepție teologică are la bază ideea că trebuie să zidim o «Biserică pentru cei absenți», prin care înțelege popoarele sărace și slab dezvoltate, la care trebuie răspândit cuvântul Evangheliei, pentru a face o lucrare creștină completă.

E de remarcant, însă, că în această orientare către lume a teologiei lui Robinson lipsește tocmai osatura ei teologică actuală.

Prof. E. L. Mascall, în lucrarea sa *The Secularisation of Christianity = Secularizarea creștinismului*, London, 1970, critică teologia lui J. A. Robinson, reproșându-i că părăsește pe Dumnezeu și harul Său și se ocupă numai de om și natură, adică numai cu antropologia.

Un alt teolog englez, Harvey Cox, s-a impus atenției publice prin lucrarea sa *The Secular City = Cetatea seculară*, London, 1968. El constată că activitatea Bisericii contemporane se desfășoară într-o continuă și radicală schimbare a condițiilor vieții. Lumea se secularizează sau se laicizează tot mai mult, iar Biserica actuală trebuie să caute pe Dumnezeu în această lume în continuă mișcare și schimbare.

H. Cox consideră că pentru atingerea acestui scop, Biserica trebuie să îndeplinească trei funcții anume: să fie *kerigmatică*, *diaconală* și *koinonală*, cu alte cuvinte, să predice cuvântul lui Dumnezeu, să slujească lumea și să intre în comuniune cu lumea în orice stare ar fi ea, ci nu să se izoleze de lume.

Trebuie remarcat însă că această teologie, oricât de interesantă, atrăgătoare și originală ar fi ea, limitează umanul la sfera lui istorică, seculară, și nu extinde dimensiunea destinului omului la sfera Dumnezeirii, pentru a putea fi socotită teologie.

DEZVOLTAREA CATOLICISMULUI

Conciliul I Vatican. Dogme noi în Biserica Apuseană. Vechii-catolici. Conciliul II Vatican

1. Dezvoltarea catolicismului

În secolele XIX și XX, trei mari evenimente marchează istoria catolicismului din Italia: făurirea unității politice a Italiei, desființarea statului papal, la 20 septembrie 1870, și reînființarea lui la 11 februarie 1929.

Trupele revoluționarului J. Garibaldi († 1882) au pătruns în Roma la 20 septembrie 1870 și au desființat statul papal, care dura din 754–755, condus atunci de papa Pius al IX-lea (1846–1878), realizând unitatea Italiei sub regele Piemontului Victor Emanuel al II-lea (1861–1878). Această situație s-a menținut și sub urmașii papei Pius al IX-lea, Leon al XIII-lea (1878–1903), Pius al X-lea (1903–1914), Benedict al XV-lea (1914–1922) și Pius al XI-lea (1922–1939), până la 11 februarie 1929.

Prin convenția de la Quirinal și Concordatul de la Lateran din 11 februarie 1929, încheiate între papa Pius al XI-lea și statul italian, s-a recunoscut suveranitatea noului stat papal al Vaticanului, sub denumirea de *Città del Vaticano*, unul dintre cele mai mici state din lume, având un teritoriu de abia 44 ha. S-au acordat noului stat papal toate prerogativele unui stat laic și anume: teritoriu, putere organizată, armată, dreptul de a avea reprezentanți diplomatici sub denumirea de «nunți apostolici», oficiu poștal propriu, monedă proprie, radio, televiziune, cale ferată ș.a.

Catolicismul era declarat religie oficială a statului italian cu motivarea că între cele două state există «relații speciale».

La 18 februarie 1984, s-a semnat un nou concordat între Italia și Vatican, în timpul papei Ioan Paul al II-lea (22 oct. 1978), prin care se renunță la «relațiile speciale» dintre Italia și Vatican, recunoscute la 11 februarie 1929. De acum înainte, catolicismul nu mai este religie oficială a statului italian, iar învățământul religios în școli nu mai este obligatoriu, ci facultativ.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, a apărut în sânul Bisericii Romano-Catolice mișcarea modernistă, ca un curent de înnoire culturală, care căuta să impună o transformare în toate domeniile de activitate ale vieții, științific, cultural, social, filosofic, biblic, teologic și istoric.

Biserica Romano-Catolică n-a aprobat această mișcare.

Prin enciclica *Quanta cura* din 8 septembrie 1864, însoțită de un catalog de 80 de opinii moderniste sub titlul de *Syllabus errorum*, papa Pius al IX-lea (1846–1878), a condamnat aceste erori, socotindu-le în contradicție cu doctrina Bisericii sau chiar eretice.

Dintre rătăcirile moderniste trecute în acest *Syllabus errorum*, menționăm: panteismul, naturalismul, raționalismul absolut, indiferentismul, ateismul, francmasoneria etc.

Mai târziu, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Aeterni Patris* din 4 august 1879, recomanda doctrina lui Toma de Aquino († 1274) ca normativă în teologie și filosofie, și chiar pentru întreaga viață socială și culturală.

Succesorul său, papa Pius al X-lea (1903–1914), prin enciclica *Fascendi divini gregis* din 8 septembrie 1907, a condamnat din nou rătăcirile moderniste, recomandând tomismul în continuare.

Cu toate acestea, papa Leon al XIII-lea a avut o atitudine mai flexibilă față de problemele sociale. Prin enciclica *Rerum novarum* din 15 mai 1891, el arată un interes crescând pentru problemele sociale, care trebuie rezolvate în spiritul Evangheliei.

Patruzeci de ani mai târziu, papa Pius al XI-lea (1922–1939), prin enciclica *Quadragesimo anno* din 15 mai 1931 întregeste unele idei din enciclica *Rerum novarum*, ținând seama de noile realități sociale

ivate în curs: problema muncii, organizarea sindicatelor, raporturile dintre patroni și muncitori etc.

Mergând pe aceeași linie, prin enciclica *Divini Redemptoris* din 19 martie 1937, papa Pius al XI-lea dezvoltă pe larg învățătura creștină despre om, familie și societate.

Astăzi modernismul nu mai este o problemă în sânul Bisericii Catolice, deoarece, prin așa-numitul *aggiornamento* – «aducere la zi» pus în circulație de papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963) și promovat de conciliul II Vatican (1962–1965), catolicismul socotește că se află în pas cu noile probleme ale lumii contemporane.

În același spirit a publicat papa Ioan al XXIII-lea enciclicele: *Mater et magistra*, 15 mai 1961, și *Pacem in terris*, 11 aprilie 1963. Mergând mai departe pe această linie, papa Paul al VI-lea (1963–1978) a publicat enciclicele: *Ecclesiam suam*, 6 august 1964; *Populorum progressio*, 26 martie 1967 și *Octogesima adveniens*, 14 mai 1971, din dorința de a fi în pas cu noile probleme ale societății contemporane.

După revoluția franceză din 1789, catolicismul a avut numeroase conflicte cu statul francez. În cele din urmă, prin legea lui Emile Combes († 1921) din 9 decembrie 1905, Biserica Romano-Catolică din Franța a fost separată de stat. Toate congregațiile catolice au fost desființate, iar religia a fost scoasă din școli. Ea se menține totuși puternică și înfloritoare datorită excelenței ei organizări și pietății poporului francez.

În Germania, conflictul cel mai serios între stat și Biserica Romano-Catolică a fost *Kulturkampf* – *Lupta pentru cultură*, dintre anii 1871–1877, mișcare etatistă, prin care cancelarul Otto von Bismark (1815–1898) urmărea ca toată viața bisericească, formarea clerului, numirea și depunerea episcopilor și preoților, excomunicarea credincioșilor etc. să fie sub controlul statului.

Papa Pius al IX-lea n-a ținut seama de legile votate de parlamentul german la 11 și 14 mai 1873 în favoarea mișcării *Kulturkampf*, obligând, sub pedeapsa excomunicării, clerul catolic german să nu rupă legăturile bisericești cu Roma.

În cele din urmă, Bismark însuși, văzând că este imposibil să laicizeze catolicismul, a cedat. Prin legile din 21 mai 1886 și 27 aprilie 1877 mișcarea *Kulturkampf* a încetat și s-a ajuns la pacificare cu

Biserica Romano-Catolică, în timpul pontificatului papei Leon al XIII-lea (1878–1903).

În timpul dictaturii naziste a lui Adolf Hitler (1933–1945), papa Pius al XI-lea (1922–1939), văzând suferințele clerului catolic și presiunea la care era supusă Biserica Romano-Catolică din Germania, a condamnat nazismul prin enciclica *Mit Brenender Sorge* = *Cu înflăcărată grijă*, publicată la 14 martie 1937.

În Imperiul austro-ungar, s-a păstrat, într-o anumită măsură, încă de pe timpul împăratului Iosif al II-lea (1780–1790), o atitudine de independență față de catolicism. Din 1780, după moartea mamei sale, Maria Tereza (1740–1780), Iosif al II-lea a restrâns prin lege autoritatea Curiei romane în Imperiul austriac, subordonând Biserica autorității statului, organizare cunoscută în istorie sub numele de *Josefism* sau *Josefinism*.

Prin decretul din 1784, împăratul Iosif al II-lea a acordat toleranță religioasă și drepturi politice și necatolicilor, fapt care a iritat cercurile catolice.

În afară de țările amintite, în Europa sunt țări catolice: Spania, Portugalia, Irlanda, Belgia, Polonia, Croația, o treime din Elveția, o parte din Olanda și din Marea Britanie, o mare parte din Cehoslovacia și din Ungaria. În țările scandinave, Danemarca, Norvegia, Suedia și Finlanda, sunt puțini catolici.

În Statele Unite și Canada se află o puternică Biserică Romano-Catolică.

Țările latino-americane din America centrală și de sud sunt catolice. O puternică propagandă face Biserica Romano-Catolică în țările Africii, în India, Sri Lanka (Ceylon), Birmania, Thailanda, China, Vietnam, Coreea, Japonia și Australia; Insulele Filipine sunt în majoritate catolice.

După 1850 au luat ființă o serie de congregații și societăți misionare catolice.

Datorită eforturilor lui Joseph Schmidlin (1876–1944) și Robert Streit (1875–1930) a luat ființă în 1911, pe lângă Universitatea din Münster, *Institutul internațional pentru cercetări misionare* – *Internationales Institut für missionswissenschaftliche Forschungen*.

Biserica Romano-Catolică numără printre clericii ei o serie de ierarhi de culoare. La sfârșitul conciliului II Vatican, 7 decembrie 1965, ea avea 228 episcopi neeuropeni, adică 160 de asiatici și 68 africani (R. Aubert, J. Bruls și ceilalți, în *Nouvelle histoire de l'Eglise*, t. V, *l'Eglise dans le monde moderne*, Paris, 1965, p. 443).

La 5 iunie 1960, papa Ioan al XXIII-lea a creat printr-un motu proprio: *Superno Dei nutu*, *Secretariatul pentru unitatea creștină*, ca o contrapondere a mișcării ecumenice, cu scopul expres ca «cei separați» de acest scaun apostolic (Roma) să găsească mai ușor calea pentru rezolvarea problemei «unității», sau, cu alte cuvinte, să intre în sânul Bisericii Romano-Catolice, fapt pe care nu-l acceptă celelalte Biserici creștine din lume, în frunte cu Biserica Ortodoxă.

2. Conciliul I Vatican (1870)

Pentru a face să crească prestigiul papalității în lume, amenințat de acțiunea naționaliștilor italieni, care luptau pentru desființarea statului papal și unitatea Italiei, papa Pius al IX-lea a convocat la 8 decembrie 1869 conciliul I Vatican.

Din cei 1050 de episcopi care aveau drept să participe la conciliu, s-au prezentat aproape 700, adică două treimi, iar până la urmă s-a ajuns să voteze numai 535.

Au fost prezenți la conciliu și un număr de 60 de prelați de rit oriental, uniți cu Roma, cei mai mulți originari din Orientul Apropiat.

Au fost invitați, de asemenea, și ortodocșii și protestanții, dar și unii și alții au refuzat cu demnitate, afirmând, pe bună dreptate, că acest conciliu privește doar Biserica Romano-Catolică, fiind un sinod local, nu al întregii Biserici.

La început, conciliul a purtat discuții asupra erorilor provocate de raționalism și asupra unor puncte referitoare la disciplina bisericească, ca reforma clerului de mir și monahal, reorganizarea școlilor, problema misiunilor ș.a.

Între timp, un grup restrâns de episcopi a cerut papei să înscrie în programul conciliului problema *infaibilității personale a papei*. La 1 martie 1870, papa Pius al IX-lea a trecut în programul conciliului un pasaj prin care definea infaibilitatea papală.

Contra noii dogme au protestat unii arhiepiscopi și episcopi de mare prestigiu, ca: W. Emm. von Ketteler, episcop de Mayența, în Germania, între anii 1847–1877, francezii G. Darboy, arhiepiscopul Parisului, între 1863 și 1871, F. A. Dupanloup († 1878), episcop de Orléans ș.a. Arhiepiscopul croat de Agram (Zagreb), J. G. Strossmeyer († 1905) se aruncă la picioarele papei, implorându-l să nu proclame dogma infailibilității, deoarece desfigurează ființa adevărată a Bisericii.

Când episcopul italian de Bologna, Guidi, interveni, spunând că tradiția Bisericii arată că hotărârile papei sunt legate de votul conciliului, papa Pius al IX-lea a spus cu autoritate: *La tradizione sono io = Eu sunt tradiția și Io sono la Chiesa = Eu sunt Biserica*.

Nici protestul unui grup de 136 de episcopi n-a avut mai mult succes.

La 13 iulie 1870, s-a făcut o votare de probă referitoare la dogma primatului papal și a infailibilității papale. Din 601 voturi 451 au votat pentru, 88 contra și 62 au cerut *modificări – placet juxta modum*.

Între timp, episcopii minoritari socotiră că ameliorările aduse schemei și explicațiile date au îndepărtat obiecțiunile făcute și s-au hotărât să voteze textul final, referitor la primat și la infailibilitate, împreună cu ceilalți episcopi.

În ședința a IV-a din 18 iulie 1870 se obținu în cele din urmă votul final decisiv: 535 de episcopi votară pentru, iar doi contra (un italian și un american).

Prin noua dogmă, proclamată prin enciclica *Pastor Aeternus* din 18 iulie 1870, s-a acordat papei *puterea supremă în Biserica Romano-Catolică și infailibilitatea «ex cathedra»*, adică puterea spirituală supremă de a proclama în mod infailibil adevărul în materie de credință și morală, iar aceasta *«ex sese»*, *«non autem ex consensu Ecclesiae»*, adică *«De la sine, nu prin aprobarea Bisericii»* (C. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, 4-e Auflage, Tübingen, 1924, p. 465–466).

Această nouă dogmă a *primatului papal și a infailibilității papale* a fost impusă în Biserica Romano-Catolică drept adevăr de credință, cu toate că până azi se mai ridică proteste contra ei chiar și din partea unor teologi și episcopi catolici. Conciliul I Vatican s-a închis la 20 octombrie 1870.

Urmaşul papei Pius al IX-lea, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Satis cognitum* din 29 iunie 1896, prezintă dogma primatului şi a infailibilităţii papale ca adevăr doctrinar şi articol de credinţă, care, după părerea sa, «n-a introdus o învăţătură nouă, ci a afirmat credinţa cea veche şi constantă a tuturor secolelor».

Afirmaţia este cu totul falsă, deoarece, după revelaţia Sfintei Scripturi, numai Biserica în totalitatea ei, cler şi credincioşi, este infailibilă, întrucât ea este «stâlpul şi temelia adevărului» (I Tim. 3, 15).

3. Dogme noi în Biserica Apuseană

În secolele XIX şi XX, papalitatea a introdus în Biserica Romano-Catolică noi dogme.

Astfel, papa Pius al IX-lea proclamă la 8 decembrie 1854, fără convocarea conciliului, prin enciclica *Ineffabilis Deus*, dogma: *Immaculata conceptio Beatae Mariae Virginis* = *Imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Maria*, prin care se susţine că *Fecioara Maria s-a născut fără păcatul originar*. Biserica Ortodoxă nu acceptă această dogmă, întrucât nu este în acord cu revelaţia divină şi nici cu învăţătura şi tradiţia vechii Biserici creştine, potrivit căreia orice fiinţă omenească se naşte cu păcatul originar, care se curăţă prin baia Botezului, la intrarea în Biserică.

Mergând pe linia exagerării cinstirii Maicii Domnului, la 1 noiembrie 1950, papa Pius al XII-lea (1939–1958) a proclamat, fără convocarea sinodului, o nouă dogmă: *Assumptio corporea Beatae Mariae Virginis in coelum* = *Înălţarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare Maria*. Prin această nouă dogmă papalitatea a mărit astfel numărul deosebirilor dogmatice dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică. Ceea ce este grav şi contrar învăţăturii Sfintei Scripturi este faptul că, prin această dogmă, Fecioara Maria este socotită ca o «*corredemptrix*», adică «*împreună mântuitoare cu Hristos*» în actul mântuirii.

Biserica Ortodoxă combate această nouă dogmă, deşi Sfintei Fecioare îi acordă o cinstire deosebită, deoarece, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, «*unul este mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni: Cel ce S-a făcut om; Hristos Dumnezeu*» (I Tim. 2, 15).

Altfel, în loc de un Mântuitor, am avea doi. La 25 martie 1987, cu ocazia sărbătorii Buna-Vestire, papa Ioan Paul al II-lea a proclamat anul 1987 *an marial* prin enciclica *Redemptoris Mater*.

Cum am arătat, în ședința a patra din 18 iulie 1870, Conciliul I Vatican, la insistențele papei Pius al IX-lea, a proclamat *dogma primatului papal și a infailibilității papale*.

Prin această dogmă s-a schimbat și deformat întreaga eclesiologie și constituție a Bisericii, în dauna refacerii unității creștinismului, atât de dorită de toate Bisericile din lume.

Plenitudinea puterii supreme o are acum în Biserica Romano-Catolică numai papa, iar episcopii și preoții sunt doar delegații lui. Prin aceasta, papa, în calitate de «*vicar al lui Hristos*» pe pământ, face aproape de prisos credința în Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, capul și conducătorul nevăzut al Bisericii, adevăratul și unicul Mântuitor al credincioșilor, Care a încredințat pe Sfinții Săi Apostoli spunându-le: «Iată Eu sunt cu voi în toate zilele până la sfârșitul veacului» (Matei 28, 20), «Căci unde sunt doi sau trei adunați în numele Meu, acolo sunt și Eu în mijlocul lor» (Matei 18, 20).

E de remarcat că în timp ce puterea lumească a papei dispărea de pe arena istoriei, prin unificarea politică a statului italian la 20 septembrie 1870, cu atât mai mult papa căuta compensații prin creșterea puterii sale spirituale, cu aprobarea dată de Părinții conciliului I Vatican dogmei primatului și a infailibilității papale, mărinind astfel în chip exagerat și fără temeii, puterea «vicarului lui Hristos» pe pământ.

4. Înființarea Bisericii Vechilor-Catolici

După închiderea conciliului I Vatican la 20 octombrie 1870 au început să răbufnească nemulțumirile contra noilor hotărâri dogmatice, unele mai curând, altele mai târziu.

Prima a fost despărțirea de Roma a mai multor episcopi și teologi catolici din Germania, Austria, Elveția, Olanda, Anglia și America. Astfel a luat ființă în 1871, prin despărțirea unor episcopi și clerici de Roma, *Biserica Vechilor Catolici* sau *Biserica Vetero-Catolică*. Un rol deosebit la înființarea acestei Biserici l-a avut profesorul de istorie universală din München, Ignățiu von Dollinger († 1890).

Noua Biserică s-a unit cu *Biserica de la Utrecht* din Olanda, numită și *Biserica Janseniștilor*, care se despărțise de Roma din 1724.

La primul Congres național al vechilor-catolici germani, ținut la München, între 22–24 septembrie 1871, Biserica Vechilor-Catolici s-a declarat *autocefală* și s-a organizat aparte cu clerul, Liturghia și Tainele ei, luând ca model organizarea Bisericii Ortodoxe.

Noua Biserică a introdus sinoadele ca for suprem de conducere a Bisericii, participarea laicilor la conducerea Bisericii alături de clerici, limba maternă în cult, cuminecarea sub ambele forme, cu pâine și vin, suprimarea celibatului clerului nu numai al preoților de mir, ci și al episcopilor, și postul obligatoriu.

La al doilea congres, ținut la Köln, în Germania, Biserica Vechilor-Catolici și-a ales ca prim episcop pe profesorul de la Bonn, J. H. Rein-
kens, care a fost hirotonit de episcopul jansenist de Deventer, Olanda, pentru a primi harul sacerdotal pe temeiul succesiunii apostolice.

Al doilea centru al Bisericii Vechilor-Catolici a luat ființă la Berna, în Elveția, având ca prim episcop pe Jacob Herzog († 1882), care a contribuit la înființarea unei Facultăți de teologie în 1874 pe lângă Universitatea din acest oraș.

Paralel cu congresele naționale, vechii-catolici au organizat și *Conferințe de unire*, la Bonn, prima în 1874, a doua între 12–16 august 1875, la care a participat, alături de alte Biserici Ortodoxe, și Biserica Ortodoxă Română, fiind reprezentată de episcopul Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos (1865–1879) și Ghenadie Țeposu, fost episcop al Argeșului (1865–1868).

Altă *Conferință de unire* s-a ținut în 1882 la Luzern, în Elveția, la care au participat și delegați din partea Bisericii Ortodoxe.

La 24 septembrie 1889, Biserica Vechilor-Catolici din Germania, Olanda și Elveția s-a organizat în *Uniunea Internațională a Vechilor Catolici*, sau *Uniunea de la Utrecht*, la care au aderat pe urmă și alte Biserici Vechi-Catolice din Europa și America. Uniunea de la Utrecht și-a ales ca organ superior de conducere *Conferința internațională-episcopală a Vechilor-Catolici*, care ține până azi congrese din doi în doi ani, la care au participat și Bisericile Ortodoxe. Ei doresc să se unească

cu Biserica Ortodoxă a Răsăritului, cu care au avut legături încă de la început și păstrează până azi cu ea raporturi dintre cele mai bune.

În timpul nostru, vechii-catolici, în număr de aproape un milion, sunt răspândiți în Germania, Olanda, Belgia, Austria, Elveția, Polonia, Anglia, Statele Unite și în alte țări.

Conferința a III-a panortodoxă de la Rodos, întrunită între 1-15 noiembrie 1964, a hotărât să se instituie o Comisie teologică interortodoxă, care să înceapă dialogul teologic cu Biserica Veche-Catolică.

Comisia interortodoxă, întrunită la Belgrad (Iugoslavia) între 1-15 septembrie 1966, pentru pregătirea dialogului cu vechii-catolici a recomandat Patriarhiei Ecumenice să ceară arhiepiscopului de Utrecht o expunere mai precisă a punctelor de credință a Bisericii Vechi-Catolice.

A doua reuniune a Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul cu vechii-catolici a avut loc între 16-24 octombrie 1970 la Centrul ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy-Geneva, care, între altele, a cercetat *Mărturisirea de credință*, prezentată Patriarhiei Ecumenice de Biserica Veche-Catolică. Ei au căzut de acord cu ortodocșii asupra următoarelor puncte de credință: Canonul Sfintei Scripturi, cele șapte Sinoade ecumenice, doctrina despre Sfânta Treime, cele șapte Taine, cinstirea Maicii Domnului, venerarea Sfintelor icoane și a moaștelor, rugăciunile pentru cei morți.

De acord cu ortodocșii, ei resping inovațiile catolice, ca: *primatul și infailibilitatea papală*, imaculata concepție a Sfintei Fecioare Maria, înălțarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare ș.a. S-a luat act cu satisfacție că vechii-catolici au declarat acum că resping adaosul *Filioque* la Simbolul de credință și acceptă doctrina Bisericii primare despre Dumnezeu Tatăl ca singurul principiu, cauză și izvor în dumnezeiasca Treime.

După 1970, s-au întrunit mai multe conferințe mixte ortodoxo-vechi-catolice în care s-au discutat: teologia, hristologia, eclesiologia, soteriologia, eshatologia, învățătura despre Maica Domnului sau Mariologia.

La conferința întrunită la Bonn, între 20–24 august 1979, s-au discutat: unitatea Bisericii și Bisericile locale; Hotarele Bisericii. Dialogul teologic dintre cele două Biserici continuă.

5. Conciliul II Vatican (1962–1965)

După proclamarea dogmei primatului și infailibilității papale în sedința a IV-a a conciliului I Vatican din 18 iulie 1870, clericii și credincioșii Bisericii Romano-Catolice credeau că pentru viitor nu va mai fi necesară convocarea unui nou conciliu general. De aceea, când papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963) a anunțat la 25 ianuarie 1959 convocarea conciliului II Vatican, a fost o adevărată surpriză pentru toată lumea creștină.

Conciliul II Vatican s-a deschis în ziua de 11 octombrie 1962, în prezența papei Ioan al XXIII-lea și a peste 2500 de episcopi și a durat, cu unele întreruperi, până la 7 decembrie 1965, când a fost declarat închis de papa Paul al VI-lea (1963–1978).

Conciliul a ținut patru sesiuni, cu o durată de două sau trei luni fiecare, după cum urmează: sesiunea I, între 11 octombrie și 8 decembrie 1962; sesiunea a 2-a, între 29 septembrie și 4 decembrie 1963; sesiunea a 3-a, între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964; sesiunea a 4-a, între 14 septembrie și 7 decembrie 1965.

În afară de cei 2500 de episcopi catolici, veniți din toate țările catolice din lume, au participat și observatori din partea unor Biserici Ortodoxe, și a următoarelor Biserici: Biserica Vechilor-Catolici, Biserica Anglicană și a 28 de Biserici și Confesiuni protestante.

Biserica Ortodoxă Română n-a trimis observatori la nici una din sesiunile Conciliului II Vatican.

În prima sesiune s-a discutat pe larg *Despre Liturghie*, conciliul admitând ca pe viitor Missa catolică să fie săvârșită în limbile naționale, urmând exemplul Bisericii Ortodoxe.

Tot în această sesiune s-a discutat: *Despre izvoarele revelației; Despre mijloacele de comunicare socială*.

În sesiunea a doua, tema principală a fost *De Ecclesia = Despre Biserică*, discutată în continuare și în sesiunea a treia.

Papa Ioan al XXIII-lea a încetat din viață la 3 iunie 1963 și i-a urmat papa Paul al VI-lea, întronizat la 30 iunie 1963, sub care s-a ținut sesiunea a treia, între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964.

Sâmbătă, 21 noiembrie 1964, în ședința de închidere a sesiunii a treia, conciliul II Vatican a aprobat, în prezența papei Paul al VI-lea, schemele: *De Ecclesia = Despre Biserică*; *De Oecumenismo = Despre ecumenism*; *De Ecclesiis Orientalibus Catholicis = Despre Bisericele Orientale Catolice*.

La 25 noiembrie 1964, papa Paul al VI-lea a aprobat și publicat *Constitutio dogmatica De Ecclesia = Lumen gentium*, alcătuită din 8 capitole, după cum urmează:

1. Misterul Bisericii. 2. poporul lui Dumnezeu; 3. constituția ierarhică a Bisericii și în special episcopatul; 4. laicii; 5. vocația spre sfințire a Bisericii; 6. monahii; 7. eshatologia; 8. Fecioara Maria.

În capitolul al treilea din *Constitutio dogmatica De Ecclesia*, papa Paul al VI-lea, cu aprobarea conciliului II Vatican, expune doctrina «colegialității episcopale» și raportul dintre autoritatea supremă a papei și autoritatea Colegiului episcopilor. El susține că, după cum Petru, fruntașul Apostolilor, și ceilalți Apostoli au format «colegiul apostolic», tot așa pontificele roman, succesorul lui Petru, și episcopii, succesorii Apostolilor, se unesc între ei, formând un colegiu.

«Colegiul, însă, sau Corpul episcopilor, nu are autoritate decât numai împreună cu pontificele roman, succesorul lui Petru, care este socotit capul său, iar puterea primatului acestuia rămâne întreagă asupra tuturor, fie păstori, fie credincioși. Pontificele roman, ca succesor al lui Petru, este principiul și temeliea unității, fie a episcopilor, fie a mulțimii credincioșilor».

Fără aprobarea papei, colegiul episcopal nu are nici o putere și nu poate modifica vreo hotărâre dată de papă. Textul Constituției dogmatice despre Biserică precizează: «Hotărârile papei luate de la sine și nu din consensul Bisericii – *ex sese et non autem ex consensu Ecclesiae*, se numesc pe drept ireformabile, ca unele ce sunt date sub asistența Sfântului Duh, făgăduită lui Petru însuși, și prin urmare nu are nevoie de aprobarea altora, nici nu îngăduie vreun apel la altă judecată».

În modul acesta, *primatul și infailibilitatea papală*, dogme pe care Biserica Ortodoxă le respinge ca nefiind întemeiate pe revelația divină, au fost și mai mult întărite față de Conciliul I Vatican, care le-a proclamat la 18 iulie 1870, de data aceasta și prin autoritatea colegiului episcopal, care nu este decât un suport pentru menținerea primatului și a infailibilității papale. Aceste dogme au devenit piedica cea mai serioasă în calea refacerii unității creștinismului. Nu numai Biserica Ortodoxă le respinge, ci și Biserica Anglicană, Biserica Vechilor-Catolici și toate Bisericile protestante.

Sesiunea a patra a conciliului II Vatican, ținută între 14 septembrie și 7 decembrie 1965, s-a ocupat cu unele probleme care preocupă lumea contemporană: libertatea religioasă, organizarea conferințelor episcopale, colegialitatea, monahismul, organizarea seminariilor, educația creștină, problema evreilor, apostolatul laicilor, misiunile creștine, constituția dogmatică despre revelație – *Dei Verbum* și constituția dogmatică despre Biserică și lume – *Gaudium et spes* = *Bucurie și speranță*, cea mai lungă, 82 p., care se ocupă de probleme dogmatice și pastorale.

Cu o zi înainte de închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, printr-o *declarație comună*, citită concomitent în catedrala Sfântul Petru din Roma și în catedrala ortodoxă Sfântul Gheorghe din Constantinopol, s-a procedat la *ridicarea excomunicărilor* din 16 și 20 iulie 1054, prima dată asupra Bisericii Ortodoxe de cardinalul Humbert, în numele papei Leon al IX-lea (1049–1054), și a doua dată de patriarhul de Constantinopol Mihail Cerularie (1043–1053) și de sinodul său patriarhal asupra Bisericii Catolice.

Cei doi înalți ierarhi, papa Paul al VI-lea și patriarhul Atenagora I de Constantinopol (1940–1973), au subliniat prin această declarație comună că «*sunt conștienți că acest act de justiție și de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt deosebirilor vechi sau recente care subzistă între Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă și care vor fi depășite prin lucrarea Sfântului Duh, grație curăției inimilor, regretului nedreptăților istorice, precum și printr-o voință activă de a se ajunge la înțelegerea și expresia comună a credinței și a cerințelor ei*».

Ședința de închidere a conciliului II Vatican a avut loc într-un cadru festiv, în ziua de 8 decembrie 1865, în piața Sfântul Petru din Roma, în prezența a 81 de delegații guvernamentale, a nouă organizații internaționale și a unui număr impresionant de credincioși.

Deschiderea ecumenică marcată de Conciliul Vatican II a fost continuată până în prezent. Actualul Papă, Ioan Paul al II-lea, a publicat în 1995 enciclica "Ut Unum sint" (Ca toți să fie una), prin care declară că angajamentul ecumenic al acestei Biserici este irevocabil. Pe parcursul acestei enciclice, lungă de peste 130 de pagini, se fac mai multe aprecieri la adresa Bisericii Ortodoxe, care a păstrat intactă Tradiția apostolică.

Același Papă Ioan Paul al II-lea a manifestat un viu interes pentru cultivarea relațiilor cu Bisericele Ortodoxe. Pe această linie se înscriu vizitele sale în unele țări ortodoxe ca România și Georgia (1999), Grecia și Ucraina (2001). Dintre aceste vizite, cea mai reușită a fost cea de la București, în mai 1999, la invitația Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist și a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Cultura teologică romano-catolică

S-a dezvoltat îndeosebi în două direcții: a) *una strict bisericească*, exagerat catolică, la începutul secolului al XIX-lea; b) *alta mai liberală*, mai reală, însă nelipsită de dificultăți din cauza așa-numitului *Index librorum prohibitorum* = *Indicele cărților interzise*.

În filosofie s-a resimțit influența lui Immanuel Kant († 1804) și a lui G. -J. Schelling († 1854), până după anul 1850.

Prin enciclica *Aeterni Patris*, din 4 august 1879, papa Leon al XIII-lea a proclamat necesitatea studiului teologiei și filosofiei lui Toma de Aquino († 1274), numindu-l în același timp patronul școlilor catolice. Doisprezece ani mai târziu, în 1892, a recomandat iezuiților să urmeze doctrina lui Toma de Aquino. Aceeași recomandare a făcut-o în 1898 și franciscanilor.

Această orientare a fost reînnoită de papa Pius al X-lea (1903–1914), prin enciclica *Pascendi divini gregis* din 8 septembrie 1907. S-au distins în filosofia neotomistă: Etienne Gilson (1884 – † 1976), J. Maritain (1882 – † 1973), Maurice Nédoncelle ș.a.

În istorie s-au distins dintre francezi în secolul XX: L. Duchesne († 1922), U. Chevalier († 1923), Z. Zeiller, A. Dufourcq, P. Allard, P. Batiffol († 1929), F. Mourret, Ch. Poulet, A. Baudrillart, H. Bremond († 1933), E. Amann, H. Daniel-Rops (1901–1965), Aug. Fliche, V. Martin, G. Bardy, J. Lebreton, L. Bréhier, J. Daniélou, H. Marrou, L. -J. Rougier și mulți alții. Dintre istoricii catolici cehi s-a remarcat Fr. Dvornik.

În studiile biblice s-au remarcat: F. Vigouroux, M. -J. Lagrange (1938), L. de Grandmaison; în studiile dogmatice: M. Jugie, J. Tixeront, P. A. d'Alés, Y. -M. Congar, Ch. Journet ș.a.; în studiile liturgice: F. Cabrol, H. Leclercq ș.a.

Direcțiunea catolică mai liberală sau istorică a dat catolicismului o serie de mari teologi, mai ales în Germania, ca: Joh. Adam Möhler († 1838), simbolist și dogmatist celebru, respectat și de protestanți, canonistul și istoricul sinoadelor Ch. -J. Hefele († 1893), cardinalul J. Hergenröther († 1898), autorul unui tratat renumit de istorie bisericească (3 vol. 1876–1880) și al unui tratat în 3 volume despre patriarhul Fotie († 897) al Constantinopolului, istoricul L. Pastor († 1928), originar din Austria, autorul cunoscutei lucrări *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* = *Istoria papilor de la sfârșitul Evului Mediu până la 1800*, în 16 vol., publicate între 1886–1933, tradusă în limba franceză și în alte limbi ș.a.

În secolul XX preotul elvețian Hans Küng (n. 1928), fost profesor de dogmatică și ecumenism la universitatea din Tübingen, Germania, a dat noi interpretări dogmei primatului și infailibilității papale, pentru a facilita unirea Bisericilor creștine.

Dintre teologii catolici italieni, amintim pe G. Perrone († 1876), conducatorul școlii scolastice, pe dogmaștiții Geremia Bonomelli (1914), Domenico Palmieri, († 1909). În arheologie s-a distins J. -B. de Rossi (1822–1894).

În Anglia, în teologia catolică s-au distins: Stephen Wiseman (1865), și J. -H. Newman († 1890), ambii cardinali de Westminster. Dintre teologii catolici americani, s-a distins M. J. Lavelle (188–1955), vicar apostolic la New York.

Editarea scrierilor Sfinților Părinți a întreprins-o mai întâi cardinalul Romei, Angelo Mai († 1854), un mare erudit, iar în Franța abatele J. P. Migne, († 1875), unul dintre cei mai harnici preoți catolici, ajutat de J. B. Pitra († 1889), cardinalul Parisului, și de Dom Prosper Gutranger († 1875).

Biserica Romano-Catolică, dispunând de mijloace materiale, a înființat în diferite țări, îndeosebi în Italia, Franța și Germania, un număr însemnat de institute de cercetări: pentru misionarism, la Roma, în 1925, și la München, în 1911; pentru arheologia creștină, la Roma, în 1926; a înființat la Würzburg în Germania, în 1922 un institut medical misionar și un altul de pedagogie, în 1921, la Münster ș.a.

În Biserica Romano-Catolică se publică, de asemenea, un număr mare de enciclopedii, dicționare teologice și reviste de specialitate, în special în limbile: franceză, germană, engleză și italiană.

Bisericile Ortodoxe au inițiat un dialog teologic cu Biserica Romano-Catolică. Acest dialog a debutat în anul 1980, la Rodos. Până în anul 2000 s-au ținut 8 sesiuni generale și au fost adoptate trei documente cu caracter dogmatic, plus două declarații. Ca teme dogmatice au fost dezbătute în special aspecte legate de Sfintele Taine. Cea de a doua declarație a fost adoptată la cea de a 7-a sesiune generală de la Balamand, Liban, prin care era condamnat uniaticismul ca metodă de unire dintre Biserici. Problema uniaticismului a constituit un obstacol permanent în calea acestui dialog. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog de Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Antonie al Ardealului, Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae al Banatului, Înalț Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei, Prea Sfințitul Timotei al Aradului, Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru Radu, Pr. Dr. Mircea Basarab și Diac. Conf. Dr. I. Ică Jr.

BISERICILE ORTODOXE ÎN SECOLELE XIX-XX VECHILE PATRIARHATE

Dezvoltarea Ortodoxiei. Perioada care se întinde de la 1800 până azi este una dintre cele mai importante din istoria Bisericii Ortodoxe.

În secolele XIX și XX, toate Bisericile naționale din Peninsula Balcanică, dependente de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, devin *autocefale* sau *independente*, după cum urmează:

Biserica Greciei la 29 iunie/ 11 iulie 1850, Biserica Serbiei, la 20 octombrie/1 noiembrie 1879; Biserica Română, la 25 aprilie 1885; Biserica Albaniei, la 12 aprilie 1937; și Biserica Bulgariei, la 25 februarie 1945.

Trei mari Biserici Ortodoxe din Balcani au fost ridicate la rangul de patriarhat: Patriarhia Sârbă, la 12 septembrie 1920; Patriarhia Română, la 30 iulie 1925, și Patriarhia Bulgară, la 10 mai 1953.

Marea Biserică Rusă și-a dobândit autocefalia încă din 1448, a fost ridicată la rangul de patriarhie în 1589 și s-a menținut până la 1700, când a fost desființată de țarul Petru cel Mare (1682-1725), apoi a fost reînființată în septembrie 1918.

Alte trei Biserici Ortodoxe au luat naștere după primul război mondial, (1914-1918): Biserica Ortodoxă din Republica Cehă și Slovacia și Biserica Ortodoxă din Finlanda în 1923 și Biserica Ortodoxă din Polonia, în 1925.

O numeroasă diasporă ortodoxă formată din credincioșii diferitelor popoare ortodoxe există în Europa centrală și apuseană, în Statele Unite, Canada, America de Sud, Africa, Australia, China și Japonia.

Deși majoritatea Bisericilor Ortodoxe naționale din lume sunt autocefale și se conduc independent de către Sfântul Sinod al fiecărei Biserici locale, ele *formează laolaltă o singură Biserică – una, sfântă, sobornicească și apostolică Biserică a lui Hristos*.

Principiul care leagă Bisericile Ortodoxe din lume între ele este *ortodoxia credinței*, adică *dreapta credință*, care constă în respectarea dogmelor, a Tradiției și canoanelor vechii Biserici universale, pe care fiecare Biserică Ortodoxă le păstrează până azi cu fidelitate, menținând totodată legătura dragostei și frăției dintre ele.

Unitatea de credință, cult, disciplină și viață bisericească depășește diviziunea autocefaliilor și autonomiilor naționale.

Prin organizarea lor autocefală și sinodală, Bisericile Ortodoxe răspund mai bine necesităților naționale și sociale ale fiecărui popor ortodox.

Din secolul al XX-lea, Biserica Ortodoxă nu mai este în mod exclusiv o Biserică din Răsărit, deoarece, datorită multor circumstanțe istorice, credința ortodoxă a început să se răspândească în țările Europei, Americii, Africii, Australiei și Asiei.

Se poate spune că Biserica Ortodoxă este *Biserică universală* nu numai din punct de vedere dogmatic, și istoric, ci și din punct de vedere geografic.

Situația vechilor patriarhate ortodoxe ale Răsăritului

Biserica Ortodoxă este constituită astăzi din *nouă patriarhate*, cinci vechi și patru mai noi; și din patru Biserici ortodoxe *autocefale* și două *autonome* cu rang de arhiepiscopie.

În numărul celor cinci vechi patriarhate ortodoxe se află următoarele Biserici: *Patriarhia Ecumenică de Constantinopol* și cele trei patriarhate apostolice ale Răsăritului: *Alexandria*, *Antiohia* și *Ierusalim*. La acestea, se adaugă Biserica Ortodoxă a *Georgiei*, declarată autocefală în 556, față de patriarhia Antiohiei, căreia a aparținut. Autocefalia ei a fost recunoscută în 604 de celelalte Biserici.

a. **Patriarhia Ecumenică de Constantinopol** ocupă, potrivit hoărării canonului 3 al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, și a canonului 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de

la Calcedon, din 451, primul loc de onoare, nu de jurisdicție, în sânul Bisericii Ortodoxe.

De la 29 mai 1453, Patriarhia Ecumenică de Constantinopol se află până azi sub stăpânire turcească.

Patriarhatele apostolice din Răsărit, Alexandria și Antiohia, au reușit să se elibereze de sub dominația turcilor. În prezent, Alexandria și Antiohia se află în țări cu majorități musulmane, ca Egiptul și Siria. Patriarhia Antiohiei și-a mutat reședința din secolul al XVI-lea la Damasc, capitala Siriei.

Patriarhia Ierusalimului funcționează din 1947 în statul Israel.

Între anii 1821 și 1829, din cauza revoluției grecești, izbucnită la 21 martie 1821, situația Patriarhiei Ecumenice, a clericilor și credincioșilor greci, s-a agravat mult.

În timpul revoluției grecești, la 10 aprilie 1821, a fost spânzurat la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea (1797—1798; 1806—1808; 1818—1821), împreună cu 12 mitropoliți și episcopi, și numeroși clerici și credincioși, peste 30 de mii.

Proclamarea independenței poporului grec la 1/12 ianuarie 1822, la Epidaur, în nord-estul Peloponezului, independență recunoscută de Imperiul otoman prin tratatul de pace de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, a creat o situație nouă pentru Patriarhia Ecumenică. Grecia independentă dorea acum să se guverneze singură și din punct de vedere religios.

Datorită presiunilor Marilor Puteri europene și interesului arătat față de creștinii din Imperiul otoman, sultanul Abdul-Megid (1839—1861) a fost constrâns să dea la 3 noiembrie 1839 *«Hatti-șeriful» de la Ghül-Hané*, prin care garanta creștinilor libertatea de conștiință, libertatea cultului, egalitatea în fața legii, siguranța vieții și averii.

În timpul războiului Crimeii din 1853—1856, sultanul Abdul Megid a emis un nou act imperial, *Iradeaua din 6 iunie 1853*, prin care întărea stipulațiile *«Hatti-șerifului»* de la Ghül-Hané din 3 noiembrie 1839.

După terminarea războiului Crimeii, încheiat prin pacea de la Paris din 13/25 februarie — 18/30 martie 1856, sultanul Abdul Megid, la insistența Puterilor europene, a fost constrâns să dea la 18 februarie/2 martie 1856 edictul *Hatti-Humayium — Scrisoarea imperială* sau

Scrisoare autografă, prin care se garanta din nou libertatea creștinilor de toate confesiunile și se defineau raporturile dintre Imperiul otoman și Patriarhia Ecumenică.

În spiritul dispozițiilor acestui Hatti-Humayium din 1856 s-a alcătuit Legea din ianuarie 1860, după care s-a condus Patriarhia Ecumenică până la tratatul de pace dintre Grecia și Turcia, încheiat în urma războiului greco-turc între 1919–1922, la 24 iulie 1923, la Lausanne, în Elveția.

Prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guvernul Greciei și Patriarhia Ecumenică, Biserica Greciei și-a extins jurisdicția asupra comunităților grecești din Europa și cele două Americi.

La acest acord s-a renunțat la 1/14 martie 1922, când patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923) a supus din nou jurisdicției Patriarhiei Ecumenice comunitățile grecești din Europa, America, Australia și Noua Zeelandă, sub care acestea se află până astăzi.

Mitropoliile grecești din Macedonia, nordul Greciei și vestul Traciei revenite Greciei după cel de al doilea război balcanic, prin pacea de la București din 28 iulie/10 august 1913, au rămas sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice până în 1928, când aceste eparhii au intrat sub jurisdicția Bisericii Greciei.

În urma războiului balcanic din 1913, Patriarhia Ecumenică și-a extins jurisdicția și asupra celor 20 de mănăstiri din Muntele Athos. În Sf. Munte Athos se află și schiturile românești Prodromul și Lacu, de care se îngrijește Biserica Ortodoxă Română.

În 1913, insula Creta a fost anexată la Grecia, dar, din punct de vedere bisericesc a rămas mai departe sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, până la 28 februarie 1967, când prin decizia nr. 283 Sfântul Sinod patriarhal i-a acordat *autonomia*.

În urma victoriei Turciei asupra Greciei în războiul dintre 1919–1923 s-a procedat în 1922 la un schimb masiv de populație dintre grecii din Asia Mică și turcii din Macedonia și Turcia. Peste un milion și jumătate de greci au fost fie uciși, fie în cea mai mare parte expulzați, așa încât numărul credincioșilor greci din Patriarhia Ecumenică s-a micșorat foarte mult.

Prin tratatul de pace de la Lausanne din 24 iulie 1923, încheiat între Grecia și Turcia, semnat și de Anglia, Franța și Italia, s-au luat

patriarhului ecumenic prerogativele sale politice și juridice pe care le avea în calitate de «*etnarh*» asupra creștinilor ortodocși din Imperiul turc, acordate în 1454 de sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481), și i s-au lăsat numai prerogativele sale religioase, hotărâre care se menține în vigoare până azi.

Sfânta Sofia, măreața catedrală a Patriarhiei Ecumenice, prefăcută în moschee la 29 mai 1453, a devenit, din 1924, prin hotărârea lui Kemal Atatürk (1923 – † 10 noiembrie 1938), reformatorul revoluționar al Turciei moderne, muzeu național. Prin decretul din 3 decembrie 1934 el a interzis purtarea costumului preotesc, cu excepția patriarhului.

În Republica turcă, Patriarhia de Constantinopol are mai multe mitropolii, cu un mic număr de credincioși.

În afara granițelor Turciei, se află sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol cele 20 de mănăstiri din Muntele Athos și Biserica insulelor Dodecanez, cu reședința în insula Rodos, având cinci mitropolii. Însulele Dodecanez au fost între 1912–1947 sub stăpânirea Italiei, dar, după al doilea război mondial (1939–1945), au revenit Greciei, prin pacea de la Paris din februarie 1947.

Sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află, cum am amintit, importanta diasporă greacă din Europa, America, Australia și Noua Zeelandă, în număr de aproape patru milioane de credincioși.

Astfel, Patriarhia Ecumenică are 7 mitropolii în Europa și 3 arhiepiscopii: una în Marea Britanie; alta în America de Nord și de Sud, înființată la 11 mai 1922, cu sediul la New York, cu peste trei milioane de credincioși, iar a treia în Australia și Noua Zeelandă, înființată ca episcopie în 1924, și devenită arhiepiscopie din 1959.

Sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află și alte Biserici negrecești din Europa și America.

Dintre patriarhii ecumenici care au păstorit după cel de al doilea război mondial, merită să fie scoasă în relief figura remarcabilă a patriarhului Atenagora I (1949 – † 7 iulie 1972), care a depus eforturi laudabile pentru întărirea unității Ortodoxiei prin convocarea conferințelor de la Rodos din 1961, 1962, 1964, precum și prin vizitele făcute diferitelor Biserici Ortodoxe. Din punct de vedere ecumenic, el are merite

deosebite pentru deschiderea arătată față de Biserica Vechilor-Catolici, față de Biserica Romano-Catolică și de Bisericile protestante.

Întâlnirea de la Ierusalim, din 4–6 ianuarie 1964 dintre patriarhul ecumenic Atenagora I și papa Paul al VI-lea, apoi călătoria făcută la Roma între 26–28 octombrie 1967, ca răspuns la vizita papei Paul al VI-lea la Patriarhia din Constantinopol, între 25–26 iulie 1967, au creat o atmosferă de destindere și de apropiere între Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică.

O ameliorare a raporturilor dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică s-a realizat întrucâtva prin *Declarația de ridicarea anatemelor din 16 și 20 iulie 1054*, în urma înțelegerii dintre patriarhul Atenagora I al Constantinopolului și papa Paul al VI-lea (1963–1978), care a fost citită concomitent la închiderea conciliului II Vatican (1962–1965), în ziua de 7 decembrie 1965, în catedrala Sfântul Petru din Roma, și în catedrala Sfântul Gheorghe a Patriarhiei din Constantinopol.

Din 1968 a început pregătirea dialogului teologic dintre cele două mari Biserici ale creștinătății.

Ultimii trei patriarhi ecumenici: Atenagora I, Dimitrie I și actualul Patriarh ecumenic Bartolomeu I, ales la 2 noiembrie 1991, au vizitat în mai multe rânduri, ca oaspeți, Biserica Ortodoxă Română.

Patriarhul ecumenic actual se numește *Bartolomeu I*, ales la 2 noiembrie 1991.

b. Patriarhia Alexandriei. În secolele XIX și XX, Patriarhia Alexandriei, formată mai mult din greci, s-a aflat într-o situație dificilă. În urma războaielor duse de Mehmet Ali, de origine albanez, Egiptul obținu din partea turcilor *autonomia* politică, prin tratatul încheiat la 13 iulie 1840, între înalta Poartă, Anglia, Rusia și Prusia, iar el dreptul de a fi socotit fondatorul unei noi dinastii. Mehmet Ali a acordat drepturi creștinilor, copților mai multe, ortodocșilor mai puține.

Sub urmașii acestuia, care luară numele de «Kediv» = «Vice-rege», creștinii s-au bucurat de libertate.

Pe la 1850, grecii din Patriarhia Alexandriei aveau zece biserici și două mănăstiri, una la Cairo, alta la Alexandria.

Singurele ajutoare pentru Patriarhia Alexandriei veneau din Principatele Române și Rusia.

În timpul «Kediv»-ului Mohamed Tewfik (1879–1892), Anglia, profitând de revolta militară a lui Arabi-Bey (8 septembrie 1881), ocupă Egiptul în septembrie 1882, prin amiralul Seymour, și-l supuse vasalității sale, apoi, la 18 decembrie 1914, îl puse sub protectoratul său. La 27 februarie 1922, Anglia a fost silită să renunțe la protectoratul asupra Egiptului și i-a acordat independența. La 16 martie 1922, sultanul Egiptului, Fuad I (1917–1936), luă titlul de rege.

Regimul monarhic a fost desființat la 18 iunie 1953, când Egiptul s-a proclamat republică. În tot secolul al XIX-lea, Patriarhia Alexandriei s-a bucurat de o situație înfloritoare. Patriarhul actual se numește Petru al VII-lea, ales în 1999.

Patriarhia Ortodoxă Greacă a Alexandriei își întinde jurisdicția asupra creștinilor ortodocși din Egipt și întreaga Africă, având 8 mitropolii. Numărul creștinilor ortodocși este mic.

Datorită activității ei misionare, în prezent se află creștini ortodocși răspândiți în țările din restul Africii: Namibia, Etiopia., Libia, Tunisia, Africa Apuseană și Răsăriteană, Africa Centrală, Africa de Sud, Zair, Kenya, Tanganica, Zanzibar ș.a.

c. **Patriarhia Antiohiei** se află în Siria, cu reședința la Damasc, din secolul al XVI-lea. Ea a trecut sub diferite stăpâniri politice în decursul istoriei: sub arabi, între 638–969, sub bizantini, între 969–1085 sub turci, între 1085–1098, sub cavalerii franci ai Apusului, între 1095–1268; din nou sub arabi, între 1268–1517, apoi, sub turci, între 1517–1920.

În timpul stăpânirii arabe, 638–969 și 1268–1517 și al stăpânirii turcești (1517–1920), situația creștinilor ortodocși, greci și sirieni, a fost foarte grea. Sirienii și-au pierdut limba lor și azi ei vorbesc limba arabă.

De la 1724, Patriarhia de Constantinopol a impus sirienilor numai alegerea unor patriarhi greci, fapt care a provocat o mare tulburare între ierarhii sirieni și greci.

Din 1899, sirienii ortodocși supărați și jigniți să aibă la conducerea Bisericii lor numai patriarhi greci, au reușit să impună pe scaunul Antiohiei numai patriarhi sirieni.

Prin pacea de la San Remo, oraș în nordul Italiei (Liguria), din 19–26 aprilie 1920, Siria a trecut sub protectoratul Franței, sub care a

rămas până la 22 noiembrie 1943, când Siria și Libanul au obținut independența.

Sub mandatul Franței, care proteja pe catolici, sirienii ortodocși au avut de suferit nu numai de la musulmani, ci și de la propaganda catolică, puternic susținută prin misiuni și școli. Din secolul al XIX-lea au suferit și din partea insistentei propagande protestante.

În timpul nostru, Patriarhia ortodoxă de Antiohia, cu reședința la Damasc, are jurisdicția asupra ortodocșilor din Siria, Liban și țările vecine din Orientul Apropiat: Irak, Kuweit și Iran (Persia).

Ea are un număr de peste 600.000 de credincioși împărțiți în 24 de eparhii. Alți sirieni și libanezi ortodocși se află în diaspora, în Statele Unite ale Americii. Patriarhul actual se numește Irineu, întronizat la 13 august 2001.

d. Patriarhia Ierusalimului. Biserica Ierusalimului a ocupat totdeauna o poziție specială în sânul creștinismului, pentru că ea este mama tuturor Bisericilor creștine din lume. Având în vedere această deosebită onoare, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451 prin canonul 28, a ridicat Biserica Ierusalimului la rangul de patriarhie.

De-a lungul istoriei, Țara Sfântă, Palestina și Ierusalimul au suferit numeroase ocupații și dominații străine: persane, arabe, turcești și creștine.

Din 1244 până la 1520 Ierusalimul a fost sub stăpânirea arabilor. Între 1520–1917, Palestina cu Ierusalimul au trecut sub dominația turcilor.

La 9 decembrie 1917, în timpul primului război mondial (1914–1918), Anglia a ocupat Palestina.

Tratatul de pace de la Sevres din 10 august 1920, prin art. 88, a acordat Angliei protectoratul asupra Palestinei și a Locurilor Sfinte: Ierusalim, Betleem și celelalte, pe care l-a păstrat până la 14 mai 1948.

În timpul protectoratului englez, Patriarhia Ierusalimului s-a bucurat de toată libertatea, iar situația creștinilor de toate confesiunile s-a ameliorat.

La 27 noiembrie 1917, Anglia s-a angajat, prin declarația lordului Balfur, de a sprijini înființarea unui cămin național în Palestina pentru poporul evreu.

Prin votul Organizației Națiunilor Unite din 25 noiembrie 1947 a luat ființă statul Israel, care și-a proclamat oficial independența la 18 martie 1948. Din acest an, Patriarhia Ierusalimului se găsește în statul Israel.

Patriarhia este condusă de patriarhul Ierusalimului, ajutat de Sinodul ei și de *Frăția Sfântului Mormânt*, organizație formată din ierarhi și călugări greci, în total 80 de membri, existentă din 1543.

Jurisdicția Patriarhiei de Ierusalim se întinde în prezent asupra Palestinei și Iordaniei, iar din 5 septembrie 1867 și asupra arhiepiscopiei Muntelui Sinai, cu centrul în mănăstirea Sfânta Ecaterina, zidită în 527 de împăratul bizantin Justinian cel Mare (527–565).

În prezent, Patriarhia Ortodoxă a Ierusalimului are 3 eparhii, 13 episcopi și un număr de peste 80.000 de credincioși.

Frăția Sfântului Mormânt administrează 40 de mănăstiri și biserici. Patriarhul actual se numește Diodor, întronizat la 1 martie 1981.

NOI PATRIARHATE PATRIARHIA ROMÂNĂ

a. **Biserica Ortodoxă Rusă.** La 26 ianuarie 1598, patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) a ridicat Biserica Ortodoxă Rusă la rangul de patriarhie, fiind cea mai mare Biserică Ortodoxă. Un sinod al patriarhilor orientali, întrunit la Constantinopol în 1593, a acordat Patriarhiei ruse locul al cincilea în ordinea onorifică, după vechile patriarhate ale Răsăritului: Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Patriarhia rusă s-a menținut de la 1589–1700, când, la moartea patriarhului Adrian (1690–1700), țarul Petru cel Mare (1682–1725) a lăsat Biserica Rusă, timp de 20 de ani, fără patriarh.

La 25 ianuarie 1721, Petru cel Mare a desființat demnitatea patriarhală în Biserica Rusă, înlocuind-o printr-un *sinod dirigent*, a cărui reședință o mută de la Moscova la Petersburg, noul oraș înființat de el în 1703, fereastra Rusiei spre Occident, pentru a fi în legătură mai strânsă cu țarul. Controlul exercitat de regimul țarist asupra Bisericii Ruse n-a fost străin de o anumită *concepție luterană despre supremația monarhului în Biserică*, împrumutată din Vechiul Testament, după exemplul regilor teocrați evrei. Se cunoaște că Petru cel Mare a petrecut un timp în Olanda și în Anglia, unde regele este și capul Bisericii, iar această concepție l-a putut influența.

Legătura dintre țar și Sfântul Sinod dirigent se făcea în Biserica Rusă printr-un procurator suprem, numit *Ober-procuror*, care ajunsese cu timpul mai important decât Sfântul Sinod rus.

Sub jurisdicția Bisericii Ruse a fost încadrată, din 1686, și mitropolia Kievului, în urma unirii Ucrainei cu Rusia, mai întâi în 1654,

apoi prin pacea de la Andrusovo, lângă Smolensk, din 1669, încheiată între Polonia și Rusia, după războiul dintre anii 1654–1667.

Un sinod alcătuit din clerici și mireni, convocat la 15 august 1917, și încheiat în septembrie 1918, în timpul Marii Revoluții Socialiste din octombrie 1917, a reintrodus demnitatea de patriarh în Biserica rusă.

Noul regim politic, instaurat de Revoluția bolșevică din octombrie 1917, a aplicat *ideea separării Bisericii de stat* și toate reformele care decurg din noțiunea statului laic.

Primul patriarh ales în 1917 s-a numit Tihon (Belavin: 21 noiembrie 1917–1925).

În faza instaurării noului regim, bolșevic, Biserica Ortodoxă Rusă, din cauza crizei prin care a trecut pentru a se adapta la noua situație politică, s-a divizat în câteva mari grupări, unele în interior, altele în exterior.

După patriarhul Tihon, a urmat la conducerea Bisericii ruse din 1925, mai întâi ca locțiitor de patriarh, Serghie (Starogorodski: 1925–1943), apoi Alexei, ca patriarh (1944–1971). După el a urmat patriarhul Pimen (1971–1990). Actualul patriarh Alexei al II-lea a fost întronizat în ianuarie 1991.

În timpul patriarhului Alexei I al Moscovei și a toată Rusia, ucrainenii din Ucraina occidentală sau Galiția, uniți cu Roma în 1596 la Brest-Litovsk, în urma alipirii țării la Ucraina de răsărit în 1945, în număr de aproape șase milioane de credincioși, s-au întors, la 8–10 martie 1946, în sânul Ortodoxiei căreia i-au aparținut, trecând sub jurisdicția mitropoliei Kievului.

De asemenea, ucrainenii din Rusia Subcarpatică-Podcarpatia, uniți cu Roma în două sinoade, ținute la Ujhorod (Ungvar) la 24 aprilie 1649 și la 15 ianuarie 1652, apoi prin alte două sinoade ținute la Muncacs în 1690 și 1691, în urma alipirii țării la Galiția sau Rutenia în 1945, s-au întors la Ortodoxie la 15/28 august 1949, trecând sub jurisdicția mitropoliei Kievului.

Este de menționat aici că, în ultimii ani, începând cu 1988–1989, ca urmare a prăbușirii sistemului comunist ateu în Rusia și în lume, fostele Biserici unite cu Roma s-au reorganizat și au afirmat din nou fidelitatea lor jurisdicțională față de episcopul Romei, actualul papă

Ioan-Paul al II-lea. Aceste Biserici unite sunt destul de mici ca număr de credincioși, întrucât majoritatea covârșitoare a credincioșilor lor a rămas atașată Ortodoxiei.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, ținut la Moscova între 30 mai și 2 iunie 1971, sub președinția locțiitorului de patriarh Pimen, a hotărât ridicarea anatemei pronunțate de sinoadele ținute la Moscova în 1656 și 1667 contra «vechilor credincioși», precizând că credincioșii ruși pot utiliza de acum înainte practici și rituri diferite la săvârșirea cultului.

Biserica Ortodoxă Rusă are azi în Uniunea Sovietică 76 de dioceze: 13 mitropoliți, 27 de arhiepiscopi și 34 de episcopi și peste 30.000 de parohii.

De Patriarhia de Moscova depinde, ca Biserică autonomă și exarhat, *Biserica Ortodoxă Ucrainiană*, cu reședința la Kiev, care, din 1991 și-a declarat autocefalia față de Moscova.

În afara fostei Uniuni Sovietice, Patriarhia Moscovei are sub jurisdicția ei trei exarhate și alte Biserici dependente de ea în Europa, Statele Unite, Canada, Australia, China și Japonia. Biserica Ortodoxă din China, rezultată din misiunea ortodoxă rusă din secolul al XIX-lea s-a declarat autonomă din anul 1957, iar Biserica Ortodoxă din Japonia, rezultată de asemenea din misiunea ortodoxă rusă, este autonomă din 1970.

O dezvoltare mai mare a luat Biserica Ortodoxă Rusă din America după 18 mai 1970, când aceasta a obținut autocefalia din partea Bisericii Ortodoxe Ruse și s-a autointitulat: *Biserica Ortodoxă Americană*, cu sediul la New-York, dar n-a fost recunoscută de Ortodoxia Ecumenică.

Din secolul al XVIII-lea, Biserica Rusă a desfășurat o remarcabilă activitate misionară la popoarele necreștine din Siberia, insulele Aleutine, Alaska, China, Coreea și Japonia.

Merite deosebite în activitatea misionară și-a câștigat arhiepiscopul Moscovei, *Inochentie Veniaminov* (1797–1879), supranumit apostolul Siberiei de est și al insulelor Aleutine, iar în Japonia, *Nicolae Kasatkin* (1836–1912).

b. Biserica Ortodoxă a Georgiei a dobândit autocefalia în 556, iar în 604, i-a fost recunoscută de celelalte Biserici.

Persecuțiile arabilor în secolele VIII–IX și ale turcilor în secolele XI–XVIII, au provocat grele suferințe creștinilor georgieni.

Ca să scape de robia turcească, georgienii au cerut protecția Rusiei ortodoxe. Prin tratatul din 24 iulie 1783, încheiat între regele Georgiei Eraclie (1744–1798) și împărăteasa Ecaterina a II-a (1762–1796) a Rusiei, Georgia a intrat sub suzeranitatea Rusiei țariste.

Din 1811, Biserica Ortodoxă a Georgiei a fost încadrată ca exarhat la Biserica Ortodoxă Rusă, rămânând în această situație până la 1917.

La 12 martie 1917, Biserica Georgiei s-a proclamat autocefală, dar, din 1936, ea a fost din nou condusă de un arhiepiscop-exarh, membru al Sfântului Sinod rus.

În 1944, Biserica Georgiei s-a *proclamat din nou autocefală* având în fruntea ei un patriarh, iar în această situație se menține până astăzi. Biserica Ortodoxă a Georgiei are 15 eparhii și 2 mănăstiri, la un număr de peste 4 milioane de credincioși.

c. Biserica Ortodoxă Română. A doua mare Biserică Ortodoxă, după Biserica Rusă, este Biserica Ortodoxă Română. În alcătuirea ei au intrat cele trei mari Biserici ortodoxe din cele trei țări românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Biserica Ortodoxă din Țara Românească, prin mutarea mitropolitului Iachint de Vicina în 1359 la Curtea de Argeș, în timpul voievodului Nicolae Alexandru Basarab (1352–1364), a intrat, cu rang de mitropolie, sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, sub care a rămas până la 25 aprilie 1885.

De asemenea, Biserica Moldovei a intrat la 26 iulie 1401, în timpul domnului Alexandru cel Bun (1400–1432), cu rang de mitropolie, sub dependența Patriarhiei de Constantinopol, sub care a rămas împreună cu Biserica Țării Românești, până la 25 aprilie 1885. Biserica Transilvaniei a depins de Biserica Țării Românești, până la 1701, când mitropolia Transilvaniei a fost desființată de Curtea habsburgică din Viena, în urma înființării Bisericii unite cu Roma.

Între 1760 și 1796, Curtea din Viena a permis unui număr de patru episcopi sârbi, aflați sub dependența mitropoliei sârbe de Carlovitz, să păstorească peste românii ortodocși din Transilvania. Abia la 1810, românii ortodocși din Transilvania au putut să-și aleagă un episcop român, în persoana lui Vasile Moga (1810–1845).

Mitropolitul Andrei Șaguna (1848–1873) a reușit, după mari eforturi, să reînființeze fosta mitropolie a Transilvaniei, la 24 decembrie 1864, pe care a scos-o de sub jurisdicția mitropoliei sârbe de Karlovitz, declarând-o Biserică autonomă, având sub dependența ei două episcopii sufragane, Arad, existentă din 1829, și Caransebeș, înființată la 6 iulie 1853. La 23 aprilie 1919, mitropolia Transilvaniei a intrat în componența Bisericii Ortodoxe Române. La 23 ianuarie 1873, a luat ființă pentru românii din Bucovina, mitropolia din Cernăuți, având sub jurisdicția ei episcopiile din Zara și Cattaro din Dalmația și comunitățile ortodoxe din Triest și Viena. În 1920, mitropolia Bucovinei a intrat în sânul Bisericii Ortodoxe Române, iar episcopiile de Zara și Cattaro, în Patriarhia Sârbă.

La 26 noiembrie 1853 episcopia greco-catolică a Blajului devine mitropolie unită, având două episcopii sufragane, Gherla și Lugoj, create din 1853 prin bula papei Pius al IX-lea (1846–1878): *Ad apostolicum ministerium*.

Unirea Principatelor Române, Muntenia și Moldova, la 24 ianuarie 1859, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), a adus importante schimbări și în viața bisericească.

La 3 decembrie 1864, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a promulgat «Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale pentru afacerile religiei române»; în care stipula că «Biserica Ortodoxă Română este și rămâne *independentă* de orice altă autoritate bisericească străină în tot ce privește organizarea și disciplina ei... dar păstrează unitatea dogmatică a sfintei credințe ortodoxe române cu Marea Biserică de Răsărit, prin înțelegere cu Biserica ecumenică din Constantinopol».

Însă abia după 20 de ani, în urma unor intervenții repetate, făcute mai ales după ce România a devenit stat independent la 9 mai 1877, Patriarhia Ecumenică a recunoscut la 25 aprilie 1885 *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, prin tomos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic de Constantinopol, Ioachim al IV-lea (1884–1886), și de Sinodul patriarhal, fiind mitropolit primat Calinic Miculescu (1875–1886). Prin acordarea autocefaliei, din Biserică fiică, Biserica Ortodoxă Română a devenit soră a Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol.

La 30 iulie 1925, Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rangul de patriarhie, prin tomos-ul 1579, acordat ei de patriarhul ecumenic Vasile al III-lea (1925–1929) și de Sfântul Sinod al Patriarhiei de Constantinopol.

Primul patriarh român, Miron Cristea (1925–1939), a fost întronizat la 1 noiembrie 1925. După el au păstorit ca patriarhi: Nicodim Munteanu (1940–1947), Justinian Marina (1948–1977), Iustin Moiescu (1977–1986) și actualul Patriarh, P. F. Părinte Teoctist, investit la 16 noiembrie 1986.

După ridicarea Bisericii Ortodoxe la demnitatea de patriarhie în 1925, evenimentul istoric cel mai de seamă din viața ei a fost cel de la 21 octombrie 1948, când, printr-o măsură autoritară de stat, clericii și credincioșii români din Transilvania, uniți cu Roma la 1698–1701, au fost înglobați din nou în sânul Bisericii Ortodoxe Române, căreia au aparținut. Un număr de clerici și credincioși uniți s-au opus acestei măsuri și au suferit condamnări din partea autorităților puterii comuniste, instalate din 1946 la conducerea României. După Revoluția din decembrie 1989, cei care au dorit să se reatașeze Bisericii Romei s-au constituit din nou, în mod legal și recunoscuți de stat, în Biserica Română unită.

În ședința din 10 octombrie 1955, Sfântul Sinod a proclamat oficial generalizarea cultului sfinților ale căror moaște se găsesc în țara noastră: Sfânta Parascheva, sărbătorită la 14 octombrie; Sfânta muceniță Filofteia, la 7 decembrie; Sfântul Dimitrie cel Nou (din Basarabi), la 27 octombrie; Sfântul Nicodim de la Tismana, la 26 decembrie; Sfântul Ioan Valahul, la 12 mai.

Au fost proclamați și canonizați ca sfinți: Sfântul Calinic de la Cernica, stabilindu-i-se sărbătoarea la 11 aprilie; Sfinții Ierarhi Ilie Iorest și Sava Brancovici, la 24 aprilie; Sfântul Ierarh Visarion Sarai și Cuviosii Sofronie de la Cioara și Oprea Miclăuș, la 24 octombrie; Sfântul Ierarh Iosif cel Nou de la Partoș, la 15 septembrie.

Canonizarea solemnă s-a făcut în zilele de 10–23 octombrie 1955, cu ocazia aniversării a 70 de ani de la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre la 25 aprilie 1885, la festivități participând și delegați ai Bisericilor Ortodoxe surori din Constantinopol, Moscova, Bulgaria și Grecia.

Canonizarea Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș s-a făcut ulterior, la 6 octombrie 1956, la Timișoara.

Biserica Ortodoxă Română are un patriarh, 5 mitropolii, 10 arhiepiscopii și 15 episcopii în țară, iar peste hotare 3 mitropolii, o arhiepiscopie și două episcopii: 1. Mitropolia Autonomă a Basarabiei; 2. Mitropolia Ortodoxă Română pentru Germania și Europa Centrală, și 3. Mitropolia Ortodoxă Română pentru Europa Occidentală și Meridională; 4. Arhiepiscopia Ortodoxă Română în America și Canada; 5. Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria și 6. Episcopia Ortodoxă Română din Iugoslavia. În alte țări, se află o serie de comunități sub jurisdicția Patriarhiei Române.

d. Biserica Ortodoxă Sârbă. După pacea de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, prin care s-a recunoscut *autonomia* Serbiei sub suzeranitatea Turciei, Biserica Ortodoxă Sârbă a obținut în 1832 autonomia din partea Patriarhiei de Constantinopol.

În urma războiului ruso-româno-turc din 1877–1878, prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, s-a recunoscut independența de stat a României, Serbiei și Muntenegrului și autonomia Bulgariei.

Ținând seama de independența de stat a Serbiei, patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea (1878–1884; 1901–1912) a acordat Bisericii Sârbe la 20 octombrie/1 noiembrie 1879 autocefalia.

Pentru sârbii emigrați în 1690 din sudul Serbiei, din cauza asupririi turcilor, la nordul Dunării, pe teritoriul imperiului austriac, patriarhul Arsenie al III-lea Cernoievici de Peci a înființat la 1690 *mitropolia sârbă de Karlovitz*, unde a păstorit (1690–1705) cu aprobarea împăratului Austriei Leopold I (1657–1706), care a acordat sârbilor la 21 august 1690 așa-numitele «privilegii ale națiunii rasciene», de care, în anumite momente, s-au prevalat și românii din Transilvania.

La 1848, mitropolia sârbă de Karlovitz a fost ridicată la rangul de patriarhie, care s-a menținut până în 1920, când a intrat în componența patriarhiei sârbe de Belgrad.

În urma constituirii Iugoslaviei, după primul război mondial (1914–1918), Biserica Ortodoxă Sârbă s-a organizat ca patriarhie la 12 septembrie 1920 în amintirea și ca o continuare a vechii patriarhii sârbe de Ipek, desființată în 1766. Tomos-ul de recunoaștere a ridicării

Bisericii Sârbe la rangul de patriarhie i s-a acordat la 9 martie 1922, de către patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923).

Biserica Sârbă are un patriarh, patru mitropolii și 17 episcopii. La acestea se adaugă trei vicariate, Timișoara, Budapesta și Viena, trei eparhii în America și o episcopie în Australia și Noua Zeelandă.

Din 1958 s-a constituit *Biserica Ortodoxă Macedoneană* care s-a declarat autocefală, având 4 eparhii, dar Patriarhia Sârbă, în sinodul din 14–15 septembrie 1967, a respins comuniunea cu ea, motivând că s-a proclamat arbitrar și unilateral autocefală.

La 10 august 1969, Biserica Macedoneană și-a creat a cincea eparhie în America și Australia.

e. Biserica Ortodoxă Bulgară. În 1859, bulgarii au cerut Sublimei Porți crearea unui *exarhat* bulgar, independent de Patriarhia Ecumenică și înlocuirea ierarhilor greci din Bulgaria cu ierarhi bulgari.

La stăruințele Rusiei, sultanul Abdul-Aziz (1861–1876), prin firmanul publicat la 12 martie 1870, a recunoscut bulgarilor înființarea exarhatului. Bulgarii și-au ales la 23 februarie 1872 pe primul lor exarh, în persoana mitropolitului Ilarion, întronizat la 11 mai 1872.

Patriarhia Ecumenică s-a opus înființării exarhatului bulgar. În sinodul ținut la Constantinopol la 25 mai 1872, sub președinția patriarhului ecumenic Antim al VI-lea (1845–1848; 1853–1855; 1871–1873), Biserica Bulgară a fost declarată schismatică, fiind acuzată de *filetism*, adică iubire exagerată de neam. În realitate, în decursul istoriei, grecii au practicat filetismul mai mult decât oricare alt popor ortodox.

Schisma bulgară a durat până la 25 februarie 1945, când a fost ridicată de patriarhul ecumenic Veniamin I (1936–1946).

La 10 mai 1953, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost ridicată la rangul de *patriarhie*, în timpul patriarhului ecumenic Atenagora I (1949–1972), care i-a acordat recunoașterea Patriarhiei Ecumenice la 1 august 1961.

În sânul Bisericii Ortodoxe Bulgare s-a produs după 1990 o schismă, care a adus mari prejudicii vieții bisericești din această țară. Un grup de ierarhi s-a desprins de sub jurisdicția patriarhului Maxim, dar aceștia nu au fost recunoscuți de nici o altă Biserică Ortodoxă.

Biserica Bulgariei are în țară 11 mitropolii și 2 eparhii în America, pentru bulgarii emigrați acolo.

Alte Biserici Ortodoxe au *rang de arhiepiscopie*. Acestea sunt:

1) **Arhiepiscopia insulei Cipru**, care a obținut autocefalia încă din 431, prin canonul 8 al Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes. Ea are în prezent reședința la Nicosia. Are 4 mitropolii.

2) **Biserica Ortodoxă Greacă** este cea mai mare dintre Bisericile Ortodoxe cu rang de arhiepiscopie.

Independența Greciei a fost recunoscută pe plan politic internațional, prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829. După obținerea independenței politice, Grecia a dorit să aibă și independența religioasă.

După tratative îndelungate și obositoare, care au durat 18 ani, cu Patriarhia Ecumenică, aceasta a recunoscut *autocefalia Bisericii Greciei* prin tomos-ul sinodic din 29 iunie/11 iulie 1850, acordat ei de patriarhul ecumenic Antim al IV-lea (1840–1845; 1848–1852).

Biserica Ortodoxă Greacă, cu reședința la Atena, are o situație înfloritoare. S-a ajuns, după primul război mondial (1914–1918), să aibă 81 de eparhii, toate cu rang de mitropolii, dar între timp numărul lor a fost redus la 70 de mitropolii. Configurația muntoasă și insulară a Greciei, fiecare insulă dorind să aibă mitropolia sa, precum și dorința fiecărui oraș de a avea de asemenea o mitropolie, au contribuit la crearea acestui mare număr de eparhii.

3) **Arhiepiscopia Insulei Creta**, cu reședința în orașul Heraclion, a obținut *autonomia* din partea Patriarhiei Ecumenice la 28 februarie 1967. Ea are în prezent 7 mitropolii.

4) **Biserica Ortodoxă Albaneză** a fost recunoscută *autocefală* la 12 aprilie 1937, prin tomos-ul acordat ei de patriarhul ecumenic Veniamin.

5) **Biserica Ortodoxă din Republica Cehă și Slovacia** a fost recunoscută *autocefală* de către Patriarhia Ecumenică la 8 martie 1924, prin tomos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923). După cel de al II-lea război mondial (1939–1945), Biserica Ortodoxă Rusă i-a acordat o nouă autocefalie la 23 noiembrie 1951, Biserica Cehoslovacă fiind reorganizată sub conducerea ei. Ea are reședința la Praga și 4 eparhii.

6) **Biserica Ortodoxă Polonă**, cu reședința la Varșovia, a obținut *autocefalia* din partea Patriarhiei Ecumenice la 13 noiembrie 1924, prin tomos-ul acordat ei de patriarhul ecumenic Grigorie al VII-lea (1923–1924). Biserica Ortodoxă Rusă i-a acordat o nouă autocefalie la 22 iunie 1948, socotind că cele 4 eparhii ale Bisericii Ortodoxe Polone au aparținut ei până în 1918.

7) **Biserica Ortodoxă din Finlanda** a obținut la 6 iulie 1923 *autonomia* în cadrul Patriarhiei Ecumenice. Ea are în prezent 3 mitropolii și reședința la Kuopio.

Cooperarea dintre Bisericile Ortodoxe la sfârșitul secolului al XX-lea

Relațiile dintre Bisericile Ortodoxe s-au intensificat în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Aceste relații s-au concretizat la nivelul cel mai înalt prin următoarele întâlniri ale Întâistătătorilor tuturor Bisericii Ortodoxe Autocefale, la inițiativa Patriarhiei Ecumenice: prima între 13-15 martie 1992, la Constantinopol; a doua între 22-27 septembrie 1995, în insula Patmos, iar cea de a treia între 4-7 ianuarie 2000, la Ierusalim. La toate aceste trei întruniri a fost adoptat câte un mesaj, prin care s-a luat atitudine, printre altele, față de integrarea europeană, împotriva tendințelor naționaliste din sânul unor Biserici, precum și cu privire la relațiile Bisericii Ortodoxe cu celelalte Biserici creștine și cu organizațiile ecumenice internaționale. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată la fiecare din aceste trei întruniri printr-o delegație a Sfântului Sinod condusă de către Preafericitul Părinte Patriarh Teoctist.

Pentru întărirea unității și coeziunii dintre Bisericile Ortodoxe, s-au întrunit în secolul al XX-lea șapte conferințe panortodoxe, după cum urmează:

Prima conferință panortodoxă s-a ținut la Constantinopol între 10 mai și 9 iunie 1923, în timpul patriarhului ecumenic Meletic al IV-lea Metaxakis (1921–1923), pentru *reforma sau îndreptarea calendarului vechi sau iulian*, rămas în urmă cu 13 zile față de calendarul civil. În sedința a treia din 18 mai 1923, s-a hotărât să se suprimă cele 13 zile de întârziere ale calendarului vechi, iar ziua de 1 octombrie să se soco-

tească 14 octombrie, începând din 1924. Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei și Biserica Ciprului au aplicat reforma la 10/23 martie 1924; Biserica Ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924; în Biserica Ortodoxă Română, ziua de 1 octombrie s-a socotit 14 octombrie în 1924; Biserica Georgiei a schimbat calendarul la 4 octombrie 1924; Patriarhia Alexandriei la 1/14 octombrie 1928, Biserica Bulgară l-a îndreptat la 22 decembrie 1968; de asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil în 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia Rusă, Patriarhia Sârbă și 19 mănăstiri din Muntele Athos au rămas încă la vechiul stil. Celelalte Biserici Ortodoxe, după cum am văzut, au introdus noul stil.

A doua Conferință panortodoxă s-a întrunit între 8 și 23 iunie 1930, la Mănăstirea Vatoped din Muntele Athos, pentru pregătirea unui viitor presinod panortodox.

A treia Conferință panortodoxă s-a întrunit la Moscova, între 8–18 iulie 1948, care a discutat următoarele probleme:

1. Vaticanul și Biserica Ortodoxă; 2. Validitatea hirotoniilor anglicane; 3. Biserica Ortodoxă și Mișcarea Ecumenică; 4. Calendarul bisericesc.

În Insula Rodos s-au ținut trei Conferințe panortodoxe, prima între 24 septembrie și 1 octombrie 1961, a doua între 26–29 septembrie 1963 și a treia între 1–15 noiembrie 1964, în vederea dialogului teologic cu Biserica Anglicană, cu Biserica Veche-Catolică și cu Biserica Romano-Catolică.

După cele trei Conferințe panortodoxe de la Rodos, s-a întrunit a IV-a conferință panortodoxă de la Chambésy-Geneva, între 8 și 16 iunie 1968, pentru a discuta problema raporturilor dintre anglicani și ortodocși.

Menționăm, de asemenea, că între 29 noiembrie și 6 decembrie 1936 s-a întrunit la Atena primul Congres al profesorilor de teologie ortodoxă.

Cea de-a IV conferință panortodoxă de la Chambésy a stabilit și procedeul de pregătire a Sinodului panortodox. Astfel, în 1971 a luat ființă Comisia interortodoxă de pregătire a Sinodului panortodox, care până în anul 2000 a organizat trei Conferințe panortodoxe preconci-liare: prima între 21-28 noiembrie 1976; a doua între 3-12 septembrie

1982, iar a treia între 28 octombrie-6 noiembrie 1986, toate trei desfășurându-se la sediul Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, Elveția. La aceste conferințe preconciliare s-au discutat următoarele teme: Problema diasporei ortodoxe; Autocefalia și autonomia – cum se acordă și cum se aplică; Dipticele; Calendarul; Contribuția Bisericii Ortodoxe la Mișcarea Ecumenică. În legătură cu unele dintre aceste teme s-au făcut propuneri de hotărâri, care ar trebui discutate și aprobate la Sinodul panortodox în pregătire.

Al doilea Congres al profesorilor de teologie ortodoxă s-a întrunit tot la Atena între 19-29 august 1976.

În ultimii ani s-au ținut încă trei congrese ale profesorilor de teologie ortodoxă, unul la Holy Cross Boston, S.U.A., altul la București, iar al treilea la Belgrad. La aceste trei congrese nu au fost însă reprezentate toate facultățile de teologie ortodoxă din întreaga lume.

Este de la sine înțeles că un congres al profesorilor de teologie, oricât de importante pot fi problemele dezbătute de acesta, nu poate hotărî în materie de credință și morală, aceasta rămânând sarcina și datoria principală a magisteriului Bisericii, constituit din episcopii Bisericii, aleși canonic, ca succesori ai Sfinților Apostoli, cărora li s-a dat porunca de către Domnul Hristos «de a învăța toate neamurile...» și «să păzească toate câte v-am poruncit vouă» (Matei 28, 19-20).

CULTURA TEOLOGICĂ ORTODOXĂ ÎN SECOLELE XIX ȘI XX

Teologia ortodoxă, având o bază solidă în teologia Sfinților Părinți din secolele II–VIII și în teologia postpatristică din secolele IX–XV, a făcut în secolele XIX și XX mari progrese.

Teologia ortodoxă are un caracter deosebit față de teologia romano-catolică și cea protestantă.

În genere, romano-catolicii au ca normă de orientare, în urma recomandărilor papei Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Aeterni Patris*, din 4 august 1878, și ale papei Paul al VI-lea (1963–1978), prin enciclica *Lumen Gentium*, din 24 noiembrie 1964, teologia raționalistă a lui Toma de Aquino († 7 martie 1274), sau tomismul, Toma de Aquino fiind numit patronul școlilor catolice.

Protestanții de toate categoriile, tradiționaliști și liberali, pun preț mai mult pe cunoașterea Bibliei și pe argumentele raționale. Ei au creat o teologie biblică specifică principiilor teologice protestante.

În Biserica Ortodoxă s-au cultivat în această perioadă problemele exegetice, dogmatice, morale, liturgice, spirituale, istorice, patrologice, patristice, omiletice și canonice, Bisericile Ortodoxe naționale având preferință pentru unele sau altele din ele, după dorințele și necesitățile clericilor și credincioșilor fiecărei Biserici.

Dintre ierarhii, clericii și teologii, care au avut o contribuție deosebită în dezvoltarea culturii ortodoxe, amintim pe unii mai de seamă și unele din lucrările lor.

a. Între vechile patriarhii ale Răsăritului, în frunte se situează *Patriarhia de Constantinopol* sau *Patriarhia Ecumenică*, în care s-au

cultivat cu precădere studiile de patrologie sau patristică, istorie și drept canonic sau bisericesc.

Un merit deosebit pentru cultivarea studiilor patrologice are fostul mitropolit al Nicomidiei, Filotei Bryennios († 1918), care a descoperit într-un manuscris din Constantinopol Învățătura celor doisprezece Apostoli sau Didahia, cea mai veche operă literară după scrierile Noului Testament, care cuprindea și textul complet al celor două *Scrisori ale Sfântului Clement Romanul* (91–100), episcopul Romei, către *Corinteni*, pe care le-a publicat în textul grec, la Constantinopol, 1883.

De asemenea, în Patriarhia de Constantinopol s-au publicat în limbile neogreacă, franceză, engleză și germană numeroase și valoroase studii referitoare la istoria, cultura și arta Patriarhiei ecumenice, dintre care menționăm:

Ghenadie (Arabagioglou), mitropolit de Heliopolis, care a publicat în greaca modernă studiul: *Istoria Patriarhiei ecumenice*, Atena, 1953. B. Th. Stavridis (Istavridis), *Istoria Patriarhiei ecumenice*, în limba neogreacă, Atena, 1967, publicată apoi și în limba franceză, sub titlul *Histoire du Patriarcat Oecuménique de Constantinople*, în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131–273.

Mai nouă este lucrarea mitropolitului Maxim de Sardes, tradusă din limba greacă modernă în franțuzește, sub titlul: *Le Patriarcat Oecuménique dans l'Eglise Orthodoxe*, traduit du grec par J. Touraille, Paris, 1975.

Autorul insistă, în cursul expunerii, asupra rolului de centru spiritual onorific pe care l-a avut în decursul istoriei Patriarhia ecumenică în Biserica Ortodoxă, de la care aproape toate Bisericile Ortodoxe autocefale naționale și-au primit autocefalia.

Acest rol l-a păstrat continuu Patriarhia ecumenică până azi.

b. O mare înflorire au cunoscut studiile de teologie în *Biserica greacă*. S-au publicat numeroase și valoroase studii de exegeză, dogmatică, morală, istorie bisericească, universală și națională, dreptul canonic și despre mișcarea ecumenică, toate de un înalt nivel științific.

Astfel, Teoclit Farmakides († 1860) a lăsat 6 volume de comentarii la Noul Testament, după Sf. Ioan Hrisostom († 407) și Eftimie

Zigabenos († 1120), autorul cunoscutei lucrări *Panopolia dogmatică*, adică arsenalul dogmatic.

Dimitrie S. Balanos († 1959), fost profesor la Facultatea de Teologie din Atena, a lăsat un manual de *Patrologie*, Atena, 1930, numeroase studii patristice și altele referitoare la Istoria Bisericii Eladei.

De un înalt nivel științific sunt studiile de istorie bisericească universală și națională, publicate în limba greacă modernă de profesorii Facultății de teologie din Atena, dintre care menționăm pe Constantin Oikonomos († 1857), bun cunoscător al Sfinților Părinți, care ne-a lăsat, în afară de predici minunate, o *Istorie a Bisericii Grecești*, dintre anii 1821–1852, cu un valoros material informativ referitor la obținerea autocefaliei Bisericii Greciei la 29 iunie/11 iulie 1850.

O nouă și valoroasă lucrare despre Istoria Bisericii Greciei a scris profesorul I. Konidaris.

Valoroase studii de istorie bisericească universală ne-au lăsat în-deosebi arhiepiscopul Atenei, Hrisostom Papadopoulos (1922–1938), și arhimandritul V. Stefanidis († 1958), foști profesori la Facultatea de teologie din Atena.

Arhiepiscopul Hrisostom Papadopoulos s-a ocupat în special de istoria celor trei vechi patriarhii răsăritene, Ierusalim, 1910; Alexandria, 1935, și Antiohia, 1951, lucrare postumă, publicată de Gr. Papamihail și G. Triandafilakis, după notele lăsate de el.

O lucrare de istorie bisericească universală de mari proporții, care cuprinde istoria celor trei mari Biserici creștine, Ortodoxă, Romano-Catolică și Protestantă, a publicat în greaca modernă arhimandritul V. Stefanidis, sub titlul *Istoria bisericească universală*, ed. I-a, 1948, ed. 2-a, Atena, 1959.

Lucrări bune de istorie bisericească universală au publicat și următorii: Vl. I. Pheidas, profesor la Facultatea de teologie din Atena, vol. I–II, Atena, 1963, și J. E. Anastasiu, vol. I–II, Tesalonic, 1979, profesor la Facultatea de teologie din Tesalonic.

În studiile de teologie dogmatică s-au distins profesorii J. Dyo-vouniotis († 1943) și mai ales Hristou Androutsos († 1937), care ne-a lăsat valoroase manuale de dogmatică, de morală și de teologie simbolică, expuse într-o minunată ordine rațională. Lucrările sale au fost traduse și în românește.

Numeroase studii de dogmatică a publicat apoi profesorul Ioan Karmiris, dintre care merită să fie menționate în special lucrările: *Monumentele dogmatice și simbolice ale Bisericii Ortodoxe*, în limba greacă, ed. I-a, t. I-II, Atena, 1960, și *Ortodoxia și Protestantismul*, Atena, 1937.

În liturgică, s-a distins profesorul P. Trembelas († 1977), iar în dreptul canonic Am. Alivizatos († 1962), cunoscut ca mare animator în mișcarea ecumenică,

c. Teologia ortodoxă s-a dezvoltat în secolele XIX și XX în *Biserica Ortodoxă Rusă*, mai mult decât în oricare altă Biserică Ortodoxă.

Spre deosebire de teologia greacă, teologia rusă are în bună parte un caracter mai duhovnicesc și practic, de aplicare și trăire a învățăturilor creștine în viața zilnică.

S-a remarcat la ruși, în secolul al XIX-lea, mitropolitul Moscovei, Filaret Drozdov († 1867), renumit profesor de teologie, misionar filantrop, și mai ales ierarh, care face începutul unei noi orientări în teologia rusă. El a contribuit cel mai mult și în modul cel mai direct la aprofundarea dogmelor ortodoxe în scrierile sale, cât și la trăirea lor în viață, fiind considerat cel mai învățat ierarh din secolul al XIX-lea și un adevărat sfânt prin viața sa profund religioasă.

În tinerețe, el a compus în 1813 un scurt tratat sub titlul: *Expunerea diferențelor dintre Biserica Ortodoxă și cea Occidentală*, pe care nu l-a putut tipări în Rusia din cauza cenzurii țariste, ci în Anglia, în 1830, iar în Rusia, abia în 1870. În ea combate temeinic juridismul romano-catolic în ce privește răscumpărarea omului.

Cea mai cunoscută operă a sa este *Catehismul său*, care a avut o înrâurire extraordinară, fiind tipărit în peste 100 de ediții în răstimp de 100 de ani și tradus în limbile: germană, greacă, franceză, polonă, georgiană, arabă, tătară ș.a.

El s-a remarcat și prin predicile sale, pline de căldură sufletească și iubire de oameni.

Alt mare ierarh rus din secolul al XIX-lea, Filaret Gumilevski (cel umil), arhiepiscop de Cernigov († 1866), a luat inițiativa, plină de roade spirituale pentru Biserica Rusă, de a edita, studia și traduce în

rusește operele Sfinților Părinți. El însuși a scris 159 de lucrări originale, pline de simț critic și de adâncă trăire spirituală.

Menționăm dintre acestea: *Istoria Bisericii Ruse* (988–1826), 5 vol., Cernigov, 1862, tradusă și în limba germană.

Teologia dogmatică ortodoxă, 2 vol., Cernikov, 1848 și 1865. *Privire asupra literaturii Bisericii Ruse*, 2 vol.; *Despre imnografi*, 2 vol.; *Sfinții ruși și sfinții slavilor de sud*, 2 vol.; 2 manuale de *Patrologie*, unul dezvoltat, în 3 volume, și altul rezumat, tradus în românește de episcopul Ghenadie Enăceanu, București, 1878.

Cel mai renumit teolog din așa-numita «școală istorică» a fost la ruși Macarie Bulgakov († 1882), profesor mai întâi, apoi episcop în mai multe localități, mai ales la Harcov, și membru al Academiei de știință în Rusia.

Cea mai de seamă lucrare a sa care l-a făcut cunoscut în teologia celor trei mari Biserici, ortodoxă, catolică și protestantă, este *Dogmatica ortodoxă*, în 5 volume, fiind socotită ca manual clasic al teologiei ortodoxe. Pentru valoarea ei, ea a fost tradusă în limbile: germană, franceză, greacă, română și sârbă.

A scris de asemenea o lucrare de mari proporții, *Istoria Bisericii Ruse*, 12 volume, dar ajunge numai până la 1667, fiind completată apoi de istoricul Evghenie Golubinski († 1912).

Pe linia trasată de Macarie Bulgakov a mers Silvestru Malevanski, episcop de Kanev, care ne-a lăsat lucrarea: *Teologia dogmatică ortodoxă*, cu expunerea istorică a dogmelor, 5 vol., 1878–1898, tradusă în românește de N. Malinovski.

Istoricul E. Golubinski a publicat *Istoria Bisericii Ruse*, t. I, ed. 2-a, Moscova, 1914; t. II, Moscova, 1901 și 1917. Tot el a scris *Istoria Bisericii slavilor de sud și a românilor*, Moscova, 1971, dar, neavând materialul documentar românesc și necunoscând limba română, a formulat teorii necorespunzătoare cu realitatea istorică despre pătrunderea creștinismului la români, ceea ce știrbește valoarea acestei lucrări.

În domeniul istoriei bisericești universale, s-au publicat la ruși studii de valoare.

Astfel, V. V. Bolotov († 1900) a scris cele mai temeinice studii despre istoria primelor veacuri creștine, sub titlul: *Lecții despre istoria vechii Biserici*, 4 vol., Petrograd, 1907, 1910, 1913, 1918. Valo-

roase studii a scris istoricul Bolotov despre istoria Bisericii necalcedoniene: copită, etiopiană și siro-iacobită.

Istoricul Alexei Lebedev († 1908) a publicat studii valoroase despre schisma cea mare din 16 iulie 1054, apoi *Istoria Bisericii greco-răsăritene sub dominația turcilor*, ed. 2-a, St. Petersburg, 1904 și despre *Biserica greacă în secolul al XIX-lea*.

Alături de teologia istorico-tradiționalistă, a înflorit la ruși, în secolele XIX și XX, direcția cunoscută sub numele de teologia slavofililor, care susținea, potrivit crezului lor social-politic, că numai Ortodoxia și tradiția slavă pot salva Rusia.

Cel mai fecund și original teolog dintre slavofili a fost laicul Alexei Homiakov († 1860), părintele «ecclesiologiei rusești», un profund cunoscător al teologiei Sfinților Părinți, care a publicat în limba franceză lucrarea: *Biserica una și L'Eglise latine et le Protestantisme du point de vue de l'Eglise Orthodoxe d'Orient*, Lausanne, 1872. Lucrarea aceasta a provocat o adevărată revoluție pentru înțelesul dogmei, în toate confesiunile creștine, prin ideea centrală că «Biserica este comunitatea de iubire și libertate», și nu atât organizarea ei terestră. Ea constituie, în același timp, o combatere temeinică atât a monarhismului romano-catolic, care a făcut din papă un suveran pământesc, cât și a protestantismului, care, prin abuzul de libertate individuală, a dus la fărâmițarea unității creștinismului. Lucrarea a fost tradusă în mai multe limbi de circulație universală.

Menționăm că și teologul de origine română, Alexandru Sturdza, care a activat în Rusia, a publicat în franțuzește, grecește și rusește o serie de lucrări de mare valoare ca: *Dublul paralel sau deosebire dintre Bisericile de Răsărit și Apus*, ca răspuns la enciclica papei Pius al IX-lea (1846–1878) din 1948 prin care invita pe ortodocși la recunoașterea primatului papal, apoi *Despre datoriile preoților, Despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*, toate trei traduse și în limba română.

Direcțiunea teologică inaugurată de Alexei Homiacov a fost continuată cu succes de unii teologi și filosofi ruși ca Vladimir Soloviev († 1900), care a îmbrățișat pe urmă catolicismul, iar în secolul al XX-lea de renumiți teologi și filosofi, dintre care amintim pe următorii: Pavel Florenski, Nic. Berdiaev († 1948), protoiereul Serghie Bulgakov

(1944), care, în numeroasele sale studii a rezolvat, pe culmile speculațiilor teologice, cele mai subtile probleme ale dogmaticii creștine, dintre care menționăm: *Dogma euharistică*, tradusă și în românește, București, 1946; *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, tradusă în românește de Nic. Grosu, Sibiu, 1933, și *Mielul lui Dumnezeu*, tradusă în franțuzește, Paris, 1946; Nic. Arseniev, Vladimir Losky, care a publicat cel mai bun tratat de teologie dogmatică ortodoxă, sub titlul: *Essai sur la Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944; Gh. Florovsky († 1979), care a publicat numeroase lucrări de patrologie și valoroasa lucrare: *Căile teologiei ruse*, Paris, 1937; Paul Evdochimov († 1970), care a publicat o lucrare de sinteză istorică și dogmatică, intitulată *L'Orthodoxie*, Neuchâtel, 1965; M. Zernov, care a publicat în limba engleză lucrări valoroase despre Ortodoxie, ca: *The Russians and their Church*, London, 1945; *The Church of the Eastern Christian*, London, 1948 și una referitoare la mișcarea ecumenică, sub titlul: *The Reintegration of the Church*, London, 1952.

Merită, de asemenea, să amintim pe Olivier Clément, de origine franceză, profesor la Institutul teologic ortodox Sfântul Sergiu din Paris, care publică numeroase și interesante studii despre Biserica Ortodoxă.

În Omiletică s-a distins mitropolitul Nicolae Krutișki, prin Predicile sale, pline de iubire de oameni, de căldură sufletească și poezie, care au fost traduse și în limba română de Pr. Prof. Nic. M. Popescu, vol. I-II, București, 1949, 1950.

Toți acești teologi și filosofi creștini, la care adăugăm și mari literați ca Feodor Dostoievski (1821–1880) și Lev Tolstoi (1828–1910) și numeroși alții, au frământat marile probleme ale existenței omenești, cărora le-au dat soluții creștine, făcând să iasă în relief sublimitatea adevărilor Evangheliei, servindu-se mai ales de experiența marilor trăitori ai vieții duhovnicești din Biserica Ortodoxă de-a lungul veacurilor.

d. **Teologia ortodoxă română** este mai nouă în comparație cu cea greacă și rusă, dar în secolul al XX-lea ea devine apreciabilă.

S-au cultivat la români toate disciplinele teologice: exegeza biblică, istoria bisericească universală și națională, patrologia, dogmatica, morală, liturgica, omiletica și dreptul bisericesc sau canonic.

Nu vom putea semnala tot ceea ce s-a scris în această perioadă, ci ne vom limita să punem în relief pe unii autori și unele lucrări mai reprezentative.

Merită să scoatem în evidență mai întâi că în secolul al XIX-lea, mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi (1803–1808; 1812–1842) și mitropolitul Țării Românești, Grigorie al IV-lea Dascălul (1823–1834) urmând orientarea călugărului Paisie († 15 noiembrie 1794) de la mănăstirea Neamț, au făcut unele traduceri patristice și din limba rusă cu caracter duhovnicesc, și unele studii teologice.

În Transilvania, mitropolitul Andrei Șaguna (1848–1873), în afară de tipărirea cărților de ritual și traducerea Bibliei, a publicat o serie de lucrări originale sau prelucrate, dintre care amintim: *Dreptul canonic*, tradus în mai multe limbi, *Istoria Bisericii universale și române*, *Predici și Pastorale* ș.a.

În secolul al XX-lea au înflorit toate disciplinele teologice. Astfel în studiile biblice și de exegeză s-au remarcat Pr. Prof. Vasile Gheorghiu († 1959); Pr. Prof. Ioan Popescu-Mălăești († 3 aprilie 1953), Pr. Prof. Haralambie Roventă († 17 iunie 1946).

Din inițiativa și stăruința patriarhului Miron Cristea (1925–1939), s-a publicat în 1936 o nouă traducere a Bibliei, făcută după textul original ebraic și grec de preoții profesori Grigorie Pișculescu (Gala Galaction, 1879 – † 8 martie 1961) și Vasile Radu (1887–1940).

Patriarhul Nicodim Munteanu (1939–1948) a tipărit în 1944 a 3-a ediție integrală a Bibliei, în care 51 de cărți traduse de el, după textul grec al Septuagintei și unele ediții slave, iar 28 traduse de preoții profesori amintiți, Gala Galaction și Vasile Radu.

În 1936, mitropolitul Moldovei Nicodim Munteanu (1935–1939) și profesorul I. D. Ștefănescu au publicat *Biblia ilustrată. Locuri alese, însoțite de ilustrații de artă și lămuriri științifice*. Neamț, în 1936, prima lucrare de genul acesta la români.

La traduceri integrale ale Bibliei se adaugă mai multe traduceri ale Noului Testament, între care, la loc de frunte, se situează traducerea făcută de Pr. Prof. Irineu Mihălcescu, apoi mitropolit al Moldovei (1939–1948), și profesorul Teodor M. Popescu (1893 – † aprilie 1973), publicată la București în 1937 și 1942.

În Transilvania, episcopul Nicolae Colan al Clujului (1936–1957), apoi mitropolitul Ardealului (1957–1967), a tipărit două ediții ale Noului Testament, Cluj, 1942 și 1945.

Studii valoroase referitoare la Noul Testament au publicat apoi diaconul profesor N. Nicolaescu (1910 – † 4 martie 1977), de la Institutul teologic din București, și Pr. Prof. Grigorie Marcu († 21 ianuarie 1987), de la Institutul teologic din Sibiu, și numeroși alții.

În domeniul Istoriei bisericești universale, menționăm în primul rând pe eruditul istoric Eusebiu Popovici (1838–1922), fost profesor la Facultatea de teologie din Cernăuți, Bucovina, care a scris cel mai complet tratat de *Istorie bisericească universală*, conceput în limba germană și tradus în românește de fostul mitropolit primat al Ungrovlahiei, Atanasie Mironescu, ed. 4-a t. I–IV, București, 1925–1928.

Au publicat documente și studii de istorie bisericească universală Prof. C-tin Erbiceanu, († 1913) și Prof. Dragomir Demetrescu († 3 iunie 1926).

Profesorul Teodor M. Popescu a pus bazele istoriei bisericești universale erudite în Biserica Ortodoxă Română. În afară de numeroasele și documentatele sale studii, menționăm *Istoria bisericească universală*, în colaborare cu Pr. Prof. Teodor Bodogae și Prof. Gh. Stănescu, vol. I–II, București, 1956.

Au publicat, de asemenea, studii numeroase de istorie bisericească universală următorii: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Milan Šesan († 7 iulie 1981) și Pr. Prof. Teodor Bodogae. Aceștia au publicat în colaborare *Istoria bisericească universală*, vol. I, ed. 2-a, București, 1975; ed. 3-a, București, 1987.

Pr. Prof. I. Rămureanu a publicat după textul grecesc și latin *Actele martirice* (Col. Părinți și scriitori bisericești, nr. 11), București, 1982 și lucrarea *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942.

În domeniul istoriei Bisericii Ortodoxe Române, au lucrat mult diferiți autori. Studii interesante, valoroase și numeroase au publicat: N. Dobrescu († 10 iunie 1914), unul dintre marii noștri istorici bisericești, Pr. Prof. Nic. M. Popescu († 11 februarie 1966), Pr. Prof. Gh. Moisescu († 20 septembrie 1974), Pr. Prof. Alex. Ciurea, Pr. Prof. Nic.

Șerbănescu, Ștefan Lupșa († 1964), Pr. Prof. Mircea Păcurariu, care a publicat 3 mari volume de Istoria Bisericii Române, București, 1980, 1981, cu o foarte bună bibliografie, punând în relief ultimele rezultate ale istoricilor români și străini în acest domeniu.

În domeniul Patrologiei și Patristicii au publicat numeroase traduceri din Sfinții Părinți și studii de valoare: Pr. Prof. Olimp Căciulă, care a pus bazele unei colecții patristice în 1938, intitulată *Izvoarele Ortodoxiei*, în care au apărut o serie de traduceri din Sfinții Părinți, multe dintre ele făcute de Pr. Prof. Dumitru Fecioru († 22 februarie 1988). O altă colecție de traduceri se intitula *Biblioteca Sfinților Părinți*, condusă de Pr. Matei Pâslaru, la Râmnicu Vâlcea, 1935, împreună cu Pr. G. N. Nițu și Pr. Prof. Ioan Mihălcescu, în care au apărut Părinții apostolici și canoanele apostolice.

Pr. Prof. Ioan Coman († 11 martie 1987) a publicat un *Manual de Patrologie*, București, 1956 și 3 mari tratate de patrologie, București, 1984 și 1985.

Fostul patriarh, Iustin Moiescu (1977 – 31 iulie 1986) a luat inițiativa traducerii în românește a scrierilor Părinților și scriitorilor bisericești, sec. II–VIII, din care au apărut, începând din 1979, în colecția cu acest nume peste 30 de volume. Aceasta este o lucrare de mare valoare și foarte utilă pentru dezvoltarea culturii teologice române.

Menționăm, de asemenea, că I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Banatului (ales în 1962) a publicat studii bine documentate în domeniul patrologiei și patristicii.

O contribuție de seamă în acest domeniu a avut I.P.S. Mitropolit Nestor Vornicescu al Olteniei (1978–17 mai 2000), care a publicat multe studii interesante în domeniul patrologiei, mai ales asupra scriitorilor greci și latini din secolele III–VII, care au avut legături cu daco-romanii, strămoșii poporului nostru.

În Dogmatică, s-a remarcat prin publicarea unor studii și lucrări de mare valoare Pr. Prof. Ioan Mihălcescu († 3 aprilie 1948), fost profesor la Facultatea de Teologie din București, care a ajuns între anii 1939–1947 mitropolit al Moldovei sub numele de Irineu.

Pr. Prof. Ioan Mihălcescu a publicat, de asemenea, un valoros tratat de *Istoria religiunilor*, București, 1946, un tratat de *Teologie fundamentală*, București, 1932, și un tratat de *Simbolică*, sub titlul: *La théologie symbolique, au point de vue de l'Eglise Orthodoxe Orientale*,

Bucarest-Paris, 1932 și traducerea *Epopoea lui Ghilgameș*, București, 1920. Un alt tratat sintetic și bine documentat de *Istoria religiilor* a publicat Diac. Prof. Em. Vasilescu, ed. 1-a, București, 1975, ed. 2-a, București, 1982. Un tratat bine documentat de *Teologie fundamentală* a publicat și Prof. Ioan Savin, t. I-II, București, 1943.

De asemenea, au publicat lucrări valoroase în dogmatică: Prof. Nic. Chițescu, Pr. Prof. Isidor Todoran († 29 mai 1985), și Pr. Prof. I. Petreună. Ei au publicat *Teologia Dogmatică și Simbolică*, vol. I-II, București, 1958, lucrare sistematică și temeinică, bazată pe revelația Sfintei Scripturi și pe scrierile Părinților bisericești, utilizând studii dogmatice noi în limbile română, franceză, germană și engleză.

Începând din 1948, Pr. Prof. Dumitru Stăniloae a publicat *Filocalia*, care cuprinde traduceri din grecește ale scrierilor marilor Părinți bisericești, care s-au nevoit să ajungă la desăvârșire prin trăire duhovnicească.

A publicat, de asemenea, un mare tratat de *Teologie Dogmatică Ortodoxă pentru Institutele teologice*, 3 vol., București, 1978, în care a folosit pe larg scrierile Sfinților Părinți cu caracter duhovnicesc, în special pe Sf. Maxim Mărturisitorul († 13 august 662). Lucrarea a fost tradusă în limba germană de prof. Hermarin Pitters de la Sibiu, sub titlul: *Orthodoxe Dogmatik*, cu o introducere de teologul Jurgen Moltmann, în col. «*Ökumenische Theologie*», t. 12, Benziger Verlag, Gutersloher Verlaghaus Mohn, 1985.

În prezent, I.P.S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului, publică studii de valoare în domeniul teologiei dogmatice, morale, a istoriei naționale, precum și în problemele ecumenismului actual.

În domeniul Moralei creștine, amintim pe fostul mitropolit Nicolae Mladin al Ardealului, (1967–1981 † 1 iunie 1986), mai întâi profesor de Morală la Institutul teologic din Sibiu, pe arhimandritul Iuliu Scriban († 1949), pe Pr. Prof. C-tin Nazarie († 21 martie 1926); pe Prof. Șerban Ionescu († 12 iunie 1957), pe Prof. Constantin Pavel, Pr. Prof. Dumitru Belu, Diac. Prof. Ioan Zăgrean ș.a.

Înălții ierarhi de azi ai Bisericii Ortodoxe Române contribuie prin scrisul lor la promovarea vieții morale a clericilor și credincioșilor. Amintim că P. F. Părinte Patriarh Teoctist Arăpașu (instalat la 16

noiembrie 1986) a publicat și publică lucrări de îndrumare pastorală și mîndire sufletească, foarte utile pentru preoți și credincioși.

I.P.S. Arhiepiscop Antim Nica al Tomisului și Dunării de Jos (ales în 1973) a publicat, de asemenea, lucrări de istorie bisericească și națională, îndrumări utile cu caracter moral și duhovnicesc.

De asemenea, P.S. Episcop Vasile Coman al Oradiei a publicat lucrări interesante în domeniul liturgicii și pastoralei, și diferite predici.

În Liturgică, s-au distins, îndeosebi, Pr. Prof. Petre Vintilescu († 12 iunie 1974) și Pr. Prof. Ene Braniște († 18 februarie 1984), care au publicat studii importante în domeniul istoriei Liturghiei, al imnologiei creștine și foarte utile îndrumări pastorale.

Au publicat, de asemenea, tratate valoroase de Liturgică: Badea Cireșeanu, profesor de Liturgică (între 1891–1919), care ne-a lăsat lucrarea *Tezaurul liturgic*, 3 volume, București; 1910–1912; Vasile Mitrofanovici (1831–1888); Teodor Tarnavschi (1859–1914) și numeroși alții.

În Dreptul canonic și bisericesc, au publicat numeroase și valoroase studii: Pr. Prof. Valerian Șesan († 1940), Prof. D. Boroianu († 8 septembrie 1941), Pr. Prof. Liviu Stan: († 1 aprilie 1973); Prof. Iorgu Ivan ș.a.

În Bizantinologie a publicat studii valoroase Prof. Alexandru Elian.

Pe parcursul ultimului deceniu al secolului al XX-lea teologia românească s-a îmbogățit printr-un număr considerabil de publicații, în marea majoritate traduceri din limbi străine. Prin aceasta teologia românească a asimilat multe din lucrările până atunci inaccesibile ei în mod direct și a ajuns la nivelul informativ atins de gîndirea teologică din Bisericile care nu au fost expuse prigoanei comuniste.

e. În **Biserica Ortodoxă Sărbă** cei mai mulți ierarhi, au fost în secolele XIX și XX, mitropoliții Ștefan Stratimirovici al Carlovițului (1790–1837), Mihail Ioanovici al Belgradului (1859–1881; 1889–1898) și Nicolae Vladimirovici al Ohridei, în Macedonia.

Istorici bisericești cunoscuți sunt: I. și D. Ruvaraț; canoniști mai importanți sunt: Radici și Nicodim Milaș, care ne-a lăsat lucrarea *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, însoțite de comentarii, traduse și în românește.

Un mare teolog actual este mitropolitul Iustin Popovici, specialist în dogmatică.

Din 1966 Biserica sârbă a tipărit multe lucrări de cult și bisericești, între altele, *Viețile Sfinților*, 12 volume.

În secolele XIX și XX, cultura teologică a cunoscut o dezvoltare și în **Biserica Ortodoxă Bulgară**. Mitropolitul Ungrovlahiei, Grigorie al IV-lea Dascălul (1823–1834), a ajutat pe Pătru Sapunov din Bulgaria să tipărească la București, în 1928, cel dintâi *Nou Testament* în limba bulgară vorbită, deși patriarhul ecumenic Agatanghel (1826–1830) s-a opus la început.

A doua ediție a Noului Testament în limba bulgară s-a tipărit tot la București, în 1833.

Traducerea Noului Testament în limba bulgară vorbită a fost de mare folos Bisericii Ortodoxe Bulgare și a avut o influență covârșitoare la făurirea limbii literare bulgare moderne.

În Biserica Ortodoxă Bulgară, cei mai cunoscuți ierarhi cărturari sunt foștii mitropoliți Clement și Ștefan. Dintre teologi, s-a remarcat în chip deosebit canonistul și dogmatistul Pr. Prof. Ștefan Tankov († 1965), care a scris o bună sinteză a dogmaticii ortodoxe sub titlul: *Das orthodoxe Christentum des Ostens* (= Creștinismul ortodox de Răsărit). În istorie, a publicat valoroase studii I. Snegarov. Mai amintim pe liturgistul Goșev, pe Prof. Pașev și Dulgherov.

Școlile teologice

Până la 1800 nu avem, cu excepția Bisericii Ruse, școli de teologie superioare în sensul actual al cuvântului. Învățământul teologic se făcea în mănăstiri și în numeroase școli bisericești inferioare, în *Seminarii*, din care grecii și rușii aveau cele mai multe.

Patriarhia de Constantinopol s-a îngrijit de aproape, în decursul timpului, de cultura teologică ortodoxă a clericilor și credincioșilor ei. În 1339, patriarhul Grigorie al VI-lea (1835–1840; 1867–1871) a înființat pe lângă Patriarhia ecumenică o școală teologică, pe care patriarhul ecumenic Gherman al IV-lea (1841–1845; 1852–1853) a mutat-o în 1844 în insula Halki din arhipelagul insulelor Prinkipos, din Marea de Marmara, cu sediul în mănăstirea Sfânta Treime. La

început, era un *Seminar superior*, iar din 1919 a fost transformată în *Academie teologică* și a funcționat până în 1973. În această școală teologică, devenită Academie, au studiat nu numai studenți greci, ci și studenți sirieni, libanezi, bulgari, sârbi, români ș.a.

În 1966, din inițiativa patriarhului ecumenic Atenagora I (1949–1972), Patriarhia de Constantinopol a creat *Înstitutul patriarhal de studii patristice*, cu sediul în mănăstirea Vlatadon, vechi centru spiritual în Macedonia, lângă Tesalonice, pentru a colabora cu profesorii Facultății de teologie din acest oraș, înființată în 1939.

De asemenea, Patriarhia ecumenică a înființat la 5 noiembrie 1967 un *Centru de studii patriarhal ecumenic* la Chambésy, lângă Geneva, în Elveția, pentru pregătirea conferințelor interconfesionale în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În 1953, la schitul Sfântul Andrei din Muntele Athos s-a deschis o școală atonită.

La Careia, în Muntele Athos, funcționează un Seminar pentru pregătirea teologică a monahilor.

Biserica insulei Creta, care din 28 februarie 1967 a obținut *autonomia* din partea Patriarhiei ecumenice, a înființat la 13 octombrie 1968 *Academia Ortodoxă a Bisericii insulei Creta*, cu sediul în mănăstirea Gonia-Hariton.

În Patriarhia Alexandriei, funcționează din 1926 o *școală clericală* cu numele *Sfântul Atanasie*, avînd după învățământul elementar cinci clase, unde învață elevi de origine greacă, arabă, siriană, libaneză și uneori etiopiană.

În 1952, a luat ființă la Alexandria un *Institut de Studii Orientale*.

Patriarhia Antiohiei a deschis la 26 octombrie 1970 un *Institut de teologie* în mănăstirea Balamand din Liban cu numele *Sfântul Ioan Damaschin*, pentru pregătirea studenților teologi, avînd un ciclu de patru ani de studii, după care se acordă titlul de licențiat în teologie.

În Patriarhia Ierusalimului, funcționează din 1831, la Ierusalim, *Seminarul Sfîntei Cruci*. În 1930, s-a organizat *Școala teologică patriarhală a Sfîntului Mormînt*.

În arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru, prima școală pentru pregătirea clericilor s-a înființat în anul 1910, când s-a deschis *Seminarul* din mănăstirea Sfîntul Gheorghe din Larnaca.

În anul 1949, s-a înființat un nou *Seminar teologic* cu numele de *Apostolos Barnabas*, într-un metoc al mănăstirii Kykkos din Nicosia, capitala Insulei.

Biserica Ortodoxă Greacă a înființat pentru pregătirea studenților teologi și a clerului superior două *Facultăți de teologie*, una la Atena, existentă din 1837, și a doua la Tesalonic, înființată în 1939.

Pentru pregătirea clerului de parohie, Biserica Greciei a înființat mai multe seminarii: la Atena, numit Rizarion, înființat prin dania lăsată de filantropul grec G. Rizaris († 1 iunie 1841), care și-a deschis cursurile la 16 mai 1844; un Seminar la Corint, apoi altele la Lamia Vella, lângă Ianina, Xanihis, în Peninsula Calcidică.

Din 1958 a înființat șase școli superioare de teologie pentru absolvenții gimnaziilor și școlilor comerciale între 22 și 30 ani în orașele: Atena, Calama, Patras, Bolos, Caterini, Tesalonic, cu o durată de 2 ani.

În insula Tinos, funcționează din 1968 un Seminar superior cu durată de un an, pentru candidații cu studii medii.

Biserica Ortodoxă Rusă a înființat, de asemenea, numeroase școli religioase, Seminarii și Academii teologice.

Până la 1918 au funcționat 4 Academii duhovnicești (la Moscova, înființată la 12 decembrie 1685, Petersburg, Kiev, Kazan) și 66 de Seminarii teologice. Academiiile duhovnicești aveau și Institute deosebite. De exemplu, Academia din Petersburg, capitala Imperiului țarist, avea un Institut pentru traducerea Părinților greci; Academia din Kiev, un Institut pentru traducerea Părinților latini, iar Academia din Kazan avea un Institut pentru misiuni între rascolnici și la mahomedani și la popoarele din Siberia, China, Japonia și Alaska, unde misionarii ruși au avut frumoase succese.

Astăzi, Patriarhia Rusă are două Academii teologice: una la Zagorsk, în Lavra Troița-Serghiev, lângă Moscova, și a doua la Leningrad.

Ea are, de asemenea, 3 Seminarii: unul la Moscova, altul la Petersburg și al treilea la Odesa.

Patriarhia Ortodoxă a Georgiei are pentru pregătirea clerului un Seminar la Tbilissi, înființat în 1817, și altul la Kutais, care datează din 1894.

În *Biserica Ortodoxă Română* învățământul teologic s-a făcut după 1800 până azi în diferite Seminarii, în Facultăți de Teologie și în Institute teologice.

Cu sprijinul mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi (1803–1808; 1812–1842) a luat ființă în 1803 Seminarul Veniamin, la mănăstirea Socola de lângă Iași, pentru pregătirea viitorilor clerici.

În Țara Românească, s-au înființat în 1836 Seminarul Central din București, Seminarul din Curtea de Argeș, care a funcționat cu întreruperi: 1836–1901, 1920–1940; 1946–1948; 1951–1957, Seminarul din Buzău, iar în 1837, Seminarul din Râmnicu-Vâlcea. Alte Seminarii inferioare au funcționat la Huși (1852) și Roman (1858), desființate în 1902.

În 1872, mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850–1875) a înființat Seminarul Nifon Mitropolitul, care a funcționat în București între 1872–1948. În 1908, s-a înființat un Seminar la Galați.

La 16 noiembrie 1881 a luat ființă la București Facultatea de Teologie, care a funcționat în cadrul Universității până în 1948, când a devenit Institutul teologic universitar din București, în cadrul Bisericii, iar din 1990 revine în cadrul Universității București.

În Transilvania, s-au înființat Seminarii, la Sibiu, la 15 martie 1811, la Arad, în 1822, și Caransebeș (1865), unite mai târziu cu Școala normală, căci preotul era deseori în timpul stăpânirii austro-ungare și învățător ca și la sârbi.

Din 1921 a funcționat la Sibiu Academia teologică, denumită din 1943 Facultate de Teologie, apoi, din 1948, Institut teologic.

Alte două Academii teologice au funcționat, înainte de primul război mondial (1914–1918), la Arad și Caransebeș, până în 1948.

După primul război mondial, s-au înființat Academii teologice la Oradea (1923), Cluj-Napoca (1924) și Timișoara (1941–1948), care au durat până în 1948.

Academia teologică din Cluj-Napoca a devenit în 1948 Institut teologic, care a funcționat până în 1952.

În Bucovina s-a înființat în 1875, pe lângă Universitatea din Cernăuți, o Facultate de Teologie, cu limbile de predare germană și română, iar după unirea cu vechea Românie, la 15/28 noiembrie 1918,

numai în limba română; după 1945 aceasta s-a mutat la Suceava, apoi, la 1 aprilie 1948 s-a unit cu Facultatea de teologie din București.

În 1926 s-a înființat o Facultate de Teologie încadrată în Universitatea din Iași, care s-a contopit în 1941 cu Facultatea de teologie din București.

După primul război mondial (1914–1918) au luat ființă și alte Seminarii în afară de cele menționate mai înainte, în orașele: Craiova, Constanța, Dorohoi (jud. Botoșani) și Seminarul «Miron Patriarhul» din Câmpulung-Muscel, pentru orfanii de război, care a funcționat între anii 1922–1934,

Un Seminar monahal a funcționat după 1856, cu întreruperi, la Mănăstirea Neamț, mutat în 1928 la Mănăstirea Cernica, lângă București, unde a funcționat până în anul 1948.

La sfârșitul anului 2001 Biserica Ortodoxă Română avea 14 facultăți de teologie, încadrate în universitățile de stat din orașele respective, pe baza unui acord special dintre Patriarhia Română și Ministerul Învățământului și Educației; 38 de seminarii, dintre care 7 monahale; 20 de școli de cântăreți, precum și 9 școli postliceale. Seminariile teologice sunt, de asemenea, încorporate în sistemul Ministerului Învățământului, pe baza unui acord special.

În *Biserica Ortodoxă Sârbă*, cea mai veche școală teologică este seminarul din Carloviț, înființat în 1794 de mitropolitul Ștefan Stratimirovici al Carlovițului (1790–1837), apoi Seminarul din Belgrad, înființat în 1830 și Seminarul din Saraievo, în Herțegovina, înființat în 1883.

Din 1920, funcționează la Belgrad o *Facultate de teologie ortodoxă*. În afară de Facultate, Biserica Sârbă are în prezent 4 Seminarii teologice: la Belgrad, Carloviț, Prizren și la Kârka.

În *Biserica Ortodoxă Bulgară*, primul Seminar teologic s-a înființat la Târnovo, care a funcționat între anii 1874–1877 și 1878–1885.

Un alt Seminar a funcționat, cu unele întreruperi, la Samokov între anii 1876–1903, mutat apoi la Sofia, unde a funcționat între 1904–1950.

Din 1951 funcționează în Biserica Ortodoxă Bulgară numai un singur Seminar cu 10 clase, la Cerepiș, județul Vrața.

Facultatea de Teologie de la Sofia a luat ființă în 1923 și funcționează și astăzi. La aceasta se adaugă *Facultatea de Teologie de la Târnovo*, înființată după 1990.

Pentru pregătirea teologică a monahilor funcționează un Seminar de 2 ani în mănăstirea Trojan.

În *Polonia* funcționează, după primul, război mondial, pentru pregătirea clerului Bisericii Ortodoxe Polone o *Facultate de teologie ortodoxă* la Varșovia; capitala țării.

În *Cehoslovacia*, s-a înființat pentru pregătirea clerului ortodox din această țară, în 1948, Seminarul ortodox ceh la Karlovy-Vary (Karlsbad), care a fost mutat în octombrie 1949 la Praga, în capitala țării.

Biserica Ortodoxă din Slovacia are o *Facultate de teologie ortodoxă* la Prešov.

Alte Seminarii și Institute teologice s-au înființat pentru pregătirea clericilor din diaspora ortodoxă.

Astfel, un Institut teologic ortodox, cu numele de *Sfântul Sergiu* a luat ființă la Paris, după primul război mondial, pentru rușii din diasporă.

Pentru pregătirea clerului ortodox, Arhiepiscopia ortodoxă greacă a Americii de Nord și de Sud, recunoscută de Patriarhia Ecumenică la 11 mai 1922, a înființat în 1937 un Institut teologic sub numele de *Holly Cross = Sfinta Cruce*, care funcționează în localitatea Brooklyn, lângă Boston, în statul Massachusetts, – cu un ciclu de șase ani de studii, cu limbile de predare greacă și engleză.

Pentru ortodocșii de origine americană a luat ființă în 1944 *Institutul Sfântul Vasile*, la Washington. La Meithland, în Florida, s-a deschis un Seminar ortodox cu limba de predare engleză.

Mitropolia rusă din America a înființat, pentru pregătirea clerului, *Seminarul Sfântul Vladimir*, în localitatea Tuckahoe din statul New York, și *Seminarul Sfântul Tihon*, în localitatea South Canaan, în statul Pennsylvania.

Biserica Ortodoxă Ucrainiană din Canada are din 1932 o școală de teologie în localitatea Winnipeg, numită din 1946 *Colegiul Sfântul Andrei*, care, din 1962, a intrat în raporturi de asociere cu Universitatea din Manitoba.

În țările din Europa Occidentală au luat ființă în ultimul deceniu al secolului al XX-lea următoarele instituții de învățământ teologic ortodox: Institutul de studii teologice ortodoxe post-universitare de la Chambésy, Elveția; secția de teologie ortodoxă din cadrul Facultății de Teologie catolică de la Universitatea din München, Germania; Institutul ortodox de la Oxford, Anglia; precum și o serie de catedre de teologie ortodoxă, ocupate de profesori ortodocși, de la Münster, Germania, și Graz, Austria. Toate aceste instituții sunt menite să vină în întâmpinarea interesului crescând față de teologia ortodoxă în diferite țări occidentale.

În modul acesta, ele se încadrează normal în circuitul de viață al Bisericii Ortodoxe și corespund mai bine nevoilor spirituale ale credincioșilor.

CONSILIUL ECUMENIC (MONDIAL) AL BISERICILOR

Preliminarii. Organizare. Activitate

Primul război mondial (1914–1918) a provocat omenirii și mai ales popoarelor Europei suferințe nemaicunoscute în istorie, așa încât în fața Bisericilor creștine s-a pus problema colaborării și unirii lor ca, cel puțin pe teren practic, să contribuie la înlăturarea războaielor dintre popoare și vindecarea relelor sociale. Astfel s-a creat între Bisericele creștine spiritul ecumenic, iar după 1920 s-a ajuns la înființarea mișcării ecumenice în care activează Bisericele Ortodoxe, Bisericele Anglicane și Bisericele și denominațiunile protestante.

Înainte de constituirea propriu-zisă a mișcării ecumenice, Patriarhia de Constantinopol s-a preocupat de relațiile Ortodoxiei cu catolicismul și protestantismul.

Astfel, patriarhul Ioachim al III-lea (1878–1884; 1901–1912), prin Enciclica sinodală din 1902 cerea Bisericilor Ortodoxe părerea colaborării cu cele două mari confesiuni creștine, catolică și protestantă, propunându-le căutarea «unor puncte de întâlnire și contact cu ele».

Printr-o altă enciclică, din 1904, patriarhul ecumenic scotea în relief că păstrând cele ce ne sunt proprii, se cuvine să privim și la cele ale altora, să ne rugăm din tot sufletul pentru unirea tuturor, tratând cu înțelepciune și cu blândețe pe cei despărțiți, care cred în Sfânta Treime, se însemnează cu numele Domnului Iisus Hristos și speră să fie mântuiți prin harul lui Dumnezeu.

Dintre organizațiile creștine premergătoare mișcării ecumenice, care au militat pentru înfăptuirea colaborării și unirii Bisericilor într-o

organizație mondială, la loc de frunte se situează următoarele asociații din Biserica Anglicană și Bisericile protestante:

1. *Asociația Bisericilor Anglicană și Răsăriteană* = *The Anglican and Eastern Orthodox Churches Association*, înființată în 1864, care, în 1906, a devenit *Anglican and Eastern Orthodox Churches Union* = *Uniunea Bisericilor Anglicană și Ortodoxă de Răsărit*, datorită ministrului anglican H. -J. Fynes-Cliton. Ea a fuzionat, în 1913, cu *The Eastern Churches Association* = *Asociația Bisericilor de Răsărit*, în care au activat teologi englezi, americani, ruși, greci ș.a.

2. *Consiliul misionar internațional* – *International Missionary Council*, care a ținut prima conferință internațională în 1910, la Edinburg, în Scoția, iar a doua, în 1923, la Oxford, în Anglia, apoi altele, sub conducerea misionarului John Mott (1865–1955), metodist american, și a lui J. H. Oldham.

Din 1961, acesta a fuzionat cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, în a III-a Adunare generală a acestuia la New Delhi, India, ținută între 18 noiembrie și 6 decembrie 1961.

3. *Asociația mondială pentru promovarea înfrățirii popoarelor prin Biserici* = *The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches*, înființată la 2 august 1914, la Constanț, Elveția, care a ținut mai multe conferințe internaționale, dintre care trei în România: Sinaia, 1924, București, 1933, și Râmnicu-Vâlcea, în 1936.

După primul război mondial, mitropolitul Dorotei de Brusa, locțiitor al patriarhului ecumenic, a adresat în ianuarie 1920, o *Enciclică sinodală către Bisericile lui Hristos de pretutindeni*, în care afirma că diferențele dogmatice nu pot constitui o piedică de netrecut în calea apropierii și colaborării Bisericilor unele cu altele, până se va putea ajunge la unirea lor deplină.

Mișcarea ecumenică s-a conturat sub acest nume, în chip pregnant, din 1920 și își are rădăcinile în *inițiativele și acțiunile* întreprinse în lumea anglicană și protestantă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, inițiative și acțiuni concretizate în cele trei mari asociații creștine internaționale amintite mai înainte, care s-au transformat și s-au amplificat, organizându-se în două grupări principale: gruparea creștinismului practic *Viață și Acțiune* = *Life and Work* și gruparea

doctrinară numită *Credință și Organizare = Faith and Order*, care, până în 1948, au ținut conferințe separate.

a) Gruparea creștinismului practic (*Viață și Acțiune = Life and Work*) a ținut prima conferință internațională la Stockholm, Suedia, între 19–30 august 1925. Au participat 680 de delegați din 37 de țări, reprezentând 31 de confesiuni.

Conferința a fost pregătită de calvinistul american Mc. Farland și de Nathan Söderblom, arhiepiscopul Uppsalei († 1931).

Dintre Bisericele Ortodoxe au trimis delegați: Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, în frunte cu patriarhul Fotie (1900–1925), Patriarhia de Ierusalim, Patriarhia Sârbă, Patriarhia Română, Arhiepiscopia Insulei Cipru, Biserica Greciei și Biserica Bulgariei.

Patriarhia Română a fost reprezentată de o delegație condusă de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920–1955).

A doua conferință a grupării *Viață și Acțiune* s-a ținut la Oxford, în Anglia, între 12 și 26 iulie 1937, fiind prezidată de G. Bell, episcop anglican de Chichester. Au participat 435 de delegați din 45 de țări, reprezentând 120 de confesiuni din lume. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație în frunte cu arhimandritul Iuliu Scriban.

La această conferință s-au temperat excesele sociologice ale mișcării ecumenice și s-a dat importanță ideii de Biserică.

b) A doua grupare a mișcării ecumenice, *Credință și Organizare = Faith and Order*, care urmărește apropierea și unirea Bisericilor pe teren doctrinar, a ținut prima ei conferință la Lausanne, în Elveția, între 3 și 21 august 1927, având ca președinte pe metodistul american John R. Mott (1865–1955), un mare misionar.

Au participat 400 de delegați, reprezentând 100 de Biserici, culte și comunități creștine: anglicane, vechi-catolice, protestante și ortodoxe. Din partea Bisericilor Ortodoxe au trimis delegați: Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Sârbă, Patriarhia Română, Biserica Greciei, Arhiepiscopia insulei Cipru, Biserica Ortodoxă Bulgară, Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Georgiei.

Patriarhia Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de mitropolitul Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei (1924–1935).

Discuțiile au avut ca centru problemele: *Biserica, Mărturisirile de credință, Tainele și Ierarhia*.

A doua conferință a grupării *Credință și Organizare* s-a întrun
între 3 și 18 august 1937, la Edinburg, Scoția, sub președinția arh
episcopului William Temple de York, apoi de Canterbury. Au partic
pat 400 de reprezentanți din partea diferitelor Biserici și denom
națiuni creștine din lume. Biserica Ortodoxă Română n-a participat.

Conferința de la Edinburg a discutat următoarele învățături dog
matice: 1. Despre har; 2. Despre Biserică și Cuvântul lui Dumnezeu
3. Despre Taine și Preotie; 4. Unitatea Bisericii.

Biserica Romano-Catolică a refuzat să colaboreze cu mișcare
ecumenică.

Papa Pius al X-lea (1922–1939) a interzis catolicilor, clerici ;
credincioși, prin enciclica *Mortalium animos*, promulgată la 6 ianua
rie 1928, orice participare la lucrările ei.

La conferințele mișcării ecumenice de la Oxford și Edinburg di
1937 s-a propus unirea celor două grupări ale sale, *Viață și Acțiune* ;
Credință și Organizare, într-o singură organizație intercreștină mondi
ală sub denumirea de *Consiliul Ecumenic sau Mondial al Bisericilor* =
Conseil Oecumenique des Eglises = *The World Council of Churches*.

Din cauza celui de al II-lea război mondial (1939–1945) unire
celor două grupări n-a avut loc curând.

Constituirea definitivă a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a
realizat în Adunarea generală ecumenică de la Amsterdam, în Olanda
în ziua de 22 august 1948, când însă s-a acceptat ca gruparea doctrinară
Credință și Organizare să-și păstreze totuși oarecare autonomie, avânc
în continuare un comitet de conducere propriu. Noua organizație și-a
stabilit următoarea *bază doctrinară* pe care erau obligate s-o accepte
toate Bisericile creștine din lume care doreau să adere la aceasta:
*Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățască de Biserici,
care primesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor*.

Consiliul Ecumenic al Bisericilor și activitatea lui

1. La prima Adunare generală a Consiliului Ecumenic al
Bisericilor, care s-a ținut la Amsterdam, între 23 august și 5 septem
brie 1948, au participat 351 de delegați din partea a 147 de Biserici din
44 de țări.

La această primă adunare generală de la Amsterdam din 1948, participarea ortodoxă a fost mai slabă. Majoritatea Bisericilor ortodoxe, întrunite la Conferința interortodoxă de la Moscova din 8–18 iulie 1948, au hotărât să comunice Consiliului Ecumenic al Bisericilor că nu participă la această adunare deoarece programul mișcării ecumenice a început să se orienteze după unele vederi social-politice străine spiritului Ortodoxiei.

Tema centrală a *primei Adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* de la Amsterdam a fost: *Planul lui Dumnezeu și situația prezentă a omului*. S-a insistat asupra importanței Bisericii – eclesiologia fiind privită sub dublul ei aspect: instituțional și duhovnicesc.

Patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinopolului (1949–1972), prin enciclica din 31 ianuarie 1952, a recomandat Bisericilor Ortodoxe colaborarea cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

După adunarea de la Amsterdam din 1948, s-a ținut la Lund în Suedia, între 15–28 august 1952, *conferința grupării Credință și Organizare*, în care s-a hotărât integrarea ei, cu unele transformări, în Consiliul Ecumenic al Bisericilor. S-a păstrat acestei grupări oarecare autonomie și i s-a fixat statutul.

Totodată, s-a prelucrat problema ecclesiologică, axată pe trei teme: *Biserica, cultul și intercomuniunea*.

În 1954, a luat ființă *Institutul ecumenic de la Bossey*, din Elveția, în care Bisericile ortodoxe, în frunte cu Patriarhia ecumenică, își au reprezentanții lor, care participă la diferite dialoguri dintre Ortodoxie, Anglicanism și Protestantism.

Din 1949, Sacra Congregație a Sfântului Oficiu al Scaunului Roman, prin *Instrucțiunea «Ecclesia Catholica»*, dată la 20 decembrie 1949, cu aprobarea papei Pius al XII-lea (1939–1958), a adoptat o atitudine mai binevoitoare față de mișcarea ecumenică, permițând participarea neoficială a episcopilor, clericilor și credincioșilor catolici la unele întruniri și lucrări ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În 1952, Biserica Romano-Catolică a înființat *Conferința internațională catolică pentru problemele catolice*, iar la 5 iunie 1960 papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963), printr-un «*Motu proprio Super Dei nutu*», a creat Secretariatul pentru unitatea creștinilor, pus sub pre-

ședinția cardinalului Augustin Bea, apoi a cardinalului J. Willebrands, de origine olandeză.

2. *A II-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a întrunit la Evanston, în Statele Unite, între 15 și 31 iulie 1954. Au fost reprezentate 163 de Biserici, între ele și unele Biserici Ortodoxe. Biserica Romano-Catolică a trimis observatorii ei. Tema principală a acestei adunări a fost: *Hristos, singura speranță a lumii*, urmată de șase teme secundare, după cum urmează: *unitatea Bisericii, evanghelizarea, probleme sociale și rasiale, probleme interconfesionale, relații între grupările omenești, laicii și creștinii*.

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe au criticat cu asprime, în timpul discuțiilor, punctul de vedere susținut de protestanți, după care Bisericile sunt asimilate cu un om păcătos, dar mântuit.

3. *A III-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ținut la New Delhi, în India, între 18 noiembrie și 6 decembrie 1961. Din totalul de 198 de Biserici membre, au trimis delegați, consilieri și reprezentanți numai 170 de Biserici. În prima ședință din 19 noiembrie 1961, *Consiliul Internațional al Misiunilor* a fost integrat în Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

În ședința a doua, din 20 noiembrie 1961, au fost primite ca membre încă 23 de Biserici, între ele și Bisericile Ortodoxe: Rusă, Română, Bulgară și Polonă. Biserica Ortodoxă Sârbă a intrat în Consiliul Ecumenic al Bisericilor în ianuarie 1965.

Tema discutată la această adunare a fost: *Iisus Hristos, lumina lumii*.

Adunarea de la New-Delhi, din 1961, a lărgit «baza» doctrinară de la Amsterdam din 1948, care cerea Bisericilor «acceptarea lui Iisus Hristos ca Dumnezeu și om», dându-i un caracter trinitar, în modul următor:

«Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățească de Biserici care mărturisesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor, după Scriptură, și se străduiesc să răspundă împreună la chemarea lor comună pentru slava singurului Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh».

În genere, atât în adunarea generală de la Amsterdam, din 1943, cât și în cea de la New-Delhi, din 1961, s-a scos în evidență următorul fapt: *Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu este și nu va trebui să devină*

niciodată o supra-Biserică, adică nu este Una Sancta, despre care vorbesc Mărturisirile de credință, ci el are doar menirea să ajute Bisericile spre a-și găsi unitatea lor în Hristos.

În ceea ce privește structura organizatorică a Consiliului Ecumenic, Adunarea generală de la New-Delhi a ridicat numărul membrilor Comitetului său central de la 90, cât era la Evanston în 1954, la 100, cu 5 președinți activi.

4. *A IV-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ținut la Uppsala, în Suedia, între 4 și 20 iulie 1968, având ca temă generală un verset din Apocalipsă, XXI, 5-6: *Iată, Eu înnoiesc toate.*

Au participat peste 2.000 de reprezentanți, dar numai 730 erau delegați cu drept de vot în numele a 232 de Biserici membre, din peste 80 de țări.

Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei (devenit patriarh între 1977-1986). Din partea Bisericii Romano-Catolice au participat 15 delegați-observatori, dintre care 9 teologi au fost primiți ca delegați, alături de cei 135 de membri ai Comisiei «Credință și Organizare», putând participa la discuții, dar fără drept de vot.

Începând din ziua de 4 iulie s-au studiat, în șase secții, următoarele teme principale: 1. Sfântul Duh și universalitatea Bisericii; 2. Înnoirea misiunii; 3. Dezvoltarea economică și socială; 4. Dreptatea și pacea în relațiile internaționale; 5. Cultul adus lui Dumnezeu într-o epocă secularizată; 6. Către un nou stil de viață.

La încheierea dezbaterilor, membrii Adunării de la Uppsala din 1968 au publicat un mesaj în care declară că fac apel la unirea tuturor creștinilor pentru ca împreună să «*anticipăm împărăția lui Dumnezeu, făcând vizibil de pe acum ceva din cele ce va înnoi Dumnezeu*».

5. *A V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ținut la Nairobi (Kenya), între 23 noiembrie și 10 decembrie 1975, având ca temă: *Iisus Hristos liberează și unește.*

Au fost de față 2500 de participanți, reprezentând delegați ai Bisericilor membre, consilieri, observatori ai Bisericii Romano-Catolice, invitați de onoare, membrii personalului de conducere și administrativ al Consiliului Ecumenic al Bisericilor și numeroși reprezentanți ai presei.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație alcătuită din 12 persoane, în frunte cu mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, pe urmă patriarhul Bisericii Române.

Au participat, de asemenea, reprezentanții diferitelor culte din România.

Tema principală a fost dezbătută în șase secții. În secția a 2-a a fost dezbătută problema despre *unitatea Bisericii*, care a fost definită astfel:

«Biserica una trebuie privită ca o comunitate conciliară de Biserici locale, ele însele unite în mod autentic. În această comunitate conciliară, fiecare Biserică locală posedă în comuniune cu altele, plenitudinea catolicității și mărturisește aceeași credință apostolică; ea recunoaște, deci, că celelalte Biserici fac parte din aceeași Biserică a lui Hristos și că inspirația lor provine de la același Duh. Ele sunt legate laolaltă prin același Botez și aceeași Euharistie».

Delegații Bisericilor Ortodoxe, între ei și delegații Bisericii Ortodoxe Române, au combătut cu argumente temeinice din Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție intenția și pretenția delegaților Bisericilor protestante și anglicane de a transforma Consiliul Ecumenic al Bisericilor într-o *suprastructură eclesial-universală sau într-un sinod ecumenic al tuturor Bisericilor și denominațiunilor creștine*, deoarece episcopii Bisericilor de tip protestant și conducătorii denominațiunilor ieșite din protestantism n-au primit harul Sfântului Duh prin succesiune apostolică.

La sfârșit, în ziua de 10 decembrie 1975, participanții au adresat întregii lumi creștine un comunicat, în care, printre altele, subliniază că ei au trăit *bucuria unității*, înlăturând barierele de cultură și rasă, de sex și clasă, analizând în spirit creștin dificultățile acestor diviziuni.

Până la pregătirea celei de a VI-a Adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor au avut loc diferite întruniri ale membrilor secțiilor sale.

Cea mai importantă a fost întâlnirea dintre conducătorii Consiliului Ecumenic al Bisericilor și reprezentanții Bisericilor membre din fostele state zise socialiste, din Răsăritul Europei, care a avut loc la Budapesta, în Ungaria între 28–31 ianuarie 1980.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație în frunte cu P. S. Episcop Antonie Plămădeală, episcopul Buzăului, în

prezent Mitropolitul Ardealului, membru în Comitetul Central și în Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic.

La întrunirea aceasta s-au dezbătut probleme actuale referitoare la *pace, la dreptul națiunilor la libertate, suveranitate și independență*. Delegații au cerut cu insistență ca în raporturile dintre popoare să nu se utilizeze forța și amenințarea cu forța pentru rezolvarea litigiilor, să înceteze cursa înarmărilor și cursa pentru hegemonia mondială.

6. *A VI-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ținut la Vancouver, Canada, între 24 iulie și 10 august 1983, având ca temă principală: *Iisus Hristos, viața lumii*.

Au participat 3.000 de persoane, dintre care 850 au fost delegați ai Bisericilor membre ale Consiliului cu drept de vot.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație compusă din 15 membri în frunte cu I. P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului.

Au participat, de asemenea, și reprezentanții Bisericilor Reformată și Evanghelică-Luterană din țara noastră.

Biserica Romano-Catolică a trimis, de asemenea, delegații ei, ca observatori.

Tema principală «*Iisus Hristos, viața lumii*», a fost tratată în cadrul a patru subteme, intitulate: 1. *Viața, darul lui Dumnezeu*; 2. *Viața, biruitoare a morții*; 3. *Viața în plenitudinea ei*; 4. *Viața în unitate*.

În prima subtemă, s-a subliniat că Dumnezeu este autorul întregii creații, implicit al vieții și El ne dă nu numai viața biologică, ci și viața cea veșnică. În acest scop, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, s-a întrupat, iar prin viața, moartea și învierea Sa a reînnoit lumea, eliberând-o de moarte. Cine se ridică împotriva vieții semenilor săi, acela se ridică împotriva lui Dumnezeu, izvorul și creatorul vieții.

În subtema a 2-a, *Viața, biruitoare a morții*, referenții și vorbitorii au făcut apeluri vibrante Bisericilor din lume pentru oprirea aberantei curse a înarmărilor și punerea ei în afara legii. Lumea, creația lui Dumnezeu, nu trebuie lăsată să fie distrusă prin erorile și ambițiile conducătorilor popoarelor.

În subtema a 3-a, *Viața în plenitudinea ei*, s-a scos în relief că reștinii, care predică iubirea de oameni, au datoria de a lupta pentru lămurarea mizeriei, sărăciei, subdezvoltării și înrobirii, prin reali-

zarea înfrățirii, a dreptății sociale, a încrederii și dragostei dintre oameni și popoare.

În subtema a 4-a, *Viața în unitate*, s-a reliefat importanța Sfintei Euharistii pentru realizarea unității Bisericii și a lumii, a anticipării Învierii și a participării la viața divină.

Paralel cu acestea, în grupele de lucru, s-au discutat și alte probleme referitoare la preocupările actuale ale Consiliului Ecumenic. A VI-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Vancouver s-a încheiat la 10 august 1983 într-o atmosferă de optimism și încredere, cu convingerea că s-a realizat o nouă etapă în împlinirea lucrării de unitate, apropiere și colaborare între Bisericile creștine din lume.

7. A VII-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ținut la Canberra, Australia, între 7-20 februarie 1991 și a avut ca temă principală: "Vino, Duhule Sfânt – înnoiește întreaga creație". Delegația Bisericii Ortodoxe Române, care a fost condusă de Înalt Prea Sfințitul Daniel al Moldovei și Bucovinei, care a fost ales membru în Comitetul Central și Comitetul Executiv al acestei organizații ecumenice.

Adunarea de la Canberra a fost marcată prin prezența și punctul de vedere al reprezentanților Bisericilor din Asia și din emisfera de sud. Referatul Profesoarei Dr. Chung Hyun Kyung din Korea, care avea la bază o teologie de nuanțe panteiste, a produs o adevărată criză în sânul Consiliului. Reprezentanții Bisericilor Ortodoxe, la care s-au adăugat și reprezentanți ai altor Biserici, au protestat împotriva tendinței de relativizare a adevărului creștin și de considerare a acestuia pe același plan cu alte tradiții religioase, tendință favorizată de unele cercuri din sânul Consiliului. La o întrunire a reprezentanților Bisericii Ortodoxe ținută la Tessaloniki, Grecia, în aprilie 1998, s-a luat hotărârea ca Bisericile ortodoxe să condiționeze participarea lor în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor de revizuirea unor metode de lucru ale acestuia, precum și de reconsiderarea practicii de rugăciune ecumenică.

8. A VIII-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ținut la Harare, Zimbabwe, între 3-14 decembrie 1998, și a avut ca temă generală: "Întoarceți-vă la Dumnezeu – bucurați-vă întru

speranță”. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei, pe atunci episcop al Sloboziei și Călărașilor. Înalt Prea Sfințitul Nifon a fost ales membru în Comitetul Central și în Comitetul Executiv al Consiliului.

Adunarea de la Harare a avut mai întâi un caracter festiv, marcând jubileul de 50 de ani de la înființarea Consiliului. Printre hotărârile luate la Harare a fost și aceea de a se înființa o comisie specială care să studieze propunerile Bisericii Ortodoxe cu privire la îmbunătățirea metodelor de lucru, precum și calitatea de membru al acestui organism. Comisia specială, în care sunt reprezentate toate Bisericile Ortodoxe Autocefale, precum și Bisericile Ortodoxe Vechi Orientale, alături de un număr egal de reprezentanți ai Bisericilor de tradiție protestantă din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor, s-a întrunit pentru prima dată la Morges, Elveția, între 6-8 decembrie 1999, și a hotărât să dezbată următoarele cinci aspecte: 1) în ce constă calitatea de membru al Consiliului; 2) o revizuire a procesului de luare de decizii; 3) rugăciunea comună sau ecumenică; 4) abordarea problemelor de ordin etic și social; 5) aspecte eclesiologice. Întrunindu-se o dată pe an, comisia specială va trebui să prezinte până în 2003 un raport cu propuneri referitoare la abordarea celor cinci aspecte. Este de sperat că în urma acestui proces, Consiliul Ecumenic al Bisericilor își va îmbunătăți considerabil metoda de lucru și își va fixa noi priorități pentru activitatea sa, făcând astfel nu numai posibilă, ci și mult mai eficientă prezența și contribuția ortodoxă în cadrul său.

Biserica Ortodoxă Română a devenit membră a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la cea de a treia Adunare Generală (New Delhi, 1961) și a fost reprezentată în organele de conducere ale acestui Consiliu prin Patriarhul Justin, ca Mitropolit al Moldovei și Sucevei; Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei; Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Antonie al Ardealului; Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae al Banatului și Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei. În cadrul personalului Consiliului Ecumenic al Bisericilor au activat următorii teologi români: Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, profesor la Institutul Ecumenic din Bossey (1980–1988), pe atunci ca Dr. Dan-Ilie

Ciobotea; Pr. prof. Dr. Ion Bria între 1973–1994, în ultima perioadă ca director al unității întâi; și Pr. Dr. Ioan Sauca, începând din 1994, mai întâi secretar ortodox pentru misiune, iar din 2000, director al Institutului Ecumenic de la Bossey.

Prin deschiderea sa ecumenică, Biserica Ortodoxă Română a adus o contribuție importantă în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, făcând astfel cunoscută teologia românească peste hotare, precum și spiritul irenic al poporului român și dorința sa de pace și bună conviețuire între toți oamenii.

Conferința Bisericilor Europene

Conferința Bisericilor Europene este o organizație creștină europeană care are în vedere colaborarea și conlucrarea între Biserici, în special de ordin practic, pe tărâm religios și social obștesc între Bisericile din Europa.

Scopurile ei vizează mai multe obiective, cum ar fi: apropierea dintre creștini, printr-o cunoaștere reciprocă cât mai reală; înțelegerea între popoare; o conciliere între țările din Est și Vest, avându-se aici în vedere deosebirile de sistem economico-social și politic; promovarea vieții creștine.

Inițial, Conferința Bisericilor Europene avea în vedere doar colaborarea pe plan european pentru într-ajutorarea în slujirea care revine tuturor Bisericilor din Europa, în situația existentă la data constituirii ei. La scurtă vreme însă, Conferința Bisericilor Europene și-a extins într-un fel aria activităților și preocupărilor la nivel mondial, urmărind și colaborarea cu Bisericile din celelalte continente, în același scop, al slujirii creștine, al sprijinirii păcii și securității, pentru colaborare și într-ajutorare între oameni și popoare.

Încercări de organizare s-au făcut încă din 1957, însă constituirea oficială s-a realizat în 1959. Definitivarea structurii organizatorice s-a făcut abia pe parcurs și în special, în chip oficial, în cadrul lucrărilor celei de a patra Adunări generale de la Nyborg, Danemarca, când s-a adoptat și statutul de funcționare.

Potrivit statutului, organele de conducere ale Conferinței Bisericilor Europene sunt următoarele: Adunarea generală, care, inițial, trebuia să-și țină lucrările din doi în doi ani; ulterior s-a hotărât însă să se întrunească atunci când se socotește oportun și necesar; Prezidiul, format din 5–7 membri, aleși după criteriul geografic pe o perioadă de șase ani; Comitetul Consultativ, format din 15–21 membri, care la fiecare doi ani, în proporție de 1/3 își încetează mandatul; Secretariatul, cu rol administrativ organizatoric, în componența căruia intră un secretar general, director de studii, un casier și un secretar consilier; grupe de lucru ce pot fi constituite de Prezidiu și Comitetul consultativ — care iau hotărâri în comun, în funcție de problemele ce se ivesc.

Conferința Bisericilor Europene este autonomă, având legături cu multe organizații ecumeniste și alianțe confesionale. Cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor se află într-o relație de strânsă cooperare, în scopul realizării unei mai eficiente unități și slujiri creștine.

Orientările și obiectivele pe care și le-a propus de la o etapă la alta sunt oglindite și de temele discutate la adunările generale. Dacă la prima și la a doua Adunare generală, din 1959 și, respectiv, 1960 — problematica a avut un caracter europo-centrist, îndreptându-și atenția spre «Creștinismul european în lumea contemporană secularizată» și spre «Rolul Bisericilor europene în lumea schimbătoare», de la a treia Adunare generală, din 1962, sfera preocupărilor se lărgeste și se diversifică. Conferința Bisericilor Europene ieșind tematic din cadrul restrâns european, abordând probleme de ordin mondial, cu caracter general. În spiritul noilor orientări s-au discutat acum temele: «Trăirea împreună între continente» și «Trăirea împreună ca generații», tematică continuată și la cea de a patra Adunare generală din 1964. Adunarea din acel an are și meritul că, pe lângă elaborarea statutului, a fixat și baza doctrinară trinitară ca o condiție de participare și discuții.

În cadrul primei teme s-a făcut un istoric al dezvoltării omenirii și civilizației, concluzionându-se că, pentru păstrarea a tot ceea ce s-a realizat, este nevoie de pace, iar pe marginea celei de a doua teme s-a făcut constatarea existenței unei tensiuni între generații, care, și aceasta, trebuie aplanată pentru ca în lume să poată domni buna înțelegere.

Alte teme ce vor urma, cum ar fi: «Slujirea și împăcarea», discutată la cea de a cincea Adunare generală, din 1967, care și-a ținut lucrările la Pörschach – Austria, sau «Slujitori ai lui Dumnezeu, slujitori ai cuvântului», care s-a discutat la a șasea Adunare generală – din 1971, la Nyborg, Danemarca; ori «Fiți împlinatorii Cuvântului», de la a șaptea Adunare generală – Engelberg – Elveția –, oglindesc preocuparea de a se realiza o înțelegere și colaborare în spiritul trăirii și moralei creștine. S-a reliefat pregnant la toate aceste adunări ideea unei teologii a slujirii, insistându-se asupra sensului cultului și al Liturghiei în viața de toate zilele și asupra faptului că Bisericele și creștinii trebuie să se afle în primele rânduri ale slujitorilor societății, pentru progresul, prosperitatea și armonia ei, pentru o unitate în spiritul unității în Hristos. Se făcea, de asemenea, remarca că pacea pe pământ este posibilă ca speranță creștină și făgăduință evanghelică. În perspectiva evenimentelor deceniului opt al secolului XX, Conferința a militat pentru aplanarea conflictelor de atunci din lume, printre care, în Europa, erau cele din Irlanda și Cipru.

A opta Adunare generală, din 1979, are particularitatea că și-a ținut lucrările, pentru prima dată, într-o țară ortodoxă, în Grecia, în localitatea Chania-Creta, și are importanța cu totul excepțională că, tot pentru prima dată, tema este pur teologică, intitulându-se: «Prin puterea Sfântului Duh să fim liberi pentru a sluji lumea». Se invocau astfel harul și puterea Sfântului Duh într-o lucrare sfântă și sfințitoare. S-a recomandat intensificarea dialogurilor teologice bilaterale între Biserica Ortodoxă și Bisericele protestante, Biserica Anglicană, Vechii-Catolici, prin acestea urmărindu-se, în timp, transpunerea în viață a celor formulate în tema ce s-a susținut atunci. O contribuție deosebită și-a adus la această Conferință și delegația Bisericii Ortodoxe Române, condusă de Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist, pe atunci Mitropolit al Moldovei.

A IX-a Adunare generală a Conferinței Bisericilor Europene s-a desfășurat la Stirling, în Scoția, între 4-11 septembrie 1986, și a dezbătut tema: «Slavă lui Dumnezeu, pe pământ pace». Cu această temă Conferința Bisericilor Europene se angaja pe tărâm misionar, temă care a rămas în centrul preocupărilor acestui organism pentru multă vreme.

A X-a Adunare generală, desfășurată la Praga, Republica Cehă, între 1-11 septembrie 1992, a dezbătut tema: “Dumnezeu unește – în Hristos o nouă creație”. Această Adunare a fost marcată de schimbările petrecute în Europa Centrală și de Răsărit prin dispariția dictaturilor comuniste. Bisericele din această parte a Europei aveau acum posibilitatea să participe liber și deplin la întruniri ecumenice internaționale. Dacă până în 1989 misiunea Conferinței Bisericilor Europene a fost aceea de a oferi platformă de întâlnire și dialog între Bisericele din cele două părți ale Europei, divizată în două blocuri politice, opuse unul altuia, după 1990 misiunea acestei organizații ecumenice este de a sta în slujba Bisericilor din întreaga Europă și de a le ajuta să coopereze pe calea integrării europene.

A XI-a Adunare generală a Conferinței Bisericii Europene s-a ținut la Graz, în Austria, între 30 iunie – 4 iulie 1997, și a avut ca temă generală: “Reconcilierea – dar al lui Dumnezeu și izvor de viață nouă”. Delegația Bisericii Ortodoxe Române la Graz a fost condusă de către Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, care a fost unul din cei trei moderatori ai acestei adunări, iar apoi a fost ales membru în Comitetul Central și în Prezidiul Conferinței Bisericilor Europene.

În 1999 a avut loc integrarea Comisiei Ecumenice Europene pentru Biserică și Societate cu Conferința Bisericilor Europene, astfel că aceasta din urmă are acum câte un birou la Bruxelles, Belgia, și la Strasbourg, Franța, pentru a reprezenta interesele Bisericilor pe lângă instituțiile europene din acele orașe, adică Uniunea Europeană și respectiv Consiliul Europei.

Conferința Bisericilor Europene, cu sediul central la Geneva, are peste 125 de Biserici membre din toate tradițiile, cu excepția Bisericii Romano-Catolice. Organizația romano-catolică la nivel european, corespunzătoare Conferinței Bisericilor Europene, este Consiliul Conferințelor Episcopilor din Europa. Aceste două organizații reprezintă împreună aproape toată creștinătatea europeană și ele cooperează foarte strâns. Afară de cele șapte întruniri organizate de cele două organizații europene între 1978 și 2001, sunt încă de menționat cele două Adunări Ecumenice Europene de la Basel (1989) și Graz (1997).

Adunarea de la Basel, care a dezbătut tema: "Pace într-o dreptate" a însemnat prima întrunire a reprezentanților tuturor Bisericilor din Europa după schisma de la 1054. La Adunarea de la Graz, între 23-29 iunie 1997, cu tema "Reconcilierea – dar al lui Dumnezeu și izvor de viață nouă", au participat peste zece mii de reprezentanți ai tuturor Bisericilor din Europa, numărul participanților din România fiind de peste 1200.

Adunarea de la Graz a recomandat tuturor Bisericilor să adopte un document, prin care să fie fixate drepturile și datoriile Bisericilor unele față de altele, să se clarifice deosebirea dintre acțiunile prozelitiste și adevărata misiune a Bisericii, precum și raporturile dintre Bisericile majoritare și cele minoritare în diferitele țări ale Europei. Această recomandare s-a concretizat prin adoptarea Chartei Ecu-menice, care a fost semnată de către cei doi președinți ai Conferinței Bisericilor Europene și respectiv al Consiliului Conferințelor Episcopilor din Europa, în duminica din 22 aprilie 2001, iar Charta Ecu-menică are menirea să ofere o bază solidă pentru cooperarea dintre toate Bisericile europene.

Biserica Ortodoxă Română a fost interesată de activitatea Conferinței Bisericilor Europene încă de la începuturile acesteia; din 1962 ea participă însă oficial, permanent și activ. Biserica Ortodoxă Română a fost permanent reprezentată în forurile de conducere ale Conferinței Bisericilor Europene prin: Patriarhul Justin, pe atunci Mitropolit al Moldovei și Sucevei; Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist, pe atunci Mitropolit al Moldovei și Sucevei; Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei; Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Antonie al Ardealului; Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Teofan al Olteniei, pe atunci Episcop Vicar Patriarhal, și Înalț Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei. Mai mulți teologi români au activat în diferite comisii și comitete de lucru ale acestei organizații de la început până azi: Pr. prof. Dr. Dumitru Popescu a funcționat în perioada 1980–1988 ca director de studii în cadrul acestei organizații, iar Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță ocupă același post, începând din anul 1994.

Consiliul Ecumenic al Bisericilor coordonează activitatea ecumenică pe plan mondial, iar Conferința Bisericilor Europene pe plan

europăen. Prin prezența și activitatea sa în cadrul acestor două organizații ecumenice internaționale, Biserica Ortodoxă Română contribuie direct și substanțial la dialogul ecumenic menit să apropie Bisericile din întreaga lume pe calea împlinirii mandatului încredințat lor de către Însuși Hristos Domnul și Mântuitorul tuturor, "ca toți să fie una".

Aspectul slujirii a fost reluat și la Adunarea generală din 1986, de la Stirling, cu tema: «Slujind lui Dumnezeu, slujim oamenilor»; și s-a urmărit realizarea unui consens în înțelegerea semnificației teologice a termenului de slujire a lumii în duh religios. După modul cum s-au desfășurat discuțiile, această Adunare generală a fost considerată una dintre cele mai reușite întruniri.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. LUCRĂRI ȘI STUDII GENERALE DESPRE MÂNTUITORUL ISUS HRISTOS

Anriot, F. J. Daniélou, A. Brunot, Mgr. Cristiani et H. Daniel-Rops, *Les sources de l'histoire de Jésus*, Paris, 1961.

Anderson, Ch., C., *The historical Jesus. A continuing question*. Grand Rapids, Erdmans, Publ., 1972.

Conzelmann, *Le origini del cristianesimo. I risultati della critica storica*. A cura di B. Corsani, Torino, 1976.

Daniel-Rops, H., *Jésus en son temps*, 2-e éd., Paris, 1962, 837 p.

Diamandi, Sterie, *Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului*, 3 vol., București, 1943.

Goguel, Maurice, *Jésus*, 2-e éd., Paris, 1950.

Grant, R. M., *Le Dieu des premiers chrétiens*, trad. de l'anglais, par. A. M. Giroudout, Paris, 1971.

Kasper, W., *Jésus le Christ*, Paris, 1976.

Kraft, H., *Die Entstehung des Christentums*, Darmstadt, 1981.

Moreau, J., *Les plus anciens témoignages profanes sur Jésus*, Bruxelles, 1944. Ricciotti, J., *La vie de Jésus Christ*, Trad. fr. par M. Vaussard, Paris, 1947, 712 p.

Schweitzer, E., *Jesus Christus*, München, Hamburg, 1968.

Taylor, V., *The Life and Ministry of Jesus*, London, 1954.

Trocme E., *Jésus de Nazareth, vu par les témoins de sa vie*, Neuchâtel, 1972.

Zimmerman, H., *Jesus Christus. Geschichte und Verkündigung*, Stuttgart, 1973.

II. LUCRARI GENERALE IN LIMBA ROMÂNĂ

Dobrescu, Nic., *Istoria bisericească universală de la 1054 până astăzi*, pentru clasa a VI-a de seminar, București, 1914.

Mihălcescu, Pr. Ioan, *Istoria bisericească universală până la 1054, cu noțiuni de patrologie*, pentru clasa a V-a de seminar, ed. a 4-a, București, 1942.

Idem, *Istoria bisericească universală de la 1054 până azi*, pentru clasa a VI-a de seminar, ed. a 2-a, București, 1932. Manualul a fost publicat mai întâi de Prof. Nic. Dobrescu, București, 1914.

Mihălcescu, Irineu, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Istoria religiilor lumii*, București, 1936.

Popescu T. M., Pr. Prof. T. Bodogae și Prof. G. Stănescu, *Istoria bisericească universală, vol. I (1-1054), vol. II (de la 1054 până azi)*, București, 1956.

Popovici, Euseviu, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, trad. de Mitropolitul Atanasie Mironescu, t. I, II, III, IV, ed. 2-a, București, 1925, 1926, 1927, 1928.

Pulpea, I., (= Pr. Prof. I. Rămureanu), *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, Pr. Prof. M. Șesan și Pr. Prof. T. Bodogae, *Istoria bisericească universală, vol. I (1-1054)*, ed. 3-a, București, 1987.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Actele martirice*, București, 1987.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Preocupări și studii de teologie istorică și patristică*, în «Studii teologice», XX (1968), nr. 5-6, p. 364-388.

*** *Religious Life in Romania. Essential Information*, Bucharest, 1987.

Vasilescu, Diac. Prof. Em., *Istoria religiilor*, București, 1975; ed. 2-a București, 1982.

III. ALTE LUCRĂRI ȘI STUDII GENERALE ÎN LIMBI STRĂINE

Allatius, Leo, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione*, Colonia Agrippina (Köln), 1648.

Anastasiu, J. E., *Istoria Bisericii*, în lb. greacă, t. I-II, ed. 2-a, Tesalonic, 1979.

Bihlmeyer, C. et H. Tüchle, *Histoire de l'Eglise*, t. 1. «L'Antiquité chrétienne», adapté par Ch. Munier, 2-é ed., par D. van Dammé, Tournai, Paris, 1969; t. 2. «L'Eglise de la chrétienté», adapté par M. H. Vicaire, Mulhouse, 1963; t. 3. «L'Eglise des temps modernes», adapte par M. H. Vicaire et A. Duval, Paris, Mulhouse, 1964; t. 4. «L'Eglise contemporaine», adapté par M. H. Vicaire, Mulhouse, 1967.

Carrington, Philip, *The Early Christian Church*, 2 vol., Cambridge, 1957.

Chadwick, Henry, *History and Thought of the Early Church*, London, 1982.

Idem, *The Early Church*, Harmondsworth, Midlesex, England, 1975. Traducere în limba germană de Walter de Gruyter, sub titlul: Henry Chadwick, *Die Kirche in der antiken Welt*, Berlin, New York, 1972.

Daniel-Rops, H., *Histoire de l'Eglise*, t. I. *L'Eglise des temps classiques*, Paris, 1935; t. III. *L'ère des grands craquements*, Paris, 1930; t. IV. *L'Eglise de la Révolution*, 1. *En face de nouveaux destins*, Paris, 1960.

Daniélou, J. et H. Marrou, *Nouvelle histoire de l'Eglise*, t. I-V, cu diferiți autori, Paris, 1963-1975.

Duchesne, Louis, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. I-IV, Paris, 1911, 1923, 1924.

Fliche, Aug. et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, 24 vol., Paris, începînd din 1934, cu diferiți autori.

Freund, W. H. C., *The Early Church. From the Beginning to 461*, London, 1983.

Idem, *The Rise of Christianity*, London, 1979.

Gaudemet, Jean, *L'Eglise dans l'Empire romain (IV-V-e siècles)*, Paris, 1958.

Goff, Jacques le, *Civilizația Occidentului medieval*, trad. de Maria Holban, București, 1970. Recenzie: Pr. Prof. I. Rămureanu, în «*Ortodoxia*» XXIV (1972), nr. 1, p. 38-81.

Idem, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*, Paris, 1977.

Jaquin, A. M., *Histoire de l'Eglise*, Paris, 1948.

Jedin, H., *Handbuch der Kirchengeschichte*, Freiburg im Breisgau, 1973.

Kirsch, J. P., *Kirchengeschichte. Die Kirche in der griechisch-römischen Kulturwelt*, Band 1, Freiburg im Breisgau, 1930; Bd. IV, L. A. Veit, *Die Kirche im Zeitalter des Individualismus*, 2 bd., Freiburg in Breisgau, 1931, 1933.

Kottje, Rund B. Moeller, *Ökumenische Kirchengeschichte*, t. I, II, III, München, 1970, 1978, 1979.

Lietzman, H., *Geschichte der alten Kirche*, Bd. I-IV, Berlin. Traduction française par Andre Jundt: *Histoire de l'Eglise ancienne*, t. I-III, Paris, 1936, 1933, 1941.

Lortz, J., *Histoire de l'Eglise des origines à nos jours*. Traduit de l'allemand par M. Lefèvre, Paris, 2-e éd., Paris, 1962.

Mann, G. A., Heus und A. Nitschke, *Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte*. Bd. I-X + 2 suppl. 12 vol., Frankfurt, Wien, 1961-1965.

Pheidias, Vl., I., *Istoria bisericească*, t. I-II. *De la iconoclasm până la căderea Constantinopolului*, în limba greacă, Atena, 1973.

Posnov, M. E. *Istoria na christianskata Tărcva* (= Istoria Bisericii creștine), t. I-II, Sofia, 1933, 1935. Trad. în lb. rusă de Irène Posnov, *Istoria hristianskoj, Tėrkvi*, până la 1054, Bruxelles, 1964.

Poulet, Dom. Ch., *Histoire de l'Eglise*, t. I, 6-e éd., Paris, 1941, t. II, Paris, 1935.

Idem, *Histoire du christianisme*, t. I-IV, Paris, 1932-1934; 1966.

Stefanidis, Archim. B., *Istoria bisericească de la început până azi*, ed. 2-a, Atena, 1959, în lb. greacă.

Zeiller, Jacques, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918.

Zernov, M., *The Church of the Eastern Christians*, London, 1946.

Idem, *Eastern Christendom*, London, 1961.

IV. STUDII SPECIALE PENTRU ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

A. Izvoare

IV. B. Lucrări speciale

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Ajutoarele românești la mândstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu, 1943.

Dură, Dr. Ioan, *Dositei al Ierusalimului și contribuția lui în Țările Române și la Biserica lor*, în grecește, Atena, 1977.

Ionescu, Fr. Barbu Gr. (= pr. Prof. Ioan Rămureanu), *Conciliul II de la Vatican. Dezbaterele și hotărârile primei sesiuni*, în «Ortodoxia» XVI (1964), nr. 1, p. 3-46.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan I., *Contribuția teologilor și istoricilor Bisericii Ortodoxe Române la cunoașterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe*, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 1, p. 11-26, 16 p. A se vedea și în limba franceză (*La Contribution des théologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine à la connaissance du développement historique de l'Eglise Orthodoxe*) în «*De la Théologie Orthodoxe Roumaine, des origines à nos jours*», București, 1974, p. 85-103.

Idem, *Sfinții Apostoli Petru și Pavel, luceferi ai creștinătății*, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 5-6.

Idem, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9-10, p. 621-671.

Idem, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean*, în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 1-2, p. 15-60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învățătura despre Sfântul Duh și Biserică. Simbolul constantinopolitan*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5–6, p. 327–386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1600 de ani de la întrunirea lui*, în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285–336.

Idem, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon*, în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 3–4, p. 179–211.

Idem, *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie. Considerații istorice și dogmatice asupra poziției lor față de Ortodoxie*, în «Ortodoxia», III (1951), nr. 4, p. 586–636.

Idem, *Începutul creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu*, în «Studii teologice», XI (1959), nr. 3–4, p. 164–181.

Idem, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în «Studii teologice», XII (1960), nr. 1, p. 3–28.

Idem, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfinților Chiril și Metodie*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 17–31.

Idem, *Începuturile creștinării ungurilor în credința ortodoxă a Răsăritului. Ortodoxia la unguri până în timpul domniei regelui Ștefan cel Sfânt*, în «Studii teologice», IX (1957), nr. 1–2, p. 23–57.

Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungurilor*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1–2, p. 173–194.

Idem, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în «Studii teologice», IX (1957), nr. 5–6, p. 386–413.

Idem, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72–109.

Idem, *Tratative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe și Biserica Anglicană de la 1920 până azi*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 217–235. Traducere în limba engleză sub titlul *Direct Talks for Union, between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day* în «*The Romanian Orthodox Church and the Church of England*», Bucharest, 1936, p. 45–66.

Idem, *Primatul papal și colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 2, p. 139–166.

Idem, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 1–2, p. 69–96.

Idem, *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă*, în «Ortodoxia», V (1953), nr. 3, p. 437–500.

Idem, *Specificul Ortodoxiei în comparație cu Biserica Romano-Catolică și Protestantismul*, în «Mitropolia Moldovei», XXXII (1956), nr. 10, p. 577–600.

Idem, *Configurația actuală a creștinismului*, în «Studii teologice», I (1959) nr. 3–4, p. 119–144.

Șesan, Pr. Prof. Milan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor ortodocși români*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3–4, p. 382–394. Tradusă în l. franceză sub titlul: *Problèmes d'histoire ecclésiastique dans les ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains*, în «De la Théologie orthodoxe roumaine des origines à nos jours», Bucarest, 1964, p. 103–120.

Idem, *Die Orthodoxe Kirche – 1700–1967*, în «Le monde religieux», no. 30, Lausanne-Lezay, 1969, ch. 3, p. 108–126.

(IV) C. STUDII ȘI ARTICOLE SPECIALE

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu, 1943.

Dură, Dr. Ioan, *Dositai al Ierusalimului și contribuția lui la Țările Române și la Biserica lor*, în grecește, Atena, 1977.

Ionescu, Pr. Barbu Gr. (– Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Conciliul II de la Vatican. Dezbaterile și hotărârile primei sesiuni*, în «Ortodoxia» XVI (1964), nr. 1, p. 3–46.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan I., *Contribuția teologilor și istoricilor Bisericii Ortodoxe Române la cunoașterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe*, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 1, p. 11–26, 16 p. A se vedea și în limba franceză (*La Contribution des théologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine à la connaissance du développement historique de l'Eglise Orthodoxe*) în «De la Théologie Orthodoxe Roumaine, dès origines à nos jours», Bucarest, 1974, p. 85–103.

Idem, *Sfinții Apostoli Petru și Pavel, luceferi ai creștinătății*, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 5–6.

Idem, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9–10, p. 621–671.

Idem, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean*, în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 1–2, p. 15–60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învățătura despre Sfântul Duh și Biserică. Simbolul constantinopolitan*, în "Studii teologice", XXI (1969), nr. 5-6, p. 327-386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1660 de ani de la întrunirea lui*, în "Ortodoxia", XXXIII (1981), nr. 3, p. 285-336.

Idem, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon*, în "Studii teologice", XXII (1970), nr. 3-4, p. 179-211.

Idem, *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie*, în "Ortodoxia", III (1951), nr. 4, p. 586-636.

Idem, *Începutul creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heraclit*, în "Studii teologice", XI (1959), nr. 3-4, p. 164-181.

Idem, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în "Studii teologice", XII (1960), nr. 1, p. 3-28.

Idem, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfinților Chiril și Metodie*, în "Ortodoxia", XIX (1967), nr. 1, p. 17-31.

Idem, *Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului. Ortodoxia la unguri până în timpul domniei regelui Ștefan cel Sfânt*, în "Studii teologice", IX (1957), nr. 1-2, p. 23-57.

Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor*, în "Biserica Ortodoxă Română", XCVIII (1980), nr. 1-2, p. 173-194.

Idem, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în "Studii teologice", IX (1957), nr. 5-6, p. 386-413.

Idem, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în "Ortodoxia", VIII (1956), nr. 1, p. 72-109.

Idem, *Tratative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe și Biserica Anglicană de la 1920 până azi*, în "Ortodoxia", X (1958), nr. 2, p. 217-235. Traducere în limba engleză sub titlul *Direct Talks for Union between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day*, în "The Romanian Orthodox Church and the Church of England", Bucharest, 1976, p. 45-66.

Idem, *Primatul papei și colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican*, în "Ortodoxia", XVII (1965), nr. 2, p. 139-166.

Idem, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse*, în "Studii teologice", I (1949), nr. 1-2, p. 69-96.

Idem, *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă*, în "Ortodoxia", V (1953), nr. 3, p. 477-500.

Idem, *Specificul Ortodoxiei în comparație cu Biserica Romano-Catolică și Protestantismul*, în "Mitropolia Moldovei", XXXII (1956), nr. 10, p. 577-600.

Idem, *Configurația actuală a creștinismului*, în "Studii teologice", I (1959), nr. 3-4, p. 119-144.

Șesan, Pr. Prof. Milan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor ortodocși români*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXXIX (1971), nr. 3-4, p. 382-394. Tradusă în l. franceză sub titlul: *Problèmes d'histoire ecclésiastique dans les ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains*, în "De la Théologie orthodoxe roumaine dès origines à nos jours", Bucarest, 1964, p. 103-120.

Idem, *Die Orthodoxe Kirche – 1700-1967*, în "Le monde religieux", nr. 30, Lausanne-Leray, 1969, cf. 3, p. 108-126.

V. PRIVIND BISERICA ORTODOXĂ

Atiya, Aziz, S., *A History of Eastern Christianity*, London, 1968.

Attwater, D., *The Christian Churches of the East*, 2 vol., London, 1988.

Beck, Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959.

Idem, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980.

Chatziphotis, J. M., *Byzance et l'Eglise*, Atena, 1978.

Clément, Olivier, *Qu'est-ce que l'Eglise Orthodoxe?*, Paris, 1960; 2-e éd., Paris, 1965.

Idem, *L'Orthodoxie*, (Coll. «Que sais-je»), Paris, 1961.

Constantinopoulos, A., *Biserica creștină în democrațiile laice*, în grecește, Atena, 1959.

Costa de Beauregard, I. Bria, De Fouchauld, *L'Orthodoxie, hier et demain*, Paris, 1979.

Dahm, Chrysostomus, *Die Kirche im Osten. Macht und Pracht der Patriarchen*, Offenbarung, 1964. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Orthodoxia», XX (1968), nr. 1, p. 104-109.

Every, George, *The Byzantine Patriarchate (451-1204)*, London, 1962.

French, R. M., *The Eastern Orthodox Church*, London, 1951.

Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria patriarhatului ecumenic*, în grecește, Atena, 1953.

Heiler, Fr., *Urkirche und Ostkirche*, München, 1972.

Hernandez, A. S., *Iglesias de Oriente*, t. I-II, Santander, 1959, 1963.

Janin, R., *Les Eglises orientales et les rites orientaux*, 4-e éd., Paris, 1955.

Jugie, M., *Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal*, Paris, 1941.

Kawerau, P., *Das Christentum des Ostens*, Stuttgart, 1972.

Madey, J., *Die Ostkirchen unsere Nachbarn*. Köln, 1964.

Idem, *Die Kirche des Ostens*, Fribourg (Suisse), 1972.

Maxim de Sarddes, mitropolitul, *Le Patriarcat Oecuménique dans l'Eglise Orthodoxe*, Traduit du grec par J. Touraille, Paris, 1975.

Mayendorff, J., *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui*, Paris, 2-e éd., 1969. Ed. a 2-a în limba engleză sub titlul: *The Orthodox Church. Its Past and its Role in the World Today*, Crestwood, 1981.

Idem, *Orthodoxie et catholicisme*, Paris, 1965.

Idem, *The Orthodox Church*, London, 1963.

Runciman, St., *The Great Church in Captivity (1453-1821)*, Cambridge, 1968.

Idem, *Das Patriarchat von Konstantinopol* (până în sec. XIX), 1970, 490 p.

Sartorius, R., *L'Eglise Orthodoxe*, Paris, 1968.

Spinka, Matthew, *A History of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933.

Spuler, B., *Die morgenländischen Kirchen*, München, 1964.

Stavridis, B. Th. (Isiavridis), *Istoria Patriarhatului Ecumenic*, în limba greacă, Atena, 1967.

Idem, *Histoire du Patriarcat Oecuménique de Constantinople*, în rév. «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131-273.

Stavrinou, Leften S., *The Balkan since 1453*, New York, 1959; 2-nd éd., New York, 1961.

Stupperich, R., *Kirche im Osten*, Göttingen, 1965.

Şesan, Pr. Prof. M., *Die Orthodoxe Kirche*, în *Le monde religieux*, no. 30, Lausanne-Lezay, 1969.

Titov, T., *Situația Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent*, Chişinău, 1932.

Ware, T., *The Orthodox Church*, London, 1963.

Wries, W. de, *Der Christliche Osten in Geschichte und Gegenwart*, Würzburg, 1961.

Zaniniri, G., *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris, 1954.

Idem, *Catholicisme oriental*, Paris, 1966.

VI. ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE. STUDII GENERALE

Alzati, Cesare, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 1500*. Presentazione di Luigi Prosdocimi, Milano, 1982.

Dobrescu, Nic., *Istoria Bisericii Române pentru clasa a VII-a de Seminar*, Vălenii de Munte, 1912.

Erbiceanu, C-tin., *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888.

Giurescu, C-tin, C., *Istoria românilor*, ed. 4-a, t. I și II, București, 1942, 1943; ed. 2-a, t. III, partea I-a și a 2-a, București, 1944 și 1946.

Idem, *Istoria românilor*, t. I și II, București, 1974, 1976.

Idem, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 3-10, p. 673-697.

Giurescu, C-tin C. și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ed. 2-a, București, I, 1975.

Iorga, Prof. Nic., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. 2-a, t. I și II, București, 1929, 1933.

Meteș, Pr. Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, t. I, ed. 2-a, Sibiu, 1935.

Moisescu, Pr. Prof. Gh., Pr. Prof. Ștefan Lupșa, Pr. Prof. Alex. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, t. I și II, București, 1957.

Pascu, Șt., *Voivodatul Transilvaniei*, t. I, ed. I-a, Cluj-Napoca, 1971; ed. 2-a, Cluj, 1972; t. III, Cluj-Napoca, 1979.

Păcurariu, Pr. Prof. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, II și III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. București, 1991, 1994 și 1997.

Idem, *Începuturile mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980.

Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Manual pentru Seminariile teologice*, Sibiu, 1972.

Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1976.

VII. STUDII SPECIALE PENTRU ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Barnea, I., *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.

Idem, *Arta creștină în România*, t. I, București, 1979.

Idem, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în «Dacia», n.s. I (1957), p. 265-280.

Idem, *Creștinismul în Sciția Minor după inscripții*, în «Studii teologice», VI (1954), nr. 1-2, p. 65-112.

Baumann, Victor-Heinrich, *Nouveaux témoignages chrétiens sur les limes nord-scythiques: la basilique à martyron de basse époque romaine découverte à Niculițel (départ. de Tulcea)*, în «Dacia», n.s., XVI (1972), p. 189-192.

Braniște, Pr. Prof. *Martiri și sfinți pe teritoriul Dobrogei de azi*, în *De la Dunăre la Mare*, ed. 2-a, Galați, 1979, p. 34–62.

Bulat, Prof. Toma G., și Pr. Prof. Al. Ciurea, *75 de ani de la întemeierea Facultății de Teologie și a Institutului teologic universitar din București*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXV (1957), nr. 11–12, p. 1070–1251.

Coman, Pr. Prof. I., *Scriitori bisericești în epoca străromână*, București, 1979.

Dobrescu, Nic., *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri în țară*, București, 1906.

Idem, *Studii de Istoria Bisericii Române contemporane. I. Istoria Bisericii din România (1850–1895)*, București, 1906.

Idem, *Din istoria Bisericii Române. Secolul al XV-lea*, București, 1910.

Dragomir, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, t. I, Sibiu, 1920.

Dură, Ioan V., *Dositei al Ierusalimului și influența lui în țările române și Biserica lor*, în l. greacă, Atena, 1977.

Elian, Prof. Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe. De la întemeiere până la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 904–935.

Georgescu, Ilie, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului și țările române (veac. XVII–XVIII)*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 5–6, p. 349–362.

Giurescu, Constantin, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 673–693.

Horedt, Kurt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, în «Anuarul Institutului de studii clasice al Universității din Cluj», IV (Sibiu, 1941–1942), p. 10–15.

Ionescu, Dimitrie G., *Relațiile țărilor române cu patriarhia de Alexandria*, București, 1935.

Lupșa, Ștefan, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la 1556*, Cernăuți, 1929.

Moisescu, Diac. Gh. I., *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942.

Norocel, Epifanie (episcop), *Bazilicile din Dobrogea*, în «Glasul Bisericii», XL (1981), nr. 35, p. 345–372.

Pippidi, Prof. D. M., *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman*, în «Contribuții la istoria veche a României», ed. 2-a, București, 1967, p. 481–496.

Popescu, Prof. Emilian., *Inscripțiile grecești și latinești din secolele IX–XIII, descoperite în România*, București, 1976.

Idem, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV–VI*, în «Studii teologice», XXXII (1980), nr. 7–10, p. 590–605.

Popescu, Pr. Prof. Nic., *Chiril Lucaris și Ortodoxia română ardeleană*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7–9, p. 425–446.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Predicarea Sfintei Evanghelii la poporul român, în Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 102–132.

Idem, (Roumanie), *Le christianisme chez les Thraco-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thraco-Geto-Daces de la Péninsule Balkanique*, dans *Actes du II-e Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4–10 septembre 1976), t. II. *Histoire et Archéologie*. Edités par les soins de Radu Vulpe, București, 1980, p. 435–444, și în lucrarea: *Le Monde Thrace. Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 1976), Volume sélectif, Milan-Paris-Roma, Montreal, 1982, p. 298–307.

Idem, *Nouvelles considérations concernant la pénétration du christianisme chez les Thraco-Geto-Daces*, în «Roumanie» *Pages d'histoire*, I (1976), nos 3–4 p. 64–84. Este traducerea studiului: *Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci*, în «Ortodoxia», XXVI (1934), nr. 1, p. 164–178, 15 p.

Idem, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 3–4, p. 146–182.

Idem, *Termeni latini creștini din Simbolul lui Ulfila și din Scrisoarea lui Auxențiu de Durostorum, intrați în fondul principal al limbii române*, în «Studii teologice», XXXVI (1984), nr. 9–10, p. 681–696, 16 p.

Idem, *Sfinți și martiri la Tomis-Constanța*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 7–8, p. 935–1010.

Idem, *Martiri creștini de la Niculișel descoperiți în 1977*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 3–5, p. 464–431.

Idem, *Mișcarea audienilor în Dacia Pontică și nord-dunăreană (sec. IV–V)*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 9–10, sept.-oct., p. 1053–1070.

Idem, *Sfântul Vasile cel Mare și creștinii din Scythia Minor și Dacia Nord Dunăreană*, în vol. *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvârșirea sa*, București, 1979, p. 378–393.

Idem, *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu papa Vigiliu în chestiunea «Celor Trei Capitoale»*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXV (1947), nr. 4-9, p. 200-212.

Idem, *Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea Ortodoxiei în ținuturile românești în De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, București, 1977, p. 149-169. Vezi și ediția București, 1979, p. 146-169.

Idem, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Răsăritului în secolele XIV și XV*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1-2, p. 131-143.

Idem, *Le rôle de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dans le cadre de l'Eglise d'Orient aux XIV-e et XV-e siècles*, dans "Miscellanea historiae ecclesiasticae", VII, Louvain-la-Neuve et Louvain, 1985, p. 115-128.

Idem, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Biserici Ortodoxe. De la 1800 până la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7-10, p. 935-960.

Idem, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Țările Române*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 1-2, p. 58-80.

Idem, *La a 90-a aniversare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1975), nr. 11-12, p. 1366-1383.

Șerbănescu, Pr. Nic., *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7-10, p. 792-826.

Idem, *Patriarhul Meletie Pigas și legăturile lui cu țările române*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 11-12, p. 699-716 și LXIV (1946), nr. 7-9, p. 352-372.

Idem, *Optzeci de ani de la dobândirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 3-4, p. 247-273.

Idem, *Înființarea Patriarhiei Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11-12, p. 1384-1400.

Vulpe, Radu și Ion Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos. Din Istoria Dobrogii*, t. II, București 1968.

VIII. LITURGICĂ

Braniște, Pr. Prof. Ene, *Liturgica specială pentru Institutele teologice*, ed. I-a, București, 1980; ed. a 2-a, București, 1985.

Vintilescu, Pr. Prof. Petre, *Liturgiile bizantine privite istoric în structura și rânduiala lor*, București, 1943.

Idem, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937.

IX. PATROLOGIE

Izvoare

J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca* (prescurtat P.G.). 167 vol., Paris, 1857–1866.

Patrologia Latina (prescurtat P.L.), 222 vol., Paris, 1844–1864.

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Prescurtat CSEL, numit și *Corpus Vindobonense*, prescurtat C.V., Vindobonae (Viena), de la 1866, peste 70 de vol.

Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte (G.C.S.), sau *Corpus Berolinense*, prescurtat C.B., Berlin, din 1897, peste 50 de volume.

Lucrări și studii

Altaner, B.-a. Stuibler, *Patrologie*, 7-e Auflage, Freiburg, Basel, Wien, 1966.

Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, 2-e Auflage; I–V Bände, Freiburg im Breisgau, 1913–1932; retipărită, Darmstadt, 1962.

Cayré, F., *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l'Eglise*, t. I, Paris, 1923; t. II, 2-e éd., Paris, 1933.

Clément, Andre, *La Sagesse de Thomas d'Aquin*, Paris, 1983. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Studii teologice», XXXV (1983), nr. 7–8, p. II–VIII.

Hristu, Pang. K., *Patrologia greacă*, t. I–II, în grecește, Tesalonic, 1976, 1978.

Kashdan, A. P., *Kirche und seine Kultur*, Berlin, 1973.

Papadopoulos, St., *Patrologie*, t. I, în grecește, Atena, 1977.

Quasten, J., *Patrologia*, vol. I–III. Trad. italiană de Nello Beghin, Torino, 1978.

Testard, M., *Chrétiens latins des premiers siècles. La littérature et la vie*, Paris, 1981.

În limba română

Coman, Pr. Prof. Ioan G., *Patrologie*. Manual pentru uzul studenților institutelor teologice, București, 1956.

Idem, *Patrologie*, vol. I și II, București, 1984 și 1985.

Idem, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979.

Idem, *Preocupări patristice în literatura teologică românească*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 5–6, p. 309–339; vezi și trad. franceză,

în *"De la Théologie orthodoxe roumaine dès origines à nos jours"*, Bucarest, 1974, p. 172 ș.u.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Introducere la Fer. Augustin, Confessiones – Mărturisiri*, trad. de N. I. Barbu, București, 1984, p. 5–60 = 56 p.

Vornicescu, Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. IV–XVI*, Craiova, 1984.

Izvoare

Carmiris, J. N., Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ed. a 2-a, t. I, Atena, 1960.

Ică, Pr. Prof. Ioan, *Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopoulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenică*, în «Mitropolia Ardealului», XVIII (1933), nr. 3–4, p. 210–473.

Mihălcescu, Ion, Θεσαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας. *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche*, Leipzig, 1904.

Movilă Petru, mitropolitul Kievului, Ὁρθόδοξος Ὁμολογία – *Mărturisirea Ortodoxă*. Text grec inedit ms. Parisinus 1265; text român, ed. Buzău, 1691. Editată de Pr. Prof. N. M. Popescu și Diac. Gh. I. Moisescu, București, 1942.

Movilă, Petru, *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe (1642)*. Traducere de Prof. Alex. Elian, București, 1981.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499 = 38 p.

Lucrări auxiliare

Antonie Plămădeală, Episcop, *Biserica slujitoare, în Sfânta Scriptură, în Sfânta Tradiție și în Teologia contemporană*. Extras din «Studii teologice», XXIV (1932), nr. 5–8, p. 325–639.

Andrutsos, Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, Trad. de D. Stăniloae, Sibiu, 1920.

Bilan de la théologie du XX-e siècle, sous la direction de R. van der Gucht et H. Vorgrimler, 2 vol., Tournai Paris, 1970, 1971.

Chițescu, Prof. N., Pr. Prof. Isidor Todoran, Pr. Prof. I. Petreută, *Teologia dogmatică și simbolică*, t. I și II, București, 1958.

Evdokimov, Paul, *L'Orthodoxie*, Neuchâtel (Suisse), 1965.

Lossky, Vl., *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944. În limba germană: *Die mystische Theologie der morgenländischen Kirche*, 1961.

Mihălcesco, Pr. I., *La Théologie symbolique du point de vue de l'Eglise Orthodoxe Orientale*, Bucarest-Paris, 1932.

Stăniloae, Pr. Prof. D., *Teologia dogmatică ortodoxă pentru Institutetele teologice*, t. I, II, III, București, 1978.

XI. SINOADE ECUMENICE ȘI LOCALE

Izvoare

Albergio, J., P. P. Ioannou, C. Leonardi, P. Prodi, H. Jedin, *Conciliorum Oecumenicorum decreta*, Freiburg im Breisgau, 1962, ed. 3-a, Bologna, 1933.

Hefele, Ch. -J. et Dom. H. Leclercq, *Histoire des conciles. Studii și texte*, 18 vol., Paris, 1907-1921. T. IX redactat de P. Richard; t. X, de A. Michel.

J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae et Venetiis, 1759-1798, continuată de J. B. Martin et L. Petit, până la conciliul I Vatican, 1830, Paris și Leipzig, 1901-1912.

Lucrări și studii

Dumeige, C., *Histoire des Conciles Oecuméniques*, Paris, 1963.

Dvornik, F., *The General Councils of the Church*, London, 1964.

Jedin, Hubert, *Brève histoire des conciles*, Paris, 1960.

Idem, *Ecumenical Councils of the Catholic Church*, London, 1980.

Margull, H. J., *Die ökumenischen Konzile der Christenheit*, Stuttgart, 1961.

În limba română

Rămureanu, Pr. prof. Ioan, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean*, în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 1-2, p. 15-60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învățătura despre Sfântul Duh și Biserică. Simbolul constantinopolitan*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5-6, p. 327-386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). 1600 de ani de la întrunirea lui*, în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285-336.

Idem, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 3-4, p. 146-182.

Idem, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în «Studii teologice», XV (1963), nr. 5-6, p. 266-316.

Idem, *Creștinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfârșitul secolului al IV-lea. Sinodul de la Sirmium din 338 și Sinodul de la Acvileea, din 381*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 7–8, p. 408–450.

Ioniță, Diac. Asist. Viorel, *Sinodul al VI-lea ecumenic și importanța lui pentru ecumenismul actual*, în «Studii teologice», XXX (1978), nr. 5–8, p. 363–484; Prefața de Pr. Prof. Dr. I. Rămureanu, p. 357–364.

XII. ISTORIA PAPILOR

Izvoare

Mirbt, Karl, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, 5-e Auflage, Tübingen, 1961.

Lucrări auxiliare

Bastien, C., *Les 262 papes. Les Souverains Pontifes de l'Eglise Catholique Romaine et Apostolique*, Montréal, 1982.

Gaspar, E., *Geschichte des Papsttums*, t. I–II, Tübingen, 1930–1933.

Mercier, J., *Vingt siècles d'histoire du Vatican*, Paris, 1976, 530 p.

Pastor, Louis, *Geschichte des Papsttums seit dem Ausgang des Mittelalters*, 16 Bände, 1886–1933. Trad. franc. par H. del Medico, sub titlul: *Histoire des papes depuis la fin du Moyen Age*, t. I–XIX, 6-e éd., Paris, 1925–1928; t. XIX, 3-e éd., Paris, 1938.

Ranke, L. von., L. Pastor, J. Haller, Fr. Seppelt et C. Flaconi, *Storia dei papi*, Roma, 1973, 734 p.

Seppelt, F., X. -G. Schweiger, *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 1964.

Papi din secolele XIX și XX

Balducci, E., *Papa Giovanni*, Firenze, 1964.

Chelini, J., *Les nouveaux papes*, Paris, 1978.

Haiward, F., *Leon XIII*, Paris, 1937.

Hales, B. E., *Pope John and his Revolution*, London, 1965.

Monetti, G., *Leone XIII*, 3 vol., Roma, 1942.

Neuvecelle, J., *Jean XXIII une vie*, Paris, 1969.

Soderini, E., *Il pontificato di Leone XIII*, 3 vol., Milano, 1932–1933.

Schmidlin, Joseph, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, 4 Bd., München, 1933–1939. Trad. française de L. Marchal, sub titlul: *Histoire des papes de l'époque contemporaine*, 4 vol., Lyon-Paris, 1938–1940.

William, F. M., *Vom jungen A. Roncalli zum Papst Johannes XXIII*, Innsbruck, 1967.

XIII. IMPERIUL ROMAN

- Albertini, Eugène, *L'Empire romain*, 4-e éd., Paris, 1930.
- Aymard, André et J. Auboyer, *Rome et son empire*, 2-e éd., Paris, 1956.
- Homo, Leon, *Histoire romaine*, t. III. *Le Haut Empire*, Paris, 1933.
- Maşkin, N. A., *Principatul lui Augustus. Originea şi conţinutul său social*, Trad. de S. Samarian, Bucureşti, 1954. Recenzie I. Rămureanu, în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 2, p. 298–303.
- Petit, Paul, *Histoire générale de l'Empire romain*, Paris, 1974.
- Piganiol, A., *Histoire romaine*, t. IV, 2: *L'Empire chrétien*, (325–395), (*Histoire générale*, G. Glotz), Paris, 1947.
- Tudor, D., *Figuri de împăraţi romani*, vol. I–II, Bucureşti, 1974; vol. III, Bucureşti, 1975.
- Zeiller, J., *L'Empire romain et L'Eglise*, (*Histoire du monde* par E. Cavaignac, t. V, 2), Paris, 1928.

XIV. IMPERIUL BIZANTIN

Lucrări şi studii generale în limbi străine

- Amantos, K. I., *Istoria Imperiului bizantin*, în limba greacă, T. I (395–867), Atena, 1939; t. II (863–1204), Atena, 1947.
- Balanos, D., *Scritorii bizantini*, în limba greacă, Atena, 1951.
- Baynes, Norman, S., *The Byzantine Empire*, London, New York, 1958.
- Bréhier, L., *Le monde byzantin*: I. *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1947; II. *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1948; III. *La civilisation byzantine*, Paris, 1950, Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 1, p. 121–127.
- Diehl, Ch., *Histoire de l'Empire byzantin*, 12-e éd., Paris, 1934.
- Idem, *Figuri bizantine. Marile probleme ale Imperiului bizantin*, Trad. de I. Zarea, t. I–II, Bucureşti, 1969.
- Diehl, Ch. et G. Marcais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, în «*Histoire du Moyen Âge*», t. III, Paris, 1936.
- Idem, *Histoire du Moyen Âge* (coll. Glotz, t. IX, 1), *L'Europe orientale de 1081–1453*, Paris, 1936–1945.
- Goubert, P., *Byzance avant l'Islam sous les successeurs de Justinien*: t. I. *Byzance et l'Orient*, Paris, 1951; t. II. *Byzance et l'Occident*, Paris, 1955; t. III. *La vie byzantine*, Paris, 1965.
- Gouillard, J., *Etude sur la vie religieuse à Byzance*, Paris, 1975.

Grabar, André, *L'âge d'or de Justinien. De la mort de Théodose à l'Islam*, Paris, 1966, 409 p. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 1, p. 92-94.

Iorga, N., *Histoire de la vie byzantine*, t. I-III, Bucurest, 1934. Trad. în românește de Maria Holban, București, 1974.

Idem, *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine*, ed. Mihai Berza, București, 1971. Trad. în românește de Liliana Iorga-Pippidi, București, 1932.

Krumbacher, K., *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 2-e Auflage, München, 1897.

Lemerle, Paul, *Histoire de Byzance*, Paris, 1943, 9-e éd., Paris, 1975. Recenzie I. Pulpea-Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 9, p. 452-456.

Meyendorff, J., *Byzantine Theology*, New York, 1974.

Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, 2-e Auflage, München, 1952. În limba franceză: *Histoire de l'Etat byzantin*. Trad. fr. par J. Goullard; Paris, 1966. Trad. engleză: *History of the Byzantine State*, by J. Hussey, 2-nd éd., Oxford, 1968.

Palanque, J. -R., *Le Bas-Empire* (Coll. «Que sais-je?»), no. 1455, Paris, 1971.

Runciman, S., *La civilisation byzantine, 330-1453*, trad. par E. Levy, Paris, 1934.

Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople, 1453*; Cambridge, 1965, trad. în rom. de Prof. Alex. Elian, București, 1971.

Schlumberger, G., *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs, 1453*, Paris, 1952.

Vasiliev, A. A., *Histoire de l'Empire byzantin*, trad. par P. Brodin et Bourguina, t. I-II, Paris, 1932.

XIV. STUDII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Lucrări în limba română

Barnea, I., Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982.

Barnea, I., Oct. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971.

Elian, Prof. Alex. *Bizantinologia în preocupările teologiei ortodoxe românești*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 5-6, p. 340-452.

Sibiescu, Pr. Vasile, *Împăratul Justinian și ereziile*, București, 1938.

Șerban, N., Tanașoca, *Literatura Bizanțului*, București, 1971.

Bibliografie pentru cruciade

- Beek, h. G., *Die byzantinische Kirche im Zeitalter der Kreuzzüge*, la J. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, band III, Freiburg im Breisgau, 1968.
- Bréhier, L., *L'Eglise et l'Orient au Moyen Âge. Les Croisades*, 5-e éd., Paris, 1928.
- Mayer, H. E., *Geschichte der Kreuzzüge*, 4-e Aufl., 1976.
- Prawer, J., *Histoire du Royaume latin de Jérusalem*. Traduit de l'hébreu, par C. Nahon, t. I, et II, Paris, 1969, 1960, Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», București, XXIV (1972), nr. 1, p. 77-81.
- Richard, G., *Orient et Occident au Moyen Âge. Contacts et relations (XII-XV s.)*, London, 1976.
- Riley-Smith, L. et J. *The Crusades. Idea and Reality, 1095-1247*, London, 1981.
- Runciman, S. *Geschichte der Kreuzzüge*, 3 vol., München, 1957-1960.
- Schlumberger, G., *Byzance et les Croisades*, Paris, 1927.

În limba română

- Columbeanu, S. și Valentin, R., *Cruciadele*, București, 1971.
- Grămadă, Ilie, *Cruciadele*, București, 1961.
- Pall, Fr., *Curs de istorie universală. Cruciadele (sec. XI-XIII)*, Cluj, 1948.
- Cazan Florentina, *Cruciadele*, Ed. Acad. Rom., București 1990.

Încercările de unire: secolele XII-XV

- V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)* (Archives de l'Orient Chrétien, 16), Paris, 1976.
- J. Gill, *Church Union: Rome and Byzantium (1204-1453)*, London, 1979.
- Idem, *The Church Union of the Council of Lyon*, London, 1974.
- Idem, *The Church Union of the Council of Lyon (1274), Portrayed in Greek Documents*, in «Orientalia Christiana Periodica», 40, (1974), p. 5-45.
- Roberg, B., *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274)*, Bonn, 1964.

Unirea de la Florența (1438-1439):**Izvoare:**

- Concilium Florentinum*, 7 vol., Roma, 1940-1958.
- J. Gill. *Quae supersunt actorum graecorum Concilii Florentini, Romae*, 1953.

Vitalien Laurent, *Les «Mémoires» du grand ecclésiastique de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Paris, 1971, 710 p.

Studii

J. Décarreaux, *L'Union des Eglises au Concile de Ferrare-Florence*, Chevetogne, 1965.

J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959.

Labande, E. R., P. Outuline, *Le Grand Schisme et la crise conciliaire, (1378-1479)*, I-II, (*Histoire de l'Eglise*, par Aug. Fliche et V. Martin, 14), 1962-1964.

Teodor, M. Popescu, *Cum s-au făcut «unirile» cu Roma*, în «Ortodoxia» București I (1949), nr. 2-3, p. 120-142.

Idem, *La o sută de ani după schismă*, în «Studii Teologice», VII (1938-1939), p. 46-89; VII (1940), p. 77-104.

Idem, *Contribuțiuni la istoria încercărilor de unirea Bisericilor. Tratatule de la 1337-1339*, în «Studii teologice», I, (1930), nr. 3, p. 23-79.

Idem, *Cucerirea Constantinopolului de către latini ca mijloc de unire a Bisericilor (sec. XI-XIV)*, în «Studii teologice», I (1929), nr. 1, p. 48-142.

Tsirpanlis, C. N., *Mark Eugenicus and the Council of Florence. A Historical Reevaluation of his Personality*, Thessalonica, 1974.

H. Vasiliadis, *Marcu Eugenicul și unirea Bisericilor*, în grecește, Atena, 1972.

XV. IMPERIUL TURC

Ali, Mehmed, Mustafa, *Istoria turcilor*, București, 1976.

Babinger, Franz, *Mahomet II le conquérant et son temps (1452-1481)*, trad. par H. E. Del Medico, Paris, 1954, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4, p. 586-592.

Decei, Aurel, *Istoria imperiului otoman, până la 1656*, București, 1978.

Iorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 volume, Gotha, 1908-1913.

Mantran, R., *Histoire de la Turquie*, 3-e éd., Paris, 1968.

Werner, E. und W. Markov, *Geschichte der Turken, von den Anfängen bis zu Gegenwart*, Berlin, 1977.

XVI. REFORMATORII

Martin Luther

Benz, Ernest, *Wittenberg und Byzanz und Geist und Leben der Ostkirche*, Marburg, 1949.

Boisset, J., *Histoire du protestantisme*, Paris, 1930.

Boyer, Ch., *Luther, sa doctrine*, Roma, 1970.

Carmiris, J. N., *Ortodoxie și Protestantism*, în limba greacă, Atena, 1937.

Chadwick, O., *The Reformation*, Harman Asworth; Middlesex, England, 1975.

Dunstan, L., *Le Protestantisme*, Paris, 1968.

Heger, H., *Blütezeit des Humanismus und Reformation*, München, 1978. LII, 943 p.

Heyer, Fr., *Der Pietismus im Gestalten und Wirkungen*, Münster, 1975.

Jobert, A., *De Luther à Mohila*, Paris, 1974.

Léonard, E. G., *Histoire générale du Protestantisme*, t. I, *La Réformation*; t. II–III, *L'établissement*, Paris, 1961–1964.

Lortz, J., *La Réforme de M. Luther*, 2 vol., Paris, 1963, 1064 p.

Oțetea, Andrei, *Renășterea și Reforma*, București, 1941; ed. a 2-a, București, 1968.

Idem, *Renășterea*, București, 1964.

Pariset, J. -D., *Humanisme, Réforme et diplomatie*, Strassbourg, 1981.

Strohl, H., *Luther. Sa vie et sa pensée*, Neuchâtel-Paris, 1951.

Vinay, Valdo, *La Riforma protestante*, Brescia, 1992, 448 p.

Ulrich Zwingli

Büsser, Fr., *L'image catholique de Zwingli*, Zürich, 1968, 432 p.

Courvoisier, Jacques, *Zwingli, théologien réformé*, Neuchâtel (Suisse), 1965. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XVIII (1966). nr. 1, p. 135–140.

Gestrich, C., *Zwingli als Theologe. Glaube und Geist beim Züricher Reformator*, Zürich, 1967.

Locher, G. W., *Huldreich Zwingli in neuer Sicht*, Zürich, 1969.

Jean Calvin

Boyer, Ch., *Calvin et Luther*, Rome, 1993..

Bucsay, M., *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stoccarda, 1959.

Calvin, J., *Opera selecta*, 5 vol., Genève, 1962.

Cardier, J., *Calvin*, Paris, 1966.

- Guerdan, R., *La vie quotidienne à Genève au temps de Calvin*, Paris, 1973.
- Joutard, Ph. -J. Estebe, *La Sainte Barthelemy ou les résonances d'un massacre*, Neuchâtel, 1976.
- Mac Donnel, J. *Calvin*, London, 1967, 420 p.
- McNeill, J. T., *The History and Character of Calvinism*, 2-nd éd., New York, 1967.
- Schmidt, A. M., *Calvin ou la pensée calvinienne*, Paris, 1957.
- Vendel, François, *Calvin. Source et évolution de sa pensée religieuse*, Paris 1950. Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299-306.
- Idem, *Calvin et l'humanisme*, Paris, 1976.

XVII. REFORMA ÎN ANGLIA. ANGLICANISMUL

- Bivort de la Saudée, Jaques de, *Anglicans et catholiques. Le problème de l'union anglo-romaine (1833-1933)*, Paris, 1949; vol. II: *Documents sur le problème de l'union anglo-romaine (1921-1927)*, Paris, 1949, Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 317-321.
- Hailler, W., *The Rise of Puritanism*, 2-nd ed., 1957.
- Haugaard, W. P., *Elisabeth and the English Reformation*, Cambridge, (Gr. Br.), 1968.
- Hill, C., *Puritanism and Revolution*, London, 1958; reeditată 1969.
- Hughes, P., *The Reformation in England*, 3 vol., London, 1950-1954.
- Maurois, Andre, *Histoire d'Angleterre*, Paris, 1937.
- Mayfield, Guy, *The Church of England. Its Members and Its Business*, London, 1958.
- Milward, P., *Religion of the Elizabethan Age*, London, 1977.
- Moorman, J. H. R., *A History of the Church in England*, 2-nd ed., London, 1967.
- Idem, *L'Anglicanisme et la communion anglicane (Anglicanisme)*, Traduit de l'anglais par J. Marrou, Paris, 1961.
- Moraru, Pr. Prof. Alex., *Biserica Angliei și Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română*, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 4, p. 562-634, XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9-155; Prefață de Pr. Prof. I. Rămureanu, p. 551-561.
- Neil, Stephen, *Anglicanism*, London, 1977.
- Popescu, Prof. Teodor M., *Raporturile dintre ortodocși și anglicani din secolul XVI până în 1920*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 177-194.

Rămureanu, Pr. Asistent I., *Tratatative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe și Biserica Anglicană de la 1920 până azi*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 217–235. Traducere în limba engleză sub titlul: *Direct Talks for Union between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day*, în «*The Romanian Church and the Church of England*», Bucharest, 1976, p. 45–66.

Simon, Marcel, *L'Anglicanisme*, Paris, 1969.

Stavridis, B. Th., *Orthodoxy and Anglicanism*, London, Transl. by Colin Davey, London, 1966.

Trembelas, P., *Istoria Reformei în Biserica Anglicană*, în grecește, Tesalonic, 1956.

Wand, J. W. C., *The Anglican Communion. A Survey*, London, 1948.

Idem, *Anglicanism in history and today*, London, 1961.

XVIII. SECTE NOI ÎN ANGLICANISM ȘI PROTESTANTISM

Quakerii. Metodiștii. Herrnhuterii. Swedenborgienii

Quakerii

Braithwaite, W. C., *The Beginning of Quakerism*, ed. revăzută, London, 1965.

Idem, *The second period of Quakerism*, London, ed. rev., 1961.

Etten, H. von., *George Fox et les Quakers*, Paris, 1956.

Grubg, E., *Qu'est-ce que le quakerisme (What is Quakerism?)*, 4-e éd., Paris, 1940.

Metodiștii

Bartrand, Cl. J., *Le Méthodisme*, Paris, 1971.

Bucke, E. S., *The History of American Methodism*, 3 vol., New York, 1964.

Davies, R. E. and E. G. Rupp, *A History of the Methodist Church in Great Britain*, t. I, London, 1965.

Gorce, A. de la, *John Wesley, maître d'un peuple*, Paris, 1940; reeditată în 1965.

Outler, A. C., *John Wesley*, New York, 1964.

Herrnhuterii

Blanke, F., *Zinzendorf und die Einheit der Kinder Gottes*, Basel, 1950.

Buitenen, M. P. et colab., *Unitas Fratrum*, Utrecht, 1975, 482 p.

Swedenborgienii sau «Biserica cea nouă»

La Eusebiu Popovici, *Istoria Bisericească universală*, trad. de mitrop. Atanasie Mironescu, vol. IV, ed. 2-a, București, 1928, p. 77-78.

XIX. BISERICA VECHILOR-CATOLICI

Clément Lialine, D., *Vieux-catholiques et orthodoxes en quête d'une union depuis trois quarts de siècle*, în «Istina», 1958, nr. 1, p. 22-56.

Kury, Urs, *Die Altkatholische Kirche. Ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen*. Berna, 1966.

Maximos al Sardelor, Mitropolit, *Vechii-Catolici și Ortodoxia*, în grecește, ed. II-a, Atena, 1966.

«Mărturisirea de credință» a Conferinței internaționale de la Utrecht, și Berna. Trad. de Pr. Ion Săbăduș, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4, p. 650-657.

XX. PATRIARHIILE RĂSĂRITULUI: ALEXANDRIA, ANTIOHIA, IERUSALIM

Dură, Ioan, *Dositei al Ierusalimului și contribuția lui la Țările Române și Biserica lor*, în grecește, Atena, 1977, 292 p.

Epistola enciclică a Bisericii una, sfântă, catolică și apastolică, către ortodocșii de pretutindeni, 6 mai 1848, tradusă de prof. Teodor M. Popescu, după textul grec cu traducere franceză din J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 40, Paris, 1909. Col. 377-418 ca răspuns la Enciclica papei Pius al IX-lea (1846-1838), cu titlul: *Ad Orientales. In suprema Petri Sede*, 6 ian. 1848.

Hajjar, J., *Le christianisme en Orient. Etudes d'histoire contemporaine*, 1648-1969, Bayrouth, 1976.

Mazarakis, G., *Biserica Ortodoxă din Egipt*, în limba greacă, Alexandria, 1932.

Papadopoulos, Hr., *Istoria Bisericii Alexandriei (62-1934)*, în limba greacă, Alexandria, 1935.

Idem, *Istoria Bisericii Ierusalimului*, Ierusalim și Alexandria, 1910.

Papamihail, Gr. și G. Trandafilakis, *Istoria Bisericii Antiohiei (După notele mitropolitului Atenei, Hr. Papadopoulos)*, Alexandria, 1931.

Wries, W. de, *Orthodoxie et catholicisme*. Traduit de l'allemand par J. Houel. Tournai, 1963.

Idem, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg-München, 1963.

În limba română

Ionescu, D. G., *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935.

Rămureanu, Diac. Asistent, I., *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Țările Române*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 1-2, p. 59-80.

Stăniloae, D., *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române*, Cernăuți 1929.

XXI. MIȘCAREA ECUMENICĂ

Barot, M., *Le Mouvement Oecuménique* (Coll. «Que sais-je?»), Paris, 1967.

Congar, M. J., *Chrétiens désunis. Principes d'un oecuménisme catholique*, Paris, 1927.

Faye, E. H., *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement*, 2 col., 1948-1968, London, 1970.

Jung, N., *Bilan de l'oecuménisme contemporain*, Tours, 1971.

Krüger, H., *The Life and Activities of the World Council of Churches*, în *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement*, t. 1-2, 1948-1968, London, 1971.

Rous Ruth, and Gh. Neill, *A History of the Ecumenical Movement*, t. I-II, 2-nd ed., London, Philadelphia, 1967, 1970.

Stavridis, V. T., *Istoria Mișcării ecumenice*, în limba greacă, Atena, 1964.

Visser't Hooft, Wilhelm Adolf, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches*, Geneva, 1982.

În limba română

Chițescu, Prof. N., *Mișcarea Ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1-2, p. 3-59.

Rămureanu, Pr. prof. I., *Atitudinea Bisericii Romano-Catolice față de Mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1-2, p. 153-180.

Șerbănescu, Pr. Niculae I., *Biserica Ortodoxă Română și Mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1-2, p. 153-180.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	3
Introducere – Obiectul, definiția, scopul. Importanța Istoriei bisericești universale. Împărțirea ei	5

PARTEA ÎNTÂI DE LA ÎNCEPUTURILE CREȘTINISMULUI PÂNĂ ÎN ANUL 1054

PERIOADA I

Împrejurările politice și sociale la apariția creștinismului.	
Starea lumii greco-romane	11
Starea lumii iudaice la apariția creștinismului. Cauzele care au înlesnit răspândirea creștinismului	15
<i>Iisus Hristos, Mântuitorul lumii</i>	19
Mesia – Iisus Hristos și învățătura Sa	19
Evenimentele mai însemnate din viața Mântuitorului	20
Întemeierea Bisericii creștine	24
Răspândirea creștinismului	27
Răspândirea creștinismului prin Apostoli și ucenicii lor	29
Activitatea Sfântului Apostol Petru	36
Activitatea Sfântului Apostol Pavel. Călătoriile misionare și Sinodul apostolic	41
Viața și cultul creștin în epoca apostolică și post-apostolică	48
Organizarea Bisericii în primele veacuri: ierarhia, disciplina și sinoadele	53
<i>Persecuțiile</i>	60
Persecuțiile contra creștinilor. Cauzele și desfășurarea lor până la împăratul Comodus	60
1. Cauzele generale ale persecuțiilor	60
2. Persecuțiile contra creștinilor	62
3. Persecuțiile de la împăratul Septimiu Sever până la Dioclețian ..	64
4. Urmările persecuțiilor	68
Raporturile învățăturii creștine cu filosofia păgână	69

Formarea canonului Noului Testament. Sfânta Tradiție	71
Apologetii creștini	75
<i>Ereziile</i>	79
Erezii din primele trei secole	79
1. Ereziile iudaizante	79
2. Iudeo-gnosticii	79
3. Simon Magul	80
4. Erezii provenite din gnoza păgână și unele idei iudaice și creștine	81
5. Erezii ivite în sânul Bisericii	85
<i>Cultura teologică. Părinții apostolici</i>	88
Școlile catehetice	93
Cultul și viața creștină până la Constantin cel Mare	97
Începuturile monahismului și sărbătorile creștine în primele trei veacuri	104

PERIOADA A II-A (325—787)

(Biserica în epoca Sinoadelor ecumenice)

Biserica în timpul lui Constantin cel Mare	107
Biserica în timpul urmașilor Sfântului Constantin cel Mare	112
<i>Răspândirea creștinismului în Europa, Asia și Africa</i>	119
Răspândirea creștinismului în Europa	119
Răspândirea creștinismului în Asia	129
Răspândirea creștinismului în Africa	131
<i>Sinoadele ecumenice</i>	133
Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea (325)	133
Ereziea lui Macedoniu. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381)	141
Hotărârile Sinodului II ecumenic. Combaterea apolinarismului	146
Nestorianismul. Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431)	150
Monofizismul. Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451)	156
Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553	161
Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene	165
Monotelismul. Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680—681). Sinodul II trulan (quinisext) din 691—692	173

Iconoclasmul. Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787)	180
Importanța Sinoadelor ecumenice	187

<i>Cultura teologică în Răsărit și Apus</i>	194
Părinții bisericești: Sfântul Atanasie și Sfântul Vasile cel Mare	194
Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul	198
Sfântul Ioan Hrisostom	201
Părinții și scriitorii bisericești din Apus: Sfântul Ambrozie și Fericitul Ieronim	205
Fericitul Augustin	210
Cultura teologică în Răsărit în secolele V–VIII	217
Cultura teologică în Apus în secolele V–VIII	222

PERIOADA A III-A (787–1054)

Popoare creștinate de Bizanț: sârbii, bulgarii și moravii	225
Creștinarea rușilor și a ungurilor	231
Organizarea Bisericii în secolele IV–XI. Patriarhatele. Sinoadele	236
Cultul divin. Deosebiri între Răsărit și Apus în secolele IV–XI	242
Viața bisericească, disciplina și monahismul în Răsărit și Apus în secolele IV–XI	248
Cauzele și desfășurarea Schismei dintre Răsărit și Apus de la 1054	253

PARTEA A DOUA DE LA ANUL 1054 PÂNĂ ASTĂZI

PERIOADA A IV-A (MEDIEVALĂ)

<i>Confruntarea dintre Ortodoxie și Catholicism</i>	263
Starea religioasă în Răsărit și Apus după Schismă	263
Cruciadele	268
Încercări de unire a Bisericilor în secolele XI–XV	279
1. Încercări de unire în secolele XI și XII	279
2. Încercări de unire în secolele XIII și XIV	281
3. Încercări de unire în secolul al XV-lea	285
Sinodul unionist de la Ferrara-Florența (1438–1439)	286
Biserica Ortodoxă Română în secolele XI–XV	295
Organizarea Bisericilor Ortodoxe locale	300
Monahismul în Răsărit în secolele XI–XIV. Isihasmul	307

<i>Erezi în Răsărit și Apus în secolele XI–XIV</i>	317
Erezi în Răsărit	317
Erezi în Apus	320
<i>Monahismul în Apus în secolele XI–XIV</i>	323
Inchiziția	330
<i>Viața Bisericii apusene</i>	333
1. Reformele papei Grigorie al VII-lea	333
2. Cearta pentru investitură	336
3. Mărirea și decăderea puterii papale	337
Cultura teologică în Răsărit în secolele XI–XV	343
1. Scriitori bizantini mai însemnați în secolele XI–XII	343
2. Scriitori bizantini mai însemnați în secolele XIII–XV	346
Cultura teologică în Apus în secolele XI–XV	358
Bisericile vechi-orientale în secolele XI–XV	373
Bisericile vechi-orientale în prezent	379
Relațiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile vechi-orientale	384
Căderea Constantinopolului sub turci	386
Biserica Ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea	392
<i>Starea Bisericii Apusene înainte de Reformă</i>	401
1. Captivitatea babilonică a papilor (1309–1377)	401
2. Marea schismă papală din Apus (1378–1417)	403
3. Sinoadele conciliariste de la Pisa, Constanța și Basel	404
PERIOADA A V-A (MODERNĂ)	
<i>Starea Bisericii înainte de Reformă</i>	409
Cauzele Reformei protestante	409
Premegătorii Reformei: John Wycliff, Jan Hus, Savonarola	415
<i>Reforma lui Martin Luther</i>	427
Răspândirea Reformei protestante	431
Sistemul teologiei protestante	434
<i>Alți reformatori</i>	438
1. Ulrich Zwingli și învățătura lui	440
2. Jean Calvin și învățătura sa	443

<i>Reforma în Anglia. Cauzele și urmările ei</i>	453
1. Biserica Angliei sub Henric al VIII-lea	453
2. Introducerea Reformei anglicane sub Eduard al VI-lea	457
3. Restabilirea Reformei anglicane sub regina Elisabeta	458
4. Urmările Reformei anglicane	460

<i>Biserica Ortodoxă sub stăpânirea turcească în secolele XVI-XVIII</i>	462
Încercările turcilor de a converti pe creștini la mahomedanism	462
Încercări de atragere a ortodocșilor la catolicism	469
Încercările de atragere a ortodocșilor la protestantism	479
Istoria patriarhului ecumenic Kiril Lukaris	481
Însemnătatea patriarhului Kiril Lukaris	484
Patriarhul de Constantinopol Samuil I și reforma lui	487
Cultul și viața creștină după căderea Constantinopolului (1453)	491
Cultura teologică. Scriitori bisericești în Răsărit	494
Scriitori bisericești	496
Sinoadele ortodoxe din secolul al XVII-lea	504
Sinodul de la Ierusalim din anul 1672	509
Mărturisirile de credință din secolul al XVII-lea contra calvinistilor și protestanților în general:	511
1. Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos (1625)	511
2. Mărturisirea Ortodoxă a Mitropolitului Petru Movilă (Iași, 1642)	512
3. Mărturisirea patriarhului Dositei al Ierusalimului – «Pavăza Ortodoxiei» (1672)	514

<i>Biserica Apuseană și Contrareforma. Sinodul de la Trident</i>	516
Ordinul iezuiților. Alte ordine monahale noi	520
Organizarea Ordinului iezuiților	522

PERIOADA A VI-A (CONTEMPORANĂ)

Dezvoltarea protestantismului; misiuni protestante între păgâni	531
Neoprotestanții	539
Dezvoltarea anglicanismului	543
Cultura teologică anglicană	548
Dezvoltarea catolicismului	550
1. Dezvoltarea catolicismului	550
2. Conciliul I Vatican (1870)	554

3. Dogme noi în Biserica Apuseană	556
4. Înființarea Bisericii vechilor-catolici	557
5. Conciliul II Vatican (1962-1965)	560
Cultura teologică romano-catolică	563
<i>Bisericile Ortodoxe în secolele XIX-XX</i>	566
Vechile Patriarhate	566
Situația vechilor Patriarhate ortodoxe ale Răsăritului	567
Noi Patriarhate	575
Cooperarea dintre Bisericile Ortodoxe la sfârșitul secolului al XX-lea	584
Cultura teologică ortodoxă în secolele XIX și XX	587
Școlile teologice	599
<i>Consiliul Ecumenic (mondial) al Bisericilor</i>	606
Preliminarii. Organizare. Activitate	606
Consiliul Ecumenic al Bisericilor și activitatea lui	609
<i>Conferința Bisericilor Europene</i>	617
<i>Bibliografie selectivă</i>	623

Redactor: Pr. Dr. CORNELIU ZĂVOIANU
 Tehnoredactor: Protos. VARTOLOMEU BOGDAN
 Format 16/61x86. Coli de tipar 41. Comanda nr. 204

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
 AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Intrarea Miron Cristea nr. 6; 040162 București
 Telefon 4067193; 4067194
 Fax: 3000553